4

ANADOLU UYGARLIKLARI

GÖRSEL ANADOLU TARİHİ ANSİKLOPEDİSİ

GÖRSEL YAYINLAR

annesi Sara Hatun'u Fatih'e yollayarak, Osmanlı ordusunun geri dönmesini istediyse de, bu kabul edilmedi. Osmanlılar Trabzon'u ele geçirip imparatorluğa son verdiler (1461). Ancak ele geçen hazinenin bir bölümü karısı için ayrılarak Uzun Hasan'a gönderildi.

Batıdaki uğraşılarından sıyrıldıktan sonra Uzun Hasan, 1462, 1466, 1472 ve 1477 yıllarında Gürcistan'a karşı akınlar yapmış, bazı kaleleri ele geçirmiş ve tahrip etmiştir. Kendisini gitgide daha kuvvetli gören Uzun Hasan, zayıf komşularının iç işlerine karışmaya başladı. Karaman beyi İbrahim Bey'in ölümü üzerine veliahtı İshak Bey'in hükümdar olmasını sağlayan Uzun Hasan, 1472'de İç Anadolu'ya gönderdiği kuvvetlerle, Tokat, Kayseri ve Hamideli yörelerini ele geçirdi. Bir ara Ak-Koyunlu ordusu, Karaman-oğullarından Pir Ahmed ve Kasım Beyler ile birlikte Konya'yı ele geçirmeye kalkışmışsa da, kent halkının Osmanlılar'a bağlı kalması sonucunda bir başarı sağlayamadıkları gibi, Beyşehir çevresinde şehzade Mustafa kuvvetlerine yenilmişlerdir. Pir Ahmed Bey ülkesine yeniden sahip olmak için yanına sığınmış bulunduğu Uzun Hasan'ı sürekli olarak Osmanlı Devleti aleyhine kışkırttı.

Kara-Koyunlular'ı ortadan kaldırdıktan sonra Osmanlılar ile aralarının açılması ve Venediklilerle ilişkileri, Ak-Koyunlular'ı Akdeniz'e kadar inmeye zorlayınca, Memluklerle olan dostluk ilişkileri bozulmuştur. Uzun Hasan'ın bu amaçla yaptığı Suriye seferi (1472) başarısızlıkla son bulunca, Fırat, Memluklerle Ak-Koyunlular arasında sınır olarak kalmıştır. Uzun Hasan'ın Otlukbeli'nde Osmanlılar'a yenilmesine karşın, Memlukler Ak-Koyunlular'dan çekiniyorlardı.

Uzun Hasan'ın doğudaki harekâtına gelince, Ak-Koyunlular'ın kuvvetlenmesi amansız rakipleri, Kara-Koyunlular'ı kuşkulandırmış ve Cihan-Şah, 1467 ilkbaharında Uzun Hasan'ı ezmek üzere Tebriz'den yola çıkmıştı. Ancak Ak-Koyunlu hükümdarı bağlılık mektupları göndererek, onu oyalamayı başardı; sonuçta kışın yaklaşması üzerine Cihan-Şah kuvvetlerinin bir bölümünü dağıtarak Muş'tan geri çekilmek üzereyken, Uzun Hasan, ansızın saldırılarak Kara- Koyunlular'ı yendi (11 kasım 1467) Cihan-Şah'ı önce tutsak etti sonra da öldürdü. Cihan-Şah'ın yerine geçen oğlu Hasan Ali, düzensiz kuvvetlerle ertesi yıl baharında Ak-Koyunlular ile giriştiği savaşı kaybedince, Timurlular'dan Ebu Said'e başvurarak, onu Irak ve İran'ı ele geçirmeye, teşvik etmişti. Mart 1468'de Herat'tan yola çıkan Ebu Said Serahs ve Nişapur üzerinden Meşhed'e gelince, Uzun Hasan, Ebu Said'e elçiler göndererek barış önerisinde bulunduysa da bir sonuç alamadı. Ebu Said'in Bistam ve Rey'den geçerek Sultaniye'ye gelmesi üzerine, Uzun Hasan, hala Kara-Koyunlular'ın elinde bulunan Tebriz'i almaktan vazgeçerek Karabağ kışlağına çekildi. Ancak komutanlarının teşviki ile Karabağ üzerine yürüyen Ebu Said, Mahmud-abad civarında Uzun Hasan tarafından yenilmiş ve kaçarken yakalanarak idam edilmiştir.

Hemedan'a çekilen Hasan Ali ise, 1469 Nisan'nıda Uzun Hasan'ın oğlu Uğurlu Mehmed tarafından öldürülmüştür. Böylece Azerbaycan ve İran'ın zengin bölgelerini ele geçiren Uzun Hasan, hükümet merkezini Tebriz'e taşımıştır.

İran, Doğu Anadolu ve Irak'ı içine alan kuvvetli bir devlet kurmayı başaran Uzun Hasan, Mısır ve Osmanlı ülkelerini almak düşüncesiyle Venedik'e Hacı Mehmed adında bir elçi göndererek (1472), Osmanlılar'a karşı bir ittifak önerisinde bulunmuştur. Venedik Cumhuriyeti bunu kabul ederek bazı ateşli silahlarla birlikte elçiyi Tebriz'e yolladıysa da , bu ilişkiden iki devlet de umduklarını bulamadı.

2.Mehmed, Uzun Hasan'ın düşmanca tutumu karşısında bir yandan sefer hazırlığı ile uğraşırken, diğer yandan da bir Venedik saldırısını önlemek üzere onlara barış önerdi. Ancak Venedik, Eğriboz Adası'nın geri verilmesini isteyince, görüşmeler kesildi. 1472 kışını hazırlıklarla geçiren Fatih, Uzun Hasan'dan gelen bir mektuba verdiği yanıtta **"Badema elçimiz ok ve lafımız kılıçtır"** diyerek, artık savaşa karar verdiğini açıklıyordu. Osmanlı ordusu 1473 Martı'nda padişahın komutasında Üsküdar'dan doğuya doğru yola çıktı. Uzun Hasan, Fatih'in Erzincan'a geldiğini haber alınca, Tebriz'den 70.000 kişilik bir kuvvetle hareket etti. Öncü birliklerinin Tercan yakınlarındaki çarpışmasında Ak-Koyunlular üstünlük sağladılar. Hatta Uzun Hasan'ın oğlu Uğurlu Mehmed Bey, Rumeli Beylerbeyi Has Murad Paşa'yı pusuya düşürerek askerlerinin çoğuyla beraber kılıçtan geçirdi. Bunun üzerine Bayburt'a doğru çekilen Osmanlı ordusu, Uzun Hasan'ın aldığı önlem sonucunda, Otlukbeli'nde savaşı kabul etmek zorunda kaldı (16 Rebiülevvel 878-11 Ağustos 1473). Bu savaşta Osmanlı ateşli silahlarının Akkoyunlu hükümdarının ordusu üzerindeki etkisi Uzun Hasan'ın daha fazla dayanmasına engel olup, kaçmasına neden oldu. Osmanlılar'ın eline çok sayıda tutsak ve ganimet geçti.

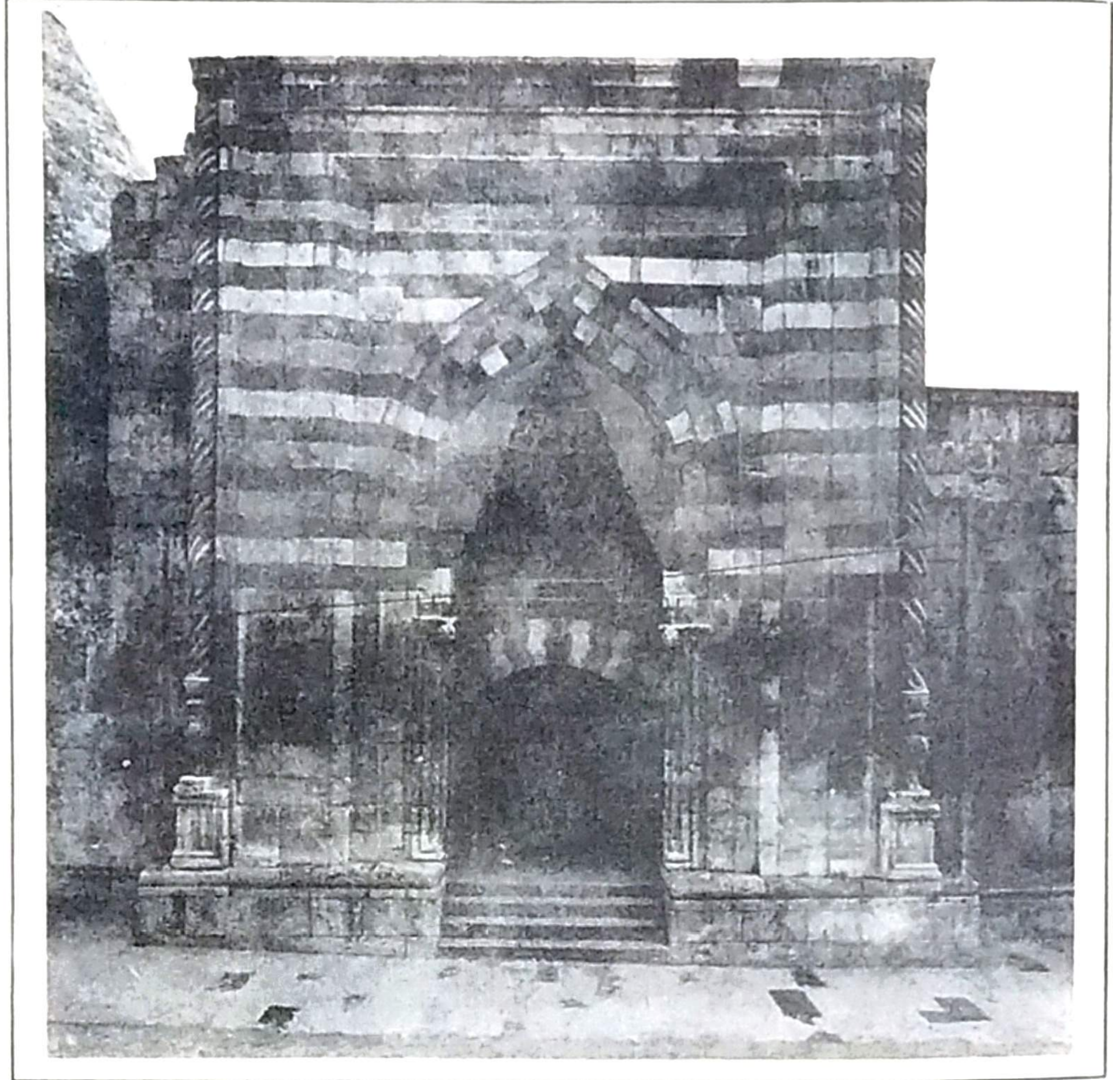
Yalnız siyasal saygınlığını yitirmekle kalmayıp, toprak ve askeri güç bakımından da büyük kayıplara uğrayan Uzun Hasan, yine de askeri etkinliklerini sürdürmüşse de, 4.Gürcistan seferi (1447) dönüşünde hastalanmış ve 6 Ocak 1478'de Tebriz'de ölerek Nasriye Medresesi'ne gömülmüştür.

Ak-Koyunlular'ı büyük bir devlet durumuna getiren Uzun Hasan, dönemin tarihçilerine göre, uzun boylu, zeki, anlayışlı, kararlı, cesur, adil, iyi ahlak sahibi, bilginlerin ve sanatçıların koruyucusu bir hükümdardı. Ancak içkiye düşkünlüğü onun zayıf yönüydü. Tebriz'de görkemli bir saray yaptıran Uzun Hasan, birçok bilim ve hayır kurumunun da kurucusudur. İdari ve askeri düzenlemede Osmanlı Devleti'ni örnek alarak Ak-Koyunlu Devleti'ni örgütlemeye çalışmıştır.

Uzun Hasan'ın ölümü ile Ak-Koyunlu Devleti eski gücünü kaybetmiş, ülkenin her yanında sülaleye üye olan şehzadelerle taraftarları beyler, merkezi otoriteyi dinlememeye başlamışlardır. Annesi Selçuk-Şah Begüm'ün çabası ile saltanatı ele geçirmeyi başaran Halil Sultan, kardeşi Maksud Bey'i öldürtünce, aleyhinde isyanlar çıktı. Halil Sultan, her ne kadar amcası Cihangir'in oğulları Murad ve İbrahim Beyler'in isyanlarını bastırdıysa da, Diyarbakır valisi olan kardeşi Yakub Bey tarafından, saltanatının altıncı ayında öldürüldü. Babasının emirlerini yanında tutmasını bilen yeni hükümdar Sultan Yakub, hükümdarlığının ilk yılında kardeşi Sultan Halil'in oğlu Elvend Bey ile Kara-yülük'ün oğullarından Şeyh Hasan'ın oğlu Köse Hacı Bey'in Şiraz ve İsfahan'da çıkarttığı isyanları kolaylıkla bastırdı. 1480'de Memluk sultanının gönderdiği kuvvetleri, beyleri yönetimindeki ordusuyla bozguna uğrattı. Hatta Mısır ordusu komutanı Yeşbeg bu savaşta öldürüldü. Sultan Yakub, iç karışıklıkları bastırdıktan sonra 1483'de Gürcistan seferine çıkarak Akıska başta olmak üzere birçok kaleleri ele geçirdi. Bu tarihten sonra daha çok ülkesinin bayındırlığı için çaba harcayan Yakub, babası gibi bilgin ve sanatçıları korumuş, hatta kendisi de Türkçe ve Farsça şiirler yazmıştır. Onun, genç yaşta ölümü (1490), Ak-Koyunlu Devleti'nin çözülmesine yol açmıştır.

Bazı boy beyleri Yakub'un çocuk yaşta olan üç oğlundan Baysungur'u hükümdar ilan ettiler. Diğer şehzadelerin hükümdarlık iddiaları kısa zamanda önlendi. Baysungur'un atabeyi Sufi Halil, Ak-Koyunlu şehzadelerinin bir bölümü ile kendisine rakip saydığı bazı beyleri öldürterek, devlete egemen olduysa da, onun baskısından bıkan beylerin birçoğu Diyarbakır valisi Süleyman Biçen ile birleşerek onu yendiler ve öldürdüler. Bundan sonra Süleyman, hükümdarın atabeyi olarak yönetimi ele geçirdiyse de kısa bir süre sonra, bazı beyler Alıncak kalesinde tutsak bulunan Rüstem Bey'i hükümdar ilan ederek, Süleyman'ı yenilgiye uğrattılar. Böylece, kardeşleri ile birlikte, annesinin babası olan Şirvan hakimi Ferruhyesar'a sığınmak zorunda kalan Baysungur'un saltanatı yalnız bir yıl sürmüştür. Rüstem Bey'in 1492'den başlayarak 5 yıl süren iktidar dönemi karışıklıklar içinde geçmiştir. Baysugnur ile kardeşi Hasan'ı bertaraf ettikten sonra, Isfahan ve Gilan'da çıkan isyanları bastırmış;

Anadolu beylıklerinden Eşref-oğulları'ndan Süleyman Bey tarafından 1297 yılında yaptırılan Beyşehir'deki Eşrefoğlu Camii'nin portalı (S 633)
Anadolu beylıklerinden Karaman-oğulları dönemine ait Damsaköy'deki Taşkınpaşa Camıı'nin ağaç işi oymalı mimberi Etnoğrafya Müzesi-Ankara.

Kara-Koyunlu boylarını kendilerine bağlayıp, ayrı bir devlet kurmak isteyen Erdebil Şeyhi Haydar'ın oğlu Ali'yi yenerek öldürtmüştür. Ancak kısa bir zaman sonra, beylerinin ihanetine uğrayan Rüstem Bey, İstanbul'dan gelen Uğurlu Mehmed'in oğlu ve 2.Bayezid'in damadı Göde Ahmed Bey tarafından yenilerek öldürüldü (1469). Osmanlı yönetim biçimini uygulamaya kalkışan Ahmed Bey, iç karışıklıkların başlıca sorumlusu olan Ak-Koyunlu ileri gelenlerini öldürtmeye başlayınca, boy beyleri ayaklanarak onu öldürdüler. Saltanatı ancak bir yıl süren Ahmed Bey'in öldürülmesinden sonra Ak-Koyunlu Devleti'ndeki iç karışıklıklar daha da çoğaldı.

Uzun Hasan'ın oğlu Yusuf'un iki oğlu Elvend ve Mehmed ile Sultan Yakub'un oğlu Murad Bey, birbirlerine rakip olan beyler tarafından çeşitli yerlerde hükümdar ilan edildiler. Saltanat mücadelesinde Mehmed Bey yaşamını yitirdi. Sonunda Ak-Koyunlu ülkesi Elvend ve Murad Bey arasında bölüşüldü (1501).

Ak-Koyunlu Devleti dağılmaya yüz tuttuğu sıralarda, Safeviler Azerbaycan'da bir siyasal kuvvet olarak ortaya çıkıyordu. Şeyh Haydar'ın oğlu Ali'nin öldürülmesinden sonra Safevi tarikatı şeyhliğine getirilen diğer oğlu İsmail, Kara-Koyunlu ulusuna mensub iken, bu devletin yıkılması üzerine, Ak-Koyunlu kabile federasyonuna katılmayan ya da katılıp da onunla anlaşamayan boy ve oymaklarla, iç savaşlar sonucunda baştaki hükümdara karşı olan ya da iç karışıklıkların verdiği perişanlıktan bıkanları etrafında toplamayı başarmış, ajanları aracılığıyla yaptığı yoğun propaganda ile de etkisini Anadolu içerlerine kadar yaymıştı. Kendisini askeri bakımdan kuvvetli hissedince de, önce Erran ve Şirvan bölgelerinin bir bölümünü ele geçirdikten sonra Azerbaycan üzerine yürüyüp, Elvend Bey'i yenerek Diyarbakır'a kaçırdı (1503), Ak-Koyunlu Devleti'nin bütün topraklarını ele geçirdi. Elvend Bey'in ölümü (1504) üzerine Diyarbakır'daki Ak-Koyunlu beyleri tarafından Ak-Koyunlu tahtına çağrılan Göde Ahmed'in oğlu Zeynel, uzun zaman Diyarbakır valisi olan Emir Beg Musullu ile diğer bazı beyleri hapsetti. Hısn Keyfa'yı ele geçirip Urfa'ya da egemen olmaya çalışırken, hapisten kurtulan Emir Beg Musullu ve taraftarlarına yenilerek tutsak düştü. Emir Beg Musullu, Elbistan'a kadar gelmiş olan Şah İsmail'e boyun eğdiği gibi, Ak-Koyunlular'a karşı derin bir kin duyan Safevi hükümdarı da, Ak-Koyunlu sülalesi mensuplarından eline geçenleri öldürmekten geri durmuyordu. Bu yüzden canını kurtaran sülale mensupları Mısır'a, Osmanlı ülkesine ve Dulkadır-oğlu'na sığınıyorlardı. Çaldıran seferinde Sultan Selim'in maiyetinde Ak-Koyunlu sülalesi üyeleri de bulunuyordu. Ak-Koyunlu Devleti'nin yıkılmasından sonra, Anadolu'da yaşayışlarını sürdüren Ak-Koyunlu ulusu, görünüşte Osmanlı Devleti'ne bağlı olmakla beraber, 16.yüzyıldan başlayarak Celali isyanlarına geniş ölçüde katılmışlardır. 15.yüzyılda siyasal bir birlik kurarak Doğu Anadolu, Irak ve İran'da egemen olan ve Uzun Hasan'ın hükümdarlığı zamanında en geniş sınırlarına ulaşan Ak-Koyunlu Devleti, örgütlenme, yönetim, düşünce yapısı ve sosyal hayat bakımından Anadolu ve İran'da kurulmuş olan Müslüman-Türk Devletleri'nin etkisi altında kalmıştır.

Hükümdarın seçilmesinde sülale ileri gelenleri ile ulusun reisleri söz sahibiydiler. Hükümdar aynı zamanda ulusun da başıydı. Ak-Koyunlu hükümdarlarının hemen hemen hepsi seçimle başa geçmişlerdir. Hükümdarlık simgesi olarak çetr ve beyaz renkte sancakları vardı. Paralarında "Sultan" ünvanını kullanmaktaydılar. Şehzadeler, gençlik çağına geldikleri zaman bir ilin yönetimine atanır ve atabeyleri ile

kendilerine verilmiş olan bölgeyi yönetirlerdi. Atabeylerin şehzadeler üzerinde çok etkileri vardı. Hükümdar ailesinden birisi ölünce, sarıklar yere vurulur, yas elbisesi giyilir ve 7 gün süreyle yas tutulurdu.

Ak-Koyunlu Devleti'nin saray orgütü, başlangıçta Ilhanlılar ve Timurlular'dan esinlenmişti. Uzun Hasan, büyük fetihlerden sonra İstanbul'daki Osmanlı Sarayı ölçülerinde bir örgüt oluşturmuştur. Rikâbdar, yasavul (teşrifatçı, yasakçı), bekâvul (çaşnigâr), mirâhur, kuşçu, muhasib, parsçı, ınak, hazinedar, nekkareci, şarabdar, ferraş, ehl-i tarab, ayakçı ve cerrah ünvanlarını taşıyan büyük memurlar saray erkânını oluştururlardı.

Ak-Koyunlu Devleti'nde yönetim işlerinin yürütüldüğü makam Büyük Divan idi. Divan beyi ya da sahib-i divan denilen divan reisi, mühre sahip olup, gereken belge ve kararları bununla mühürlerdi. Ondan sonra divanda sahib denilen vezirlerle her biri bir nezarete karşılık gelen teftiş, tuğra, istifa (maliye), adl ve arızi divanlarının nazırları, kazasker ve pervaneci bulunurdu. Bunlardan başka, sülaleye mensup ya da bazı büyük boy beyleri divanın tabii üyeleriydiler. Bu beylerin en büyüğü olan emir-i azam, hükümdarın katılmadığı seferlerde başkomutanlık görevini de yürütürdü. Valilikler, sülale mensuplarına ve emirlere verilir; bunlar da ellerinde bulunan toprağın gelirine göre asker besledikleri gibi, ayrıca maiyetlerinde aşiret kuvvetleri de bulunurdu. Vilayetlerde, şehzadelerin kalabalık maiyetleri ve düzenli saray örgütleri yanında, belediye ve güvenlik işleri muhtesib, mali işler muhassıl ve kethüda tarafından yürütülürdü.

Adli ve şer'i işlere bakan divan-ı sadaret, kadi'l-kudat'ın gözetiminde olup, medreselerin gözetim ve denetimiyle de uğraşırlardı. Vilayetlerde adli işleri kadılar, dinsel işleri de müftüler yürütürdü.

Ordunun temelini, Bayındırlılar başta olmak üzere ulusu meydana getiren çeşitli boylardan seçilen ve sayıları 30.000'i bulan süvari "hassa nökerleri" oluşturuyordu. Uzun Hasan bunlara, Osmanlılar'ı taklid ederek kasaba ve köylerden alınan piyade azablarını da kattı. Eyalet valilerinin emrinde ve toprağa bağlı olup, çerik adını taşıyarak ordunun çoğunluğunu meydana getiren timarlı sipahiler, devletin kurulmasında ve yükselmesinde büyük yararlıklar göstermişlerdir. Bu savaşçı birliklerinin yanında, Ak-Koyunlu ordusunda, deveci, yamcı, ra'denbaz, bâzbâz, kuşçu ve parsçı gibi küçük askeri zümreler de bulunurdu.

Ak-Koyunlular'da askerin çağırılması, toplanması ve toplanma yerlerinin saptanması, ordu emirlerinin ilan ve duyurulması, "Tavacı" adı verilen askeri memurların göreviydi. Tavacılar bütün askerin defterlerini tutar ve askeri birliklerin sayısının azalmasını önlerlerdi. Hassa nökerleri, maaşlarını divandan alırlar; azablar ve çeriklere ise, yalnız harp zamanlarında maaş verilirdi. Uzun Hasan'ın toprak örgütü ve timarlı sipahiler hakkındaki yasaları "Hasan Padişah kanunları" adı ile tanınmış olup, Osmanlılar zamanında Anadolu'nun Doğu vilayetlerinin arazi ve timar yasalarının temeli olduğu gibi, Safevilerin de bu konudaki örgütlerinin temelini oluşturmuştur.

Ak-Koyunlular yalnız düzenli bir yönetim ve askeri örgüt kurmakla kalmamış, bilim ve düşün yaşamının gelişmesine de çok önem vermişlerdir. Meclisinde bilimsel konulara önem veren ve beceri sahibi olan Uzun Hasan ile oğulları Halil ve Yakub Beyler İran, Irak, Maveraünnehr ve Türkistan'ın bilgin ve sanatçılarını çevrelerinde toplayıp korumuşlardır. Uzun Hasan'ın çağırıda bulunduğu bilginlerin başında gelen ünlü matematikçi ve astronom Ali Kuşçu, Uluğ Bey'in öldürülmesinden sonra hacca gitmek amacıyla Tebriz'e gelerek, 1470-1472 arasında orada kalmış ve Uzun Hasan'ın övgülerini kazanmıştı. Bir elçilik kurulu ile İstanbul'a gidince de Fatih Sultan Mehmed tarafından alıkonulmuştu. Uzun süre Ak-Koyunlular'ın sarayında kalarak onlar adına kitap yazan bilgin ve şair Celaleddin Devvani, felsefe konularını içeren **Ahlâk-ı Celâlî** ile, Uzun Hasan dönemindeki askeri durumu anlatan **Arznâme** adlı eserlerini Uzun Hasan'a ithaf etmiştir. **Haşiye-i kadîme** ve **Risâle-i adâlet** adlı eserlerini ise, övgülerini gördüğü Halil ve Yakub Beyler adına yazmıştır. Ak-Koyunlu sarayına giren bilgin ve sanatçılar arasında, Uzun Hasan'ın emriyle yirmi değerli madenin oluşmasını, niteliklerini ve nasıl kullanıldıklarını **Cevâhirnâme** adlı eserinde anlatan Mehmed b. Ansur; Uzun Hasan döneminin siyasal olaylarını sarayda bulunarak kaleme alan Ebu Bekr-i Tihrani; Yakub Bey dönemi olaylarını yazan Fazlullah b. Ruzbehan; Uzun Hasan ve oğulları Halil ve Yakub Beyler'in meclislerinde hazır bulunan matematikçi Mahmud Can, bilgin ve yazar Hacı Mesiheddin İsa Savcı, tarihçi İdris-i Bitlisî, şair Emir-i Hümayun, Harezmli Enisi ve Mevlana Mahmud'u sayabiliriz.

Ak-Koyunlular dönemindeki bayındırlık etkinlikleri de daha fazla Uzun Hasan ve oğulları zamanında gelişmiş, başta Tebriz olmak üzere diğer kentlerde birçok cami, medrese, hastane ve köprü yapılmıştır. Hükümet merkezinin Tebriz'e taşınmasından sonra Sahib-abad mahallesinde büyük bir saray, Uzun Hasan Camisi, büyük bir hastane ve Nasriye Medresesi gibi eserler yaptırılarak Tebriz'in bayındır olmasına çalışılmıştır. Bunlardan başka, Uzun Hasan'ın Mardin'de yaptırdığı hastane, aşhane ve misafirhane; Tercan'daki cami ile Tebriz'deki Kayseriye Çarşısı, Bayındır Bey'in Ahlat'taki imaret, medrese, cami ve hamamı gibi eserleri sayabiliriz. Ayrıca birçok kale yapılmış ve onarılmıştır.

KARA-KOYUNLULAR

Kara-Koyunlular boyunun adı, totemlerinin koyun olması ile alakalı sayılıyorsa da, diğer boylarda olduğu gibi eski Türkler'de de totem olarak kabul edilen hayvanın etinin yenmesi yasak olduğundan bu adın onlara ait sürülerin rengi ile ilgisi olması da olasıdır. Moğol egemenliğinin çöküntüye girmesiyle faaliyete geçen doğu Türkmenleri'nin en belli başlı şubelerinden birisi olan Kara-Koyunlu boyunun 24 Oğuz boyundan hangisine mensup olduğuna dair kesin bir bilgiye sahip değiliz. Bu konuda yapılan araştırmalarda kesin olmamakla beraber, bu boyun Yıva ya da Yazır boyuna mensup olabilecekleri üzerinde durulmaktadır. Diğer yandan üzerinde durulan bir öyküde, Kara-Koyunlular'ın mensup olduğu boy ya da kabilenin adı nazarı ile bakılan Barân (Bârân) sözcüğünün kökeninin ne olduğudur. Genel kanıya göre bu sözcük, Kara-Koyunlu boyunun başında bulunan sülalenin, aile ya da bu ailenin dahil olduğu Kara-Koyunlu oymaklarından birinin adıdır. Diğer yandan Bârâni ya da Bârânlu nisbesinin Bârân adını taşıyan bir yer adından geldiği görüşü de ileri sürülmektedir. Bugün Muş vilayetinde Bârân adında iki köy adının bulunması ve Kara-Koyunlular'ın Muş ile ilişkileri, bu ikinci fikre de kuvvet kazandırmaktadır.

Kara-Koyunlular'ın etrafında toplanarak onu bir siyasal örgüt haline getiren diğer Türkmen şubelerine gelince, bunların başında hükümdar ailesinin amcaoğullarının yönettiği Sa'dlu boyu gelir. Bu boy eskiden beri Sürmelü, Erivan ve Nahçivan yörelerinde oturuyordu. Kara-Koyunlu ulusunu etrafında toplayarak onun çekirdeğini oluşturan Kara-Koyunlu boyu, yönetici bir rol oynamak suretiyle boy özelliğini kaybetmiştir. Kara-Koyunlu Devleti'nin asıl dayanağını oluşturan iki oymaktan diğeri de Baharlu oymağıdır. Hemedan bölgesinde oturmakta olan bu oymak, kız alıp verme suretiyle Kara-Koyunlu sülalesi ile akraba yakınlığı kurmuşlar ve bu devletin en büyük emirlerinden olmuşlardır. Erzurum ve Bayburt bölgesinde Duharlu, Gence ve Berda'a taraflarında Karamanlı boyları yaşamaktaydı. Kara-Koyunlular'ın önemli bir kolu da Alpağut kabilesiydi. Nerede olduğu pek bilinmemektedir. Ancak 16. yüzyılda Şirvan taraflarında yaşadığı bilinmektedir. Aydınlı ve Hacılu kabilelerinin yurtlarının Doğu Anadolu'da olduğu anlaşılıyor. Bunlardan başka Kara-Koyunlular arasında Ağaçeri, Döger ve Avşarlar'a mensup şubeler de vardı.

Kara-Koyunlular'ın Anadolu'ya gelişleri hakkında başlıca iki söylenti vardır. Bunlardan birincisine göre Kara-Koyunlular,

Argun Han zamanında kardeş boy olan Ak-Koyunlular ile birlikte Türkistan'dan Azerbaycan'a gelmiş ve daha sonra Erzincan ve Sivas bölgelerinde yurt tutmuşlardır; Ak-Koyunlular ise Diyarbakır tarafına yerleşmişlerdir. Bu söylentinin gerçekle bir ilişkisi olmadığı ortaya konmuştur. İkinci söylentiye göre, yaklaşık 30.000 çadırdan meydana gelen Kara-Koyunlular, Cengiz Han'ın hücumu üzerine Türe Beg adındaki reislerinin yönetimi aslında Türkistan'dan Maveraünnehr'e ve oradan da İran yoluyla Doğu Anadolu'ya göç etmişlerdir. Bu söylentinin doğru olduğu kabul edilebilir. Çünkü Moğol döneminden önceki zamanlarda Kara-Koyunlular'a ait hiçbir bilgiye sahip olmadığımız gibi, bunların tam göçebe hayat tarzını yaşamaları, bu hayat tarzını yaşayan zümrelerdeki sert ve şiddetli davranışların onlarda da görülmesi bu söylentiye doğruluğuna kuvvet kazandırmaktadır.

İlhanlılar'ın Hülagu'dan Ebu Sa'id Bahadır Han'a kadar devam eden kuvvetli dönemlerinde Kara-Koyunlular hakkında hiçbir bilgi yoktur. Bunların da diğer Türkmen boyları gibi Ebu Sa'id'in ölümünden sonra İlhanlılar arasında başlayan iç mücadeleler esnasında harekete geçmiş olmaları kuvvetle olasıdır. Ebu Sa'id'in ölümü ile başlayan çekişme ve mücadelelerden yararlanan Kara-Koyunlular, 14. yüzyılın ikinci yarısının başlarında Erciş bölgesinde beyliklerini kurmuşlardır. Sutaylılar'ın son hükümdarı Pir-Muhammed'in Türkmen emiri Hüseyin Beg tarafından öldürülmesiyle Türkmenler Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun egemeni olmuşlardır. Hüseyin Beg'in emirliği Mardin ve Musul'da tanındı. Fakat Hısn-Keyfa hükümdarı Melik Âdil, bölgenin diğer emir ve beylerini toplayarak, Türkmenler ile yayladan dönmekte olan Hüseyin Beg'i Batman'ın batısındaki Sallat çayı kıyısında yakaladı. Yapılan savaşta Melik Âdil tutsak düştü. Bu savaşta Kara-Koyunlu Bayram Hoca, Hüseyin Beg'in en yakın emirlerinden biri olarak bulunmuştur. 1351 yılı sonbaharında Bayram Hoca, Hüseyin Beg'i öldürdü; Türkmenler'in büyük bir kısmı, herhalde nüfuz ve kudret açısından Hüseyin Beg'den sonra gelen ve belki de onunla akrabalığı bulunan Bayram Hoca'nın emirliğini kabul ettiler. Bu tarihten itibaren bir süre kaynaklar Bayram Hoca'dan söz etmiyorlar. Bununla beraber, Bayram Hoca'nın, Hüseyin Beg'i öldürmesinden sonra Musul'a hâkim olduğu ve burayı kardeşi Bedri Hoca'nın yönettiği anlaşılmaktadır.

Bayram Hoca 1365 sonlarında Mardin'i kuşatarak bir çıkış hareketi yapan Artuklu kuvvetlerini bozguna uğrattı. Mardin hükümdarı Melik Mansur, Celayir hükümdarı Sultan Üveys'e elçi göndererek Bayram Hoca'dan şikayette bulundu. Sultan Üveys 1366 ilkbaharında Bağdad'dan hareket ederek Musul önüne geldi. Kentte Bayram Hoca'nın kardeşi bulunuyordu. Sultan Üveys'in Bağdad'dan hareket ettiğini öğrenen Bayram Hoca, Mardin kuşatmasını terk ederek Muş taraflarına çekildi. Sultan Üveys Musul'u ele geçirdikten sonra Mardin'e geldi. Kara-Koyunlular çok dar ve sarp olan yolu tuttukları için, Mardin'den ayrılarak güçlükle Muş Ovası'na gelebilen Üveys, burada Bayram Hoca'yı bozguna uğrattıktan, mal ve sürülerini yağma ettikten sonra Tebriz'e gitmiştir. Bu olay üzerine Bayram Hoca'nın vergi vermek suretiyle Sultan Üveys'in uyrukları arasında yer aldığı anlaşılmaktadır. 1369 yılında Musul tekrar Bayram Hoca'nın eline geçmişti. Fakat burası elinden çıkmış ve Bayram Hoca 1371 yılında Musul'u yeniden kuşatmıştır. Bu kuşatma sırasında çevredeki emir ve begler de onu destekliyorlardı. Kuşatma bir yıldan fazla sürmesine karşın, kent ele geçirilemedi. Bu sırada bir Memluk ordusunun bu taraflarda görünmesi, Bayram Hoca'yı ürküterek onun Musul kuşatmasını kaldırmasına neden oldu.

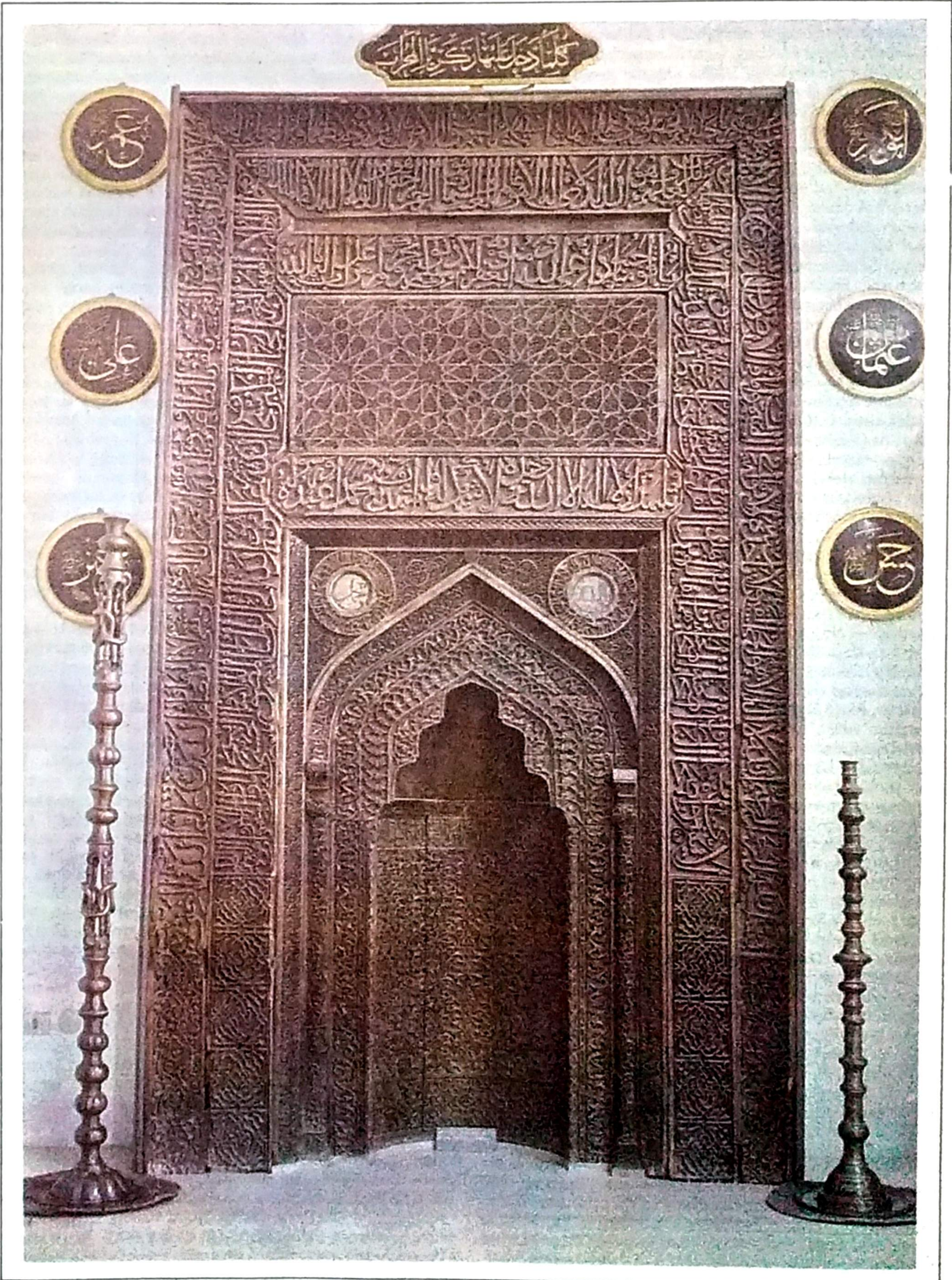
1374 yılında Sincar Memlukler'in eline geçti ise de buraya vali atanan Seyfeddin Tak-Buğa, Bayram Hoca'nın kuşatması üzerine Sincar'ı ona teslim etti. Aynı yıl içinde Celayir hükümdarı Sultan Üveys öldü ve yerine zayıf bir kişi olan Hüseyin geçti. Diğer yandan Muzafferiler'den Şah Şuca harekete geçerek Celayir ordusunu yenip bir süre Tebriz'de kaldıktan sonra İsfahan'a döndü. Bayram Hoca bu olaylardan yararlanarak Musul, Sürmelü, Ala-Kilise, Hoy, Nahcivan ve bazı yerleri ele geçirdi; Sultan Üveys'e vermekte olduğu vergiyi kesti. Erzurum, Avnik ve Hasan-Kalesi, Eretna Devleti'nin zayıf düşmesi ve Sutaylılar'ın ortadan kalkması üzerine Kara-Koyunlular'ın eline geçti. 1375 yılında Musul Pir-Baba adlı bir emir tarafından ele geçirilmişti. 4 ay süren kuşatmadan sonra anlaşmaya varılarak Musul yeniden Kara-Koyunlular'a verildi. Kara-Koyunlu Türkmen emirinin gittikçe artan kudret ve faaliyetine bir son vermek amacıyla Celayir emirleri Ucan'da toplanarak harekete geçmişlerdi. Ordunun başında Celayir hükümdarı Sultan Hüseyin bulunuyordu. Van Gölü çevresindeki bazı yerler alındıktan sonra Bayram Hoca'nın kardeşinin oğlu olan Kara-Mehmed'in bulunduğu Erciş'e gelindi. Kara-Mehmed boyun eğeceğini, ancak bunun için 2 ay süre verilmesini istedi. Sultan Hüseyin bu öneriyi kabul etti. Fakat Kara-Mehmed bu süreyi zaman kazanmak için istemişti. Bundan yararlanarak bir yandan Erzurum yöresinde bulunan Bayram Hoca'ya durumu bildirdiği gibi, diğer yandan da Erciş'i hendekle çevirmeye ve surları tahkime çalıştı. Kısa zaman içinde hilesi anlaşıldı; ayrıca Bayram Hoca'nın gönderdiği yardımcı kuvvetler yenildi. Sonuçta Kara-Mehmed boyun eğeceğini, üstlendiği vergiyi de bizzat Tebriz'e getirmeyi kabul etti. Bunun üzerine Sultan Hüseyin Tebriz'e döndü. Gerçekten 20 gün sonra Kara-Mehmed Tebriz'e giderek vergiyi ödedi.

Erzurum'dan Musul'a kadar uzanan alanda bir beylik kurmak suretiyle Kara-Koyunlu kabilesini siyasal alana çıkarmış olan Bayram Hoca, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun uç bölgelerinde Türkmen egemenliğini kurduktan sonra 1380 yılında ölmüştür.

Bayram Hoca'nın ölümünden sonra Kara-Koyunlular'ın başına Kara-Mehmed geçmiştir. Kara-Mehmed'in Bayram Hoca ile akrabalık derecesi hakkında kaynaklarda çeşitli fikirler bulunmakla birlikte kardeşinin oğlu olduğu kuvvetle olasıdır. 1382 yılında Celayir hükümdarı Sultan Ahmed'i kendisine sığınmaya zorlayan Celayirli şehzadelerden Pir Ali ve Şeyh Ali'yi Nahçivan yöresinde küçük, fakat iyi örgütlenmiş ordusu ile yendikten ve ikisini de katlettikten sonra Ahmed'in Celayir tahtına geçmesini sağlaması Kara-Mehmed'in ilk başarısını oluşturmaktadır. Ertesi yıl, Musul hacılarının yollarını kesmiş olan Suriye'deki Döğerler'in reisi Salim üzerine yürüyüp obalarını yağma ve kendisini de firara zorlayan Kara-Mehmed, 1384'te kızını ona vermeyen Mardin hâkimi Melik İsa'nın ülkesine hücum ederek ordusunu bozguna uğratmış ve sonunda Mardin hükümdarının kız kardeşi ile evlenmek koşuluyla aralarında barış yapılmıştır.

Kara-Mehmed 1385 yılında Musul ve Mardin arasındaki toprağın sahibi olan amcası Mısır Hoca'yı Kahire'ye göndererek Sultan Berkuk'tan yardım isteğinde bulunur. Olasılıkla bu yardım isteği Yakındoğu'da görülen Timur tehlikesi nedeniyle olmuştur. Bu sırada Kara-Koyunlu beyinin başka bir bölgede mücadeleye atıldığını görürüz. Mutahharten, Kara-Mehmed'den yardım istedi. Mutahharten ile birleşerek Ak-Koyunlular'ı dar bir yerde sıkıştıran Kara-Mehmed, onları yendi.

1387 yılında Kara-Koyunlular, bizzat kendi varlıklarını tehdit eden büyük bir tehlike ile karşılaştılar. 1386 yılında Batı İran'ı ele geçirmiş olan Timur, aynı yılın kışında Karabağ'da bulunuyor ve Doğu Anadolu'nun istilasına hazırlanıyordu. 1387 yılında Nahçivan yoluyla Anadolu'ya giren Timur, Erzurum'a gelerek bu kenti ele geçirdi ve Çapakçur Suyu kenarında oğlu Miran-Şah ve diğer emirler komutasında Kara-Koyunlular üzerine kuvvetler gönderdi.

علي
عثمان

Fakat sarp geçitleri tutmuş olan Kara-Koyunlular, Timur'un bu kuvvetlerini perişan etmişlerdir. Bu savaşlarda yalnız Miran-Şah başarılı olmuş, diğer komutanların hemen hepsi ağır kayıplar vermişlerdi. Dağlık arazide mevzi almış olan Kara-Mehmed'i ele geçiremeyeceğini anlayan Timur, Muş, Ahlat, Adilcevaz ve Van'ı ele geçirdikten sonra İran'a dönmüştür.

Timur'un çekilmesinden sonra Celayir emirleri Tebriz'e gelerek kente hâkim oldular. Fakat bu sırada Sultan Ahmed'in Bağdad'dan Tebriz'e geleceği haberi çıkınca, kenti terk ederek Meraga'ya çekildiler. Sonra bu haberin doğru olmadığı anlaşıldı. Celayir emirlerinden Devletyar, Kara-Mehmed'e haber göndererek onu Tebriz'in zaptına teşvik etti. 1388 yılı ilkbaharında Kara-Koyunlu Türkmenleri Tebriz'i ele geçirdiler. Buradan Sultan Berkuk'a elçiler gönderen Kara-Mehmed, kentte onun adına hutbe okuttuğunu ve sikke bastırdığını bildirdi. 1389 yılı Nisan ayında Kara-Mehmed ile Türkmen emirlerinden Kara Hasan b.Hüseyin Beg arasında anlaşmazlık çıktı. Bu kişinin, Bayram Hoca'nın öldürdüğü Hüseyin Beg'in oğlu olduğu ve Kara-Mehmed ile emirlik sorunu yüzünden anlaşmazlığa düştüğü anlaşılmaktadır. Yapılan savaşta Kara-Mehmed yenildi ve savaş meydanında öldü. Kara-Mehmed, cesur, o oranda çalışkan, örgütçü ve savaş adamıydı. Onun zamanında Kara-Koyunlular iyice kuvvetlenmişlerdi.

Kara (Pir) Hasan bu galibiyet sonucunda Kara-Mehmed'in yerini almak istemişse de, Türkmenler'in büyük bir bölümü Kara-Mehmed'in oğullarından Mısır Hoca'nın etrafında toplanmışlar ve Mardin hükümdarından yardım istemişlerdi. Fakat çok geçmeden Mısır Hoca'nın yerine kardeşi Kara-Yusuf geçerek Kara-Hasan ile mücadeleye girişti. Çok çetin ve kanlı mücadelelerden sonra Suriye'deki Döğerler'in reisi Salim Bey'in aracılığıyla iki taraf arasında barış yapıldı. Bu sırada Kara-Yusuf, Sultan Ahmed'in zayıf bir kişi olması nedeniyle Celayir emirleri arasında sık sık el değiştiren Tebriz üzerine yürüyerek kente girdi ve birkaç gün burada kaldıktan sonra Doğu Anadolu'ya döndü (1391). Onun ayrılmasından sonra Celayir emirlerinden Muhammed Siyahi, Tebriz'i geri almak için girişimde bulunduysa da başaramadı. Diğer yandan Kara-Yusuf, Kara-Hasan'ın oğlu Hüseyin Beg ile savaştıktan sonra ikinci kez Tebriz'e gelmiş ve bir süre kaldıktan sonra kentten ayrılmıştır (1392).

1393 yılında Irak-ı Arab'a karşı ilk seferini yapan Timur, Bağdad'ı ele geçirmiş ve Tekrit'e gelmişti. Bu sırada Musul ve Erbil hâkimleri armağanlarla Timur'un huzuruna çıkmışlar ve ona boyun eğmişlerdi. Irak-ı Arab'ı ele geçirdikten sonra, Timur yöredeki hükümdar ve emirlere, bu arada Kara-Koyunlu ve Ak-Koyunlu beylerine de haber göndererek kendisine boyun eğmelerini istemişti. Musul'dan Mardin'e gelmekte olan Timur, Re's el-Ayn'a vardığında ordusunun sağ kolunu o yöredeki Kara-Koyunlular üzerine göndererek onları perişan etti. Aynı yılın sonuna kadar Mardin ve Diyarbakır bölgelerinde harekâtta bulunan Timur, 1394 yılında Kara-Yusuf'un bulunduğu Muş Ovası'na geldi. Mısır Hoca'nın bulunduğu Avnik kalesi 43 günlük bir kuşatmadan sonra ele geçirildi. Timur Avnik'i Emir Atlamış'a verdi ve oradan Gürcistan'a gitti. Timur'un dönmesinden sonra Kara-Yusuf atalarının yurduna dönerek Erciş'i geri aldı. Hatta Avnik muhafızı Atlamış ile yaptığı bir çarpışmada onu yenip tutsak etti (1395).

Bu olaylar sırasında Timur, Hindistan'a karşı başarılı bir sefer yapmış ve Semerkand'a dönmüştü. Timur'un 802 (1399-1400) yılında tekrar Azerbaycan'da görünmesi bütün düşmanlarını telaş ve endişeye düşürmüştü. Bu nedenle Kara-Yusuf Erciş'i terk ederek Musul'a geldi. Diğer yandan Timur'un torunu Emir-zade Rüstem'in Bağdad üzerine yürüyüşünü haber alan Sultan Ahmed Celayir, Bağdad'ı terk ederek Kara-Yusuf'un yanına geldi. Sultan Ahmed, Rüstem'in geri döndüğünü öğrenince Kara-Koyunlu beyi ile birlikte Bağdad'a döndü ve zorluk çekmeden duruma hâkim oldu. Fakat kısa bir süre sonra Timur'un Bingöl'de bulunduğunu ve buradan Sivas üzerine yürüyeceğini öğrenince Sultan Ahmed, Kara-Yusuf ile Memluk Devleti'ne sığınmaya karar verdiler. Haleb naibi Demirtaş'ın yollarını keserek Suriye'ye girmelerine engel olması nedeniyle aralarında çetin bir savaş olmuş ve Demirtaş öldürülmüştür. Bu olay onların Mısır'a sığınma ümitlerini kırmış ve Osmanlı Devleti'ne sığınmaya karar vermişlerdir. Önce Sultan Ahmed, arkasından da Kara-Yusuf, Osmanlı hükümdarı Yıldırım Bayezid'e sığındılar.

Kara-Yusuf Türkiye'de 8-9 ay kadar kalmış, Yıldırım Bayezid'in Erzincan emiri Mutahharten'e karşı yaptığı seferde bulunmuş, hatta ele geçirilen kent, Osmanlı hükümdarı tarafından kendisine verilmiştir. Kara-Yusuf'un Osmanlı ülkesinde bulunması, Timur'un Yıldırım Bayezid'e karşı açmak istediği seferin başlıca nedeni olmuştur. Timur, Yıldırım Bayezid'den, Kara-Yusuf'un kendisine teslim edilmesini, öldürülmesini ya da ülkesinden atmasını istiyordu. Bu isteklerinin hepsi Osmanlı padişahı tarafından reddedildi. Osmanlı ülkesinden ayrılan Kara-Yusuf, Irak-ı Arab taraflarına gitmiş, burada yeni birlikler toplamış ve Bağdad üzerine yürüyerek Sultan Ahmed'in buradan kaçması üzerine bu kente hâkim olmuştur. Bunu haber alan Timur, torunları Ebu Bekir ve Rüstem komutasında kuvvetli bir orduyu Kara-Yusuf üzerine gönderdi. 1403 yazında yapılan çetin savaşta yenilen Kara-Yusuf Suriye'ye kaçtı. Dımaşk naibi Şeyh el-Mahmudi, önce onu iyi karşılamışsa da Sultan Ferec'ten aldığı emir üzerine Sultan Ahmed ile birlikte kalede hapsetmiştir.

Kara-Yusuf ile Sultan Ahmed bir yıl kadar hapiste kaldıktan sonra, Memluk sultanına karşı isyan eden Şeyh tarafından serbest bırakılmışlar (18 şubat 1404) ve onun başarısızlıkla sonuçlanan Mısır seferine katılmışlardır. Ağustos 1405 yılına kadar Şam civarında kalan Kara-Yusuf, beylerinin kurtuluşunu bekleyen Türkmenler'ini etrafında toplayarak Caber üzerinden Mardin'e geldi. 1405 kışını Musul'da geçiren Kara-Koyunlu beyi, bahar mevsiminde Ak-Koyunlu Beyi Kara-Yülük Osman ile Mardin ve Hısn Keyfa arasında sonuçsuz bir çarpışmadan sonra onunla barış yapmıştır. Buradan Van Gölü yöresindeki ecdadının yurduna gelen Yusuf Bey, Van ve Hakkâri hâkimini itaat altına aldıktan sonra her yandan gelen Türkmen emirlerinin başında Avnik kalesini ele geçirmek suretiyle Doğu Anadolu'daki eski egemenliğini yeniden kurmuş oldu. Kara-Yusuf'un bütün bu faaliyetlerini haber alan Azerbaycan ve Irak-ı Arab hâkimi Miran-Şah oğlu Ebu Bekir Tebriz'den hareketle Nahçivan yöresine gelmiş ve Aras kenarında kendisini bekleyen Kara-Yusuf'a hücum etmiş, fakat bozguna uğrayarak (15 Ekim 1406) Tebriz'e ve oradan da Sultaniye'ye kaçmıştır. Kara-Yusuf'un Ebu Bekir'e karşı kazandığı bu ilk zafer, onun hükümdarlığının ikinci dönemindeki en önemli başarılarından birisi olup ün ve kudretini artırdı. Savaş alanından Nahcivan'a gelen Kara-Yusuf, burada Tebriz'den gelen ve kendisini oraya davet eden bir elçi kurulunu kabul etti. Kışı Merend'de geçiren Kara-Yusuf, ertesi yıl ilkbaharında Tebriz'e girdi; buradan Ebu Bekir'in bulunduğu Sultaniye üzerine yürüdü, fakat Ebu Bekir Rey taraflarındaki Demavend Dağı'na çekilmişti. 1408 yılı ilkbaharında yeni kuvvetlerle ordusunu takviye eden Ebu Bekir, tekrar Kara-Yusuf üzerine yürüdü. Şenb-i Gazan civarındaki Sardrud mevkiinde yapılan savaşta yine Ebu Bekir yenildi, hatta babası Miran-Şah da ölüler arasında bulunuyordu (13 Nisan 1408). Kara-Yusuf, Timurlular'a karşı üst üste kazandığı bu zaferlerle Azerbaycan'a kesin olarak hâkim olduğu gibi, emirülümerası Bistam

Beg Çekirlü de Sultaniye, Kazvin ve diğer kentleri ele geçirmiştir. Alıncak kalesini harpsiz alan Yusuf, Muş Ovası'na ve oradan da Diyarbakır kenti civarına gelerek Mardin'e hücum etmiş olan Kara-Yülük Osman'ı bozguna uğratmış ve sonra Mardin'e gitmiştir.

Kara-Yusuf Mardin'e emirlerinden birisini atadıktan sonra Erzincan'ı Mutahharten'in oğlu Şeyh Hasan'ın elinden almış ve kentin yönetimini güvendiği adamlarından Pir Ömer'e vermiştir. Bu sırada eski dostu ve hapishane arkadaşı Sultan Ahmed'in Tebriz'e girdiğini öğrendi. Derhal Azerbaycan'a gelen Kara-Yusuf, Tebriz yakınında Esed köyünde onu yenip tutsak etmiştir (30 Ağustos 1410). Ertesi yıl bütün emirlerini Tebriz'e davet eden Kara-Yusuf, Sultan Ahmed'in manevi evlat edindiği oğlu Pir Budak'ı onun halefi ilan etmiş ve kendisi de onun vekili olmuştur. Aynı yıl içinde Şah-Mehmed Bağdad ve Irak'ı ele geçirdi. 1412 yılı başında Ergani'de Ak-Koyunlu beyi Kara-Yülük Osman'ı ikinci kez yendiği gibi, bu yılın sonlarında da Şirvan ve Şeki hâkimleri ile Gürcü kralını ağır bir hezimete uğratmıştır.

Kara-Koyunlu hükümdarı Doğu Anadolu ve Azerbaycan'da iyice kuvvetlenmişti, fakat Timurlu hükümdarı Şahruh'tan hala çekindiği anlaşılmaktadır. 1415 yılında ona bir elçi göndererek önemli ticaret merkezi Sultaniye'nin kendisine verilmesi halinde onu metbu tanıyacağını söylüyordu. Fakat Şahruh, ancak oğullarından birini rehin olarak yolladığı takdirde bunun olabileceği yanıtını verdi. Şahruh'un bu yanıtına kızan Kara-Yusuf, isteğini silah yoluyla gerçekleştirdi. Onun bu hareketi karşısında Şahruh, Rey ve Isfahan taraflarında ani bir hücumu karşılamak için tedbirler aldı. Diğer yandan Ak-Koyunlu hükümdarı Kara-Yülük Osman Erzincan'ı kuşattı ise de, üzerine kuvvetler gönderildiğini duyunca geri çekildi (1416). Bundan sonra Kara-Yülük Osman'ın Mardin'e yeniden taarruz ettiğini öğrenen Kara-Yusuf, Tebriz'den Âmid'e gelmiş ve Suriye'ye doğru kaçmaya başlayan Ak-Koyunlu beyini izleyerek onu Memluk toprağındaki Merc-i Dabık'ta yenerek Haleb naibine sığınmak zorunda bırakmıştır.

Kara-Yusuf'un bu birbirini izleyen başarıları karşısında Çağatay hükümdarı Şahruh, Azerbaycan, Irak-ı Arap ve kısmen de Irak-ı Acem'i Kara-Yusuf'un elinden almak ve onu tabi bir hükümdar durumuna getirmeğe karar verdi. Önce barış yoluyla isteklerini gerçekleştirme yolunu seçti ise de, Kara-Yusuf, buna kesinlikle yanaşmadı. Bunun üzerine Şahruh büyük bir ordu ile Herat'tan hareket etti. Kara-Yusuf, Şahruh'un üzerine geldiğini öğrenince karşı koymaya karar verdi. Bu sırada ağır bir biçimde hastalanmasına karşın, kendisini bir mahfe içinde taşıtarak Tebriz'den ayrıldı. Tebriz'in güneydoğusundaki Uçan'a iki fersah mesafedeki Sa'id-abâd mevkiinde Kara-Yusuf öldü. (13 Kasım 1420). Onun ölümü ordusunda büyük bir karışıklık yarattı. Bu karışıklık nedeniyle kendilerini zaferden zafere koşturmuş olan bu kişinin hükümdarlara layık bir törenle gömülmesi kimsenin aklına gelmedi. Ölümünün ertesi günü, cesedi Tebriz'e ve oradan da Erciş'e getirilerek ecdadının yanında toprağa verildi. Mezarının yeri bugün belli değildir.

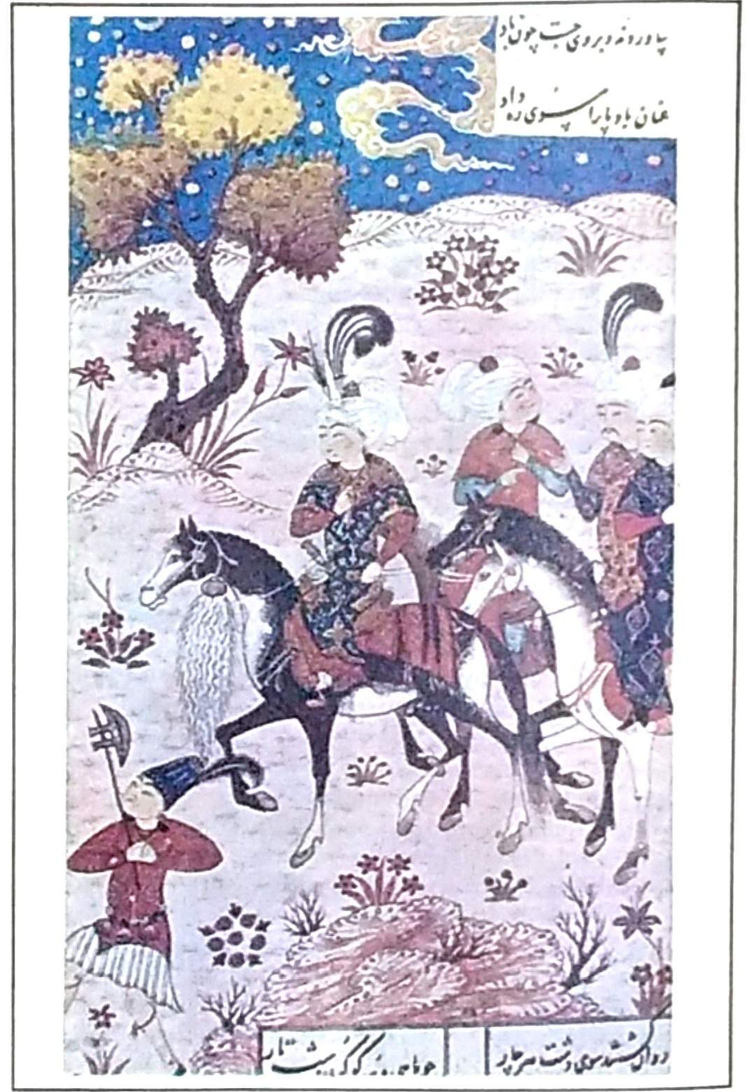
Kara-Koyunlu Devleti'nin asıl kurucusu olan Kara-Yusuf, hiç kuşkusuz bu sülalenin en büyük hükümdarıydı. Yusuf aynı zamanda Türk tarihinde dikkate değer kişilerden birisidir. Uzun boylu ve iri yapılı bir kimse olup son derece yürekli kudretli, çalışkan ve irade sahibi bir kimseydi. Aynı zamanda dirayetli, tedbirli, mert ve cömert bir kişiliğe sahipti. Kaynaklar onun adalete büyük değer verdiğini, ülkesinde düzen ve güvenliği sağladığını ve ziraatın gelişmesine çaba harcadığını yazarlar.

Kara-Yusuf'un ölümü üzerine Şahruh, Kara-Koyunlular tarafından boşaltılan Azerbaycan'a girmiş ve daha sonra kışı geçirmek üzere Karabağ'a çekilmiştir. Bu sırada Kara-Yusuf'un oğullarından İspend, Sa'dlu kabilesi tarafından hükümdar ilan edildi. Erzincan'da bulunan diğer oğlu Ebu Sa'id, halk tarafından kentten çıkarılarak yerine Mutahharten'in torunu Yar Ali geçirildi. Cihan-Şah'da Bağdad'a Şah Mehmed'in yanına gitti. İskender'e gelince, Mardin'e hücum eden Ak-Koyunlu ordusunu yendi (1421). Kara-Yülük Osman'ın yenildiği haberini alan Şahruh, kalabalık bir ordu ile Aras'ı geçip bazı kaleleri ele geçirdi. Eleşkird yöresinde Yahşi mevkiinde mevzi alarak beklemekte olan İskender ve İspend'in birlikleriyle karşılaştı. 2 gün bütün şiddetiyle devam eden savaşta (28-29 Temmuz 1421), Kara-Koyunlular, bütün kahramanlıklarına karşın, kendilerinden birkaç kat büyük olan Şahruh'un ordusu karşısında yenilmekten kurtulamadılar. İskender ve İspend, savaştan sonra Musul ve Mardin arasındaki eski kışlaklarına çekildiler. Şahruh bu başarısına karşın, Azerbaycan'ı eski sahiplerine bırakarak Horasan'a dönünce İspend Tebriz'i işgal etti. Bu sırada Kerkük'te bulunan İskender süratle Tebriz'e gelerek kenti onun elinden aldı ve Azerbaycan'da egemenliğini kurdu.

İskender, Şahruh'un uyrukluğuna girmiş olan Bitlis, Van ve Hakkâri emirlerini kendisine bağladıktan sonra 1427-28'de Şirvan'a bir sefer yapmış ve dönüşte Sultaniye üzerine yürüyüp Şahruh'un Irak-ı Arap valisini yenmiş ve tutsak alarak başkentine dönmüştür. Bu gelişmeler üzerine Şahruh'un yeniden Azerbaycan'a karşı sefer yaptığını görmekteyiz. 17 Eylül 1429'da başlayan ve 2 gün devam eden Selmas mevkiindeki savaşta yine Kara-Koyunlular yenildiler. Muharebeden sonra Karabağ'da karargâh kuran Şahruh, Azerbaycan'ı Kara-Yusuf'un en küçük oğlu Ebu Sa'id'e verdi ve ertesi yıl ilkbaharda ülkesine döndü. 1431 yılı başlarında Azerbaycan'a gelen İskender, kardeşi Ebu Sa'id'i yendikten sonra idam ettirdi. Bu sırada Irak-ı Arab'da da önemli olaylar cereyan ediyordu. 1422 yılından itibaren ona karşı cephe alarak Bağdad etrafında kentleri ele geçirmeye başlamış ve bir gece baskınıyla Bağdad'ı ele geçirmişti (9 Nisan 1433). Bağdad'a tekrar sahip olmak amacıyla Şah Mehmed girişimde bulunduysa da başarılı olamadı ve kaçarken yolda öldürüldü.

Şahruh 1435 yılında üçüncü Azerbaycan seferine çıktı. Aynı yılın kışını Rey'de geçirdiği sırada bazı Kara-Koyunlu şehzade ve beyleri onun yanına gittiler. Bu durum karşısında Şahruh'a karşı koymanın olanaksızlığını gören İskender Bey, Tebriz'den Erzurum'a çekildi. Onun kaçacağını daha önce hesaplamış olan Şahruh, Kara-Yülük Osman'a onu izlemesini emretmişti. Erzurum civarında yapılan savaşta Ak-Koyunlular yenildiler. İskender ise kendisini izleyen kuvvetlerden kurtulmak için Osmanlı ülkesine girdi. 1436 kışını Karabağ'da geçiren Şahruh, ilkbaharda Ucan'a gelmiş ve burada Cihan-Şah'a al-damgalı nişan ile Azerbaycan ve Arran ülkelerinin hükümdarlığını vererek Horasan'a döndü. Şahruh'un döndüğünü haber alan İskender, Tebriz'e geldi ve kısa süre sonra kentin kuzeyindeki Sufiyan mevkiinde Cihan-Şah ile karşılaştı. Emirlerinden bazılarının ihaneti nedeniyle yenilerek Alıncak kalesine sığındı. Cihan-Şah kaleyi kuşattı; kuşatma devam ederken İskender oğlu Şah Kubad tarafından öldürüldü (21 Nisan 1438). Şah Kubad'da hile ile kaleden çıkarılarak idam edildi. 17 yıl Kara-Koyunlu Devleti'ni yönetmiş olan İskender son derece cesur bir kimseydi. Kuvvetli ordulara sahip ve büyük bir imparatorluğun başında bulunan Şahruh'a karşı mücadeleleri onun bu cephesini açıkça ortaya koymaktadır. Babasından devraldığı devleti geliştirememiş ve onun sarsılma ve zayıflamasına neden olmuştur.

İskender'in öldürülmesinden sonra Kara-Yusuf'un oğullarından Cihan-Şah, Irak dışında bütün Kara-Koyunlu ülkelerinin tek hâkimi olmuştur. Tahta geçtiğinin ertesi yıl Gürcistan üzerine büyük bir sefer yapan Cihan-Şah, Tiflis'i ele

Sol: Ak-Koyunlular dönemine ait bir minyatür. Assar, Mihri Müşteri (H.831). 1500 yılları (Kültür Bakanlığı, Sanat s 6'dan)

geçirdikten sonra Tebriz'e dönmüştür. Gürcistan'a karşı ikinci sefer 1444'de yapılmıştır. 1445 yılında, 12 yıldan beri Bağdad ve çevresine hâkim olan İspend ölmüş ve yerine oğlu Fulad çok küçük olması nedeniyle yeğeni Elvend'i vasiyet etmişti. Fakat emirlerin çoğunluğu Fulad'ı tercih ettiler. Cihan-Şah buna muhalif kalarak, kendisine sığınan bazı emirlerin de teşviki ile Bağdad'a karşı bir sefer yapmaya karar verdi. 7 aylık çetin bir kuşatmadan sonra Bağdad Haziran 1446'da ele geçirildi.

Çağatay hükümdarı Şahruh'un 1447 yılında ölümü üzerine tek başına hükümdar olan Cihan-Şah, sultan ve hakan ünvanlarını kullanmaya başladı; aynı zamanda Çağatay İmparatorluğu'nda şehzadeler arasındaki mücadelelerden yararlanarak Sultaniye ve Kazvin kentlerini ele geçirdi. Cihan-Şah bundan sonra, eskiden beri Kara-Koyunlular'ın amansız düşmanı olan Ak-Koyunlular ile mücadeleye girişti. 1452 yılına kadar devam eden bu mücadeleler iki tarafın da ağır kayıplar vermesine neden olmuştur. 1452 yılında Cihan-Şah ile Ak-Koyunlu hükümdarı Cihangir arasında antlaşma yapıldı. Bu suretle Türkmenler'in bu iki kardeş ulusu arasında 1 yüzyıla yakın bir zamandan beri devam eden düşmanlık geçici bir zaman için durmuş oluyordu. Böylece batıda kendisini güvence altına alan Cihan-Şah, doğuya dönerek Çağataylılar arasında rekabetten yararlandı ve Isfahan, Fars ve Kirman'ı ele geçirdi.

Kara-Koyunlu hükümdarı egemenliğini doğuya doğru yaymağa çalışırken, batıda Ak-Koyunlu sülalesi arasında kendisini ve devletini mahvedecek olan önemli bir kişi ortaya çıkıyordu. Uzun Hasan, ağabeyi Cihangir'i tahttan uzaklaştırarak bütün Ak-Koyunlu şehzade ve beylerini kendisine tabi kılmış ve kudretini günden güne artırmaya başlamıştı. Cihan-Şah, Uzun Hasan tehlikesini bertaraf etmek için, Cihangir'in yardım isteğinden yararlanmaya kalkıştı ve Rüstem Tarhan komutasında kalabalık bir orduyu Uzun Hasan üzerine gönderdi. Mardin yakınında cereyan eden savaşta Kara-Koyunlu ordusu ağır bir yenilgiye uğradı; başta Rüstem Tarhan olmak üzere bir çok seçkin emirler tutsak oldular (1457). Cihan-Şah bu sırada Horasan'ın zaptı ile meşgul bulunduğundan Ak-Koyunlular işini ihmal etmişti.

1457 yılında Timurlular'dan Horasan hükümdarı Babur ölmüş ve oğlu Şah Mahmud ile diğer şehzadeler arasında mücadeleler başlamıştı. Bu mücadeleyi fırsat bilen Cihan-Şah, Rey'e gelerek hazırlıklara başladı. 1458 baharında Cürcan, Harezm, Mangışlak, Meşhed, Nişapur ve Batı Horasan'ı ele geçirdi. Bundan sonra Timurlular'ın başkenti Herat üzerine yürüdü. Herat direnmeden Cihan-Şah'a teslim oldu. Karşısında Maveraünnehr hükümdarı Ebu Sa'id kalmıştı. Fakat bu sırada oğlu Hasan Ali'nin isyan ederek Tebriz'i ele geçirmesi üzerine Ebu Sa'id ile anlaşma yaparak Horasan'ı Timurlular'a terk etmek ve geri dönmek zorunda kaldı. Oğlu Hasan Ali derdinin bertaraf edilmesinden sonra diğer oğlu Pir Budak, Fars ve Irak-ı Arab'ı yönetimi altına alarak babasına isyan etti. Cihan-Şah, uzun uğraşmalardan sonra Pir Budak'ı yakalayarak idam ettirdi (1466).

Cihan-Şah, kendisini metbu tanımış olan Ak-Koyunlu beyi Uzun Hasan'ı ezmek, böylece ulusunun eskiden beri düşmanı bulunan Ak-Koyunlular'a büyük bir darbe vurmak emelini besliyordu. 16 Mayıs 1466 tarihinde büyük bir ordu ile

Tebriz'den hareket ederek Van Gölü havzasına geldi. Burada iken Uzun Hasan Bey'in 12.000 atlı ile akına çıktığını öğrendi ve buna çok hiddetlendi. Diğer yandan Cihan-Şah'ın öteden beri kendi aleyhine sefer yapmak niyetinde olduğundan kuşkulanan Uzun Hasan, dağlardaki geçit ve yolları tutmuştu. Aralarındaki elçilerin karşılıklı gönderilmesine karşın Cihan-Şah'ın ağır koşullar ileriye sürmesi nedeniyle bir sonuca varılamadı. Muş Ovası'nda karargâh kuran Cihan-Şah, mevsimin ilerlemesine karşın, bir türlü kesin hücuma karar veremiyordu. Sonuçta ordusunun yakınması üzerine kışlağa çekilmeğe karar verdi. Birlikleri Adilcevaz, Erciş, Van ve Aras kışlağına dağıldılar. Kendisi de Pasinler'e gitmek için hareket etti. Yolda, konaklama sırasında 11 Kasım 1467 tarihinde Uzun Hasan ani bir baskınla Cihan-Şah kaçarken yolda öldürüldü. Cihan-Şah zamanında Kara-Koyonlu Devleti en geniş sınırlarına ulaşmıştı. Azerbaycan, Arran, Irak-ı Arab, Irak-ı Acem, Fars, Kirman ve Doğu Anadolu egemenlik altına alınmış ve çevredeki devletler tabi haline getirilmişti. Döneminin en büyük hükümdarlarından biri olan Cihan-Şah, sert ve cesur bir kimseydi. İçki ve eğlenceye düşkündü. Onun ölümüyle parlak dönem sona ermiş ve kısa süre sonra da Kara-Koyunlu Devleti yıkılmıştır.

Cihan-Şah'ın katlinden sonra bir kısım Kara-Koyunlu emirleri Maku kalesine giderek burada hapiste bulunan Hasan Ali'yi hükümdar ilan ettiler. Yine bu esnada Tebriz'de İskender'in kızları Arayiş ve Şahsaray Begimler faaliyete geçerek kardeşleri Hüseyin Ali'nin hükümdarlığını ilan ettiler. Cihan-Şah'ın eşi araya girerek Hüseyin Ali'yi bertaraf ettirdi ve kent ile hazineyi az sonra gelen Hasan Ali'ye teslim ettiler. Tahta geçer geçmez derhal Ak-Koyunlu hükümdarı Uzun Hasan'a karşı savaş hazırlıklarına girişti. O kadar büyük bir ordu topladı ki, kaynaklar 100.000 kişiye maaş verildiğinden sözetmektedir. Ancak Hasan Ali, babasının emirlerini hafife alıp, bizzat kendisinin Çuli adını verdiği ayak takımı ile düşüp kalkıyordu. Diğer yandan tahta geçmesinde önemli yardımı olan Cihan-Şah'ın karısı Can Begim'i ve kardeşlerini öldürtmesi gibi kötü hareketlerinden dolayı ordu üzerinde bir otoritesi yoktu. Nitekim Uzun Hasan'ın sayıca az kuvvetleri karşısında bu büyük ordusu perişan olmuştur. Hasan Ali, Berda'a civarındaki Karamanlı boyunun yanına kaçtı ve bu sırada Azerbaycan sınırına yaklaşmış olan Horasan ve Maveraünnehr hükümdarı Ebu Sa'id'e sığındı. Ebu Sa'id'in az sonra Hasan Ali, burada kendisini isteyenlere yakalanacağı sırada intihar etti (Nisan 1469). Böylece çok kısa sürede Kara-Koyunlu Devleti yıkılmış oldu. Son Kara-Koyunlu hükümdarı olan Hasan Ali, haris bir kimseydi. Onun ölümünden sonra Cihan Şah'ın, Uzun Hasan tarafından gözlerine mil çekilen oğlu Ebu Yusuf, Fars'ta tutunmak istediyse de, Ak-Koyunlu şehzadesi Uğurlu Mehmed'in eline düştü. Böylece Ak-Koyunlular, geleneksel düşmanları Kara-Koyunlular'ın egemenliklerine son vererek onların ülkelerine sahip oluyorlardı.

14. yüzyılın ikinci yarısında siyasal bir örgüt olan ve kısa zamanda büyük bir imparatorluk haline gelen Kara-Koyunlular'da askeri ve idari örgütü, saray usul ve kuralları, genellikle İlhanlı ve Çağatay Devletleri'nin örgütleri esas alınarak meydana getirilmiştir. Hükümdar seçiminde aile ve aşiret reisleri etkiliydi. Ulusun yönetimine, ulusu oluşturan aile bireyleri ve aşiret beyleri kimi seçerlerse o geçerdi. Kara-Koyunlu hükümdarlarının hemen hepsi seçimle başa geçmişlerdir. Hükümdarlık simgesi olarak çetr ve olasılıkla kırmızı renkte sancakları vardı. Kara Yusuf ve diğer hükümdarların bastırdıkları paralarla "Sultan" ünvanını kullanıyordu. Hükümdarlara Eşref-i ala diye hitap ediliyordu. Şehzadeler, gençlik çağına geldikleri zaman bir vilayetin yönetimine atanır ve atabegleriyle kendilerine verilen bölgeyi yönetirlerdi.

Kara-Koyunlu Devleti'nin saray örgütünün, İlhanlılar ve Timurlular saray örgütü örnek alınarak kurulmuş olduğu anlaşılmaktadır. Dergâh ya da devlethane denilen saray örgütünde Inak, Feyc (Peyk), Rikâbdar, Bukavul, Mirahur, Ayakçı vs. gibi ünvanları taşıyan yüksek memurlar görev alırlardı. Yönetim işleri Büyük Divan tarafından yürütülürdü. Bunun reisine Sahib Divan denirdi; bunda divanın mührü bulunur ve gereken belge ve hükümler bununla mühürlenirdi. Fermanlar, tuğra olmadığı için damga ile mühürlenirdi. Divandan hükümdarın mührünü havi çıkan fermanlara Yarlığ, Tevki ya da Nişan-ı Hümâyûn denirdi. Divanlarda Pervane ya da Pervançe-i Hümâyûn denilen fermanları yazanlara Pervaneci denirdi.

Kara-Koyunlular'da vilayetler, ikta ve yönetim suretiyle Hükümdar ailesinden olanlara ve emirlere verilirdi. Bunlar iktanın gelirine göre asker beslemek zorundaydılar. Devletin merkezi Tebriz olup, diğer büyük vilayetler şehzadeler tarafından yönetilirdi. Şehzadelerinde kalabalık maiyetleri ve düzenli saray örgütleri vardı. Toprağın yönetimi hakkında elimizde açık bilgi verecek belgeler olmamakla beraber, bunun da diğer örgütlerde olduğu gibi İlhanlılar ve Timurlular örnek alınarak yapıldığı sanılmaktadır. Adli ve şer'i işlere bakan Divan-ı Sadaret, Kadi'l-kudat'ın gözetiminde olup medreselerin gözetim ve denetimleriyle de uğraşırdı. Vilayetlerde adli işlere kadılar, dinsel işlere de müftüler bakarlardı.

Kara-Koyunlular Devleti'nin temelini ordu oluşturuyordu. Ordu ise ulusu meydana getiren aşiret kuvvetlerinden meydana geliyordu. Aşiret kuvvetleri devlete tamamen bağlı olmayarak bir yandan diğer yana geçmekte olduklarından, kuvvetli sanılan devlet, yenilmiş duruma düşer ve hatta çok kısa zamanda yıkılırdı. Cihan-Şah'ın yenilgisinden kısa bir süre sonra devletin yıkılması bunu açıkça göstermektedir. Hükümdarların ve eyaletlerdeki şehzadelerin maiyetlerindeki birliklerin Selçuklular ve Memlukler'de olduğu gibi köle olduğu hakkında bir kayda rastlanmamıştır. Eyalet valilerinin emrinde ve toprağa bağlı olan, ordunun çoğunluğunu meydana getiren timarlı sipahiler, devletin kurulması ve yükselmesinde büyük yararlıklar göstermiştir. Hükümdarı korumakla görevli birliklere Korucı adı verilirdi. Birliklerin toplanması, toplantı yerinin saptanması, emirlerin ilan ve duyurulması "Tavacı" adı verilen memurların göreviydi. Tavacılar'ın bir divanı olup bütün birliklerin defterlerini bunlar tutarlardı. Ordunun merkez kısmına "Uluğ kol", yağ sağ kanadına "Barangar" ve sol kanadına "Cuvangar" denilirdi. Ordu, Koşun, Tıb ve Fevc gibi kısımlara ayrılırdı. Harpte öncü kuvvetlere Tarakol, piştar kısmına ise Mangalay deniyordu.

Hayatlarının büyük bir kısmını savaş ve mücadelelerde geçiren Kara-Koyunlu hükümdarları bilim ve fikir hayatının gelişmesine, ülkelerinin bayındırlığına da büyük çaba harcamışlardır. Cihan Şah'ın Hakiki mahlasıyla şiirler yazdığını ve ünlü Abdurrahman Cami ile mektuplaştığını, şair, yazar ve bilim adamlarıyla oturup kalktığını biliyoruz. Ünlü bilgin ve şair Celâleddin Devvânî, Ak-Koyunlulara geçmeden önce Cihan Şah'ın yanında bulunuyor ve Tebriz'de onun medresesinde ders okutuyordu. **Risâle-i hurûf** adlı eserini onun adına yazmıştır. Şeyh Şucaeddin b.Kemâleddin Kirmanî, **Hadikatü'l-maarif** adlı ve 1462 yılında tamamladığı **Gülşen-i râz** şerhini Cihan Şah'a ithaf etmiştir. Şair Mevlana Tusî de Cihan Şah ve oğlu Şah Budak'ın sarayına mensuptu.

Kara-Koyunlular döneminde bayındırlık faaliyetleri de dikkati çekmektedir. Başta Tebriz olmak üzere diğer kentlerde cami, medrese, hastane ve köprü yapılmıştır. Cihan Şah'ın Tebriz'de yaptırdığı Gök Mescid ve medresesi ve eşi Begim Hatun'un medrese ve imareti, Van'daki Ulu Cami, İsfahan'daki Cuma Camisi, Kara-Koyunlu dinsel mimarlığının en güzel örneklerini oluştururlar.

KRONOLOJİ

Saltuklular
1072 Ebu'l Kasım Saltuk
1102 Ali
1124 Gazi
1132 İzzeddin 2.Saltuk
1168 Nasırüddin Muhammed
1191 Mama Hatun
1200-2 Melikşah
Anadolu Selçuklu egemenliği

Mengücük-Oğulları
1072 Mengücük Gazi
1118-42 İshak
1.Kemah-Erzincan Kolu
1142 1.Davud-şah
1162 Fahreddin Behram-şah
1228 Alaeddin 2.Davud-şah
Anadolu Selçuklu egemenliği
2.Divriği Kolu
1142 1.Süleyman-şah
? Seyfeddin Şahin-şah
1197 2.Süleyman-şah
1228 Hüsameddin Ahmed-şah
1277 el-Müeyyed Melih Salih
Anadolu Selçuklu egemenliği

Danişmendliler
1. Sivas Şubesi
1080 Danişmend Gazi
1105 Emir Gazi
1134 Melik Mehmed
1142 Zünnun (ilk hükümdarlığı Kayseri'de)
1142 Yağı-basan
1164 Cemaleddin Gazi
1166 Şemsettin İbrahim
1166 Şemsettin İsmail
1168-74 Zünnun (ikinci hükümdarlığı)
Anadolu Selçukluları egemenliği
2. Malatya Şubesi
1142 Ayneddin
1152 Zülkarneyn
1162 Nasıreddin Mahmud (ilk hükümdarlığı)
1170 Fahreddin Kasım
1172 Efrîdûn
1175-78 Nasıreddin Mahmud (ikinci hükümdarlığı)
Anadolu Selçukluları egemenliği

Anadolu Selçukluları
1077 Süleyman-şah
1092 1.Kılıç Arslan
1107 Melikşah
1116 1.Mes'ud
1156 2.Kılıç Arslan
1192 1.Gıyaseddin Keyhüsrev (ilk hükümdarlığı)
1196 Rükneddin 2.Süleyman-şah
1204 3.Kılıç Arslan
1205 1.Gıyaseddin Keyhüsrev (ikinci hükümdarlığı)
1211 1.İzzeddin Kaykaus
1220 1.Alaeddin Keykubad
1237 2.Gıyaseddin Keyhüsrev
1246 2.İzzeddin Keykaus
1248 2.İzzeddin Keykaus ve 4.Kılıç Arslan
1249 2.İzzeddin Keykaus, 4.Kılıç Arslan ve 2.Alaeddin Keykubad
1257 4.Kılıç Arslan
1265 3.Gıyaseddin Keyhüsrev
1282 2.Mes'ud (ilk hükümdarlığı)
1284 3.Alaeddin Keykubad (ilk hükümdarlığı)
1284 2.Mes'ud (ikinci hükümdarlığı)
1293 3.Alaeddin Keykubad (ikinci hükümdarlığı)
1294 2.Mes'ud (üçüncü hükümdarlığı)
1301 3.Alaeddin Keykubad (üçüncü hükümdarlığı)
1303 2.Mes'ud (dördüncü hükümdarlığı)
1305 3.Alaeddin Keykubad (dördüncü hükümdarlığı)
1308 3.Mes'ud
Moğol egemenliği

Artuklular
1.Hısn Keyfa Artukluları
1098 1.Sökmen
1104 İbrahim
1108 Rükneddin Davud
1144 Fahreddin Kara Arslan
1167 Nureddin Muhammed
1185 Kudbeddin 2.Sökmen
1201 Nasıreddin Mahmud
1222 Rükneddin Mevdud
1232 Melik Mes'ud
2.Mardin Artukluları
1108 Necmeddin 1.İl-Gazi
1122 Timurtaş
1152 Necmeddin Alpı
1176 Kutbeddin 2.İl-Gazi
1184 Hüsameddin Yülük Arslan
1201 Nasıreddin Artuk Arslan
1239 1.Necmeddin Gazi
1260 Kara Arslan el-Muzaffer
1292 Şemseddin Davud
1294 2.Necmeddin Gazi
1312 İmadeddin Ali Alpı
1312 Şemseddin Salih
1364 Ahmed el-Mansur
1368 Mahmud es-Salih
1368 Davud el-Muzaffer
1376 Mecdeddin İsa es-Zahir
1406-08 es-Salih
Kara-Koyunlu egemenliği

Dilmaç-oğulları
1085 Mehmed (Dilmaç-oğlu)
1104 Togan Arslan
1137 Hüsamüddevle Kurtı
1143 Yakut Arslan
1145-92 Fahreddin Devlet-şah
Ahlat-şahlar'ın egemenliği
Erzen kolu
1192 Hüsameddin Tuğrul
1 1.Melik Salih
? İmadeddin Devlet-şah
? İzzeddin Mehmed
1334 Celaleddin
? Cemaleddin
? 2.Melik Salih
1372 Melik Hamza
1394 Sultan Ali
Önce Timur sonra Ak-Koyunlu egemenliği

Ahlat-şahlar
1100 Sökmen el-Kutbi
1112 Zahireddin İbrahim
1127 Ahmed
1128 Nasıreddin 2.Sökmen
1185 Seyfeddin Beg-timur
1197 Aksungur Hezar-dinari
1198 Şucaeddin Kutluğ
1198 el-Mansûr Mehmed
1206-7 İzzeddin Balaban
Eyyubi egemenliği

İnal-oğulları
1096 İnal
1098 İbrahim
1110 Sa'düddevle Ebu Mansur İl-aldı
1142-83 Şemsülmülk Mahmud

Selahaddin Eyubi'nin Âmid'i zaptı

Alaiye Beyleri
1293 Mecdeddin Mahmud
? Yusuf
? Savcı
? Karaman
1427 Memluklü egemenliği
? Lütfi Beg
1461-71 Kılıç Arslan
Osmanlı egemenliği

Aydın-oğulları
1308 Mübarizeddin Gazi Mehmed Beg
1334 Gazi 1.Umur Beg
1348 Hızır Bg
1390 İsa Beg
1402 Musa Beg, 2.Umur Beg ortaklaşa
1403 2.Umur Beg
1405-26 Cüneyd Beg
Osmanlı egemenliği

Candar-oğulları
(İsfendiyar-oğulları)
1292 Şemseddin Yaman Candar
1309 1.Süleyman Paşa
1339 1.İbrahim-şah
1345 Adil Beg
1361 Celaleddin Bayezid
1384 2.Süleyman Paşa
1385 İsfendiyar Beg
1440 2.İbrahim Beg
1442 İsmail Beg
1462 Kızıl Ahmed Beg
Osmanlı egemenliği

Çoban-oğulları
1227 Hüsameddin Çoban
? Hüsameddin Alp-yürük
? Muzafferiddin Yavlak Arslan
1292-1309 Nasıreddin Mahmud
Candar-oğulları egemenliği

Dulkadir-oğulları
1339 Zeyneddin Karaca Beg
1353 Halil Beg
1386 Suli Beg
1398 Nasıreddin Mehmed Beg
1443 Süleyman Beg
1454 Şah Budak (1.saltanatı)
1466 Şehsuvar Beg
1472 Şah Budak (2.saltanatı)
1479 Alaeddevle Bozkurt
1515-21 Ali Beg
Osmanlı egemenliği

Eretna-oğulları
1335 Eretna Beg
1352 Gıyaseddin 1.Mehmed
1365 Alaeddin Ali
1380-81 2.Mehmed Beg
Kadı Burhaneddin Ahmed egemenliği

Eşref-oğulları
? Seyfeddin 1.Süleyman Beg
1302 Mübarizeddin Mehmed Beg
1326 2.Süleyman Beg
İlhanlı egemenliği

Germiyan-oğulları
1300 1.Ya'kub Beg
? Mehmed Beg
1361 Süleyman-şah
1387 2.Ya'kub Beg (1.saltanatı)
1390-1402 Osmanlı işgali
1402-29 2.Ya'kub Beg (2.saltanatı)

Hamid-oğulları
1. Eğridir Kolu
1301 Dündar Beg
1324 İlhanlı Valisi Timurtaş'ın işgali
1327 Hızır Beg
1328 İshak Beg
? Mustafa Beg
? İlyas Beg
1374-91 Hüseyin Beg
Osmanlı ve Karaman-oğulları egemenliği
2.Ankara Kolu (Teke-oğulları)
1321 Yunus Beg
? Mahmud
1327 Sinaneddin Hızır Beg
? Dadı Beg
? Mübarizeddin Mehmed Beg
? Osman Çelebi (1.saltanatı)
1390 Osmanlı işgali
1402-23 Osman Çelebi (2.saltanatı)
Osmanlı egemenliği

Kadı Burhaneddin Ahmed Devleti
1381 Kadı Burhaneddin Ahmed
1398 Alaeddin Ali
Osmanlı egemenliği

Karaman-oğulları
? Nure Sufi
1256 Kerimüddin Karaman
1261 Şemseddin 1.Mehmed Beg
? Güneri Beg
1300 Mahmud Beg
1307 Yahşi Han b.Karaman
? Bedreddin 1.İbrahim Beg (1.saltanatı)
1333 Alaeddin Halil Beg
? Bedreddin 1.İbrahim Beg (2.saltanatı)
1352 Ahmed Beg
? Süleyman Beg
? Şemseddin Beg
? Burhaneddin Musa Beg
1361 Alaeddin Ali Beg
1390-1403 Osmanlı işgali
1403 2.Mehmed Beg
1423 2.İbrahim Beg
1463 İshak
1464 Pir Ahmed
1479 Pir Ahmed ve Kasım (ortaklaşa)
1474-83 Kasım
Osmanlı egemenliği

Karası-oğulları
1297 Karası Beg
1328 Demirhan Beg
? Yahşi Beg
1335(1337?)Süleyman Beg
1360 Osmanlı egemenliği

Menteşe-oğulları
1280 Menteşe Beg
? Mes'ud Beg
? Kirman Beg
1319 Şucaeddin Orhan Beg
1344 İbrahim Beg
1360 Musa Beg
Mehmed Beg
Ahmed Beg
1391-92 Mehmed Beg
Osmanlı işgali
1402 İlyas Beg

1421-24 Üveys (Leys) Ahmed ortaklaşa
Osmanlı egemenliği

Ladik (Denizli) Beyliği

1261 Mehmed Beg
1262 Ali Beg
? İnanç Beg
1335 Murad Arslan
1362-68 İshak Beg
Germiyan-oğulları egemenliği

Pervane-oğulları

1277 Pervane Muineddin Süleyman
1297 Mühezzibeddin Mes'ud
1300-22 Gazi Çelebi
Candar-oğulları egemenliği

Ramazan-oğulları

1352 Ramazan Beg
? 1.Saruneddin İbrahim Beg
1383 Şıhabeddin Ahmed
1417 2.Saruneddin İbrahim Beg
1418 İzzeddin Hamza
1428 1.Mehmed
? Eylük
? Dündar Beg
? Ömer
1480 Halil Beg
1510 Mahmud Beg
1514 Selim Beg
1517 Kubad
1517 Piri Beg
1568 Derviş
1569 3.İbrahim Beg
1586 2.Mehmed Beg
1606-08 Pir Mansur
Osmanlı egemenliği

Sahib Ata-oğulları

1275 Taceddin Hüseyin ortaklaşa
Nusreddin Hasan
1277 Şemseddin Mehmed
1287-1342 Nusreddin Ahmed
Germiyan-oğulları egemenliği

Saruhan-oğulları

1302 Saruhan Beg
1345 İlyas Beg
1388-90 Hızır-şah (1.saltanatı)
Osmanlı işgali
1402 Orhan Beg
1403-10 Hızır-şah (2.saltanatı)
Osmanlı egemenliği

Taceddin-oğulları

1348 Taceddin Beg
1387-98 Mahmud Beg
Osmanlı egemenliği
1394 Alp Arslan (Niksar'ın bir kısmında)
1394 1428 Hüsameddin Hasan Beg ortaklaşa
Mehmed Yavuz
(Samsun ve Çarşamba bölgesinde)
Osmanlı egemenliği

Ak-koyunlular

1378 Kara-yülük Osman
1435 Hamza
1444 Cihangir
1453 Uzun Hasan
1478 Halil
1478 Yakub
1490 Baysungur
1493 Rüstem
1497 Göde Ahmed
1498 Elvend
1502-08 Murad
Safevi egemenliği

Kara-Koyunlular

1380 Kara-Mehmed
1389 Kara-Yusuf
1400 Timur istilası
1406 Kara-Yusuf
1420 İskender
1438 Cihan-Şah
1467-68 Hasan Ali
Ak-Koyunlu egemenliği

BİBLİOGRAFYA

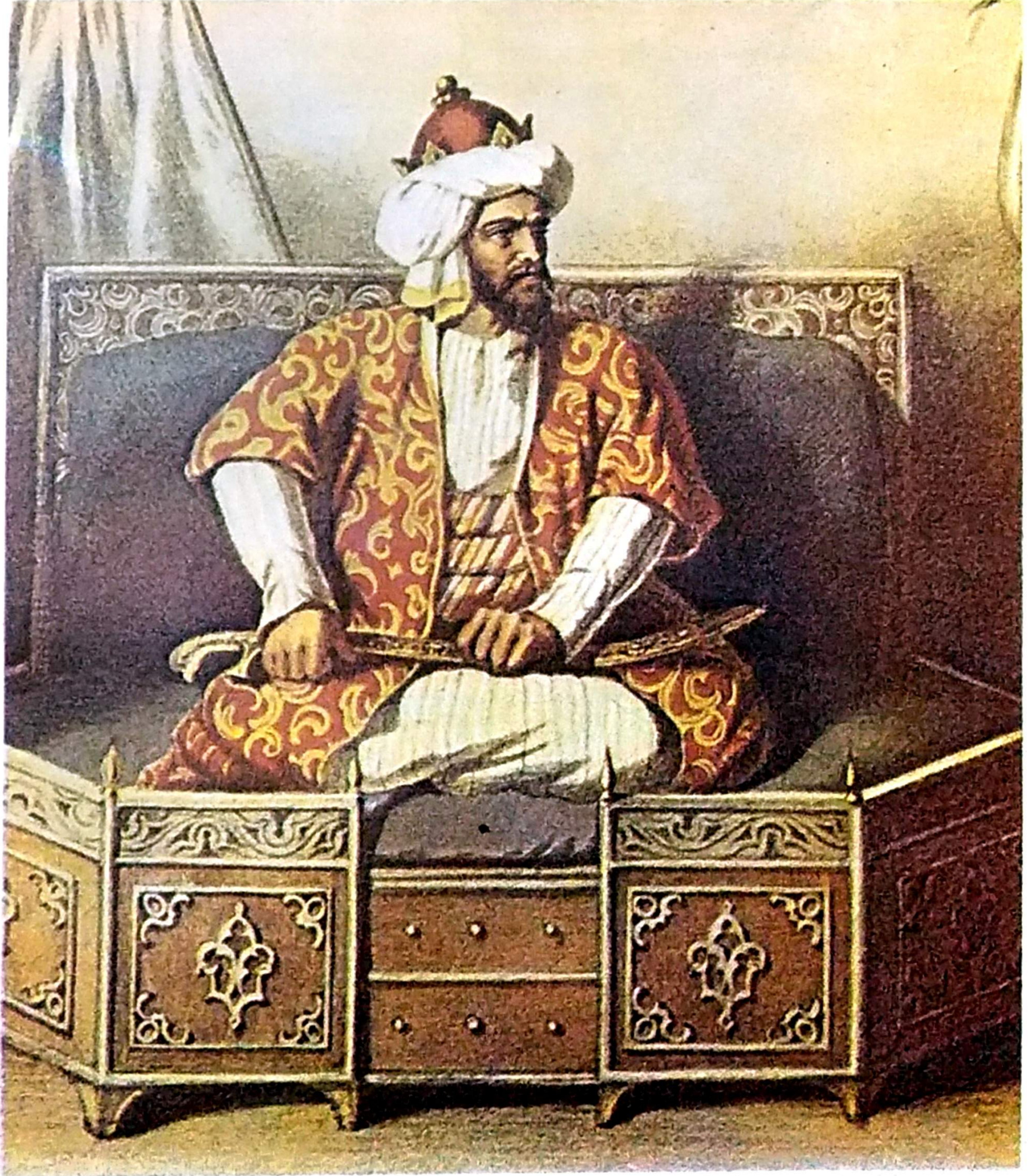
Genel

AKIN, H., *Aydın Oğulları tarihi hakkında bir araştırma*, Ankara, 1968.
AHMED TEVHİD, "Rum Selçukî Devletinin inkiraziyle teşekkül eden Tevâ'if-i mülûk 'dan Sinob'da Pervâne-zâdeler" *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, sene 1.
BAYKARA, T., *Denizli Tarihi* (ikinci kısım 1070-1429), İstanbul, 1969.
BOSWORTH, C.E., *İslâm Devletleri Tarihi* (türkçeye çev. E. Merçil- M. İpşirli), İstanbul, 1980.
CAHEN, C., *Pre-Ottoman Turkey*, Londra, 1968.
HALİL EDHEM, *Düvel-i İslâmiye*, İstanbul, 1927.
HINZ, W., *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd* (türçeye çev. Tevfik Bıyıklıoğlu).
KARAMAĞARALI, B., *Ahlat Mezartaşları*, Ankara, 1972.
KAYMAZ, N., *Pervâne Mu'inü'd-Din Süleyman*, Ankara, 1970.
KÖPRÜLÜ, M.F., "Artuk Oğulları" maddesi, *İslâm Ansiklopedisi*.
MİRZAMUHAMMED, "Kadı Bürhâneddin" maddesi, *İslâm Ansiklopedisi*.
MORTMANN, J.N., "Dulkadırlılar" maddesi, *İslâm Ansiklopedisi* (M.H. Yınanç tarafından tamamlanmıştır).
OĞUZ, M., "Tâceddin-Oğulları", *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, VI/5, Ankara, 1948.
SAKAOĞLU, N., *Türk Anadolu'da Mengücek Oğulları*, İstanbul, 1971.
SEVİM, A., "Artuklular'ın soyu ve Artuk Bey'in siyasî faaliyetleri", *Belleten*, XXVI, Ankara, 1962.
SÜMER, F., *Oğuzlar (Türkmenler)*, İstanbul, 1981.
SÜMER, F., *Kara Koyunlular*, Ankara, 1967.
SÜMER, F., "Saltuklular", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, III, Ankara, 1971.
SÜMER, F., "Anadolu'da Moğollar," *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, I, Ankara, 1970.
SÜMER, F., "Mengücükler" maddesi, *İslâm Ansiklopedisi*
TEKİNDAĞ, M.C.Ş., "Karahanlılar" maddesi, *İslâm Ansiklopedisi*.
TEKİNDAĞ, M.C.Ş., "Teke-Oğulları" maddesi, *İslâm Ansiklopedisi*.
TEKİNDAĞ, M.C.Ş., "Teke-Eli ve Teke-Oğulları", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı 7-8, İstanbul, 1977.
TURAN, O., *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, 1971.
TURAN, O., *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul, 1973.
TURAN, O., "Selçuklu Kervansarayları", *Belleten*, sayı 39, Ankara, 1946.
ULUÇAY, Ç., "Saruhan Oğulları" maddesi, *İslâm Ansiklopedisi*.
UZUNÇARŞILI, İ.H., *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara, 1969.
UZUNÇARŞILI, İ.H., *Osmanlı Tarihi*, C. I, II, Ankara, 1961.
UZUNÇARŞILI, İ.H., "Ertna Devleti," *Belleten*, sayı 126, Ankara, 1963.
UZUNÇARŞILI, İ.H., "Eretna" maddesi, *İslâm Ansiklopedisi*.
UZUNÇARŞILI, İ.H., "Germiyan - Oğulları" maddesi, *İslâm Ansiklapedisi*.
UZUNÇARŞILI, İ.H., "Hamîd- Oğulları" maddesi, *İslâm Ansiklopedisi*.
UZUNÇARŞILI, İ.H., "Menteşe - Oğulları" maddesi, *İslâm Ansiklopedisi*.
UZUNÇARŞILI, İ.H., *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, Ankara, 1970.
YINANÇ, M.H., *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, İstanbul, 1944.
YINANÇ, M.H., "Akkoyunlular" maddesi, *İslâm Ansiklopedisi*.
YINANÇ, M.H., "Bitlis" maddesi, *İslâm Ansiklopedisi*.
YINANÇ, M.H., "Diyarbakır" maddesi, *İslâm Ansiklopedisi*.
YINANÇ, M.H., "Alâiye" maddesi, *İslâm Ansiklopedisi*
YINANÇ, M.H., "Dânişmendliler" maddesi, *İslâm Ansiklopedisi*.
VARLIK, M.Ç., *Germiyan-Oğulları Tarihi (1300-1429)*, Ankara, 1974.
WITTEK, P., *Menteşe Beyliği* (türkçeye çev. : Şaik Gökyay), Ankara, 1944.
YÜCEL, Y., *Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti*, Ankara, 1970.
YÜCEL, Y., "Kastamonu'nun ilk fethine kadar Osmanlı Candar münasebetleri (1361-1392)" *Tarih Araştırmaları Dergisi*, sayı 1, Ankara, 1963.
YÜCEL, Y., "Candar-oğlu Çelebi İsfendiyar Bey", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, sayı 2-3, Ankara, 1964.

OSMANLI TARiHi

(Başlangıçtan 1774'e Kadar)

Dr. Yusuf Halaçoğlu

OSMANLI TARİHİ

(Başlangıçtan 1774'e Kadar)

Dr. Yusuf Halaçoğlu

SİYASAL TARİH

1. OSMANLI DEVLETİ'NİN KURULUŞU

1071 Malazgirt Meydan Savaşı'ndan sonra Büyük Selçuklu Devleti tarafından birçok Türk oymağı Anadolu'nun çeşitli bölgelerine yerleştirilmiştir. İşte bunlardan biri de Oğuzlar'ın Üçok koluna mensup ve daha sonra büyük bir imparatorluğun kurucuları olan **Kayılar**'dır.

Tarihsel kayıtlara göre Kayı boyunun bir bölümü, daha Anadolu Selçuklu Sultanı 1.Alaeddin Keykubad (1219-1236) zamanında Ankara'nın batısındaki Karacadağ taraflarına yerleştirilmişlerdir. Bu yerleştirilenlerin bir grubu ise, daha sonra Söğüt ve Domaniç yöresini işgal etmişlerdir. 13. yüzyılın ikinci yarısında beyleri Ertuğrul Bey olan bu Kayılar 400 çadırdan oluşmaktaydı.

Ertuğrul Bey, 1236 tarihlerinde önce Karahisar'ı, sonra Söğüt'ü ele geçirerek Bilecik Rum beyini de vergiye bağlamıştır. Ertuğrul Bey'in ölümünden sonra ise (1281) yerine oğlu Osman Bey geçmiştir. Kudretli bir yönetici olan Osman Bey (1258-1326), Bizans'ın karışık durumundan yararlanarak topraklarını genişletmeye başladı. İlk kez 1289 tarihinde İnönü ve Eskişehir'i aldı ve elindeki yerlere uç beyi olduğunu bildirir fermanlar yolladı.

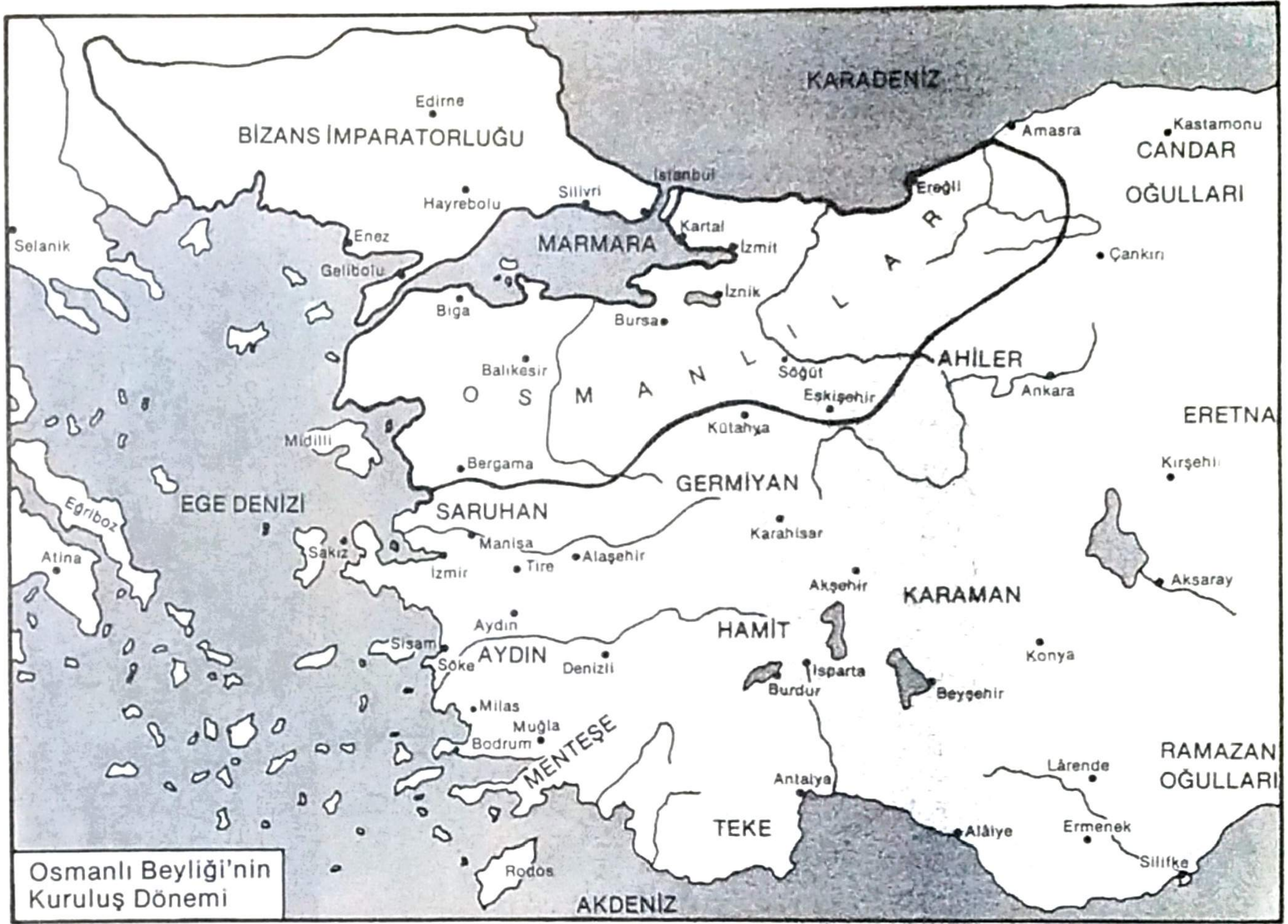
Osman Bey bağımsız faaliyetine başladığı sırada Ahîler ile de ilişki kurmuştur. Nitekim Ahîler'in Eskişehir civarında İtburnu mevkiinde tekkesi bulunan ulularından Şeyh Edebali'nin kızı Mal Hatun ile evlendiği bilinmektedir. Böylece Ahîler'in nüfuzundan da yararlanma olanağına sahip olan Osman Bey'in, Ahîler'den Şeyh Mahmud Gazi, Ahî Şemseddin, Ahî Hasan ve sonra vezir-i azam olan Çandarlı Kara Halil'in de desteğini kazandığı görülmektedir.

Bu arada Bizans topraklarına birçok akınlar yapan Osman Bey, bir tertip sonucu Yarhisar ile Bilecik'i ele geçirmiş (1299), yine aynı tarihte kısa bir kuşatmadan sonra İnegöl'ü de Osmanlı Beyliği'ne katmıştır. Bu sırada Anadolu Selçuklu Devleti'nin içinde bulunduğu karışıklık, onun daha serbest hareket etmesini sağlamış. Doğuda Moğollar'dan kaçan Türkmenler'in de bu bölgeye gelmesiyle kuvveti artmıştır.

Bilecik'in merkez yapılmasından ve Yenişehir civarındaki Köprühisar'ın alınmasından sonra, 1301 yılında da Yenişehir bölgesi de ele geçirilerek Yenişehir adıyla bir Türk kenti kurulmuştur.

Osman Bey'in faaliyetlerinden telaşa düşen Bizans İmparatorluğu ve Anadolu Rum beylerinin ortak kuvvetleriyle yapılan Koyunhisar Savaşı'nın (1302) kazanılmasından sonra Kite-hisarı ile Ulubat Gölü'ndeki Alyos Adası da ele geçirilmiştir. 1308 Temmuzunda da İzmit'in karakolu olan Karahisar alınmıştır. 1313 yılında Harmankaya hâkimi Köse Mihal Bey'in Müslüman olmasıyla da Lefke (Osmaneli), Mekece, Akhisar, Geyve ve Gölpazarı tarafındaki Leblebici kaleleri ele geçirilmiştir. 1315'den itibaren ise Bursa tamamen ve her yönden kuşatılmıştır; ancak Osman Bey'in burayı almaya ömrü yetmedi. Fakat onun ölümünden sonra 6 Nisan 1326'da Bursa, oğlu Orhan Bey tarafından fethedildi.

Osmanlı Beyliği'nin diğer beyliklerden daha tehlikeli olduğunu anlayan Bizans İmparatoru 3.Andronikos, İznik'i kurtarmak için harekete geçti. Ancak Pelekanon (Maltepe)'da yapılan savaşı kaybetti. Türk kuvvetleri İznik'i ele geçirdiler (1331). İznik, alınmasından sonra beylik merkezi yapıldı. Burasının alınmasıyla Kocaeli Yarımadası'nda daha rahat yayılma olanağı ortaya çıktı; Gemlik 1334'de fethedildi. Bundan sonra ise kuşatma altında bulunan İzmit teslim oldu (1337); böylece Kocaeli Yarımadası'nın fethi tamamlandı. 1345'de Karesi Beyliği'nin katılmasıyla Osmanlı Beyliği, Edremit Körfezi ile Kapıdağı arasındaki bölgenin de egemeni

Osmanlı Beyliği'nin Kuruluş Dönemi

oldu. 1354 yılında da Ankara alındı.
Bizans'ın çeşitli sorunlarından yararlanan ve onlara yardım eden Osmanlı Beyliği, bu vesile ile Bizans'ın içişlerine de karışmak fırsatını buldu. Nitekim, 1346, 1347, 1349 ve 1353 yıllarında Trakya ve Makedonya'ya geçerek Bizans'a yardım için bazı savaşlara katıldılar.
Orhan Bey, oğlu Süleyman Paşa'yı fetihleri Balkanlar'a yaymak için Karesi'ye atadı. Süleyman Paşa, yine Bizanslılar'a yaptığı bir yardım sonunda Gelibolu Yarımadası'nda Çimpi (Tzympe) kalesini (1353), 1354'de meydana gelen şiddetli bir depremin arkasından da Gelibolu'yu ele geçirdi. Bu arada Anadolu'dan gazilerin gönderilmesiyle yeni ele geçirilen yerlerdeki durum sağlamlaştırıldı; Gelibolu Yarımadası'na hâkim olan Ekzamil (Hexamilion) kalesi ele geçirildi. Gelibolu, Yakub Ece ve Gazi Fazıl yönetiminde yeniden örgütlendi. Devam eden Osmanlı ilerleyişi, Hacı İlbey ve Evrenos Bey yönetiminde soldan, Süleyman Paşa yönetiminde de orta koldan yeni toprakların fethine yöneldi. 1354 Martında Gelibolu'dan başka Bolayır, Malkara, Tekirdağ, Çorlu ve dolayları ele geçirildi. Aynı yıl Bizans ile yapılan bir antlaşmayla buraların Osmanlılar'ın elinde olduğu kabul edildi. Süleyman Paşa, babasının öğüdüne uyarak bu bölgelere Karesi'den getirdiği konar-göçer Türk oymaklarını yerleştirdi. Bu olay Osmanlılar'a Avrupa'da devamlı yerleşme ve gazilere sınırsız olanak kapılarını açmıştır. Olay, Avrupa'da büyük heyecan uyandırdı ve Osmanlılar aleyhine bir Haçlı seferi düzenlenmesi konusunda çalışmalara neden oldu. 1357'de Süleyman Paşa'nın beklenmedik bir biçimde ölmesi üzerine emrindeki kuvvetler kardeşi Murad'ın yönetiminde harekâta devam ettiler; 1359 yılında Edirne yönünde büyük bir hücuma geçildi. Lala Şahin Paşa Sazlıdere'de Edirne tekfurunu yendikten sonra, Edirne'yi kuşatarak 1362 yılında ele geçirdi. Bu olaylar Batı Hıristiyan âlemine abartmalı bir biçimde aksetti; Papa, Türkler'in Balkanlar'dan atılması için bir Haçlı seferi düzenlenmesini teşvik etti (1366), fakat bu davetine yalnız Savua (Savoy) dükü yanıt verdi. O da ertesi yıl Gelibolu'ya bir deniz seferi düzenleyerek burasını alıp Bizanslılar'a verdi (1367); ancak bu olay Osmanlı ilerleyişini önleyemedi.
1.Murad'ın tahta çıkmasından sonra (1362-1389), Osmanlı Devleti hem Bizans, hem de Sırp Krallığı için büyük bir tehdit haline gelmiştir. Lala Şahin, Hacı İlbey ve Evrenos Bey gibi komutanlar sayesinde, babasının ölümü sırasında yeni ele geçirilen yerlere Bizans'ın karşı hücumu bertaraf edildi. Bundan sonra 1.Murad Edirne'yi hedef alarak İstanbul'dan gelecek yardımı önlemek amacıyla Lüleburgaz'ı ele geçirdi ve buraya Anadolu'dan yeni Türk göçmenleri getirerek yerleştirdi. Lala Şahin, Edirne üzerine gönderilirken, kıyıdan yardımı önlemek için bir kısım kuvvetler Karadeniz kıyısına kadar ilerledi. Sol tarafa görevlendirilen Evrenos Bey de Dimetoka'yı ele geçirdi. Sonunda 1363'de Babaeski ile Pınarhisar arasında bulunan Sazlıdere'de Bulgar kuvvetleriyle takviye edilen Bizans ordusuyla yapılan savaşı Osmanlı kuvvetleri kazandı. Galip Osmanlı ordusu Edirne kentini ve kalesini ele geçirdi (1363). Bundan sonra Sultan Murad, Cenevizliler ile anlaşarak önemli miktarda Türk göçmenini Trakya'ya yerleştirdi. Bu başarılardan sonra fetih hareketleri de hız kazandı; Lala Şahin Paşa Filibe'yi, Gazi Evrenos Bey de Gümülcine'yi ele geçirdi. Ertesi yıl içinde (1364) başta Macar Kralı Layoş olduğu halde Sırp, Bulgar, Ulah (Eflâk) ve Bosna devletlerinin antlaşması ile oluşan haçlı ordusu, Hacı İlbey emrindeki 10.000 kişilik bir kuvvet tarafından **Sırpsındığı** (=Meriç Savaşı) mevkiinde bozguna uğratıldı. Fetih hareketlerinin daha çok Rumeli'de olması dolayısıyla,

Sol: Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Gazı (1299-1326). Sağ üst: Osman Gazı'nin bir portresi. Padişah Portreleri Galerisi. Topkapı Sarayı Müzesi-İstanbul. Alt. Osmanlı Devleti'nin ikinci padişahı Orhan Gazı (1326-1359). Padişah Portreleri Galerisi. Topkapı Sarayı Müzesi-İstanbul. Yan sayfa sol: Orhan Gazi'nin bir başka portresi. Sağ. 1.Murad Hüdâvendigâr (1359-1389). Minyatür portre. Lokman'ın Şemailnâme'sinden. İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi.

1.Murad, savaş gereği devletin merkezini Bursa'dan Edirne'ye taşıdı (1365). Bununla beraber fetih hareketlerine de devam edilerek, 1367'de Kara Timurtaş Bey, Bulgarlar'a ait olan Kızılağaç ve Yanbolu'yu; Lala Şahin de İhtiman ve Samakov'u; 1.Murad Aydos, Karinâbâd, Süzebolu kasabaları ile Bizans'dan Hayrabolu'yu aldı. 1369'da ise, Pınarhisar ve Vize'yi aldıktan başka elden çıkan Kırkkilise'yi (Kırklareli) yeniden ele geçirerek Doğu Trakya fütuhatını tamamladı. Bu başarılar karşısında Sırp prensliklerinin ortak kuvvetleri 26 Eylül 1371'de Meriç boylarında **Çirmen** mevkiinde Osmanlı kuvvetleriyle yaptıkları son savaşı da kaybettiler ve böylece Balkanlar'daki devletler ve Bizans İmparatorluğu birbirini izleyerek Osmanlı üstünlüğünü kabul etmek zorunda kaldılar. Bu savaş sonrasında Köstendil ele geçirilerek Makedonya yolları açıldı. 1372 yılında Drama, Zihne, Serez ve Karaferye alındı. 1374'de Sırp Kralı Lazar ile bir antlaşma yapıldı. 5.İoannes Palaiologos'un oğlu 4.Andronikos da Osmanlılar sayesinde Bizans tahtına geçti ve Gelibolu'yu Osmanlılara geri verdi (1376).Rumeli harekâtının durduğu bu süre içinde Rumeli'de sürekli yerleşmek için girişimde bulunularak yavaş yavaş fethedilen yerlere Türk göçmenleri getirilip yerleştirildi. Tımar örgütü oluşturularak kent ve kasabalarda dinsel ve sosyal kurumlar meydana getirilmeye başlandı ve böylelikle buralara Türk-İslam damgası vurulduğu gibi 1.Murad 1380 yılına kadar Anadolu ve Rumeli'de tabi beyliklerden meydana gelen bir imparatorluğun çekirdeğini kurmuş oldu.

Rumeli'de harekât durdurulurken örgütlenmede bazı düzenlemeler yapılarak devletin temelleri sağlamlaştırıldı. Bu barış döneminde Yıldırım Bayezid ile Germiyan Hükümdarı Süleyman-şah'ın kızı Devlet Hatun'un önce nişanları, bir süre sonra da düğünleri yapıldı (1378). Bu evlenme sonunda Osmanlılar çeyiz olarak Kütahya, Tavşanlı, Emed (Eğrigöz) ve Simav kent ve kasabalarını elde ettiler. Ayrıca Hamid-oğlu Beyliği'nden de Akşehir, Yalvaç, Beyşehir, Seydişehir, Karaağaç ve bazı söylentilere göre Isparta 80.000 altın karşılığı satın alınarak Karaman-oğulları Beyliği ile batıdan da sınır oluşturulmuştur.

Rumeli'de durdurulmuş olan harekât, 1380'de Osmanlılar'ın Balkanlar'daki durumunu kuvvetlendirmek için yeniden başladı. İlk olarak Vardar'ın sol kıyısındaki İştip alınarak, Timurtaş Paşa komutasında büyük bir orduyla da 1382 yılında Manastır ve Pirlepe ele geçirildi. 1385'de uzun bir kuşatmadan sonra Sofya ve 1386'da Yukarı Sırbistan harekâtıyla Yahşi Bey tarafından Niş ele geçirildi.Bu arada Çandarlı Halil Hayreddin Paşa, akıncı komutanı Evrenos Bey ile birlikte Makedonya'nın batısına doğru hareket ederek elden çıkmış olan Manastır'ı ve sonra Ohri'yi yeniden ele geçirdi (1385).

Osmanlılar'ın Rumeli harekâtı devam ederken, Anadolu'da Selçuklular'ın mirasçısı savında olan Karaman-oğlu Alaeddin Bey tarafından Beyşehir ile bazı yerler işgal edilmişti. Bunun üzerine Sultan Murad Anadolu'ya geçerek Çandarlı Halil Paşa'nın oğlu Ali Paşa ile birlikte Karaman-oğlu üzerine yürüdü. Osmanlılar'ın bu harekâtına 1384'de Osmanlı egemenliğine giren Çandar-oğlu Süleyman Paşa da bir kısım kuvvet gönderdi. Konya civarında yapılan savaşta Karaman-oğulları kuvvetleri büyük bir yenilgiye uğratıldı. Bu savaşta büyük başarı gösteren Şehzade Bayezid'e **Yıldırım** ünvanı verildi. Savaş sonunda Sultan Murad, Beyşehir üzerine yürüyerek burayı geri aldı ve Alaeddin Bey'in de elini öperek Bursa'ya döndü (1387). Karaman-oğulları'nın yenilmesi, Anadolu'da Osmanlı Devleti'nin kudret ve saygınlığını artırmış, bunun sonucu olarak 1.Kosova Savaşı'nda Anadolu

beyleri istenilen yardımcı kuvveti göndermişlerdir.
Sultan Murad Anadolu'da bulunduğu sırada Balkanlar'da Osmanlılar aleyhine büyük bir ittifak yapılmaktaydı. Bu ittifaka karşı Şahin Paşa komutasında 20.000 kişilik bir akıncı kuvvetiyle Bosna topraklarına hücum edildiyse de Osmanlı kuvvetleri yenildi. Ancak, Çandarlı-zâde Ali Paşa'nın Bulgarlar üzerine yaptığı saldırı ile Osmanlılar, Pravadi, Şumnu ve Bulgar Krallığı'nın merkezi Tırnova'yı ele geçirdiler. Bundan sonra Silistre ve Niğbolu'nun da alınması karşısında, Bulgar Kralı Şişman aman diledi. Böylece Bulgarlar saf dışı bırakılmış oldu (1388).
Bundan sonra Sultan Murad'ın emrinde birleşen Osmanlı kuvvetleri, Sırp, Bosna, Macar, Ulah (Eflâk), Arnavud, Leh ve Çek kuvvetlerinden oluşan haçlı ordusuyla Kosova'da karşılaştı. Yapılan savaşı Osmanlılar kazandı (10 Ağustos 1389); fakat savaş alanını gezerken Miloş Obiliç adında yaralı bir Sırplının suikasti sonucu 1.Murad şehit düştü. Yerine oğlu 1.Bayezid tahta geçti.
Kosova Meydan Savaşı Türkler'in Rumeli'de kalmak için kazandıkları üçüncü büyük savaştır. Bu zaferi kazanan 1.Murad, tarihte Gazi Hünkâr, Murad Hüdâvendigâr diye anılan büyük Osmanlı padişahıdır. Bir beylik olarak babasından aldığı devletin, imparatorluk temellerini atmıştır. Sultan Murad, azim ve irade sahibi, kudreti, ağırbaşlılığı ve ciddiyeti, din ve mezhep farkı gözetmeksizin uyruğuna karşı merhametli ve şefkatli oluşu, açık ve samimi kişiliğiyle içte ve dışta sevgi ve saygı uyandırmış büyük bir Türk hükümdarıydı. Türbesi Bursa'dadır.

2. OSMANLI DEVLETİ'NİN GELİŞMESİNDEKİ BAŞLICA ETKENLER

Küçük bir uç beyliğinden bir cihan imparatorluğu haline gelen Osmanlı Devleti'nin gelişmesi, dünya tarihinin en ilgi çekici olaylarından biridir. Bu çok önemli tarih olayını aydınlatabilmek için ona çeşitli açılardan bakmak gerekir. Bunları şöyle sıralayabiliriz:
1- Osmanlılar'ın Türk-Bizans sınırı üzerinde bulunmaları, yani coğrafi durumları.
2- Osmanlı sınırlarındaki diğer Türk beyliklerinin Osmanlı Beyliği'ne karşı düşmanca bir harekette bulunmamaları. Çünkü, Anadolu'daki beyliklerle Osmanlı Beyliği'nin fütuhat alanları birbirinden tamamen farklı olup, Bizanslılar ile uğraşan bu beyliği kendi halinde bırakıp birbirlerine karşı kendi varlıklarını korumakla meşgul bulunuyorlardı. Bu bakımdan Osmanlılar serbest hareket edecek meydan bulmuşlardı.
3- Gelişme sırasında Balkanlar'daki siyasal karışıklık. Çeşitli küçük devletçiklerden oluşan Balkanlar'da, bu devletlerin birbiriyle olan kötü ilişkileri, Osmanlı Beyliği'nin kolayca onların içişlerine karışmalarına ve iki hasımdan birine yardımda bulunarak toprak kazanmalarına neden olmuştur.
4- Osmanlılar'ın Bizans topraklarını ele geçirip orada esaslı bir biçimde yerleşmeleri için gerek duydukları maddi ve manevi kuvvetlere, yani 13.yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'nun batısına gelip yığılan konar-göçer, köylü ve kentli Türk öğelerinden yeterli derecede sağlama olanakları vardı.
5- Osmanlılar'ın aksine, diğer beyliklerde devlet, hâkim ailenin ortak malı sayılıyordu. Prensler kendilerine ait sahada hüküm sürüyorlardı. Aile büyüğü kuramsal olarak diğerleri üzerinde hâkimdi. Ancak bu ilke, devletin maddi olarak en kudretli zamanında uygulanabiliyordu. Osmanlı Devleti'nde ise bütün kuvvet tek bir hükümdarın elindeydi. 1.Murad ve 1.Bayezid yönetime ortak yapmamak için kardeşlerini ortadan kaldırmışlardı. İşte bütün 14. yüzyıl

1.Murad Hüdâverdigâr'ın bir portresi. Yan sayfa: 10 Ağustos 1389 tarihinde Türkler ile Sırplar arasında meydana gelen ve Türklerin zaferi ile sonuçlanan 1.Kosova Savaşı'nı canlandıran bir tablo. Sultan Abdülaziz zamanında İstanbul'a gelen yabancı ressamlardan biri tarafından yapılmıştır. Askeri Müze-İstanbul.

boyunca Osmanlı Devleti'nin sarsıntı geçirmemesi ve topraklarının bölünmemesi, bu yöntem sayesinde olmuştur.

6- Osmanlılar'ın Karesi topraklarının önemli bir bölümünü kolayca aldıktan sonra Rumeli'ye geçip Gelibolu'ya yerleşmeleri, devletin kuvvetlenmesine etken oldu. Çünkü, boş ve zengin toprak bulup yerleşmek isteyen birçok göçebe öğeler, fakir köylüler, Rumeli'nin zengin topraklarına sahip olmak isteyen birçok sipahiler, Orta ve Batı Anadolu'dan Trakya'ya Makedonya'ya geldiler. Devletin yerleştirdiği kitlelerden başka kendi istekleriyle gelenler de büyük bir sayı oluşturuyordu. Böylece Osmanlı Devleti Anadolu'daki komşuları zararına kuvvetini sürekli arttırmıştır.

7- Balkanlar'daki ilk Osmanlı fütühatı çok az kayıp ve kolaylıkla yapılmıştır. Çoğunluğu çocuklardan oluşan tutsaklardan devlet adına beşte bir pay (**pençik oğlanı**) Anadolu'ya gönderilerek ve orada Türk-İslam terbiyesiyle yetiştirilerek askerlikte kullanılıyordu.

Savaşsız alınan yerlerdeki halk belirli vergiyi vermek üzere yerlerinde bırakılıyordu. Askeri kuvvetlerin yanı sıra giden Dervişlerin de Osmanlılar'ın Rumeli'de yerleşmelerinde başlıca etken olduğu kuşkusuzdur. Bunlar askeri kuvvetlerden önce gittikleri yerlerde Müslümanlığın yayılmasına ve askeri kuvvetlere büyük kolaylıklar sağladıkları bilinmektedir. İslamiyet özellikle Ortodoks kilisesine düşman Bogomiller denen zümreler arasında yayılmış, devlet tarafından hiçbir zorlama olmamıştır.

8- Hıristiyan çocuklarından meydana gelen ve Türk-İslam terbiyesine göre yetiştirilmiş yeniçeri kuvveti, hükümdarın emrinde sürekli bir piyade kuvvetiydi, fakat devletin en büyük askeri kuvvetini timar sahibi sipahilerin meydana getirdiği süvari kuvveti oluşturmaktaydı. Ele geçirilen arazinin, çeşitli değerde timarlara ayrılarak askeri görev karşılığı sipahilere verilmesi -ki geliriyle orantılı olarak asker sağlama zorunluluğu vardı- ya da daha büyük değerde zeamet ve has olarak önemli komutanlara verildiği görülmektedir. Bu yöntem devletin siyasal yükselişinde ve onun dayandığı ekonomik refahında büyük rol oynamıştır.

9- Osmanlı Devleti'nin mülki, idari ve adli örgütleri, esas olarak Anadolu Selçuklu Devleti'nin bir devamı olup, kısmen İlhanlı ve kısmen de Mısır Memluklular'ı örgütlerinin etkisinde kalmıştır. Bu bakımdan bu örgüt için gerek duydukları öğeleri çok az istisna ile hep Türkler arasından bulmuştur. Devlet adamları ve komutanlar bir iki istisna ile hep Türk aristokrasisi mensubuydu. Osmanlı sülalesiyle yükselen ve Osmanlı Devleti'ni kuran bu aristokrasi, 14.yüzyılda yönetimi ellerinde tutuyorlardı.

10- İlk Osmanlı hükümdarları Osman, Orhan ve özellikle 1.Murad, büyük kuruculuk ve örgütleme meziyetlerine sahip bulunuyorlardı.

11- Osmanlılar'ın yayılmaya başladığı sırada Bizans Devleti'nin uzun süre içinde bulunduğu kargaşalık, bu devletin uyruğunun kendisinden soğumasına neden olmuştur. Merkezi denetimi zayıflayarak feodal bir karektere giren eyaletler, bazen birbirleriyle mücadele eder olmuşlar, bundan da kuşkusuz halk çok zarar görmüştür. Vergi istekleri, iç savaşlar, güvensizlik gibi nedenler, ayrı bir dinden olmalarına karşın, adil hareketlerinden dolayı Osmanlı yönetimine karşı tepki göstermemelerine yol açtı. Aksine Hıristiyan halk için, yeni bir hukuk ve devlet anlayışının temsilcisi, bir huzur ve güven kaynağı olarak görünmüştür. İşte az bir zamanda yayılmasının en önemli öğelerinden biri de budur.

Osmanlı Devleti bu açıklamaların ışığı altında anlaşılmıştır ki, 13.-14.yüzyıllardaki Anadolu Türklüğünün siyasal ve

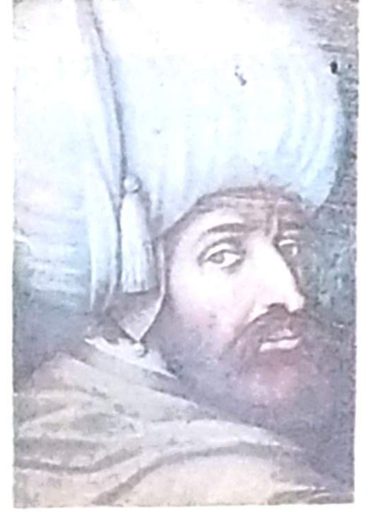

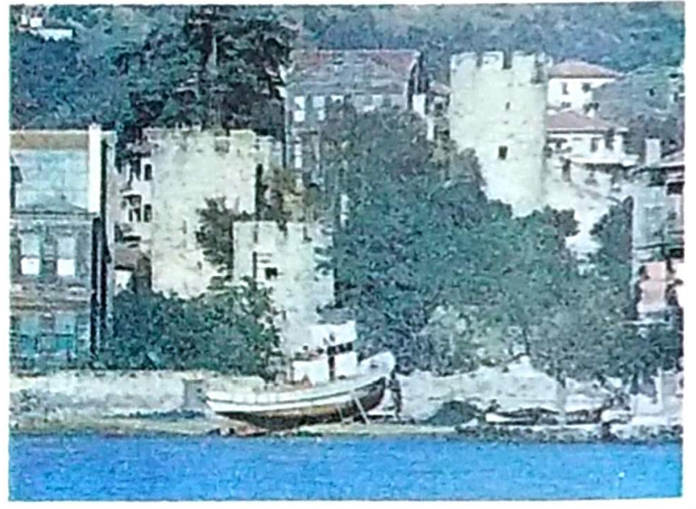
sosyal gelişmesinden doğan tarihsel bir tepkidir.

1.BAYEZİD 'YILDIRIM' (1389-1402)
Sultan Murad Hüdâvendigâr'ın şehit olması üzerine meydana gelen saltanat değişikliği, Anadolu'daki beyleri Karaman-oğlu'nun başkanlığında bir ittifaka götürdü. Karaman-oğulları'nın başkanlığında olmak üzere Aydın-oğulları, Saruhan-oğulları, Menteş-oğulları, Germiyan-oğulları ve Hamid-oğulları, Şehzade Yakub'un öldürülmesini vesile ederek her yandan Osmanlı topraklarına tecavüze kalkıştılar. Germiyan-oğlu 2.Yakub Bey, Osmanlılar'ın eline geçen ve daha önce beyliğe ait olan toprakları geri aldığı gibi, Karaman-oğulları da Beyşehir'i ele geçirdi; Kara Tatarlar'ın başı Mürüvvet Bey de Kırşehir'i ele geçirerek Sivas Hükümdarı Kadı Burhaneddin'e teslim etti. Bunu haber alan Bayezid, Anadolu'ya geçmeden önce karşıtı olan bir kısım üst düzey yöneticileri ve askeri kendine bağladıktan sonra Rumeli'deki durumu da acele düzene soktu. Sırp kralı ile anlaşarak yıllık haraç vermesi ve savaşlarda yanında ordusuyla bulunması koşuluyla anlaştı ve kız kardeşi Maria Despina ile de evlendi.
Rumeli ve Balkanlar'daki işlerini yoluna koyduktan sonra, Sırp sınırında Üsküp ve yöresini Paşa Yiğit'e, Niğbolu'yu Firuz Bey'e devrederek Evrenos Bey'i de Serez karargâhına gönderdi ve Üsküp ile Niş arasına Türk ve Tatar göçmenlerini yerleştirdi Venedik ve İtalyan kent devletleriyle de ticaret antlaşmalarını yeniledikten sonra Bizans tarafını da güvence altına alan Bayezid, Anadolu'ya geçti.
Yıldırım Bayezid önce Osmanlı korumasında bulunan Kastamonu'daki Candar-oğulları'ndan Süleyman Paşa'nın yardımını sağladı. Sonra ordusuna Sırp kralı ile Bizans İmparatoru'nun oğlu Manuel'i de kuvvetleriyle katılmaya çağırdı. Bayezid önce Germiyan Beyliği üzerine gitti. Bu beyliği aldıktan sonra Aydın-oğulları, Saruhan-oğulları ve Menteş beyliklerini de ele geçirerek, Kütahya merkez olmak üzere Anadolu Beylerbeyliği adıyla bir beylerbeylik oluşturdu ve Kara Timurtaş Paşa'yı buranın beylerbeyliğine atadı. Bu arada Anadolu'da tek Bizans kenti olan Alaşehir (Filadelfia) de ele geçirildi (1390). Bundan sonra Hamid-oğulları'nın yönetimindeki Antalya bölgesini de aldı. Batı Anadolu'daki beyliklerin ortadan kaldırılması üzerine Candar-oğlu Süleyman Paşa endişeye düşerek Bayezid'den yüz çevirip Sivas hükümdarı Kadı Burhaneddin ile ittifaka girdi. Bayezid, ittifakın başı durumundaki Karaman-oğulları'nın üzerine yürüdü, Konya'ya kadar ilerleyip kenti kuşattı; sonunda Karaman-oğlu Alaeddin Bey'in Beyşehir, Akşehir ve yöresini geri vermek suretiyle anlaşma yapılarak Çarşamba suyu ile Köşk-Bükü iki devlet arasında sınır kabul edildi.
Sultan Bayezid Anadolu ile uğraşırken Eflâk voyvodası Mirça'nın Tuna'yı geçip Osmanlı topraklarına hücum ettiğini haber aldı. Bunun üzerine derhal Rumeli'ye geçen Bayezid (1391), Edirne'de kuvvetlerini toplayarak Arkuş (Argeş ?)'da Eflâk kuvvetlerini ağır bir yenilgiye uğrattı. Tutsak alınan Mirça, Bursa'ya getirildi; aldığı tutsakları ve yerleri geri verdi. Her yıl 3.000 düka altın, padişaha 30 at ve 20 av kuşu vermek, ayrıca Macarlar'a karşı yapılacak seferde yardım etmek koşullarıyla antlaşma yapılarak ülkesine gönderildi. Ancak Mirça bu taahhüdüne sadık kalmayarak Macarlar ile anlaşma yoluna gitti. bunun üzerine sınır boylarındaki akıncılar Macaristan ve Bosna üzerine akınlar düzenleyerek Macarlar ile Sirmiya civarında yaptıkları savaşı kazandılar.
Bu arada Bizans İmparatoru İoannes kent surlarını tahkim ettirdiği gibi, bir de kule yaptırmıştı. Ancak Bayezid'in tehdidi üzerine yaptırdığı bu kaleyi yıktırmak zorunda kaldı.

Onun ölümünden sonra yerine gizlice Bayezid'in yanından kaçan Manuel, Bizans tahtına çıktı. Bunun üzerine Bayezid, Manuel'den barış koşullarını yerine getirmesini istedikten başka, İstanbul'da bir Müslüman mahallesinin kurulması, cami inşası ve kadı atanmasını istedi. Bu önerinin imparator tarafından reddedilmesi karşısında Bayezid, 1391'den 1396 yılına kadar devam eden İstanbul'u uzun bir kuşatmaya başladı. Bu kuşatmaya denizden Gelibolu'daki donanma, karadan da Vezir-i azam Ali Paşa da katıldı.

1392'de tekrar Candar-oğulları Beyliği üzerine yürüyüp Süleyman Paşa'yı yenen Bayezid, bu beyliği Osmanlı topraklarına kattı. Ayrıca Candar-oğulları'nın bağlaşığı olan Kadı Burhaneddin'e karşı da harekete zorunlu kalan sultan, Osmancık'ı kuşattı; bu sırada Kelkit, Aşağı Yeşilırmak ve Canik bölgesi yöneticilerinin bir kısmı (Taşan-oğulları, Taceddin-oğulları) Osmanlı uyrukluğunu kabul etmeye başladılar. Maden ve Ovacık da Kadı Burhaneddin kuvvetlerinden alındı; Kadı Burhaneddin ile Bayezid'in öncü kuvvetleri arasında Kırkdilim Kalesi önünde cereyan eden savaşı Osmanlılar kaybetti. Bundan sonra Kadı Burhaneddin kuvvetleri Osmanlılar'a ait İskilip, Kalecik, Ankara ve Sivrihisar bölgelerini tahrip ettiler. Bunun üzerine Osmanlılar ile aralarındaki düşmanlık daha da artmış, Osmanlılar Amasya'yı alarak (1393) Kadı Burhaneddin'e büyük bir darbe indirmiştir. Bu harekât Osmanlılar'a Kastamonu, Osmancık, Merzifon, Amasya ve o yörelerdeki kaleleri kazandırmıştır.

Bayezid'in Anadolu harekâtı sürerken Macar kralı Sigismund bir yıl önce yapılan akının öcünü almak için Eflâk kralı ile birleşerek Osmanlı topraklarına saldırdı (1392). Niğbolu'yu ele geçiren Sigismund, padişahın geldiğini haber alınca geri çekildi. Ancak Osmanlı kuvvetleri Sultan Bayezid'in oğlu Süleyman Çelebi komutasında Bulgarlar'ın başkenti Tırnova'yı alarak Doğu Bulgaristan yönetimine son vermiştir (17 Temmuz 1393). Balkanlar'daki harekâta devam eden Bayezid, Teselya Bölgesi'ni ele geçirdi. Selanik geri alındı; Evrenos Bey Mora'ya girdi. Bir kol da 1393 yılında Arnavutluk'a hücuma geçip Draç kentini zorlamaya başladı. Bayezid 1395'de Eflâk beyi Mirça'yı Argeş'de yenerek Dobruca ve Silistre'yi Osmanlı topraklarına kattı. Böylece Yıldırım Bayezid yerel sülaleleri ortadan kaldırarak merkezi bir imparatorluk kurmaya çalışıyordu. Onun bu faaliyetleri bir haçlı seferi hazırlanmasına neden oldu. Macar kralı Sigismund'un komutasında Macarlar'dan başka Fransız, Alman, Belçika, Felemenk (Hollanda), İsviçre şövalyeleriyle, İngiltere Haçlıları, İskoçya, Savua, Lombardiya, Rodos şövalyeleri ve Ulah (Eflâk) kuvvetlerinden oluşan haçlı ordusu iki koldan Osmanlı topraklarına girdi. İtalya'da toplanan Haçlı donanması ise Venedik amirali Tommaso Macenigo komutasında hareket etti.

İki koldan hareket ederek 1396 baharında Osmanlı topraklarına giren Haçlı ordusu, 1396 Eylülünde Niğbolu önünde birleştiler. Niğbolu kalesi komutanı Doğan Bey Haçlılara karşı direndi. Yıldırım Bayezid de İstanbul kuşatmasını hafifleterek ordusuyla Niğbolu önlerine geldi. Yapılan savaşta Osmanlılar büyük bir zafer kazandılar (25-28 Eylül 1396) . Haçlı ordusunda bulunan soylulardan ve prenslerden birçoğu öldü ya da tutsak edildi. Savaş sonrası düşman tarafından ele geçirilen kaleler geri alındığı gibi, Vidin Bulgar Krallığı'na da son verilmiştir. Bu savaş Osmanlılar'ın Balkanlar'daki durumunu kuvvetlendirdiği gibi, İslam dünyasında da Osmanlı Devleti'nin nüfuzunu arttırmıştır.

Niğbolu Savaşı'ndan sonra Yıldırım Bayezid, Bizans İmparatoru Manuel'e bir elçi göndererek İstanbul'un

Ren Irmağı kenarındaki Reinhartshausen Şatosu'nda bulunan sekiz adet yağlıboya tablodan Yıldırım Bayezid (1389-1402)'e ait olan tablo (Kültür ve Sanat s.5'ten). Yan sayfa sol: Yıldırım Bayezid. Minyatür portre. Lokman'ın Şemailnâme'sinden. İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi. Sağ üst sol: Yıldırım Bayezid'i 1402 yılında yapılan Ankara Savaşı'nda yenen ve tutsak eden Timur'a ait bir resim. Üst sağ: Yıldırım Bayezid'e ait bir portre. Padişah Portreleri Galerisi. Topkapı Sarayı-İstanbul. Alt: Yıldırım Bayezid'in İstanbul'u kuşatmak amacıyla 1395 yılında Boğazda yaptırdığı Anadolu Hisarı'ndan bir görünüm. Timur'un Anadolu'ya girmesi üzerine İstanbul'un kuşatılması kaldırılmış, ancak Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u yeniden kuşatmaya başlaması üzerine bu hisar onarılarak kullanılır hale getirilmiş ve Rumeli Hisarı ile birlikte İstanbul'un fethinde önemli bir rol oynamıştır.

teslimini istedi. Kabul edilmemesi üzerine kenti şiddetle kuşattı. Sonuçta imparatorluğu yeğeni Ioannes'e bırakan Manuel, İstanbul'u terk etti. Ioannes'in Bayezid'in önerdiği bazı koşulları kabul etmesi üzerine İstanbul kuşatması kaldırılmıştır (1399). Bu koşullara göre: İstanbul'da bir Türk mahallesi kurularak bir cami yaptırılacak; İstanbul'daki Müslümanların davasına bakmak üzere bir kadı atanacak; Osmanlılar'a verilen haraç arttırılacak; Silivri de dahil olmak üzere Silivri'ye kadar olan yerler Osmanlılar'a terk edilecekti.

1397'de tekrar Anadolu'da harekâta girişen Bayezid, kendisinin Rumeli'de uğraştığı ve Niğbolu Savaşı'nın devam ettiği bir sırada Ankara'yı basarak Anadolu Beylerbeyi Sarı Timurtaş Paşa'yı tutsak alan Karaman-oğlu Alaeddin Bey üzerine bir sefer düzenledi. Konya Ovası'nda meydana gelen savaşı kazanan ve Alaeddin Bey'i tutsak alan Osmanlı Kuvvetleri, Lârende (Karaman), Konya, Niğde, Develi, Karahisar kalelerini ele geçirdi (1397 Sonbaharı). Alaeddin Bey'in başı kesilerek bir mızrağa takıldı ve Konya sokaklarında dolaştırıldı. Sultan Bayezid'in Karaman Devleti'ni ortadan kaldırması,Osmanlılar'ın Anadolu'daki yüksek otoritesini göstermiş ve Sivas hükümdarı Kadı Burhaneddin'i telaşa düşürmüştü.

Yıldırım Bayezid 1398 ilkbaharından sonra Kadı Burhaneddin üzerine bir sefer düzenlemiş, bunun sonunda Taceddin-oğulları, Taşan-oğulları ve Giresun emiri Osmanlı egemenliğini kabul etmişlerdi. Ertesi yıl Kadı Burhaneddin'in öldürülmesi ve yerine oğlunun tahta geçirilmesi sırasında gelişen olaylar sonunda, Osmanlılar'dan yardım isteyen Sivas ileri gelenlerinin isteği üzerine, Sivas, Osmanlılar tarafından işgal edilmiş ve 1399 yılında da resmen Osmanlı topraklarına katılmıştır. Bu arada Tokat, Kayseri ve Aksaray da elde edilmiş, Osmanlılar'ın bu başarıları Memluk sultanını düşündürmeye başlamıştır. Bir yıl sonra Memluk Sultanı Berkuk'un ölümünden yararlanan Sultan Bayezid ise, Malatya, Kâhta, Divriği, Behisni ve Darende'yi ele geçirmiş (1399), daha sonra da Elbistan alınmıştır. Böylece Sultan Bayezid, Tuna'dan Fırat'a kadar uzanan bir imparatorluk kurmuştur.

Bu sırada Orta Asya ve İran üzerinde kuvvetli bir Türk Devleti daha kurulmuştu. Bir ayağının sakat olmasından dolayı küçültmek amacıyla Osmanlı tarihinde **Timurlenk** ya da **Aksak Timur** adıyla anılan Timur tarafından kurulan bu devlet, kendisini İlhanlılar'ın varisi olarak göstermekte ve Anadolu üzerinde hak iddiasında bulunmaktaydı. Timur'un topraklarına kattığı Kara-Koyunlu ve Celayir beyleri de Bayezid'e sığındılar. Timur'un Bayezid'den bu beyleri istemesi ve Bayezid'in de teslim etmemesi üzerine, Timur orduları Sivas ve Anadolu kentlerini yağma ve tahrip ettiler. Bayezid de, Timur'a tabi Erzincan Emirliği'ni ele geçirdi (1401). Buna karşın, Osmanlılar'ın antlaşma önerisini kabul etmeyen Timur, Sivas'a doğru yürüyüşe geçti. Her iki ordu Ankara yakınlarındaki Çubuk Ovası'nda karşılaştılar (28 Temmuz 1402). Savaş sonunda Osmanlı ordusu yenildi, Yıldırım Bayezid de tutsak düştü.

Osmanlılar'ın Timur'a yenilmesiyle Anadolu Beylikleri yeniden kuruldu. Batı Anadolu'da Osmanlılar'a ait kent ve kaleler birer birer ele geçirildi. Bu arada Timur, Bayezid'i her gittiği yere götürmekteydi. Çelebi Mehmed'in babasını kaçırma girişiminin de başarısız kaldığı bir hareketten sonra, Bayezid daha fazla tutsaklığa dayanamayarak parmağındaki yüzüğün altında sakladığı zehiri içerek 9 Mart 1403 Perşembe günü intihar etti. Kendisi azim ve irade sahibi, cesur ve çok değerli bir komutan olması yanında, mizaç olarak sinirli,

Yıldırım Bayezid'in ölümünden sonra dört oğlu saltanatta hak iddia ederek mücadeleye girişmişlerdi. 1402-1413 yılları arasını kapsayan bu döneme Fetret Devri adı verilmektedir. 1413 yılında bütün kardeşlerini bertaraf eden Çelebi Mehmed (1413-1421), Osmanlı tahtını ele geçirdi. Jouannin'in Turque adlı kitabında resimlerini verdiği kardeşlerden üçünü yanda görmekteyiz. Sol üst: Süleyman Çelebi. Sol alt: Musa Çelebi. Sağ alt: İsa Çelebi. Sağ üst: Çelebi Mehmed'in çinileriyle ünlü olan Bursa'daki Yeşil Türbe'si. Yan sayfa sol: Ren Irmağı kenarındaki Reinhartshausen Şatosu'nda bulunan Çelebi Mehmed tablosu. (Kültür ve Sanat s. 5'ten). Sağ: Çelebi Mehmed'in başka bir portresi.

hırçın ve inatçı bir hükümdardı. Buna karşılık uyruğuna karşı son derecede adil olduğu bilinmektedir. Rumeli'yi Türkleştirmek için büyük çaba harcamıştır. Anadolu'da Türk birliğini kurmasına karşın, Timur ile yaptığı savaştan sonra bütün bu çabaları boşa gitmiş ve Osmanlı Devleti bir süre için de olsa parçalanmıştır.

3. FETRET DEVRİ (1402-1413)

Ankara Savaşı'ndan sonra Timur, ortadan kaldırılmış Anadolu Beylikleri'ni canlandırdığı gibi gelecekteki herhangi bir Osmanlı tehlikesine karşı onları korumasına aldı. Osmanlı toprakları da Yıldırım Bayezid'in üç oğlu arasında;. Süleyman Çelebi Edirne'de, İsa Çelebi Bursa'da ve Mehmed Çelebi de Amasya'da olmak üzere bölündü. Diğer şehzade Musa Çelebi ise sonradan bu mücadeleye katılmıştır ki, bu döneme **Fetret Devri** denilmektedir.

Anadolu'daki Osmanlı toprakları, Timur yenilgisinden sonra 1.Murad zamanındaki sınırlara geriledi, devletin esas bünyesi Rumeli'ye çekildi; bu tarihten itibaren Edirne, Osmanlı Devleti'nin esas başkenti oldu. Timur'un 1405'de ölümünden sonra Osmanlı topraklarının bütününe sahip olmak için Bursa ile Edirne arasında büyük bir mücadele başladı. Buna karşılık Mehmed Çelebi Amasya'da her geçen gün fırsat ve olanaklardan yararlanarak nüfuzunu yaydı; önce İsa Çelebi'yi bertaraf ederek Anadolu yakasına tek başına hâkim oldu. Bundan sonra Rumeli'ye hâkim olan Süleyman Çelebi'ye karşı Musa Çelebi ile birlikte hareket etti. Musa Çelebi, Süleyman Çelebi'yi bertaraf ettikten sonra Edirne'de hükümdarlığını ilan edip adına para kestirdi (1410). Çelebi Mehmed yaptığı çeşitli girişimlerin sonucunda Musa Çelebi'yi yenerek devletin tekrar bütünlüğünü sağlamayı başardı (1413).

Çelebi Mehmed Osmanlı Devleti'nin başına geçtikten sonra Edirne'de bütün devletin hükümdarı olduğunu ilan etti. Aydın-oğlu Cüneyt Bey'in elinde olan İzmir'i, Rodos şövalyeleri ve Sakız ile Menteşe donanmalarının yardımıyla ele geçirdi. Bu sefer ile Ege kıyılarına tekrar sahip çıkmış oldu. 1415 yılında Karaman-oğlu ile yapılan savaşın kazanılmasıyla Karaman-oğlu'nun bir antlaşma yapmaya zorlandığı görülmektedir. 1416'da yapılan Eflâk seferiyle, itaatten çıkan Eflâk beyi yenilerek yıllık vergisini vermeye ve Osmanlı egemenliğini tanımaya zorlandı. Bundan sonra Türk akıncılarının Macar sınır boylarına kadar bir seri akınları olmuştur. Osmanlı donanmasının bütünüyle varlığını gösterdiği faaliyet, 1416'da Venedik donanması ile karşılaşmasıdır. Candar-oğulları Beyliği de Osmanlı yüksek egemenliğini tanıdığı gibi Kalecik, Tosya, Çankırı'yı da Osmanlılar'a vermiştir. Ceneviz kolonisi olan Samsun, Çelebi Mehmed'in bulunduğu seferde Osmanlı topraklarına katıldı (1419). Bu arada Şeyh Bedreddin'in çıkarmış olduğu büyük isyan bertaraf edilerek Şeyh Bedreddin idam edildi (1420). Ayrıca Yıldırım'ın oğlu olup babasıyla Timur tarafından Semerkand'a götürülen ve onun ölümünden sonra Anadolu'ya dönen Mustafa Çelebi, Çelebi Mehmed ile yapmış olduğu savaşı kaybederek Bizans'a sığındı. Ancak Çelebi Mehmed'in Bizans imparatoru ile yaptığı bir antlaşmayla orada tutuklu olarak alıkonulmuştur.

Çelebi Mehmed Mayıs 1421'de bir av sonunda felç geçirerek öldü. Türbesi Bursa'dadır. 7 yıl 8 ay 20 gün hükümdarlık yapmış olan Çelebi Mehmed, Osmanlı padişahlarının büyüklerinden olup, azim ve metaneti, yüksek ahlaki erdemleri, sözünde durması, devlet işlerinde aşırılığa gitmeyerek durumu değerlendirmesi ve programlı hareket etmesiyle tanınırdı. Onun bu meziyetleri ve herhangi bir

tehlikeye karşı uyanık bulunarak seri hareketi sayesinde parçalanmış olan Osmanlı Devleti yeniden bir yönetim altında toplanarak birliğe kavuşmuştur.

2. MURAD (1421-1451)

2. Murad babasının ölümü üzerine tahta çıktığı zaman (1421), Bizans imparatorunun elinde tutuklu bulunan ve düzme lakabı ile anılan amcası Mustafa Çelebi ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. İmparator İoannes ile, oğlunu rehin bırakarak, Gelibolu Yarımadası ile Karadeniz kıyısında Eflâk kıyısına kadar olan yerleri ve Erisos ile Aynaroz'a kadar olan Tesalya yöresini terk etmek koşuluyla antlaşma yapan Mustafa Çelebi, onun sağladığı kuvvetlerle Gelibolu'ya ve oradan da Edirne'ye gelerek hükümdarlığını ilan etmişti (Ekim 1421). Bu sırada bütün Rumeli'deki Türk beyleri ve akıncı beyleri onun hükümdarlığını kabul ettiler. Bu arada Hamid'de sancakbeyi olan 2.Murad'ın küçük kardeşi Mustafa Çelebi de ağabeyisinin tahta çıkmasıyla korkarak Karaman-oğlu'nun yanına kaçmış, Germiyan ve Karaman beylikleri de onu desteklemişlerdi. Bu bakımdan 2.Murad saltanatının ilk yıllarını devletin birliği ve tahtın güvenliğini sağlamak için yaptığı mücadelelerle geçirdi.

2.Murad, amcası Mustafa Çelebi ile yaptığı taht mücadelesini 1422 yılında onu öldürerek halletmesi sonunda, Bizans imparatoruna hesap sormak amacıyla İstanbul'u kuşattı (Haziran 1922).Ancak bu kuşatma, küçük kardeşi Mustafa Çelebi'nin yine Bizanslılar'ın da yardımıyla ayaklanması ve taht iddiasında bulunması üzerine yarıda kaldı. Sultan Murad hızla Anadolu'ya geçerek, Germiyan, Turgutlu ve Karaman kuvvetleriyle İznik'i kuşatmış bulunan Şehzade Mustafa üzerine yürüdü ve onu da yakalayarak boğdurdu ve cesedini Bursa'ya gönderdi (1423).

Sultan Murad'ın şehzadelerle uğraşmasını fırsat bilen Candar-oğlu İsfendiyar Bey, Osmanlı egemenliğinde bulunmak üzere Kasım Bey'e vermek zorunda olduğu Tosya, Çankırı ve Kalecik'i geri aldığı gibi, Safranbolu (Taraklı-Borlu) kalesini de kuşatmıştı. Kasım Bey de kaçarak İznik'de bulunan Sultan Murad'ın yanına geldi. 2.Murad küçük Mustafa Çelebi işinin bitmesinden sonra Candar-oğlu üzerine yürüyerek onu Bolu ile Gerede arasında yapmış olduğu savaşta yenerek, Kastamonu ile Bakır-küresi'ni işgal etti. Sinop'a kaçan İsfendiyar Bey'in, barış rica etmesi sonucunda yapılan antlaşmayla, oğlu Kasım Bey'e sözü edilen yerlerin geri vermek ve Osmanlılar'ın aldıkları yerleri Osmanlılar'a terk etmek, gereği halinde Osmanlı ordusuna asker göndermek koşulları kabul ettirildi (1423).

Bu arada Osmanlılar'ın Anadolu'da uğraşmasını fırsat bilen Eflâk voyvodası Drakol,Silistre'yi geçip Osmanlı topraklarına saldırmıştı. Buna karşılık olmak üzere Firuz Bey komutasında hareket eden bir Osmanlı Ordusu da Drakol'u yenerek onu haraca bağlamış ve anlaşmaya zorlamıştır. Bu sırada Anadolu işlerini yoluna koymak isteyen Sultan Murad, Bizans ve Sırplar ile de bir antlaşma yapmayı uygun bulmaktaydı.

Ankara Savaşı'ndan sonra dirilen Anadolu beyliklerinden Menteşe Beyliği, Çelebi Mehmed zamanında yeniden boyun eğmesine karşın,onun ölümünden sonra Osmanlı sarayında rehin bulunan oğulları Leys ve Ahmed, ülkelerine kaçarak hükümdarlıklarını ilan etmişlerdi. Bu nedenle Rumeli'de istikrarı sağlayan 2.Murad bu tarafa gelerek bu iki kardeşi elde etmiş ve Menteşe Birliği topraklarını tamamen Osmanlı topraklarına katmıştır (1425). Bu arada Aydın-oğlu Cüneyd Bey de eski Aydın-oğulları topraklarını elde etmek üzere faaliyette bulunuyordu. Üzerine gönderilen kuvvetlere karşı direnmeden geri çekilip, onların gitmesinden sonra faaliyet-

lerine devam ediyordu. Birçok kez ele geçirilmek için harcanan çabalar da boşa gitmişti. Bu bakımdan 2. Murad onun da kesin olarak ele geçirilmesi için emir verdi; Anadolu Beylerbeyi Hamza Bey, Cüneyd Bey üzerine hareket ederek onu yendi ve Sisam Adası karşısındaki İspili müstahkem mevkiinde yakalayarak idam etti (1426). Bundan sonra Karaman-oğlu ve Hamid-oğlu da boyun eğmeye zorlandılar. Bu arada Canik kalesi alınarak Hasan Bey Bursa'da hapsedildi (1428). Germiyan Beyi Yakub Bey de ülkesini 2.Murad'a vasiyet ederek Osmanlı egemenliğini kabul etti.

2. Murad'ın Rumeli Harekâtı

Yıldırım Bayezid tarafından ele geçirilen Selanik, Ankara Savaşı'ndan sonra Bizans ımparatoru ile uyuşmak isteyen Emir Süleyman tarafından Bizanslılar'a terk edilmişti. Ancak 1423 yılında Bizanslılar tarafından kent Venedikliler'e 50.000 düka karşılığında verilmiş, Sultan Murad da bu sırada Anadolu işlerinin karışık olması dolayısıyla ses çıkarmamıştı. Fakat padişah işlerini yoluna koyduktan sonra Edirne'ye dönerek hazırlıklara girişti; 1430 yılı Şubatında da ordusuyla Serez'de buluştu. Kuşatma hazırlıklarını tamamladıktan sonra, Venedik valisine kenti teslim için elçiler göndermesine karşın, teslim edilmeyen Selanik'i topla döğmeye başladı; 2 Mart 1430'da yapılan hücumla kent ele geçirildi. Sultan Murad buraya Vardar Yenicesi ve diğer kentlerden Türk aileleri getirerek yerleştirdi ve Ayadimitri Kilisesi dışta kalmak üzere diğer kiliseleri de camiye çevirdi. Buna karşılık olmak üzere Venedikliler 1431'de Çanakkale Boğazı'nın Anadolu istihkâmlarını zapt etti ve muhafızlarını öldürdü. Bu durum karşısında Sultan Murad Gelibolu'da Venedikliler ile barış imzaladı.

Aynı yıl Osmanlı egemenliğinde bulunan ve merkezi Yanya olan Epir despotunun ölümü üzerine çıkan karışıklık, halkın Türk yönetimine geçmek istemelerine yol açmış ve Sultan Murad da Karaca Paşa'yı buraya göndererek Yanya'yı Osmanlı yönetimine geçirdikten sonra buraya da Türkleri yerleştirmiştir (1431).

1434'de Macaristan ile Osmanlı Devleti arasında Sırbistan'da egemenlik üzerine yeniden mücadele başladı. Sırplar ve Macarlar, Karaman-oğullarını da ittifaklarına alarak Osmanlılar'a karşı yeni bir birlik kurdular. Karaman-oğlu İbrahim Bey Beyşehir ve Hamideli taraflarına hücum ederek, Macarlar da Güvercinlik (Kolombac) kalesini kuşattılar. 2.Murad önce Macarlar üzerine Sinan Paşa (Vidin Sinanı diye ünlüdür) komutasında bir ordu göndererek şiddetli bir savaştan sonra Macarlar yenildi (1433). Bu zaferden sonra Sultan Murad bizzat Karaman-oğlu üzerine yürüyerek Akşehir, Konya ve Beyşehri'ni aldı ve Bozkır'a kadar giderek İbrahim Bey'i takip etti. Ancak Macarlar'ın Alacahisar taraflarına akın yapmaları ve İbrahim Bey'in özür dilemesi üzerine, Osmanlılar işgal ettikleri yerleri geri vererek barış yapıldı (1434).

Padişah Karaman seferinden sonra diğer müttefik Sırp despotunu cezalandırmak için hazırlıklara girişti. Bunu haber alan Sırp despotu kızını padişaha vererek kurtuldu. Ancak Alacahisar taraflarına akın yapan Macarlar'a karşı girişilen harekâtta güven vermediği için Sırbistan'ın işgaline karar veren Sultan Murad, önce Semendire'yi ve arkasından da bütün Sırbistan'ı işgal ederek Osmanlı topraklarına kattı (1439). Aynı zamanda Belgrad'ı almak için yapılan girişim de başarısızlıkla sonuçlandı. Bundan sonra Macaristan'a yapılan iki akının da sonuçsuz kalıp Osmanlı kentlerinin yenilmesi, Türkler aleyhine bir Haçlı seferi düzenlenmesine

Ren ırmağı kenarındaki Reinhartshausen Şatosu'nda bulunan 2.Murad (1421-1451) tablosu (Kültür ve Sanat s.5'ten). Yan sayfa sol: 2.Murad. Minyatür portre. Lokman'ın Şemailnâme'sinden. İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi. Sağ üst: Bursa'nın Muradiye semtinde bulunan türbeler. 13 türbenin bulunduğu bu alandaki en büyük türbe 2.Murad'a aittir. Alt: 2 Murad'ın bir portresi. Padişah Portreleri Galerisi. Topkapı Sarayı Müzesi-İstanbul.

neden oldu. Polonya ve Macaristan Kralı Vladislas'ın yönetiminde olmak üzere Macarlar'dan başka Lehler, Ulahlar (Eflâk), Sırplar, Alman İmparatorluğu içindeki uluslar, Fransa ve Belçika gönüllülerinden meydana gelen bir ordu hazırlandı; Anadolu'da Karaman-oğlu İbrahim Bey de bu ittifaka katıldı. 1443 Ekiminde Osmanlı topraklarına giren Haçlılarla ilk savaş Kasım 1443'de Morava Irmağı kenarında ve Niş civarında oldu. Türk ordusu yenildi ve Haçlılar Bulgaristan'a girerek Sofya'yı aldılar. Bu sırada Haçlılarla işbirliği yapan Karamanlılar'a karşı Anadolu'da bulunan ve onlarla acele olarak bir antlaşma yapan Sultan Murad, Rumeli'ye geçti ve İzladı Derbendi'nde meydana gelen ikinci savaşta da Osmanlılar'ın yenilmesiyle Haçlılar Filibe Ovası'na indiler. Yalvaç'da yapılan üçüncü savaşta da Türkler yenildiler ve 2. Murad Edirne'ye çekildi. İşte bu sırada Haçlıların müttefiki olan Karamanoğlu en uygun fırsatı elde ederek barışı bozup 1444 ilkbaharında tekrar sınırı geçerek daha geniş ölçüde istila ve tahrip yapmış ve böylece Rumeli ve Anadolu'da Osmanlılar iki ateş arasında kalmışlardır. Bu nedenle Sultan Murad barış yapmayı uygun bularak, Sırp Krallığı'nın tekrar kurularak Osmanlılar'a vergi vermesi, Eflâk'ın Osmanlılar'a vergi vermesine karşılık Macarlar'a bağlı olması gibi koşullarla 10 yıllık bir anlaşma imzalandı (12 Temmuz 1444). Sultan Murad Edirne-Segedin antlaşmasının kabulünden sonra Haçlılarla işbirliği yaparak Osmanlı topraklarına hücum eden Karaman-oğlu üzerine 12 Temmuz 1444'de sefere çıkarak, yerine oğlu Manisa sancakbeyi Mehmed'i bıraktı. 2.Murad, Karaman topraklarında büyük tahribat yaptıktan sonra yine Karaman-oğlu'nun af dilemesiyle 1444 yılında yeniden barış imzaladı. Fakat Sultan Murad bundan sonra Edirne'ye dönmeyip hükümdarlığı hayatta olan tek oğlu Manisa Valisi Mehmed'e bırakarak kendisi Bursa'ya çekildi.

Sultan Murad'ın tahttan ayrılarak yerini 13 yaşındaki oğluna bırakması Avrupa'da yeni bir umut doğurdu. Nitekim Edirne-Segedin antlaşmasını bozan Haçlılar, Macar, Bohemya, Eflâk, Hırvat, Polonya, Alman ulusları ve Papa taraftarları ile gizlice gemi veren Venedikliler yeni bir Haçlı ordusu kurdular. Bu ittifaktan haberleri olmayan Türkler'in Sırplılar'a vaad ettikleri yerleri vermesinden sonra harekete geçen Haçlı ordusu, başlarında kral Ladislas olduğu halde Vidin üzerinden Osmanlı topraklarına girdiler. Bu nazik durum karşısında 2.Mehmed babasını başkomutan olarak ordunun başına çağırdı. Sultan Murad da, Anadolu askeriyle Rumeli tarafına geçerek buradaki orduyla da birleşerek Varna önüne gelmiş olan Haçlılar üzerine yürüdü.

Varna Savaşı

Sultan Murad'ın Rumeli'ye gelerek ordunun başına geçmesi, düşman komutanları arasında telaşa neden oldu; savaşın hemen yapılması için karar aldılar.

10 Kasım 1444'de Salı günü Varna'da iki ordu karşılaştı. Bugün Sen Marten Yortusu'na tesadüf ettiği için Haçlılarca uğurlu sayılmıştı. Ancak yapılan savaşı Osmanlı kuvvetleri kazandı; Kral Ladislas savaşta öldürüldü.

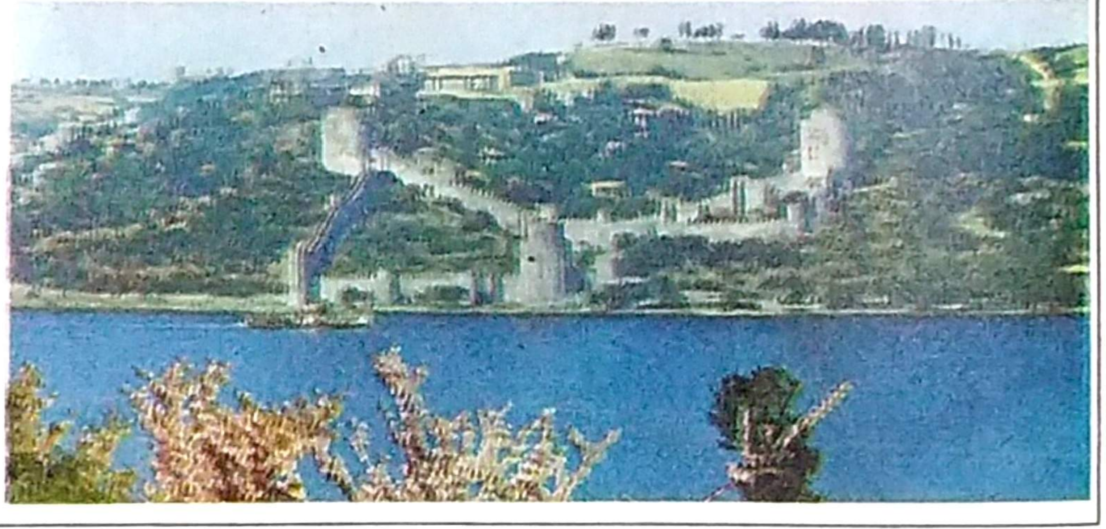
Varna Savaşı ve zaferi Osmanlılar'ın daha önceki yenilgi lekesini silmiş ve Türkler'in Rumeli'de iyice istikrarını sağlamıştır. Bu savaş, Haçlıların Konstaniyye'yi kurtarmak için yaptıkları son seferdi.

Sultan Murad bu ikinci hükümdarlığında bir yıl kaldıktan sonra, hiçbir tehlike başgöstermediği için oğlunu ikinci kez tahta çıkardı ve kendisi Manisa'ya gitti (1445). Ancak Sultan Mehmed'in bu ikinci hükümdarlığı da uzun sürmedi. Çünkü

Fatih Sultan Mehmed'in (1451-1481) bir minyatürü. Sağ: Fatih dönemine ait çeşitli sikkeler. Alt: Fatih'in İstanbul'un kuşatılması sırasında yaptırdığı Rumeli Hisarı'nın genel görünümü. 1452 yılında yaptırılan bu hisarın yapımını Fatih bizzat denetlemiş ve dört ayda tamamlamıştır. Yıldırım Bayezid'in yaptırdığı Anadolu Hisarı'nın tam karşısında yer alan Rumeli Hisarı, İstanbul'un fethinde Karadeniz'den gelen gemilere karşı etkin bir görev yürütmüştür. Rumeli Hisarı günümüzde müze olarak değerlendirilmektedir. Yan sayfa sol üst: Fatih'in İstanbul'u fethetmesinden sonra ikinci saray olarak yaptırdığı ve Fatih'ten Abdülmecid'e kadar gelen Osmanlı padişahlarının oturduğu Topkapı Sarayı'nın genel görünümü. Alt: Fatih'in tuğrası. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivişi-İstanbul. Sağ: Fatih'in bir minyatürü. Lokman'ın Şemailnâme'sinden. İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi

ileri gelen beyler ve komutanların entrikaları sonucu Sultan Murad üçüncü kez hükümdarlığa geçti. Aslında Edirne-Segedin anlaşmasından sonra Mora despotu bulunan Bizans imparatorunun kardeşi Kostantin durumu uygun görerek, Teb, Beotya ve Pindos taraflarını ele geçirerek, Gördes ile Korent boğazını da tahkim etmişti. Sultan Murad sonradan buraların geriye teslimini istemişse de olumlu bir yanıt alamadığı için akıncı beylerinden Paşa Yiğit oğlu Turahan Beyi öncü olarak gönderdiği gibi kendisi de 1446 yılında Korent önlerine gelerek burayı aldı. Daha sonra Patras ile Gördes'i de alan Sultan Murad, böylece Mora'yı Osmanlı egemenliğine almış bulunuyordu.

Arnavutluk'un Osmanlılara bağlanmasından sonra Osmanlı sarayına getirilen Mirdita beyi Yani Kastriyota'nın oğullarından İskender Bey (Müslüman olunca bu adı alan İskender Bey'in eski adı Jorj'du), Jan Hunyad ile Osmanlılar arasında meydana gelen Morava Savaşı sırasında ordudan kaçarak Arnavutluk'a gitmişti. Daha sonra Osmanlılar'a karşı Arnavut'ları ayaklandıran İskender Bey'i yola getirmek için 2.Murad bizzat İskender'in merkezi Kroya (Akçahisar)'ı kuşattı. Ancak bu sırada Macaristan kral naibi bulunan Jan Hunyad'ın, Macarlar'dan başka Eflâk, Polonya, Bohemya, Erdel, Sicilya ve Almanlar'dan topladığı kuvvetlerle sınırı geçtiği haberi üzerine kuşatmayı kaldırıp Sofya'ya döndü. Bu sırada kendisiyle birlik olmayan Sırbistan'ı işgal ederek Osmanlı topraklarına giren Jan Hunyad, Kosova önlerine geldi (1448). 2.Murad da onu izleyerek buraya geldi; iki kuvvet arasında meydana gelen savaş Türkler'in büyük bir zafer kazanmalarıyla sonuçlandı (19 Ekim 1448).

Sultan Murad da babası gibi felç geçirerek 3 Şubat 1451'de öldü. Cesedi Bursa'ya taşınarak oraya gömüldü.

Murad ince ruhlu, duygusal, çok adil, merhametli, sözüne güvenilir, cesur, azim ve tedbir sahibi, güler yüzlü, bilimi seven ve bilim adamlarını koruyan büyük bir Osmanlı hükümdarıydı.

4. YÜKSELME DEVRİ

2. MEHMED 'FATİH' (1451-1481)

18 Şubat 1451'de Edirne'de üçüncü kez tahta çıkan 2.Mehmed bu sırada 19 yaşında bulunuyordu. Tahta geçer geçmez ilk iş olarak, saltanat değişikliğinden yararlanarak Alaiye'yi işgal eden ve Venedikliler ile anlaşma girişiminde bulunan Karaman-oğulları üzerine bir sefer düzenlemek oldu. Bu sefer sonunda Akşehir, Beyşehir ve Seydişehir Osmanlılar'a terk edilerek ve Ilgın'dan sınır kesilerek anlaşma yapıldı. Çünkü bu sırada Bizanslılar Şehzade Orhan'ı ödeneğinin yükseltilmesi, aksi halde onu Rumeli'ye bırakmak tehdidinde bulunuyorlardı. Bu bakımdan Sultan Mehmed, Venedik, Macar, Eflâk, Midilli, Sakız, Rodos ve diğer devletlerle birer antlaşma yaparak, Bizans sorununa yöneldi. İlk olarak Orhan'ın ödeneği için Karasu yöresine memurlar göndererek gelirin verilmemesini emretti. Bundan sonra devletin bütünlüğünün sağlanması için İstanbul'un ele geçirilmesi çalışmalarına başladı. İstanbul Bizanslılar'ın elinde bulundukça Türkler'in Rumeli'ye hâkim olmaları olanaksız gibiydi. Nitekim Varna Savaşı'na gidilirken Çanakkale'nin ve hatta Sarayburnu ve Boğaz'a doğru olan yerlerin düşman tarafından tutulmuş olması ve İstanbul'un da düşmanı teşvik eden imparatorun elinde bulunması nedeniyle büyük tehlikelerle karşı karşıya kalınmıştı. Bu durum iki kıtadaki Osmanlı egemenliğinin Bizans yüzünden ne kadar tehdit edildiğini göstermiştir.

İstanbul'un Fethi

Işte bu tehlikeli deneyimler üzerine Sultan Mehmed, İstanbul'un fethine karar verdi. Önce Yıldırım Bayezid tarafından yaptırılan Anadolu Hisarı (Güzelcehisar) karşısına Rumeli Hisarı'nın yapılmasını emretti. Edirne'de de bizzat kendisinin başında bulunduğu ve bazı planları kendi tarafından yapılmak üzere mühendis Muslihiddın ve Saruca Sekban ile Rumeli Hisarı'nın inşası sırasında İstanbul'dan kaçarak Osmanlılar'a sığınan Macar Urban'ın gözetimi altında büyük toplar döküldü; diğer hazırlıkların da tamamlanmasından sonra Sultan Mehmed İstanbul üzerine hareket etti (23 Mart 1453). Keşan'da Anadolu kuvvetleriyle de birleştikten sonra 5 Nisan'da İstanbul surları önüne gelen 2.Mehmed, 6 Nisan Cuma günü kenti kuşattı. Büyük küçük 150 parçadan fazla olduğu söylenen Osmanlı donanması da Baltaoğlu Süleyman Bey komutasında deniz tarafından Bizans'ı abluka altına aldı. Büyük topların dövdüğü Bizans surlarına birçok hücum yapılmasına karşın, Haliç tarafının kuşatma dışında kalması nedeniyle başarılı olunamadı. Bu nedenle kalın bir zincirle kapatılmış olan Haliç'e 21-22 Nisan'da Tophane önünden kızaklarla gemiler, karadan çekilerek denize indirildi. 29 Mayıs Salı sabahı erken saatlerde başlayan genel bir hücum ve 54 günlük bir kuşatmadan sonra İstanbul fethedildi. 22 yaşında İstanbul'u fetheden 2.Mehmed, bundan dolayı tarihte **Fatih** ünvanı ile anılmış, bu fetihten sonra İslam dünyasında büyük ün sahibi olmuştur.

Türkler'in İstanbul'u fethetmeleri üzerine, bunu büyük bir felaket sayan Hıristiyan Avrupa'nın bir Haçlı seferi girişimine karşı Fatih, Avrupa devletleriyle ayrı ayrı anlaşma yoluna gitti. Ancak Osmanlılar ile savaşa devam eden ve Rodos'a hâkim olan Saint Jean l'Hospitalier şövalyelerine karşı Ege üstünlüğünü sağlamak amacıyla 1456 yılında Taşoz, İmroz ve Semendrek adaları ile Enez'i işgal ettirmiştir.

İstanbul'un fethinden sonra, Macarlar ile anlaşan Sırplar üzerine bir sefer düzenlenerek Sivricehisar (Ostroviç) kalesi ele geçirildi. Sırp despotu yılda 30.000 filorin ve Türk ordusuna asker vermek koşuluyla barış imzaladı (1454). Ancak Fatih Sultan Mehmed 1455 yılında ikinci kez Sırbistan seferine çıkarak Novoberda ve Tirbiçe (Banice) kentlerini de ele geçirdikten sonra Belgrad üzerine bir sefer düzenlemeye karar verdi. Çünkü Sırbistan'ı elde tutabilmek için Tuna kenarının ve özellikle Belgrad kalesinin alınması gerekmekteydi. Bunun için Morava Irmağı üzerinde bulunan Grosavaç'da toplar döktürdükten sonra Belgrad kalesini kuşattı. Irmaktan da ince bir donanma kaleyi kuşattı. Ancak Osmanlılar bir başarı elde edemeden geri döndüler (1456); bu savaşta yaralanan Jan Hunyad ise 20 gün sonra öldü.

Fatih Sultan Mehmed bundan sonra tekrar Sırbistan ile ilgilenerek, bu devletteki taht değişikliği ve iç karışıklıklardan yararlanarak Mora seferine çıktığı sırada Mahmud Paşa'yı da buranın fethiyle görevlendirdi (1458). Mahmud Paşa, emrindeki kuvvetlerle Sırbistan'ın başkenti Semendire çevresindeki kaleleri ele geçirdikten sonra Sivricehisar'ı ikinci kez aldı. Demir madenleriyle ünlü Rodnik taraflarını da elde ettikten sonra Türkler tarafından alınıp kaybedilen Böğürdelen (Şabaç) ikinci kez alındı; bundan sonra doğrudan Semendire üzerine hareket eden Mahmud Paşa, Kasım 1459'da burayı da ele geçirerek Sırbistan'ı Osmanlı topraklarına kattı.

Yukarıda da değinildiği gibi, İstanbul fethinden sonra Mora'daki durum bozulmuş, buradaki Arnavutlar isyan ederek egemenliği ele almak istemişlerdi. Çünkü Balkanlar'ı

İtalyan ressamı Gentile Bellini'nin (1429-1507) yaptığı ünlü Fatih Sultan Mehmed tablosu. Padişah Portreleri Galerisi. Topkapı Sarayı Müzesi-İstanbul. Aslı Londra'daki National Galery'de bulunmaktadır.

da nüfuzu altına alarak bir Akdeniz İmparatorluğu kurmak isteyen Napoli ve Aragon Kralı 5. Alfons, Arnavutluk Prensi İskender Bey'e yardım ettiği gibi, onu, yüksek egemenliğini tanımaya da ikna etmişti. Bir bakımdan Türkler ile mücadele etmek için Mora ve Arnavutluk'u kendisine üs yapmak çabasındaydı. Ayrıca Osmanlılar için de Mora'nın elde edilmesi İtalya'ya karşı yapılacak bir sefer için önemli bir üs durumunda bulunmaktaydı. Bu bakımdan Fatih, Mahmud Paşa'yı Sırbistan'ın fethine gönderirken, kendisi de Mora üzerine sefere çıktı (1458). Birinci Mora seferinde Tesalya'ya giren Osmanlı kuvvetleri, Korent boğazına doğru ilerledi ve yol üzerinde bulunan Filke kalesini aldılar. Bir kısım kuvvetler ise Korent kent ve kalesini kuşatırken, padişah da Mora içlerine girerek buradaki kaleleri birer birer ele geçirdi. Korent de açlıktan teslim olmak zorunda kaldı. Böylece Mora Yarımadası'nın Venedikliler'e ait olan kısımları hariç olmak üzere üçte biri doğrudan Osmanlı topraklarına katılırken, bir kısmı da vergiyle Türk nüfuzu altına girmiştir (Temmuz 1458). Bu sefer sırasında dukalıkla yönetilen Atina da Türk yönetimine alındı. Ancak yaptıkları anlaşmalara sadık kalmayarak 3 ay sonra bozan Mora despotlarına karşı Fatih yeniden sefere çıkmak zorunda kaldı. Sultan Mehmed bu ikinci Mora seferinde doğruca Isparta üzerine yürüyerek burayı aldıktan sonra, Kasteriçe, Avarin ve Arkadya'yı birer birer ele geçirdi. Matina ve Kalamata'nın da alınmasıyla Mora'nın Venedik egemenliği dışında kalan yerleri Osmanlı topraklarına katıldı. Fatih buraya Türk göçmenler getirterek yerleştirdi (1460).

Mora sancakbeyliğine atanan Turahan-zâde Ömer Bey'in bir bahaneyle Venedikliler'e ait olan Koron ve Moton kentlerine hücumu, Osmanlılar ile Venedikliler arasında bir savaşa neden oldu. Zaten Osmanlılar aleyhine gizli bir ittifak yapan Papa, Arnavutluk, Macar ve Venedik devletleri, bunu bahane ederek Osmanlılar'a saldırdılar. Macarlar Bosna'ya saldırırken, Venedikliler de Mora'da isyan çıkarmayı başardılar. Bir Venedik kuvveti Korent kıstağını tutmak için sur yapmaya başladı. Ancak durumu haber alan padişah, hızla Mahmud Paşa'yı Mora'ya göndererek Venedikliler'i yendi; Argos kenti de ele geçirildi (1463). Bundan sonra isyan eden Moralılar itaate alınıp, Venedikliler'in yaptıkları diğer girişimler de sonuçsuz kaldı.

Doğu Akdeniz Adalarının Alınması

Osmanlı donanmasının yavaş yavaş kuvvetlenmesiyle Türk kıyılarına yakın olan adalar önce devletin nüfuzu altına alınmış, daha sonra da bir kısmı savaşla ya da savaşsız teslim olmuştur.

Fatih Sırbistan seferinden sonra, yukarıda da değinildiği gibi Ege'de üstünlüğü elde etmek amacıyla Enez'i işgal ettiği gibi, Semendrek, İmroz (Gökçeada) ve Taşoz'u ele geçirmişti (1456). Bundan sonra Ege adalarının birer birer alındığını görmekteyiz ki, Limni (Mayıs 1456), Midilli (1462), Ağrıboz (1470) adaları ele geçirelerek Türk muhafızlar konmuştur. Zanta, Kefalonya ve Ayamavra adaları da Güney İtalya seferi sırasında Gedik Ahmed Paşa tarafından ele geçirilmiştir (1479).

Güney Karadeniz, Amasra, Candar Beyliği ve Trabzon'un İşgali

İstanbul'un ele geçirilmesinden sonra Fatih, siyasal ve ekonomik bakımdan çok gerekli olan Güney Karadeniz'i, bu arada Cenevizliler'e tabi Amasra, Candar-oğulları ülkesi ve

Nakkaş Sinan Bey'in yaptığı Gül Koklayan Fatih minyatürü. Topkapı Sarayı Müzesi H.2153

Trabzon Rum İmparatorluğu'nu da yönetimi altına almak istiyordu. Bu bakımdan bir mevsimde üç ayrı sefer düzenleyerek önce Amasra üzerine yürüdü ve burasını çatışmasız aldı (1460). Bundan sonra Bursa'ya dönen Fatih Sultan Mehmed, ikinci bir sefer düzenleyerek Trabzon üzerine gittiği hissini verdi. Ancak, Ankara'dan Kastamonu'ya yönelerek burayı ele geçirdi. Sinop müstahkem kalesine çekilen Candar-oğlu İsmail Bey, durumun kendisi için pek uygun olmadığını görünce barış yaparak teslim oldu (1461). Padişah bundan sonra kendisi karayolundan olmak üzere büyük küçük üçyüze ulaşan donanmasıyla Trabzon'a doğru hareket etti. ancak seferin doğrudan Trabzon'a olmadığı izlenimini vermek amacıyla kıyı yolunu terk ederek Sivas üzerinden gitti. Bu arada Anadolu Beylerbeyi Gedik Ahmed Paşa, Ak-Koyunlu Devleti'ne ait Koyulhisar önüne gelerek kenti aldı. Bu durum karşısında Uzun Hasan büyük bir telaşa kapıldı. Fakat Fatih, Bayburt üzerinden kuzeye dönerek Trabzon'a yöneldi. Trabzon Rum imparatorunun kaçmasını önlemek amacıyla da daha önce Mahmud Paşa'yı ileri gönderdi. Osmanlı ordusunun kuvvetini bilen ve karşı koyamayacağını anlayan imparator, kent ve kaleyi teslime karar vererek öneriyi kabul etti. Böylece 250 yıldır devam eden Trabzon Rum İmparatorluğu 26 Ekim 1461'de tarihe karıştı.

2.Murad döneminden beri Osmanlılar'ın başına dert olan Arnavutluk sorununu halletmek için Fatih, bundan sonra Arnavutluk üzerine üç sefer düzenledi. Bu seferler sonucunda 1478'de Kroya (Akçehisar) ve 1479 yılında da İşkodra'nın alınmasıyla Arnavutluk, Osmanlı topraklarına katıldı.

Fatih Sultan Mehmed Trabzon'u aldıktan sonra İstanbul'a dönerek kışı burada geçirmişti. Bu sırada Eflâk voyvodası bulunan ve Kazıklı Voyvoda olarak tanınan Vlad, Macarlar ile anlaştığı gibi, Türkler'e yaptığı büyük, akla hayale gelmez eziyetlerden dolayı Eflâk'a sefere karar verildi (1462). Osmanlı ordusunun Eflâk'a girmesinden sonra, Vlad'ın padişahı öldürmek için yaptığı girişim sonuçsuz kaldı; Vlad Moldavya'ya, oradan da Macaristan'a kaçtı. Yerine kardeşi Radul, Eflâk Beyi atandı. Bu seferden sonra Eflâk artık Osmanlı Devleti'nin bir eyaleti haline gelmiştir (1462). Bundan sonra birtakım karışıklıkların olduğu ve Osmanlılar ile yaptıkları antlaşmaya karşıt hareketlerinden dolayı Boğdan üzerine de bir sefer düzenleyen Fatih (1476), Boğdan'ın merkezi Suçiova'yı yakmasına karşın, kaleyi alamadı ve bu sırada yeniçeriler arasında veba hastalığının çıkması karşısında da geri döndü. Bosna Krallığı'nın da vergisini vermemesi üzerine buraya da sefer yapmaya karar veren Fatih, zaten Venedikliler ile meydana gelecek bir savaşta önemli bir güzergâh olacak olan Bosna'yı ele geçirmek istiyordu. Bu bakımdan bizzat padişahın emrindeki ordu, Üsküp yolu ile harekete geçtiği sırada, Bosna kralı Stefan Tomaşeviç önce Yayça kalesine, oradan da Kiloç kalesine çekildi. Ancak Fatih, Bosna'nın merkezi Yayça'yı, Mahmud Paşa da Kiloç'u kuşattı. Sonuçta kralın teslim olması üzerine Bosna Osmanlı topraklarına katıldı (1463). Bosna'nın alınması Macaristan'ı da tehlikeye düşürdü. Nitekim aynı yıl içinde Lepant yöresinin ve Venedikliler'in elindeki Argos limanının elde edilmesi, Macarlar ile, Venedik ve İskender Bey'i Osmanlılar'a karşı bir ittifak kurmaya yöneltmiştir (1463). Buna karşın Bosna'nın merkezi Yayça'nın alınması için bir yıl sonra yapılan diğer bir girişim ise başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Ren Irmağı kenarındaki Reinhartshausen Şatosu'nda bulunan Fatih tablosu (Kültür ve Sanat s.5'ten).

Fatih'in Anadolu Seferi

Sultan 2.Mehmed'in 1451'de tahta ilk çıktığı zaman karşısına rakip olarak Karaman-oğulları Beyliği çıkmıştı. Fakat önemli bir kuvvete sahip olmadığı için barış istemek zorunda kalmıştı (1451). Karaman-oğlu İbrahim Bey'in ölümünden sonra ise Karaman şehzadeleri arasında mücadele başlamış, bunlardan İshak Bey Silifke tarafında, Pir Ahmed de Konya ve yöresinde yönetimi ele almışlardı. Ancak İshak Bey'in Ak Koyunlu hükümdarı Uzun Hasan'dan yardım alarak Karaman'ı ele geçirmesi üzerine, Pir Ahmed de Osmanlılar'a baş vurmuş ve Fatih bunun üzerine Antalya sancakbeyi Köse Hamza Bey'i Karaman'a göndererek Silifke kalesi dışında bütün Karaman topraklarını Pir Ahmed'e vermişti. Bunun karşılığı olarak Pir Ahmed de, Akşehir, Beyşehir ve Sıklanhisarı ile Ilgın taraflarını Osmanlılar'a bıraktı (1464-1465). Ancak bir iki yıl sonra terk etmiş olduğu yerleri geri almak için Osmanlılar ile mücadeleye girişen Pir Ahmed'e karşı bizzat padişah sefere çıktı. Pir Ahmed Lârende (Karaman)'ye kaçtı; Osmanlılar Gevele kalesiyle Konya'yı aldılar. Bu alınan yerlere Manisa sancakbeyi Şehzade Mustafa Karaman ili valisi olarak atandı (1466). İkinci kez Karaman seferine gönderilen Rum Mehmed Paşa ise (1468) bütün Karaman ilini yağmaladığı gibi, çok zalim olan bu Rum dönmesi paşa, çok insan öldürmüş, cami, türbe ve medreseleri soymuştur. Ancak Varsak Türkmenleri üzerine de aynı amaçla hareket ettiyse de Varsak beylerinden Uyuz Bey'e yenilerek zorla aldığı bütün mal ve paralar bu Türk beyine geçmiştir. Rum Mehmed Paşa'nın yenilerek geri dönmesi üzerine görevinden alınarak yerine İshak Paşa atanmış ve bu paşanın Karaman iline girmesiyle Pir Ahmed ve kardeşi Kasım Bey Uzun Hasan'ın yanına kaçmışlar, İshak Paşa da Mut kalesini yapmış, Niğde kalesini de onartmış, Aksaray halkından bir kısmını da İstanbul'a yerleştirmiştir (1470). Ertesi yıl (1471) Karaman'a bu kez Gedik Ahmed Paşa gönderildi; bu paşa ise Alâiye, Silifke, Mokan ve Minan kalelerini de ele geçirerek Karaman-oğulları topraklarını tamamen Osmanlı Devleti'ne kattı. Fakat, Ak-Koyunlu Hükümdarı Uzun Hasan Karaman beylerine yardım ederek (1472), Karaman topraklarını yeniden ele geçirdiler. Ancak Osmanlı kuvvetlerinin gelmesi ve Şehzade Mustafa'nın emrindeki kuvvetlerin Ak-Koyunlu kuvvetlerini yenmesi üzerine Karaman-oğlu Kasım Bey tekrar Osmanlılar'dan alınan Silifke'ye çekilerek orada tutunabildi. Bu arada Tokat, Ak-Koyunlular tarafından yağma edildi. Doğu Anadolu'da büyük bir devlet haline gelmiş olan Ak Koyunlu Devleti'nin Orta Anadolu işlerine karışması ve Tımur tarzında, toprakları Osmanlılar tarafından işgal edilmiş olan bazı beyleri koruması altına alarak onları desteklemesi ve Osmanlı topraklarına saldırısı, Fatih'in Doğu Anadolu seferine çıkmasına neden oldu (1473). Uzun Hasan bu arada Venedik, Kıbrıs ve Rodos şövalyeleriyle de ittifak kurmuştu. Böylece büyük bir tehlikeye düşen Osmanlı Devleti için bu sefer kaçınılmaz bir durum aldı. 1473 Martında Ak Koyunlu Devleti üzerine hareket eden Fatih, **Otlukbeli** mevkiinde uzun Hasan'la yapmış olduğu savaşta büyük bir zafer kazandı (11 Ağustos 1473); Şarki Karahisar alındı ve Uzun Hasan'ın bir daha Osmanlı topraklarına saldırmayacağı taahhüdü ile bir antlaşma yapıldı. Savaş sonrasında tekrar Karaman sorununa yönelen Fatih, buraya Gedik Ahmed Paşa'yı göndererek 1474 ve 1475 yıllarında tamamen Karaman ilini ele geçirmiş, böylece Karaman Beyliği de tarihe karışmıştır.

Anadolu sorununun çözümlenmesiyle doğuda sınır, Fırat

Irmağı'na kadar uzanmış oluyordu. Bundan sonra Fatih, 1463'den beri Venedik ile devam eden mücadeleye dikkatini çevirdi. İşkodra kalesi 1474 ve 1478'de kuşatıldı; 1479'da ele geçirildi. Osmanlı akıncıları İzonzo Irmağı'nı geçerek Venedik'e **"Kripoli akını"** denilen müthiş bir akın yaptılar (1477). Venedikliler hiçbir yerde tutunamayarak kaçtılar; Türk akıncıları Venedik kenti yakınına kadar sokulup yağmaladılar. Bunun üzerine Venedik Cumhuriyeti barış isteğinde bulundu. Yapılan antlaşmada İşkodra, Kroya (Croıa), Limni ve Eğriboz adaları Osmanlılar'a devredildi. Ayrıca yılda 10.000 duka haraç vermeyi de kabul ettiler (25 Nisan 1479).

Akdeniz'in en kuvvetli denizci devletini barışa zorladıktan sonra Fatih, Rodos'un fethine yöneldi. 1480 yılında Mesih Paşa Rodos Adası'na çıkarma yaparken, Gedik Ahmed Paşa da İtalya seferine çıkmış ve Otranto'ya asker çıkarmıştır. Mesih Paşa Rodos'da başarılı olamamış, ancak Gedik Ahmed Paşa Otranto'yu ele geçirmiştir (11 Ağustos 1480). Gedik Ahmed Paşa bundan sonra Otranto etrafındaki diğer kaleleri de alıp içlerine asker, erzak ve mühimmat koyup, burasını üs edindikten sonra, İtalya fütuhatına devam etmek istemiş, fakat 3 Mayıs 1481'de Fatih Sultan Mehmed'in ölümü ve yerine geçen 2.Bayezid'in çağırması üzerine geri dönmüş ve yeni kuvvet gönderilmediğinden Otranto 10 Eylül 1481'de yeniden elden çıkmıştır.

Kuzey Karadeniz'in Osmanlı Egemenliğine Alınması

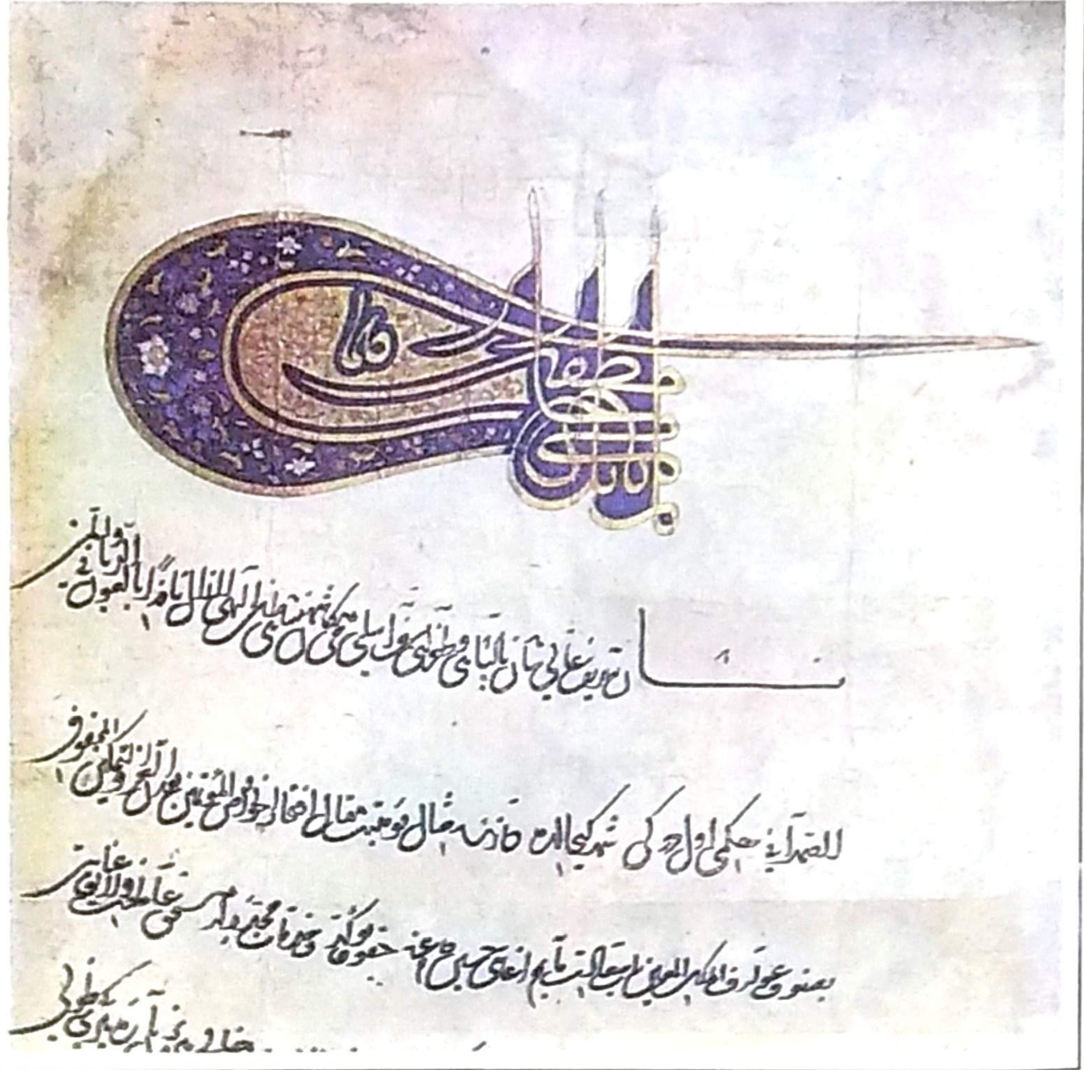
Fatih, Boğazların hâkimi olduktan sonra Karadeniz'i bir Türk gölü haline getirmek istemekteydi. Çünkü Cenevizliler burada bulunan iskeleler aracılığıyla İran, Rusya ve hatta Orta Asya ile ticari işler yapıyorlardı. Bu iskelelerin en önemlilerinden biri Ceneviz ticaretinin Karadeniz'deki anbarı durumunda bulunan Kefe idi. İşte Fatih, Ceneviz sömürgelerini ortadan kaldırarak Karadeniz ticaretini Türkler'in eline geçirmek ve aynı zamanda Kuzey Karadeniz kıyılarına da ayak atmak ve böylece kendi topraklarını tamamıyla güvence altına almak istedi. Aslında Fatih Kuzey Karadeniz'e yerleşmeyi daha 1454 yılında Kırım Hanı Hacı Giray'a yaptığı yardım sırasında düşünmüştü. Bu nedenle 1475 yılında Vezir-i azam Gedik Ahmed Paşa'yı 300 parça donanma ile Kefe'ye göndererek burayı ele geçirdi. Bundan sonra Azak ve Menküb kalelerini de alan Osmanlı Kuvvetleri, böylece Kuzey Karadeniz'e yerleşmiş oluyordu. Bu arada alınan tutsaklar arasında Kırım hanlarından Mengli Giray da bulunmaktaydı. Osmanlı Devleti ile iyi ilişkiler içinde olan Kırım Hanlığı'nda meydana gelen karışıklıktan dolayı Fatih, Mengli Giray'ı Kırım Han'ı atayarak kendisine tuğ ve sancak vermiş, böylece de Kırım Hanlığı Osmanlı nüfuzu altına girmiştir (1477).

Fatih, Hicaz su yolları ve Dulkadir Beyliği üzerindeki nüfuz mücadelesi dolayısıyla Memluk Sultanlığı ile araları açılmış ve yeniden Anadolu seferine çıkmıştır. Olasılıkla Memluklar üzerine yaptığı bu sefer için 1481 Nisan ayında hasta olduğu halde Üsküdar'a geçen padişah, Gebze yakınında Hünkâr Çayırı mevkiine geldiği zaman hastalığı arttı ve 4 Mayıs 1481 yılında 51 yaşında öldü. Mezarı İstanbul'da kendi adıyla anılan cami (Fatih Camisi) yanındaki türbesindedir.

Osmanlı Devleti'ni imparatorluk haline getiren, iki kıtanın ve iki denizin hâkimi yapan Fatih, azim ve irade sahibi, temkinli ve verdiği kararı kesinlikle uygulayan, sert bir devlet adamıydı. Duygularını çok iyi gizler, yapacağı seferleri uygulama alanına koyuncaya kadar gizli tutar ve sonradan amacını birden açığa koyardı. Savaşta cesurdu; gereğinde

yenilgiyi önlemek için ileri atılır, askere cesaret verirdi. 23 yaşında İstanbul fatihi olan bu büyük hükümdar, bilgili, birkaç dil bilir, bilginleri korurdu. Bu yüzden zamanında İstanbul bilim adamlarıyla dolmuştu. Nitekim İstanbul'u kültürel ve sosyal kurumlarla süslemiş ve kendi adıyla anılan camisinin yanına zamanın hukuk ve ilahiyat fakültelerinden olan ünlü Sahn-ı seman medreseleriyle Tetimme medreselerini yaptırmıştır.
İlk kez onun zamanında yasalar bir araya toplandığı gibi, kendisinin koyduğu yasaları da buna eklemiştir. Osmanlı Devleti onun zamanında saltanat yöntemini kabul etmiş, divana başkanlık yapma görevi vezir-i azama verilerek Arz Odası yapılmıştır.
Fatih Sultan Mehmed'in yaş sırasıyla Bayezid, Mustafa ve Cem adlarında üç oğlu olmuştu. Bunlardan Mustafa, babasının sağlığında 1474'de ölmüş, Bayezid merkezi Amasya olan Rum eyaleti ve Cem de merkezi Konya olan Karaman Eyaleti valisiydiler.

2.BAYEZİD (1481-1512)

Fatih'in ölümünden sonra hükümdar ilan edilen Bayezid (20 Mayıs 1481), bu sırada 34 yaşındaydı. Kardeşi Sultan Cem onun hükümdarlığını kabul etmeyerek ordu topladı ve Bursa üzerine yürüdü. Bayezid'in Ayas Paşa komutasında göndermiş olduğu bir orduyu yendikten sonra Bursa'da adına para kestirip hutbe okuttu ve böylece hükümdarlığını ilan etti (28 Mayıs 1481). Ancak bu sırada hazırlığını bitiren 2. Bayezid Bursa üzerine yürüyerek Sultan Cem ile Yenişehir Ovası'nda yaptığı savaşı kazandı; Sultan Cem yaralı olarak önce Konya'ya oradan da Memluk sultanının yanına gitti. Bundan sonra bu karışıklıktan yararlanarak yeniden Karaman -ili'ni ele geçirmek isteyen Kasım Bey ile de ittifak kuran Cem'in bu faaliyeti de bir sonuç vermedi. Sonunda Anadolu'da tutunamayacağını anlayan şehzade, Rodos şövalyelerine sığındı. Bundan sonra Fransa'ya götürülen Sultan Cem, daha sonra Fransa Kralı 8. Şarl ile Papa 8. İnosan arasında yapılan bir antlaşmayla Papa'ya teslim edildi. Daha sonra yeniden Fransa kralına teslim edilen Cem, birdenbire hastalanmış ve 25 Şubat 1495'de ölmüştür. Cesedi alınarak Bursa'ya getirilmiş ve büyük ağabeyi Şehzade Mustafa'nın yanına gömülmüştür.
2. Bayezid, Cem sorunu devam ederken Balkanlar'da Polonyalılar, Macarlar ve Venedikliler ile bir antlaşma yaptı (1483). Böylece Balkanlar'da durumunu güvence altına aldıktan sonra, Karadeniz kıyısında olup, hem ticaret hem de yapılacak seferlerde önemli üs olan bazı yerleri almaya karar verdi. Nitekim 1484 baharında Tuna'yı geçerek önce Kili kalesini sonra da Akkerman'ı ele geçirdi. Bu seferde Kırım Hanı da Osmanlı ordusunda maiyetiyle beraber yer almıştır. Boğdan beyinin karşı girişimi ise bir sonuç vermedi. Buna karşı Osmanlılar önce Hadım Ali Paşa, sonra da Silistre sancakbeyi ve akıncı komutanı olan Malkoçoğlu Bâli Bey aracılığıyla Boğdan'a akınlar düzenlemiştir. Sonunda Osmanlılar ile başa çıkamayacağını anlayan Boğdan Prensi Stefan, Türkler'in egemenliğine boyun eğerek her yıl 4.000 altın vergi vermeyi kabul etmiştir. Boğdan'ın Osmanlı egemenliğine girmesiyle Lehistan ile de ilk ilişki başlamıştır Lehistan kralı Van Albert'in Boğdan'a saldırısından dolayı Osmanlılar bu ülkeye akınlar düzenleyerek büyük zararlar vermişlerdir (1498).
Bu arada Osmanlılar'ın korumasında bulunan Dulkadır emiri Alâüddevle Bozkurt Bey'in Memluklar'a ait Malatya'ya saldırısı sonucunda ortaya çıkan Osmanlı-Memluk anlaşmazlığı 1485'den 1490 yılına kadar süren bir savaşla sonuçlan-

2. Bayezid (1481-1512). Padişah Portreleri Galerisi. Topkapı Sarayı Müzesi-İstanbul. Yan sayfa sol üst. 2. Bayezid'e ait bir minyatür. Alt: 2. Bayezid'e ait bir minyatür. Lokman'ın Şemailnâme'sinden. İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi. Sağ: 2. Bayezid'in tuğrası. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi-İstanbul

mıştır. Çukurova'da meydana gelen bu mücadelede her iki tarafın da belirli bir sonuç alamamasından sonra Nisan 1491'de Memluk Sultanlığı ile antlaşma yapılmıştır.

Bayezid'in Rumeli Seferi, Venedik ve Haçlılarla Savaş

Macar Kralı Matyas Korven'in ölümü üzerine (1490) meydana gelen iç buhrandan yararlanmak isteyen 2. Bayezid, Belgrad'ı alma girişiminde bulunduysa da bir sonuç elde edilemedi. Ancak Arnavutluk üzerine yapılan sefer sonunda önce alınamayan ve Venedikliler'in elinde bulunan bazı kaleleri elde etmişti (1492). Aynı zamanda Bayezid Venedik ve Macaristan'a akın yapılmasını emretmişse de, ilk zamanlar pek başarı elde edilememiş, ancak daha sonra Venedik kenti yakınlarına kadar varan akıncılar pek çok ganimet elde etmişlerdir (1499). 2. Bayezid, küçük İtalya devletçiklerinin özellikle Floransa, Napoli ve Alman İmparatoru ile Papa'nın desteğiyle Venedik'e savaş ilan etti. Bunun üzerine Venedik-Fransız ittifakı yapılarak Osmanlı donanmasını karşılamak üzere Fransızlar bir miktar yardımda bulundular. Kemal, Burak ve Kara Hasan reisler gibi ünlü Türk denizcilerinin de bulunduğu Osmanlı donanması ile Venedik donanması arasında İnebahtı civarında meydana gelen deniz savaşında her iki taraf da bir üstünlük sağlayamadılar. Ancak bu savaşla artık Türk denizcilerinin Akdeniz egemenliğini ele almağa başladıkları ve önemli bir kuvvet oldukları anlaşılmıştır. Bu deniz savaşı sonrasında İnebahtı alındığı gibi (1499), bir yıl sonra da bizzat Sultan 2. Bayezid tarafından Mora Yarımadası'nda Venedikliler'e ait olan Modon kalesiyle (10 Ağustos 1500) Navarin ve Koron kaleleri de savaşsız ele geçirildi (16 Ağustos).

Birbiri ardına uğradıkları başarısızlıklar üzerine Venedikliler, Macaristan, Lehistan, Fransa ve İspanya krallarıyla Cenevizliler'e ve Rodos şövalyelerine başvurarak yardım istediler. Bunun üzerine daha önce Osmanlılar'ı Venedik aleyhine kışkırtan Papa, bu kez bir Haçlı seferi düzenlemeğe girişti. Sonunda Macarlar karadan, Fransız, Rodos, Aragon ve Sicilya donanmaları ise denizden hücum kararı aldı. Macarlar Sırbistan'a saldırdılar; müttefik donanmaları ise bazı Osmanlı adalarını vurduktan başka Midilli Adası'nı da kuşattılar. Ancak buraya gönderilen yardımcı kuvvetler sayesinde ada kuşatmadan kurtarıldı (1501). Müttefiklerin bu faaliyetine karşılık Osmanlılar, İlbasan sancakbeyi ve akıncı komutanı Evrenos-zâde İsa Bey'in oğlu Mehmed Bey aracılığıyla Arnavutluk'a ait Drac kent ve limanı alındığı gibi (1502), Macarlar'ın elinden de Bosna Valisi İskender Paşa, Kuzey Bosna'da Macarlara ait bazı kaleleri aldı. Türkler'in bu başarıları üzerine Venedikliler barış istediler. Osmanlılar da, bu sırada Ak-Koyunlu Devleti'nin yerine bir Şii devleti kurmuş olan Şah İsmail'in bir tehlike haline gelmesi nedeniyle barışa taraftardı. Sonunda 14 Aralık 1502'de Türkler'in aldıkları yerlere sahip olması Venedikliler'in İstanbul'da sürekli bir elçi bulundurması gibi koşulları taşıyan bir antlaşma yapıldı; Macarlar ile de aynı tarzda bir antlaşma yapılmıştı.

Osmanlı-Venedik Savaşı Osmanlı Devleti'ni Avrupa'nın siyasal yaşamında bir denge öğesi haline getirmiştir.

Osmanlı Devleti'nin Memluk sorunuyla uğraştığı bir sırada, İspanya'da kurulmuş olan Endülüs Emevileri'nin parçalanmasıyla ortaya çıkan devletlerden Benî Ahmer (Gırnata) Devleti, Hıristiyanların baskılarına daha fazla dayanamayarak bir elçiyle Osmanlılar'dan yardım istedi (1486). Ancak o sırada Sultan Cem'in Avrupa'da siyasal bir alet olarak

kullanılmasından dolayı gerekli yardım yapılamamış, sadece onların davalarına duyulan sempati dile getirilmiştir. Bununla beraber fiili yardım Türk korsanlarının olanaklarına bırakılmıştır. Daha sonra ise Kemal Reis komutasıyla İspanya kıyılarını vurmak için gönderilen bir filo ise bir kısım İslam ve Yahudi kafilesini alarak İstanbul'a getirmiştir (1505). Bunun üzerine Benî Ahmer Devleti Ocak 1492'de kötü davranmamak ve toplum hakları tanınmak koşullarıyla teslim oldu. Ancak bu koşullara üç hafta uyan İspanyollar'ın zulmünden dolayı Müslümanlar, gruplar halinde Afrika kıyılarına kaçtılar. Osmanlı Devleti ise İspanya'daki Müslümanlara yardım için Cezayir beylerini görevlendirerek, onları elden geldiğince Afrika kıyılarına taşıdılar.

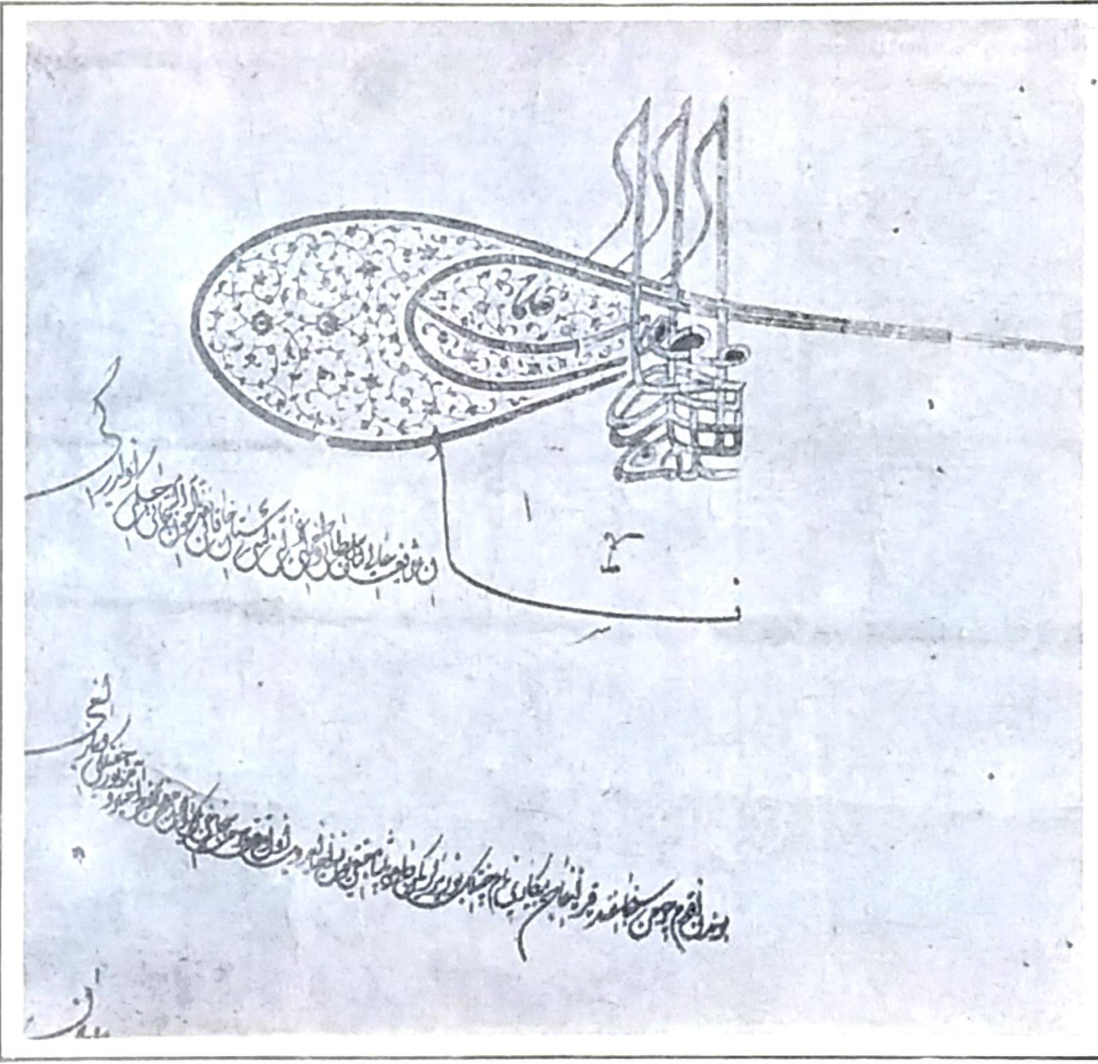
Osmanlı Devleti'nin karşılaştığı en büyük tehlike Anadolu tarafında doğudan gelmiştir. Bu sırada İran'da büyük bir devlet kuran Şah İsmail, Azerbaycan ve Irak'ı alarak Anadolu'daki Osmanlı topraklarına da göz dikti. Nitekim bütün Şii temsilcileri Anadolu'ya yayan Şah İsmail, buradaki Alevileri iyiden iyiye kendine bağlamak istiyor ve el altından Osmanlı Devleti'ne karşı büyük bir isyan hazırlıyordu. Osmanlı hükümdarının zaafı, bakanların kayıtsızlığı, şehzadelerin hükümdar olmak için rekabete girişmeleri ise bu faaliyeti kolaylaştırmaktaydı. Nitekim Şah İsmail'in Anadolu'ya yolladığı Rûmiyeli Nur Ali Halife, başına topladığı bir grupla bir Osmanlı kuvvetini bozup Tokat'ı ele geçirerek Şah İsmail adına hutbe okutmuştu. Bu karışıklık arasında Şah Kulu Baba Tekeli (Karabıyıkoğlu) adında diğer bir kişi ise, Şah İsmail'in halifesi olduğu savıyla isyan etti. Osmanlı kentlerinde büyük yıkım yaptı; fakat Hadım Ali Paşa tarafından öldürüldüyse de kendisi de Şahkulu adamları tarafından öldürüldü (1511).

Şah İsmail ise Venedik ile ittifak yaparak 1502 ve 1507 yıllarında iki kez Anadolu'ya akın düzenledi. Buna karşın Bayezid barışçı siyasetten ayrılmadı. Fakat oğlu Trabzon sancakbeyi olan Selim, yapılanlara şiddetle karşılık verilmesini istiyordu. Anadolu'daki ayaklanmaların da tehlikeli bir hal aldığı sırada Selim babasını tahttan indirerek yerini almak için harekete geçti. Rumeli'ye geçen Selim, babasıyla Çorlu yakınlarındaki Karışdıran Ovası'nda yaptığı savaşı kaybetti (1511). Bu arada İstanbul'a çağırılarak hükümdar olması planlanan Şehzade Ahmed, İstanbul'a geldi, fakat Yeniçerilerin Selim'i istemeleri üzerine Şehzade Selim İstanbul'a çağırıldı ve babasının tahttan çekilmesiyle Nisan 1512'de tahta çıktı. 2. Bayezid ise iki milyon akçe yıllık maaş bağlanarak Dimetoka'ya gönderilmiş, ancak Çorlu civarına geldiği zaman ölmüştür.

2. Bayezid sessizliği ve rahatı, ata binmeyi seven, buna karşılık ataları kadar hareketli olmayan bir hükümdardı. Zamanında, babası döneminde başlamış olan bilimsel cereyanları desteklemiş, bilgin ozan ve yazarları koruyarak onlara belirli ödenekler bağlamış, böylece İstanbul'u İslam âleminin bilim merkezi haline sokmuştur. 2 Bayezid pek çok cami, medrese, imaret, okul, hastane gibi sosyal kurumlar yaptırmıştır. İstanbul'da Bayezid'deki camisinin yanındaki türbesinde gömülüdür.

1. SELİM 'YAVUZ' (1512-1520)

Olağanüstü koşullar altında tahta geçen 1. Selim, saltanatının ilk iki yılında tahta hak iddia eden sülale mensuplarını ortadan kaldırmakla uğraştı. Bu arada Avrupa'daki komşuları ile, özellikle Macaristan ile ilişkilerinin dostane olmasına çalıştı. Çünkü, Yavuz Sultan Selim'in tahta çıktığı sıralarda Anadolu'da kızılbaş faaliyeti en üst düzeye ulaşmış Şah İsmail tarafından gönderilen halifeler aracılığıyla

Yavuz Sultan Selim'in (1512-1520) tuğrası. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi-İstanbul. Yan sayfa sağ: Yavuz Sultan Selim'in bir minyatürü. Sol: Fatih Sultan Mehmed'in ölümünden sonra hayatta kalan iki oğlundan küçüğü olan Cem Sultan'ın (1459-1495) Vatikan'da bulunan bir freskodan ayrıntı olarak alınmış portresi. Bu bahtsız şehzade, padişah olan ağabeyi 2. Bayezid ile uzun süre mücadele etmiş, fakat yenilince Osmanlı Devleti'nin sınırları dışına kaçarak birçok ülke dolaşmış ve sonunda 36 yaşında iken 25 Şubat 1495 tarihinde Napoli civarında ölmüştür. Cenazesi Bursa'ya getirilerek bugün kendi adını taşıyan türbeye gömüldü

Anadolu halkının bu hükümdara bağlanması konusunda çalışmalar artmıştı. İşte Sultan Selim, amacını keşfettiği Şah İsmail'e önemli bir darbe vurmak için hazırlığa başlamış ve ilk önce Anadolu'daki kızılbaşların önemli bir bölümünü ya hapsetmiş ya da öldürmüş, böylelikle çıkması olası isyanları önlemiştir. Böylece kızılbaşlar işini sonuçlandıran Sultan Selim, 12.000 azab askerinin hazırlanması için Anadolu'ya emirler gönderdiği gibi, bütün kuvvetlerin Yenişehir Ovası'nda toplanmasını da emretti. Şah İsmail'e gönderdiği bir mektupta ise, Müslümanlığa aykırı hareketlerinden, yaptığı zulümden söz ederek, Müslümanlığı takviye ve zulmünü kaldırmak için harekete geçtiği ve yaptığı işler nedeniyle öldürülmesine fetva verildiğini, kılıçtan önce İslamiyeti kabul etmesi gerektiğini bildirerek İstanbul'dan hareket ettiğini de belirtti. 19 Mart 1514'de İstanbul'a ve oradan da Üsküdar'a geçen Selim, Erzincan'a geldiği sırada, Şah İsmail tarafından savaşa hazır olduğuna dair bir mektup almıştır. Bu sırada Dulkadır beyi Alâüddevle'ye de bir mektup göndererek kendisine katılmasını isteyen Sultan Selim'in bu önerisini reddeden bu Türk beyi, ayrıca Osmanlılar'ın erzak kollarını yağmalayarak orduyu sıkıntıya düşürmüştür.

Fırat kenarına ve Erzincan'a gelinmesine karşın düşmanın görünmemesi huzursuzluğa neden oluyordu. Birtakım savaş aleyhtarı paşalar ve beyler geri dönülmesini istediler ve bunu padişah'ın çok sevdiği Hemdem Paşa aracılığıyla hükümdara ilettiler. Fakat padişah kesin kararı nedeniyle bu çok sevdiği paşanın kellesini vurdurdu. Ancak Eleşkird taraflarına gelindiğinde bu kez de yeniçeriler kışkırtılarak ayaklandırıldı. Fakat bu işe kesin kararlı olan Sultan Selim, yapılan gürültülere önem vermeyerek kararına direndi. Bu durum karşısında daha da ileri giden yeniçeriler, padişahın çadırına ok ve kurşun atacak kadar ileri gittiler. Yavuz Sultan Selim gayet soğukkanlı bir biçimde çadırından çıktı, onların gurur ve onurlarını okşayan bir konuşma yaparak orduyu tekrar kendisine bağladı. Düşmanın Çaldıran Ovası'nda bulunduğu haberinin gelmesi üzerine Osmanlı ordusu da oraya hareket etti. İki ordu Çaldıran Ovası'nda karşılaştı ve yapılan savaşı Osmanlı kuvvetleri kazandı (24 Ağustos 1514). Şah yaralı olarak kaçtı, bütün maiyeti tutsak edildi. Önce Tebriz'e, orada tutunamayacağını anlayınca da Dergüzin'e kaçan Şah'ın arkasından gelen Osmanlı kuvvetleri Tebriz'i işgal ettiler.

Yavuz Sultan Selim ertesi yıl Şah İsmail üzerine yeniden bir sefer yapmak ve Amasya'da kışlamak üzere oraya hareket etti. Bu arada askeri kışkırtan Hersek-zâde ile ikinci Vezir Dukakin-zâde'yi görevinden aldığı gibi bir süre sonra bu vezirleri öldürtmüştür.

Kışı Amasya'da geçiren Yavuz Sultan Selim, Çaldıran Savaşı'ndan sonra ele geçirilmiş olan Bayburt, Erzincan ve Kığı'dan başka kızılbaşların elinde bulunan Kemah kalesinin de alınmasını istemekteydi. Çünkü bu kale yüzünden elde edilen yerlerde güven bulunmamaktaydı; Mayıs 1515'de Kemah kalesi de alınarak Osmanlı topraklarına katıldı. Bundan sonra İran seferi sırasında Osmanlılar'a karşı hareket eden Dulkadır beyi üzerine hareket eden Selim, Kemah'ı alıp Sivas'a geldiği sırada Hadım Sinan Paşa'yı da 40.000 kişilik bir kuvvetle Dulkadır ülkesinin fethine gönderdi. Sinan Paşa, Göksun civarında Alâüddevle'yi yenerek Dulkadır ülkesini topraklarına kattı (Haziran 1515). Bundan sonra Doğu Anadolu kentlerinden olan Diyarbakır ve Mardin ele geçirildi. İran üzerine başka bir sefer yapma arzusundan vazgeçen Selim, İstanbul'a döndü.

Çaldıran zaferi Anadolu tarihinin bir dönüm noktasıdır.

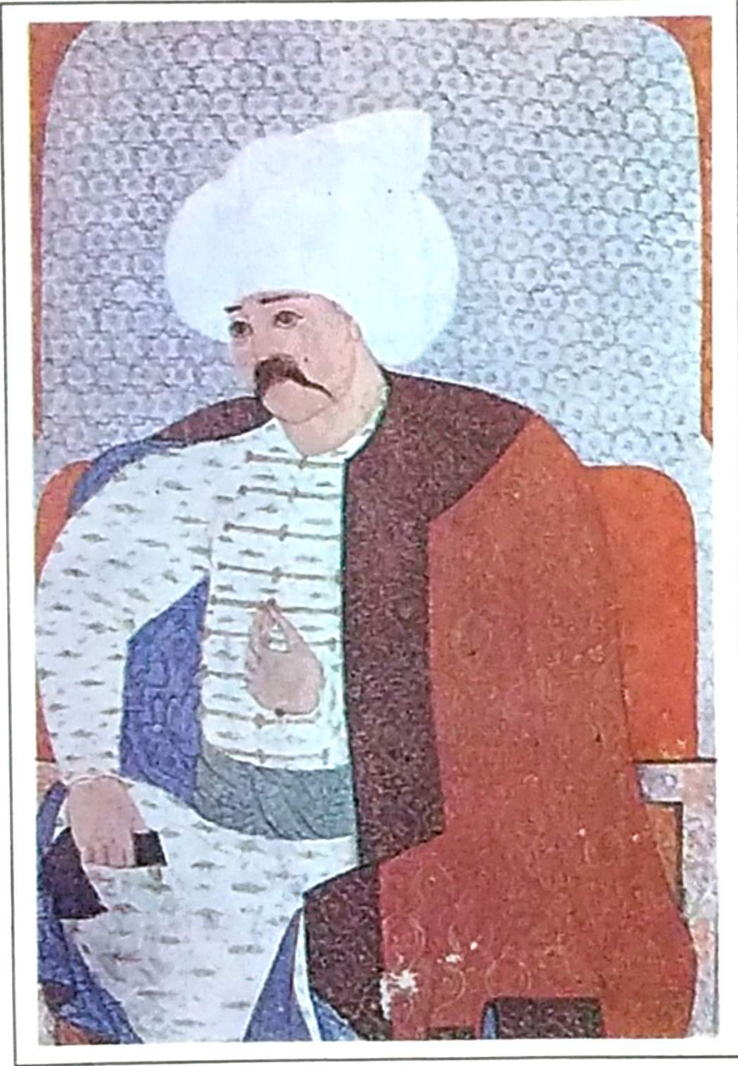
Osmanlı padişahlarının en büyüklerinden biri olan ve sekiz yıllık saltanatı süresince Osmanlı İmparatorluğu'na büyük topraklar kazandıran Yavuz Sultan Selim'in (1512-1520) bir tablosu. Padişah Portreleri Galerisi. Topkapı Sarayı Müzesi-İstanbul.

Çünkü Doğu Anadolu kesin olarak bu savaş sonucu elde edildi ve Anadolu, doğudan gelecek istilalara karşı doğal bir sınır oluşturdu. O sahada bulunan oymaklar da Osmanlı toprakları içinde en uygun biçimde örgütlendiler. Böylece Tebriz-Halep ve Tebriz-Bursa ipek yolları da denetim altına alınmış oldu.

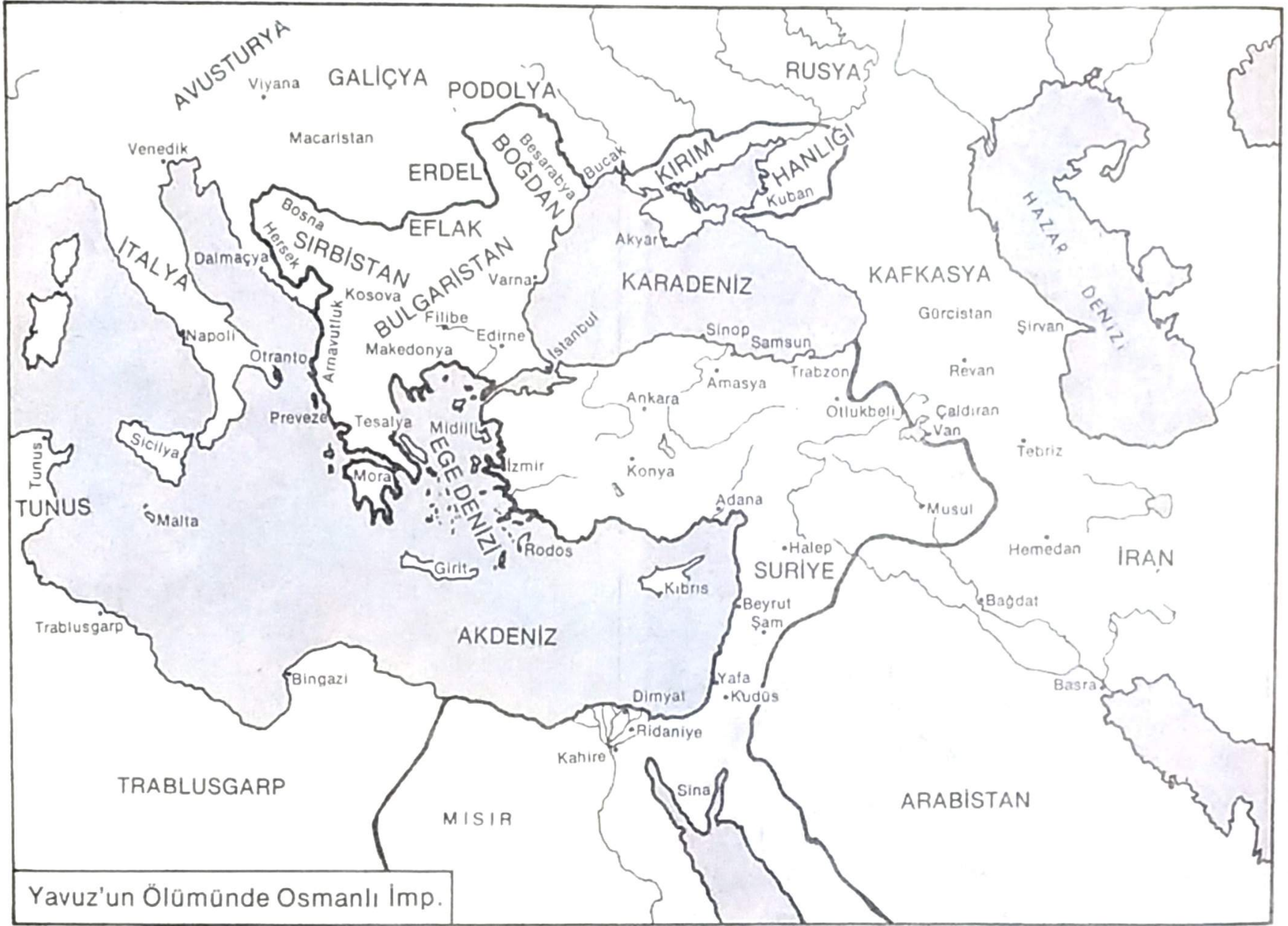
Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi

Safevi tehlikesine karşı Osmanlılar ile iyi ilişkiler içinde bulunmayı isteyen Mısır Memlukluları, Osmanlılar'ın birlikte hareket etme önerilerine karşın, yansız kalmayı yeğlemişlerdi. Ancak herhangi bir tehlikeye karşı da Memluk Sultanı Gavri Haleb'e gelmiş ve gerekli önlemleri almıştı. Yavuz Sultan Selim Safeviler üzerine ikinci bir sefer hazırlığı yaptığını açığa vurarak Memluklar'a karşı açacağı seferi hiç sezdirmek istemiyordu. Çünkü Sultan Selim İran seferine gittiği zaman casusları aracılığıyla arkadan Memluk kuvvetleri tarafından vurulacağı haberini almış ve hileli önlemlere başvurmuştu. Ayrıca Sultan Gavri, Osmanlı Safevi mücadelesinden memnun olup, herhangi bir tehlikeye karşı da Anadolu'dan kaçarak Memluklar'a sığınmış olan Şehzade Ahmed'in oğlu Şehzade Kasım'ı gizlice Kahire'ye getirerek gereğinde ondan yararlanmayı düşünmüştü.
Yavuz Sultan Selim 1516 ilkbaharında Hadım Sinan Paşa'yı 40.000 kişilik bir kuvvetle Maraş üzerine gönderdi. Sefer görünüşte Safeviler üzerineydi. Sinan Paşa Diyarbakır'a gitmek üzere Fırat Irmağı'nı geçmek için Memluk beylerinden izin istedi, fakat reddedildi. Bunun üzerine padişah bunu Memluklar'a savaş açmak için bahane sayarak, Kansu Gavri'nin Şah İsmail ile ittifak yaptığını bildirmiş ve üzerine sefer açmak için fetva almıştı. 1516 Haziran'ında yola çıkan Selim, ordunun Kayseri'de toplanmasını emretti. Donanma da Suriye kıyılarına gönderildi. Osmanlı ordusu Antep'e yaklaşınca Memluklar'ın Antep Valisi Yunus Bey Osmanlılar'ın emrine girerek Haleb'e kadar rehberlik yapmayı üzerine aldı. Bu arada Osmanlı kuvvetleri Malatya'ya gelip Behisni, Gerger gibi kaleleri istilaya başladılar. Bu sırada Memluk Sultanı Kansu Gavri de ordusuyla Haleb'den Merc-i Dabık sahrasına geldi. 24 Ağustos 1516'da bu mevkide yapılan savaşı Osmanlı kuvvetleri kazandı. Kansu Gavri de öldü. Osmanlı kuvvetleri Vezir Yunus Paşa komutasında hızla hareket ederek önce Haleb'i, arkasından Hama ve Humus'u ve sonunda da Şam'ı işgal etti. Ancak Şam'ın işgalinden sonra hemen Mısır üzerine yürünmeyerek, ordu yeniden düzene kondu. Yavuz Sultan Selim Arap oymaklarını elde ederek onlara bol para ve armağanlar verip gönüllerini aldı. Suriye sancaklarına kendi tarafından sancakbeyleri atayıp, buraları yeniden örgütledi. Bu arada Güney Suriye ve Filistin'de Safed, Nablus, Kudüs, Aclûn, Gazze sancakları ve kazaları alındı. Kahire'ye kaçan Memluk beyleri ise Kansu'nun yerine vekili Emir Tomanbay'ı geçirdiler (1516). Yavuz, Mısır'a yürümeden önce gönderdiği bir mektupla Tomanbay'ı kendisine tabi olmaya çağırdı. Buna karşılık da Gazze'den itibaren Mısır'ı kendisine bırakacağını bildirdiyse de kabul edilmedi. Bunun üzerine Mısır'ın fethine karar veren Selim, Ariş, Hanyunus, Salihiye, Bilbis yoluyla Ridaniye'ye geldi. Burada yapılan savaşı da Osmanlı kuvvetleri kazanarak Kahire alındı (Ocak 1517). Böylece Memluk Sultanlığı fiilen sona ermiş oldu. Tomanbay da bir süre sonra yakalanarak idam edildi (Nisan 1517). Bu arada Mekke Emiri Şerif Ebu Berekât da oğlu ile Mekke'nin anahtarlarını göndererek boyun eğdiğini bildirdi. Yavuz Sultan Selim Mısır'da yerel düzenlemeler yaparak 10 Eylül

Yavuz Sultan Selim'in bir minyatürü. Seyyid Lokman'ın Şemailnâme'sinden. İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi.

1517'de İstanbul'a hareket etti.
Memluk Sultanlığı'nın ortadan kalkması, Osmanlı Devleti'ne Suriye, Filistin, Elcezire, Hicaz ve Afrika'da da Mısır'ı kazandırdığı gibi güneye doğru Nabya'dan Sevakin'e kadar olan yerler Osmanlı sınırları içine alınmıştır. Bu arada Yavuz, Abbasi halifesinden hilafeti de alarak İslam âlemi üzerinde büyük nüfuz sahibi olmuştur. Mısır'ın ve Suriye'nin alınması Osmanlılar'ın ekonomik durumunu da çok kuvvetlendirmiştir. Çünkü Mısır ve Kızıldeniz'in karşılıklı iki kıyısına sahip olan Osmanlılar, Hind ve Akdeniz arasındaki Kızıldeniz ticaret yoluna sahip oldukları gibi, Kıbrıs Adası'ndan dolayı her yıl Memluklar'a 8.000 duka altını veren Venedikliler, aynı vergiyi Osmanlılar'a vermeyi kabul ettiler.
İran ve Mısır seferlerinde savaşa katılmamakla beraber büyük yararlığı görülen Osmanlı donanmasını güçlendirmek için Yavuz Sultan Selim zamanında esaslı bir faaliyete geçilmiştir. Karada başarıya ulaşan Osmanlılar'ın denizde de kuvvetli olması gerektiğini gören Selim, Akdeniz'i bir Türk denizi yapmak için büyük tersanelere gereksinme olduğunu anlayarak, Haliç'e bir tersane yapılmasını emretti. Nitekim padişah daha Mısır'dayken Memluklar zamanında Kızıldeniz'de donanma komutanı olan Selman Reis'i huzuruna kabul ederek ondan yararlanmayı düşünmüş ve bu büyük Türk denizcisini İstanbul'a göndermiştir. Mısır seferinden dönüşünde ise İstanbul'da Haliç'de yaptırılan bu tersanede 100 büyük çekdiri (nakliye gemisi) 20 fasta, 21 barça, 3 büyük yelkenli ve 6 perkendi (18-19 oturaklı savaş gemisi) yapılmasını emretti. Böylece Yavuz, geniş kıyıları nedeniyle (Osmanlı Devleti'ne karşı) yapılacak bir saldırıyı önlemek için donanmaya bu derece önem vererek geniş bir hazırlığa girişmişti.
Yavuz Sultan Selim belki de Macarlar üzerine bir sefer yapmak için ordu ağırlığını Vezir-i azam Pîrî Paşa ile Edirne'ye gönderdikten sonra kendisi de Ağustos 1520'de yola çıktı. Ancak iki omuzu arasında sağ tarafta çıkan bir çıban yüzünden rahatsızdı. Yollarda ağır gidiliyor ve menzillerde fazla kalınıyordu; 40 gün Çorlu'da tedavi edilen Selim, hareket edemeyecek kadar halsiz düşmüştü. İyileşmekten umudunu kesince acele olarak tek oğlu olan Manisa valisi Şehzade Süleyman'ı çağırttı. Ancak onun gelmesinden önce 21 Eylül 1520 Cuma akşamı öldü. Cenazesi İstanbul'a getirilerek Sultan Selim Camisi yanındaki türbesine gömüldü.
Yavuz Sultan Selim, orta boylu, toparlak kırmızı yüzlü, çatma siyah kaşlı, iri kemikli ve büyük başlı, koç burunlu, uzun boyunlu, iri bıyıklı ve sakalsız, bakışı etkili ve keskin, sinirli bir hükümdardı. Devlet işlerinde programlı hareket eder, her vesileyle bir iş hakkında çeşitli yollarla vezirlerin ve diğer ilgililerin fikirlerini sorar ve kesin kararını verdikten sonra ondan dönmez ve bu kararın aleyhine söz söyleyenleri öldürtürdü. Büyük bir casusluk örgütüne sahipti; bu sayede gerek ülke dışında ve gerekse içerdeki olaylar hakkında bilgi alırdı; çok önemli işlerde bizzat araştırma yapar, ihmali olanları affetmezdi. Bununla beraber fikrini açıkça söyleyenin sözünü kendi düşüncesine aykırı olsa bile dinler ve doğru sözü kabul ederdi. Bilginlere karşı saygılıydı; Arapça ve Farsçayı çok iyi bilirdi; çok iyi bir eğitim görmüştü; özel toplantılarında bilimsel ve edebi oturumlar düzenler, değerli bilgin ve ozanlara büyük önem verirdi. Mısır'da bulunduğu sırada Hind ve Çin haritalarını yaptırmıştır. Kendisi, Osmanlı Devleti'ni kökünden sarsabilecek Şah İsmail tehlikesine karşı zamanında yetişmiş, asıl bu devleti ortadan kaldırarak Orta Asya'ya kadar gidip oradaki Sünnilerle işbirliği kurmak amacını taşımıştır. Zamanında Osmanlı Devleti iki misli büyümüş, ekonomik durumu en üstün düzeye getirilmiştir.

Yavuz'un Ölümünde Osmanlı İmp.

1. SÜLEYMAN 'KANUNİ' (1520-1566)

Yavuz Sultan Selim'in ölümü üzerine İstanbul'a gelerek 30 Eylül 1520'de tahta çıkan Sultan Süleyman (1. Süleyman) bu sırada 26 yaşındaydı. Tahta çıktığı zaman Avrupa'da Fransa ve Avusturya birbiriyle savaş halindeydi ve bu durum Osmanlı Devleti için en uygun zamandı. Nitekim padişah, tahta çıkışını haber vermek için Macaristan'a giden Osmanlı elçisinin hakaret görmesi ve sonra da öldürülmesi üzerine Macarlar'a karşı sefere karar verildi. Osmanlı kuvvetleri önce Macarlar tarafından yeniden ele geçirilmiş olan Böğürdelen kalesini aldı; arkasından Zemun ve Salankamen kaleleri de alındıktan sonra bir ay kuşatılan Belgrad ka'esi de ele geçirildi (Ağustos 1521). Belgrad kalesinin alınmasını Rodos Adası'nın fethi izledi. Adanın coğrafi durumu ve Anadolu kıyılarına yakınlığı dolayısıyla Türk ticaret gemilerine engel oluşturması, ayrıca her fırsatta Anadolu, Suriye ve Mısır'daki isyanlara yardım etmeleri, alınmasını gerekli kılmıştı. Bu nedenle padişah Çoban Mehmed Paşa'yı başkomutan atayarak Rodos'un fethiyle görevlendirdiği gibi 400'ü savaş gemisi olmak üzere 700 parçadan oluşan donanmayı da o yöne gönderdi. Daha sonra kendisinin de kuşatmasına katıldığı Rodos Adası barış yoluyla 20 Aralık 1522'de alındı. Rodos'un alınmasından sonra Şövalyelere ait olan ve Anadolu kıyısında bulunan Bodrum, Tahtalı ve Aydos kaleleriyle, İstanköy ve Sömbeki adaları da fethedilmiştir.

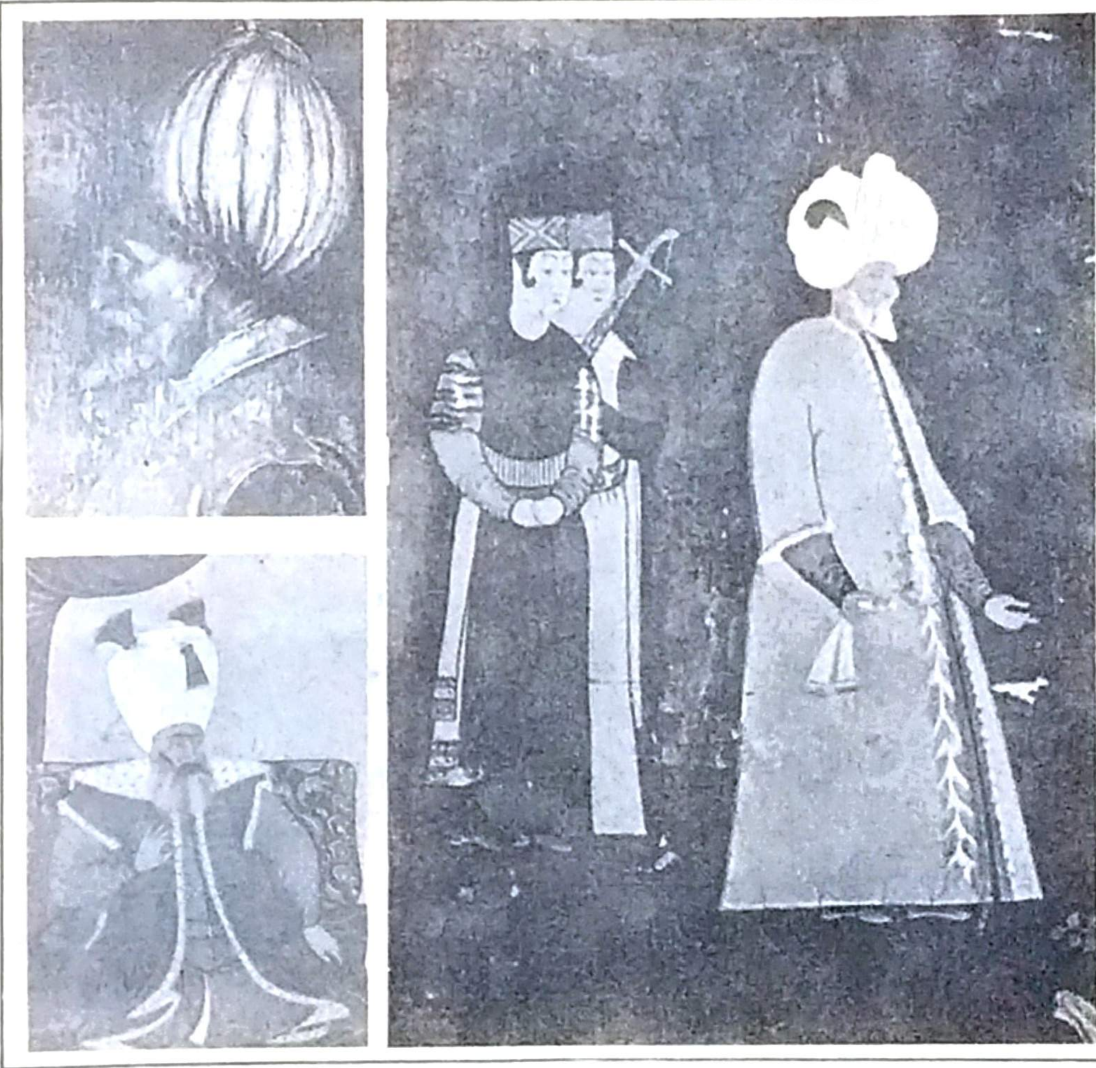
Macaristan Seferi ve Mohaç Meydan Savaşı

Belgrad ve bazı kalelerin alınmasıyla Macarlar'a büyük bir darbe vurulmuş ve Avrupa fütuhatına yol açan önemli bir etken olmuştur. Nitekim Belgrad'ın alınmasından sonra Macaristan, Hırvatistan, Transilvanya ve Dalmaçya Türk akınlarına uğradı. Arkasından padişah Macaristan seferine çıktı; ilk etapta Tuna Irmağı üzerindeki Petervaradin alındı (1526). Bundan sonra Sirem bölgesindeki kalelerle, Tuna boyundaki 11 kale ve Drava Irmağı kenarındaki Ösek kalesi ele geçirildi. Osmanlılar'ın Macaristan üzerine yürüdüklerini haber alan Macar kralı 2. Layoş ise, bir yandan savaşa hazırlanırken diğer yandan da Avrupa devletlerine başvurarak yardım istedi. Macar ve Osmanlı orduları Mohaç meydanında karşılaştılar. 29 Ağustosta meydana gelen savaş, Türkler'in büyük bir zaferiyle sonuçlandı. Macar kralı öldüğü gibi, iki saat süren Mohaç Savaşı ile Macar Krallığı da tarihe karışmıştır.

Mohaç zaferinden hemen sonra 20 Eylül 1526'da Budin barış yoluyla teslim oldu; dönüşte ise Segedin ve diğer bazı kaleler ele geçirildi. Bu sırada Macar Krallığı'na da Yanoş Zapolya getirildi (15 Kasım 1526). Diğer yandan Alman İmparatoru 5. Şarl (Şarlken)'in kardeşi, Bohemya kralı ve Avusturya dükü Ferdinand da bazı Macar beyleri tarafından kral atandı. Böylece Macaristan'da biri Osmanlı Devleti korumasında, diğeri ise Alman İmparatorluğu korumasında iki kral bulunmaktaydı. İşte bu durum Türkler ile Almanlar'ın aralarının açılmasına ve uzun mücadelelere neden olmuştur.

Ferdinand'ın Budin'e taarruz ederek kral Yanoş'u yenmesi üzerine Osmanlı ordusu ikinci kez Macaristan seferine çıktı. 1529 Mayısında Budin geri alınarak Macar Krallığı tekrar Yanoş'a verildi. Bundan sonra Estergon'u alan Osmanlı kuvvetleri Viyana'yı kuşattı. Ancak büyük kuşatma toplarının getirilmemesi ve kışın gelmesi yüzünden geri dönüldü (26 Eylül 1529-14 Ekim 1529). Fakat Türk akıncıları Bavyera'da Ratisbon ile Çekoslovakya'nın Brün kentine kadar olan yerleri yağmaladılar.

Viyana kuşatmasından dönüldükten sonra Ferdinand vergi

Sol üst: Kanuni Sultan Süleyman'ın (1520-1566) yaşlılık dönemini gösteren bir portresi. Padişah Portreleri Galerisi. Topkapı Sarayı Müzesi-İstanbul. Alt: Kanuni Sultan Süleyman'a ait bir minyatür. Sağ: Nigârî'nin yaptığı Kanuni Sultan Süleyman'a ait bir minyatür.

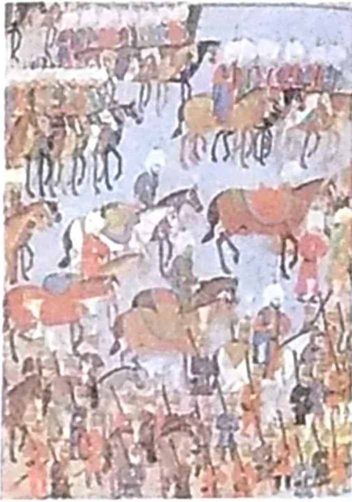
vermek koşuluyla Macaristan krallığının kendisine verilmesini istedi. Reddedilmesi üzerine Osmanlılar'a ait Estergon, Vişegrad ve Vaç kalelerini aldıktan sonra Budin'i kuşattı. Fakat Türk akıncı kuvvetlerinin gelmesi üzerine kuşatmayı kaldırarak geri çekildi. Budin'in kuşatılması üzerine Kanuni yeniden sefere çıktı (25 Nisan 1532). Alman seferi olarak bilinen bu seferde padişah Budin üzerine gitmeyerek Alman imparatorunu savaşa çağırıp kuzeybatıya doğru hareket etti. Yol üzerindeki kaleler birer birer direnmeden teslim oldular. Bundan sonra Viyana yolundaki Göns kalesi alınarak Gradcaş mevkiine kadar gidildiği halde imparator görülmedi. Kanuni Sultan Süleyman bir meydan savaşı yapmaya karar verdiği için kale topları getirmemişti. Mevsimin geçmesi ve imparatorun görünmemesi üzerine, Şarlken ve Ferdinand'a ağır mektuplar yollayan hükümdar geri döndü. Dönüşte Drava Irmağı üzerindeki Şıkloş, Papoçe, Şopron ve Gradcaş kaleleri alındı; Podgogonce ve Zagreb beyleri de kalelerinin anahtarlarını padişaha teslim ettiler. Arkadan Pozaga, Zacesne, Nemçe ve Podgrad kaleleri de ele geçirilmiş ve İstanbul'a dönülmüştür (Kasım 1532).
Ertesi yıl ise yeniden Ferdinand tarafından gönderilen elçi, Ferdinand'ın Osmanlılar'a yılda 30.000 altın vermeleri ve Yanos'un arazisine tecavüz etmemesi koşuluyla antlaşma yaparak geri döndü (Temmuz 1533). Böylece biri doğrudan doğruya Osmanlı İmparatorluğu'na, diğeri ise elindeki yerler için vergi veren iki Macaristan Krallığı ortaya çıkmış bulunuyordu. Osmanlı Devleti'nin bu tür bir antlaşma yanaşması, doğu sınırlarının ihmal edilmiş olması ve Şah İsmail'ın ölmesinden sonra (1524) yerine geçen oğlu Şah Tahmasp'ın Doğu Anadolu'da bazı faaliyetlere girişmesiydi.
Ferdinand ile barış yapıldıktan sonra Osmanlı Devleti İran ile savaşmış ve denizde Şarlken ile de mücadele edilmişti. Bu sırada Ferdinand'a ait bir kısım kuvvetler Osmanlı sınırına saldırmışlarsa da büyük bir bozguna uğramışlardı (1537). Venedikle barış yapıldığı sırada ise Ferdinand da bu saldırıdan dolayı Osmanlı Devleti ile aralarındaki antlaşmayı yenilemek istedi. Fakat bir süre sonra Yanoş'un ölümü (1540) nedeniyle Ferdinand ve Şarlken kuvvetlerinin Budin'i kuşatmaları üzerine 1541 yılında Macaristan seferine çıkıldı. Rumeli Beylerbeyi ve Sokullu Mehmed Paşa yönetiminde giden öncü kuvvetleri, Ferdinand kuvvetlerini büyük uğraşmalardan sonra yok etti. Arkadan Budin'e gelen padişah Budin'i işgal ederek Osmanlı yönetimine kattı; Yanoş'un yerine geçirilen küçük kral Sıgismund ise Erdel'e (Transilvanya) gönderildi. Böylece Macaristan, Osmanlılar'a, Ferdinand'a ve Sigismund'a verilen bölümler olmak üzere üç kısma ayrıldı. Osmanlı topraklarına katılan kısım 12 sancaklıktan oluşan Budin Beylerbeyliği olarak örgütlendi.
Osmanlı ordusunun dönmesi üzerine, yeniden Ferdinand'ın Budin ve Peşte'yi kuşatması, bizzat Sultan Süleyman'ın 23 Nisan 1543 yılında Macaristan'a sefer açmasına neden oldu. Osmanlı ordusunun gelmekte olduğunu öğrenen Ferdinand geri çekildi; Türk kuvvetleri Ferdinand'a ait Estergon, İstoni Belgrad'ı sürekli. Drava Irmağı üzerindeki Valpo, Şikloş kaleleriyle Budin'in doğusundaki Tata'yı geçici olarak aldı. Osmanlılar'ın elindeki Macaristan ile kendisinden alınan bazı yerleri terk etmeyi ve yılda 30.000 altın vermeyi kabul eden Ferdinand, bir antlaşma yapmak zorunda kaldı (19 Haziran 1547). Bu antlaşmaya Şarlken, Papalık, Farnas ve Venedik de katıldı. Fakat ortaya çıkan Erdel sorunu yüzünden antlaşma uygulanamadı. Erdel'i ele geçirmek isteyen Ferdinand, Osmanlı ordusunun İran seferinde olmasını fırsat bilerek Erdel'e saldırdı. Ancak Sokullu Mehmed Paşa komutasında buraya gönderilen Osmanlı kuvvetleri Beçkerek, Varat ve

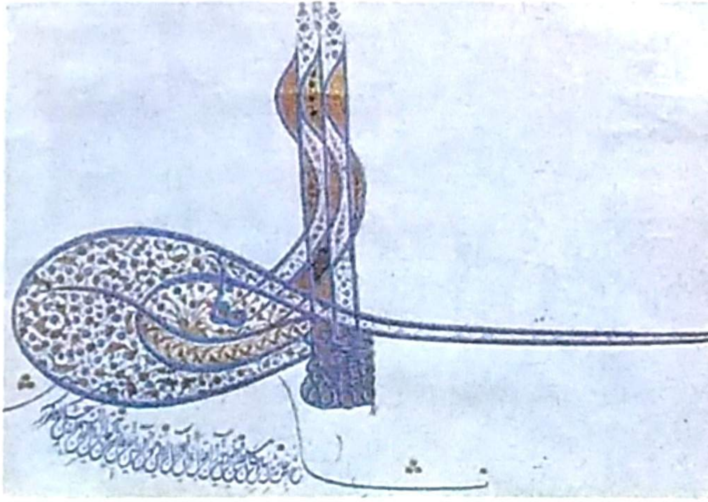
Canat gibi kaleleri aldıktan sonra Lippo'yu da ele geçirip Tameşvar'ı kuşattı; fakat hava koşullarının kötü gitmesi üzerine Belgrad'a döndü (1551). Onun dönüşünden sonra ise Avusturya ordusu Erdel'e girerek Lippo'yu geri aldığı gibi Segedin'i de kuşatmıştı. Ancak burada Budin Beylerbeyi Hadım Ali Paşa ile yaptıkları savaşta yenilerek tamamen yok edildiler. Bundan sonra Temeşvar da alınarak burası bir beylerbeyilik haline getirildi. Arkasından Macaristan harekâtına devam eden Osmanlı kuvvetleri, Erdel'in kuzeye doğru istilasına başladılar ve pek çok kaleyi ele geçirdiler. İki taraf arasındaki savaş böylece 1562 yılına kadar devam etti. Padişahın İran seferinde bulunmasına karşın, Rumeli kuvvetlerinin Ferdinand'ı yenmelerine yetmişti. Bu tarihte Ferdinand Avusturya-Alman imparatoru bulunmaktaydı. Yapılan savaşlarda hiçbir başarı elde edemeyeceğini anlayan Ferdinand, yine eskiden olduğu gibi yılda 30.000 düka altın vermeyi kabul ederek anlaşmak zorunda kaldı (1562). Bu sırada Boğdan'da meydana gelen huzursuzluklar dolayısıyla Boğdan'a da bir sefer düzenleyen Kanuni, Boğdan voyvodasını değiştirerek yerine İstifani'yi atadı ve sınır kabul edilen Besarabya arazisindeki Akkirman ile Kili sancakları oluşturuldu.

İran Seferleri (= Irakeyn Seferi)

Osmanlı Devleti ile Safeviler arasındaki ilişkiler Çaldıran Savaşı'ndan sonra da düzelmemiş ve Şah İsmail'in el altından Anadolu'yu kışkırtması devam etmiştir. Sultan Süleyman hükümdar olduğu zaman İran tarafından kutlama için elçi gelmemişti. Şah İsmail'in ölümünden sonra (1524) yerine geçen Şah Tahmasb Han da babasının düşmanca siyasetini izlemiş, hatta Şarlken ve Ferdinand'a elçiler göndererek onlarla Osmanlılar aleyhine bir antlaşma bile yapmıştır. İran Şahı'nın bu şekilde Osmanlılar aleyhine hareketi üzerine Kanuni, sınır olaylarını da bahane ederek Eylül 1533'de Vezir-i azam İbrahim Paşa'yı İran üzerine gönderdi. Kışı Haleb'de geçiren ordu sefer mevsiminde Diyarbakır üzerinden Tebriz'e doğru yola çıktı. Daha önceden Adilcevaz, Erciş, Van ve Ahlat kaleleri İbrahim Paşa'nın kale beylerini elde etmesiyle kolayca ele geçirilmişti. Ordunun hareketi sırasında da büyük küçük birçok kale alındı; 13 Temmuz 1534'de ise İbrahim Paşa savaşsız Tebriz'e girdi. Bu arada Haziran 1534'de de padişah orduya katılmak üzere İstanbul'dan hareket etti. Padişahın Eylül 1534'de ordugâha geldiği sırada kış mevsiminin gelmesine karşın, Bağdad üzerine hareket edilerek barış yoluyla alındı (Aralık 1534). Bu iki sefere Osmanlı tarihlerinde **Irakeyn seferi** adı verilir. Bağdad'ın fethinden sonra Gilan ve Şirvan hükümdarları da Osmanlı egemenliğini kabul etmişlerdir. 1538'de Basra hâkimi de Osmanlı yönetimine girdi. Irak'ın güneyi, merkezi Bağdad olan bir beylerbeyilik olarak örgütlendi. Bağdad-Basra-Haleb yolunu denetim altına alan Osmanlı Devleti, böylece Hindistan ile Doğu Akdeniz arasında işleyen ikinci büyük ticaret yoluna da hâkim olmuştur. Ancak İran ile hala anlaşma yapılamamış ve mücadele bütün şiddetiyle devam etmiştir. Fakat Nisan 1548 tarihinde padişah bizzat İran üzerine sefere çıktı. Osmanlı ordusu üçüncü kez Tebriz'e girdi, Van kalesi ise yeniden alındı (Ağustos 1548). Padişahın Haleb'de kışladığı sırada Şah Tahmasb yeniden Osmanlı sınırına saldırdı. Ertesi yıl Diyarbakır bölgesine gelen Kanuni, İran ile Osmanlılar arasında bulunan Gürcülerin üzerine yürünmesine karar vererek ikinci vezir Ahmed Paşa komutasında gönderdiği kuvvetlerle bir buçuk ay içinde Tortum ve Akçakale başta olmak üzere 20 önemli kaleyi

Sol üst: Osmanlı ordusunun Mohaç Seferi'nden dönüşünü işleyen bir minyatür. Alt: Kanuni Sultan Süleyman ve Şehzade Mehmed. Semailnâme-i Âl-i Osman'dan. TSM A.3592. Üst orta ve sağ: Gazi Giray Han'ın Osmanlı ordusuna katılışını işleyen bir minyatür. Talikzâde, Şahnâme'den. TİEM No: 1965. Alt: Kanuni Sultan Süleyman'ın tuğrası. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi-İstanbul. Yan sayfa: Mohaç Meydan Savaşı'nda Bali Bey komutasındaki akıncıların çevirme harekâtını işleyen bir tablo.

fethettirmiş, sonra da İstanbul'a dönülmüştür.
Osmanlı ordusunun İstanbul'a dönmesini fırsat bilen Şah Tahmasb, tekrar Osmanlı topraklarına saldırdı. Bunun haber alınması üzerine padişah yeniden İran seferine çıktı (1553). Osmanlı ordusunun İran'a girmesine karşın, ortalarda görünmeyen Tahmasb'a karşı Nahcevan, Erivan (Revan) ve Karabağ tarafları ele geçirilerek yağmalandı. Padişah Erzurum'da bulunduğu sırada Şah Tahmasb bir elçi göndererek ateşkes istedi. Bunun üzerine iki taraf arasında Amasya'da yapılan antlaşma gereğince Azerbaycan ile merkezi olan Tebriz, Doğu Anadolu ve Irak-ı Arap Osmanlılar'da kalmaktaydı (29 Mayıs 1555). Bu antlaşma 1576'ya, Şah Tahmasb'ın ölümüne kadar 25 yıl devam etmiştir.

Kanuni Döneminde Deniz Savaşları ve Türk Denizciliği

Yakub adında bir sipahinin oğlu olan Hızır Reis adında bir Türk denizcisinin (kardeşi Oruç Reis ile beraber) Akdeniz'de göstermiş olduğu faaliyetleri sonucu Cezayir'i ele geçirmeleri ve daha sonra, kurmuş oldukları bir filo aracılığıyla Akdeniz'de büyük söz sahibi oldukları ve bu Türk denizcilerinin daha Yavuz Sultan Selim zamanında Osmanlı Devleti ile ilişkiye geçtikleri bilinmektedir. Akdeniz'de İspanyollar ve Şarlken'e ait donanmalarla büyük mücadeleye girişen bu iki kardeşten Oruç Reis'in 1518'de ölümü üzerine, yalnız başına faaliyetlerini sürdüren Hızır Reis (Barbaros Hayreddin Paşa), Cezayir Sultanı olduğu sırada (1519) 4 gemi ve birtakım armağanlarla Osmanlı Devleti'ne başvurarak bağlılığını bildirdi. Yavuz Sultan Selim bu başvurudan hoşnut kalarak ona emirlik beratıyla birlikte iki-üç bin asker yolladığı gibi, birçok savaş ve gemi gereci de göndermiştir.
Bundan sonra Endülüs Müslümanlarınında yardımına koşan Hayreddin Paşa, 70.000 kişiyi Afrika kıyılarına taşıdı. Osmanlılar'ın İran seferi sırasında ise Andrea Dorya'nın Mora kıyılarına hücum ederek Koron kalesini ele geçirdiği ve Patras ile İnebahtı'yı aldığı bir sırada (1532), buraları geri almak için yapılan mücadelelerde Barbaros, Sultan Süleyman tarafından İstanbul'a çağırıldı.Barbaros da bunun üzerine Cezayir'de gerekli önlemleri aldıktan sonra 1532 Ağustos ortalarında İstanbul'a hareket etti. Barbaros yolda rastladığı gemileri vurarak, Koron üzerine gittiğini öğrendiği Andrea Dorya'yı yakalamak için o tarafa yöneldiği anda, onun kaçtığını haber aldı ve Koron'dan İstanbul'a gelerek padişahın huzuruna çıktı (1533). Sultan Süleyman, bu büyük Türk denizcisinin pervasızca verdiği yanıtlardan hoşlanmış ve ona beylerbeyilik rütbesi ile bütün tersane işlerinin yetkisini de vermiştir.
Barbaros Hayreddin Paşa Osmanlı donanmasıyla ilk seferini Mayıs 1534 yılında Tunus'a yaptı; Tunus'u almasına karşın bir yıl sonra Şarlken ve Andrea Dorya'nın çabalarıyla yeniden elden çıktı. Daha sonra İspanyollar'ın Tunus'a taşıdıkları Müslüman tutsak gemilerini vuran Barbaros, Müslümanları kurtardıktan sonra İspanyollar'ı tutsak etti ve ondan sonra İstanbul'a döndü.
Bu arada Papa,Hıristiyanları Türkler aleyhine birleştirmeye çaba harcamaktaydı. Bu nedenle Şarlken ile Fransa Kralı 1. Fransuva'nın arasını bulup 10 yıllık bir anlaşma yaptırdıktan başka sürekli iki yanlı bir siyaset izleyen Venedik Cumhuriyeti'ni de 1537'de bu ittifaka sokmayı başarmıştı. Bu sırada Bosna beyi Gazi Hüsrev Bey Venedikliler'e ait Solin ve Kilis ile diğer bazı kaleleri ele geçirirken ikinci vezir Lütfi Paşa da donanmadaki kara askerine başkomutan olarak Barbaros komutasında bulunan donanmayla birlikte Adriyatik

Sol: Ünlü Türk Amiralı Barbaros Hayreddin Paşa'nın (1467-1546) karanfil koklayan minyatürü. Nigâri tarafından yapılmıştır. Topkapı Sarayı Müzesi. H.2134/9. Sağ üst: Kanuni Sultan Süleyman'ın eşi Hürrem Sultan'a ait bir tablo. Topkapı Sarayı Müzesi-İstanbul. Alt: Osmanlı tarihinin en büyük devlet adamlarından biri olan ve Kanuni Sultan Süleyman, 2.Selim ve 3.Murad dönemlerinde aralıksız 14 yıl vezir-i azamlık yapan Sokullu Mehmed Paşa (1506-1579). Yan sayfa: Kanuni Sultan Süleyman'ın Mimar Koca Sinan'a yaptırdığı ünlü Süleymaniye Camii'nin genel görünümü.

Denizi'ne doğru hareket etmekteydi (Mayıs 1537). Bir hafta sonra da padişah Avlonya kıyılarına gelmişti: Osmanlı donanması Korfo Adası'nı kuşattı. Ancak kışın gelmesi üzerine kuşatmadan vazgeçilerek geri dönülmesine karar verildi; bu sırada Barbaros Venedikliler'e ait Şira, Patmos ve Naksos gibi adaları aldı. 1538 yılında yeniden denize çıkan Osmanlı donanması Ege adalarını ve Girit'de Hanya ve diğer yerleri vurdu.
Osmanlı donanmasının adaları birer birer ele geçirmesi üzerine Şarlken, Venedik, Papa ve Portekiz donanmaları Korfo Adası'nda toplandılar. Durumu haber alan Barbaros da zaman geçirmeden Kefalonya Adasını vurduktan sonra Preveze'ye geldi. Osmanlı donanmasının 122 çekdiri ve 166 uzun menzilli topuna karşılık müttefik düşman donanması 162 kadırga ve 140 çekdiriden oluşmakta ve toplam 2.500 top bulunmaktaydı. Andrea Dorya komutasındaki müttefik donanmaları ile Türk donanması arasında burada dünyanın en büyük deniz savaşlarından biri cereyan etti. Kendisinden kat kat üstün düşman donanmasına karşı usta yönetimiyle Barbaros galip geldi. (28 Eylül 1538). Preveze zaferi Osmanlı İmparatorluğu'nun Akdeniz'de kesin egemenliğini sağlamıştır. . Savaş sonunda Venedikliler Mora ve Dalmaçya kıyılarındaki kaleleri ve Barbaros'un ele geçirdiği adaları Osmanlılar'a terk etmek ve 300.000 altın tazminat vermek koşullarıyla bir antlaşma yapmak zorunda kalmıştır.
Osmanlılar'ın Macar sorunuyla uğraştıkları bir sırada, padişahın Macaristan'a hareketiyle birlikte Barbaros da 70 kadar kadırga ile Adriyatik kıyısının savunmasıyla görevlendirildi (1541). Aynı zamanda Şarlken de Cezayirliler'e karşı büyük bir sefer düzenledi. Ancak büyük kayıplar vererek geri çekildi (Aralık 1541).
Bundan 2 yıl sonra Barbaros Fransa Kralı Fransuva ile Alman İmparatoru Şarlken arasında devam eden savaşta Fransızlar'a yardım etmek amacıyla Akdeniz'e açıldı (1543). Marsilya'da Fransız donanmasıyla buluşan Barbaros, Nis'i kuşatarak ele geçirdi. Bundan sonra Cenova'da tutsak bulunan Turgut Reis'i de kurtaran Barbaros, 1544'de İstanbul'a döndü. Barbaros bundan sonra sefere çıkmadı . 16 Temmuz 1546'da İstanbul'da öldü ve Beşiktaş'taki türbesine gömüldü. Yerine Kaptan-ı Derya olarak önce Sokullu Mehmed Paşa, sonra Sinan Paşa ve en sonunda Piyale Paşa getirildi. Osmanlı donanması bu paşa ile birlikte Barbaros'un yetiştirmeleri olan Turgut, Uluç Ali, Hasan ve Salih Reisler ile Akdeniz'de söz sahibi olmaya devam etti. 1551'de Malta Adası kuşatılırken, diğer yandan yine Malta şövalyelerinin elinde olan Trablus-Garb'a da bir baskın yapıldı, 14 Ağustos 1551'de burası ele geçirildi. 1. Fransuva'nın ölümünden sonra yerine geçen 2. Henri de Osmanlılar ile işbirliğine giderek yardım isteğinde bulundu. Bunun üzerine ikinci kez Fransızlar'a yardım yapılarak Andrea Dorya yenildi; ancak Fransız donanmasının gelmemesi üzerine geri dönüldü.
Bundan sonra Osmanlı Donanması Batı Akdeniz'de pek çok başarılar elde etmiştir. Kaptan Piyale Paşa 1558'de İspanya sularında Minorka Adası'nın önemli kentlerinden Siüdadela'yı (Siyedela) aldığı gibi İtalya kıyılarındaki Reyço kentini ele geçirmiş, Afrika kıyısındaki Oran'ı da İspanyollar'ın elinden almıştı. İşte bunun üzerine Osmanlılar aleyhine İspanya, Papa ve İtalya Yarımadası'ndaki devletlerin katılmasıyla meydana gelen ve 200 parçadan oluşan müttefik donanması Cerbe Adası'nı kuşatan Turgut Reis üzerine geldi. Durumu derhal İstanbul'a bildiren Turgut Reis, Trablus'a çekildi. Bu arada müttefik donanması Cerbe Adası'nı alarak tahkime başladı; Piyale Paşa komutasındaki Osmanlı donanması da

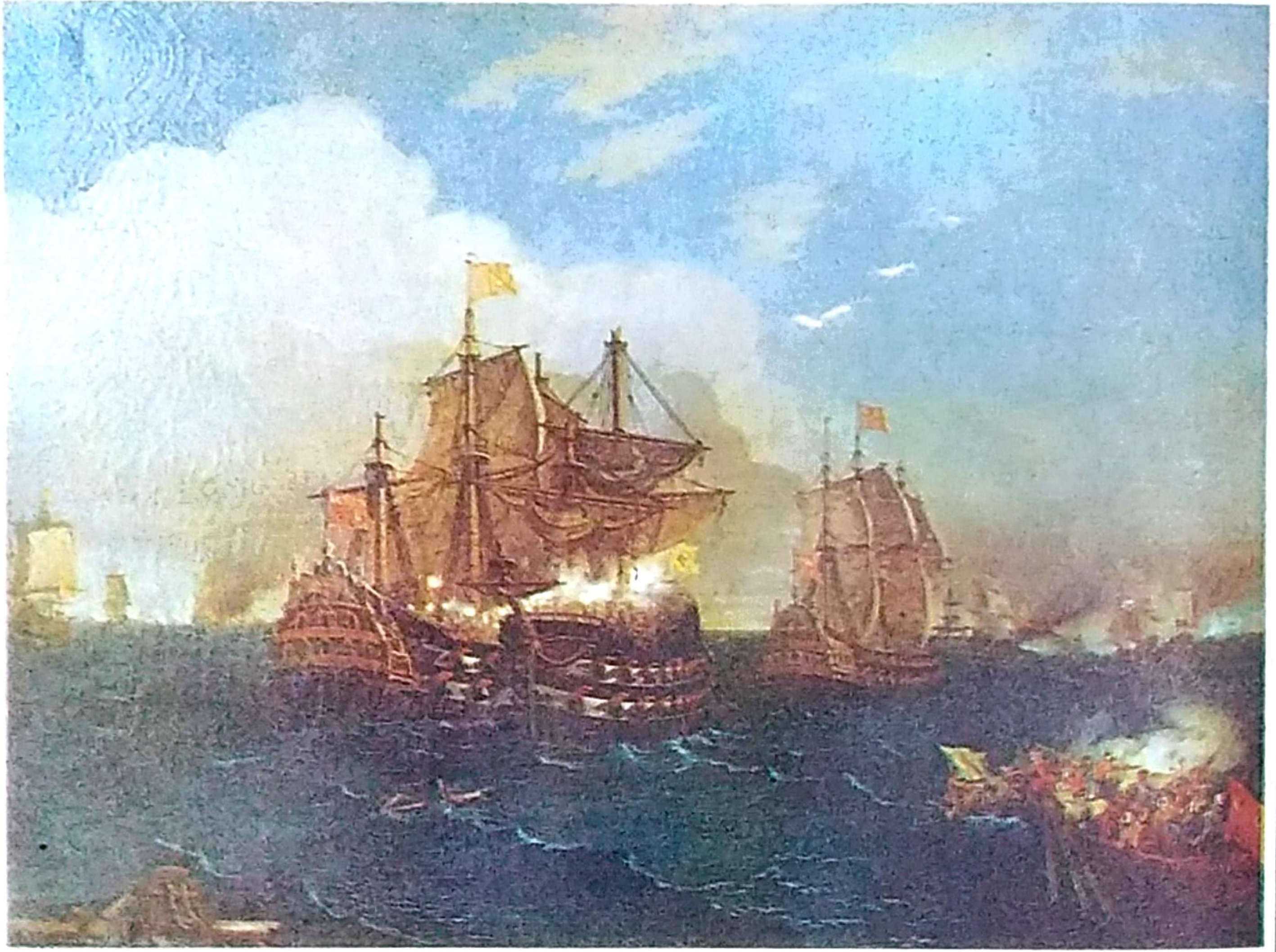
ada önüne geldi. İşte burada ünlü Cerbe Savaşı yapıldı. Büyük bir zafer kazanan Osmanlı donanması savaş sonunda Cerbe Adası'nı da ele geçirdi. Ancak 1565'de Malta Adası'nı fetih için yapılan sefer başarısızlıkla sonuçlandı; Turgut Reis başına gelen bir taşla şehit oldu. Cenazesi Trablus'daki cami ve medresesi yanındaki türbesine gömüldü (18 Haziran 1565).

Hind ve Umman Seferleri

Ümit Burnu'nun keşfinden sonra Hindistan'a ulaşma yolunu bulan ve buralarda kuvvetli donanmaları aracılığıyla egemenlik kuran Portekizliler'e Memluk Devleti'nin karşı koyması çok zayıf kalmıştı. Mısır'ın Osmanlı Devleti tarafından alınmasından sonra ise Kızıldeniz ve Hind sularında Portekizliler ile mücadele bu devlet tarafından üslenmişti. Çünkü Basra ve Kızıldeniz ağızlarının Portekizliler tarafından tutulması, Basra, Bağdad, Yemen, Hicaz ve Mısır yöresine sahip olan Osmanlı Devleti'ne karşı siyasal ve ekonomik bir darbeydi. Ayrıca Portekiz baskısı altında bulunan Gücerat Sultanlığı da Osmanlılar'dan yardım isteğinde bulunmuştu. Bu durum karşısında Türkler, buradaki çıkarlarını da göz önüne alarak Süveyş limanında yapılacak bir donanmayla Hindistan sularına kuvvetli bir sefer düzenlemeyi kararlaştırdı. Süveyş'de yapılan 76 parça gemiyle Kızıldeniz'e açılan Hadım Süleyman Paşa, Kızıldeniz'in kapısı durumunda olan Aden'i ele geçirdi (1538). Böylece Kızıldeniz'deki Portekiz kalıntılarını temizleyen Osmanlı donanması, aynı yıl Bâbü'l-mendeb boğazını geçerek Hind Okyanusu'na çıktı; Gücerat Sultanlığı'na yardım için o tarafa yönelen donanma, büyük bir başarı elde edemeden geri dönmek zorunda kaldı. Ancak Güney Arabistan kıyılarında Osmanlı egemenliğini kurmak için faaliyete girişilerek, Yemen'deki karışıklık ortadan kaldırıldı ve Osmanlı yönetimi yerleştirildi. Bundan sonra Mısır'ın güney ve Sudan'ın kuzey bölgelerinin Osmanlı yönetimine alınması gerçekleştirildi; Özdemir Paşa'nın girişimiyle 1554 yılında Sudan ve Eritre topraklarında oluşturulan Habeş Eyaleti ile sınırlar en güney noktasına kadar uzanmış oldu. Osmanlı kuvvetleri Basra Körfezi'ndeki Katif'i 1550'de ele geçirdiler; Kızıldeniz donanması da Portekizliler'in elinde bulunan Hürmüz'ü ele geçirmek amacıyla Basra Körfezi'ne doğru hareket ettiyse de burayı ele geçirmeyi başaramadı (1552). Bundan sonra Osmanlı donanmasının başına geçen Seydi Ali Reis'in bu yoldaki girişimleri de başarısız kalarak, Portekiz donanmasına karşı Hind Denizi'nde yaptığı mücadele de başarısızlıkla sonuçlandı (1553).

Kanuni'nin Son Seferi ve Ölümü

Osmanlı Devleti korumasında bulunan Erdel beyi Sigismund ile Avusturya arasında meydana gelen anlaşmazlık nedeniyle bozulan Osmanlı-Avusturya ilişkileri, Vezir-i azam Sokullu Mehmed Paşa'nın da ısrarıyla Avusturya üzerine bir sefer açılmasıyla sonuçlanmıştır (Nisan 1566). Sefere çıkmadan önce Kanuni, donanma komutanı Piyale Paşa'yı Sakız'ın fethiyle görevlendirmiş, Piyale Paşa da Nisan 1566'da Sakız'ı işgal ederek, Akdeniz'in bu önemli adasını Osmanlı topraklarına katmıştır. Avusturya seferi ise Kanuni'nin bizzat ordusunun başkomutanı olarak yaptığı son sefer olup, Sigetvar seferi olarak bilinir (Kanuni, bizzat 13 sefere katılmış olup bunlar: 1521 Belgrad, 1522 Rodos, 1526 Mohaç, 1529 Viyana, 1532 Alman, 1533 Irakeyn, 1536 Korfo, 1538 Boğdan, 1541 Budin, 1543 Estergon, 1548 Tebriz, 1553 Nahçevan ve son olarak 1566'da Sigetvar seferleridir.) Artık

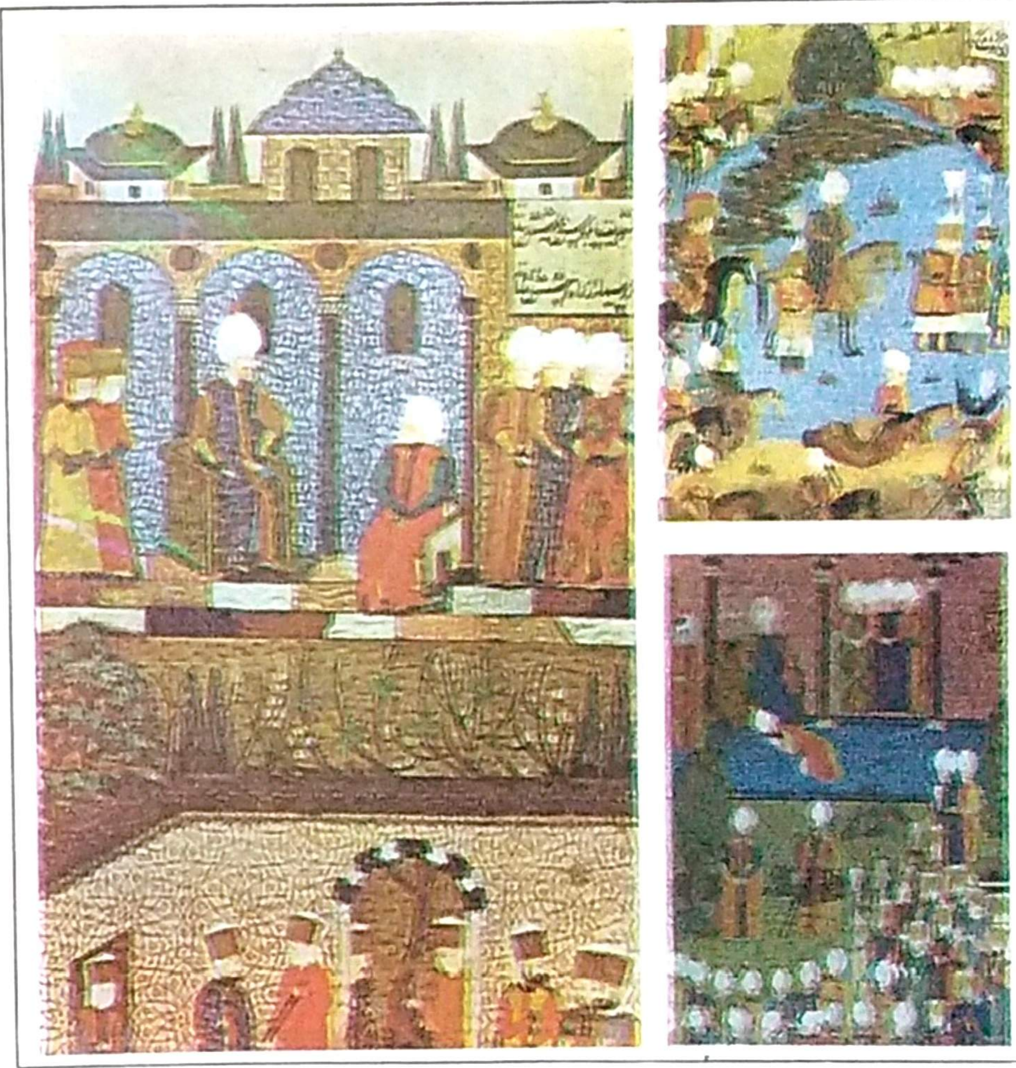

ıhtiyarlamış olan padişah bu sırada 73 yaşında olup başarısızlıkla sonuçlanan Malta seferinin kötü etkisini örtmek için bu sefere katılmıştı. Birtakım hastalıklarının bulunduğu ve bu arada ayaklarındaki nikris hastalığı nedeniyle de yürüyemediği için arabayla sefere giden Osmanlı padişahının maiyetindeki ordu, şimdiye kadar olanların en tantanalısıydı. Osmanlı ordusu Macaristan topraklarına geldiği zaman, Sigetvar beyinin karşı hareketi duyulunca o tarafa yönelindi ve 5 Ağustos'da Sigetvar kuşatıldı. 7 Eylül 1566'da 34 günlük bir kuşatmadan sonra kale alındı. Ancak kalenin alınmasından bir gün önce 6-7, Eylül Cuma akşamı padişah 73 yaşında öldü. Ölümü saklanarak oğlu Sultan Selim'e haber gönderildi ve padişahın cenazesi İstanbul'a getirilerek kendi adıyla anılan camisinin avlusundaki türbesine gömüldü.
Kanuni ağır başlı, azim ve irade sahibi, vereceği kararda acele etmeyen, fakat verdiği emirden geri dönmeyen, devlet nüfuz ve saygınlığını bozacak herhangi bir davranışta hoşgörüsü olmayan bir padişahtı. Kendisiyle görüşenlerin düşüncelerinden amaçlarını sezer ve ona göre hareket ederdi.
Kanuni Sultan Süleyman yalnız seferleriyle değil, aynı zamanda koymuş olduğu yasaları, devlet örgütü ve ordusunu zamanın gereksinmelerine göre düzenlemesiyle de ün kazanmıştır. Ayrıca Sultan Süleyman bilim adamlarına da çok saygı göstermiştir. Fatih zamanında yapılmış olan Sahn-ı seman adlı İlahiyat ve Hukuk Fakültelerinin yanı sıra kendi camisi civarında Sahn-ı Süleymaniye adındaki Tıb ve Matematik Fakültelerini yaptırmıştır. Onun büyüklüğü Avrupa tarafından da takdir edilerek **Muhteşem Süleyman** adı verilmiştir. Osmanlı Devleti onun zamanında en parlak dönemini yaşamış ve gerçek bir imparatorluk olmuştur.

2. SELİM (1566-1574)
Sultan Selim babasının ölümü üzerine İstanbul'da tahta çıktıktan sonra babasının cenazesini karşılamak üzere Belgrad'a kadar gitmiş, dönüşte ise yeniçerilerin tahta çıkış bahşişinin verilmemesinden doğan karışıklık yüzünden saraya girmekte zorluk çekmişti. Sonunda tahta çıkış bahşişleri verilen yeniçeriler saray kapılarını açmışlardı; ancak bu durum 2. Sultan Selim'in saltanatının ilk günlerinde otoritesini kırmış ve askerin disiplin dışına çıkarak düzenin bozulmasına yol açmıştır.
2. Selim'in tahta çıkmasından sonra her yandan gelen heyetler arasında Alman İmparatoru Maksimilyan'ın elçisi de bulunuyordu. Elçi Sigetvar seferi dolayısıyla bozulan barışın devamını sağlamayı başararak 8 yıllık bir antlaşma yaptı (Şubat 1568).

Sumatra, Ejderhan ve Kazan Seferleri

Daha başlangıçta devlet işlerini Sokullu'ya bırakan Sultan Selim, Osmanlı Devleti'nin Asya Müslüman devletleriyle giriştiği ilişkilerde de onun siyasetini kabul etmiştir. Nitekim, daha Kanuni zamanında Osmanlılar'dan yardım isteğinde bulunan Sumatra'daki Açe hükümdârı Sultan Alaeddin Sokullu'nun yardımını sağlamış, Süveyş kaptanı Kurdoğlu Hızır Bey komutasındaki Osmanlı donanması Hind sularına giderek Sumatra'ya sefer yapmıştır (1569). Aynı zamanda Osmanlılar hac ve ticaret için gelip-gidenleri Portekiz saldırılarından korumak amacıyla, ayrıca Yemen, Hicaz ve Habeş vilayetlerini korumak için Akdeniz ile Kızıldeniz arasında bir kanal açılması girişiminde bulunmuştur. Bunun için Aralık 1568'de Mısır beylerbeyine bir ferman gönderilmiş, ancak Don ve Volga Irmakları'nın bir kanalla

Sağ üst: Kanuni Sultan Süleyman'ın Rumeli ordusu ile birleşmesi. Alt: Kanuni Sultan Süleyman'ın devlet adamlarını kabul edişi. Sol: Kanuni Sultan Süleyman'ın Barbaros Hayreddin Paşa'yı kabul edişi. Üç minyatür de Arifi'nin Süleymannâme'sinden alınmıştır. Topkapı Sarayı Müzesi. H.1517. Yan sayfa: Preveze Deniz Savaşı'nı (28 Eylül 1538) konu alan 19. yüzyılda yapılmış bir tablo.

birleştirilmesi girişimi birinci plana çıktığından bu iş geri bırakılmıştır.

Nitekim ilgililerle konuşan Sokullu, Don ve Volga Irmakları'nın en dar kısmına bir kanal açılması halinde Ruslar'ın Volga yöresinden elleri kesilecek, eski bir Türk ve Müslüman kenti olan Ejderhan ve etrafı devletin nüfuzu altına girecek, İran üzerine yapılacak seferlerde de Hazar Denizi aracılığıyla asker, erzak ve savaş gereçleri gönderilebilecekti. Ayrıca bu iki ırmak birleştirildiği takdirde Gürcistan, Şirvan, Karabağ boyun eğecek, Ruslar'ın Asya içlerine ve Kafkasya'ya nüfuz etmelerine engel olunacaktı. İşte bu önemli girişime çeşitli teşvikler sonucunda Sokullu Mehmed Paşa başlamaya karar verdi. Güvendiği adamlarından Kasım Bey'i Kefe sancakbeyiliğine atadığı gibi 5.000 yeniçeri ve 3.000 işçiyi 15 kadırga ile birlikte Kefe kıyısına göndermişti (4 Ağustos 1569); aynı zamanda Ejderhan'ın kuşatılması ve kanalın açılmasında yardımcı olmak üzere Kırım Hanı Devlet Giray'a da emir verildi. Ancak kazının üçte bir kısmının tamamlanmasına karşın, Rusların kışkırtmalarına inanan Kırım Hanı'nın elinde bulunan yarı bağımsızlığını da kaybedeceği korkusuyla ihaneti üzerine bu girişim de yarım kaldı. Hatta Sokullu, 2. Selim tarafından bir arz günü azarlandı. Azak'dan gemilere binen Osmanlı askeri İstanbul'a döndü; tarihlerde bu sefere Ejderhan ve Kazan seferi adı verilmiştir.

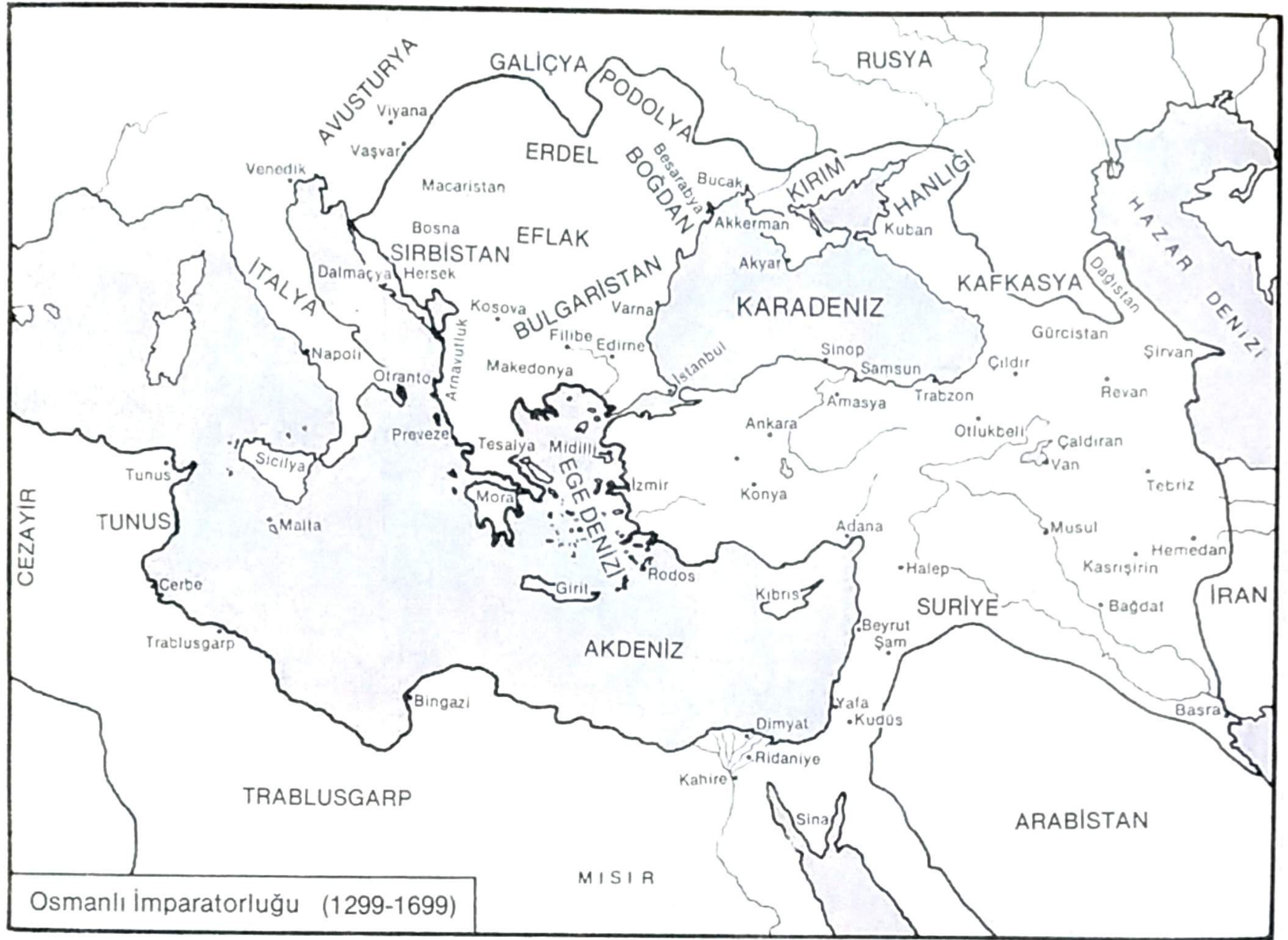
Yemen Sorunu ve Tunus'un Alınması

Hind seferinden sonra Hadım Süleyman Paşa'nın ele geçirdiği Yemen'de sözde Osmanlı egemenliğini tanıyan beyler ve yeniçeriler yönetimi ele almak için birbirleriyle mücadele ederken Yemen'in dağlık kesiminde bulunan Zeydiyye sülalesi meydanı uygun bularak Yemen'i ele geçirme girişiminde bulunmuştur. Nitekim iki beylerbeyilik halinde yönetilen Yemen'in dağlık bölgesinde durumu uygun gören Topal Mutahhar, Murad Paşa'yı yenerek San'a, Teaz, Aden ve Muha'yı ele geçirmiştir. Bunun üzerine Yemen başkomutanlığına atanan Sinan Paşa, San'a ile Kevkeban'ı ve Mutahhar'ın eline geçen diğer yerleri alırken, Süveyş donanması komutanı Kurdoğlu Hızır Reis de Aden'i geri aldı (1569). Yemen işini tamamen bitiren Sinan Paşa gerekli düzenlemeyi de yaparak beylerbeyiliği Behram Paşa'ya verdikten sonra Mısır'a dönmüştür (1571). Böylece Yemen Osmanlı egemenliğine girmiş ve bu egemenlik 16. yüzyılın sonlarına kadar sürmüştür.

Önce Barbaros tarafından ele geçirilip sonra elden çıkan Tunus, Kıbrıs kuşatması sırasında Cezayir-i Garb beylerbeyi Uluç Ali Paşa tarafından yeniden alındı; ancak müttefik donanması tarafından yeniden ele geçirildi. Osmanlı Devleti'nin bundan haberdar olması üzerine Tunus'un geri alınması için İstanbul'da bulunan Yemen Başkomutanı Sinan Paşa görevlendirildi ve Kaptan-ı Derya Kılıç Ali Paşa ile birlikte Tunus'a gittiler (1574). Kısa zamanda buradaki İspanya egemenliğine son verilerek Ağustos 1575'de Tunus tamamen ele geçirildi ve Osmanlı topraklarına katıldı.

Kıbrıs Adası'nın Fethi

Önce Bizans'ın elinde olan ve 1192 yılında Haçlı seferleri sırasında İngiliz Kralı Arslan Yürekli Rişar tarafından alınarak Gui de Lusignan'a verilen Kıbrıs Adası, daha sonra bir aralık Cenevizliler'in ve sonunda Venedikliler'in eline geçmiştir (1489). Doğu Akdeniz'de bulunan bu önemli ada, daha ilk zamanlardan itibaren İslam saldırılarına uğramış, hatta Abbasi Halifesi Harun ür-Reşid tarafından bir ara işgal

Osmanlı İmparatorluğu (1299-1699)

bile edilmiştir. Daha sonra ise Akdeniz'deki Müslüman gemilerine rahat yüzü vermeyen bu adaya Memluk Sultanı Melik Eşref Barsbay saldırmış (1426) kralını tutsak ettikten sonra, Kıbrıs'ı yılda 8.000 duka altını vergiye bağlamıştı. Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı işgali üzerine Kıbrıs Krallığı Memluklar'a verdiği bu vergiyi Osmanlılar'a vermeye başlamıştır. Ancak Osmanlı Devleti'nin Suriye ve Mısır'ı alıp Kuzey Afrika'nın en bayındır bölgesine sahip olmasından sonra, yol üzerinde bulunan ve korsan gemilerine sığınak olan tüccar ve diğer gemilere rahat yüzü vermeyen Kıbrıs Adası'nın elde edilmesi zorunluluk halini almıştı. Nitekim 2. Sultan Selim çok tedbirli bir vezir olan Sokullu Mehmed Paşa'nın aksine Kıbrıs'a sefer karar verdi; Lala Mustafa Paşa başkomutan atandı.

Venedik, Osmanlılar'ın bu düşüncesini haber alır almaz harekete geçerek müttefikaramaya başladı. Bunun sonucunda İspanya, Papa ve Malta şövalyeleriyle Venedik Cumhuriyeti arasında bir ittifak oluşturuldu. 206 gemi ve 1.300 top ile 50.000 askerden oluşan müttefik donanması Meyis Adası önüne kadar geldilerse de burada fırtınaya tutularak hasara uğradılar. Aslında öncü gemileri bu sırada Lefkoşe'nin Türkler tarafından ele geçirildiği haberini getirmişti. Bu nedenle bir başarı elde edemeden geri döndüler.

Osmanlı kuvvetleri ise, 1570 Mayısında 180 kadırga, 10 mavna, 170 barça olmak üzere 360 parçadan oluşan donanma ile hareket etti. Karadan gönderilen Anadolu timarlı sipahileri de Fenike limanından adaya geçirildi (Temmuz 1570). Osmanlı kuvvetleri 51 gün kuşatmadan sonra 9 Eylül 1570'de Lefkoşe'yi aldı. Buranın alınmasından sonra Magosa dışında adanın diğer bütün önemli kentleri teslim oldular. Ekim ayı ortalarında ise Kıbrıs'ın en önemli kenti olan Magosa kuşatıldı, ancak denizden de yardım gören bu kent, Ağustos 1571 yılına kadar dayandı. Lala Mustafa Paşa'nın yardım almasından sonra iyice sıkıştırdığı Magosa'nın komutanı kaleyi teslim etmek zorunda kaldı. Böylece Doğu Akdeniz'de önemli bir stratejik yere sahip olan Kıbrıs, Türkler'in yönetimine geçmiş oldu.

Ancak müttefik donanmasının faaliyetlerine karşı girişilen hareketler sonrasında İnebahtı'da yapılan deniz savaşını Osmanlı donanması kaybetti (7 Ekim 1571) ve 190 Osmanlı gemisi tahrip oldu. Donanmanın sağ kanat komutanı Uluç Ali Paşa (sonradan Kılıç Ali Paşa) emrindeki gemilerle İstanbul'a dönebildi. İnebahtı galibiyeti Avrupa'da büyük şenliklerle kutlandı, fakat müttefik donanmasında çıkan anlaşmazlık nedeniyle savaşa devam edilemeyerek herkes ülkesine döndü. Osmanlı Devleti ise donanmasının büyük kayıp vermesine karşın, bir kış içinde ikiyüzden fazla gemi yapılarak Kılıç Ali Paşa'nın emrine verilmiştir. Kılıç Ali Paşa 1572 Haziranında 250 parça gemiyle Akdeniz'e açılmış, bu kadar kısa bir zamanda böyle bir donanmayı karşılarında gören düşman donanması ise savaşa cesaret edemeyerek çekilmiştir. Bunun üzerine Nisan 1573'de Venedikliler ile bir antlaşma imzalayarak, bu antlaşma gereğince Kıbrıs'ın Türkler'e bırakılması kabul ediliyor, ayrıca Venedikliler daha önce taahhüd ettikleri 300.000 filoriyi ödemeyi kabul ediyorlar; Aravutluk kıyısında bulunan Sobot (ya da Sopoto) kalesiyle Kamengrad madenini de bırakarak Osmanlılara ait olduğunu kabul ediyorlardı.

2. Selim bir gün sarayda yaptırdığı hamamı gezdiği sırada ayağı kayarak düşüp hastalanmış ve bir süre sonra da bu yüzden ölmüştür (Aralık 1574). Kendisi orta boylu, kumrala yakın sarışın, gök mavisi gözlü ve kumral sakallı olup annesi Hürrem Sultan'a benzemekteydi. Rengi nedeniyle Sarı Sultan

Sol: 2. Selim'in bir minyatürü. Sağ: 2. Selim'i Adalet Kulesi'nden Kubbealtındaki Divan toplantısını izlerken canlandıran bir minyatür. 1581 tarihli Şahnâme-i Selim Han'dan. Topkapı Sarayı Müzesi A 3595

Selim diye anılmıştır. Avcılıkta, yay çekmekte çok becerikli olup, zevk ve eğlenceye düşkünlüğü nedeniyle ordusunun başında hiçbir sefere gitmeyen ilk Osmanlı padişahıdır. 8 yıllık saltanatında damadı Sokullu Mehmed Paşa'nın eşsiz yönetimi sayesinde rahat ve huzur içinde eğlencelerle zamanını geçirmiştir. Fakat iyi hizmette bulunanları ahlaki ve bilimsel meziyetlerine göre ödüllendirmiştir. İstanbul'da ölen ilk Osmanlı padişahıdır.

3. MURAD (1574-1595)

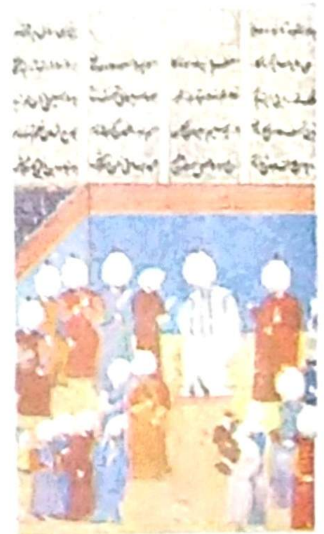
2. Selim'in ölümü üzerine en büyük oğlu olan Manisa Sancakbeyi Murad'a vezir-i azam tarafından derhal haber gönderilerek İstanbul'a çağırıldı. Bunun üzerine İstanbul'a gelen Murad, 3.Murad adıyla tahta çıktı (1574-1595) ve hayatta olan beş kardeşi boğularak öldürüldü.

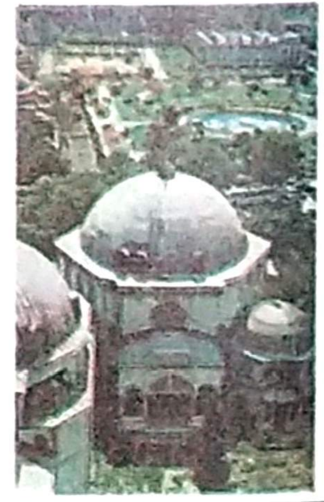
Padişahın tahta çıkışından sonra Venedik, Avusturya ve Lehistan ile olan antlaşmalar yenilendi. Bu arada İran'dan tahta çıkışı kutlamak amacıyla bir elçi geldi. İran'da Şah İsmail'in oğlu 1.Tahmasb ölmüş ve bir taht buhranı başlamıştır. Önce Tahmasb'ın oğullarından Haydar Mirza'nın hükümdar ilan edildiği ve onun derhal öldürüldüğü, yerine ise yine Tahmasb'ın oğullarından 2. İsmail'in getirildiği görülmektedir. Ancak çok zalim olan bu hükümdar da bir yıl sonra öldürülmüştür. 2. Şah İsmail Osmanlılar ile olan barış siyasetini bozarak, Anadolu'da birtakım hareketlere girişti. Gerek bu nedenle gerekse Şah 2. İsmail'in ölümünden sonra İran'da meydana gelen karışıklıklar nedeniyle ve Van Beylerbeyi Köse Hüsrev Paşa'nın da teşvikiyle, Sokullu'nun karşı çıkmasına rağmen (ölümü 30 Eylül 1579) sefere karar verildi; seferin Şirvan ve Gürcistan üzerine yapılması kararlaştırılarak başkomutanlığa da Lala Mustafa Paşa atandı (1577). İran'la ortaya çıkan bu savaşın birinci dönemi 12 yıl sürdü. Ardahan'dan Gürcistan'a giren Lala Mustafa Paşa, kendisine karşı çıkan İran başkomutanı Tokmak Han ile Çıldır'da yaptığı savaşı kazanarak Gürcistan'ın istilasına başlamıştır (1578). Önce Tiflis'i ele geçiren Lala Mustafa Paşa, burayı bir eyalet haline soktuktan sonra Şirvan taraflarına giderek buranın merkezi Şemah'ı işgal etti (1578). Kış mevsiminin gelmesi üzerine geri dönen Lala Mustafa Paşa'nın ardından Şirvan Hanı Orus Han'ın Şirvan üzerine hücumu, Kırım ve Rumeli kuvvetlerinin yardımıyla önlendi. Şirvan Eyaleti Valisi Özdemiroğlu Osman Paşa, İran başkomutanı İmam Kulu Han'ı Demirtepe'de Beştepe mevkiinde **Meşaleler Savaşı** adıyla anılan savaşta yenerek Şirvan bölgesini tamamıyla Osmanlı egemenliğine aldı (1583). Bundan sonra Kırım üzerinden İstanbul'a dönen Özdemiroğlu, İran başkomutanlığına atandı. Özdemiroğlu Tebriz'i aldı (1585), ancak İran Şahı'nın başkomutanı ve veliahtı Hamza Mirza ile yaptığı savaşta şehit oldu. Fakat İranlılar'ın 18 kez hücum etmelerine karşın, Tebriz Osmanlılar'da kaldı. Başkomutanlığa atanan Ferhad Paşa gelerek Tebriz'i kurtardı. Bu arada Hamza Mirza bir ziyafette zehirlenerek öldürüldü (1586) ve İran işi gevşedi; aynı yıl kardeşi Abbas İran Şahı oldu.

Ferhad Paşa Tebriz'i kurtarıp Karabağ bölgesini elde ederken, Bağdad Valiliğine gönderilen Çağala-zade Sinan Paşa da Irak tarafından İran'a girdi ve Nihavend'i aldı. Bu durum karşısında İran Şahı Abbas savaşa son vermek amacıyla bir elçi heyetini Ferhad Paşa'ya gönderdi. O da maiyetinde elçilik mensuplarıyla İstanbul'a geldi; 21 Mart 1590'da yapılan İstanbul Antlaşması gereğince, Tebriz kentiyle Azerbaycan'ın Tebriz bölgesi, Karabağ, Gence, Kars, Tiflis, Şehr-i Zor, Nihavend, Luristan tarafları Osmanlılar'da kalmaktaydı. Böylece Osmanlı-İran Savaşı'nın

Sol: Ren Irmağı kenarındaki Reinhartshausen Şatosu'nda bulunan 2. Selim (1566-1574) tablosu (Kültür ve Sanat s.5'ten). Sağ üst: Vezir-i azam Sokullu Mehmed Paşa'nın divan toplantısını canlandıran bir minyatür. Topkapı Sarayı Müzesi. A 3595. Alt: 3. Murad'ın Ayasofya avlusunda bulunan ve Mimar Sinan tarafından yapılan türbesi. Yan sayfa sol: 3. Murad'ın (1574-1595) portresi. Padişah Portreleri Galerisi. Topkapı Sarayı Müzesi-İstanbul. Sağ: 3. Mehmed'in (1595-1603) portresi. Padişah Portreleri Galerisi. Topkapı Sarayı Müzesi-İstanbul

ilk evresi kapanmış oldu. Fakat, Şah 1. Abbas ülkesindeki gerekli düzenlemeleri yaptıktan sonra Avusturya savaşının devamından ve Anadolu'da yer yer Celali eşkıyasının ortaya çıkışından yararlanarak Osmanlılar'a yeniden saldırmak için fırsat kollamaktaydı.

İran savaşlarının başlamasından önce Osmanlılar'ın Kuzey Afrika siyasetine uygun olarak Fas'ın Osmanlı nüfuzu altına alınması gereği doğmuştu. Çünkü Fas Sultanlığı Mevlay Mehmed Mütevekkil Alellah (1574-1578) İspanya dostluğunu terk ederek Portekizliler'e yanaşmaya başlamıştı. Fas Devleti'nin bu dostluk siyaseti ise, Osmanlı Devleti'nin Afrika'da daha fazla yayılmasını engellediği gibi, Cezayir'in güvenliğini de tehdit etmekteydi. Bu bakımdan Fas'a Osmanlılar'a dost birinin hükümdar olması kararlaştırılarak eski Fas hükümdarı Ebu Abdullah Mehmed'in oğlu Abdülmelik, Cezayir-i Garb Beylerbeyi Ramazan Paşa ile Fas'a gönderildi. Portekiz-Fas kuvvetleri yenilerek Abdülmelik Fas hükümdarı ilan edildi (1575). Daha sonra Portekizliler ile yapılan Vadi's-Sebil Savaşı'nı da kazanan Abdülmelik (1578), savaştan sonra hastalanarak öldü. Yerine oğlu Mevlay Ahmed el-Mansur geçti. Bu iki hükümdar zamanında Fas, geçici bir zaman için Osmanlı nüfuzu altına girmiştir.

Diğer yandan Avrupa'da Avusturya sınırında meydana gelen bazı olaylar nedeniyle aradaki antlaşma bozulmuş ve imparator, vermekte olduğu vergiyi ödemeyeceğini bildirmişti. Ayrıca Erdel, Eflâk ve Boğdan beylerini de ittifakına alarak Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtmaya başlamıştı. Buna karşılık Bosna Valisi Telli Hasan Paşa'nın yaptığı bir akın sonucu pek çok deneyimli sınır beyleri de dahil olmak üzere 18.000 kişinin öldürülmesinden (1593) sonra, Vezir-i azam Sinan Paşa'nın ısrarıyla Avusturya'ya savaş ilan edilmiştir.

Savaş ilanından sonra Avusturya üzerine harekete geçen Sinan Paşa, ilk yıl savaş mevsiminin geçmesi üzerine Belgrad'da kalarak, ertesi yıl harekâta yeniden başladı ve Viyana ile Budin arasında çok önemli bir yer olan Yanıkkale'yi ele geçirdi (1574). Bu sırada Erdel kralı ile Eflâk ve Boğdan voyvodaları papanın teşvikiyle Alman-Avusturya İmparatoru Rudolf ile bir ittifak yaptılar (1595). Osmanlı Devleti'ne bağlı üç prenslik de birdenbire devlete isyan etti; pek çok katliamda bulundular. Bu sırada Sultan 3. Murad ölmüş ve yerine Sultan 3. Mehmed tahta çıkmıştır (1595).

3. Murad, zayıf iradeli, emir vermekten yoksun, çeşitli kişilerin etkisinde kalarak hareket eden bir hükümdardı. İlk zamanları Sokullu Mehmed Paşa'nın yönetimi sayesinde iyi gittiyse de onun ölümünden sonra devlet yönetimine valide, haseki sultanlar, bazı paşalar ve hatta saray ağaları karışmışlardır. Sarayından hiç çıkmadığı gibi, zevk ve eğlenceye, kadınlara düşkündü. Kadınlarla fazla ilişkisi sınırlerini bozmuş ve hatta ölümünün bu yüzden olduğunu kaydedilmiştir. İstanbul'da ölen ikinci Osmanlı hükümdarıdır.

3. MEHMED (1595-1603)

3. Mehmed hükümdar olunca Ferhad Paşa'yı vezir-i azam olarak Eflâk seferine gönderdiyse de, aleyhtarı olan Damad İbrahim Paşa'nın tertibi ile 5 ay sonra görevinden alınarak yerine Sinan Paşa vezir-i azam olarak Eflâk seferine görevlendirilmiştir. Sinan Paşa Eflâk'a giderek Bükreş ve Tergovişte'yi işgal etti; fakat Eflâk beyi Mihal'in karşı saldırısı üzerine Osmanlı ordusu bozuldu. Tuna Irmağı'nın karşı tarafına geçerken Eflâk kuvvetlerinin yaptığı baskın ve Sinan Paşa'nın tedbirsizliği yüzünden askerin çoğu yitirildi; ordu gerisinde kalan akıncıların ise hemen hepsi yok edildi (1595), bundan sonra ikibuçuk yüzyıl Avrupa'yı titreten

Osmanlı Akıncı ocağı tamamen sönmüştür.
Eflâk'daki durumun bu derece kötü olmasına karşılık Avusturya cephesinde de durum iyi değildi. Bu cephede başkomutan olan Sinan Paşa'nın oğlu Mehmed Paşa, Budin'de bulunduğu sırada Avusturya orduları başkomutanı Prens Mansfeld, Gran yani Estergon'u kuşatmıştı (Ağustos 1595). Estergon Mehmed Paşa'nın yanlış hareketi yüzünden teslim olmak zorunda kaldı; aynı şekilde Vişegrad'da düşman eline geçti. Bundan sonra yeniçerilerin de ısrarı üzerine padişah sefere çıkmak zorunda kaldı. 21 Haziran 1596'da İstanbul'dan hareket eden 3. Mehmed, Belgrad üzerinden Eğri kalesi'ne gidilmesine karar verildi. 21 Eylül 1596'da kuşatılan kale 11 Ekim 1596'da ele geçirildi. Bundan sonra ileriye hareket eden Osmanlı ordusu **Haçova**'ya geldi ve maiyetinde Alman, Macar ve diğer kuvvetler olduğu halde imparatorun kardeşi Arşidük Maksimilyan kuvvetleriyle karşılaştı. İlk çarpışmalarda 15.000 kişilik az bir kuvvetle ileri gönderilen Cafer Paşa yenildi. Düşmanın büyük kuvvetleriyle esas çarpışmalar ise bizzat padişahın emrinde 26 Ekim günü başladı. İlk çarpışmalarda Osmanlı kuvvetleri dağıldı. Ancak daha sonra toparlanan Türk kuvvetleri düşmanı büyük bir bozguna uğrattı. Savaştan sonra padişah yanlış bir hareketle İstanbul'a döndü. Çünkü ertesi yıl düşman Osmanlı topraklarına yeni saldırılar düzenleyerek bazı başarılar elde etti. Bu arada 1597 yılında Türkler'in barış girişimleri sonuçsuz kalırken Avusturya kuvvetleri bir hile ile Yanıkkale'yi ele geçirdi. Karşı saldırıya geçen başkomutan Satırcı Mehmed Paşa'nın girişimi başarısızlıkla sonuçlandığı gibi düşman kuvvetleri Budin'i kuşattı (1598), fakat etraftan yetişen kuvvetlerin saldırısıyla kurtarıldı. 1599 yılında vezir-i azam olan (üçüncü kez) İbrahim Paşa başkomutanlığa atandı. Yeni bir antlaşmanın sonuçsuz kalmasından sonra Papa kalesinin işgali için bazı girişimlerde bulunan İbrahim Paşa, orduyu disiplin altına aldı. Ertesi yıl Kanije üzerine giden Osmanlı kuvvetleri burasını 40 günlük bir kuşatmadan sonra ele geçirdi (1600). Ancak kendisinin ağır derecede hastalanması üzerine yerine Yemişçi Hasan Paşa başkomutanlığa atandı (1601). Bu sırada düşman kuvvetleri İstoni Belgrad'ı kuşattı ve düşman eline geçti; Kanije kalesi de kuşatıldı. Kışı Belgrad'da geçiren başkomutan ertesi yıl İstoni Belgrad üzerine yürüyerek 29 Ağustos 1602'de burayı geri aldı.
Tarihin en önemli savaşlarından biri Kanije'de cereyan etmiştir. Çok az kuvvetine ve erzakına karşın büyük düşman kuvvetlerine karşı kahramanca karşı koyan Tiryaki Hasan Paşa, hiçbir yardım almamasına karşın, kaleden ansızın yaptığı çıkma hareketiyle düşmanı şaşırtıp büyük bir bozguna uğratmayı başardı; düşman karargâhı Türkler'in eline geçti. Vezir-i azam ise Erdel'i almak üzere o taraflara gittiği bir sırada düşmanın Peşte'yi ele geçirdiği haberi geldi. Yemişçi Hasan Paşa'nın dönüp Peşte'yi kurtarmak üzere yaptığı girişim ise bir yarar getirmedi ve önce Budin'e sonra da Belgrad'a dönmek zorunda kaldı (18 Kasım 1602). Bu sırada İstanbul'da meydana gelen karışıklıklar üzerine İstanbul'a dönen vezir-i azam görevinden alınarak yerine Yavuz Ali Paşa atandı. Belgrad'da başkomutan olarak ise Lala Mehmed Paşa bulunmaktaydı. Diğer yandan Anadolu'da yer yer isyanlar başlamış ve İran Şahı Şah Abbas 1603 yılında Nihavend'i alarak Tebriz Beylerbeyi Ali Paşa'nın bir isyanı bastırmak için Tebriz'den ayrıldığı bir sırada da Tebriz'i ele geçirmiştir (1603). Bundan sonra da Azerbaycan kent ve kasabaları birer birer alındıktan başka Revan da İran kuvvetlerinin eline geçmiştir. İşte Avusturya savaşları nedeniyle, Anadolu'nun da Celaliler ile dolu olmasına

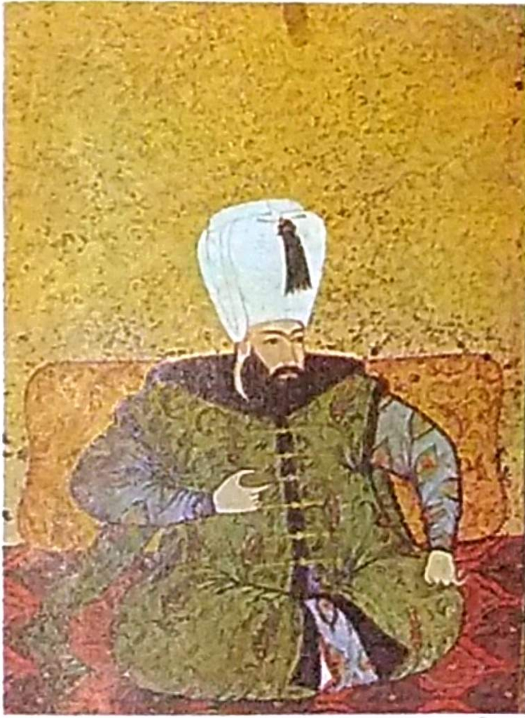

karşın Osmanlı Devleti bu taraflara bakacak durumda değildi. Bu sırada ise 1603 yılı sonlarında 3. Mehmed ölmüş ve yerine henüz 14 yaşında bulunan büyük oğlu 1. Ahmed hükümdar olmuştur. İran savaşlarının başlaması üzerine de Çağala-zâde Sinan Paşa komutasında İran tarafına kuvvet gönderildi (1604).
3. Mehmed zayıf iradeli ve çok etki altında kalan bir hükümdardı. Özellikle annesi Safiye Sultan'ın üzerinde çok etkisi vardı; hatta verdiği emri geri aldırırdı. Genç yaşta ölümünde. büyük oğlu Şehzade Mahmud'u öldürtmesinin etkisi büyüktür. 3. Mehmed oğlunu öldürdükten 7 ay sonra 38 yaşında ölmüştür.

1. AHMED (1603-1617)
1. Ahmed padişah olmasından sonra devam eden Avusturya savaşlarına Vezir-i azam Yavuz Ali Paşa'yı başkomutan olarak gönderdiyse de bu vezir Belgrad'da ölmüştür. Bunun üzerine vezir-i azam ve başkomutanlığa Lala Mehmed Paşa atanırken (Ağustos 1604). bu ünlü vezirin sayesinde düşmanın maneviyatı sarsılmış, Türk ordusunun maneviyatı ise yükselmiştir. Lala Mehmed Paşa önce Peşte'ye doğru harekete geçerek savaşsız Peşte'yi, arkasından Peşte ile Eğri kalesi arasındaki Hatvan'ı, daha sonra da Budin'i kuzeyindeki Vaç kalesini ele geçirdi. Asıl arzusu ise Estergon'u almak olan Lala Mehmed Paşa burayı kuşattıysa da mevsimin geçmesi üzerine Belgrad'a döndü. Padişah tarafından İstanbul'a çağırılan vezir-i azam, ertesi yıl (Mayıs 1605) İstanbul'dan hareket ederek Estergon üzerine yürüdü. Diğer yandan da Tepedelen kalesi ile Vişegrad ele geçirildi. 35 günlük bir kuşatmadan sonra Estergon teslim oldu (20 Ekim 1605).
Bu arada Erdel'i işgal etmiş olan ve Avusturya'ya karşı isyan eden Erdel soylularından Boçkayı, Lala Mehmed Paşa'dan yardım istemişti. Mehmed Paşa bu yardım isteğine olumlu yanıt verdikten başka Boçkayı Erdel kralı olarak tanıdı. Boçkayı Osmanlı yardım kuvvetleriyle beraber Avusturya kuvvetlerini bozdu ve Avusturya'ya ait birçok yeri yağmaladı. Böylece Avusturya kuvvetleri iki düşman arasında bırakıldı; bu durum onların anlaşmaya yanaşmalarına neden oldu. Erdel'den sonra Eflâk ve Boğdan sorunları sonuçlandırılarak Avusturya ile de büyük görüşmeler sonunda **Zidvatoruk Antlaşması** imzalandı (Kasım 1606). Bu antlaşma gereğince Osmanlılar'ın aldıkları kaleler Yanık, Estergon, İstoni Belgrad, Peşte Eğri, Kanije ve Uyvar Türkler'de kalacak, buna karşılık Avusturya imparatoru Osmanlı padişahı ile eşit sayılacak ve her yıl vermekte oldukları 30.000 duka altını kaldırılacaktı.
Avusturya Savaşı, siyasal yönden Osmanlı İmparatorluğu'nun kudret ve nüfuzunun kırıldığını gösterdiği gibi, askeri, mali, hukuki ve ekonomik buhranlar ortaya çıkarmış, Anadolu celali eşkıyası ile dolmuş, ülkede padişah ve hükümet otoritesi büyük ölçüde zedelenmiştir. Ayrıca bu savaş yüzünden İran ile ilgilenilememiş ve Azerbaycan taraflarının elden çıkmasına neden olmuştur.

İran Savaşlarının İkinci ve Üçüncü Evresi

3. Mehmed zamanında (1603) Şah Abbas'ın Nihavend, Tebriz, Revan ve Azerbaycan kentlerini birer birer almasıyla başlayan İran savaşlarının ikinci evresi, padişahın ölümü ve 1. Ahmed'in hükümdar olmasıyla kuvvetlendi. 1. Ahmed Çağala-zâde Sinan Paşa komutasında bir orduyu İran'a gönderdiyse de, onun yenilmesi ve ölümü üzerine Şirvan, Şemahi, Gence tarafları elden çıktı (1605). Onun ölümünden

Sol üst: 1. Ahmed'e (1603-1622) ait bir minyatür. Alt. 1. Ahmed'in kendi adını taşıyan camiinin yanındaki türbesi. Sağ alt: 1. Ahmed'in Mimar Mehmed Ağa'ya yaptırdığı altı minareli adını taşıyan ünlü camisinin genel görünümü. Sağ üst: 1. Ahmed'in Osmanlı sülalesinde tahta geçiş konusunda yaptığı veraset değişikliğinden sonra tahta kardeşi 1. Mustafa geçmiş (1617-1618), tahttan indirilip yerine 1. Ahmed'in oğlu 2. Osman'ın geçmesi ve 1622 yılındaki yeniçeri ayaklanmasında öldürülmesi üzerine ikinci kez tahta geçirilmiş (1622-1623), fakat ruhsal dengesizlikleri üzerine yeniden tahttan indirilerek yerine 1. Ahmed'in bir diğer oğlu olan 4. Murad geçmiştir. Yukarıda 1. Mustafa'nın bir minyatürü görülmektedir. Yan sayfa: 3. Mehmed'in yaptığı Eğri Savaşı'nı canlandıran bir tablo

sonra İran başkomutanlığı 5 yıl boş kaldı. Osmanlı Devleti bu arada Anadolu'da büyük bir terör ve isyan hareketi başlatan Celaliler ile uğraşmak zorunda kalmıştır. Celaliler, çeşitli ihmaller nedeniyle Anadolu'da 16. yüzyıl ortalarından itibaren meydana çıkan asi gruplara verilen ad olup, Osmanlı tarihinde celalilerden en önemlileri Karayazıcı adı anılan Abdülhalim, Deli Hasan, Tavıl Ahmed (1605-1607), Canboladoğlu (1605-1697) ve Kalenderoğlu (1592-1608) sayılabilir. Anadolu'daki bu asi gruplara karşı girişilen mücadele, Kuyucu Murad Paşa'nın Celalileri tamamen ortadan kaldırmasıyla sonuçlandı. Sonunda bu başarılı vezir 1610 yılında İran başkomutanlığına atandı. İran Şahının Tebriz, Revan ve Şirvan vilayetlerinin kendisinde kalması koşuluyla önerdiği barışın kabul edilmemesinden sonra, Tebriz tarafına doğru yürüyen Kuyucu Murad Paşa, erzak sıkıntısı ve mevsimin geçmesi üzerine Diyarbakır'a çekildi ve Şah, aldığı yerlerin gelirinden her yıl Osmanlılar'a 200 yük ipek vererek antlaşma önerdiyse de o sırada vezir-i azam orada öldü; yerine başkomutan olan Nasuh Paşa, şah'ın önerisini kabul etti. İstanbul'da yapılan antlaşma gereğince, İranlılar Osmanlılar'a her yıl 200 yük ipek vermeyi kabul ettiler (1612). İran ile yapılan bu antlaşma 3 yıl sürmüş ve Şah, Osmanlı Devleti'nin Avusturya savaşları dolayısıyla Alman imparatoru ile anlaşmış olduğundan taahhüd ettiği ipekleri göndermemişti. Nasuh Paşa'nın ısrarıyla İran'a yeniden sefer açıldı. Vezir-i azam Öküz Mehmed Paşa 1615'de İran üzerine sefere çıktı; Şahın bir barış girişiminin sonuçsuz kalmasından sonra Mehmed Paşa Revan üzerine yürüdü. Ancak iyi tahkim edilmiş olan bu kaleyi alamadı. Bunun üzerine Mehmed Paşa'nın görevden alınmasından sonra İran'a başkomutan olarak Vezir-i azam Halil Paşa gönderildi (1617). Halil Paşa Tebriz'e geldi; Erdebil'e çekilen Şahın üzerine doğru hareket etti. Ancak Şah barış önerdiğinden tekrar antlaşma yapıldı (1618). Daha sonra İstanbul'a gelen bir İran elçisiyle de Bağdad ve Ahısha taraflarından sınır düzenlemesi yapılmıştır (1619).

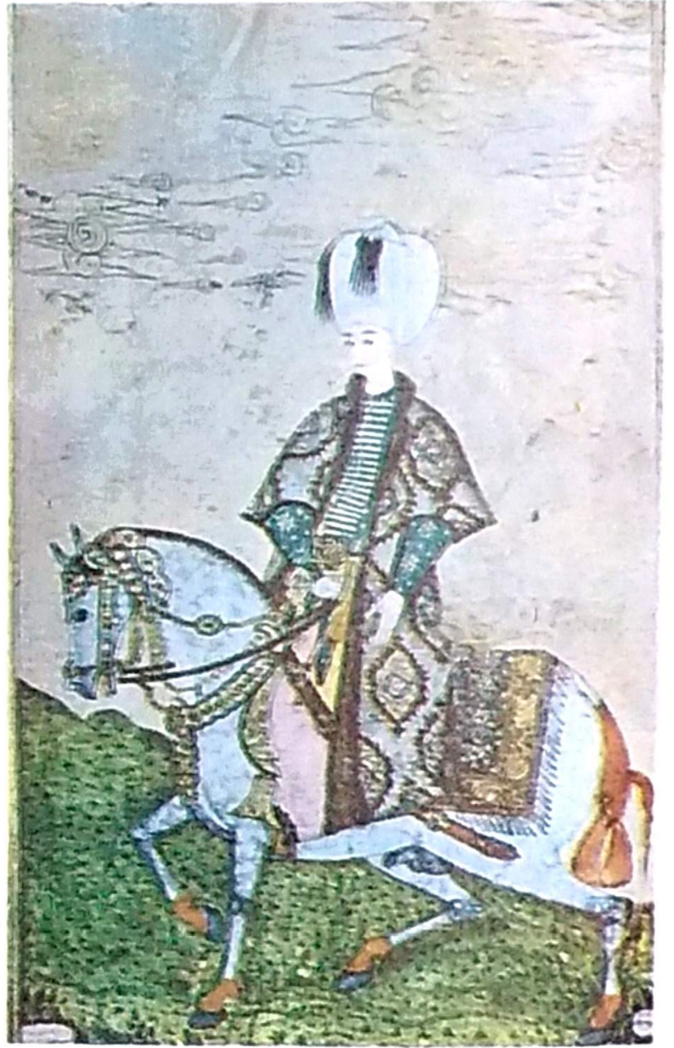
1. Ahmed 14 yaşında hükümdar olmuş, 14 yıl padişahlık yapmış ve 1617 yılında 28 yaşında ölmüştür. Avusturya ve İran seferleriyle Celalilerin çok etkin oldukları bir dönemde hükümdar olmuştur. Çocuk denecek yaşta olması nedeniyle çok etki altında kalan 1. Ahmed, vefasız bir padişah olarak tanınmıştır. Genç yaşta ölümü üzerine yerine 26 yaşında ve akıl hastası olan kardeşi 1. Mustafa hükümdar ilan edilmiştir. 1. Mustafa'nın bu ilk saltanatı 3 ay 10 gün sürmüş, deliliği saklanmaz duruma geldiğinden yerine 1. Sultan Ahmed'in henüz 14 yaşında olan oğlu Osman hükümdar ilan edilmiştir (1618).

2. OSMAN (1618-1622)

Genç hükümdar faal, fakat deneyimsizdi; büyük bir yenilik taraftarı olmasına karşın, kendisini makul yola yönlendirecek devlet adamlarından yoksundu ve annesi Mahfiruz Sultan'ın etkisinde bulunuyordu. Hükümdar olduğu zaman İran ile bir antlaşma yapılmıştı (1618). Bu antlaşmaya göre Şah Abbas işgal ettiği yerlere karşılık 200 yük ipek, 100 yük kumaş ve diğer eşyaları vermeyi taahhüt etmekteydi.

2. Osman hükümdar olduktan sonra, Lehistan ile olan anlaşmazlığa bir son vermek için çalışmalara başladı. Kırım Hanı'nın Lehistan'a akın yapmamasına karşılık Lehliler'in de Eflâk ve Boğdan işlerine karışmamaları gerekirken Lehliler Boğdan işine karışmışlar (1617) ve Hotin kalesini de işgal etmişlerdi. İşte bu sorunlar nedeniyle Sultan 2. Osman Lehistan'a savaş açtı. Bizzat ordusu başında sefere çıkan 2. Osman (29 Nisan 1621), Hotin önünde yaptığı savaşta pek

başarılı olamadı (2 Eylül 1621). Ancak Lehistan içlerine yapılan akınlar etrafa dehşet verdi ve büyük miktarda tutsak elde edildi. Lehistan ordusunun istihkâmlarından sökülüp atılamaması ordunun ve padişahın maneviyatının bozulmasına neden olduğu gibi savaşın da eski hızını kırdı. Bu sırada Leh elçilerinin savaşın kendileri yüzünden çıktığını bildirerek özür dilemeleri ve Sultan Süleyman zamanındaki esas üzere barış yapılmasını istemeleri üzerine barış yapıldı (5 Ekim 1621). Bu anlaşmada Küçük Hotin yeniden Osmanlılar'a terk edilerek eskiden olduğu gibi Lehistan her yıl Kırım Hanı'na 40.000 duka vergi verecekti.
2. Osman bu savaşta askerin başıbozukluğunu görmüş ve birtakım önlemler almak istemiştir. Asker ise verilen bahşişi az bularak, sultanın kendilerine güvensizlik duyması nedeniyle ona gücenmişlerdi. İstanbul'a dönüşünde Sultan Osman, akıl hocaları Kızlar Ağası Süleyman Ağa ile Hocası Ömer Ağa'nın da kışkırtmalarıyla Mısır ve Şam askerini toplamak ve ocak askerini ortadan kaldırmak için hacca gitmeye karar verdi. Ancak bunun ocaklı tarafından duyulması üzerine, kapıkulu askerleri ve sipahiler Atmeydanı'nda toplanarak padişahın hacca gitmesine engel oldular; Süleyman Ağa ile Ömer Ağa'nın da başlarını istediler. Ancak bunların verilmemesi üzerine sarayı basarak 1. Mustafa'yı ikinci kez hükümdar ilan ettiler. 2. Osman ise durumu düzeltmek için yeniçeri ocağına gittiyse de başarılı olamadı. Sonunda Yedikule'ye götürülen Sultan Osman, boğularak öldürüldü (1622); ertesi gün de babasının türbesine gömüldü.
2. Osman'ın ölümü ve yerine dengesiz bir zavallının hükümdar olması ortalığın büsbütün karışmasına yol açtı. Nitekim Vezir-i azam Davut Paşa halk tarafından padişah katili olarak adlandırıldığı gibi, ocaklıya "**ocağınıza iltica ederek size emanet edilen padişahınıza yapılan muameleye sükut edersiniz**" diye ağır sözler söylenmeye başlanmıştı. Ayrıca Erzurum Beylerbeyi Abaza Mehmed Paşa da Sultan Osman'ın kanını isteyerek isyan etmişti. Bu gibi nedenlerle Hadım Gürcü Mehmed Paşa vezir-i azam atandıktan sonra 2. Osman'ın katillerinin idamları için girişimde bulunuldu. Davut Paşa ve eski Subaşı Kilindir Uğrusu denilen kişi Yedikule'de boğdurulduktan sonra, yine padişah katili olan eski yeniçeri ağası Budin Beylerbeyi Derviş Paşa ile Köstendil sancakbeyi Meydan Bey'in öldürülmeleri için de ferman yollandı.
Gürcü Mehmed Paşa'nın böylece işleri yoluna koymasından sonra hükümet işlerine de bir düzen vermek için çalışmalar yapması, onu kıskanan eski Vezir-i azamlardan Mere Hüseyin Paşa'nın harekete geçmesine ve büyük ölçüde para harcayarak sipahi ve yeniçerileri ayaklandırmasına yol açtı. Sonunda Gürcü Mehmed Paşa görevden alınarak Mere Hüseyin Paşa vezir-i azam oldu. Ancak bilginlere yaptığı zulümle sipahi ve kapıkulu ocaklarının ileri gelenlerini ortadan kaldırmaya kalkışması, vezir-i azamlıktan alınmasına neden oldu ve yerine eski Bağdad Valisi Kemankeş Ali Paşa getirildi (1623). Mere Hüseyin Paşa ise 4.Murad'ın tahta çıkışından sonra öldürüldü.

4. MURAD (1623-1640)

Kemankeş Ali Paşa Vezir-i azam olunca devam eden durumu tehlikeli görerek birtakım girişimlerde bulundu. Nitekim, Sultan Mustafa akıldan yoksun olduğu için yönetim valide sultan ve taraftarlarıyle ocaklının ellerinde bulunuyordu. Diğer yandan Sultan Osman'ın kanını bahane ederek Erzurum Valisi Abaza Mehmed Paşa ayaklanmıştı. Yine askere sürekli olarak verilen tahta çıkış bahşişi, armağanlar ve her ayaklanmalarında sakinleştirmek için verilen paralar

Sol: 4 Murad'a (1623-1640) ait bir minyatür. Sağ üst: 4.Murad'ın bir portresi. Padişah Portreleri Galerisi. Topkapı Sarayı Müzesi-İstanbul. Alt: 4.Murad'ın Bağdad zaferinin anısına Topkapı Sarayı içinde yaptırdığı Bağdad Köşkü'nden bir görünüm. Yan sayfa sol: 2.Osman'ın (1618-1622) bir portresi. Padişah Portreleri Galerisi. Topkapı Sarayı Müzesi-İstanbul. Sağ: 2.Osman'ı at üstünde tasvir eden bir minyatür.

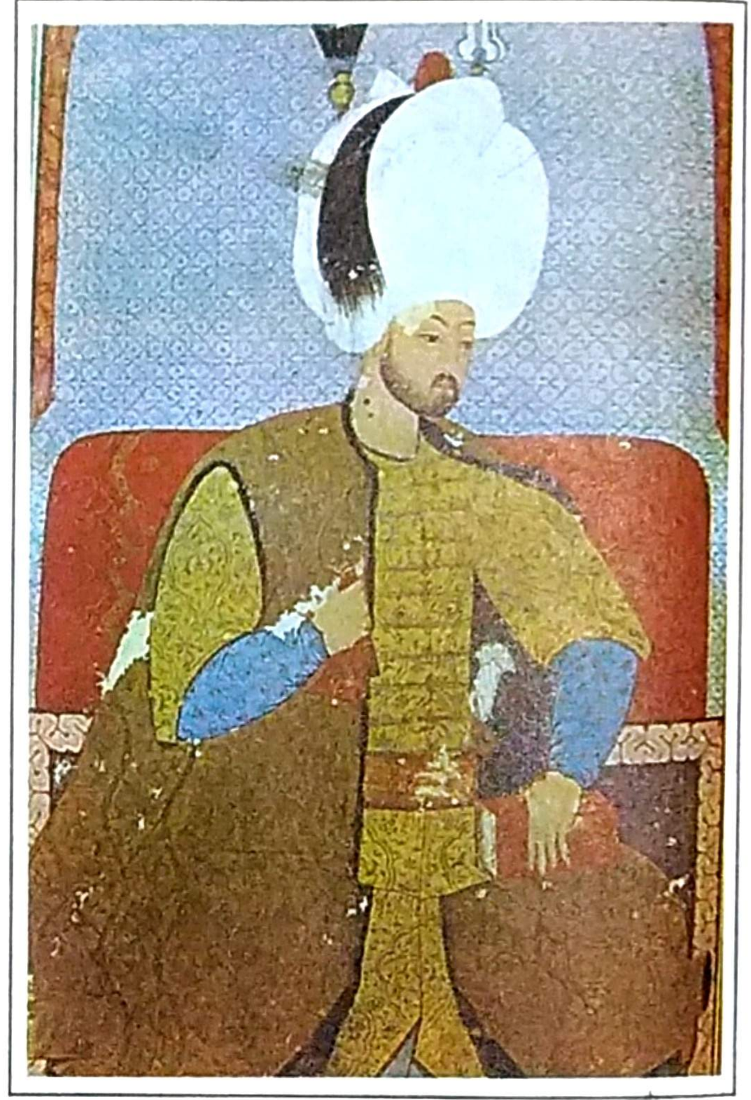
ne iç hazinede ne de dış hazinede para bırakmamıştı. İşte bu nedenlerden dolayı Vezir-i azam, Şeyhülislam Yahya Efendi, Anadolu ve Rumeli kazaskerleri ile diğer devlet ileri gelenleri Sultan Mustafa'yı tahttan indirerek yerine Sultan Ahmed'in en büyük oğlu onbirbuçuk yaşındaki 4. Murad'ı hükümdar ilan ettiler (9 Eylül 1623).

Anadolu'nun Durumu ve İran Savaşları

Celali eşkıyasının ortadan kaldırılması ve İran ile yapılan antlaşmadan sonra ortalık sessizliğe kavuşmuştu. Ancak bazı valiler eski alışkanlıkları gereği kendi bildikleri gibi hareket etmekte ve özellikle İstanbul'daki karışıklıklardan cesaret almaktaydılar. Bunların başında Erzurum Valisi Abaza Mehmed Paşa gelmekteydi. Daha Sultan Osman zamanında kaleden yeniçerileri çıkartmış ve Sultan Osman'ın öldürülmesinden sonra ise onun kanını bahane ederek isyan etmiştir. Bu dert ancak 1628'de ortadan kaldırılabildi.
Bundan başka Maraş Türkmenlerinden olan Trablusşam Valisi Seyfoğlu Yusuf Paşa, yine Sultan Osman'ın ölümünden cesaret alarak yeniçerileri kovmuş, sekbanlarıyla beraber adeta bağımsız gibi hüküm sürmekteydi. Hatta kendi yerine atanan Ketenci Ömer Paşa'yı Trablusşam'a sokmamış, o sırada vezir-i azam bulunan Mere Hüseyin Paşa'ya rüşvet vererek yerinde kalmayı başarmıştır.
Maraş beylerbeyi olan ve 10.000 kişilik kuvvete sahip bulunan Kalavun Yusuf Paşa da önemli serkeşlerdendi ve Abaza isyanında onun tarafını tutmuş, fakat yine Sivas civarında onun tarafından öldürülmüştür. Konya Beylerbeyi Sefer Paşa da Konya halkını ve sipahileri zulmüyle bezdirmiş, sonunda Niğde'yi ele geçiren Abaza Mehmed Paşa'nın adamlarından Çopur Bekir tarafından öldürülmüştür.

Anadolu'da bu isyanlar olurken ve devlet bütün dikkatiyle Abaza Mehmed Paşa ile uğraşırken, Bağdad İran kuvvetleri tarafından kuşatıldı ve 1623 yılında Bağdad Valisi Bekir Paşa'nın oğlu Derviş Mehmed'in ihaneti sonucu elde edildi. Bu sırada vezir-i azam olan Kemankeş Ali Paşa, durumu padişaha bildirmeye bile gerek görmedi; fakat bu durum görevden alınmasına neden oldu. Yerine vezir-i azam olan Çerkes Mehmed Paşa ise derhal Abaza ve İran üzerine seferle görevlendirildi (14 Nisan 1624). Mehmed Paşa Abaza'yı yenip İran üzerine sefere çıkmak için hazırlık yaptığı bir sırada Tokat civarında öldü; bunun üzerine, o tarafları bilen Diyarbakır Beylerbeyi Hafız Ahmed Paşa, vezir-i azam atanıp Bağdad üzerine sefer yapmak için görevlendirildi (1625). Hafız Ahmed Paşa Bağdad'ı kuşatıp İran Şah'ı Şah Abbas'ı da yenmesine karşın ordunun isyanı üzerine Bağdad'ı alamadan dönmek zorunda kaldı (1626). Fakat İstanbul'daki aleyhtarları bu başarılı veziri görevinden aldırdılar; yerine eski Vezir-i azam Halil Paşa atandı (Aralık 1626). Bu sırada Abaza Mehmed Paşa ikinci kez isyan etmiş ve Vezir-i azam Halil Paşa'nın beceriksizliği görevinden alınmasına neden olmuş ve yerine Boşnak Hüsrev Paşa getirilmiştir. Çok sert bir vezir olan Hüsrev Paşa, askeri disipline soktuktan sonra Erzurum'a giderek Abaza'yı kuşattı ve onun af dilemesi üzerine beraberinde İstanbul'a götürerek, bu derde son verdi (1628). 1629 baharında İran üzerine sefere çıkan vezir-i azam, plansız ve programsız hareketinden dolayı İran içlerinde gereksiz hareketlere girişti. Bu nedenle Bağdad taraflarına gitmekte gecikti; 1630'da Bağdad'ı kuşattıysa da bir sonuç alınamadı. Bu arada Genç Osman adındaki kahraman ve daha başka pek çok değerli komutan şehit oldular. Geri dönen Osmanlı ordusunun arkasından İran beyleri Osmanlılar tarafından

4.Murad'a ait bir minyatür. Seyyid Lokman'ın Semailnâme'sinden. İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi. Yan sayfa: 4.Murad'ın Bağdad'ı kuşatmasını canlandıran bir tablo.

ele geçirilen yerleri geri aldılar. Hüsrev Paşa bu başarısızlığını şuna buna yükleyerek bir çok vezir ve beylerbeyi öldürtmüş mevkiini ocak zorbalarıyla koruyacağını düşünerek onları korumuş ve sonuçta Ekim 1636'da görevinden alınarak yerine ikinci kez Hafız Ahmed Paşa getirilmiştir.

4. Murad'ın Saltanatı ve Yönetimi Ele Alması

11 yaşında tahta çıkarılan 4. Murad'ın küçüklüğü dolayısıyla devlet işleri saraydan annesi Kösem (Mahpeyker) Sultan ile Kızlar Ağası Mustafa Ağa tarafından yönetiliyordu. Ancak Sultan Murad çocuk yaşına karşın saltanat işlerine yabancı kalmayarak her işi öğrenmek ve içeriğini anlamak istiyordu. Çok zeki, seri kavrayışlı ve belleği kuvvetli olan genç hükümdarın yaşı ilerledikçe devlet işlerine ilgisi artmaktaydı. Fakat yönetim, biri Kösem Sultan ve ona bağlı olarak Hafız Ahmed Paşa ile Boşnak Recep ve Hüsrev Paşalara bağlı gruplar tarafından ele alınmıştı. Padişah da Hafız Paşa tarafını tutmaktaydı. Vezir-i azam atanarak Bağdad'a gönderilen Hüsrev Paşa'nın gereksiz şiddeti ve bir başarı kazanamaması, padişahın onu görevden almasına ve kendi adamı olan Hafız Paşa'yı atamasına yol açmıştır. Ancak Hüsrev Paşa'nın alınması, kapıkulu süvarisi (sipahi) zorbalarının işlerini bozması nedeniyle ve vezir-i azam olmak isteyen Recep Paşa'nın onları kışkırtması üzerine ayaklanmalarıyla sonuçlandı; yeniçeriler de bunlara katıldılar. Zorbalar sarayın orta kapısına kadar gelerek padişahtan bazı kişilerin başını istediler; bunların başında Hafız Ahmed Paşa bulunmaktaydı. Sultan Murad'ın ayak divanına çıkmasıyla da durum düzelmeyince, isteklerini kabul etmeyen padişahı da tehdit ettiler. Nihayet Topal Recep Paşa'nın ağlayarak padişahın ayaklarına kapanması ve sonucun pek iyiye gitmediğini gören Sultan Murad'ın hemen zorbaların isteklerini kabul etmesi sonunda asiler yatıştı. Hafız Ahmed Paşa öldürüldü ve buna karşılık Recep Paşa vezir-i azam ve Ahizâde Hüseyin Efendi de şeyhülislam oldu. Bu arada padişah bir yol bularak Hüsrev Paşa'yı idam ettirdi. Hüsrev Paşa'nın ölümü ve başının getirildiği haberi üzerine Rüstem Paşa ocaklıları yeniden kışkırttı. Zorbalar saraya gelerek Sultan Murad'ı yeniden ayak divanına davet ettiler. Yeniçeri ağası Hasan Halife, Musa Çelebi ve Defterdar Mustafa Paşa'yı istedikleri gibi, **"haksız yere Hüsrev Paşa'yı öldürdün; şehzadeleri dahi öldürürsün, bize onları göster"** diye ayak diredeler. Bunun üzerine Sultan Murad, kardeşleri Bayezid, Kasım ve İbrahim'i onlara gösterdi; fakat zorbalar, **"bundan sonra bu efendileri sana inanmazız, bize kefil ver"** diye yaygaraya başladılar. Recep Paşa ile Şeyhülislam Ahizâde'nin kefil olmaları üzerine yatıştılar; bu durum Sultan Murad'ın kuşkusunu çekti ve zamanı gelince bunun acısını çıkardı. Bir gün saraya çağırılan Recep Paşa, padişahın eteğini öpeceği sırada Sultan Murad tarafından verilen emirle boğuldu. Cesedi dışarda bekleyen zorbaların önüne atıldı; bu durum karşısında korkup dağıldılar. Recep Paşa'nın yerine vezir-i azam atanan Tabanı Yassı Mehmed Paşa'ya zorbaların hakkından gelinmesi emredildi (1632). Bundan sonra yönetimi tamamen ele geçiren Sultan Murad, yakalattığı haydutları bir bir öldürttü. Bu arada İstanbul'da Cibali'de çıkan bir yangın dolayısıyla, ünlü vaiz Kadızâde'nin fetvasıyla tütün içmeyi yasak ettiği gibi, bütün kahvehaneleri de yıktırmıştır. Böylece İstanbul'da büyük bir temizlik yapılarak güvenlik tamamen sağlanmıştır.

4. Murad'ın İran Seferleri

Sultan Murad bozulmuş olan tımarlı sipahi örgütünü elden geldiğince düzene soktuktan sonra, sınırı geçerek Van'ı kuşatan İran'a karşı sefere karar verdi. Bu nedenle Vezir-i azam Tabanı Yassı Mehmed Paşa'yı seferle görevlendirdi (Ekim 1633), kendisi de bizzat hazırlık işini denetledi. Vezir-i azamın yola çıkmasından sonra kendisi de avlanarak Bursa'ya geldi ve atalarının mezarlarını ziyaret ettikten sonra, İstanbul'dan aldığı bir haber üzerine derhal dönerek, tekrar tehlike yaratacağına inandığı şeyhülislamı boğdurdu.
4. Murad bizzat İran üzerine sefere çıkmaya karar vererek 21 Şubat 1635'de otağını Üsküdar'da kurdurdu. 7 Martta hareket eden Sultan Murad, yolda zorbalardan ve görevlerinde kusur gördüğü pek çok kişiyi öldürttü. Daha önce Bağdad üzerine gönderilen ve Diyarbakır'da kışlayan vezir-i azama seferin Revan'a olduğu haberi gönderilerek, Erzurum'a gelmesi bildirildi. Sultan Murad Haziran ortalarında Bayburt'a geldi; burada kendisini karşılayan vezir-i azamla birlikte Erzurum'a giren padişah, daha sonra doğruca Kars'a ve oradan da Revan (Erivan) önüne geldi. Temmuz sonlarında kale kuşatıldı ve 11 günlük bir kuşatmadan sonra kale komutanı teslim olmayı kabul etti. Ancak padişahın İstanbul'a dönmesinden sonra kış mevsiminde Revan, İranlılar tarafından tekrar kuşatılarak Nisan 1636'da teslim oldu. Revan'ın yardımına gitmediği için Vezir-i azam Tabanı Yassı Mehmed Paşa görevden alınarak yerine Bayram Paşa vezir-i azam atandı (Şubat 1637).
4. Murad Revan'ın İranlılar tarafından ele geçirilmesinden sonra yeniden İran seferine çıkmaya karar vererek, kendisinden önce Vezir-i azam Bayram Paşa'yı gönderdi. Bu kez sefer Bağdad üzerine düzenlenmişti. Padişah da 1638 Mayısında Üsküdar'dan hareket etti. Bu sırada ölen Bayram Paşa'nın yerine Diyarbakır Valisi Tayyar Mehmed Paşa vezir-i azam oldu. 16 Ekim 1638'de Bağdad kara tarafından tamamen kuşatıldı. Kuşatmanın otuz yedinci günü yapılan genel saldırıyla birçok kale burcu ele geçirildi; fakat Vezir-i azam Tayyar Paşa şehit düştü. Sonunda kuşatmanın kırkıncı Cuma günü kale alındı. İran Kars'ın kendilerinde kalmak koşuluyla barış önerisinde bulundu. Ancak şiddetle reddedilen bu öneri sonunda Vezir-i azam Kasr-ı Şirin'e geldi ve burada İran tarafından gönderilen elçilerle yapılan ve Kasr-ı Şirin Antlaşması adıyla ün kazanan antlaşma imzalandı (1639). Bu antlaşmayla Bağdad tarafından sınır, Bedre Hassan, Hankın, Mendeli, Derne ve Dertenk'den Sermenel mevkiine kadar alan Osmanlılar'da kalacaktı. Kuzey sınırındaki Kars, Ahisha, Van ile Şehr-i zor, Bağdad ve Basra sınırlarına Şah tarafından taarruz edilmeyecekti. Böylece 1623'den 1639 yılına kadar devam eden İran savaşları sona ermiş oluyordu.
4. Murad Bağdad'dan döndükten sonra hastalanmış ve tedavi edildiği bir sırada, alışkanlık kazandığı içkiyi bırakmasına karşın, Silahtar Mustafa Paşa'nın teşviki ile bir ziyafette tekrar içmiş ve bundan sonra kurtarılamayarak 29 yaşında ölmüştür (Şubat 1640). Durumdan haberdar edilen vezir-i azam hemen saraya gelerek Şehzade İbrahim'i tahta çıkardı.
4. Murad'ın cenazesi de Sultan Ahmed türbesine gömüldü.
Sultan Murad'ın ölümü devleti kuvvetli bir elden yoksun bıraktı; yerine geçen Sultan İbrahim, korku içinde ve her an ölümle karşı karşıya yaşamış olduğundan sinirleri bozulmuştu. Çocuk yetiştirmek için sunulan cariyeler de zaten bozuk olan sinirlerini büsbütün bozmuştur.

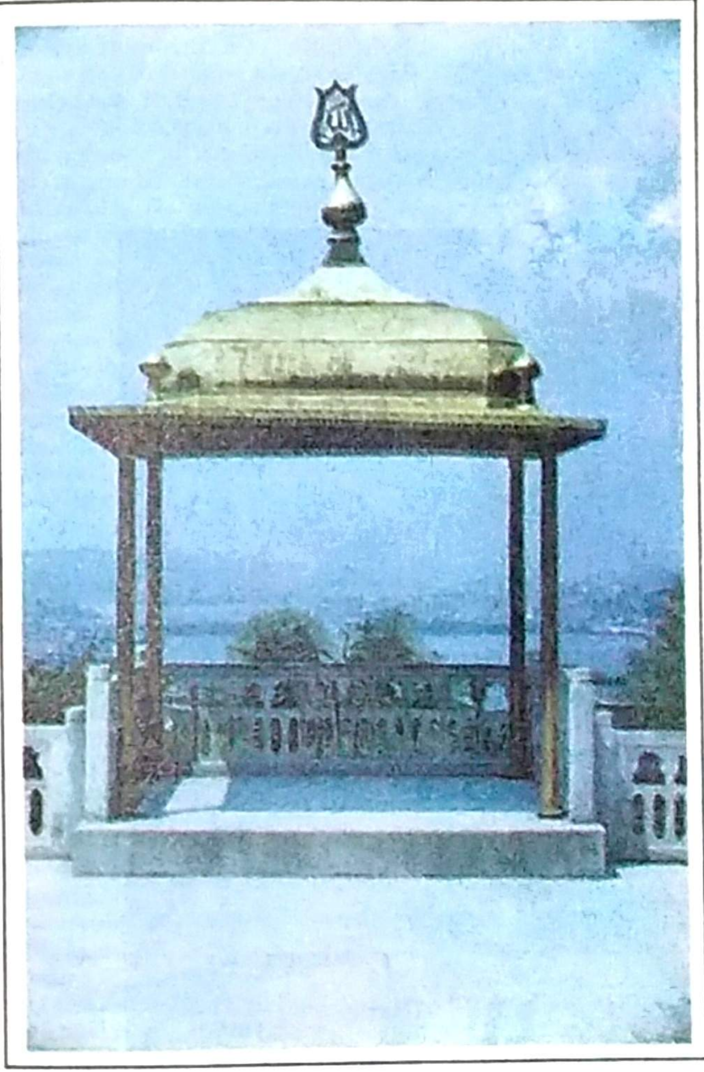
Sultan İbrahim'e (1640-1648) ait bir portre. 4. Murad'ın erkek çocuğu olmaması nedeniyle 1. Ahmed'in hayatta kalan tek oğlu ve Osmanlı sülalesinin tek erkeği olan İbrahim, kendinden sonra tahta geçen oğulları sayesinde Osmanlı sülalesinin yaşamasını sağlamıştır.

İBRAHİM (1640-1648)
Sultan İbrahim tahta çıktığı sırada, ciddi ve dürüst bir kimse olan Kemankeş Kara Mustafa Paşa vezir-i azam bulunuyordu. Sultan Murad'ın ölümü onu hasmı olan Silahdar Paşa'nın elinden kurtarmış, bu kez fırsat kendi eline geçtiği için de onu önce Temeşvar Valiliği'ne gönderip arkasından idam ettirmişti; bu yüzden vezir-i azamın Valide Kösem Sultan ile arası açılmıştır.
Kemankeş Mustafa Paşa, ayarı düşmüş olan sikkeyi düzelterek tam ayarlı para bastırmış, bundan başka ocak sayısını indirerek maaşları düzenli olarak vermiş ve devletin maliyesini düzeltmiştir. Yine onun zamanında tersane işleri de yoluna konmuş, her yıl belirli miktar kadırga yapılmasını sağlamıştır. Bu arada kendisine rakip çıkan ve emirlerini yerine getirmeyen Nasuh Paşa-zâde Hüseyin Paşa'yı öldürdüğü gibi (1643) kendisine rakip olan Sultan-zâde Mehmed Paşa'yı da Şam valiliğiyle İstanbul'dan uzaklaştırdı. Ancak Kösem Sultan'ın da desteğiyle bu kez padişah silahtarı olan Yusuf Paşa ile Cinci Hoca'nın rekabetiyle karşılaştı. Onları altetmek için yeniçerileri kışkırtmak istedi; ancak bu hareketi ölümüne neden oldu (1644).

Girit'in Kuşatılması

Venedik Cumhuriyeti ile olan dostça ilişkiler 4. Murad'ın son zamanlarında bozulmuştu. Çünkü Tunus gemileriyle Venediklilere ait Girid'i vuran Ali Becinoğlu, Avlonya limanına geldiği sırada onu izleyen Venedik donanması Tunus gemilerini ele geçirdikten başka attıkları toplarla bir minareyi yıkmışlardı. Bu nedenle Sultan Murad, Venediklilere savaş açmak üzere donanmanın hazırlanmasını emretti bir sırada ölmesi yüzünden bu sefer gerçekleşemedi. Fakat Vezir-i azam Kemankeş Kara Mustafa Paşa donanmanın hazırlığına devamını emrederek Venedik seferini yapmaya karar verdi. Bunun üzerine Venedikliler elçileri aracılığıyla 50.000 flori yani altın göndererek savaşı önlediler. Fakat 1644 yılında bazı hareketleri nedeniyle görevden alınan Kızlarağası Sünbül Ağa ve Mekke kadılığına atanan Bursalı Mehmed Efendi ve hacca giden 600 kadar kişinin bindiği kalyonun Girit açıklarında Malta korsanlarınca vurulması ve içindekilerin altmışı dışındakilerin öldürülmesi üzerine ikinci vezir Yusuf Paşa Girit üzerine başkomutan atandı. Yusuf Paşa önce Girit yakınlarındaki Ayatodori Adası'nı işgal ettirdi ve sonra Girit'in kuzeybatısındaki Hanya limanı kuşatıldı. Çok müstahkem olan kale 54 günlük bir direnmeden sonra barışla teslim oldu (18 Ağustos 1645). Bundan sonra Yusuf Paşa İstanbul'a döndü ve adanın tamamen alınması içi eski Budin Valisi Deli Hüseyin Paşa görevlendirildi.
Deli Hüseyin Paşa başkomutan atandıktan sonra Girit'e geçti ve Venedikliler'in adaya asker çıkarmasını önledi. Bu arada adanın batısındaki Kısamo kalesini aldı, hemen arkasından Venedikliler'in Suda limanına saldıracaklarını haber alarak burada gerekli önlemi aldı; Suda limanının Hanya tarafından bulunan Esterni kalesini de alarak Türkler'in işgal alanını genişletti. Venedikliler'in Osmanlı donanmasının Çanakkale'den çıkmasını önlemek için yaptıkları bir girişimin başarısız kalmasından sonra Deli Hüseyin Paşa Girit'in daha doğusundaki Ebukoron (Armiro) ile Resmo'yu ve daha sonra da Pilopotomos kalesini ele geçirip adanın merkezi olan Kandiye'yi almak için Ekim 1647'de kale önlerine geldi. Ancak çok iyi tahkim edilmiş olan kaleyi alabilmek için büyük miktarda yardıma gereksinme duydu. Bununla beraber kaleyi kuşattı. İstanbul'da Sultan İbrahim'in tahttan indirilip yerine 4. Mehmed'in getirilmesi dolayısıyla kendisine yardım

Sultan İbrahim'in yaptırdığı İftariye Köşkü. Topkapı Sarayı içinde bulunan Bağdad Köşkü'nün önünde yer almaktadır. 1640 yılında yaptırılan bu köşk, Boğaziçi ve Haliç'i gören bir yere yapılmıştır. Kameriye ve Şahnişin adlarını da taşıyan bu köşkte bayram namazları sonunda padişahın eteği öpülürdü. Üç yanı mermer sütunlarla çevrili olan bu köşkü dört ince sütun üzerine oturan bir bakır kubbe tamamlamaktadır. Arka sayfa (s. 686) 4. Mehmed'in tuğrası. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi.

eden olmadı. Ayrıca Çanakkale Boğazı da Venedikliler tarafından tutulmuş bulunuyordu. Buna karşın Hüseyin Paşa metanetini bozmayarak cephanenin de bittiği bir sırada atılan bir lağım sonucunda 6 adet top ve çok miktarda cephane ele geçirdi (Temmuz 1648). Bundan sonra Hüseyin Paşa'ya bazı yardımlar yapıldı, ancak bu önemli miktarda olmayan yardım Kandiye'nin alınmasına yetmedi. İlerde görüleceği gibi Köprülüler döneminde Kandiye alınmış ve bu savaş 25 yıl sürmüştür.

İç Durumun Bozulması

Sultan İbrahim kararsız, sinirli, dar düşünceli ve aceleci bir padişahtı. Devletin yasa ve geleneklerinden çok, kendisinin şuursuz emirlerinin derhal yapılmasını isterdi. Buna karşılık ilk zamanlarında vezir-i azam bulunan Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın açık sözlülüğü, ciddi, çalışkan bir vezir olması nedeniyle denetim altında tutulmuştu. Mustafa Paşa padişahın her emrine baş eğmediğinden Sultan İbrahim'in gelişigüzel her emrini devlet işlerinde uygulayamıyordu. Ancak Kemankeş Mustafa Paşa'nın hasımlarının iftirasıyla öldürülmesinden sonra yerine gelen Civan Kapıcıbaşı lakabıyla tanınan Sultan-zâde Mehmed Paşa, ciddiyetsiz, her işe uyabilen bir kimse olduğundan Sultan İbrahim her ne dese **"ferman efendimizindir"** diyerek itiraz dahi etmeden işi yapıyor ve padişaha para ve armağanlar vererek yerini korumaya çalışıyordu. Bu bakımdan kendisi de işi rüşvete dökmüş, sık sık memuriyetler değiştirerek yeni atamalarda karşılık olarak para alıyordu. Ayrıca kendisine rakip olarak gördüğü Hanya fatihi Yusuf Paşa'yı gözden düşürmek için iftiralarda bulunmuş ve sonunda onun idamına neden olmuştur.

Sultan İbrahim'in daha şehzadeliği sırasında geçirdiği buhranlar nedeniyle saray kadınlarının önerisi üzerine bir medrese öğrencisi olan Safranbolulu Hüseyin Efendi (Cinci Hoca), padişahı okumuş ve iyileştirmişti. Bu nedenle Sultan İbrahim hükümdar olunca bu hocayı şeyhülislamın karşı çıkmasına rağmen padişah hocası ve kısa bir süre sonra da Anadolu kazaskerliğine atamıştı (1644). Hüseyin Efendi padişaha yakınlığına güvenerek devlet işlerine karışmış, istediklerini yaptırmış, rüştvetle kendisi gibileri kadı, müderris atamıştı. Vezir-i azam ve şeyhülislam ile ileri gelen devlet adamları hoca efendiyi gücendirmemek için seslerini çıkaramaz olmuşlardı. Hüseyin Efendi rüşvet almakta ve kadıları değiştirmekte o kadar ileri gitmişti ki, Anadolu kadılıkları para ile satılmaya başlanmıştı. Ancak gözü doymaz bu adamın bir gün yaptıklarını duyan padişah, onu kazaskerlikten aldığı gibi elindeki yetkiyi de almıştır.

Padişahın çocuğu olsun diye sunulan kadınlar, padişah üzerinde etkin olmuşlar ve onlar da hükümet işlerine karışmaya başlamışlardı. Ayrıca bu kadınlara padişah tarafından devletin en önemli gelire sahip eyaletleri **paşmaklık** adıyla gelir olarak verilmişti. Yine bu padişah hanımlarına hazineden önemli miktarda para verildiği gibi, bunlar aracılığıyla devlet hizmetleri şuna buna veriliyordu. 4. Murad'ın kurduğu düzen tamamen bozulmuş, hazine boşalmıştı; bu yüzden kapıkulu ocaklarının maaşlarının verilmesinde bile güçlük çekiliyordu. Bilgin sınıfı da dahil olmak üzere bütün atamalar rüşvetle oluyor, verdikleri paraları çıkaramadan görevlerinden alıyorlardı.

Bu sırada vezir-i azam bulunan Hazerpare Ahmed Paşa da memuriyetleri kesime bağlamış, saraya, padişaha ve haseki sultanlara bol bol para ve armağanlar sunarak onları hoşnut etmeye çalışmış ve bu sayede küpünü doldurmuştur. Öyle ki,

devlet hizmetine atama için rüşvet vermeyenlere bütün kapılar kapalıydı.
Ülke bu durumdayken padişahın bayram harçlığı için eyaletlere emirler gönderilmişti. Buna kızan Sivas Valisi Varvar Ali Paşa isyan ederek devlet işlerinin düzene konması için İstanbul'a yürüyeceğini açıkladı. Ancak maiyetindeki adamların sözünü dinlememeleri üzerine başarısız kaldı ve öldürüldü. Bu uğraşılar devam ederken vezir-i azamın ve padişahın samur merakı ortaya çıktı; ancak bu samur merakı gerek vezir-i azama, gerekse padişaha pahalıya mal olmuştur. Nitekim vezir-i azam ocak ağalarına sunduğu samur, anber ve keselerin reddedilmesine kızarak onları ortadan kaldırmak istemişti. Ancak ocak ağaları bunu haber alarak ileri gelenlerle birlikte saraya giderek vezir-i azamı öldürmüş ve onun tarafını tutan padişahı da hal' (tahttan indirme) etmişlerdir. Sultan İbrahim'in tahttan indirilmesinden sonra yerine 7 yaşındaki Şehzade Mehmed (4. Mehmed) tahta çıkarıldı (7 Ağustos 1648). Sultan İbrahim ise tahttan indirilmesinden 11 gün sonra boğularak öldürüldü (17 Ağustos 1648); cesedi amcası Sultan Mustafa'nın kabrinin alt tarafına gömüldü. Saltanatı 8 yıl 9 ay olup ölümünde 35 yaşında bulunuyordu.

4.MEHMED (1648-1687)
Sultan İbrahim'in boğularak öldürülmesinden sonra, hükümdar olarak tahta çıkarılan 7 yaşındaki 4. Mehmed zamanında, babası döneminde zaten karışık olan devlet yönetimi büsbütün çıkmaza girmiştir. Çünkü, saraydan işleri büyük valide sultan yönetecek ve hükümet işleri saltanat naibi olan vezir-i azam tarafından görülecekken, işe ocak ağaları da karışmışlar, böylece bu durum 8 yıl devlet için büyük zararlar doğurmuştur. Bu dönem içinde devletin iç ve dış durumu şöyleydi:
İstanbul'da padişahın tahttan indirilmesinden sonra tahta çıkış bahşişi isteyen askere hazinede verilecek yeterli para bulunmadığından Cinci Hoca Hüseyin Efendi'den 200 kese akçe istenmişti. Ancak hocanın birçok kez istenen parayı vermemesi üzerine, kendisi zorla getirilmiş ve öldürüleceğini de anlayınca bütün parasını vermek zorunda kalmıştır. Devletin mali durumu bu derece kötüyken vezir-i azam bulunan Sofu Mehmed Paşa birtakım düzenlemelere girişerek bir dereceye kadar bütçede denge sağladı. Ancak bir süre sonra o da etrafın kışkırtmasıyla rüşvet almaya başladı bu durum ocak ağalarına da bulaşınca Sultan İbrahim dönemi yalnız ad olarak değişmiş oldu.
Bu sırada ihmal edilmiş olan Acemi oğlanları isyan ederek, sipahilerin ileri gelenlerinin de yardımıyla vezir-i azamı görevinden aldırdılar. Ancak yeniçerilerin karşı çıkmaları ve sipahilerle silahlı çatışmaya girmeleri nedeniyle, vezir-i azam durumu kurtardı. Fakat rakipleri gün geçtikçe artmakta ve kuvvetlenmekteydi; nitekim bir süre sonra görevden alınarak öldürüldü ve yerine Yeniçeri Ağası Kara Murad Ağa vezir-i azam oldu. Fakat o da yeniçeri ocağı kethüdası Kethüda Bey ile aralarının açılması yüzünden istifa ederek vezir-i azamlık Melek Ahmed Paşa'ya verildi (1650).
Melek Ahmed Paşa sadareti, ocak ağalarının işine karışmamaları koşuluyla kabul etmişti; buna karşın ağalar her işe burunlarını soktukları için aralarına soğukluk girdi. Ağaların işe karışmaları halk tarafından da nefretle karşılanmakta olmasına karşın, yine de ağalar bütün memuriyetleri rüşvetle satmaya devam ettiler. Bunun sonucu olarak büyük bir mali kriz içine girilmiş, 1650 yılı ulufesi bile ödenememişti. Sarayda yapılan toplantıdan ise bir sonuç elde edilemeyince, ocak ağaları işi daha da ileri götürerek esnafa ayarı bozuk akça vermeye kalkıştılar. Bunun üzerine esnaf ayaklandı ve vezir-i azamla ocak ağalarının öldürülmesini istedi. Vezir-i azam Melek Ahmed Paşa'nın görevinden alınarak yerine Siyavuş Paşa'nın getirilmesine karşılık, olayı haber alan ocak ağaları yeniçerileri Atmeydanı'nda(bugünkü Sultanahmet Meydanı) toplayarak kendilerini kurtardılar. Bir süre sonra ise Ocak Ağaları ile aslen Rum olan Kösem Valide Sultan, Sultan Mehmed'i tahttan indirerek yerine Şehzade Süleyman'ı geçirmek için anlaştılar. Fakat durumun padişahın asıl annesi olan Hatice Turhan Sultan'a duyurulması üzerine Kösem Valide Sultan öldürüldü (Ağustos 1651); arkasından birer birer ocak ağaları da bertaraf edilerek öldürüldüler.
Vezir-i azam Siyavuş Paşa görevinde bağımsız gibi görünmesine karşın, padişahın hayatını kurtarmış olan ve bundan dolayı Kızlar Ağalığına getirilen Lala Süleyman Ağa'nın nüfuzu altındaydı. Bu nedenle araları açıldı; sonunda valide sultan üzerinde büyük nüfuzu olan Süleyman Ağa vezir-i azamı görevinden aldırdı ve yerine 90 yaşındaki Gürcü Mehmed Paşa atandı (30 Ekim 1651). Fakat o da yaşlılığı nedeniyle güçsüz görüldüğünden Anadolu Kazaskeri Hoca-zâde Mesud Efendi'nin önerisiyle görevinden alınarak eski Mısır Valisi Tarhuncu Ahmed Paşa vezir-i azamlığa getirildi. Yeni vezir-i azam devlete hizmet etmek isteyen bir vezirdi ve önce mali durumu düzeltmek istedi. Masrafları kıstı; gelir-gider cetvelleri hazırladı. Fakat her seferinde olduğu gibi çıkarları zedelenen kimselerin ve biraz da yanlış hareketinin bir sonucu olarak başarılı olamadı. Sonunda o da Darüssaâde Ağası ve diğer ağaların telkinleriyle hükümdarın gözünden düşürüldü ve 30 Mart 1653 yılında boğularak öldürüldü. Yerine Kaptan-ı Derya Derviş Mehmed Paşa vezir-i azam oldu.
Derviş Mehmed Paşa vezir-i azam olunca o da hazinenin boş olduğunu görerek para sağlanması için bazı kimselerin mallarını müsadereye başladı. Bununla beraber deneyimli bir kişi olan Mehmed Paşa icraatını sürdürürken hem sarayı hem de dışarıyı yönetme başarısını gösterdi. Zamanında Kaptan-ı Derya olan Kara Murad Paşa, Venedikliler tarafından tutulmuş olan Boğazlar'dan çıkarak Venedikliler'i yendi ve Girit Adası'na gerekli savaş gereçleri ve erzakı bıraktıktan sonra İstanbul'a döndü (1654). Vezir-i azam padişahın huzurunda yapılan bir görüşme sonunda hastalandı; 70 yaşındaki bu değerli vezir, vücuduna felç gelmesi nedeniyle işlerini yürütemez duruma geldi. Bunun üzerine vezir-i azamlığa Haleb Valisi 1. Ahmed'in kızı Ayşe Sultanın nişanlısı İbşir Paşa getirildi (Ekim 1654). Cahil, şöhret düşkünü ve ne dediğini bilmez bir kişi olan İbşir Paşa kendisine mühr-i hümâyûn verilince ilk iş olarak İstanbul'a gitmeyerek Anadolu'daki karışık durumu düzelteceğini bildirdi ve etrafındaki çapulcularla Konya'ya doğru yürüdü. Ancak onun bu davranışı İstanbul'da hükümeti el altından yönetenleri korkuttu ve vezir-i azamlıktan alınması konusunda çalışmalara başladılar. Durumu haber alan İbşir Paşa, İstanbul'a gelerek padişahla görüştü; arkasından Ayşe Sultan ile evlenerek icraata başladı (1655). İbşir Paşa da ilk iş olarak kendisine rakip olan Defterdar Moralı Mustafa Paşa'nın mallarını müsadere etti. İbşir Paşa, Anadolu'dan yanında getirdiği sipah, sarıca ve sekban ile bir vesileyle araları açıldıktan başka, yine Anadolu vilayetlerine atadığı kendi adamlarının halka büyük zulüm yapmaları sonucu gözden düştü. Bütün bunlara ek olarak kendini savunmuş bulunan Kaptan-ı Derya Kara Murad Paşa'yı da gücendirdi. Bu nedenle Kara Murad Paşa İbşir Paşa aleyhine bir isyan hazırlayarak İbşir Paşa'nın görevden alınmasına ve daha sonra da öldürülmesini sağladı, yerine de kendisi vezir-i azam oldu. Fakat bu okuma yazma bilmeyen vezir, devlet işlerini ve mali durumu büsbütün çıkmaza soktu. Bundan başka Anadolu'da Abaza Hasan'ın ortaya çıkarak muhalefete başlaması üzerine işin içinden tehlikesizce sıyrılmak istedi ve sadaretinden 3 ay sonra istifa ederek Şam valiliğine atandı (1655). Yerine Malatyalı Ermeni Süleyman Paşa adında güçsüz biri vezir-i azam oldu. Fakat 197 gün sadaretten sonra o da istifa ederek ayrıldı; yerine Girit başkomutanı Deli Hüseyin Paşa getirildiyse de, o gelinceye kadar sadaret kaymakamı olarak Kaptan-ı Derya Zurnazen Mustafa Paşa atandı. Bu sırada yeniçeriler ayarı düşük akçadan verilmiş bulunan maaşları dolayısıyla ve ülkenin düşmüş olduğu bu durumu görerek isyan ettiler. Sipahilerin de katılmasıyla kalabalıklaşan isyancılar, padişahla görüşmek isteyerek ayak divanına çağırdılar. Bunun üzerine 4 Mehmed isyancılarla görüşüp onların derdini dinledikten sonra, isyancılar tarafından verilen ve 30 kişinin öldürülmesi-

4. Mehmed'in (1648-1687) bir portresi. Babası Sultan İbrahim'in tahttan indirilmesi üzerine 7 yaşında tahta çıktı. Osmanlı tahtında Kanuni Sultan Süleyman'dan sonra en fazla kalan padişahtır. 39 yıl.

ni istedikleri listede bulunanları birer birer boğdurdu. Padişahın Hasodabaşı Hasan Ağa da kaçarken yakalanarak öldürüldü; cesedi Atmeydanı'ndaki çınar ağacına asıldı. Bu nedenle 6 gün süren bu olaylara Çınar Olayı ya da **Vak'a-i Vakvakiye** denilmiştir. İsyancıların da önerisiyle vezir-i azamlığa Silistre Valisi Siyavuş Paşa ikinci kez getirildi. Ancak İstanbul'a geldiği gün hastalandığından ancak bir kez divan yapabilmiştir. O da hemen kendi yerine vezir-i azam olacağı kuşkusuyla değerli bir vezir olan Defterdar-zâde Mehmed Paşa'yı öldürtmüş, fakat aynı gece kendisi de ölmüştür (Nisan 1656). Bundan sonra mührün kime verileceği hakkında yapılan bir görüşmede Şeyhülislam Mesud Efendi'nin önerisiyle vezir-i azamlığa Şam Valisi Boynueğri Mehmed Paşa atandı; kubbe vezirlerinden ihtiyar Yusuf Paşa da sadaret kaymakamı yapıldı.

Çınar olayından sonra ortalık biraz huzur bulmuştu ama bu kez de isyanı hazırlayan sipah ağaları (halk arasında meydan ağaları) kendi ceplerini doldurmaya başladılar. Gelen yakınmalar üzerine sadaret kaymakamı Yusuf Paşa yeniçerilerin ileri gelenleriyle bir görüşme yaptı ve soruna bir çare bulunmasını istedi. Bu sırada sipah elebaşıları Anadolu'da bir isyan çıkararak ele geçirdiği sipahileri öldüren Seydi Ahmed Paşa'nın zorbalığına karşı bizzat padişahın sefere çıkmasını istediler. Fakat isteklerini sunmak üzere saraya geldiklerinde şeyhülislamın verdiği bir fetva ile kafaları kesildi ve bunlara mensup 20 kadar zorba da öldürüldü (Haziran 1656).

İstanbul isyan ve ihtilaller içinde çalkalanırken Anadolu'daki durum pek iç açıcı değildi. Halk, rüşvetle iş başına gelen kimselerin verdiklerini çıkarmak için koydukları ağır vergiler altında ezilmekte ve çiftini çubuğunu bırakan (çiftbozan) herkes daha emin yerlere gitmekte ya da levend adıyla soygunculuğa başlamaktaydı. Bu nedenle Anadolu büyük bir karışıklığa sahne olmuştu. Bütün bunların yanı sıra yer yer isyanlar da çıkmaktaydı ki, en önemlileri Haydaroğlu (Kara Haydar), Katırcıoğlu Mehmed, Gürcü Abdünnebi, Abaza Hasan ve Seydi Ahmed Paşa sayılabilir.

İşte Anadolu ve İstanbul'da bu karışıklıkların hüküm sürdüğü sırada Girit Adası'na yardım götürmek üzere Kaptan-ı Derya olan Atike Sultan'ın kocası Sarı Kenan Paşa komutasında Çanakkale Boğazı'ndan dışarı çıkan donanma, Venedik donanması ile yaptığı savaşta büyük bir bozguna uğradığı gibi hemen hemen yok oldu. Bu büyük felaket sonunda Boğaz Venedikliler tarafından kapatıldı, hemen arkasından da Bozcaada işgal edildi (Temmuz 1656). Venedikliler daha sonra Limni Adası üzerine giderek 19 günlük kuşatmadan sonra orasını da işgal ettiler (Ağustos 1656). Bu durum karşısında İstanbul'da telaş başgösterdi; derhal durum hakkında yapılan bir görüşme sonunda Manisa ve Aydın sancaklarıyla Anadolu ve Karaman Eyaletlerine sancakbeyi ve valiler atanmasıyla kıyıların korunması kararı alındı. Fakat Vezir-i azam Boynueğri Mehmed paşa kesesini doldurmaktan başka bir şey düşünmediğinden adı geçen yerlere önemli bir para karşılığında kendi adamlarını atadı. Bu arada vezir-i azamla arası bozulan Şeyhülislam Hocazâde Mes'ud Efendi de önce görevinden alındı sonra da öldürüldü (1656). Yerine eski Rumeli kazaskeri Hanefi Efendi getirildi. Bu sırada vezir-i azamlığa Köprülü Mehmed Paşa'nın getirilmesi söz konusu oldu; nitekim kendisine karışılmamak ve hakkındaki dedikodulara inanılmamak koşullarıyla vezir-i azamlığı kabul eden Köprülü Mehmed Paşa, Boynueğri Mehmed Paşa'nın görevden alınmasıyla padişah tarafından sadarete atandı (14 Eylül 1656). Bu sırada hükümdar 15 yaşını henüz bitirmiş, vezir-i azam da 70 yaşını aşmıştı.

Osmanlı tarihinin en parlak dönemlerinden birini oluşturan Köprülüler döneminin ilk vezir-i azamı olan Köprülü Mehmed Paşa. 1656-1661 tarihleri arasında yönetimin başında bulunarak, devleti zorbalardan temizlemiş, ülkeyi esenliğe çıkarmıştır. S.691 Sol: Köprülü Mehmed Paşa'dan sonra vezir-i azamlığa getirilen oğlu Fazıl Ahmed Paşa. 1661-1676 yılları arasında devleti, babası gibi aynı etkinlikte yönetmiştir. Sağ: Fazıl Ahmed Paşa'dan sonra vezir-i azam olan Köprülü Mehmed Paşa'nın damadı Merzifonlu Kara Mustafa Paşa. İkinci Viyana kuşatmasındaki başarısızlığı üzerine Padişah 4. Mehmed tarafından öldürüldü.

Köprülüler Dönemi (1656-1683)

Köprülü Mehmed Paşa mühr-i hümâyûnu alıp saraydan çıktıktan sonra öldürülmesine ferman olunan eski vezir-i azamı ölümden kurtardı; ancak malları müsadere edilerek Malkara'da oturmaya zorunlu tutuldu. Mehmed Paşa bundan sonra Kadızâdeli vaizların pek aşırı hareketleri ve nizâm-ı âlem için isyan etmeye hazırlandıklarını haber alınca önce dağılmalarını istemesine karşın, dinlenmemesi üzerine onları padişahın da izniyle Kıbrıs Adası'na sürgüne gönderdiler (1656).

Öteden beri alışageldikleri üzere saray mensupları, ihtiyar vezir-i azamın bir iş yapacağını tahmin etmediklerinden işlerine karışmak istediler. Bunun üzerine Mehmed Paşa birer yolunu bularak bu gibileri ülkenin çeşitli yörelerine dağıttı. Hemen arkasından askeri terhis ederek Bozcağada'nın düşman eline geçmesine neden olan ve Valide Sultan'ın korumasında bulunan Abaza Ahmed Paşa'yı da idam ettirdi. Bu durum karşısında dehşet içinde kalan saray halkı, el altından görevden alma çarelerini araştırmaya koyuldu. Fakat Köprülü bunu da haber alarak bu işe niyetli olan Seydi Ahmed Paşa'yı Bosna Valiliği ile İstanbul'dan uzaklaştırdı. Saray adamları bu kez de Kapıkulu süvarilerini kışkırtmaya başladılar; nitekim sipahiler ağalarının evlerini taşlayarak Atmeydanı'nda toplanmaya başladılar. Ancak Köprülü daha önce durumdan haberdar olduğu için ona göre önlem almıştı. Yeniçerileri sipahilere karşı kullanarak isyancıların dağılmalarını sağladı; hemen arkasından da padişahın emriyle yakalanan sipah zorbaları birer birer öldürüldüler (Ocak 1657). Atama ve görevden almalarda padişahı etkilemek isteyen Enderun ağaları da yine padişahın izniyle İstanbul'dan uzaklaştırıldı. Bundan sonra bütçe düzenlemesine girişen Köprülü, fazla maaşı olanlar ile iki yerden maaş alanların maaşlarına el koydu. Bu arada Şeyh Salim adlı Hz. Ebu Bekir evlâdından olduğunu iddia eden ve halkı dolandıran bir hilekârı da öldürttü. Yine Eflâk ve Boğdan voyvodalarını isyana kışkırttığı anlaşılan Rum Patriğini de astırdı (24 Mart 1657).

Venedikliler'e Karşı Hareket

Köprülü Mehmed Paşa bir yandan İstanbul'daki güvenliği yoluna koymaya çalışırken, diğer yandan da Venedik seferi için hazırlık yapmaktaydı. Nitekim gerekli önlemi aldıktan ve vilayetlere gereken fermanlar gönderildikten sonra 23 Şubat 1657'de sefer için tuğlar çıkarıldı. Donanmanın bir bölümü Venedikliler daha boğaza gelmeden Akdeniz'e gönderildi; arkadan ikinci kısım da gönderildikten sonra vezir-i azam, padişah tarafından başkomutan atanarak ve sancağ-ı şerif bizzat verilerek 1657 Haziranında hareket etti. Mehmed Paşa ikinci konakta bir yoklama yaparak mevcut olmayanların dirliklerini kesti ve münasiplerine verdi. Temmuz 1657'de Gelibolu'dan Anadolu yakasına geçen vezir-i azam, Kal'a-i Sultaniye etrafını karargâh yaptı. Bu arada karada ve denizde devam eden savaş Osmanlılar'ın galibiyetiyle sonuçlandı ve Kara Mehmed adındaki bir topçunun attığı bir gülle Venedik amiral gemisini batırdı. Köprülü Mehmed Paşa savaştan kaçanlardan önemli bir kısmını idam ettirdiği gibi, çaba gösterenleri de ödüllendirdi. Bundan sonra Bozcaada karşısına gelen vezir-i azam buraya asker çıkarttı. Venedikli ve müttefiklerinin karşıt hareketleri önlendikten sonra Bozcaada tamamen Türkler'in eline geçti (31 Ağustos 1657). Fakat, Köprülü'nün savaştan kaçanları cezalandırdığı ve bu arada ocak kethüdası ile bazı yeniçerileri boğdurması, eski

yeniçeri ağalarından olan ve sarayda nüfuz sahibi bulunan Kara Hasanoğlu tarafından hoş karşılanmadı; Köprülü'nün görevden alınması için girişimlerde bulunuldu. Ancak bir tesadüf sonucu Kara Hasanoğlu'nun eceliyle ölmesi vezir-i azamı kurtardı; o da derhal kendisi hakkında casusluk yapan Kara Hasanoğlu taraftarlarını boğdurdu. Diğer yandan padişahın da emriyle Limni Adası kuşatıldı; kalesi 2 ay dayandıktan sonra teslim oldu (Kasım 1657). Böylece boğazı açıp iki adayı da kurtaran Köprülü Mehmed Paşa bu tehlikeli durumu ortadan kaldırdıktan sonra padişahın Erdel sorunu için çağırması üzerine acele olarak Edirne'de bulunan Sultan Mehmed'in yanına gitti.

Köprülü Erdel için hazırlık yaparken birtakım isyan hazırlıklarıyapıldığınıöğrendiği ocaklarda büyük bir temizlik hareketine girişti. Bu arada Erdel voyvodası ile birlikte hareket ettiği haberi alınan Eflâk ve Boğdan beylerini görevden alarak 23 Haziran 1658 yılında Erdel üzerine hareket etti. Erdel'in elinde bulunan Yanova kalesi alındıktan sonra (31 Ağustos), krallığın merkezi olan Erdel Belgrad'ı ele geçirildi. Erdel Kralı 2. Rakoçi Avusturya'ya sığındı ve karşı saldırı önlenerek Erdel işi halledildi (1661). Ancak Yanova kalesinin alınması sırasında Anadolu'da Köprülü aleyhine büyük bir isyan çıkması nedeniyle padişah tarafından acele İstanbul'a çağrılan vezir-i azam, adı geçen kalenin alınmasından sonra geri dönmek zorunda kalmıştır.

Köprülü Mehmed Paşa Edirne'ye geldikten sonra, kendisinin görevden alınarak öldürülmesini isteyen Haleb Valisi Abaza Hasan Paşa üzerine sefere çıkmaya karar verdi. Köprülü'den korkarak Anadolu'ya kaçan ve kendisine sığınan sipahilerden dolayı kuvvetlenen Abaza Hasan Paşa, cüretini daha da artırmıştı. Nitekim kendisiyle birlikte harekete davet ettiği onbeşe yakın vezir ve maiyetleriyle etrafındaki kuvvet otuzbini bulmuştu. Önerildiği halde sefere de katılmayan isyancılar, padişahın af önerisine karşın, isteklerinden vazgeçmediler. Hatta yakalanmaları için üzerlerine gönderilen Bağdad muhafızı Murtaza Paşa'yı da bir hile ile yendiler; fakat toparlanan Murtaza Paşa Haleb'de kışladığı sırada bir hile ile Abaza ve etrafındaki topluluk elde edip öldürdü. Arkadan padişahın vilayetlere gönderdiği bir fermanla da yakalanan sarıca ve sekbanlar birer birer öldürüldüler. Bundan sonra Anadolu'da isyan eden ve soygun yapanların yok edilmesi için girişimde bulunan Köprülü Mehmed Paşa, İstanbul kaymakamı olan İsmail Paşa'yı müfettiş olarak görevlendirildiği gibi, Kuyucu Murad Paşa zamanındaki gibi bir temizlik hareketine girişmesini emretti. İsmail Paşa verilen emir gereğince Anadolu'da büyük bir temizlik hareketine girişerek askeri sınıftan ve levend, sekban, sarıca ile sahte seyyidlerden Anadolu'yu temizlediği gibi birçok silah da elde etti.

Köprülü Mehmed Paşa hem yaşlı ve hem yorgundu; 5 yılı aşan sadareti zamanında hiç durmadan çalışmış, ülke işlerini düzene koymuştu. Bu sırada Erdel sorunu dolayısıyla padişahla Edirne'ye hareket etti; ancak Edirne'ye vardıktan kısa bir süre sonra öldü (31 Ekim 1661). Yerine kendi önerisiyle İstanbul kaymakamı atanmış olan oğlu Fazıl Ahmed Paşa vezir-i azam atandı.

Fazıl Ahmed Paşa'nın Sadareti

Fazıl Ahmed Paşa'nın sadarete gelmesinden sonra bazı isyan hareketleri derhal bastırılarak, bu şekilde hareket edeceklere bir ders verilmiştir. Bundan sonra Venedik üzerine açılacak bir sefer için hazırlıklara başlandığı sırada (1663), Alman imparatorunun Erdel işlerine karışması seferin yönünü değiştirdi. 1663 Nisanında Edirne'den Belgrad'a hareket eden vezir-i azam ve başkomutan Fazıl Ahmed Paşa, Avusturya tarafından gelen elçi ile yapılan barış görüşmelerinin bir sonuca bağlanmaması üzerine ileri harekete geçerek Uyvar üzerine doğru yürüdü. 6 Ağustos'da Estergon'dan köprü kurularak karşı kıyıya geçildi ve 15 Ağustos'da kale kuşatıldı. Yardıma gelen Avusturya kuvvetleri yenilgiye uğratıldıktan başka yapılan akınla pek çok ganimet alındı. Sonunda 13 Eylül'de kale teslim oldu, muhafızları serbest bırakıldı. Bundan sonra Tuna'nın sol kıyısındaki Neograd ve Leva kaleleri de alındı ve Belgrad'da kışlamak üzere geri dönüldü. Kıştan yararlanarak Osmanlı topraklarına düşmanın yaptığı saldırı, bizzat vezir-i azamın karşı hareketi sonucu önlendi ve ertesi yıl yeni bir sefer yapmak üzere sıkı önlemler alındı (Şubat 1664).

13 Nisan 1664'de yani ertesi sefer mevsiminde vezir-i azam Alman seferi olarak bilinen sefere çıktı. Bu sırada Papa'nın teşvikiyle Avusturyalılar, İspanya, Fransa ve Alman prenslerinden önemli yardım almışlardı. Avusturyalılar Kanije kalesini kuşattılarsa da Kanije Beylerbeyi Pantor Hasan Paşa'nın çok iyi savunması ve vezir-i azamın oraya hareket etmesi üzerine çekildiler. Bundan sonra Kanije yakınlarında Avusturyalılar tarafından inşa edilen Zerinvar (Yeni Kale) elde edilerek yıktırıldı; Egersek kalesi ile birçok palanga ele geçirildi. Türkler'in bu başarılarını gören Avusturyalılar daha fazla kayba uğramadan barış isteğinde bulundular. Barış görüşmelerinin devam ettiği sırada Sen Gotar'da meydana gelen savaşı Osmanlı ordusu kaybetti. Fakat bu barış görüşmelerini etkilemedi; nitekim yapılan antlaşma gereğince, Osmanlılar'ın aldıkları yerler kendilerinde kalacak; Erdelden iki taraf askerleri de çıkacak; Erdel kralları Avusturya topraklarına tecavüz ettirilmeyecek; İmparator Osmanlı padişahına büyük miktarda armağan gönderecek. 20 yıl süreli olacak olan bu antlaşmanın imzalanmasından sonra Fazıl Ahmed Paşa, Edirne'de bulunan padişahın yanına dönmüştür (1665).

Fazıl Ahmed Paşa Avusturya seferinden döndükten sonra padişah tarafından, 21 yıldan beri devam etmekte olan Girit Savaşı'na başkomutan atandı. Paşa 1666 Kasımında Girit'e geçti; 25 Mayıs 1667'de de bizzat kuşatmayı ele aldı. Bu arada barış için gelen Venedik elçilerine Kandiye'nin teslimini şart koşan vezir-i azam, isteğinin kabul edilmemesi üzerine mücadeleye devam etti. 1669 Ağustos sonlarına kadar kuşatma devam etti; ayın son günü kale savunucuları kaleyi teslime razı oldular. Böylece Girit'de bazı palangalar Venedikliler'de kalmak koşuluyla barış imzalandı; bu palangalar da 21 yıl sonra katıldılar. Böylece 24 yıl süren Girit Savaşı sona ermiş oldu.

1669 yılında Sarıkamış Kazakları Hatmanı Doreşenko'nun Osmanlı Devleti'ne başvurarak korumaya alınmasından sonra, Leh kralının bunlar üzerine hücum etmesi, Sultan Mehmed'in Lehistan'a savaş açmasına neden oldu (Mart 1672). Padişah 4. Mehmed Mayıs 1672'de Lehistan üzerine bizzat hareket etti; Lehistan sınırında ilk olarak muhafızları kaçmış olan İzvance Palangası işgal edildi; bu arada Kırım Hanı Selim Giray da Bar kalesini ele geçirdi. 18 Ağustos'ta kuşatılan Kamaniçe kalesi de 10 günlük bir kuşatmadan sonra alındı. Daha sonra Lehistan içlerine giren Osmanlı ordusu, önce İlbav kalesini, sonra da Bucaş palangasını ele geçirdi. Bu kötü durum karşısında barış isteyen Lehliler, Osmanlı Devletine her yıl 22.000 altın vermek, Podolya ülkesini her şeyiyle Osmanlılar'a terk etmek, Ukrayna Kazak hatmanı Doreşenko'ya vermek, Kırım hanlarına yine eskiden olduğu gibi belirli vergiyi vermek gibi koşullarla bir antlaşma imzaladılar (17 Ekim 1672). Ancak kral tarafından kabul edilen barış koşullarından vergi maddesinin Diyet Meclisi'nce kabul edilmemesi dolayısıyla Lehistan'a yeniden sefere karar verildi. Osmanlı ordusu Lehistan sınırına geldiği zaman Lehliler Hotin kalesine hücum ederek burayı aldılar (Kasım 1673). Fakat ertesi yıl Hotin yeniden Türkler tarafından ele geçirildikten başka, Ukrayna'ya giren Osmanlı ordusu bazı kale ve palangaları aldı (Kasım 1674). Kış mevsiminin gelmesi üzerine geri dönen Osmanlı ordusu, ertesi yıl Haleb Valisi Şişman İbrahim Paşa'nın başkomutanlığında yeniden Lehistan içlerine girerek Podolya'da bulunan bütün kale ve palangaları ele geçirdi (1675). Lehliler ikinci kez barış isteğinde bulundular; vergi maddesinin kaldırılmasıyla eski koşullar aynenkabul edildi ve antlaşma imzalandı (1676).

Fazıl Ahmed Paşa Eylül 1676'da padişahın Edirne'den İstanbul'a hareketi sırasında hastalanarak Çorlu ile Karıştıran arasında 42 yaşındayken öldü; cenazesi İstanbul'a

getirilerek babasının da bulunduğu türbeye gömüldü. 4. Mehmed derhal Köprülü Mehmed Paşa'nın damadı Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'yı çağırarak mühr-i hûmâyûnu ona verdi ve vezir-i azam atadı. (6 Kasım 1676).

Osmanlı uyruğunu tanıyan Sarıkamış Kazakları hatmanı Doreşenko bir süre sonra Osmanlılar'dan yüz çevirerek Ruslar'a meyletmiş ve Çehrin kalesini onlara terk etmişti. Bu durum üzerine Osmanlı Devleti Çehrin'i Ruslar'dan almak için harekete geçti; başkomutan atanan Şeytan İbrahim Paşa 1677 Haziranında kaleyi kuşattı. Ancak Ruslar'ın büyük bir kuvvetle geldiğini öğrenince geri çekilmek zorunda kaldı. Bunun üzerine bizzat sefer hazırlığına giren padişah, 11 Nisan 1678'de Rusya'ya savaş ilan etti ve Silistre'ye kadar geldikten sonra Vezir-i azam Kara Mustafa Paşa'yı başkomutan atayarak Çehrin üzerine gönderdi. Uzun bir kuşatmadan sonra kaleyi ele geçiren Osmanlı kuvvetleri, kaleyi kurtarmak için gelen Rus ordusunu yendi (12 Ağustos 1678). Kış mevsiminin gelmesi üzerine geri dönülmesinden sonra ikinci kez sefer hazırlığı yapıldığı sırada Ruslar'ın barış önerisi uygun bulunarak 13 Şubat 1681 yılında 12 maddelik bir antlaşma imzalandı. Bu antlaşmaya göre Dinyeper (Özi) Irmağı'nın sağ kısmında olan yerler Osmanlılar'da kalacak Kiev ve çevresi Ruslar'da kalarak bu arada kale yapılmayacak ve Kırım kuvvetleri Rus topraklarına saldırmayacaktı. Bu anlaşma üzerine sefer ertelenmiştir.

5. GERİLEME DEVRİ

Viyana Kuşatması (1683)

Katolik ve Protestan mezheplerine tabi Macar halkından Protestanların Avusturya imparatoru tarafından Katolik mezhebine girmek için zorlanmaları, onların Osmanlı korumasına girmek için başvurularına neden olmuştu (1668). Fakat bu sırada Köprülü Fazıl Ahmed Paşa, Kandiye kuşatmasıyla meşgul olduğundan bu öneri ele alınmamış, Avusturya imparatoru da bir yolunu bularak Osmanlılar tarafına geçmek isteyen Orta Macar kralını öldürtmüştü. Avusturya egemenliğini kabul etmeyen Orta Macar kralının oğlu Tököli İmre ise mücadeleye girişip Osmanlılar'ın korumasına girmek için yeniden başvuruda bulunmuştu. Fazıl Ahmed Paşa'nın ölümü ve yerine Kara Mustafa Paşa'nın geçmesi üzerine bu öneri kabul edilerek, Avusturya ile olan barışın bitimine iki yıl kala bu yardım dolayısıyla iki devlet kuvvetleri arasında çatışmalar çıkmıştır. Tököli'ye yardım için serdar olarak atanan Budin Beylerbeyi İbrahim Paşa, bütün Orta Macaristan'ı ele geçirdiği gibi Osmanlılar'a ait olup Avusturyalılar tarafından işgal edilmiş olan Fülek kalesini de zapt etmişti. Bunun üzerine imparator tarafından bir elçi gelerek anlaşmanın yenilenmesini istemiş, ancak Vezir-i azam Kara Mustafa Paşa şöhrete çok düşkün olması nedeniyle Avusturya'ya savaş açılması için öneriyi kabul etmeyerek birtakım entrikalara girişmişti. Nitekim bu çalışmaları sonucunda 4.Mehmed'i kandırıp sefer izni almış ve hazırlıklara başlamıştır (1682). Bu durum karşısında savaşın kaçınılmaz olduğunu gören Avusturya ise İspanya, Venedik, Lehistan devletleriyle Papalık, Brandenburg Elektörlüğü ve Bavyera, Saksonya, Frankonya ve Suab prensliklerine başvuru ile onların yardımını kazanmıştı. Hatta savaş halinde bulundukları Fransa bile kendisine düşmanca davranmayacağına dair söz vermişti. Lehistan ise Avusturya ile bir ittifak antlaşması imzalayıp, savaş sonunda Bucaş anlaşmasıyla kaybettiği yerleri geri alacağı gibi Eflâk ve Boğdan'ı da alacaklardı.

Sefer hazırlıkları tamamlandıktan sonra 1683 Şubat sonunda Edirne'den padişahla beraber hareket edilerek Belgrad'a gelindi. Burada kalan padişah, Vezir-i azam Kara Mustafa Paşa'yı serdar atadı. Esek sahrasında yapılan görüşmede vezir-i azam ve Reisülküttab Mustafa Efendi doğrudan Viyana üzerine gidilerek burasının zapt edilmesini istediler. Fakat deneyimli vezirler ve Kırım Hanı önce Yanıkkale ve Komaran kalelerinin ele geçirilerek ertesi yıl Viyana üzerine gidilmesi fikrini savundular. Ancak şan ve şöhrete düşkün, haris ve inatçı bir vezir olan Kara Mustafa Paşa fıkrinden vaz geçmeyerek, kendisiyle aynı düşüncede olmayanları öldürteceğini söyledi. Böylece Viyana'ya doğru hareket edilerek önce Viyana çevresindeki Ovar, Hanburg kaleleri, daha sonra da pek çok kale ve palanga ele geçirildi; 14 Temmuz 1683'de de Viyana önüne gelindi. Bu durum Almanya'da büyük bir heyecan yarattı; İmparator Leopold ise Viyana'dan kaçarak Lenz kasabasına sığındı. Teslim önerisinden sonra Viyana kuşatıldı; ilk saldırılarla çevre palangalar ele geçirildi. Ancak ilk Viyana kuşatmasında olduğu gibi ağır toplar getirilmemişti. Kuşatma uzun sürdü ve bu arada Leh ordusuyla Alman kuvvetleri kuşatma kuvvetlerini arkadan sardı ve yapılan savaşı Osmanlılar kaybetti. Bütün ağırlıklar ve hazine savaş alanında terkedildi (10 Eylül 1683). Yanıkkale önüne gelen vezir-i azam,dağılan kuvvetleri burada topladıktan sonra Budin'e geldi. Düşman istilasına karşı bazı kale ve palangaları tahkim etti; aldığı önlemlerle perişanlığı önleyerek orduda disiplini sağladı.

Viyana önündeki başarısından sonra düşman kuvvetleri önce Ciğerdelen kalesini ele geçirdiler. Bundan sonra kendilerine karşı gönderilen Budin Valisi Kara Mehmed Paşa'yı yendikten sonra Estergon'u kuşattılar. Bu sırada Kırım Hanı, savaşta gösterdiği kusurdan dolayı görevinden alındı; yerine 2.Hacı Giray Han atandı (Ekim 1683). Estergon muhafızları tarafından düşmana teslim edildi;bu kötü durum nedeniyle padişah, Vezir-i azam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'yı öldürttü ve yerine Kara İbrahim Paşa'yı vezir-i azam atadı.

Bu sırada Avusturya, Lehistan ve Venedik ayrı ayrı cephelerden Osmanlı topraklarına hücum ettiler. Daha sonra savaşın bitmesine yakın (1696) Rusya da ayrı bir cepheden saldırıya geçti.

Avusturya ilk olarak Estergon'u aldıktan sonra Budin yakınlarındaki Vişegrad'ı ele geçirdi. Kendilerine karşı Avusturya cephesi serdarlığına atanan Kara Mehmed Paşa kuvvetlerini de yenerek Vayçen (Vaç) kalesini aldılar ve Peşte'yi işgal ettiler (1684). Bundan sonra korkusuzca Budin'i kuşatan Avusturya kuvvetleri, gerek kale içinden gerekse dışardan yapılan hücumlarda büyük kayba uğradı ve 4 Ekim 1684'de yaptıkları genel hücumda da başarı kazanamadılar ve Osmanlı kuvvetlerinin geldiğini haber almaları üzerine kuşatmayı kaldırdılar. Budin'i kahramanca savunan Şeytan İbrahim Paşa, padişahın takdirini kazanarak Macaristan'daki orduya başkomutan atandı ve lakabı da Melek olarak değiştirildi. Bu arada diğer bir koldan Uyvar üzerine yürüyen Avusturya kuvvetleri Melek İbrahim Paşa'nın kaleyi kurtarma girişimine karşın Osmanlı ordusunu yendiler ve kaleyi aldılar (1685).

Melek İbrahim Paşa'nın padişah tarafından takdir edilmesi ve başarıları, Vezir-i azam Kara İbrahim Paşa'nın onu öldürtmesine neden oldu. Fakat o da padişah tarafından görevinden alınarak yerine Sarı Süleyman Paşa atandı (Aralık 1685).

Ertesi yıl sefer mevsiminde başkomutan olarak atanan Vezir-i azam Sarı Süleyman Paşa Belgrad'a gitti. Bu sırada Budin yeniden kuşatıldı ve vezir-i azamın ihmali sonucunda yeterli

4.Mehmed'in tahttan indirilmesi üzerine yerine geçen Sultan İbrahim'in oğlu 2.Süleyman'a (1687-1691) ait bir portre. Yan sayfa: 4. Mehmed'in annesi Turhan Hatice Sultan (1627-1682) tarafından yeniden yapımına başlanan Yeni Camii'nin 19. yüzyılda yapılmış bir gravürü. Mimarı Mustafa Ağa'dır.

yardımı alamayarak 2 Eylül 1686'da 145 yıl Osmanlı yönetiminde kalan Budin, Avusturya kuvvetlerinin eline geçti. Bundan sonra birbiri ardınca Segedin, Şemontorna, Peçevi kaleleri ile Erdel kaleleri Avusturyalılar'ın eline geçti. Ertesi yıl bazı başarılar elde edilmesine rağmen daha sonraki savaşta yenilen Osmanlı kuvvetleri Esek'e kadar çekildi. Bu sırada yardım isteyen Eğri'ye askerin isyanı nedeniyle yardım gönderilemedi. Sarı Süleyman Paşa istifa ile mühr-i hümayûn Köprülü damadı Siyavüş Paşa'ya verildi; asker cepheyi boş bırakarak İstanbul'a doğru yola çıktı (Eylül 1687). Bundan yararlanan düşman kuvvetleri Esek, Varadin, Sirem taraflarını ve Belgrad'ın hemen yanındaki Zemlin çevresini kolayca elde etti.

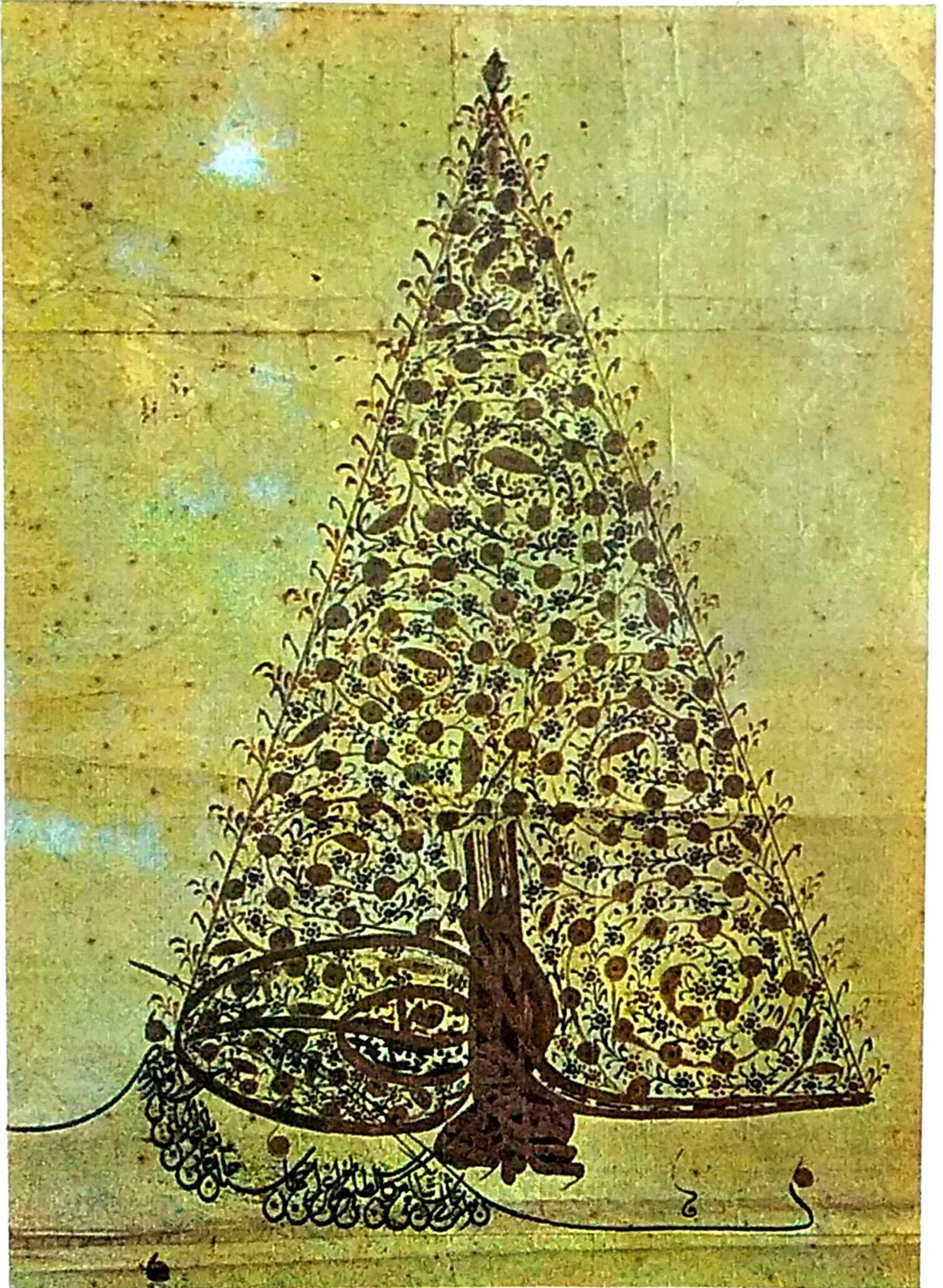
Avusturya cephesinde durumun kötü olmasına karşın, Lehistan cephesinde Kırım kuvvetlerinin yardımıyla başarılı bir savaş yapılmaktaydı. Nitekim Leh Kralı Jan Sobyeski'nin Kamaniçe'yi alarak Boğdan'ı işgal düşüncesi Osmanlı ve Kırım kuvvetlerinin ortak çalışmalarıyla suya düşürüldü. Hatta önce 5 Kasım 1684'de Leh ordusu yenildiği gibi, Kasım 1685'de Leh taarruzu püskürtüldükten sonra Lehistan içlerine akınlar yapıldı. 1687 yılında Kamaniçe'yi kuşatan Leh kuvvetleri Yaş'ı işgal etmelerine karşın yardıma gelen Kırım kuvvetleri üzerine kuşatmayı kaldırarak çekilmek zorunda kaldılar.

Girit'in elden çıkmasıyla büyük bir kayba uğramış olan Venedik ise, Osmanlı kuvvetlerinin Viyana önünde uğradığı yenilgi üzerine Avusturya ile ittifak kurarak karadan ve denizden olmak üzere üç koldan saldırıya geçti. Bosna tarafından hücum eden kol, Bosna Beylerbeyi Fındık Mustafa Paşa tarafından yenilgiye uğratılmışsa da Venedikliler Dalmaçya kıyılarında bazı kaleleri ele geçirdiler. Ayrıca Papa, Floransa Malta, Ceneviz ve İspanya donanmalarının da yardımıyla Ayamavra Adası'nı işgal ettiler. Ancak Limni üzerine yaptıkları saldırıda büyük kayıp vererek çekildiler. Mora'da ise önce Koron kalesini kuşatan Venedikliler (7 Ağustos 1685), yardıma gelen küçük Osmanlı kuvvetini yendikten ve 3 aylık kuşatmadan sonra burayı aldılar. Mora seraskeri Musahip Mustafa Paşa'yı da ikinci bir savaşta yenen Venedik kuvvetleri, Zarnata ve Kalamata kalelerini de ele geçirdi. Ertesi yıl Mora'ya tekrar hücum eden Venedik kuvvetleri, Eski ve Yeni Navarin kalelerini elde ettikten sonra Mudon üzerine yürüyüp 7 Temmuz 1686'da burayı da zapt ettiler. Bundan sonra arka arkaya Mora kalelerini ele geçiren Venedikliler, Ağustos 1686'da Anapoli'yi, sonra Patras ve Korent'i, daha sonra Yunanistan'da İnebahtı, Mizistre ve diğer kale ve kentleri, son olarak da 25 Eylül 1687'de Atina'yı ele geçirdiler.

Durum bu derece kötüyken padişah bu sırada ava düşkünlüğü nedeniyle Edirne taraflarından ve Istranca ormanlarından ayrılmıyor, ordularının başında olması ve devlet işlerini eline alması gerekirken bunu vezirlere bırakıyordu. Oysa cephelerdeki bozgunların yanı sıra mali durum tamamen çökmüş, Anadolu isyanlarla karmakarışık bir duruma gelmişti. Nihayet padişahın bu ilgisizliği üzerine asker ve bilgin sınıfa onu tahttan indirmek için girişimde bulundular. 2.Süleyman tahta çıkarılarak (9 Kasım 1687) 4.Mehmed'i Şimşirlik dairesine hapsettiler.

2. SÜLEYMAN (1687-1691)

2.Süleyman'ın ilk zamanlarında İstanbul'da yine kargaşalık devam etti. Sonunda elebaşılardan Fetvacı Hüseyin Çavuş öldürtülerek ortalık yatıştırıldı. Ayrıca sefer için tüm hazırlıklar tamamlanarak sancağ-ı şerîf çıkarıldı ve etrafında toplanmaları için halk ve askerler çağrıldı. Zorbabaşı-

2.Ahmed'e(1691-1695) ait bir minyatür. Sultan İbrahim'in Osmanlı tahtına geçen üç oğlundan biri olan 2.Ahmed dönemi Osmanlı tarihinin en silik dönemlerindendir. Yan sayfa: 2. Süleyman'ın tuğrası. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi.

lardan Hacı Ali'nin ve Vezir-i azam Siyavüş Paşa'nın katillerinden sonra ortalık yatıştı (1688).

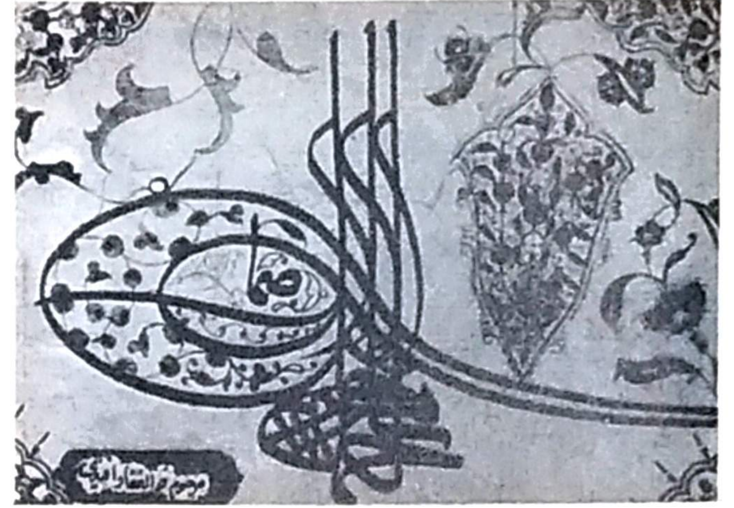
İstanbul'da karışıklık devam ederken Avusturya ve Venedik kuvvetleri ilerlemelerini sürdürmekteydiler. Bu arada Eğri kalesi de Avusturyalılar'ın ellerine geçmişti. Osmanlı kuvvetlerinin Belgrad'da bile tutunmaları mümkün görünmemekteydi. İşte böyle bir zamanda kuvvetli bir komutana gerek duyulurken, zorbalıktan yetişme Yeğen Osman Paşa serdarlığa getirildi (1688). Ancak, Yeğen Osman Paşa'nın yanındaki kuvvetlerle düşmana karşı koyamayacağını bildirmesi ve vezir-i azam olmak için birtakım oyunlara girişmesi üzerine. görevinden alınarak, Hazinedar Hasan Paşa serdar olarak atandı. Fakat Vezir-i azam İsmail Paşa'nın entrikalar sonucu görevinden alınmasından sonra tekrar Yeğen Osman Paşa başkomutan oldu; Tekirdağlı Bekrî Mustafa Paşa da vezir-i azam oldu. Bu sırada Avusturya küçük bir kuvvetle Belgrad önüne geldi. Serdar Yeğen Osman Paşa Belgrad'dan kaçtığı gibi yardım isteklerine de kulak vermedi. Sonunda 8 Eylül 1688'de Belgrad Avusturya kuvvetlerinin eline geçti; bundan sonra Temeşvar'ın dışında bütün Macaristan Avusturyalılar tarafından işgal edildi. Birbiri peşi sıra alınan bu yenilgiler üzerine Osmanlı Devleti barış girişiminde bulunmasına karşın Avusturya tarafından reddedildi; bunun üzerine padişahın sefere çıkması kararlaştırıldı. Bu arada Kırım Hanı Selim Giray da Edirne'ye çağrılarak sefer hakkında görüşme yapıldı.

Belgrad'ı alan düşmanın bir kolu Niş'e doğru gelirken, diğer bir kolu da Yenipazar taraflarına gelmişti. Sofya'ya kadar ordu ile gelen padişah, serdar atadığı Recep Paşa'yı Belgrad'ı almak için gönderdiyse de mağlup olarak dönmesi (1689), orduda isyan çıkmasına neden oldu. Fakat muhalefet edenlerin öldürülmesine fetva alındığı için isyan bastırıldı ve Niş'e geri dönüldü. Bu arada düşman yeni aldığı yardımcı kuvvetlerle Niş'i kuşattı. Daha ilk hücumda Osmanlı kuvvetleri bozuldu ve Niş düşman eline geçti (26 Eylül 1689). Bunun üzerine vezir-i azam serdar atanarak Sofya'ya gönderildi. Fakat bir başarı elde edemediği gibi Avusturya kuvvetleri Vidin'i de ele geçirdiler. Bunun üzerine Vezir-i azam Bekrî Mustafa Paşa görevinden alınarak Köprülü-zâde Fazıl Mustafa Paşa vezir-i azam atandı (7 Kasım 1689).

Fazıl Mustafa Paşa ilk iş olarak bazı haksız vergileri kaldırdıktan sonra bir beyannâme ile askeri göreve çağırdı. Bundan sonra serdar-ı ekrem atanan Fazıl Mustafa Paşa Kırım Hanına da mektup gönderdikten sonra Niş üzerine yürüdü; bir Avusturya ordusunu yendikten sonra Niş'i kuşattı. Bu sırada Erdel tarafına gönderdiği Tököli İmre ve Çerkez Ahmed Paşa'nın Avusturya Başkomutanı Heister'i tutsak ettikleri haberi geldi; bu haber üzerine Niş'i savunanlar da teslim oldular (9 Eylül 1690). Buraya yeterli kuvvet koyan serdar-ı ekrem Belgrad üzerine yürüdü; yol üzerindeki Semendire ve Hisarcık alındıktan sonra (28 Eylül 1690) Belgrad önüne gelindi. 8 günlük bir kuşatmadan sonra kale Türkler'in eline geçti (9 Kasım 1690). Belgrad'ın alınmasından sonra kale Türkler'in eline geçti (9 Kasım 1690). Belgrad'ın alınmasından sonra Böğürdelen (Sabaç), Vidin, Fethü'l-islam ve Hırsova ile Tuna'nın Güney kıyısındaki yerler tamamen Osmanlı kuvvetlerinin eline geçti. Bundan sonra İstanbul'a dönen Vezir-i azam •Salahor Süleyman Paşa'yı Tököli İmre ile birlikte Erdel'in zaptına memur etti. Fakat kış mevsiminin gelmesi ve gerekli ortamın sağlanamaması üzerine akınlar yapılmakla yetinilerek dönüldü (Ocak 1691).

13 Mayıs 1691'de yeniden sefer için harekete geçen vezir-i azam, padişahın hastalığı dolayısıyla devlet işlerinin yürütü-

Üst: 2.Ahmed'in tuğrası. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi. Alt: 2.Mustafa'nın tuğrası. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi.

lememesini göz önüne alarak bilgin ve diğer devlet büyüklerinin de onayıyla padişahın kardeşi 2.Ahmed'i tahta çıkarmak için görüşmeler yaptılar. Vezir-i azam Sofya'ya geldiği zaman 2.Süleyman 51 yaşında öldü ve 2.Ahmed tahta çıktı (23 Haziran 1691).

2. Süleyman devrinde Lehistan cephesi Türkler açısından oldukça iyi bir durumdaydı. Nitekim Kırım kuvvetlerinin Lehistan içlerine yaptıkları akınlar sayesinde Lehistan harap olmuştu. Leh Kralı Ağustos 1688'de Kamaniçe'yi almak için yaptığı girişimin boşa çıkması ve yenilerek geri çekilmesi üzerine barış isteğinde bulunmuştu. Ancak bu sırada Ruslar'ın Kırım üzerine yürüdüklerinin haberi, barış çalışmalarını durdurmuştur (1689).

1688 yılından itibaren Venedik cephesinde ise çarpışmalar bütün şiddetiyle sürmüştür. Venedikliler, Mora Yarımadası'nda alamadıkları Benefşe'yi daha sonra da Tep (İstefe)'i de ele geçirdiler. Bu başarılarından sonra büyük bir donanmayla Ağriboz Adası'nı da koruyan Venedikliler, bütün çabalarına karşın adayı alamadılar. Bosna taraflarında ise Avlonya'yı alan Venedikliler, Dalmaçya'da Kenin kalesini de ele geçirdiler. Fakat Bosna'yı almak için gelen kuvvetlerin Türklere yenilmesiyle Venedikliler buradan çekildi. Avlonya kalesi ise Vezir-i azam Fazıl Mustafa Paşa'nın o tarafa kuvvet göndermesi ve bir aylık kuşatmadan sonra geri alınmıştır (1691).

2.AHMED (1691-1695)

2. Ahmed'in tahta çıkmasından sonra Sofya'dan Belgrad'a hareket eden Fazıl Mustafa Paşa, Tuna üzerine köprü kurdurarak askerin bir kısmını karşı kıyıya geçirdi. Tuna'nın taşkın olması nedeniyle kendisi ve bir kısım asker ise geçememişti. Avusturya kuvvetleri ise Varadin'den hareket ederek Zemun (Zemlin) yakınlarına geldi. Fakat Türk ordusunun ileri yürüyüşü karşısında geri çekildi; vezir-i azam ileri hareket ederek Slankamen ile Varadin arasına geldi ve böylece Avusturya kuvvetlerinin ilerisine geçti. Kırım kuvvetlerinin gelmesini bekleyen başkomutan önlerinin kapandığını öğrenen Avusturya kuvvetlerinin saldırısına uğradı. 20 Ağustos 1691'de Slankamen'de yapılan savaş Türkler lehine sonuçlanırken Fazıl Mustafa Paşa'nın alnından vurularak şehit düşmesi üzerine ordu dağılarak Belgrad'a dönüldü. Vezir-i azamlığa ikinci vezir Kadı Ali Paşa getirildi; ancak Kadı Ali Paşa'nın bir yolunu bularak Belgrad'a gitmemesi sonucu Macaristan cephesi serdarlığına Koca Halil Paşa atandı (31 Ağustos 1691).

Halil Paşa Belgrad'a giderek oradan Temeşvar'a yardım için harekete geçti. Buraya gerekli yardımı yaptığı sırada Varat'ı kuşatan düşman kuvvetlerinin bozguna uğratıldığı haberi geldi. Belgrad'a dönen serdar Halil Paşa İstanbul'dan çağrıldığından Silistre Beylerbeyi Topal Hüseyin Paşa'yı Belgrad savunmasında bırakarak döndü. Vezir-i azam, Koca Halil Paşa'nın başarılarını çekemediğinden bir yolunu bularak onu serdarlıktan aldı ve yerine Topal Hüseyin Paşa'yı serdar atadı (Ocak 1692). Bu arada İngiltere ile Hollanda'nın barış girişimleri bir sonuç vermedi ve vezir-i azam 30 Haziran 1692 yılında Edirne'den hareket ederek Belgrada doğru yola çıktı. Bu sırada yardım almaktan umudunu kesen Varad kalesinin açlıktan dolayı teslim olduğu haberi geldi (11 Haziran). Belgrad'a gelen vezir-i azam ileri harekâta girişmeyerek Belgrad kalesini tahkim etti. Bu sırada Macaristan içlerinde kalıp henüz teslim olmamış kalelere de yardım kuvvetleri ve malzeme gönderildi; daha sonra da İstanbul'a dönüldü.

Vezir-i azamın padişahın ısrarına karşın defterdarı görevin-

den alma çabaları, kendinin görevden alınmasına neden oldu; yerine ikinci vezir Bozoklu Mustafa Paşa getirildi.
Yeni serdar-ı ekrem Kırım Hanının Avusturya cephesiyle ilgili olarak gönderdiği haber üzerine 6 Temmuz 1693'de Erdel üzerine sefere çıktı. Osmanlı ordusu Erdel'e geldiği zaman 100.000 kişilik bir Avusturya kuvvetinin Belgrad'ı kuşatmak üzere olduğu haberi alındı. Bunun üzerine derhal Belgrad'ı kurtarmak için o tarafa doğru harekete geçildi. Türk ordusunun geldiğini gören Avusturya kuvvetleri kuşatmayı kaldırarak Varadin'e çekildi. Belgrad'ı tahkim eden Osmanlı kuvvetleri Varadin'e doğru bir gösteri yürüyüşü yapmakla yetindiler.
Ertesi yıl, zamanını avcılıkla geçirdiği için görevinden alınan vezir-i azamın yerine atanan Defterdar Sürmeli Ali Paşa sefere çıktı. Kırım kuvvetleriyle de birleşen yeni vezir-i azam Varadin'i kuşattıysa da mevsimin yağmurlu olması nedeniyle başarılı olamadı (1694). Bu sırada kış mevsiminden yararlanan Avusturya Göle kalesini ele geçirdi. Böylece Macaristan'da Osmanlılar'ın elinde yalnız Temeşvar kalmış oluyordu.

2. MUSTAFA (1695-1703)
Vezir-i azamın İstanbul'a dönmesinden sonra Padişah 2.Ahmed'in ölmesi üzerine yerine 4.Mehmed'in en büyük oğlu Şehzade Mustafa hükümdar olmuştur. 32 yaşındaki hükümdar ilk iş olarak kendisi sefere gitmeye karar vererek 30 Haziran 1695'de Edirne'den Belgrad'a hareket etti. Temeşvar'a gerekli yardımın yapılmasını emreden padişah, Temeş var'ın kuzeydoğusunda önemli bir kale olan Lippa (Lipve) üzerine gitmeyi kararlaştırdı. Kısa bir kuşatmadan sonra ele geçirilen bu kaleyi kurtarmaya gelen bir Avusturya ordusu da mağlup edilip, hemen arkasından Lügoş kalesi de alındı (Eylül 1695). Bundan sonra gerekli önlemleri alan hükümdar 1 Kasım 1695'de Edirne'ye, oradan da İstanbul'a geldi; dönüşte padişaha gazi ünvanı verilmiştir. Ertesi yıl tekrar sefere çıkan padişah, bu kez Temeşvar'ı kuşatmış olan Avusturya kuvvetleri üzerine yürüdü. Ulaş mevkiinde düşmanla yapılan savaşı kazanan Türkler (25 Ağustos 1696), büyük çapta ganimet alarak ve Temeşvar kalesini yeniden tahkim ederek döndü. Sultan Mustafa Nisan 1697'de üçüncü kez sefere çıkarak Belgrad'a geldi. Buradan Titel kalesi üzerine gidilerek üç saatte alındı;daha sonra Segedin'e doğru hareket etti. Ancak Avusturya kuvvetleri tarafından Tise Irmağı'nı geçerken yakalanan Osmanlı ordusu Zanta'ya çekilmek zorunda kaldı. Burada ani olarak bastıran düşman karşısında ordu bozuldu ve büyük kayıplar verildi. Bu durum karşısında padişah geri çekilerek önce Belgrad'a, oradan da İstanbul'a döndü (21 Eylül 1697). Savaşta ölen Vezir-i azam Elmas Mehmed Paşa'nın yerine Amca-zâde Hüseyin Paşa getirildi. Bu sırada diğer cephelerde ise durum şöyleydi:
Lehistan Cephesi: Bütün arzuları Kamaniçe'yi almak olan Lehliler, çeşitli yollar denemelerine karşın isteklerine kavuşamadılar. Çünkü her defasında Kırım kuvvetlerinin de yardımıyla yenilerek geri çekildikleri gibi, Tatarların akınlarına hedef olan ülkeleri harap oldu, bu yüzden Avusturya ile yaptıkları ittifak kendileri açısından hiç işe yaramadığı gibi zararlı da çıktılar.
Venedik Cephesi: Venedik Mora'yı istiladan sonra, elinde bulunduğu Girit'teki Suda kalesi dolayısıyla Hanya'yı almak istemekteydi. Haçlı donanmasının da yardımıyla Hanya kuşatıldıysa da Osmanlı kuvvetlerinin gerek Mora'ya akınlar yapması, gerekse Hanya'ya yardım gönderilmesi gibi nedenlerden Venedikliler kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldılar.
Bosna-Hersek cephesinde ise Bosna Valisi Mehmed Paşa'nın üstün çabaları nedeniyle Venedikliler önemli bir başarı kazanamadılar; sadece Gabela'yı ele geçirdiler. Fakat Mehmed Paşa'nın ölümünden sonra askerin disiplininin bozulması nedeniyle Venedikliler eyalet merkezi Saray-Bosna'yı ele geçirmeyi başardılar. Bu cepheye de Daltaban Mustafa Paşa atanarak o tarafa gönderildi. 1694'de düşman eline geçmiş olan Sakız Adası da yeniden zapt edilerek, Venedik donanması yapılan üç savaşta da yenilgiye uğratıldı (21 Şubat 1695). Venedik donanmasının bu durumundan yararlanılarak Mora'da Anadolu'ya yapılan hücum bir sonuç vermedi. Hatta Mora'ya yararı olur düşüncesiyle serbest bırakılan Rum beylerinden Manyalı Liberius'un da Venedikliler tarafına geçmesiyle Mora'dan umut kesildi (1696).
Rus Cephesi: 1695 yılına kadar üç devletle yapılan savaşa bu tarihten sonra Rusya da katılmıştır. Ruslar daha önce (1686) Lehliler ile anlaşarak bir yıl sonra birden bire Kırım'a saldırdılarsa da mağlup edilerek geri püskürtüldüler. Bundan sonra 1695 yılına kadar sessiz kalan Ruslar, Osmanlı kuvvetlerinin devamlı mağlubiyetinden güç alarak yeniden Lehliler ile anlaşarak bu kez de büyük bir kuvvetle Azak kalesine saldırdılar (8 Temmuz 1695). Diğer bir Rus ordusu ise Özi tarafından saldırıya geçmişti. Bu kuvvetler Doğan kalesini aldıktan sonra Nusret Kerman ile Şahin Kerman kalelerini de ele geçirdiler. Azak kalesi ise Ruslar tarafından kuşatıldıktan sonra başarı ile savunuldu; yapılan hücumlarla ve alınan yardım sayesinde Rus kuvvetleri yenilerek geri püskürtüldü (13 Ekim 1695). Ancak bir yıl sonra kalenin tahkim edilip savunmaya hazırlandığını gören Ruslar, Azak kalesini yeniden kuşattılar (3 Haziran 1696). Bir yıllık bir kuşatmadan sonra dıştan yardım gelmesini de önlediler. Dörtyüz beşyüz muhafız ancak 2 ay kadar direnebildi; kalenin yardımına gelen Osmanlı ve Kırım kuvvetleri de kaleye girmeyi başaramadı ve böylece Azak Ruslar'ın eline geçti (26 Temmuz 1697).
36 yıldan beri süren savaşın her iki tarafı da yıpratması barışı gündeme getirdi. Nitekim çeşitli çalışmalar sonunda Belgrad yakınlarındaki Karlofça'da 26 Ocak 1699'da Avusturya, Venedik ve Lehistanla barış imzalandı. Varılan anlaşma gereğince, Banat veya Temeşvar eyaleti ve bütün sancaklarının dışında Erdel dahil bütün Macaristan Avusturya'ya terk edilmekteydi. Diğer yandan Sava Irmağı da her iki devlet arasında sınır olacaktı.
Lehliler ile yapılan anlaşmada da Osmanlı Devleti Podolya'yı boşaltarak Kamaniçe ile Ukrayna'yı Lehistan'a bırakıyor, buna karşılık Boğdan'da Lehliler'in elinde bulunan Suçeva, Soroka, Kampulek gibi kaleler de Osmanlılar'a veriliyordu.
Venedikliler ile yapılan antlaşmada ise, Korent hariç olmak üzere bütün Mora Yarımadası, Ayamavra Adası ile yanındaki Küçük-ada ve Dalmaçya'da Knin, Sin, Gabela, Zadvarya, Vorgoraç, Velika Çeklot kaleleri Venedikliler'e bırakılıyor, buna karşılık İnebahtı Körfezi civarında elde ettikleri bütün kent ve kasabaları terk ediyorlardı.
Ruslar ile önce 3 yıllık bir mütareke yapılmış, 1700 yılında İstanbul'da diğerleriyle olduğu gibi 25 yıllık bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmayla Azak kalesi ve çevresi Ruslara terk edilmekteydi; ayrıca Kuban taraflarından da 10 saatlik bir alan Ruslara verildi. Buna karşılık Ruslar da Özi civarında ele geçirdikleri kale ve hisarları yıkılmak koşuluyla Osmanlılar'a geri verdiler.
Karlofça antlaşmasıyla sonuçlanan ve dört cephede, özellikle Avusturya ile Venedik cephelerinde önemli toprak kayıplarına uğrayan Osmanlı Devleti, uzun yıllarda elde ettiği yerleri 16 yılda düşmana bırakmıştı. Nitekim Macaristan, Erdel, Podolya, Ukrayna, Mora tamamen olmak üzere Bosna'dan da önemli yerler elden çıkarak, ilk toprak kaybına uğramıştır. Savaşın uzun sürmesi idari, mali, askeri, adli ve ekonomik birçok buhranlar doğurmak suretiyle devleti sarsmış, bundan sonra meydana gelen iç ve dış tehlikeler yüzünden devlet kendini toparlayarak eski düzenini bulamamıştır. Karlofça antlaşması Osmanlılar'ın askeri gücünün ne kadar zayıfladığını ortaya koymuş, yüzyıllarca düşman üzerinde yer eden Türk kudret ve haşmetini ortadan kaldırmıştır.
Karlofça antlaşmasının ardından, Vezir-i azam Amca-zâde Hüseyin Paşa ilk iş olarak ülkenin içine düştüğü kötü ve acıklı durumun düzeltilmesi için harekete geçti. Hüseyin Paşa ilk önce sınırları tahkim ettikten sonra eyaletlerin idari durumunu ele alarak, buralardaki güvenliğin sağlanması hususunda valilere geniş yetkiler verdi. Bundan sonra tamamen bozulmuş olan mali ve ekonomik durumu düzeltmeye çalıştı; fazla vergileri kaldırarak, göçebe grupları da yerleştirmeye çalıştı. 16 yıl süren savaş nedeniyle düzen disiplinin kalmadığı askeri sınıfı da ele alan Amca-zâde Hüseyin Paşa, Kapıkulu ocaklarıyla Timarlı sipahileri de düzelterek sayılarını azalt-

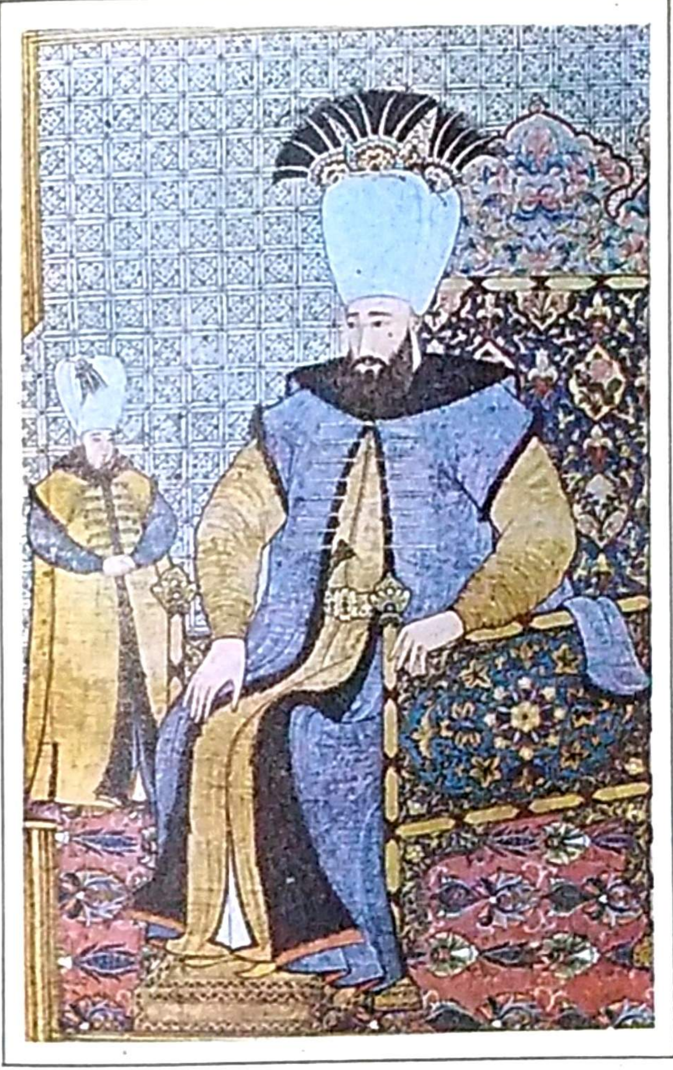

mıştır. Kaptan-ı derya Mezomorto Hüseyin Paşa ile işbirliği yaparak donanmayı da düzelten vezir-i azam, resmi evraklara tarih atılması yöntemini de getirmiştir.
Bu sırada Leh ve Rus topraklarına yaptıkları akınlarla geçinen Kırım Hanlığı bundan sonra bu akınları yapamadıklarından Ruslar'ın Kırım'ı almak istediklerini ve Kırım'a yakın yerde önemli bir kale yaptıklarını bildirerek, Osmanlı Devleti ile Rusya'nın arasının açılmasını istemişlerdi. Hatta Kırım Hanı Devlet Giray, bu sırada Amca-zâde'nin istifasıyle yerine tayin edilen ve bir oldu bitti ile Ruslar'a karşı hareket etmek isteyen Vezir-i azam Daltaban Mustafa Paşa'dan aldığı teşvik mektubu üzerine Bucak tarafına kuvvet gönderdiyse de, Daltaban'ın öldürülerek yerine Rami Mehmed Paşa'nın geçmesi ve Devlet Giray'ın hanlıktan alınarak yerine babası Hacı Selim Giray'ın atanması ile Kırım sorunu çözümlenmiştir (Aralık 1702).

Edirne Olayı ve 2. Mustafa'nın Tahttan İndirilmesi

Vezir-i azam Amcazâde Hüseyin Paşa büyük bir çabayla ülkenin bayındırlığı için çalışırken karşısına hükümetin bütün işlerine karışan Şeyhülislam Feyzullah Efendi çıkmıştır. Feyzullah Efendi bütün yüksek devlet memurluklarını oğullarına, damatlarına ve yakın akrabalarına vererek devlet adamları arasında kırgınlığa neden olmuştur. Bu nedenle Amcazâde'nin istifasından sonra yerine atanan Daltaban Mustafa Paşa'nın işlerine karışmak fırsatını bulmuştur. Fakat vezir-i azamın aleyhtarlarının, Tatarları ve Yeniçeri ocağını kışkırttığını yaymaları üzerine Daltaban Hüseyin Paşa öldürüldü (28 Ocak 1703); yerine Reisülküttab Rami Mehmed Paşa vezir-i azam atandı. Rami Mehmed Paşa tersane işlerini düzenleyerek hazineye önemli ölçüde gelir sağladı; Türkiye'de çuha ve kumaş dokunması için de ilgililere fermanlar gönderdi (1703). Bu arada Feyzullah Efendi ile de iyi geçinmeye özen gösterdiği gibi kendinden öncekilerin kötü durumuna uğramamak için çok ölçülü hareket etmekteydi.
Şeyhülislam ve bütün memuriyetleri kendi oğullarıyla akrabalarına vermesi halk arasında huzursuzluğa neden olmuş, padişahın ve kendisinin Edirne'de bulunduğu bir sırada isyan çıkmasından korkulmuştur. İşte bu sırada vezir-i azam da şeyhülislamın hükümet işlerine karışmasından ve kendisine hükmetmesinden bıkmış olduğundan, el altından Gürcistan seferine gönderilen cebecileri kışkırtarak şeyhülislamın görevden alınmasına ve öldürtülmesine çalışmıştır; ancak olaylar daha da gelişerek padişahı ve vezir-i azamı devirmiştir.
Nitekim ayaklanan cebecilere bir kısım ayak takımının da katılmasıyla Et Meydanı'nda toplanmışlar ve yeniçerileri de kendilerine katılmaya çağırmışlardır. Böylece büyüyen isyancılar hapislerdeki kişileri de çıkararak daha da kalabalıklaştı; bu arada yakaladıkları sekbanbaşını da öldürdüler. Topkapı Sarayı'nda toplanmış olan bilginler ve devlet erkânı bu olayları duyunca dağıldı ve bir kısmı da At Meydanı'nda toplanmış olan isyancılara katıldı. Böylece işleri ele alan isyancılar devlet hizmetine atamalar yaptıktan sonra Edirne'deki padişaha gönderdikleri bir mektupla şeyhülislam ve oğullarıyla akrabalarının görevden alınarak kendilerine gönderilmesini istediler (26 Temmuz 1703). Bunun üzerine şeyhülislam ve etrafındakileri görevden alan padişah, onları Varna'ya sürgün etti. Fakat isyancılar bu kez de padişahın İstanbul'a gelmesini istediler. Bu durum karşısında padişah asker toplanmasını emretti. Durumu haber alan isyancılar Edirne'ye doğru yürüyüşe geçtiler; durum padişahın tahttan indirilmesi şekline dönüştü. Nitekim 17 Ağustosta Çorlu'ya

3. Ahmed (1703-1730) ve şehzadelerinden Mustafa'yı canlandıran bir minyatür. 18. yüzyılın en büyük minyatür ustalarından biri olan Levnî'nin Silsilenâme'sinden alınmıştır. Topkapı Sarayı Müzesi, A.3109. Yan sayfa: 2. Mustafa'ya (1695-1703) ait iki ayrı minyatür.

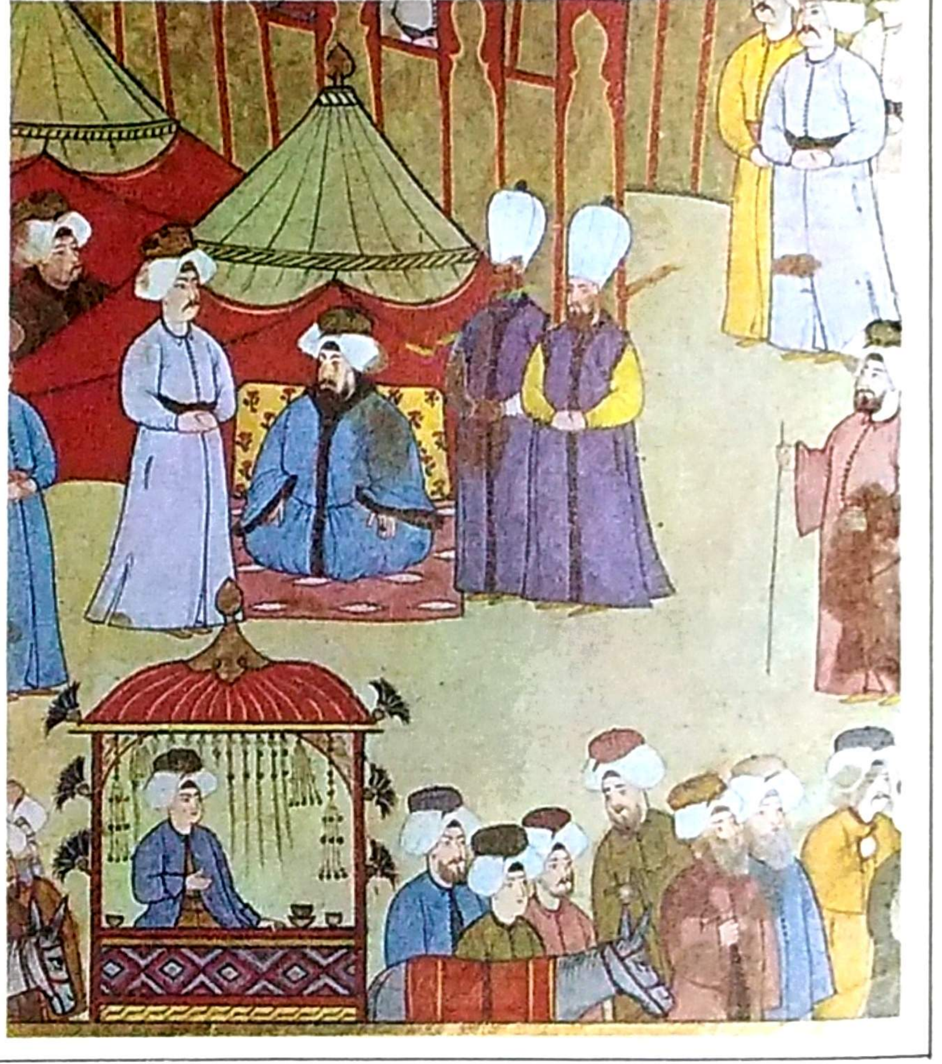
gelen İstanbul kuvvetleri kendilerini karşılayan Edirne kuvvetlerine karşı üstünlük sağlayarak ilerlemelerine devam ettiler. Padişah ordunun başına geçmesine karşın emrindeki kuvvetlerin Babaeski civarında İstanbul kuvvetlerine katılması sonunda Edirne'ye döndü; Rami Mehmed Paşa da saklandı. Birleşen kuvvetler 22 Ağustos 1703'de Hafsa karargâhını ele geçirdikten sonra Edirne'ye geldiler; Sultan Mustafa'nın yerine kardeşi 3.Ahmed tahta geçirildi. Feyzullah Efendi ise Edirne'ye getirilerek öldürüldü.

3. AHMED (1703-1730)
Asilerin isteklerinden birisi de padişahın İstanbul'a dönmesiydi. Nitekim 24 Ağustos akşamı İstanbul'a hareket eden Sultan Ahmed, bütün ocaklarla beraber büyük bir alayla İstanbul'a girdi.
İsyan ederek padişahı değiştirenler, İstanbul'a geldikten sonra hükümet işlerine karışmayacaklarına dair söz vermelerine rağmen bu sözlerinde durmamışlardı. Hatta Yeniçeri Ağası Çalık Ahmed Paşa vezir-i azam olmak istediğini açıkça söylemekten çekinmiyordu. Sultan Ahmed ilk günlerde bu elebaşıların arzularına göre davranmak zorunda kaldı. Fakat bir süre sonra hepsini bir tarafa gönderip öldürttü. Bu arada isyancılar tarafından atanmış olan Şeyhülislam İmam Mehmed Efendi'yi de görevden alarak yerine Paşmakcı-zâde Ali Efendi'yi atadı (Ocak 1704); Vezir-i azam Kavanoz Ahmed Paşa'nın yerine de Moralı Enişte Hasan Paşa getirildi. Böyleçe iş başındaki kodamanları bertaraf etti ve her tarafa düzen geldi.

Osmanlı-Rus Savaşı ve Prut Seferi

18. yüzyıl başında 16 yıllık uzun bir savaştan çıkmış olan Osmanlı Devleti, bir yandan iç durumunu düzeltmeye uğraşırken, diğer yandan da imzaladığı anlaşmaya uyarak komşu devletlerle dost geçinmeye çalışıyor, aynı zamanda Ruslar ile olan sınırındaki kaleleri onarmaya sağlamlaştırmağa çalışıyor ve yeni savunma kaleleri yapıyordu. Avrupa'da ise 1701'de Fransa ile Almanya ve İngiltere arasında İspanya veraseti savaşları başlamıştı. Rus Çarı Büyük (Deli) Petro Osmanlılar'dan Azak kalesini aldıktan sonra ülkesini kalkındırmak için büyük bir faaliyete girişmişti. İşte bu tarihlerde İsveç Kralı 12. Şarl (Demirbaş Şarl) kendisine karşı birleşen Lehistan Kralı 2.Ogüst ve Rus Çarı Büyük Petro'ya karşı savaşmaktaydı. Rusları Narva meydan savaşında büyük bir bozguna uğratan İsveç kralı (1 Aralık 1700), bundan sonra Lehistan'a girdi ve 2.Ogüst'ün yerine Poznan voyvodası Stanislas Lezçinski'yi kral ilan etti (12 Temmuz 1704). 2.Ogüst'ü izleyerek Saksonya'ya giren 12.Şarl, Saksonya'yı işgal edip (16 Eylül 1706) 2.Ogüst'ü kesin olarak Lehistan'daki haklarından vazgeçirdi. Bundan sonra tekrar Ruslar üzerine yürüyen 12.Şarl, kendisinden iki misli kuvvete sahip Rus ordularını Holovçin'de yendikten sonra (14 Temmuz 1708) Moskova üzerine yürümeye karar vererek Mayıs 1709 yılında Poltava kent ve kalesini kuşattı. Kaleyi kurtarmaya gelen Rus kuvvetleriyle burada yaptığı savaşı kaybeden 12. Şarl (8 Temmuz 1709) Özi'ye gelerek Osmanlı Devleti'ne sığındı. İsveç kralını ve maiyetini izlemek bahanesiyle Osmanlı topraklarına giren Ruslar, bazı İsveç askerlerini ele geçirip tutsak etmişler ve Osmanlı Devleti'nden de İsveç kralının sınır dışına çıkarılmasını istemişlerdi. Hatta İstanbul anlaşmasının yenilenmesini de istedikleri halde (1710) asıl amaçları Osmanlılar ile savaş olan Ruslar, Balkanlar'daki Hıristiyanları ayaklandırma girişiminde bulundular. Nitekim Karadağ'da isyan çıkmasına neden olduk-

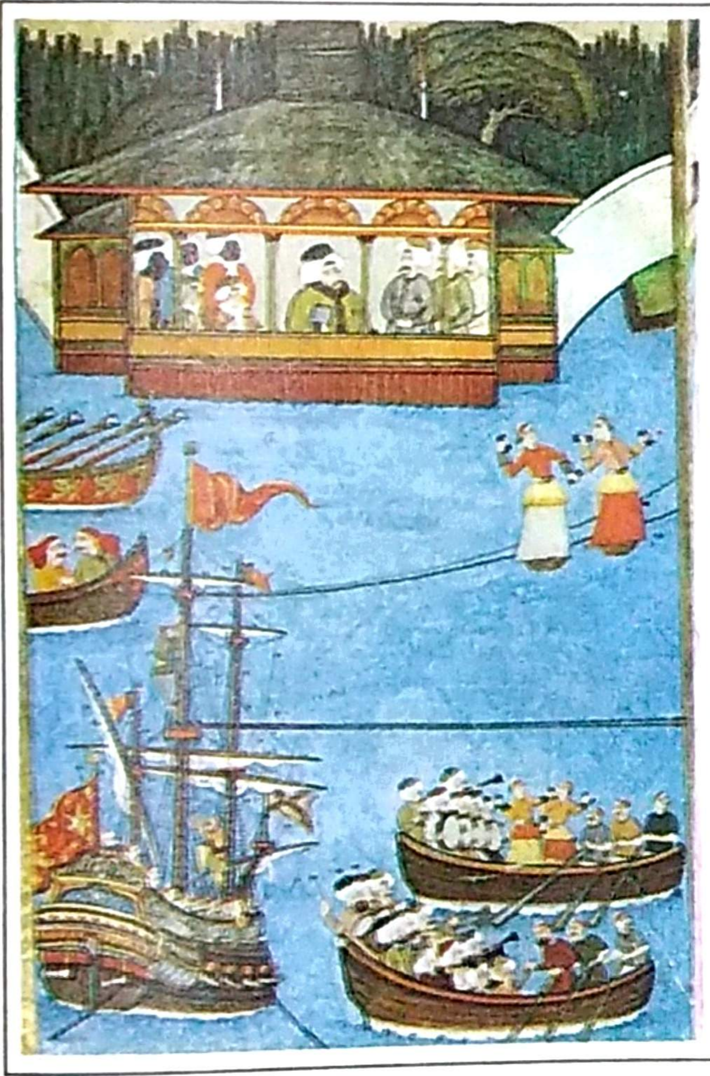
3. Ahmed'in şehzadelerinin sünnet düğününden bir sahne. Surnâme-i Vehbi'den. Nakkaşı Levnî. Topkapı Sarayı Müzesi, A.3595.

kalesi de Kandiye muhafızı İzmirli Ali Paşa tarafından ele geçirilerek Girit'in fethi de tamamlanmıştır.
Bu arada Bosna cephesine de Bosna Valisi Defterdar Mustafa Paşa serdar atandıysa da 40.000 kişilik kuvvetine karşın başarı gösteremedi. Ertesi yıl Korfo'ya yapılan sefer de Avusturya savaşı nedeniyle sonuçsuz kaldı.

Avusturya Seferi

Venedikliler ile savaşan Osmanlı Devleti'nin bu devletle işini tamamladıktan sonra sıranın kendisine geleceğini anlayan Avusturya, Venedik ile 15 Nisan 1716'da bir dostluk anlaşması imzaladı ve Osmanlı Devleti'nden Venedik'in zararının ödenerek alınan yerlerin geri verilmesini istedi. Bunun üzerine vezir-i azam Avusturya'ya sefer ilan etti. Venedik seferi için hazırlanmış olan ordu eksiklerine karşın Belgrad'a doğru yola çıktı. Bu arada Macarlar'ı kışkırtmak için Rakoçi'den yararlanmak umuduyla ona yardım edileceği bildirildi. Belgrad'a gelen ordu, buradan Avusturya ordusunun bulunduğu Varadin'e doğru hareket etti (25 Temmuz 1716). Karlofça kasabası yakınlarında düşman kuvvetleriyle ilk ilişki sonucu öncü kuvvetleri arasında savaş oldu ve Osmanlı öncüleri ilk başarıyı kazandılar (1 Ağustos 1716). Fakat asıl Avusturya kuvvetleriyle Varadin'de bir meydan savaşı yapan Osmanlı kuvvetleri vezir-i azamın yanlış davranışı nedeniyle savaşı kaybetti. Damat Ali Paşa alnından vurularak şehit düştü; dağılan ordu Belgrad'a çekildi (6 Ağustos 1716). Bu sırada fırsattan yararlanan Venedikliler de Preveze'yi ve Voniçe kalesini zaptettiler.
Vezir-i azam ve Serdar-ı ekrem Damad Ali Paşa'nın şehit olması üzerine yerine İlbasanlı Halil Paşa vezir-i azam atandı. Bu sırada Avusturya kuvvetleri Varadin savaşından sonra Tamışvar üzerine yürüyerek burayı kuşattı (25 Ağustos 1716). 44 günlük bir kuşatmadan sonra kale muhafızları teslim oldular ve böylece Osmanlılar'ın Macaristan'da kalan son eyalet merkezi de kaybedilmiş oluyordu (15 Ekim 1716). Bundan sonra Eflâk'a giren Avusturya kuvvetleri, Eflâk voyvodasını tutsak ettiler. Osmanlı Ordusu Edirne'ye dönerken Avusturyalılar'ın Boğdan'a da saldırdıkları haber alındı.
Ertesi yıl 12 Haziran 1717'de vezir-i azam Edirne'den Belgrad'a hareket etti; Filibe'ye geldiği sırada Belgrad muhafızı Mustafa Paşa'nın Avusturya kuvvetlerinin Belgrad'ı kuşatma hazırlığında oldukları haberi geldi. Derhal Bosna Valisi Numan Paşa'ya emrindeki kuvvetlerle o tarafa gelmesi için mektup yazıldığı gibi Hotin muhafızına da aynı anlamda bir emir gönderildi. Bundan sonra Niş'den Belgrad'a hareket edilerek Belgrad karşısında düşman ordusuna karşı cephe alındı. 14 gün beklendikten sonra yapılan savaşta Osmanlı ordusu vezir-i azamın beceriksizliği yüzünden yenildi (16 Ağustos 1717); iki gün sonra da Belgrad kalesi teslim oldu. Vezir-i azam beceriksizliğinden dolayı görevinden alınarak Nişancı Mehmed Paşa vezir-i azam atandı.
Belgrad'ın düşmesinden sonra Avusturya kuvvetleri üç koldan Osmanlı topraklarına girdiler; bunlardan biri Sava suyunu geçip Böğürdelen ve Morava suyu taraflarını işgal ederken, diğer bir kol da Hisarcık, Hasan Paşa palangası, Patçine kasabalarını ve üçüncü kol da Semendire, Güğercinlik ile Fethül-islam palangasına kadar olan yerleri istila ettiler. Disiplini bozulan bir askeri kuvvetli savaşamayacağını anlayan Osmanlı Devleti barış yapmaya karar verdi. Venedik ve Avusturya ile 21 Temmuz 1718'de yapılan Pasarofça anlaşmasına göre Avusturya'ya Küçük Eflâk arazisiyle Banat da dahil olmak üzere Tamışvar eyaleti ve Kuzey Sırbistan'daki Belgrad ile Semendire ve bundan başka

3. Ahmed'in şehzadelerinin sünnet düğünü. Haliç'te gösteri. Surnâme-i Vehbi'den. Nakkaşı Levnî. Topkapı Sarayı Müzesi, A. 3595.

Tuna'ya dökülen Timok çayından Sava'ya dökülen Una Irmağı'na kadar olan alanlar verilmiştir. Venedikliler ile yapılan anlaşma gereğince ise Mora Osmanlı Devleti'nde kalmak üzere, Dalmaçya kıyısından bazı kaleler ile Çuka Adası Venedikliler'e bırakılmaktaydı.

Damad İbrahim Paşa Zamanı (1718-1730) ve İran Savaşları

Nişancı Mehmed Paşa'd... sonra vezir... azam olan Nevşehirli
İbrahim Paşa Pasa... ...alaşma... ...ladıktan sonra
sadaretinin ilk 5 y... ...ış iç... ...esini sağladı.
İbrahim Paşa önce ... ...mli ... ...ine kendisi-
nin yakından güve... ...andı... ...bu arada
akrabalarını atamakla... Bu... ...üyük b...
beceriyle barış siyaset... ...ken... ...olar...
ele aldı. Ö... asker...
yarak, ge... gere...
düzeyinde... gid...
çeşitli kad... me...
yarak veya ... le
savurganlık ... ise
ğı bu dönem...
matbaanın da
Vezir-i azam
Avrupa'nın si...
yararlanmaya ...
eğlenceye düşkü...
geceleri lâle eğlen...
geçirmekteydi. Da...
aşırılığa varmış, aley...
gaflet içine düşmüş...
ölümüne neden oldu.

İran Seferleri

İran Şahı Şah Safi'nin ölümünden sonra yerine geçen oğlu Hüseyin, şah olmuştu. Halim ve selim bir kişi olan Şah Hüseyin'in yumuşaklığı nedeniyle devlet ileri gelenleri kendi başlarına hareket ettikleri gibi şahı da eğlenceye alıştırdılar. Bu nedenle sınırdaki çeşitli oymaklar kendisini tanımaz oldukları gibi İran'a karşı giriştikleri mücadelede de başarılı oldular. İran'ın içine düştüğü bu karışık durum Erzurum Valisi Silahdar İbrahim Paşa ve Bağdad valisi tarafından ayrıntılı bir şekilde İstanbul'a bildirilmiş ve Osmanlı Devleti de bu durumdan yararlanarak müdahele kararı almıştır (1722). Bu sırada Afgan Emiri Mir Mahmud İran'ın merkezi İsfahan'ı kuşatarak ele geçirmiş Şah Hüseyin'i de tutsak ...mişti. Aynı zamanda şahın oğlu Tahmasp ise Tebriz'e ...ek şahlığını ilan etmiş, bunu bir elçiyle Osmanlı
...'ne bildirmişti. Bunun üzerine fırsattan yararlanarak
...aklarını doğrudan Osmanlı topraklarına katmak için
... koldan sefere karar verilerek, İran'a karşı
... Davut Han'ı da Şirvan hanı olarak tanıyarak
...masında olduğu Ruslar'a bildirildi.
...afkaslar'da giriştikleri harekât sonucunda önce
...rdiler (Ekim 1722); daha sonra Küri ve yöresi
...tesi yıl bu bölgeye serasker atanan Arifî
... 1723). Revan üzerine yürüyerek burayı 28
...ğı gibi. Revan'ın fethinden az önce de
... 1725 Ağustosunda ise Lori ve Gence
... katıldı.
...can harekâtına serasker atanan Van
...ullah Paşa, Selmas kasabasıyla Hoy,
...asabalarını alarak Tebriz'i kuşat-
...inin şiddetli geçmesi nedeniyle

kuşatmayı kaldırmış ve ertesi yıl (Ağustos 1724) tekrar kuşatmaya başlamış ve Temmuz 1725'de Tebriz alınmıştır; Tebriz'in alınmasından sonra Urmiye ve daha sonra Erdebil alınmıştır.

Irak tarafından İran üzerine serasker atanan Bağdad Valisi Eyüblü Hasan Paşa da Bağdad'dan Kirmanşah'a doğru hareket ederek burasını kuşatmış ve sonra da zaptetmiştir (16 Ekim 1723). Burada ölen Hasan Paşa'nın yerine oğlu Basra Valisi Ahmed Paşa serasker atanmış, bu sırada Afganlı Mahmud'un Hemedan'ı almak için hareket ettiğini haber alarak, kendisi daha önce davranmış ve 58 günlük bir kuşatmadan sonra Hemedan'ı ele geçirmiş (31 Ağustos 1724), Maraş Valisi İbrahim Paşa da Nihavend'i teslim almıştır. Bundan sonra Isfahan üzerine yürüyen Ahmed Paşa, bu sırada İran Şahlığını eline geçirmiş olan Eşref Şahla Andıcan sahrasında yaptığı savaşı kaybetmiş ve Hemedan'a çekilmiştir (Ekim 1726). Bunun üzerine büyük bir kuvvetle İran'a sefere hazırlanan Osmanlı Devleti karşısında Eşref Şah barış yapmak istemiştir. 3 Ekim 1727'de Hemedan'da imzalanan anlaşmaya göre Osmanlılar'ın aldıkları yerler kendilerinde kalacak ve Andıcan Savaşı'nda Eşref Şah'ın eline geçen toplar geri verilecekti.

İran'da Safevi Şahlığı'nın yıkılması sırasında Afgan ve Osmanlı istilalarından başka kuzeyde Dağıstan taraflarında da Ruslar bu durumdan yararlanmak istiyorlardı. Bu nedenle Ruslar bir bahane ile İran'a savaş ilan edip Derbend ve Bakü'yü işgal etmişlerdi. Bu yüzden Osmanlılar ile Rusya arasında çıkar çatışması çıktı ve iki devletin arası açıldı. Nihayet uzun görüşmelerden sonra her iki taraf da almış oldukları yerler kendilerinde kalmak koşullarıyla anlaştılar.

Ülkesinin Afganlılar tarafından istila edilmesinden sonra Osmanlılar'a ve daha sonra Ruslar'a başvuran ve bazı yerleri veren Şah Tahmasb bir sonuç elde edemediğinden Horasan ve Harezm taraflarına giderek Kaçar Türkmenlerinden yardım istemişti. Bunlardan sağladığı yardım sayesinde önce Meşhed'i, sonra Herat'ı geri alan Şah Tahmasb, üç kanlı savaştan sonra Eşref Şah'ı yenerek Isfahan'ı ele geçirdi (1730). Bundan sonra Osmanlılar tarafına dönen Şah, Osmanlı Devleti tarafından zaptedilen yerlerdeki halka bildiriler yollayarak bunların isyan etmesini sağladı; diğer yandan İstanbul'a bir elçi göndererek alınan topraklarının geri verilmesini istedi. Kirmanşah ve Hemedan'ın İran'a bırakılmasıyla bir anlaşma yapıldığı sırada, Şah'ın Ferahan ve Yezdicurd kentlerini aldıktan başka Hemedan ve Tebriz'i de ele geçirdiği öğrenildi; böylece yapılan barış bozuldu (Temmuz 1730).

İranlılar'ın bu suretle Osmanlılar'ın işgal etmiş oldukları Hemedan, Tebriz ve yöresindeki yerleri almaları İstanbul'da için için İbrahim Paşa'nın eğlence hayatına karşı beslenen kini ortaya çıkardı. Bu durumdan ürken İbrahim Paşa, İran ile yeni bir anlaşmaya girmek istemesine karşın, Osmanlı Devleti'nin savaşmak istemediğini anlayan İranlılar yeni bir saldırıya geçtiler. Bu durum karşısında sınır boylarına kaleleri kuvvetle savunmak için fermanlar yazıldıktan başka, padişahın sefere çıkacağı da bildirildi. Bu amaçla otağı hümâyûn Üsküdar'a kuruldu ve padişahın Üsküdar'a geçmesi için asker beklemeye başladı. Ancak sefere gitmek istemediğini bildiren 3. Ahmed'in bu kararı halk tarafından duyulunca, kapalı ve açık olarak Damad İbrahim Paşa hakkında sözler söylenmeye başlandı. Arkadan Tebriz'in de İran eline geçtiğinin öğrenilmesi üzerine isyan belirtileri görülmeye başlandı.

Patrona İsyanı ve 3. Ahmed'in Tahttan Çekilmesi

3. Ahmed'in sefere hareket etmek üzere Üsküdar'da bulunduğu sırada, İstanbul'daki dellak Arnavutlar'dan ve 17. ağa bölüğü yeniçerilerinden olan Patrona Halil başkanlığında İstanbul esnafının da katılmasıyla isyan çıktı. İsyancılar Vezir-i azamDamadİbrahimPaşa ile damatları Kaptan-ı derya ve İstanbul Kaymakamı Kaymak Mustafa Paşa, sadaret kethüdası Mehmed Paşa'yı istedikleri gibi Şeyhülislam Abdullah Efendi'nin de kendilerine teslim edilmesini bildirdiler. Bunun üzerine isyancılara karşı bir şey yapamayacağını anlayan Sultan Ahmed, istenilen kişileri öldürterek At Meydanı'na gönderdi; bu arada asilerin yaptıkları atamaları da kabul etti. Ancak asiler 3. Ahmed'i de istemediklerini bildirdiler ve Sultan Ahmed hayatına dokunulmamak koşuluyla saltanattan çekilmeye karar verdi. Sonunda 2 Ekim 1730'da kardeşi 2. Mustafa'nın büyük oğlu Şehzade Mahmud'u kendi eliyle Osmanlı tahtına çıkardı. 1. Mahmud bu sırada 35 yaşlarındaydı.

1. MAHMUD (1730-1754)

3. Ahmed'den sonra tahta geçen 1.Mahmud, olayları bizzat izleyen, devlet işlerinde mutlak surette görüşme yapan, ciddi, vekar sahibi, kararlı bir padişahdı. Olayları soğukkanlılıkla karşılar, acele etmez ve telaş göstermezdi. Hizmette kusur edenleri derhal cezalandırmaz, yanlışını düzeltmesi için fırsat tanır, başarı gösterenleri takdir ederdi. Bu bakımdan devrinde meydana gelen savaşlarda değerli komutanlara verdiği görevlerden dolayı başarı kazanmıştır. Vezir ve komutanları gizlice soruşturur ve hangi işte kullanacağını kararlaştırırdı.

İşte bu meziyetlere sahip olan Sultan Mahmud, kendisinin tahta çıkmasına neden olmaları açısından devlet işlerine karışan asi reislerini birer yolunu bularak temizledi. Buna karşılık çıkan yeni bir isyanı da vezir-i azam atadığı Kabakulak İbrahim Paşa bastırdı; asilerden ele geçirilenler öldürüldü. Böylece düzen ve güvenlik yeniden sağlandı (1731).

İran Seferinin Devamı

İran Şahı ile Osmanlı Devleti arasında antlaşma imzalanmışken, İran kuvvetlerinin ansızın hücuma geçmesi üzerine 3.Ahmed sefere çıkmak için Üsküdar'a geçmiş, ancak o sırada Patrona isyanı çıkmıştı. Bu sırada 1. Mahmud'un tahta çıkışını kutlamak için gönderilen İran elçisi barış konusunda İran seraskeri Ahmed Paşa ile görüşmek üzere Diyarbakır'a gönderilmişti. Fakat elçinin Diyarbakır'a varmasından önce şahın Revan'a yürüdüğü haberi geldiği için Ahmed Paşa'ya İran üzerine hücum etmesi bildirildi. Osmanlı kuvvetleri biri Bağdad Valisi ve İran Seraskeri Ahmed Paşa komutasında, diğeri Erzurum valisi ve Revan seraskeri Hekimoğlu Ali Paşa komutasında iki koldan saldırıya başladı. Irak'dan İran topraklarına giren Ahmed Paşa, karşısındaki İran kuvvetlerinin çekilmesi üzerine Kirmanşah'ı alarak (30 Temmuz 1731) Hemedan'a doğru harekete geçti. Bu durum karşısında Şah Tahmasb Hemedan tarafına doğru dönerek Kürican çölünde Osmanlı kuvvetleriyle savaşa tutuştu. Fakat büyük bir yenilgiye uğrayan şahın ordusu hemen hemen tamamen yok edilerek, Ahmed Paşa Hemedan'ı bir direnmeyle karşılaşmadan aldı (18 Eylül 1731). Diğer yandan Azerbaycan tarafında da harekâta girişen Osmanlı kuvvetleri Revan'ı kuşatmadan kurtarıp şahı yendikten sonra Tebriz yolu üzerindeki Rumiye kalesini alarak, terk edilmiş olan Tebriz'i de ele geçirdi (4 Aralık 1731). Tebriz'in alınması üzerine 1. Mahmud'a **gazi** ünvanı verilmiştir. Osmanlılar'ın bu başarıları üzerine barış yapmak isteyen İran şahı ile yapılan anlaşmada Revan, Gence, Nahcivan, Tiflis, Şirvan, Şamahi, Dağıstan, Kâht ve Karteli Osmanlılar'da kalacak, buna karşılık Tebriz, Kirmanşah, Hemedan, Luristan İran'a bırakılacaktı (Şubat 1732).

Ancak bu anlaşma her iki tarafı da tatmin etmedi. Osmanlı Devleti elinde bulunan yerleri yenik muamelesiyle İran'a terk etmeye razı olmamıştı. Diğer yandan Tahmasb'ın vezir-i azamı olan doğu seferinde bulunan Nadir Ali Han da şahın böyle bir antlaşma imzalamasına rıza göstermemiş ve sefer dönüşü Tahmasb'ı tahttan indirerek yerine henüz 8-10 aylık oğlu Abbas'ı geçirerek kendisi de onun vekili olmuştu. Bu sırada sadarette bulunan Topal Osman Paşa görevinden alınarak yerine Erzurum Valisi ve Revan Seraskeri Hekimoğlu Ali Paşa getirilmişti.

Nadir Han bir kısım kuvvetlerle şaşırtmaca yaparken kendisi de asıl kuvvetle Kerkük ve Erbil taraflarına hareket etmiş,

3. Ahmed'in Patrona Halil isyanı ile tahttan indirilmesinden sonra yerine geçen 1. Mahmud'a (1730-1754) ait bir minyatür.

an adındaki bir komutanıyla da Gence taraflarına göndermişti. Nadir Han Erbil'i aldıktan sonra ızerinden Bağdad'a inerek kenti kuşattı. Ahmed kuşatma altında kalmasından dolayı bu kez bu taraf ığine eski Vezir-i azam Topal Osman Paşa atandı. aşa 100.000 kişilik bir ordu ile Bağdad taraflarına)uçum mevkiinde meydana gelen savaşta Nadir Han yenilgiye uğradı (20 Temmuz 1733). Bunun üzerine kuşatmadan kurtuldu; Osman Paşa da Kerkük geçti. Nadir Han ise baharda gelmek üzere terhis)smanlı askerinin azlığını fırsat bilerek Musul ın bir hücumda bulunduysa da yenilerek çekildi. ış mevsiminden yararlanarak dağınık bir halde Osmanlı ordugâhına hücum etti ve Osmanlı ordusu- ı; hasta olan Topal Osman Paşa da savaşta öldü 733). Bu galibiyetine güvenerek Osmanlılar'ın barışa aklarını sanan Nadir Han yanıldı; padişah kuvvetle aşına devama karar verdiği gibi bizzat vezir-i azamı ıeyi düşünerek, İran seraskerliğine de Köprülü-zâde h Paşa'yı getirdi. Ayrıca Kırım Hanına da mektup rek İran savaşı için Kafkaslar'a inmesi bildirildi. zerine tekrar barış girişiminde bulunan Nadir Han'ın reddedildi; barışa taraftar olan Hekimoğlu Ali Paşa len alındı (30 Haziran 1735).

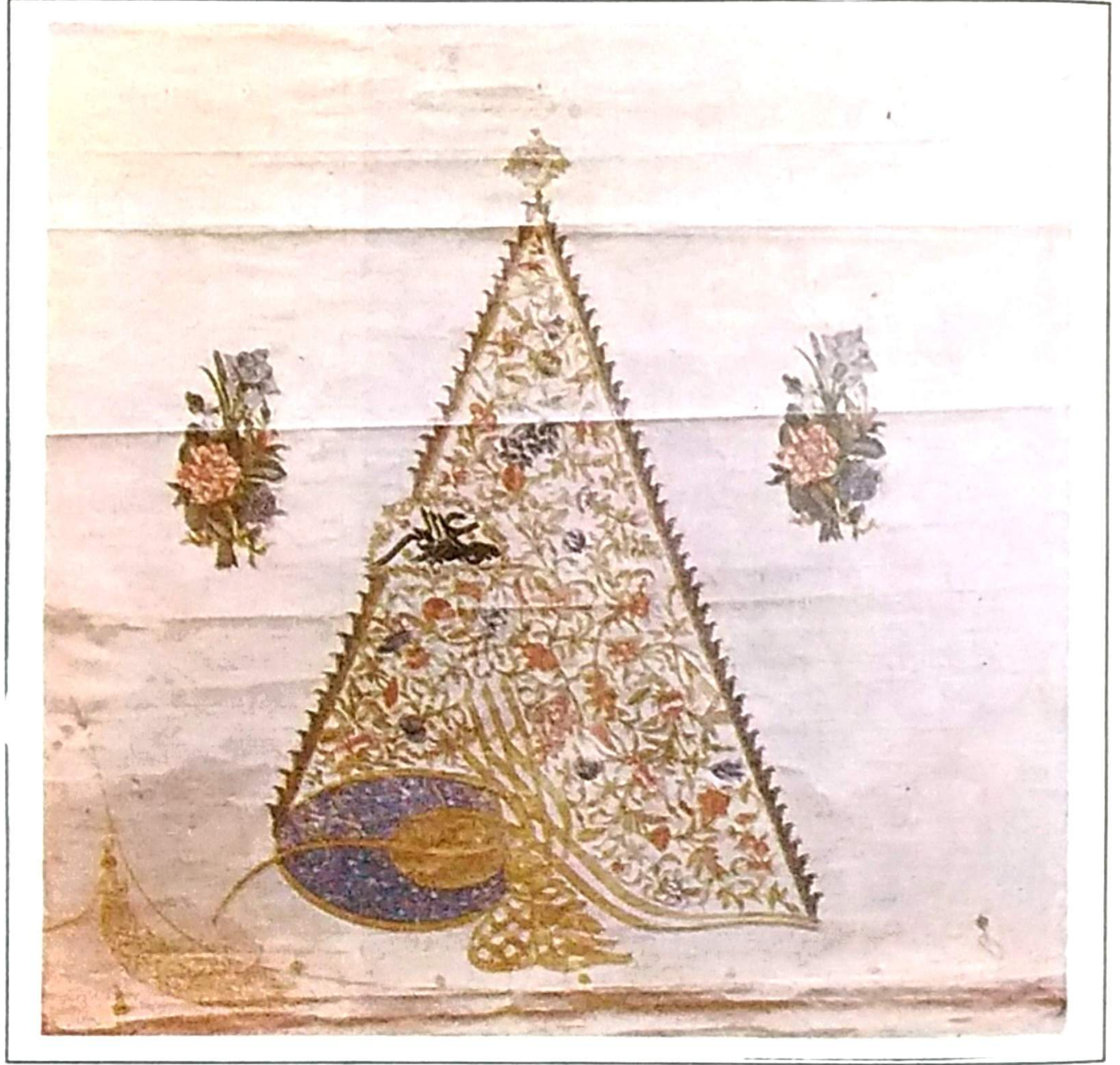
la Nadir Han Şirvan Hanı Serhay Han'ın Dağıstan ında bulunmasından yararlanarak 28 Ağustos 1734'- ahi'yi almıştı. Bu nedenle Abdullah Paşa'ya Kars gitmesi emredilerek kuşatma altındaki Gence'nin ması istendi. Nitekim, şiddetle kuşatılan Gence mış ve Kars'ta yapılan savaşta Nadir Han yenilerek ştir (25 Mayıs 1735). Fakat Nadir Han'ı izleyen ıh Paşa, savaş düzeninde ilerlemediğinden, Arpaçayı mevkiinde tekrar Osmanlı kuvvetlerine saldıran Nadir Han'a yenilmiş ve savaş meydanında ölmüş (14 Haziran 1735). Osmanlı ordusu Kars'a çekilmiştir. Kazandığı bu zaferden sonra Gence, Tiflis ve Revan'ı işgal eden Nadir Han, Gence muhafızı Genç Ali Paşa aracılığıyla barış istemiştir. Bu sırada savaşlar dolayısıyla yorgunluğundan yararlanarak ansızın Ruslar'ın saldırısıyla karşılaşan Osmanlı Devleti de barışa yanaşmış ve 4. Murad dönemindeki sınır esas kabul edilerek Tiflis'de bir anlaşma imzalanmıştır (24 Eylül 1736). Böylece 13 yıldan beri süren İran savaşları geçici bir zaman için durmuş oluyordu.

Osmanlı - Rus ve Avusturya Savaşları (1736)

Osmanlı Devleti İran seferiyle uğraştığı sırada, Ruslar Osmanlı hükümetinin anlaşmaya aykırı davrandığı iddiasıyla birden bire Azak kalesine yüklenmişler, diğer bir kol da Kırım üzerine hareket etmek üzere bir anlaşmaya varan Rusya ve Avusturya Devletleri, böyle bir fırsat aramaktaydılar. Oysaki Lehistan işlerine karışarak asıl antlaşmayı bozan kendileri olduğu halde savaş sorumlusu olarak Osmanlı Devleti gösterilmekteydi. Bu durum karşısında Avrupa devletlerine protestoda bulunan Osmanlı Devleti, hazırlıksız yakalandığı için şaşkın bir durumdaydı. Yapılan bir toplantı sonunda da ister istemez Rusya'ya savaş kararı aldı (2 Mayıs 1736).

Ruslar'ın birden bire barışı bozmaları üzerine Ruslar'a savaş ilan eden hükümet, hazırlıksız bulunduğundan sınır kalelerine kuvvet göndermek için Rumeli ve Bosna valileriyle Vidin muhafızına acele fermanlar gönderip emrindeki kuvvetlerden bir kısmının Rus cephesine gönderilmesi için emir vermiştir. Azak kalesi ise kuşatma altında bulunduğu için yardım yapılamamış, Kırım Hanı da kendi ülkesini savunmak

1. Mahmud'a ait 1737 tarihli bir fermanın tuğrası. Türk ve İslam Eserleri Müzesi. Yan sayfa: 1. Mahmud döneminde Belgrad'ın kuşatılmasını canlandıran bir tablo. Bu kuşatmanın ardından Belgrad geriye alınmıştır.

durumunda bulunduğundan Azak kalesi 96 gün kendini savunduktan ve her yanı yıkıldıktan sonra teslim olmak zorunda kalmıştır (Nisan 1736). Diğer yandan Kırım'ın kilidi durumunda olan Ur-kapısı Ruslar'ın eline geçmiş, Rus kuvvetleri Kırım'ı istila edip (Mayıs 1736) birçok yeri yakıp yıktıktan sonra Bender tarafından Osmanlı kuvvetlerinin geldiğinin haber alınması üzerine geri çekilmek zorunda kalmışlardır (Temmuz 1736). Rusların Kırım'ı boşaltarak geri çekilmeleri sırasında Osmanlı ordusu da sınıra yaklaşmıştı; sonunda sınırda kışlamak üzere asker kışlaklara dağıtıldı. Kış sırasında anlaşmaları gereği Avusturya Rusya ile Osmanlı Devleti arasında barış yapılması için aracı rolü oynamasına karşın 9 Ocak 1737'de kendisi de Rusya ile birlikte savaşa girdiğini açıkladı. Barış görüşmelerinin devam ettiği bir sırada ise Özi ve Bender kalesi komutanlarının yardım istekleri ise hükümetçe reddedilmişti.

1737 Temmuzunda büyük bir Rus ordusu şiddetle saldırıya geçerek Özi kalesini kuşattı. Kale muhafızlarının çok az olmalarına rağmen yaptıkları baskınlarda 30.000 kadar Rus askeri öldürüldü. Fakat cephanenin ateş alması ve su yolunun kesilmesi üzerine kale düştü (13 Temmuz 1737). Bu nedenle ihmali görülmüş olan Vezir-i azam Silahdar Mehmed Paşa görevinden alınarak, Bender muhafızı Muhsin-zâde Abdullah Paşa sadarete getirildi. Bu sırada Avusturyalılar'ın da Vidin, Niş, Eflâk ve Bosna taraflarına saldırması halkın galeyana gelmesine neden oldu. Bu durumdan yararlanarak soğukkanlılığını koruyan 1. Mahmud, eyaletlere silah göndererek halkı düşmana karşı kışkırttı.

Ruslar'ın eline düşmüş olan Özi ve Kılburun kalelerinin geri alınması için padişah tarafından şiddetli emir verildiğinin Ruslar tarafından haber alınması ve bu kalelerin sürekli saldırılardan dolayı harap olması dolayısıyla, her iki kaleyi de boşaltarak geri çekilmeleri üzerine, Osmanlı kuvvetleri buraları savaş yapmadan geri aldı (Ekim 1738). Aynı zamanda Avusturya cephesinde de bazı başarıların elde edilmesi üzerine ordunun morali yükseldi. Nitekim tekrar Kırım'a girmek isteyen Ruslar, Kırım Hanı Mengli Giray ile Kırım seraskeri Mehmed Paşa tarafından yenildiği gibi Azak Denizi'nde bulunan Rus donanması da Kaptan-ı derya Süleyman Paşa tarafından sıkıştırıldı.

Diğer yanda Özi'nin Ruslar'ın eline geçmesinden sonra Osmanlı Devleti'ne savaş ilan eden Avusturya Devleti de Niş, Vidin ve Eflâk'a saldırdığı gibi asıl 150.000 kişilik bir kuvvetle Bosna üzerine yürüdü. Niş üzerine giden Avusturya kuvvetleri, kendisini savunacak derecede tahkim edilmiş olmasına rağmen muhafızlarının teslim olması karşısında burayı elde etti (26 Temmuz 1737). Bunun üzerine Köprülü-zâde Hafız Ahmed Paşa Niş'i kurtarmaya memur edilerek Sofya'daki Osmanlı kuvvetlerini başına gönderildi. Bu arada yerli Hıristiyan halk da isyan ederek Yenipazar ve Kalkandelen taraflarını Avusturyalılar'a verdiler. Ancak Niş'de az bir kuvvet bırakarak Bosna tarafına yöneldiği haber alınan düşmanın bu durumundan yararlanan Hafız Ahmed Paşa Niş'i kuşatmış ve kolaylıkla geri almıştır (Ekim 1737).

Vidin cephesinde de Avusturya kuvvetleri, Vidin muhafızı İvaz Mehmed Paşa'nın mahirane hareketi ve Bosna ile Belgrad taraflarından gelen kötü haberler üzerine yenilerek çekilmişlerdir. Eflâk tarafına giren düşman kuvveti de aynı şekilde yenilmiş ve bu taraf da güvence altına alınmıştır.

Bosna cephesinde ise savaşın en heyecanlı ve en tehlikeli olayları cereyan etmekteydi. Nitekim 9 Temmuz 1737'de İzvornik tarafından saldırıya geçen düşman kuvvetleri Eski Ustrumca kalesini kuşattılarsa da kale savunucularının direnişi karşısında kaleyi alamadıkları gibi, Bosna Valisi

Hekim-oğlu Ali Paşa'nın gönderdiği kuvvete yenildiler ve kale kuşatmadan kurtarıldı. Bundan sonra 20.000 kişilik iki kuvvet Puzin ve Çetin kalelerini kuşattığı gibi, 80.000 kişilik asıl kuvvet de Banaluka'yı kuşattı. Bu büyük kuvvetler karşısında Hekim-oğlu Ali Paşa metanetini koruyarak, düşmana yaptığı bir baskın sonunda Avusturya ordusunu büyük bir bozguna uğrattı; 60.000 kayıp veren Avusturya ordusunun arkasından giden Osmanlı kuvvetleri Belgrad ve Varadin taraflarına doğru akınlarda bulundular. Böylece Puzin ve Çetin kaleleri de kuşatmadan kurtulduğu gibi Avusturya kuvvetleri buralarda da büyük kayıplar verdi. Bu başarılar üzerinde Erdel ve Macaristan'da Avusturyalılar aleyhine ayaklanmalar başladı; Tekirdağ'da oturmakta olan Rakoçi Ferenç oğlu Jozef Macar kralı atanarak Vidin'e gönderildi. Kış mevsiminin gelmesi dolayısıyla ordunun İstanbul'a dönüşü sırasında İvaz Mehmed Paşa'nın Fethül-islam ve İrşova taraflarını aldığı haberi de geldi.

Ertesi sefer mevsiminde, vezir-i azam atanan Yeğen Mehmed Paşa Avusturyalılar'ın yeni bir saldırısı başlamadan Avusturya üzerine hareket etti (Mart 1738). Bu sırada Fransa aracılığıyla yapılan barış girişimleri sonuçsuz kalırken, serdar-ı ekrem Yeğen Mehmed Paşa Mayıs 1738'de Sofya'ya ve Haziran başında da Niş'e geldi. Bu sırada İvaz Mehmed Paşa tarafından kuşatılan Ada kalesi'nin kuşatmasına yardım için o tarafa gidilirken 100.000 kişilik bir Avusturya ordusu Muhadiye'de İvaz Mehmed Paşa tarafından yenilmiş, Vidinli Ali Ağa da Semendire'yi teslim almıştı. İkinci kez Mehadiye tarafına hücum eden düşman kuvvetleri bozulduktan sonra vezir-i azam tarafından kuşatılmış olan Ada kalesi de Ağustos 1738'de ele geçirildi. Bundan sonra İstanbul'a dönülüp Ruslar ve Avusturyalılar ile barış için Fransa'nın aracılığıyla görüşmeler yapıldı. Barışa taraftar olmayan ve ertesi yıl için mükemmel bir hazırlık içinde olan vezir-i azam, bundan dolayı görevinden alınarak İvaz Mehmed Paşa vezir-i azam oldu (22 Mart 1739); ordu yeni vezir-i azam İstanbul'a gelmeden yola çıkarıldı. Niş'den Belgrad üzerine yürünmesi kararlaştırılıp, Rumeli valisi Ali Paşa öncü olarak gönderildi. Düşman kuvveti Hisarcık önlerinde mevzilendiği halde Osmanlı öncü kuvvetine saldırdı; fakat tam bu sırada asıl kuvvetler yetişti ve burada yapılan savaş Osmanlılar lehine sonuçlandı. Bunun üzerine Osmanlı ordusu Belgrad'ı kuşattı (25 Temmuz 1739); ancak pek müstahkem ve her türlü ihtiyacı karşılanmış olan kalenin alınması uzadı. Bu sırada yeniden barış isteğinde bulunan Avusturya'nın bu isteği vezir-i azam tarafından da uygun bulundu. Yapılan görüşmeler sonunda Belgrad, Ada kalesi, Sırbistan ve Küçük Eflâk Osmanlılar'da kalmak üzere Belgrad'da bir anlaşma imzalandı (Eylül 1739).

Bu sırada Rus cephesi küçük kuvvetlerle savunulduğundan Ruslar bazı başarılar elde etmişlerdi. Nitekim Avusturya ile anlaşma imzalandığı sırada Ruslar büyük bir kuvvetle Hotin tarafına saldırmışlar, buradaki Osmanlı kuvvetlerini yendikten sonra Hotin kalesini ele geçirmişlerdi (1 Eylül 1739). Bundan başka diğer bir Rus ordusu da Boğdan'a girerek Yaş kentini işgal etmişti. Ancak Ruslar da Avusturya ile barış yapan Osmanlılar'ın bundan sonra bütün kuvvetiyle üzerlerine geleceğini düşünerek barıştan yana olmuş ve Fransa'nın aracılığıyla 15 madde üzerinden 12 Aralık 1739'da İstanbul'da bir anlaşma imzalamışlardır. Bu anlaşmaya göre Azak kalesi yıkılacak ve çevresi boş arazi olarak bırakılacaktı. Ruslar Azak ve Karadeniz'de savaş ve ticaret gemisi yapamayacaktı; almış oldukları Hotin ve Boğdan kıtasını geri vereceklerdi.

Üçüncü İran Seferi

Osmanlı İmparatorluğu'nun Avusturya ve Rusya ile savaş yaptığı sırada, sonradan İran Şahı olan Nadir Şah Afganistan ve Hindistan seferinde bulunuyordu. Nadir Şah Hindistan seferinden döndükten sonra Osmanlılar ile çözümlenmemiş olan Caferiye mezhebinin beşinci mezhep olarak tanınması sorununu ortaya atarak, bunun kabul edilmesini, aksi takdirde savaş açacağını bildirdi; bu arada Rusya ile de ittifak yaptı. Bu durum üzerine Osmanlı Devleti'nce herhangi bir savaş tehlikesine karşı Irak tarafına Bağdad Valisi Ahmed Paşa ve Azerbaycan tarafına da Diyarbakır Valisi Köse Ali Paşa serdar atandılar (1742). 1743 yılında Nadir Şah'ın sınırı geçtiği haberi üzerine İran'a savaş ilan edildi (23 Eylül 1743). Nadir Şah önce Kerkük üzerine yürüyüp burasını aldıktan sonra Musul'u kuşatmış fakat buranın şiddetle savunulması karşısında kuşatmayı kaldırarak Bağdad tarafına hareket etmiştir.

Nadir Şah 1744 Temmuzunda Kars kalesi önüne gelerek burayı da kuşattıysa da başarılı olamayarak çekildi. Arkasından serasker atanan Yeğen Mehmed Paşa Revan taraflarına giderek Nadir Şah ile savaşa tutuştu. Tam Osmanlılar'ın galip geleceği sırada Yeğen Mehmed Paşa'nın hastalık sonucu ölmesi ve levendlerin savaşı bırakmaları üzerine ordu dağılarak Kars'a çekilmiştir (21 Ağustos 1745). Osmanlı Devleti'nin İran'a saldırmak için büyük bir hazırlığa girdiğini gören Nadir Şah barış yapmak için girişimde bulunmuş ve Caferî mezhebi ile isteğinden vazgeçtiği gibi toprak konusunu da Osmanlı Sultanına bırakmıştır. Bu nedenle koşullarda mutabık kalan iki devlet arasında, 4 Eylül 1746 tarihinde 4.Murad devrindeki anlaşma üzerinden barış imzalanmıştır.

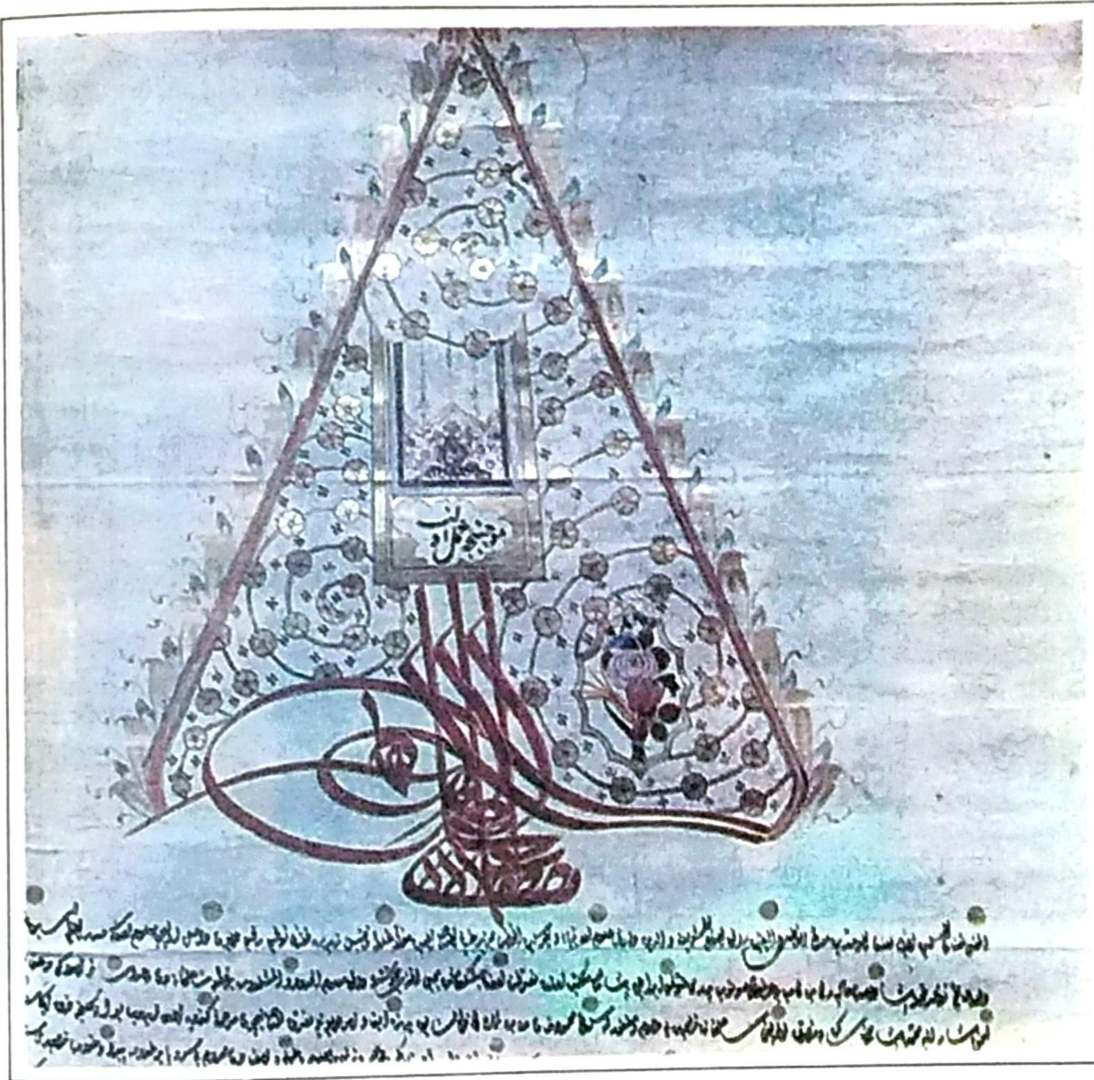
Böylece gerek Avrupa yönünde gerekse İran ile yapılan anlaşmalar, imparatorluğun içişlerinde bazı ıslahat hareketlerine girişmesine fırsat verdi. Nitekim ülkenin bayındırlığı konusunda bazı çalışmalar yapıldığı gibi, ülkenin başına bela kesilen levend topluluğunun temizlenmesi de gerçekleştirildi.

1.Mahmud 13 Aralık 1754'de midesinden hasta olduğu halde Cuma namazından dönerken at üzerinde öldü. Öldüğünde 60-61 yaşlarındaydı; kendisi tarafından yaptırıldığı halde sonradan 3.Osman'ın kendine izafe ederek Nur-ı Osmanî adını verdiği camideki türbesine gömülmek istemişse de, 3.Osman tarafından Yenicami'ye gömülmüştür.

3. OSMAN (1754-1756)

1.Mahmud'un ölümü üzerine yerine küçük kardeşi 3.Osman tahta çıktı. Bütün hayatı kapalı olarak sarayda geçtiği için çok sinirli ve kararsızdı. Bundan dolayı sevgisine ve öfkesine inanılmazdı. Kimseye güveni olmadığından küçük bir sözden kuşkulanır ve bundan dolayı en yakın adamlarını bile görevden alır veya öldürtürdü. Haftada üç gün kıyafet değiştirerek İstanbul'un çeşitli semtlerinde dolaşmayı alışkanlık haline getirerek bu sırada kadınların sokağa çıkmasını yasaklamıştır. Aceleci olduğundan yapılması zamana bağlı olan işlerin hemen yapılmasını emrederdi; büyük bir şans eseri kısa süren saltanatı zamanında savaş olmamıştı. Buna karşın rüşvetten nefret eder, hatta bundan dolayı en sevgili adamı ve vezir-i azam olan Ali Paşa'yı bile öldürtmüştür.

3.Osman kararsız olduğundan etrafındakilerin de etkisiyle hükümet işlerine her zaman karışırdı; bundan dolayı vezir-i azamların eski nüfuz ve yetkileri kalmamıştı. Yine bu nedenden değerli devlet adamlarını yerlerinde tutmaz ve sık sık değiştirirdi. Nitekim zamanında sekiz vezir-i azam değişmiş, en son olarak da Koca Ragıp Paşa sadarete getirilmiştir (1756). Koca Ragıp Paşa'nın da görevinden

3.Mustafa'nın (1757-1774) tuğrası. Türk ve İslam Eserleri Müzesi. Yan sayfa sol: 1.Mahmud'un bir portresi. Sağ: 1.Mahmud'dan sonra tahta geçen 3.Osman'a (1754-1757) ait bir portre.

alınmasına az bir zaman kalmışken, 3.Osman'ın şirpençeden ölmesi üzerine vezir-i azam kurtulmuştur (30 Ekim 1756).

3. MUSTAFA (1756-1774)

3.Ahmed'in hayatta bulunan en büyük oğluydu. Amcası 3.Osman'ın ölümü üzerine hükümdar oldu. 3.Sultan Mustafa bizzat devlet işlerini denetler, mali işlerde çok titiz davranır ve sorumlulardan hesap sorardı. Yenilik yandaşı olan padişah, Avrupa düzeninde asker yetiştirmek ve ıslahat yapmak taraftarıydı. Nitekim Baron de Tot aracılığıyla, topçu ocağına yeni bir düzen verdirmiş, tersanede yeni gemiler inşa ettirmiştir. Tasarrufa da pek önem veren hükümdar, müsadere ve benzeri gelirlerden elde ettiği paralarla hazineyi doldurmuştu. Ancak yaptığı işlerde müneccimlere çok güvenen Sultan Mustafa, Rusya seferini de bu merakı sonunda açmıştır. Saltanatının ilk zamanlarında vezir-i azam bulunan Koca Ragıp Paşa ise zeki, ileri görüşlü, bilim ve erdem sahibi bir vezir olup, Avrupa'daki siyasal akımları izleyerek, devleti maceralara atmamıştır. Nitekim Prusya'nın ittifak önerisini doğrudan reddetmediği gibi, kabul de etmemiş ve duruma göre tutum değiştirerek başarılı bir siyaset izlemiştir. Bu sırada Avrupa'da 7 yıl savaşları dolayısıyla (1756-1763) İngiltere ile Prusya, Avusturya, Fransa ve Rusya'nın meydana getirdiği ittifaka karşı savaşmaktaydı. Sonunda savaşın bitiminden az sonra Lehistan sorunu ortaya çıktı; 3.Ogüst'ün ölümü üzerine (1763) yeni bir kral seçilmesi için Prusya ile Rusya anlaştılar. Ancak Lehliler'in Rus müdahalesine karşı çıkmaları ve Rus baskısından kaçan Lehliler'in Osmanlı topraklarında izlenerek, bazı Müslüman halkın da öldürülmesi, ayrıca bir Leh heyetinin Ruslar'dan şikâyet ederek koruyuculuk istemeleri Ruslar ile Osmanlı Devleti arasında bir savaşın çıkmasına neden olmuştur.

Sultan 3. Mustafa'nın Ruslar ile savaşa büyük bir istek duymasına karşın Vezir-i azam Koca Ragıp Paşa'nın yerinde uyarısıyla isteğini frenliyordu. Bu değerli vezirin ölümü üzerine (1763) yerine atanan Muhzinzâde Mehmed Paşa da, birden bire hiçbir önlem almadan Ruslar'a savaş ilanının kötü sonuçlar doğuracağını bildirerek savaşa karşı çıktı ve ilanını önledi. Ancak kendisine büyük bir destek olan Şeyhülislam Veliyüddin Efendi'nin ölümü ve yerine şeyhülislam atanan Pirî-zâde Sahip Molla'nın padişahla aynı düşüncede olması nedeniyle vezir-i azam görevinden alındı (3 Eylül 1768); Aydın muhassılı Silahdar Mahir Hamza Paşa vezir-i azamlık makamına getirildi ve Rus elçisine bazı önerilerde bulunarak, kabul edilmeyince savaşa karar verilmiştir (3 Ekim 1768). Bu arada İngiltere'nin arabuluculuk önerisi de reddedildi. Buna karşılık Ruslar'ın Karadeniz'e inmek düşüncesiyle yaptıkları hazırlığa karşılık Osmanlı Devleti hazırlıksız olduğu gibi, sınırlardaki kaleleri tahkim etmek şöyle dursun, gerektiği gibi savaş gereçlerini ve muhafızları bile yeterli derecede arttırmamıştı.

Nihayet 22 Mart 1769'da vezir-i azam ve serdar-ı ekrem Yağlıkcı-zâde Mehmed Emin Paşa komutasında hareket eden Osmanlı ordusu, İsakçı mevkiine gelerek buradan Bender üzerine gitmeyi kararlaştırdı.

Bu sırada Rus Çariçesi 2.Katerina, Türkler'in zamansız savaş ilanı üzerine bütün kış boyu hazırlığını yaparak sefer mevsiminde ordusunu beş koldan Osmanlı topraklarına gönderdi. Bunlardan 65.000 kişilik bir kuvvet Prens Galiç'in komutasında Podolya tarafına yöneldi. Galiç ilk olarak Hotin önüne gelip kaleyi kuşattıysa da yenilerek çekildi (1769). Ancak Hotin muhafızlarının Lehistan içlerine yağmaya gitmelerinden yararlanarak yeniden Hotin önüne geldi ve kaleyi

Sol üst 3.Mustafa'ya ait bir portre. Padişah Portreleri Galerisi Topkapı Sarayı Müzesi-İstanbul. Alt: 3.Mustafa'ya ait bir sikke. Sağ 3.Mustafa ve şehzadesi Selim'i (3.Selim) canlandıran bir minyatür

tekrar kuşattı. Bu kez de yardıma gelen Teke mutasarrıfı Abaza Mehmed Paşa kuvvetlerine yenildi. Ayrıca Rus ordusunda Lehliler'in bulunduğunun öğrenilmesi üzerine Lehistan'a da saldırı kararı alındı. Bu sırada Ruslar'ın Hotin cephesi komutanı Galiç, üçüncü kez Hotin'i kuşatmaya karar verdi ve Hotin cephesi seraskeri Abaza Mehmed Paşa'yı yendikten sonra kaleyi kuşattı. Bunun üzerine Yaş muhafızı Moldovancı Ali Paşa Hotin'i kurtarmaya memur edilmiş ve Kırım kuvvetlerini beraberine alarak Hotin'e varmış, Rus kuvvetlerini yenerek kaleyi kuşatmadan kurtarmıştır (14 Temmuz 1769). Bu başarısı dolayısıyla Moldovancı, Mehmed Emin Paşa'nın görevden alınmasından sonra vezir-i azamlığa getirilmiştir (12 Ağustos 1769).

Yeni vezir-i azam kış mevsimi gelmeden Galiç kuvvetlerini buradan tamamen atmak istedi; bunun için bir kısım kuvvetleri Turla Irmağı karşısına geçirdi. Ancak yapılan savaşta önemli bir başarı elde edilemediği gibi yağmurlar dolayısıyla ırmağın taşması üzerine asker geri çekilemeyerek Ruslar ile savaşmak zorunda kaldılar. Yiyecek sıkıntısı ve soğuktan asker dağılmaya başladı ve Hotin kalesi muhafızları da kaleyi terk ettiler. Böylece boş bırakılan kale Ruslar tarafından işgal edildi. Vezir-i azamın kışlamak için Babadağı'na geldiği sırada Rus kuvvetleri Eflâk ve Boğdan taraflarını istila ederek Tuna yalılarına doğru yayıldılar; böylece Özi ve Bender kaleleri de düşman istilasına açık kaldı. Ancak Bender önlerinde bulunan Rus kuvvetleri Kel Ahmed Paşa-zâde Ali Paşa tarafından mağlup edildiyse de diğer yandan Yaş kentini işgal eden düşman kuvvetleri buradaki bütün Türkleri öldürmüşlerdi. Bundan sonra Kalas tarafına sokulan düşman kuvvetleri ise yenilerek geri atılmıştır. Fakat Ruslar'ın bu başarısı karşısında Moldovancı azledilmiş ve yerine İvaz Paşa-zâde Halil Paşa vezir-i azam atanmıştır (16 Aralık 1769).

Yeni serdar-ı ekrem kışı Babadagı'nda geçirip hazırlık yaptığı sırada Ruslar da Eflâk'ı işgal ederek merkezi Bükreş'i de almışlardı. Bunun üzerine ilk olarak Boğdan'ın kurtarılması için Kırım Hanı Kaplan Giray ve bir miktar Osmanlı askeri Rus ordusu üzerine gönderilmişse de bir başarı kazanamadılar. Bu durum karşısında vezir-i azam bizzat Ruslar üzerine yürüyerek Kartal (Larga) mevkiinde Rus kuvvetleriyle giriştiği savaşta korkaklığı nedeniyle büyük bir yenilgiye uğradı (Ağustos 1770). Bu yenilgi üzerine vezir-i azam görevinden alınarak yerine Bosna Valisi Silahtar Mehmed Paşa vezir-i azam atandı (Aralık 1770). Bu arada Kartal yenilgisinde sonra Ruslar Bender, İsmail, Kili, İbrail ve Akkerman kalelerini ele geçirmişlerdir (Eylül 1770). Bu galibiyetlerden sonra Ruslar barış önerdilerse de bunu Osmanlı Devleti kabul etmedi.

Savaşın başladığı tarihlerde Ruslar'ın Baltık filosu da Akdeniz'e hareket etmişti. Mora'ya gelerek Koron'u kuşatan ilk deniz filosu burada yer yer isyanlar çıkardı Ancak Tripoliçe ve Patras savaşları sonucunda isyancılar yenilerek sindirildi (19 Nisan 1770). Bu arada Koron Kuşatmasını kaldırarak Navarin'i alıp buradan Mudon üzerine giden Ruslar, asilerle kaleyi kuşattılarsa da Mora seraskeri Muhsin-zâde Mehmed Paşa'nın yardıma gelmesi ve yaptığı savaş sonunda Rus ve asi kuvvetlerini yenmesi üzerine Navarin'e çekildiler. Bundan sonra Navarin'i kuşatan Çatalcalı Ali Ağa komutasındaki Türk ordusu, Türk donanmasının Boğazdan çıkarak Mora üzerine gelmesi karşısında Navarin'i düşmanın boşaltması ile ele geçirdi (7 Haziran 1770).

Türk donanmasını karşılamaya çıkan Rus donanmasıyla meydana gelen çarpışmalarda her iki taraf da bir sonuç elde edemedi. Ancak Midilli yakınlarında meydana gelen Koyun

adaları savaşında Osmanlı ve Rus kaptan gemileri yandı. Çeşme'ye çekilen Osmanlı donanması Rus gemileri tarafından tamamen yakıldı (7 Temmuz 1770). Bu başarıdan sonra Limni Adası'nı işgal eden Ruslar, Limni kalesini de kuşattılarsa da alamadılar ve Cezayirli Hasan Paşa'nın yardımı sayesinde adadan atıldılar (Ekim 1770). Bundan sonraki Rus donanmasının Akdeniz'deki faaliyeti, bir kısım kaleleri bombalamakla geçmiş, Kaynarca antlaşmasından sonra Baltık denizine dönmüştür.

Kırım yönünde ise 1768'den itibaren Ruslar'ın ilk hedeflerinden biri burasının işgaliydi. Nitekim daha savaşın başlamasından önce el altından bazı Tatar hanzâdeleriyle mirzalarını bağımsızlık vaadiyle kendilerine çekmişlerdi. Bununla beraber Rus prenslerinden Dolgoruki komutasında hareket eden ordu Ur geçidinde yenildi (1770). Fakat ertesi yıl Kırım'a tekrar hücum eden Ruslar, elde ettikleri Tatarlar yardımıyla Ur-kapısı'nı ele geçirdiler (8 Temmuz 1771);bu sırada Kefe'ye 4 saat uzaklıktaki Taman kalesi de Ruslar'ın eline geçti. Kırım'ın istila edilmesi üzerine panik başladı; yeni Kırım Hanı Sahib Giray'ın isteği üzerine Kefe'de savunma durumu alan İbrahim Paşa da kaleyi Tatarlara teslim ettiği gibi kendisi de tutsak edildi (Temmuz 1771).

Kartal yenilgisinden sonra savaş durumu bir panik halini almıştı. Nitekim Tolçı ve İsakçı taraflarını alan Ruslar bir direnme görmeden Yergöği kalesini de almışlardı. Osmanlı ordusunda disiplin diye bir şey kalmamış, yeniçeriler bile kolay kaçmak için atlanmışlardı. Cephenin durumunu bilmeyen 3.Mustafa vezir-ı azama ilkbaharda Tuna'yı geçmesini emretmekteydi. Bu emir üzerine Vidin seraskeri Muhsin-zâde Mehmed Paşa ile vezir-i azam iki koldan Tuna'yı geçmeye çalıştılarsa da askerin emir dinlememesi üzerine çekildiler. Bundan iki gün sonra da Ruslar küçük bir kuvvetle Osmanlı ordugâhı olan Babadağı'nı işgal ettiler (Kasım 1771). Ordugâhın savaşsız terk edilmesi üzerine Vezir-i azam Silahtar Mehmed Paşa görevinden alındı ve yerine Muhsin-zâde Mehmed Paşa ikinci kez sadarete getirildi; Şumnu karargâh yapıldı (Aralık 1771). Bu sırada her iki taraf da barış istediğinden, görüşmeler başladı (30 Mayıs 1772); fakat vezir-i azamın korkak davranması üzerine anlaşma yapılamadı. Bunun üzerine yeniden başlayan savaşta Ruslar Tuna'yı geçerek Ruşçuk'a saldırdılar, fakat yenilerek geri çekildiler. Diğer bir Rus kuvveti Silistre'yi işgal etmek istediyse de burada da yenilerek çekilmek zorunda kaldılar (1773). Saldırıya devam eden Ruslar Hacıoğlu Pazarı'nı yakarak Varna üzerine yürüdülerse de burada da yenilerek çekilmek zorunda kaldılar. Savaşın kötü bir biçimde devam etmesi ve ülkenin başına büyük belalar açılması karşısında çok etkilenen Padişah 3.Mustafa bu sırada öldü ve yerine kardeşi 1.Abdülhamid tahta çıktı (Ocak 1774). Bu arada Ruslar son olarak yeniden Rusçuk, Silistre ve Hacıoğlu Pazarı üzerinden üç koldan saldırıya geçtiler. Hacıoğlu Pazarı'nda karşılık vermek isteyen Osmanlı kuvvetleri yenilerek Kozluca'ya çekildi. Burada meydana gelen ikinci bir savaşta da fazla bir direnme göstermeden Osmanlı ordusunun kaçması üzerine, vezir-i azam barış önerisinde bulundu. Bu sırada Rusya'da isyan hareketleri başlamış olduğundan Rus komutanı Romanzov öneriyi kabul ederek Silistre'ye 4 saat uzaklıktaki Küçük Kaynarca kasabasında anlaşma imzalandı (17 Temmuz 1774). Bu anlaşma gereğince Kırım, Bucak, Nogay, Yediçikül kabileleriyle Tatarlar başka bir devlete tabi olmamak üzere bağımsız kalacaklar, ancak Müslüman olanların mezhep işleri nedeniyle halife olan Osmanlı padişahına tabi olacaklardı. Yenikale ve Kerç kalesi Ruslar'da kalacak, ayrıca Özi ile Aksu ırmakları arasındaki arazi de Ruslar'a bırakılacaktı. Kuzey Kafkasya'daki Kabartaylar da Ruslar'a tabi olacaklar, buna karşılık Bucak, Akkerman, Kili, İsmail kaleleriyle diğer kasaba ve köylerle Bender kalesi Osmanlılar'a bırakılacaktı.

Rusya ile yapılan bu anlaşmadan sonra Avusturya da kendine bir pay çıkarmak istemiş, onunla da yapılan diğer bir anlaşmayla (8 Mayıs 1775), Avusturya'nın Lehistan'da bulunan topraklarına gidebilmesi için Erdel ve Boğdan arazisinden Bukovina, Suçeva ve yöresi bırakılmıştır.

Savaş sonrasında Osmanlı ordusunun büyük bir ıslaha muhtaç olduğu bir kez daha görülmüş, bozuk olan eyalet örgütü de büsbütün bozulmuştu. 1768 Osmanlı - Rus savaşı, düzene sokulmuş olan hazineyi tamamen tükettiği gibi devleti maddi ve manevi felakete sürüklemiş, bir kısım topraklar elden çıkmış, ülkede yer yer isyanlar çıkmış (Mısır'da Bulutkapan Ali Bey, Akkâ'da Zâhir Ömer ve Mora isyanları), Anadolu ve Rumeli her bakımdan harabeye dönmüştür.

UYGARLIK

OSMANLI DEVLET ÖRGÜTÜ

Bursa ve İznik'in alınması Osmanlı Beyliğinde bir dönüm noktasını oluşturur. Nitekim bundan sonra artık yavaş yavaş aşiret usul ve kuralları bırakılarak bir devlet düzeni haline girmeye başlamış, yapısına göre idari, adli ve askeri örgüt yapmak gereği doğmuştur.

İlk kez Orhan Bey'in hükümdarlığının 3. yılında (1327) hükümdarlık simgesi olarak Bursa'da gümüşten sikke (akça) kesilmiştir. Bu sikkenin bir yüzünde kelime-i şahadet ile 4 halifenin adları, diğer yüzünde Orhan Bey'in adı, basıldığı yer olan Bursa ve basım tarihi olan hicri 727 yılı ile Osmanlılar'ın bağlı oldukları Kayı boyunun damgası vardı.

Küçük Osmanlı Beyliği ilk örgütünde Anadolu Selçukluları ile İlhanlı Devleti'ni örnek almıştı. Bundan başka Bizans örgütünün de etkisi olduğu ileri sürülmektedir. Her şeye karşın ılk Osmanlı örgütünün bilgin sınıfından gelen vezir Alaeddin Paşa ile Bursa kadısı Çandarlı Kara Halil Efendi'nin çabalarıyla kurulduğu bilinmektedir. Kuruluştan itibaren zamana ve yerine göre bazı değişiklikler yapılarak geliştirilen Osmanlı devlet örgütü, bir bütün olarak ana çizgileriyle şöyle incelenebilir:

1. OSMANLI MERKEZ VE ÖRGÜTÜ

A) MERKEZ ÖRGÜTÜ

Osmanlı Devleti'nin yönetim biçimi eyaletlerin durumlarına göre başka başkaydı. Genel olarak haslı, sâlyâneli ve yurtluk ocaklık olarak üç türlü yönetilen eyaletlerden haslı olanlar doğrudan merkezden yönetilirlerken, diğerleri ise içişlerinde serbesttiler. Ancak bunlara ait bütün atama ve görevden almalar merkeze ait olup, hükümet bütün kuvveti merkezde elinde tutardı. Yönetim İstanbul'da Divan-ı hümâyûn denilen önce padişahın, sonraları vezir-i azamın başkanlığında toplanan bir meclisle yürütülmekteydi.

a) D i v a n : Osmanlı Devleti'nde bütün işlerin yönetimi için iki divan bulunmaktaydı. Bunlardan en önemlisi Divan-ı hümâyûn denilen ve Topkapı Sarayı'nda toplanan büyük divandı. Devlet işlerinin en son kesin şekliyle görüşüldüğü yer burasıydı. Divan, Osmanlılar'da yarım yüzyıl kadar İlhanlılar'ın divanı örnek alınarak devam etmiştir. Divan-ı hümâyûn Fatih Sultan Mehmed zamanına kadar bizzat padişahların başkanlığında toplanmış, sonra bundan vazgeçilerek vezir-i azamlar divana başkanlık etmeye başlamıştır. Padişahlar da vezir-i azamın oturduğu yerin üstündeki kasr-ı adl denilen pencereden gizlice görüşmeleri dinlemişlerdir.

Divan-ı hümâyûn ilk zamanlar her gün toplanırken, 16. yüzyıldan itibaren haftada 4 gün toplanmaya başlamıştır. 17. yüzyılda bu sayı ikiye inmiş, bunun yerine devlet işlerinin çoğu vezir-i azam divanlarına bırakılmıştır. Divanda vezir-i azamdan başka kubbe veziri denilen sandalyasız vezirler, defterdarlar, nişancı, Rumeli ve Anadolu kazaskerleri bulunurlardı. Eğer seferde değilse kaptan-ı derya da toplantıya katılırdı divanda ayakta olmak üzere reisü'l-küttab ile onun emrinde iki tezkireci vardı. Divan-ı hümâyûn sabah namazından sonra erkenden toplanır ve görüşmelere başlanırdı; halkın davasına karşı da divan açıktı. Alınan kararlar kesindi ve değiştirilmesi söz konusu olmazdı. Bu kararlar daha sonra vezir-i azam tarafından padişaha okunur ve gerekirse defterdar da mali işlere ait bilgi verirdi.

Bütün devlet işlerinden sorumlu olan vezir-i azamın ikinci derecedeki işleri görmek ve davalara bakmak için ayrıca bir divanı daha vardı ki buna **İkindi divanı** denilirdi. Vezir-i azamın sarayında toplanan bu divan, hergün ikinci vakti toplanmaktaydı. Bundan başka seferde alınacak kararlar

Osmanlı sarayında bulunan üç görevli. Soldan sağa doğru: Kızlaragası: Haremağalarının başı görevini yürütmekteydi. Cüce: Saray soytarılarından. Akaga: Arkada Haremde görevli ak hadım.

için **Sefer divanı** toplandığı gibi, maaşlı askerin (yeniçerilerin) maaşının verilmesi sırasında da ulufe divanı adı altında toplanılırdı. Çok önemli ve acele karar verilmesi gereken işlerde ise **Ayak divanı** toplanır, seferde gerektiğinde at üzerinde yapılan görüşmeler için de **At divanı** yapılırdı.

b) Vezir-i azamlar ve vezirler: Osmanlılar'ın ilk devirlerinde divanda bilgin sınıfından gelme yalnız bir vezir bulunmaktaydı. Vezir sayısı artınca birinci vezire vezir-i azam adı verildi. İlk vezir-i azam Çandarlı Ali Paşa idi; vezirlerin üç tuğları vardı.

Vezir-i azamlar Fatih'in son zamanlarına doğru divan-ı hümâyûna başkanlık etmekle de görevlendirildiler. Vezir-i azam, padişahın mutlak vekili olup bu vekâlete alamet olmak üzere hükümdarın adı yazılı oval ve yüzük şeklindeki mührü taşırdı. Görevinden alındığında bu mühür kendisinden alınır ve yeni atanan kişiye verilirdi. Bütün devlet işlerinden vezir-i azam sorumluydu; bütün kararlar onun emri ve padişahın izniyle olurdu.

15. yüzyılın sonlarına kadar vezir sayısı üç olmasına karşılık, 16. yüzyılın ikinci yarısından sonra vezir sayısı yediye kadar çıkmıştır. Vezirler Divan-ı hümâyûn'da kubbe altında toplanıp kendilerine verilen işlere baktıkları için kubbe veziri adını almışlardır. Bunlar devlet hizmetlerinden yetişmiş deneyimli kişiler olduklarından düşüncelerinden yararlanılırdı. Ancak sonraları gelişigüzel kişiler usulsüz bir şekilde yükseltilerek kubbe veziri olmuşlardır. Bu nedenle daha sonraları divandaki önemleri kalmamıştır.

B) SARAY ÖRGÜTÜ

Osmanlı Devleti geliştikçe, büyümesiyle orantılı olarak padişahların oturduğu saraylar da büyümüş ve görkemi artmıştı. Bursa'daki gösterişsiz Osmanlı sarayına karşılık Edirne'de daha ayrıntılı saraylar yapılmıştı. Fatih'in İstanbul'u fethinden sonra ise bugünkü Bayezid'de Üniversitenin bulunduğu sahada bir saray yaptırılıp, daha sonra beğenilmeyen bu sarayın yerine Sarayburnu'nda bugünkü Topkapı Sarayı yaptırılmıştır. Yeni Saray adı verilen Topkapı Sarayı padişahın ailesine mahsus daireler, enderun ve dış hizmetlerle ilgili Bîrun adı verilen üç bölümden oluşmaktaydı. Sarayın Bâb-ı hümâyûn adı verilen Ayasofya tarafından girilen dış kapısıyla içerdeki Orta kapı arasında **Birinci yer** ve Orta kapı ile Bâbü's-saade veya Akağalar kapısı arasındaki yere **İkinci yer** veya **Alay Meydanı;** Bâbü's-saade'den içerdeki **Üçüncü yere** de Enderun veya Harem-i hümâyûn denilirdi. Alay Meydanı'nın solunda Kubbealtı denilen **Divan-ı Hümâyûn**'un toplandığı bina ile hazine, defterhane ve maliye kayıtlarını içeren yerler bulunmaktaydı.

Sarayın ilk avlusunda Bîrun erkânı denilen saraya mensup görevlilerin daireleri bulunurdu. Üçüncü avluda ise divan heyetinin ve elçilerin kabul edildiği Arz Odası ile kutsal emanetlerin bulunduğu Hırka-ı Saadet ve padişah ailelerine mahsus dairelerle Enderun halkına mahsus odalar bulunmaktaydı. Bâb-ı hümâyûn ile Orta kapı, Kapıcılar Kethüdasının emrindeki kapıcılar tarafından, üçüncü kapı da hadım Ak ağaları tarafından korunurdu.

a) Enderun ve İçOğlanları: Sarayın Enderun halkını devşirme denilen bazı Hıristiyan uyruğuna bağlı çocuklar veya savaşlarda tutsak alınıp yetiştirilen gençler meydana getirteydi. Bunlar devşirme kanunu gereğince 8 ile 18 yaşları arasında toplanıp önce Galatasaray, İbrahim Paşa Sarayı gibi saraylarda eğitilip, tam bir İslam ve Türk gelenek ve göreneklerine göre yetiştirilir, bundan sonra Enderun'daki ihtiyaca göre büyük ve küçük odalara verilerek, orada da eğitime devam edip saray görgü ve kuralını öğrendikten

Osmanlı dönemi görevlilerinden. Soldan sağa doğru: Kazasker: Ordunun yasal ve hukuki sorunlarıyla uğraşan hükümet üyesi. Kaptan Paşa: Deniz Kuvvetleri Komutanı. Çuhadar: Vezir saraylarında dış hizmetleri yürüten görevli. Yan sayfa: Soldan sağa doğru: Dar'üs-saadeti' ş-şerife Ağası: Diğer bir adı da Kızlar Ağası'dır. Sarayda oldukça önemli bir görevi vardı. Sultan 2 Mahmud. Silahtar Ağa: Padişahların silahlarını taşıyan bir saray görevlisi. Baş Çuhadar Ağa: Padişahların giysileriyle ilgilenen görevlilerin başı.

sonra yeteneklerine göre Seferli, Kiler ve Hazine odalarına çıkarılır, zamanları gelince de Kapıkulu süvarisi olarak dışarı çıkarılırlardı. Bu odaların en ilerisi Hasoda idi ki, asıl Enderun ağaları bunlardı.

b) Ak ve Kara Hadım Ağaları: Osmanlı sarayının Bâbü's-saade denilen kapısını korumakla görevliydiler 16. yüzyılın sonlarına kadar sarayın en nüfuzlu ağası Bâbü's-saade veya Kapı Ağası idi; bunların emrindeki ak hadımlar sarayın kapısını korumakla görevliydiler ve sayıları 30 civarındaydı.

Kara Hadım Ağaları ise kadınlarla meskûn olan harem kısmında görevliydiler. Kara hadımların en büyük amirine Dârü's-saade Ağası veya Kızlar Ağası denirdi; harem kısmında bulundukları için Harem Ağası da denmekteydi. 16. yüzyıl sonlarına kadar Kapı Ağasına bağlıydılar.

c) Sarayın Bîrun Erkânı: Osmanlı sarayının dış hizmetine bakan ve sarayda yatıp kalkmak zorunda olmayıp dışarda evleri bulunan padişah hocası, hekimbaşı, cerrahbaşı, göz hekimi, müneccimbaşı, hünkâr imamı gibi bilgin sınıfından olanlarla şehremini, darphane ve arpa eminleri gibi sivil görev sahiplerinden oluşmuştu. Bunlardan başka ayrıca sarayın enderun dışındaki görevlilerden olup emîr-i alem, kapıcılar kethüdası, çavuşbaşı, imrahur ve bostancı ve maiyetlerinde bulunanlar da bîrun büyükleri içinde yer almaktaydı.

2. EYALET ÖRGÜTÜ

A) İdari Bölünme

Osmanlı Devleti'nde taşra örgütü aşağıdan yukarıya köy, kaza, sancak ve Eyâlet olmak üzere idari bölümlere ayrılmıştı. Reâyâ denilen köyler halkı dirlik, vakıf, mülk reâyâsı olarak üç kısma ayrılmaktaydı. Bunların askeri olmayan davalarına kadılar bakardı; köylerin birleşmesiyle kazalar oluşurdu. Kazalarda güvenliği Subaşılar yerine getirir, kazaların birleşmesinden de sancaklar ortaya çıkardı. Sancaklar Sancak Beyleri tarafından yönetilir, sancakbeylerinin dereceleri ise sahip oldukları has gelirlerine göre ölçülürdü. Eyaletler ise beylerbeyiler veya karşılığı mîr-i miranlar tarafından yönetilirdi; Osmanlılar'da Anadolu ve Rumeli beylerbeylikleri olmak üzere iki beylerbeylik olup, bunlardan Rumeli Beylerbeyliği daha üstündü. Anadolu Beylerbeyliğinin merkezi Kütahya, Rumeli'ninki ise Manastır kenti olmuştur. Daha sonraları beylerbeylerinin sayısı arttı, fakat buna karşılık eyaletlerin en yüksek komutanlığı görevini korudular. Beylerbeyi yalnız merkez sancağının yönetiminden sorumlu olduğu halde, seferlerde eyalet sınırlarındaki bütün sancak beyleriyle timarlı sipahileri emrine alarak orduya katılırdı.

16. yüzyıl ortalarına doğru istikrarlı bir şekil alan Osmanlı eyaletleri, salyânesiz (yıllıksız) ve salyâneli (yıllıklı) olmak üzere iki kısımdı. Salyânesiz eyaletler daha çok olup, Rumeli, Budin, Anadolu, Karaman, Dulkadır, Sivas, Erzurum, Diyarbakır, Haleb, Şam, Trablus-şam bu tür eyaletlerdendi. Bunların ürünleri has, zeâmet ve timara ayrılmış olup, hazineden ve defterhaneden yönetilmekteydiler. Salyâneli eyaletler ise Mısır, Habeş, Bağdad, Basra, Yemen ve Kaptan Paşa eyaletindeki bazı sancaklar ile Trablus-garp, Tunus ve Cezayir eyaletleriydi. Bunların ürünleri has, zeâmet ve timara ayrılmayarak doğrudan doğruya hazine tarafından yıllık olarak beylerbeyi, sancakbeyi, asker maaşları ayrıldıktan sonra toplanırdı.

Bunlardan başka serbest mîr-i miranlıklar ve yurtluk-ocaklık sancaklar da bulunup, mîr-i miranlıklar, mülkiyetleri

Osmanlı Devleti tarafından sahiplerine ait olduğu kabul edilen ve buna karşılık devletin yüksek egemenliğini tanıyan sancaklardı. Bunlar her yıl belirli bir vergi verirler ve gerektiğinde askerleriyle savaşa katılırlardı. Büyük küçük bazı yerler ise yerli beylere sancak itibarıyla verilmiş olup, bu sancaklar boş kalınca dışardan bir kimseye verilmez o sancak beyinin oğullarına, kardeşlerine vb. verilirdi ki, bunlara yurtluk - ocaklık sancaklar denirdi. Bu sancakbeyleri hangi eyalette ise o eyaletin beylerbeyi ile savaşa giderlerdi.

B) İmtiyazlı Hükümetler

Osmanlı İmparatorluğu idari örgütü dışında kalan ve iç işlerinde serbest olup devletin yüksek egemenliğini kabul eden imtiyazlı hükümetler de bulunmaktaydı. Bunların kralları veya beyleri kendi soyluları arasından Osmanlı Devleti tarafından atanmıştır. Bu hükümetlerden gördükleri korumaya karşılık belirli miktarda bir vergi alınmaktaydı; ancak Kırım Hanlığı ile Mekke-i Mükerreme Emirliği bu statü dışında tutulmuştur.
Kırım Hanlığı Osmanlı korumasını kabul ettikten sonra içişlerinde serbest bırakılmış, hutbelerde önce Osmanlı hükümdarlarının adı, sonra hanların adı okunmuştur; ayrıca hanlar kendi adlarına para bastırmışlardır. Kırım hanları 17. yüzyıla kadar mirazlar tarafından seçilmişlerse de bundan sonra atanma ve görevden alınmaları Osmanlı hükümetince yapılmıştır. Merkezleri Bahçesaray kenti olan Kırım Hanlığı savaş sırasında bütün kuvvetiyle Osmanlı ordusuna katılmaktaydı.
Mekke-i Mükerreme Emirliği Yavuz Sultan Selim'in Mısır'da bulunduğu sırada Osmanlı egemenliğini kabul etmiştir. Osmanlı Devleti bu emirliğin düzen ve güvenliğini sağlamak üzere her yıl değiştirilmek suretiyle askeri kuvvet göndermiştir. Mekke emirlerinin gerek Mısır hazinesinden ve gerekse Cidde gümrüğü gelirlerinden ödenekleri vardı. Mısır'dan gönderilen paraya atiyye-i hümâyûn denirdi; ayrıca surre-i hümâyûn ile de altın yollanırdı.
Bunlardan başka Rumeli'de voyvodaları Osmanlı Devleti tarafından atanmak üzere içişlerinde serbest olan, belirli bir vergi verdikten başka savaşta Osmanlılar yanında askeriyle katılan Erdel - Eflâk ve Boğdan voyvodalıkları, Raguza ve Sakız Cumhuriyetleri de bu tür imtiyazlı hükümetlerdendi.

3. ASKERİ ÖRGÜT

Osmanlı askeri örgütü Anadolu Selçuklu Devleti, İlhanlılar ve Memluklular'ın etkisinde kalmıştır. Osmanlı ordusu Kapıkulu, eyalet ve deniz kuvvetleri olmak üzere üç kısma ayrılmıştı ki, bunlardan Kapıkulu askeri yeniçeri, cebeci, topçu ve kapıkulu süvarileri ocaklarından oluşmuştu. Bunlar hükümdarın kendisine ait maaşlı merkez kuvvetleriydi. Eyalet askeri ise başlıca, topraklı veya timarlı sipahi denilen yaya, müsellem, azab vb. den ibaretti. Devletin Kapıkulu ocaklarını kurmadan önce yaya ve müsellem adı altında iki sınıf askeri bulunmaktaydı.

A) İlk Askeri Düzen

Osmanlı Beyliği'nin kuruluşunda ilk fetihleri yapanlar, beyliğe bağlı aşiret kuvvetleriydi. Bunlar atlı olmaları nedeniyle kale kuşatmalarında devamlı kalamadıklarından fetih gecikmekteydi. Bu nedenle devamlı olarak savaşa hazır yaya ve atlı bir kuvvetin oluşturulması gereği doğdu. Türk

gençlerinden meydana getirilecek bu ordunun atsız askerine yaya ve atlı askerine de müsellem denildi. İlk örgüt, düşünceyi ortaya atan Çandarlı Halil Paşa ile Alaeddin Paşa tarafından yapılarak, savaşa yarar güçlü - kuvvetli ileri olan Türk gençlerinden atlı ve yaya olarak önce 1000'er kişi alındı; savaş zamanında önce birer, sonra ikişer akça gündelik verilmesi kararlaştırıldı. Savaş olmadığı zamanlarda ise kendilerine ayrılan toprakları işleyip, vermeyeceklerdi.
Yaya askerler 10'ar 100'er kişilik manga ve bölüklere ayrıldı; 10 kişiye onbaşı, 100 kisiye yüzbaşı, 1000 kişiye de binbaşı rütbesinde subaylar komuta etmekteydi. Müsellem denilen atlı askerlerden ise her 30 er bir ocak sayılmıştır. Oluşturulan bu kuvvetler kapıkulu ocaklarının kuruluşuna kadar bizzat savaşlarda kullanılmış, bundan sonra ise ordunun gerisinde, geri hizmet erbabı olarak vazife görmüşlerdir.

B) Merkez Askeri Örgütü

Kapıkulu Askerleri

Osmanlı Devleti, Rumeli tarafında genişlemeye başlayınca daha fazla askere gerek duyulmuş, bu da savaşta tutsak alınan elverişli Hıristiyan çocuklarının kısa bir süre Türk terbiyesiyle yetiştirilerek yeni bir askeri sınıf meydana getirilmesiyle karşılanmıştır. İşte bu örgüt kapıkulu ocağının çekirdeğini oluşturmuştur. Acemi ocağı ile Yeniçeri ocağı örgütleri 1.Sultan Murad zamanında Kazasker Çandarlı Kara Halil ile Konyalı Molla Rüstem'in önerileriyle kurulmuştur. Kapıkulu ocağı merkez askeri örgüt içinde yer almakta ve altı kısımdan oluşmaktaydı.
1- Acemi Ocağı: Yeniçeri ocağına asker yetiştirmek için kurulmuş bulunan Acemi ocağı ilk defa Gelibolu'da kurulmuştur. Savaşta tutsak edilen küçük yaştaki Hıristiyan çocuklar **(Pençik oğlanı)** Anadolu'daki Türk köylüsünün yanına verilerek az bir ücretle görev yaptırılır, burada Türk ve İslam gelenek ve göreneklerini öğrenip o hayata uyduktan sonra bir akça gündelikle Acemi ocağına girerler, burada da bir süre hizmetten sonra iki akça gündelikle Yeniçeri ocağına alınırlardı. Ankara Savaşı'ndan sonra ülkedeki karışıklıklar dolayısıyla tutsak alınamadığından kapıkulu kadrosunun doldurulması için Hıristiyan uyruktan bir yasayla ve **Devşirme** adıyla uygun sayıda çocuk toplanmaya başlandı. Yasaya uygun olarak devşirme yapılacak yerde atanan memur yerel kadıların, sipahilerin yardımı ve kilise heyeti aracılığıyla çocuk devşirirdi. Bir çocuğu olan ailenin oğlu alınmaz, birden fazla olanın yalnız biri alınırdı; ancak bunların da soy ve sopunun belli olması koşulu aranırdı. Devşirilen çocuklar içinde uzun boylu ve güzelleri saray hizmeti için seçilirdi. Her bölgeden gönderilen çocuklar 150-200 kişilik **sürü** adı verilen gruplar halinde eldeki defterlere kimlikleriyle birlikte kaydedilir ve sonra Anadolu'ya gönderilirdi. Anadolu'dan ise daha önce belirtildiği üzere Gelibolu ocağına gönderilirdi; daha sonraları Gelibolu ocağı yerine İstanbul'da Acemi ocağı kurulmuştur. Acemi ocağına İstanbul Ağası bakardı; bu da Yeniçeri Ağasına bağlıydı.
Acemi ocağı mensuplarına 15.yüzyıldan itibaren kaputluk çuha verildiği gibi, elbiselerini diktirmek içinde onbirer akça yaka akçesi verilirdi. Ayrıca Kanuni Sultan Süleyman devrinde maaşları dışında beşer akça pabuç ve tıraş parası da verilmeye başlanmıştır
Devşirmeler Türk çiftçilerinin yanından geldikten sonra bir kısmı Acemi ocağına kaydedilir, bir kısmı ise çeşitli hizmetlere verilirdi. İçlerinden bir kısmı da Galatasarayı, Edirne Sarayı, İbrahim Paşa Sarayı ve İskender Çelebi

Osmanlı ordusunda yiyecek dağıtımını canlandıran bir minyatür. Gelibolulu Mustafa Ali'nin Nusretnâme'sinden. Topkapı Sarayı Müzesi. H.1365. Yan sayfa sol: Soldan sağa: Sultan 2.Mahmud. Kâhya Bey: Büyük konaklarda evin yönetimi ile görevli olan kişilere verilen addır. Sadrazam: Osmanlı Devleti'nde bugünkü başbakanlık görevini yürüten kişi. Sağ: Soldan sağa doğru: Başçavuş: Yeniçeri Ocağı'nda kullanılan bir rütbe. Orta Çavuşu: Başçavuş'un emrinde bulunan bir yeniçeri rütbesi. Kapıcıbaşı: Saray kapıcılarının başı. Kul Kethüdası: Yeniçeri ağasının yardımcısı.

Sarayı'nda terbiye gördükten sonra yeteneklileri Enderun'a alınırdı.

Acemi ocağı sayısı 15.yüzyıl ortalarında 3.000, 16.yüzyıl ortalarında ise 4.000 kadardı.

2- Yeniçeri Ocağı: Bizzat padişahın hizmetine ait yaya kuvvetlerinden olan Yeniçeri ocağı 1363'de kurulmuştur. Acemi ocağından yetişen kişiler gündelik iki akçe ile buraya alınır, sonra yetenek ve kıdemlerine göre bu gündelikleri artardı. Kapıkulu askerlerinin en itibarlı ocağı olan Yeniçeri ocağı bireyleri savaş sırasında merkezde bulunurlar ve padişahı korurlardı. Bunların önünde toplar, daha ilerde de Azab adı verilen hafif yaya askeri bulunurdu.

Yeniçeri ocağı 15.yüzyıl ortalarına kadar yaya bölükleri veya cemaat adı verilen bir sınıftan ibaret iken 1451'den itibaren sekbanların katılmasıyla iki sınıf olmuştur. Daha sonraki tarihlerde ise Ağa bölükleri denilen bir üçüncü sınıf daha oluşturulmuştur.

Yeniçeri ocağının en büyük komutanı Yeniçeri Ağası olup bundan sonra sırasıyla sekbanbaşı, ocak kethüdası veya kul kethüdası, zağarcıbaşı, sansoncubaşı, turnacıbaşı, başçavuş ve muhzır ağa, ocağın büyük ağalarıydı. Yeniçeriler maaşlarını üç ayda bir alırlar, buna ulûfe adı verilirdi. Bundan başka Yeniçeri ocağına terakki adı verilen bir ikramiye de verilmekteydi. Padişah tahta çıktığı zaman da cülus bahşişi, ilk sefere çıktığı zaman da sefer bahşişi adıyla ayrıca bir miktar para verilmesi kanundu.

Yeniçeriler başlarına börk adı verilen beyaz keçeden bir başlık giyerler, börkün arkasında ise yatırtma denilen ve omuza kadar inen bir parça bulunurdu. Yeniçeriler börklerini eğri, subayları da düz giyerler, ayrıca bunların başa giyilecek kısmında üsküf denilen işlemeler bulunurdu.

Yeniçerilerin 15.yüzyıl ortalarına kadar sayısı ortalama 10.000 kadar olup, hatta Kanuni'nin ölümü sırasında bu sayı 12.000'i aşmamaktaydı. Oysa 16.yüzyıl sonlarında 27.000, 17.yüzyıl da 37.000 ve yüzyılın sonlarında 46.000'i geçmiştir. Fakat özellikle 1683 yılından sonra 16 yıl süren savaşlarda ocak mevcudu haddinden fazla artarak 70.000'i geçmiş ve bunların ulûfelerinin verilmesi zorlanmıştı.

Yeniçeri ocağı 16.yüzyıl sonlarına yakın zamana kadar Osmanlı ordusunun eğitimli, mükemmel bir yaya kuvvetiyken bu tarihten sonra bozulmuştur. Yeniçeri ocağının asıl bozulmaya başlaması 3.Murad zamanından itibaren olup, bu hükümdar zamanında devşirme yasasına aykırı olarak ocağa usulsüz yabancı kişiler alınmıştır. Böylece eğitimden,terbiyeden geçmemiş kişilerin kaydedilmesiyle gün geçtikçe ocak bozulmuş ve daha sonra ülkenin başına bir bela olmuştur.

3- Cebeci Ocağı: Yeniçerilere ait ok, yay, kılıç, tüfek, kazma, kürek, barut, kurşun, zırh, tolga, harbe ve bunun gibi savaş gerecini sağlamakla görevliydiler. Bunlar, savaş zamanlarında silahları yeniçerilere dağıtır ve savaş sonunda toplayarak bozukları onarır ve noksanlarını tamamlayarak saklardı. Orta denilen çeşitli bölüklere ayrılmış bulunan Cebeci ocağının en büyük yöneticisi cebecibaşı olup, bundan sonra ocak kethüdası gelirdi. 16.yüzyıl ortalarında mevcutları 500 kadar olup, ocak bireyleri Acemi ocağından sağlanırdı.

4- Topçu Ocağı: Top dökmek, top mermisi yapmak ve top atmak için meydana getirilmiş olan bu ocak da Kapıkulu ocaklarının yaya kısmındandır. Osmanlı ordusunda 1389'da top kullanılmış olup, özellikle topçu ocağı Fatih Sultan Mehmed devrinde gelişmiştir. Toplar sadece devlet merkezinde dökülmez, kuşatılan kalenin hemen yanında da dökülebilirdi. Topçu ocağının en büyük yöneticisi Topçubaşıydı, bundan sonra kethüda ve dökücübaşı gelirdi. 16. yüzyılın başlarında sayıları 1.204 civarındayken sonlarına doğru

Osmanlı dönemi görevlilerinden. Soldan sağa doğru: Şatır: Törenlerde gösterişi artırmak için görev alan kişiler. Bostancı: Padişahlara ait bağ ve bahçelerde görev alan kişiler. Cephane Çorbacısı: Bir cephane subayına verilen ad. Cephane Karakullukçusu: Cephane bölüğü erlerinden biri. Cephaneyi korumakla görevliydi. Yan sayfa: Soldan sağa doğru: Bâb-ı Âli Tercümanı: Yabancı dil bilen çevirmenlerin başı. Yabancı devlet elçisi. Reisülküttap: Bugünkü dışişleri bakanı görevini yürüten kişi. Buhara Elçisi. İç Ağası: Reisülküttabın hizmetinde bulunan kişi.

2.000 kadar olmuşlardır. Bunlara gerekli eleman Acemi ocağından karşılanmaktaydı.

5- Top Arabacıları Ocağı: Osmanlılar'ın ilk devirlerinde, kullanılan toplar deve, katır ve beygirlerle taşınan küçük ve hafif toplardı. 15.yüzyıldan sonra topçuluğun önemli ölçüde gelişmesi üzerine ve büyük toplar dökülmesinden sonra yenilik yapan Osmanlılar, bunları top arabalarıyla savaşa götürmeye başladılar. Böylece bir Top Arabacıları Ocağı kuruldu; en büyük subayı arabacıbaşıydı. Top arabacıları ocağına da gerekli eleman Acemi ocağından karşılanırdı.

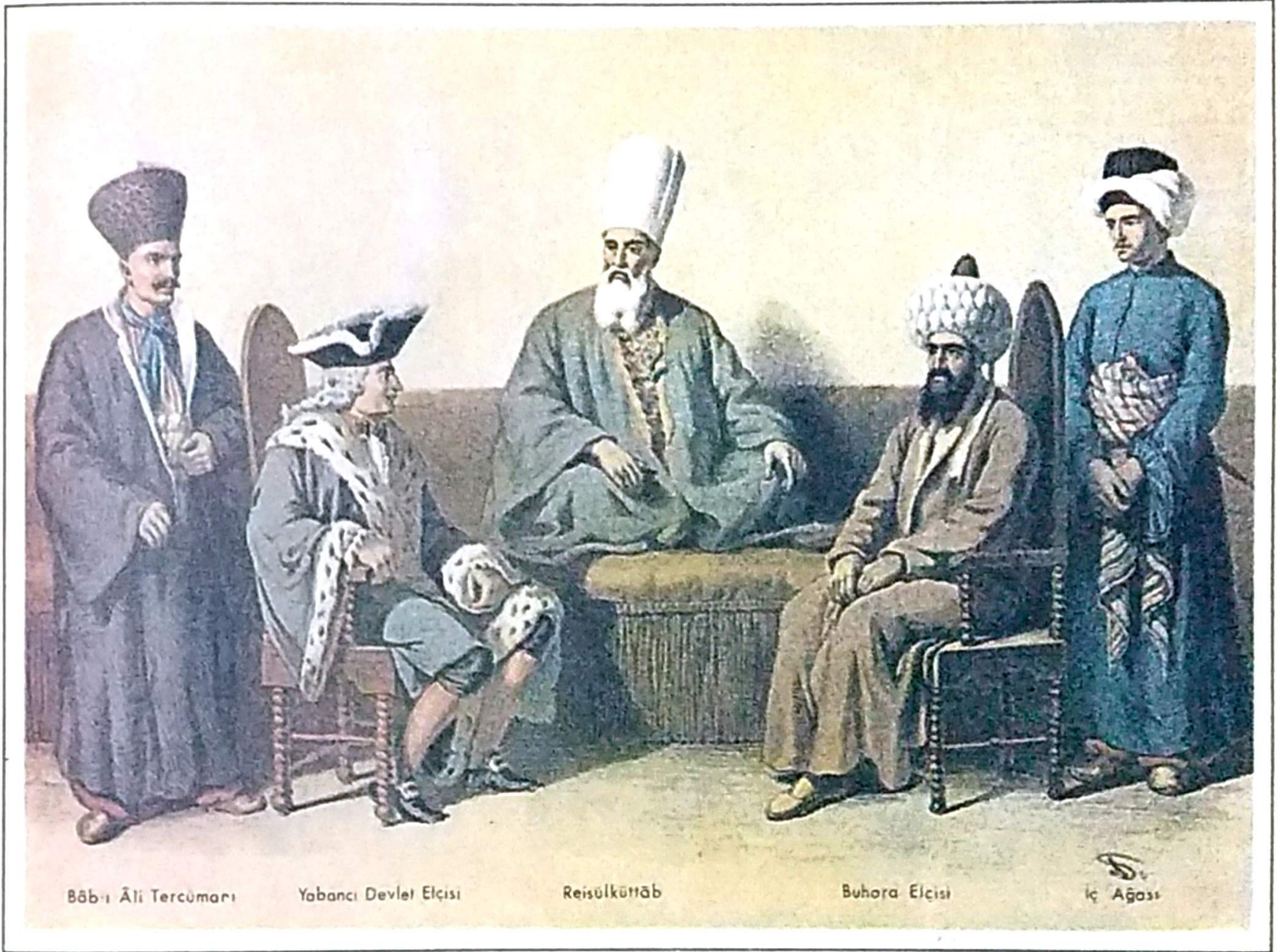
6- Kapıkulu Süvarileri: Bunlar sarayın Enderun kısmıyla dış saraylardaki iç oğlanları ve Yeniçeri ocağından terfi edenlerden meydana gelirdi. Bu sonuncular ocağa alındığı zaman bölüğe çıkmak deyimi kullanılırdı. Kapıkulu süvarileri ocağının en saygın olanı Sipah bölüğüydü; ilk zamanlarda buraya devlet adamlarının çocukları da alınırdı. Kanunnâmeye göre bu ocak Timurtaş Paşa'nın önerisiyle 1.Murad zamanında sipah ve silahtar adlarıyla iki bölük halinde oluşturulmuş, daha sonra bu iki bölüğe sağ ve sol ulûfeci ile sağ ve sol garipler adı verilen dört bölük daha eklenmiştir. Savaş zamanında sipah padişahın sağında, silahdarlar solunda; sipahın sağında sağ ulûfeciler ve silahtarın solunda da sol ulûfeciler yürür, bunların sağında sağ garipler, solunda sol garipler yer alırdı. Sipah ve silahtarlar savaş sırasında padişahın çadırını, ulûfeciler gerek savaş ve gerekse konak yerlerinde saltanat sancaklarını, garipler ise ordu ağırlıklarını ve hazineyi korurlardı. Her birinin ayrı ayrı ağaları olan Kapıkulu süvarilerinin mevcudu 15. yüzyıl ortalarında 8.000 kadar iken, Kanuni'nin son seferinde 11.000, 16. yüzyıl sonlarında 13.000 ve 1597'de 17.000 olmuştur. Kaptan-ı derya Kara Murad Paşa'nın İbşir Paşa aleyhine ocakları kışkırtması sonunda ocaktan atılmış olanların da alınmasıyla 50.000'e ulaşmış, ancak Köprülüler devrinde sayıları 15.000'e indirilmiştir. Kapıkulu süvarilerinin tamamı atları ve maiyetleri nedeniyle İstanbul'da değil Edirne, Bursa ve yöresinde oturur, sefer sırasında orduya katılırlardı. İstanbul'dakiler ise Süleymaniye ve Çemberlitaş taraflarında otururdu.

C) Eyalet Askeri Örgütü

Osmanlı Devleti'nin eyalet kuvvetleri ilk zamanlarda Tımarlı süvari, Azab ve Akıncılardan oluşmuşken bunlar 15. yüzyıl ortalarıyla 16.yüzyıl ortalarına kadar, tımarlı sipahiler, veya, müsellem, yörükler, cerahor, canbaz, tatar akıncılar, deliler, azaplar, gönüllü ve beşliler olarak genişlemiştir.

1- Tımarlı sipahiler: Osmanlı Devleti'nin en önemli askeri kuvveti olan ve imparatorluk haline gelmesinde başlıca rolü oynayan topraklı veya tımarlı süvari örgütü, daha önceki Türk-İslam devletlerinde de kurulmuş olup, Osmanlılar bunu daha da geliştirerek, dirlik sahipleri kendilerine bırakılmış olan toprak karşılığı devletin savunmasını üzerlerine almışlardır. Tımarlı sipahinin veya süvarinin hizmet karşılığı reâyâdan almış olduğu öşür ve resme dirlik ve sipahinin kendisine de **Sahib-i arz** denilirdi.

Tımarlı sipahilerin yıllık gelirleri 1.000 ile 19.999 akça arasında olurdu. Bundan fazla tımar olmazdı; tımarın geliri karşılığı askeri görev görürler ve sefere giderlerdi. Yani devlet, reâyâ denilen köylü halktan her yıl alacağı öşrü bizzat kendisi toplamayarak onu askeri hizmet karşılığı tımarlı sipahiye bağlamıştı. Tımarlı sipahi aldığı bu öşür ve resim karşılığında savaş zamanında tımarının azlığına veya çokluğuna göre, ya yalnız ya da cebeli denilen tam donatımlı bir veya birkaç süvari ile savaşa gitmekteydi. Cebeliler, o sipahinin ya

para ile aldığı veya savaşta tutsak etmiş olduğu köleleriydi. Cebelinin bütün masrafı efendisi olan sipahiye aitti; özürsüz gitmeyenlerin elinden toprağı alınır, başarı gösterenlere de zam yapılırdı. Sipahi, kendi bölgesi veya sancağı içinde oturmak zorundaydı.

Her bir sipahi bir alaybeyinin altındaydı. Tımarlı sipahiler alaybeylerinin, onlar da sipahileriyle beraber kendi sancakbeylerinin, onlar da eyalet valisi olan beylerbeylerinin komutası altında sefere giderlerdi. Tımarlı sipahilerin iyi atları, kılıçları, kargı, kalkan ve oklarıyla başlarında miğfer ve üstlerinde zırhları bulunurdu. Bunlar ordunun sağ ve solunda kanatları oluşturarak hilal biçiminde ordu merkezini, yandan gelecek saldırılara karşı korurlardı.

Sonradan ortaya çıkan bir yöntemle tımar iki türlü verilmeye başlanmıştır ki, beylerbeyi tarafından verilen tımara tezkeresiz, bizzat beratı divandan alınan tımara da tezkereli adı verilmiştir. Bir tımar sahibinin ölmesi halinde yetişmiş oğlu varsa timarın bir kısmı ona verilir, kalanı ise dağıtılırdı.

Bu atlı kuvvetler Kanuni Sultan Süleyman'ın son zamanlarına kadar devletin en önde gelen askeri kuvvetlerini oluştururken, özellikle 16. yüzyılın sonlarından itibaren bu ocağın içine de gerek rüşvetle gerekse kanunsuz olarak yabancılar sokularak sipahi ocağı bozulmuştur. Ayrıca babaları ölen yetimlerin tımarları başkalarına verilmek, hile ile berat tevcih ettirmek, boş kalan tımarlar asıl sahipleri olan askerlere verilmeyip, saray cüceleri, soytarı ve dilsizlerine verilmek suretiyle de ocak bozuldu. Nitekim, bu nedenle, yalnız Rumeli'de mükemmel donatılmış 40.000 atlı çıkaran tımarlı sipahiler ancak 8.000 süvariye düşmüştür. 17. yüzyılın ortalarından itibaren hizmet bölüklerinin kaldırılması üzerine timarlı sipahilerin geri hizmetlerinde kullanılmaya başlaması da bu ocağın yıkılmasına ikinci bir darbe oldu. Tımarlı sipahilerin azalması sonucunda valilerin kapılarında besledikleri derme-çatma levend, sarıca, sekban gibi kuvvetler bunların yerini aldı. Nitekim 17. yüzyıl başlarına kadar Anadolu ve Rumeli'de tımarlı sipahilerle, bunların yanındaki cebeli miktarı 90.000'den fazla iken, bu miktar üçte bire düşmüştür.

2-Geri Hizmet Kıtaları: Osmanlı askeri örgütünde ilk düzenli askerler olarak oluşturulan yayalar ve müsellemler 15. yüzyıl ortalarına doğru artık savaş hizmetinden alınıp geri hizmetinde kullanılmışlardır. Yayalar önceleri Anadolu'nun belirli sancaklarından toplanmakta ve yaya askeri olarak kullanılmaktaydı ki, Rumeli'de bunlara yörük denilmektedir. Yayalar savaş zamanlarında yol açmak, hendek ve siper kazmak, top çekmek, gülle, ağırlık ve zahire taşımak gibi görevler yaparlardı; barış zamanlarında da ihtiyaca göre kale onarımı, madende çalışma, tersane hizmeti gibi görevlerde bulunurlardı. 16. yüzyıl sonlarında yörük ocakları 1.294 ve müsellem ocakları ise 1.019 kadardı. Anadolu'da yaya ve müsellem ocakları 16. yüzyıl sonlarında kaldırılarak çiftlikleri zeamet ve tımar yapılmıştır.

Bunlardan başka aynı görevi yapan Cerahorlar, Canbazlar ve Tatarlar da bulunmaktaydı ki,bunların da onda biri sefere giderdi. 16 yüzyıl sonlarında bu örgütler de kaldırılmış ve çiftlikleri zeamet ve tımara verilmiştir.

3- Öncü Kuvvetleri: Öncü kuvvetleri genellikle süvari olup bunlar, Akıncılar, Deliler, Gönüllü ve Beşliler ocaklarından oluşurdu.

Akıncılar Osmanlı Devleti'nin hafif süvari kuvveti olup, uçlarda bulunurlardı. Türkler'den oluşan bu ocak mükemmel bir örgüte sahipti. Bunlar çeşitli bölgelerde bulunup, her birinin bir akıncı komutanı olurdu. Düşman ülkelerine yapılan akın, akın adını alabilmesi için kesinlikle akıncı

Osmanlı dönemi görevlilerinden Soldan sağa doğru Karakullukçu: Yeniçeri ocağı bölük ve ortalarındaki küçük çavuşlara verilen ad. Usta: Yeniçeri ocağında küçük rütbeli bir subay. Yan sayfa: Soldan sağa doğru: İç Oğlan: Osmanlı Devleti'nin saray hizmeti için yetiştirilen erler. Galata Çavuşu: İstanbul'un Galata kısmının güvenliğinden sorumlu deniz eri. Tersane Başçavuşu: Tersanenin güvenliğinden sorumlu bir görevli. Kaptan Paşa: Osmanlı Deniz Kuvvetleri Komutanı. Paşa Başçavuşu. Kaptan Paşa'nın maiyetinde görevli tersane subaylarından. Çıplak Çavuşu: Tersane görevlilerinden. Çıplak: Tersane görevlilerinden.

komutanlarının emrinde olması gerekirdi.
Akıncıların başlıca görevleri ordunun keşif hizmetini görmek, düşman topraklarındaki araziyi keşfederek yol açmak ve düşmanın gözünü korkutup asıl orduya kolaylık sağlamak, ordunun geçeceği yerlerdeki ürünleri güvence altına almak, elde edilen tutsaklardan düşmanın durumunu öğrenmek, ırmakların geçitlerini bularak köprü kurmaktı. Bunlar hafif süvari kuvveti oldukları için düşman ülkelerinin ta içlerine kadar girerler ve etrafa dehşet verirlerdi. Nitekim, Kanuni devrinde Türk akıncıları Macaristan ovaları, Hırvatistan ve hatta Almanya içlerine kadar akınlarda bulunmuşlardı.
Akıncıların silahları bir zırhlı göğüslük ile yaka ve mızrak, kalkan ve atlarının eğerine takılı başı topuzlu bir bozdoğandan oluşmuştu. Yiyecekleri de kendileri gibi hafif olup, çoğu zaman pirinç, kavurma veya koyun pastırması gibi şeylerden oluşurdu. Akıncı mevcudu devirlere göre değişmiş, 1532'deki Alman seferinde 50.000'den fazla bir sayıya varmıştır. 16.yüzyıl sonlarına kadar büyük işler başaran bu ocak, Eflâk beyi Mihal'in isyanında (1595) Vezir-i azam Sinan Paşa'nın tedbirsiz hareketi sonucu yok edilircesine kayba uğramıştır. Bundan sonra tekrar toparlanamayan Akıncı ocağı eski haline dönememiş ve küçük kuvvetlerle görev yapmaya çalışmışsa da eski kudretinin yarısını bile gösterememiştir. Bu nedenle bu ocağın görevi kısmen Akkerman, Dobruca, Bucak Tatarlarıyla Kırım kuvvetleri tarafından yürütülmüştür.
Deliler Sınır ve sınıra yakın yerlerde bulunan serhad kulu kuvvetlerindendi. Bunlar iri yarı, yiğitlik ve cesaretleriyle ünlü olup, akıncılar gibi hafif süvari kuvveti biçiminde, aynı silahlara sahip bir örgüttü ki,düşmana korkusuzca saldırmaları ve gözlerini budaktan esirgememeleri dolayısıyla deli olarak adlandırılmışlardı. Deliler sancakbeyi ve beylerbeyi emrinde olup çoğunluğu Türkler'den oluşmuştu; ayrıca Müslüman Boşnak, Hırvat ve Sırp gibi uluslardan da ocağa alınırdı. Delilerin başlarında benekli sırtlan derisinden yapılmış ve üzerine kartal kanatları takılmış bir başlık ile kurt veya ayı derisinden yapılmış tüyleri dışarda olan şalvarları vardı. 16.yüzyılda oluşturulan bu askeri sınıfın mevcudu toplam olarak bilinmemekle beraber, Bosna Sancakbeyi Gazi Hüsrev Bey'in komutasında 10.000 kadar deli kuvveti bulunmaktaydı.
Gönüllüler Serhad kulu süvarilerindendir. 15.yüzyıl sonları ile 16. yüzyıl başlarında kurulmuştur. Sağ ve sol gönüllüleri olarak iki kısma ayrılan gönüllüler, sınır halkından oluşturulmuştur; bunlar sınır kent ve kasabalarını korumakla görevliydiler.
Beşliler Serhad kulu süvarilerindendir. Yerli halktan oluşturulan hafif süvariydiler. Sınırdaki palangaların ve kalelerin savunmasıyla görevli olup, gerektiğinde akınlarda da bulunurlardı. Beşli askeri, her beş haneden bir kişi alındığı için bu adı almıştır.
4- Kale Kuvvetleri: Serhad kulu atlı sınıfından olan Fârisânlar ile yerli olarak topçu, cebeci, lağımcı, humbaracı ve martalos gibi kuvvetler olup, bunlardan başka yerli kulu yaya sınıfından olan azablar da sınır kalelerinde muhafızlık yapmaktaydılar. Azablar 16.yüzyıla kadar yeniçerilerin önlerinde bulunur ve ilk hücuma hedef olurlardı. Bundan sonra kale azabları da oluşturularak kale korunmasında kullanılmıştır Azab bekâr anlamındaydı; bunlar Anadolu'dan kuvvetli, dinç ve bekâr Türkler'den oluşturulurdu. İlk zamanlar sayıları 15.000 civarındayken, daha sonra sayıları arttırılmıştır.Bunların dışında bir de donanma hizmetinde olan deniz azabları vardı ki, kalyon devrine kadar Osmanlı donanmasının temelini oluşturmuşlardır.

Fârisânlar Serhad kulu atlı sınıfındandı ve önemlerine göre fârisân-ı evvel, fârisân-ı sânî ve fârisân-ı sâlis olarak üç ortaya ayrılmıştır. Bunlar birinci ve ikinci ağa adı verilen iki ağaya bağlı olup, bu ağalar sancak merkezinde oturur, fârisânlar da o sancaktaki kalelerde hizmet görürlerdi.

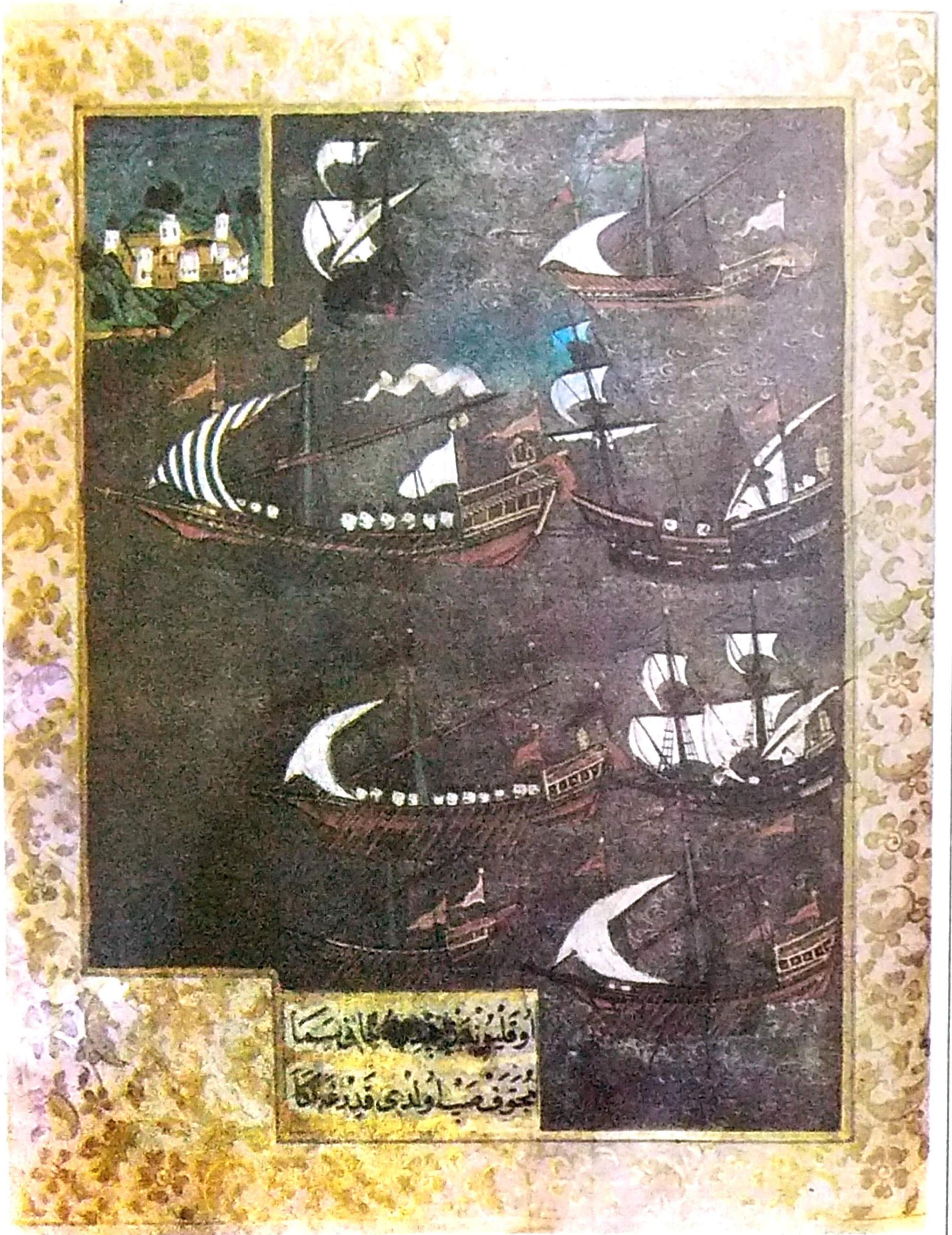
D) Osmanlı Donanması

Osmanlı Beyliği gelişip denizden kıyı sahibi olduğu zaman, ancak Karesi Beyliği gemilerinden yararlanmış, nitekim Rumeli'ye bu beyliğin gemileriyle geçmiştir. Gelibolu'nun alınmasından sonra ise (1390) burada bir tersane kurarak denizciliğe ilk adımını atmıştır. Bu bakımdan ilk devirlerde Osmanlı denizciliğinin acemilik dönemi olup, bundan sonra deneyimli bir Osmanlı denizciliği meydana gelmeye başlamıştır. 2. Murad, Varna Savaşı için Rumeli'ye geçerken çektiği sıkıntı dolayısıyla donanmaya olan ihtiyacı görerek, bu konuda çalışmalar yaptı. Nitekim onun zamanında Türk donanması Trabzon İmparatorluğu'nu denizden tehdid edecek bir düzeye çıkmıştır. İstanbul'un fethi sırasında ise henüz Venedikliler ile mücadele edecek bir kuvvete erişmemiş olan donanma, Rodos kuşatması sırasında öncekilere oranla daha da güçlenmişti. Hele Akdeniz'de korsanlık yapan Kemal Reis'in Osmanlı Devleti hizmetine girmesinden sonra donanmaya yeni bir canlılık geldi ve Osmanlı donanması Akdeniz'de İspanya kıyılarına kadar gitti. 2. Bayezid devrinde daha da gelişen donanma, Memlûklar ile yapılan savaşlarda önemli bir yer işgal etti. Yavuz Sultan Selim ise Gemlik tersanesinden başka Haliç'de de bir tersane kurulması için çalıştı. Kanuni devrinde ise artık Osmanlı donanması en üstün düzeye çıktı; bu sırada Akdeniz'de devamlı surette İspanyollar ile mücadele halinde bulunan Cezayir Beyi Barbaros Hayreddin Paşa Osmanlı hizmetine girerek kaptan-ı derya oldu. Tersaneler bunun zamanında yeni bir şekle sokularak genişletildi. Osmanlı donanması yine Barbaros zamanında dünyanın en büyük deniz savaşlarından olan Preveze Savaşı'nı kazanarak büyük haçlı donanmasını yendi; böylece Akdeniz bir Türk gölü haline geldi. Osmanlı donanması Gelibolu ve Haliç'den başka Karadeniz, Marmara ve Akdeniz inşaat tezgâhlarında da yapılmaktaydı. Gemi gereci olan halat, yelken, zift, kürek, tel ve gemi demiri gibi ihtiyaçlar kurulmuş bulunan bir örgüt yardımıyla sağlanmaktaydı. Bu bakımdan Kıbrıs'ın fethinden sonra meydana gelen İnebahtı felaketine karşın devlet bir kış içinde 250 gemiyi denize indirebilmişti. Ancak devletin çöküş yıllarında, bütün devlet kurumlarında olduğu gibi donanmada da çöküş başladı. Zamanla eski güç ve kudretini kaybeden Osmanlı donanması kıyılarını savunma çabası içinde kaldı.

Başlangıçtan 16. yüzyıl sonlarına kadar Osmanlılar'da donanmanın esasını çekdiri sınıfından kadırgalar oluşturmaktaydı ki, bunlar da o zaman için en ileri savaş gemisi durumundaydı. Bunlarda başka donanmada mavuna, kalite ve perakende, küçük olarak İşkampavye, Fırkate, Karamürsel ve Kütük adlarında gemi ve kayıklar da bulunmaktaydı. Kaptan paşa ise Baştarde adı verilen büyük bir kadırgaya binerdi. 36 oturaklı olan bu kadırganın her oturağında 5 ile 7 kürekçi vardı. Gemi mevcudu kaptan ve 500 kürekçi, 216 levendi ile topçu vb. 800 kadardı.

4. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA TOPRAK YÖNETİMİ

Osmanlı İmparatorluğu'nda da daha önceki İslam devletlerinde olduğu gibi toprak, öşrî (öşriyye), haracî (haraciye) ve arz-ı mîrî veya arz-ı memleket adları altında üç bölüme

Osmanlı dönemine ait bir gemi. 2. Bayezid zamanında yapılmıştır. Tuhfet'ul Kibar fi esrar-il bıhar'dan. Topkapı Sarayı Müzesi, R.1192. Yan sayfa. Bir deniz savaşını canlandıran minyatür. Nadirî'nin Şahnâme-i Nadirî veya Hotin Fetihnâme sinden. Topkapı Sarayı Müzesi, H.1124.

ayrılmıştır. Bunlardan öşrî topraklar ya zapt edildiği zaman Müslümanlara verilmiş veya zapt edildiğinde Müslümanlara ait olan topraklardır. Bu gibi araziler sahiplerinin mülkü olup, istedikleri gibi tasarruf ederler, satarlar, vakıf yapabilirler veya başkasına verebilirlerdi. Buna karşılık elde ettikleri malların öşrünü vermekle yükümlüydüler.
Haracî topraklar ise, Müslüman olmayan ülkelerde memleketinde fethedilen yerlerde onların ellerinde mülk olarak bırakılan topraklardır. Bunlar da ellerindeki toprakların sahibi olup istedikleri gibi kullanma hakkına sahiptiler; topraklarını satarlar ve öldüklerinde öşrî topraklar gibi varislerine bırakabilirlerdi. Haracî toprak sahipleri ektikleri toprağın verimlerine göre onda birden yarıya kadar harâc-ı mukaseme adıyla öşür ve bundan ayrı olarak harâc-ı muvazzafa adıyla çift akçası (arazi vergisi) vermekle yükümlüydüler.
Arz-ı mîrî topraklar ise ne öşrî ne de haracî toprak olup, fetih esnasında doğrudan doğruya devletin yönetimine alınıp, yalnız ekip biçmek koşuluyla sahiplerinin üzerinde bırakılan topraklardır. Bu toprakları ekip-biçenler öldükleri zaman aynı koşullarla ekip biçmek ve vergisini vermek üzere ölenin oğluna, yoksa kızına kalabilirdi. Ancak bu topraklar mülk olmayıp satılamaz ve vakıf edilemezdi.Toprağın ekimine ve biçimiyle görevlendirilen kişi, toprağı boş bırakırsa ondan alınarak başkasına verilirdi. Hükümet bu topraklarla doğrudan doğruya ilgilenmez, dirlik (ikta') yani has, zeâmet ve tımar biçiminde de çeşitli hizmetlere karşılık olarak bırakmıştır.
Mîrî arazi 25 kısma ayrılmış olup, bunlardan biri havass-ı hümâyûn denilen ve geliri devlet hazinesine giren yerlerdi; bunlar mukataa ve iltizam (toprağın gelirini birinin üzerine verme) suretiyle yönetilirdi. İkinci bir kısmı derecelerine göre gelirleri vezirlere, beylerbeylerine vb. büyük devlet memurlarına ait olan ve has adı verilen topraklardır. Üçüncüsü padişah kızlarına ve ailelerine bağlanmış topraklardı ki, paşmaklık olarak adlandırılmıştır.Dördüncüsüdevlet adamlarına hizmetleri dolayısıyla mülk olarak verilen topraklardır; bunlara da malikâne denmiştir. Diğer bir toprak biçimi de vakıf arazi olup, geliri doğrudan doğruya vakıf olarak bağlandığı eser vs.'ye aitti. Mîrî toprakların en önemli bölümü savaşta yararlığı görülen kişilere verilen ve dirlik denilen zeâmet ve tımardır. Bir başka toprak kısmı da fetih esnasında bazı komutanların hizmetlerine karşılık olmak üzere verilen topraklar olup, ölümlerinde evlatlarına ve akrabalarına da geçen yurtluk, ocaklık yerlerdir. Bir bölüm mîrî arazi de eskiden zeâmet ve tımar sahibi olanlara verilmekteydi. Müsellem, yörük, yaya, çingene müsellemi, akıncı beyleriyle akıncıların çeribaşı olan toycalara da mîrî toprak bağlanırdı. Bunlardan başka saray hizmetinde ve yolların güvenliği için derbendlerde bulunanlara da bir kısım toprak verilmiştir.Ancak yukarıdaki ayırım içinde en önemlisi genel anlamıyla tımardır; fakat tımar Osmanlı arazı örgütünde Has, Zeâmet ve Tımar adlarıyla çoktan aza doğru üç kısıma ayrılmıştır. Bunlar hizmete karşılık verilen topraklardı.

a) Has : Yıllık geliri 100.000 ve daha fazla olan toprağa denirdi. Şimdiki deyimiyle anlamı geçim yolu, geçim aracı demek olup, tımar ve zeâmet gibi sahib-i arz yerine padişah dirliği de denirdi. Haslar padişaha (havass-ı hümâyûn), süladen kişilere,sultanlara, vezirlere, belerbeylerine, sancakbeylerine vs. verilirdi. Padişaha ve sülaleye mensup kişilere verilen haslar dışındakiler, yani, vezir, beylerbeyi, mirliva ve diğer yüksek devlet memurlarına verilen haslar, görevde bulundukları süre içinde kendilerine aitti; görevden alınma-

Osmanlı dönemi görevlilerinden. Soldan sağa doğru: Baş Çuhadar: Padişahların giysileri ile ilgilenen görevlilerin başı. İç Oğlan Çavuşları: Osmanlı sarayının hizmetleri için yetiştirilen erlerin başı. Zülüflü Baltacı ve Eski Saray Baltacısı: Saray hizmetinde bulunan görevlilere verilen ad. Müezzin: Sarayda ezan okumak için görevlendirilen enderun mensubu

larında veya ölümlerinde bu dirliği kaybederlerdi. Devlet memurları içinde en fazla yıllık geliri olan vezir-i azam hassı idi ki, geliri 1.200.000 akça idi. Diğer has sahiplerinin gelirleri de rütbelerine göre ayarlanmıştı. Hassın geliri voyvoda denilen adamlar aracılığıyla toplattırılırdı. Has kimin ise orada çiftçilik yapan köylü de ona ait sayılırdı; köylünün ekip-biçtiği yerlerin öşrü ve resimleri has sahibine ait olup, köylü ziraat yapmazsa has sahibi, yani sahib-i arz ondan alarak bir başkasına verirdi. Has sahibleri gelirlerinin her 5.000 akçası için tam donatımlı bir cebelü yetiştirmek zorundaydılar.

b) Zeâmet: Öşür geliri 20.000 akçadan 100.000 akçaya kadar olan dirliğe de zeâmet denirdi. Zeâmetler eyalet merkezinde bulunan hazine ve tımar defterdarlarına, zeâmet eyalet merkezinde bulunan hazine ve tımar defterdarlarına, zeâmet kethüdalarına, her sancaktaki alay beyine, kale dizdarlarına, kapucu-başılara, divan yazmanlarına, defterhâne ve hazine-i âmire yazmanlarına verilirdi. Çok büyük bir suçları olmadıkça ellerinden alınmazdı, yani hayatta oldukları sürece kullanırlardı. Zeâmet sahipleri her 5.000 akça için bir cebelü götürmek zorundaydılar. Burada da reâyâ, yani köylü sınıfı ile has sahibi (sahib-i arz) arasındaki işlem haslardaki gibiydi.

c) Tımar: Yıllık geliri 1.000 akçadan başlayarak 19.999 akçaya kadar olan dirliğe de tımar adı verilmiştir. Osmanlı Devlet örgütünde çok önemli olan Tımarlar, devletin en güçlü süvarisini oluşturmuşlardır. Tımar sahipleri dirliğin bulunduğu sancakta otururlardı. Tımar gelirinin 3.000 akçaya kadar olan kısmına **Kılıç** adı verilir, bundan sonraki her 3.000 akçası için de bir cebelü beslerlerdi. Örneğin 6.000 akça geliri olan bir tımar sahibi savaşa bir cebelü, 9.000 akça geliri olan da iki cebelü götürmekle yükümlüydü. Tımar üç türlüydü: 1-Eşkinci tımarı ki, en fazla tımarlar bu türdendi. Bu tür tımarı kullanma hakkı olanlar alay beyinin emri altında sefere giderdi. 2-Mustahfız tımarı, mensup olduğu kaleyi korumakla görevliydiler. 3-Hizmet tımarı; bazı sınırlarda bulunan camilerin imamlık ve hitâbetiyle sarayın hizmetlerine aittir.

Bir tımar veya zeâmetin boşalması halinde, sahibi ölmüşse, eli silah tutacak, yani savaşabilecek oğlu varsa dirlik ona verilirdi. Eğer çocuğu küçükse savaşa cebelü göndermek koşuluyla yine ona ayrılırdı. Dirlik sahibinin çocuğu yoksa o tımar veya zeâmetin cebelülerinden hak edenlere beylerbeyilerin tezkeresiyle verilmekteydi. Bir savaş dolayısıyla herhangi bir sancak veya eyaletin eşkinci, zuemâ ve erbâb-ı tımarı seferle görevlendirildiğinde işleri yürütmek ve korumak için onda biri memleketinde kalır, diğerleri bağlı oldukları seraskerin maiyetine giderek savaşa katılırlardı. Bu askerlere devlet tarafından maaş verilmez, gerekli harcamalarını ve yiyeceklerini kendileri sağlarlardı. Savaşta kayıp fazla olsa bile, tımara istekli çok olduğu için asker sayısı azalmazdı. Böylece toprağın tımar, zeâmet şeklinde bölünmesiyle, devlet, hem vezirlerin, çeşitli devlet memurlarının ve türlü görevlilerin aylıklarını karşılamış oluyor, hem de sayısı 16. yüzyılda 140.000'e ulaşan bir süvari kuvvetine sahip oluyordu.

Tımar sistemi de devletin diğer kurumlarında olduğu gibi özellikle 16.yüzyılın sonlarında bozulmuş ve eski kimliğini yitirmiştir. Bu da tımarın dağıtımında eski kurallara göre hareket edilmemesi, yani ehil kişilere verilmeyip, rüşvetle haksız yere askerlikle ilgisi olmayanlara verilmesi nedeniyle olmuştur. Nitekim 17.yüzyıl başlarında 22 sancaktan oluşan Rumeli Eyaletinde cebelüleriyle beraber 33.000 civarında olması gereken tımarlı sipahi ordusu 2.000'in altına düşmüş;

Anadolu beylerbeyinin emrinde olması gereken tımarlı sipahi ordusu da 18.700 olması gerekirken 1.000'e düşmüştür. Nihayet birçok ıslah girişimine karşın eski gücü sağlanamayan bu örgüt 18. ve 19.yüzyıllarda başka hizmetlere kaydırılmış ve Tanzimatla birlikte kaldırılmıştır.

d) Sâhib-i arz ve köylü: Osmanlı İmparatorluğu'nda kanunnâmelerde dirlik sahibine **sâhib-i arz** denilmektedir. Sâhib-i arz ile köylü arasındaki ilişkiler yasalarla saptanmıştır. Bir dirlik, sahibine padişah beratıyla verilmiş olup, yaşamı boyunca kullanma hakkına sahip olmadığı gibi kendi mülkü de sayılmazdı. Çünkü hizmetini yapmadığı zaman elindeki dirlik alınarak başkasına verilirdi. Dirlik sahibi dirliğindeki reâyânın yani köylünün efendisiydi; kendisi de o yeri imar etmekle yükümlüydü. Köylü elindeki toprağı işlemezse sâhib-i arz tarafından elinden alınarak başkasına topulanırdı. Bununla beraber köylüye haksız işlem yapamazdı; yaparsa köylünün de onu devlete şikâyete hakkı vardı.

Reâyâ toprağı boş bırakmayıp ekmekle yükümlüydü; kendi yerini ekmeyip başka bir sipahinin toprağını ekerse, sahib-i arz reâyâsından ceza olarak iki öşür alırdı. Reâyâ, sipahisine mart ayında defterhâne kaydında bulunan çift; bennâk, mücerred ve resm-i zemin adlarında vergiler verirdi. Bunların dışında reâyâ, efendisi olan sipahi, kendi köyüne geldiği zaman onu 3 gün konuk etmek zorundaydı; sipahinin her dediğini yapması da kanundu. Sipahinin izni olmadan ürünü gönderirse, ürün zorla alınır ve kendisi de cezalandırılırdı. Yerini terk eden ya da kaçan reâyâ sipahi tarafından izlenir, 10 yıl geçmeden bulursa yakalayıp kendi toprağına geri getirirdi; ancak 10 yıl geçmişse getiremez, fakat çiftbozan akçası alırdı. Bütün bunların yanında sipahi de kendi emrinde bulunan köylüyü korumak, ona iyi davranmak, onu ezmemekle yükümlüydü.

Reâyâ öldüğü zaman yasa gereği yerleri oğullarına kalır ve sipahi büyük oğlundan bennâk resmi alırdı. Ancak bu toprak reâyânın mülkü olmayıp devlete aitti ve geçici tapu ile eker-biçer ve toprağı işlediği süre içinde esas mülkü gibi oğul ve torunlarına yine geçici tapu ile kalırdı. Yukarıda da belirtildiği gibi sahip olduğu toprağın vergilerini devlet yerine, hükümet o yeri bir hizmet karşılığı kime vermiş ise ona verirdi.

Reâyâ yemiş ağaçları için de sipahiye öşür verir, bu ağaçları sipahinin izni olmadan kesemezdi. Eğer kesecek olursa karşılığında ceza gördükten başka 100 akça verirdi.

5. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA BİLİM KURUMLARI

a) Osmanlı Medreseleri

Osmanlılar'da ilk medrese 1330 yılında Orhan Bey tarafından İznik'te yapılmış ve ilk müderris olarak da Türk bilgin ve fikir adamlarından Şerefeddin Davud-i Kayserî atanmıştır. Orhan Gazi 1326 yılında Bursa'yı aldıktan sonra beylik merkezini buraya taşımış ve Manastır Medresesi olarak tanınan medresesini yaptırmıştır. Daha sonra zapt edilen yerlere de bu şekilde cami, medrese, mektep, imaret gibi tesisler yapıldığı görülmektedir. Nitekim Edirne'nin fethinden sonra buraya da çeşitli tesisler yapıldığı bilinmektedir.

Medreselerdeki eğitim ve öğretim konusunda izlenen yol, kuşkusuz diğer İslam devletlerinden farksızdır. Bu bakımdan medreselerin sayısı arttıkça bunların dereceleri ve sınıfları da belirlenmiştir. Osmanlı medreselerinde ilk örgütleme 2.Murad zamanında yapılmış olup, bununla beraber asıl medrese örgütü Fatih Sultan Mehmed zamanında, babası devrinde kurulmuş Tetimme ve Dârü'l-hadis medreseleri kuruluşundan örnek alınarak yapılmıştır.

Osmanlılar'ın yaptırmış oldukları medreseler derece ve sınıflara ayrılmıştır. Bunlar İznik, Bursa ve Edirne'de bulunanlardır; kuruluşta İznik Medresesi beyliğin birinci sınıf medresesiydi. Sonra Bursa'daki Sultan Medresesi yapılınca İznik Medresesı ikinci sıraya düştü; Edirne'deki Üç Şerefeli Cami yanındaki büyük medrese ile Dârü'l-hadîs Medresesi yapılınca Sultan Medresesi ikinci dereceye inerek Edirne medreseleri birinci sırayı almıştır. Hatta İstanbul'daki Sahn-ı seman Medreseleri yapıldıktan sonra da bu özelliğini bir süre korumuştur. İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmed bugünkü Fatih semtinde bulunan kiliselerden sekizini medreseye çevirerek, zamanın ilk İlahiyat ve İslam Hukuku Fakültelerinin temelini attı. Bundan sonra Fatih tarafından yaptırılan caminin kuzey ve güney taraflarına dörder tane olmak üzere sekiz medrese daha yaptırılmış ve **Sahn-ı seman** denilmiştir; ve herbirinin 19 odası vardı. Bu medreselerin arkasına Sahn medreselerine öğrenci yetiştirmek üzere **Tetimme** adıyla sekiz medrese daha yaptırıldı. Sekiz sahn medreselerine **danişmend** ve sekiz tetimme medreselerinin öğrencilerine de **softa** denilmekteydi. Sahn medreselerinin her birine 50 akça gündelikli birer müderris (bugünkü profesör yerine), yine her bir medreseye 5'er akça gündelik ve bir oda ile ekmek, çorba verilmek üzere birer muîd (müzakereci = asistan) atanmıştı. Böylece ilk Osmanlı Üniversitesi kurulmuş ve İstanbul Üniversitesi'nin temeli atılmıştır.

Fatih'den başka vezirler de İstanbul'da medrese yaptırdılar. Daha sonra medreselerin adedi arttı ve vilayetlerde de medreseler yapıldı; bu nedenle medreselerin derecelerine göre bir sınıflamaya tutulmaları gereği doğdu. Fatih Sultan Mehmed Vezir-i azam Mahmud Paşa'dan İstanbul'da ilk medrese örgütlemesinin yapılmasını istedi; bundan sonra da bütün ülkedeki medreselerin örgütlemesi yapılarak derecelerine göre aşağıdan yukarıya Hâşiye-i tecrid, Miftah, Kırklı, Hâriç, Dâhil ve Sahn-ı seman olarak beş kısma ayrıldı. Bir kimse Sahn-ı semân medreselerinde okuyabilmek için diğer bütün medreseleri bitirip, müderrislerinden bir belge almak zorundaydı.

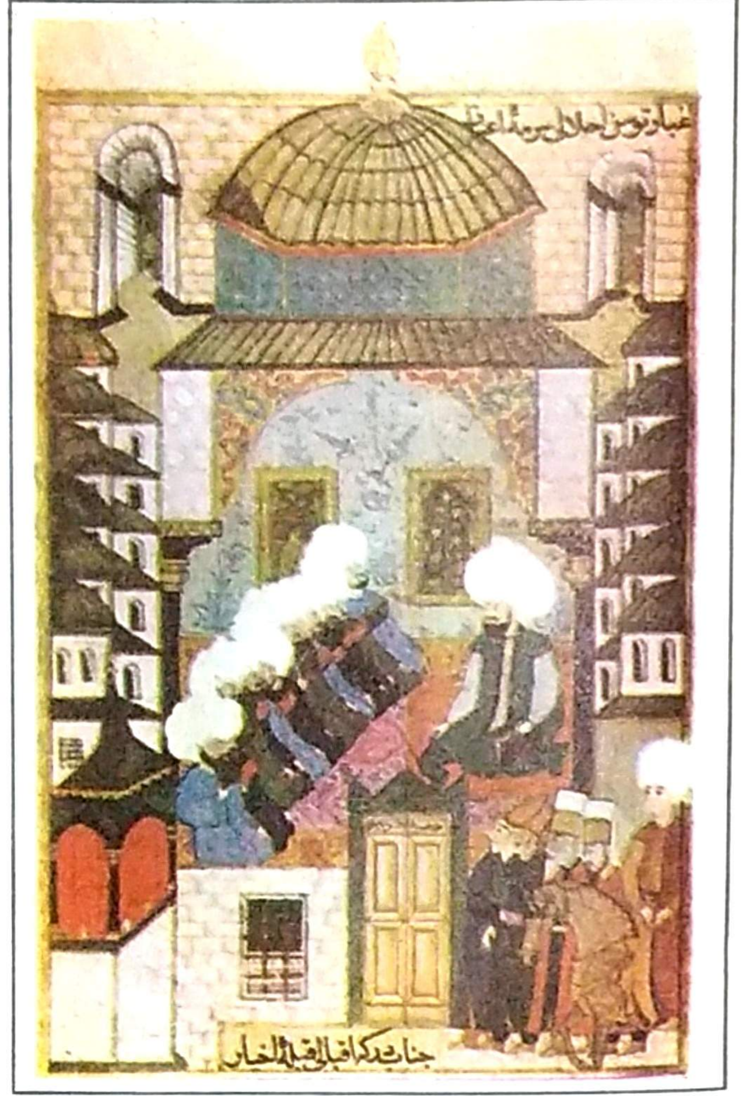
Fatih Sultan Mehmed'in sahn-ı seman medreseleri, tefsir, usul-i fıkıh, fıkıh, kelâm ve Arap dili üzerine öğretim yapmaktaydı; tıp ve matematik gibi pozitif bilimlere ait fakülteler yoktu. Bu nedenle Kanuni Sultan Süleyman tarafından da Tıb, Matematık ve Dârü'l-hadîs adlı medreseler de yaptırılarak bu yöndeki eksiklik de ortadan kalktı. Süleymaniye Camii çevresinde kurulmuş olan Süleymaniye medreselerinde Dârü'l-hadîs, tıb, tabiiye, riyaziye (matematik) gibi dini, hukuki ve edebi konularda dersler okutulmaktaydı.

16. yüzyıl sonlarına doğru artık medreselerde de bozulmalar görülmeye başlamıştır. Gerek müderris niteliği, gerekse okutulan derslerle öğrenci düzeyi yönünden medreseler bozulmuş ve bozukluk her geçen gün artarak devam etmiştir.

Medreselerin bozulmasında en önemli etken matematik, kelâm ve felsefe gibi bilim dallarının terk edilmesi olmuştur. Örneğin felsefe (ilm-i hikmet) dersi, daha önce Şemseddin Molla Fenarî, Kadı-zâde-i Rumî, Hoca-zâde, Ali Kuşçu, Müeyyed-zâde Abdurrahman, Mirim Çelebi, İbn Kemal ve Kınalı-zâde Ali Efendiler gibi bilginler tarafından okutulurken, sonraları bazı şeyhülislamların telkinleriyle kaldırılarak yerine daha önce de var olan fıkıh bilimleri konmuştur. Bundan başka medreseler, yasalara aykırı olarak büyük devlet adamlarının hatta padişahların karışmasıyla bir kısım bilgin oğullarına 15 yaşından önce müderrislik beratları verilmesi de önemli bir etken olmuştur. Örneğin kayırma 2.Bayezid'in işe karışmasıyla başlamıştır. Ayrıca, öğrencilerin para ve rüşvetle esaslı bir öğrenim görmeden müderris olmaları, buna karşılık derslerini güçlükle tamamlayarak başaran kişilerin atanmaları da önemli nedenlerden olmuş ve böylece medreselerin derecelerinin düşmesine yol açmıştır.

b) Kadılık

Osmanlı Devleti'nde şer'i ve hukuki bütün sorunlar Hanefî mezhebi gereği şer'i mahkemelerde görülürdü; bunlardan başka mahkeme yoktu. Aynı zamanda kent ve kasabaların belediye işleri, vekâletnâmeler, alım satım işlemleri gibi işler kadılar tarafından görülürdü. Kadı, şer'i ve hukuki kuralları uygulayan, aynı zamanda hükümetin emirlerini de yerine getirmekle sorumlu bir makamdı. Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda en büyük kadılık İznik, Bursa'nın fethinden sonra da Bursa kadılığı olmuştur. Bundan sonra zapt edilen yerlere de kadılıklar kurulmuş, bunlar ikinci ve üçüncü derecedeki

Gazanfer Ağa Medresesi. Nadirî'nin Antoloji veya Divan-ı Nadirî'den. Topkapı Sarayı Müzesi. H 889. Gazanfer Ağa, 3. Murad ve 3. Mehmed dönemlerinde sarayda önemli görevlerde bulunmuş bir kişidir. 1566'da bugün de kendi adını taşıyan medreseyi Bozdoğan kemerinin yakınlarında yaptırmıştır. Türbesi de aynı bölgede bulunmaktadır. Buradaki minyatürde öğrencileri Gazanfer Ağa'dan ders alırlarken görülmektedir. Arka planda Bozdoğan kemeri de işlenmiştir.

kadılıklar olmuştu. Daha sonra idari örgütte küçük kasabalar kadılarla yönetilmiş ve bundan dolayı da buralara kaza denmiştir. Kaza kadıları kazalardaki hükümet işleriyle de ilgilenmişler zahirenin sağlanması, maden, yol gibi işlere atananların gönderilmesi ile devşirme işlerini görürlerdi. Sahn-ı seman müderrislerinden isteyen en yüksek derecedeki kadılığa atanırdı ki, bunlar 500 akçalık taht kadılığı olan Bursa, Edirne ve İstanbul kadılıklarıydı. Bunun dışında diğer müderrisler de derecelerine göre kadı olabilirlerdi. Böylece kadılık, nahiye, kaza, sancak, eyalet ve taht kadılıkları olmak üzere beş kısma ayrılırdı. Kadılar hizmet sürelerini bitirince emekliye ayrılıp yerine sıra bekleyen en kıdemlisi atanırdı. Kadıların en büyük amiri ise Anadolu ve Rumeli kazaskerleriydi; kazaskerler 150 akçaya kadar olan kadıları atamaya yetkiliydiler. Bundan yukarı derecedeki kadıların atanması ise vezir-i azamlara aitti. Bir kadılığa birkaç kişi çıkarsa sınav yapılır ve bir kişi seçilirdi.

500 akça gündelikli taht kadılıkları 16. yüzyılda bir sıra gözetilmeden aynı dereceye sahipti. Bunlardan herhangi biri kazasker atanabilirdi. Ancak 16. yüzyılın ikinci yarısından sonra büyük ünvanlı kadılıklar yani mevleviyetler dereceye göre sıralandı ve İstanbul kadılığından Anadolu Kazaskeri, ondan Rumeli Kazaskeri ve ondan da Şeyhülislam atanması kuralı getirildi.

Kadılar hakkında şikâyet olduğu zaman soruşturma yapılır, aykırı hareketleri görülenler cezalandırılır, hatta öldürülürdü.

Mahkeme-i şer'iyyede kadılar adına çeşitli hizmetler gören naipler de vardı. Naip vekil demek olup, kazanın büyük veya küçüklüğüne göre naip sayısı da değişirdi. Naipler görevlerinin niteliğine göre kaza naipleri, kadı naipleri, mevali naipleri, bâb naipleri, ayak naipleri ve arpalık naipleri olmak üzere altı kısımdı.

Kadılık kurumu da 17. yüzyıldan itibaren bozulmaya başlamış ve sınavın kaldırılmasıyla atamalarda rica ve kayırma esas olmaya başlamıştır.

Her eyalet ve sancakta 16. yüzyıl sonlarına kadar toprak kadıları adıyla seyyar kadılıklar bulunmaktaydı. Gerek devlet merkezinde, gerekse eyaletlerde soruşturulması gereken bir iş toprak kadıları tarafından soruşturulurdu. Ayrıca köylülerin sancakbeyi, alaybeyi, subaşı, zeâmet ve tımar sahipleri ile ilgili şikâyetleri yine bunlar tarafından değerlendirilir ve mahkemesi yapılırdı. Bunlardan başka bir de Mehayif deneticileri vardı ki, bunlar yerel kadı ve naipler dışında köylere kadar halkın derdini dinlemek ve şikâyetlerini değerlendirmek için devletin atadığı kadılardı. Mehayif müfettişleri gördükleri davaları ve yapılan şikâyetleri doğrudan doğruya Divan-ı hümâyûn'a sunarlardı.

Sefer sırasında padişahlarla beraber giden kazaskerler orduya ait şer'i işleri görürlerdi. Ancak padişahların sefere gitmeyi terk etmesinden sonra kazaskerler de padişahla kalmışlar ve yerlerine vekâleten ordu kadısı adıyla emekli olmuş büyük kadılardan biri atanmıştır. Ayrıca donanmaya atanan kadıya da ordu kadısı denmiştir.

c) Kazaskerlik

Osmanlı Devleti'nde askeri sınıfın şer'i ve hukuki işlerine bakmak için 1. Murad zamanında kurulmuş ve bu yere ilk kez Bursa kadısı Çandarlı Kara Halil Hayreddin Efendi (Paşa) atanmıştır (1363). Kazaskerlik 1480 tarihine kadar bir tane iken sınırların genişlemesi ve işlerin artması nedeniyle Fatih Sultan Mehmed tarafından Rumeli ve Anadolu kazaskerlikleri olarak ikiye ayrılmıştır. O tarihte kazasker bulunan

Osmanlı dönemi görevlilerinden. Soldan sağa doğru: Çavuşbaşı Şâtırı: Törenlerde gösterişi artırmak için görevlendirilenlerin başı. Reis: Yelkenli gemilerinin birinci kaptanları için kullanılan sıfat. Şeyhülislam veya Müftü: Daha önceleri müftü sıfatını taşıyan şeyhülislam, dini konularda karar veren en yüksek yetkiliydi

Muslihuddin-i Kastalanî daha üstün sayılan Rumeli kazaskerliğine getirilirek Anadolu kazeskerliğine de İstanbul kadısı Balıkesirli Hacı Hasan-zâde Mehmed bin Mustafa Efendi atandı. Yavuz Sultan Selim zamanında Arap ve Acem kazaskerliği adıyla üçüncü bir kazaskerlik daha kurulmuşsa da daha sonra yeniden kaldırılmıştır.

Kazaskerliğe mevleviyet denilen 500 akça gündelikli büyük kadılıklardan gelinirdi. Önceleri belirli bir sıra izlemeden kazasker olunurken, 16.yüzyılın ikinci yarısından sonra İstanbul kadılığından Anadolu kazaskerliğine ve ondan Rumeli kazaskerliğine gelinmeye başlanmıştır.

Kazaskerlik süresi diğer mevleviyetler gibi bir yıl olup bu zamanı dolduran kazasker, mazul (emekli) sayılarak yerine sırada olan başkası atanırdı. 16.yüzyıl ortalarına kadar kazaskerler derece itibarıyla şeyhülislamın üstünde bulunurlarken Ebussuud Efendi'nin şeyhülislamlığından itibaren bu üstünlüğü kaybetmişlerdir. Bu nedenle Rumeli kazaskerleri sürelerini doldurduktan sonra şeyhülislam olmaya başladılar.

Kazaskerler divana katılırlar ve eğer varsa kendi bölgelerine ait davalara bakarlardı. Vezir-i azam kazaskerlerin verdikleri yargılarda kuşkuya düşerse, onların işlemlerini gözden geçirtir ve gerekirse mazul kazaskerlerden biri davayı dinleyip hüküm verirdi. Bundan başka kazaskerler haftanın belirli günlerinde kendi evlerinde de divan kurar ve kendilerine gönderilen şer'i ve hukuki davalara bakarlardı.

Kazaskerler kaza kadılarının atamalarını yapmakla yükümlü olup, kazasker ataması da 17.yüzyıla kadar vezir-i azamın arzıyla yapılmıştır. Bu tarihten sonra da atamalar şeyhülislama bırakılmıştır. Rumeli kazaskeri olan bir kimse yeniden aynı makama atanabilirdi. Nitekim dört beş kez aynı makama atanan kazaskerler görülmüştür ve bilginler arasında bunlara **tekerrür** denilmiştir.

d) Şeyhülislamlık (veya Müftülük)

Osmanlılar'da, dört ehl-i sünnet mezhebinden **Hanefî** fıkhı üzerine kendisine sorulan genel ve özel, şer'i ve hukuki sorunlara ait dinsel yargılara uyarak karar veren kişiye **Müftü** ve verilen karara da **Fetva** adı verilmiştir. 17.yüzyıl sonlarından itibaren müftüye **Şeyhülislam** ünvanı verilmiştir. Bununla beraber şeyhülislam ünvanının ilk zamanlarda hangi tarihlerde kullanılmış olduğu bilinmiyor. Ancak Fatih Sultan Mehmed Kanunnâmesinde şeyhülislam ve müftü olarak her iki sıfat da geçmektedir; fakat 18.yüzyıldan itibaren genel olarak şeyhülislam denmeye başlamıştır. Müftüler kendisinden fetvası istenen sorulara Hanefî fıkhına ait kitaplara bakarak cevap verirlerdi.

16.yüzyıl ortalarından itibaren şeyhülislamlar bütün bilgin sınıfının başkanı olmuşlar ve müderrislerle mevali denilen kadılar da onların yönetimine verilmiştir. Bundan önce şeyhülislamların hükümet örgütünde o kadar önemli bir yerleri yoktu; ancak Ebussuud Efendi şeyhülislam olunca (ölümü 1575), **İrşadü akli's-selim** adlı ünlü tefsirini tamamlayıp Kanuni Sultan Süleyman'a sununca birdenbire şeyhülislamların önemi artarak aylığı günlük 600 akçaya ve her bakımdan kazaskerliğin üstüne çıktı. Ayrıca 40 akçadan yukarı müderrislerle mevleviyetlerin atamaları şeyhülislamlara verildi. Böylece 16.yüzyılın ikinci yarısında önemleri artan şeyhülislamların, vezir-i azamlarla da ilişkileri bir yola konmuş ve ilk kez 1584 tarihinde vezir-i azamların şeyhülislamları ziyaret etmeleri kanun olmuştur. Bu ziyaret Ramazanda, kadir gecesi, iftara gitmek şeklinde olmaktaydı. Şeyhülislamların bu derece önem kazanmaları, onların

ülkenin siyasal sorunlarında da önemli etkinliklerde bulunmasına yol açtı. Bu bakımdan 17.yüzyıldaki kapıkulu isyanlarında, padişahların tahttan indirilmesi ve öldürülmelerinde, hükümdarlar aleyhine fetva verecek derecede ileri etkinlikleri oldu. 18.yüzyıldan itibaren ise savaş ilanı, barış antlaşması gibi sorunlarda da şeyhülislamlara başvurularak, ondan alınan fetvalara göre karar verilmeye başlanmıştır.

Şeyhülislam atanmasında birinci derecede vezir-i azam etkili olduğu gibi, vezir'i azamların görevden alınmalarında da bazen şeyhülislam önemli rol oynardı. Bu bakımdan vezir-i azamlar, kazasker veya kazasker emeklileri arasından anlaşabileceği birini şeyhülislam seçerdi. Bazen de padişah vezir-i azama hiç sormadan doğrudan doğruya şeyhülislam atadığı gibi, vezir-i azamın fikrini aldığı da olurdu. 16.yüzyıl sonlarından itibaren görevden alınmış veya süresini doldurmuş şeyhülislamların yeniden ikinci kez şeyhülislam atandıkları görülmektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi şeyhülislamlar, ya vezir-i azamla anlaşamamalarından ya da vezir-i azam aleyhine padişaha şikâyette bulunmalarından ya isyan olayından ya da ihtiyarlık gibi şeylerden dolayı görevden alınırdı; görevden alınmaları çavuşbaşı aracılığıyla kendisine bildirilirdi. Bazı şeyhülislamlar görevden alınarak sürgüne de yollanırdı. Görevden alınan şeyhülislama başka bir görev verilmezdi. Ancak bu kural 19.yüzyıldan itibaren kaldırılmış ve bunlara da devlet dairelerinde görev verilmiştir. Şeyhülislamlar yine 19.yüzyıldan itibaren kabineye de girmişlerdir.

e) Arpalık Kurumu

Arpalık, vezir, beylerbeyi, sancakbeyleri gibi askeri sınıf ile bilgin sınıfından mazul (azledilmiş) şeyhülislam, kazasker ve mevâlinin geçinmeleri için ayrılan geçici mazuliyet veya emekli aylığına verilen addır.

Görevinden alınmış olan bilgin sınıfından şeyhülislam, kazaskerler ve mevaliye, herhangi bir veya iki kazanın geliri arpalık olarak bağlanırdı. Bu şekilde bilgin sınıfına arpalık adıyla aylık bağlanması 16.yüzyılın ilk yarısında görülmektedir.

Arpalık sahibi olanlar bizzat arpalık olarak verilen kazaya gitmeyerek oraya kendisi adına bir naip gönderirdi ve naipler oranın gelirini yönetirlerdi. Arpalık kazasına gönderilen naip kendisinin verdiği parayı çıkardıktan sonra üst tarafını da kendi ihtiyacı için kullanırdı.Bununla beraber bazı kimseler kendi istekleriyle arpalıklarına giderlerdi; ayrıca ceza olarak bazı kimseler de arpalığına gönderilerek kadılık etmesi emredilirdi.

Arpalık usulü sonraları kaldırılarak bilgin sınıfından görevden alınanlar aylığa bağlandı ve daha sonra genişleyerek ad değişikliğiyle **tarik maaşı** ve en son olarak da **rütbe maaşı** adını almıştır.

6.OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA BİLİM VE DİN

A) Osmanlı Türklerinde Bilim

İslam dünyasında Abbasiler'in ilk zamanlarından başlayarak yüzyıllarca Avrupa'yı da etkisi altına almış dini, fikri ve pozitif bilimler, Abbasi Devleti'nin yıkılmasından sonra da Endülüs Emevi Devleti aracılığıyla devam etmiş ve İslam bilginlerinin kitapları Avrupa üniversitelerinde ders kitabı olarak okutulmuştur. Ancak 13.yüzyıl başlarından itibaren İslam dünyasında gerileyen bilime karşılık Avrupa'da Rönesans devrinin başlaması nedeniyle kültür hareketleri ilerlemiştir. İslam ülkelerindeki bilim hareketlerinin gerilemesine Timur istilasının da büyük rolü olmuş, bu istila hareketi, İran, Horasan, Buhara ve Semerkand yöresindeki bilimsel çalışmaları etkilemiştir.

14. ve 15.yüzyıl Mısır, Suriye, İran ve Orta Asya'daki bilim kurumları Anadolu medreselerinden daha üstün olduğundan, Anadolu'daki bilim adamları buralara giderek ihtisas yapmaktaydılar. Bu Türk bilginleri içinde Osman Gazi'nin kayınpederi Edebali Şam'da, Davud-ı Kayserî Kahire'de, Muhsin-i Kayserî Şam'da, Kara Hoca Alaüddin İran'da, Kadı-zâde-i Rumî Musa Horasan ve Maveraünnehir'de, Molla Fenarî ve Simavnalı Bedreddin Kahire'de, Alâüddin-i Rumî Semerkand'da ve Germiyanlı Ahmedî Mısır'da ihtisas yapmışlardı. Görüldüğü gibi bu yüzyılda bilimsel çalışmalar bakımından İran, Maveraünnehir, Suriye ve Kahire Anadolu' dan üstündü; fakat 15.yüzyılın son yarısından itibaren bu üstünlük yavaş yavaş azalmış ve İstanbul bir bilim merkezi haline gelmiştir. Çünkü başka ülkelere bilim için gidenlerin dönmesi ve çeşitli nedenlerle kendi ülkelerini terk ederek Osmanlı Devleti'ne gelenlerin katkısıyla İstanbul'da bilimsel çalışmalar birdenbire hareketlenmiştir.

İşte Osmanlılar'da 15. yüzyılın sonlarından itibaren büyük bir gelişme gösteren bilimsel çalışmalar ve pozitif bilimlerin başlangıcı hakkında kesin bir tarih verilememekle beraber, Osmanlı Beyliği'nde Orhan Bey zamanında İznik'de kurulan ilk medrese başlangıç sayılabilir. Bu devrin bilim adamlarından ilk medresenin ilk başmüderrisi Davud-ı Kayserî olup naklî (çeviri) ve aklî (felsefe, mantık gibi) bilimlerde söz sahibiydi. Bundan başka Molla Fenarî de tasavvuf ve mantık ile diğer aklî bilimlerde ihtisas sahibi bir bilim adamıydı. Ayrıca Kadı-zâde-i Rumî adıyla anılan ve Semerkand Başmüderrisliğinde bulunan Türk matematikçisi ve astronomu da Anadolu'dan gitme bir bilim adamıdır. Nitekim bilgisini geliştirmek için gittiği Türkistan'dan dönmemesine rağmen yetiştirdiği iki öğrencisi sonradan Anadolu'ya gelerek matematik ve astronominin gelişmesine yardımcı olmuşlardır. Bunlardan biri Fethullah Şirvanî, diğeri ise Ali Kuşçu'dur.

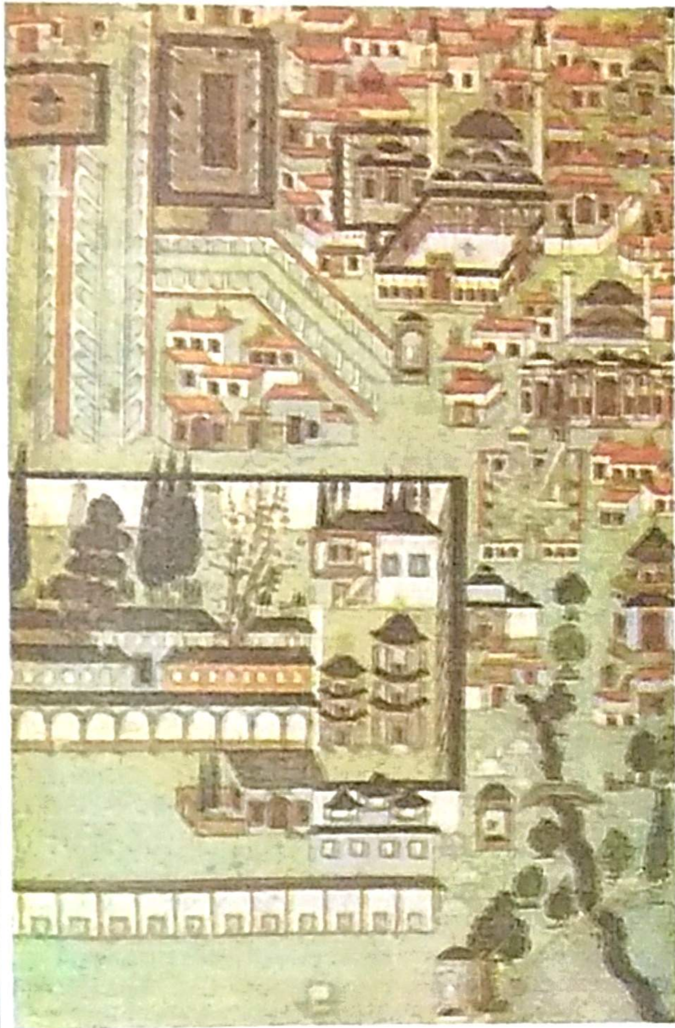
1.Murad ve Yıldırım Bayezid devirlerinde (1359-1402) Osmanlı Devleti'nde tıp alanında ilk çalışmalara rastlanmaktadır. İlk zamanlar bu konuda yazılan eserler tamamen çeviri eserlerdi. Ancak Hacı Paşa adıyla bilinen Celaleddin Hızır tıp konusunda büyük bir ilerleme kaydettiği gibi aynı zamanda tasavvufa meraklıydı. Birçok eserler veren bu tıb bilgininden başka Şeyh Cemaleddin Aksarayî de 15.yüzyılın önemli bir tıb bilginiydi. Bunlar gibi birçok tıb alanında söz sahibi bilginin Osmanlı ülkelerinde bulunduğu ve nitekim bu nedenle 1400 yılında Yıldırım Bayezid tarafından Bursa'da Dârü'l-tıb adıyla bir hastane açıldığı bilinmektedir.

Fatih zamanında ise ansiklopedik eserlere ilgi gösterildiği görülmektedir; özellikle hayvan ve bitkilerden söz edenleri daha çok ilgi uyandırmıştır. Fatih Sultan Mehmed bilimi ve bilim adamlarını seven ve koruyan bir hükümdardı. Nitekim onun zamanına kadar birkaçı dışında daha çok kelâm, mantık, fıkıh ön planda yer alırken, onun tahta çıkmasıyla beraber pozitif bilimler ve özellikle felsefi ve bilimsel düşünüş gerçek yerini almaya başlamıştır. Yabancı dillerden Türkçeye çevrilen kitapların dışında,bu büyük Türk hükümdarının ayrıca 11.-15. yüzyıllardan kalma çeşitli yazmaları kütüphanesinde topladığı görülmektedir.

Fatih'in bilime olan sevgisi hiç kuşkusuz caminin etrafına yaptırdığı medreselerden daha iyi anlaşılır. Bu medreselerin yakınına yaptırılan Dârü'ş-şifa ise bütün hastalıkların bakıldığı bir hastane kimliğindeydi. Medreselerde ilk örgütlemeyi yapan devrin ünlü bilim adamlarından Vezir Mahmud Paşa ve Ali Kuşçu'nun yaptıkları düzene göre eğitim ve öğretim yapılmaktaydı. Bu medreselerde naklî bilimlerin dışında matematik, astronomi ve tıb dersleri de okutulmaktaydı.

Fatih devrinin matematikçilerinden biri de Yusuf Sinan Paşa'dır. Yine tıb alanında Muhammed bin Hamza Akşemseddin, Sabuncu-oğlu Şerefeddin Ali bin Elhac İlyas ve idrar yolları hastalıkları üzerine ihtisas yapmış olan Altıncı-zâde'den de söz etmek gerekir. Fatih devrinin ünlü düşünür matematikçi ve astronomu Hoca-zâde ise Ali Kuşçu ile çeşitli sorunlarda tartışmalara girmiş bir bilim adamıdır.

16.yüzyılda Türk bilimsel düşüncesi oldukça ağır bir gelişme göstermiştir. Fatih'in ölümünden sonra pozitif bilimlere karşı gösterilen ilgi bir süre daha devam etmesine karşın bundan sonra eski gelişmesini sürdürememiştir. Bilindiği kadarıyla bu gelişmeyi sürdürenler daha çok tıb ve matematik alanlarındaydı; bunlardan matematik ve astronomi üzerine çalışmış olan Tokatlı Molla Lutfi ile büyük bir üne sahip

Osmanlı dönemi kentlerinden Manisa'nın durumunu gösteren bir minyatür. Semailnâme-i Al-i Osman'dan. Topkapı Sarayı Müzesi. A.3592.

Mirim Çelebi ve tıb alanında kısmi bir başarı sağlayan Ahi Çelebi'den söz edilebilir. Osmanlı Devleti'nde bu bilimlere karşılık tarih ve edebi konulardaki çalışmalar daha önemli bir yer tutmuştur. Nitekim Fatih'in kurmuş olduğu sahn-ı seman medreseleri İlahiyat, Hukuk ve Edebiyat Fakülteleri karşılığındaydı. Bu nedenle pek çok tarihçi, coğrafyacı yetiştiği gibi, edebi konuda da değerli yazar ve şairler yetişmiştir. Bu arada güzel sanatlara da büyük ölçüde yer verilerek özellikle müzik, yazı (hat), resim (minyatür), nakış, oymacılık, çinicilik, mücellitlik (ciltçilik), müzehhiblik (süsleme sanatı) gibi dallarda önemli eserler verilmiştir. Bundan başka alçı işleri, hakkâklık (taş işleme ve mühür kazma) da çok gelişen sanat dallarındandı. 16.yüzyılda Türk kumaş ve kadifeleriyle halıları da dünyaca ün salmış, sadeliği ile ayrı bir yer kazanmıştır.

B) Osmanlı Türklerinde Din

Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda Anadolu'daki Ahî, Babâî ve Mevlevî tarikatları, mevcut beylikler üzerinde önemli ölçüde nüfuza sahip bulunuyorlardı. İşte Osmanlı Beyliği üzerinde de bu tarikatlardan Ahîlerin ve Babâîlerin önemli etkileri görülmekle, kuruluşta bunların büyük yararı olmuştur.
14. yüzyıl sonlarıyla özellikle 15.yüzyılda bu tarikatların kuvvetlenerek söz sahibi olmaları beyliklerin bunları korumalarından doğmuştur.
Daha önce de belirtildiği gibi Osmanlı Devleti'nin temeli atılırken Ahîlik ve Ahî reislerinin nüfuzlarından yararlanılmıştır. Nitekim Osman Gazi'nin kayınpederi Şeyh Edebali de Ahîlerin büyüklerinden olduğu gibi kuruluşta büyük hizmetleri olan Ahî Hasan, Ahî Mahmud, Çandarlı Kara Halil de aynı tarikattandılar. Ahîlerin bu nüfuzu 15.yüzyılın ilk yarısında da devam etmiştir; çünkü Sultan 1.Murad daha sonra Ahî reisi olmuştu.
Osmanlı Beyliği kuruluşunda Ahîlikten başka Alperenler denilen ve sonradan adı Bektaşiliğe çevirilen Babâî tarikatından da yararlanmıştır. Bu tarikattan olan Gazi'lere zaviyeler yapılarak savaşta bunların desteğinde önemli başarılar elde edilmiştir. Çeşitli savaşlara katılan babalardan **Geyikli Baba**, **Abdal Musa**, **Abdal Murad** ve **Duğlu Baba** büyük kahramanlık kazanmış Alperenlerdendiler.
Bununla beraber, Orhan Gazi ve 1.Murad tarafından bunlara birer zaviye de yaptırılmasına karşın, özellikle Orhan Gazi onlara duyduğu saygı yanında herhangi bir ayaklanmalarına karşı da denetim altında tutmaktaydı. Hatta Bursa etrafında çoğalıp inançlarını yaymakta olan Babâîlerin durumlarını denetleten Orhan Gazi, bunlardan zararlı düşünceler yayanların ellerinden çerağ ve bayraklarını alarak ülkeden kovmuştur. Babâîlik daha sonraları Yeniçeri ocağına girmiş ve özellikle 13. yüzyılın ikinci yarısında ölmüş olan Hacı Bektaş-ı Velî'ye bağlanmışlardır.
İşte yukarıda sözü edilen tarikatlara bağlı bazı dervişler Anadolu'daki konar-göçer Türkmen oymakları arasına girerek telkinleriyle onları Osmanlı hükümdarları yanında sefere katılmaya teşvik etmişlerdir. Kökleri bu nedenle geniş Türk ve İslam dünyasına yayılmış olan bu örgütler aracılığıyla Osmanlılar her tarafla ilişki kurabilmişlerdir. Böylece Türk fetih hareketlerinde bu tarikat mensuplarının önemli roller oynadıkları bir gerçektir. Nitekim Orhan Gazi'nin arkadaşlarından birçoğu bu örgütlere bağlı Aygut Alp, Turgut Alp, Konur Alp ve daha önce sözünü ettiğimiz Ahî Hasan, Ahî Mahmud gibi kişilerdi.
Ahî ve Babâîler'den başka Osmanlı ülkelerinde vahdet-i vücud felsefesi dersleri okutulurken bilimsel tarikatçılık da

görülmektedir. Osmanlı hükümdarları ve vezirleri mutasavvıflara karşı saygılı bir tavır takınmaları, okul halinde bir tasavvuf sınıfının meydana gelmesine yol açmıştır. Yıldırım Bayezid kızını Emir Buharî'ye verdiği gibi, medreselerin başkanı olan Molla Fenarî, aynı zamanda Ekberiyye, Bistamiyye ve Zeyniyye tarikatlarının yayılması için çalışmıştır. Ancak Osmanlı Devleti'nin manevi bilimlerini yaymaları konusunda gösterdikleri hoşgörü bazen kötü sonuçlar da vermiştir; nitekim, Samavna kadısının oğlu Şeyh Bedreddin tarafından çıkarılan isyan büyük bir zorlukla bastırılabilmiştir (1420). Buna karşın ihtiyatlı davranmakla birlikte devlet, ülkedeki serbest fikir hayatına dokunmamıştır.

15.yüzyıl ortalarıyla 16.yüzyıl ortaları arasında Osmanlı sınırları içinde en çok yayılan tarikat Şirvanlı Şeyh Yahya'ya mensup Halvetiye tarikati olup çeşitli kollar halinde genişlemiştir. Ayrıca Mevlana Celalüddin Rumî'nin şeyhi bulunduğu Mevlevîlik 14.yüzyılın ilk yarısından itibaren yayılmaya başlamış ve Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan sonra da onun sınırları içinde yayılmıştır.

Bu çeşitli tarikat zümrelerinin şeyhleri, bulundukları kent ve kasabalarda devlet işlerine karışmadan kendi âlemlerinde zikr, söyleşi ve görevleri icabı vaazla uğraşmaktaydılar. Bu yüzyıllarda şeyhlerin hemen hepsi hem şer'i ve hem de tasavvufî bilimlerde söz sahibi kimselerdi.

Osmanlı padişahlarıyla devlet adamları tarikat erbabına karşı kuruluştan itibaren saygı göstermekteydiler; bunun bir sonucu olarak da kendi adlarına tekkeler açtırıp vakıflar yaptırmışlardır. Padişahlardan savaşa giderken bazıları tarikat mensuplarından, gaza kılıcı kuşanmışlar, onları seferlerde beraberlerinde götürmüşlerdir. 2.Murad sefere giderken Emir Şemseddin Buharî'den kılıç kuşandığı gibi, sefere de bir kısım tarikat mensuplarını yanında götürmüştür.

Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul fethi sırasında Hacı Bayram Velî halifelerinden Akşemseddin ile Akbıyık'ı yanında bulundurduğu bilinmektedir. Yavuz Sultan Selim de Mısır seferinde Muhyiddin-i Arabî'ye karşı büyük saygısından dolayı türbesini onarttıktan başka, onun adına cami ve imaret yaptırmıştır. Kanunı Sultan Süleyman'ın ise seferlerinde bazı şeyhlerin müridleriyle beraber bulunduğu ve son seferi olan Sigetvar'da İstanbul şeyhlerinden Nureddin-zâde Şeyh Muslihüddin Efendi ile birlikte olduğu ve ölümü üzerine bu kişinin padişahın cenazesini İstanbul'a getirdiği tarihlerimizde yazılıdır.

3.Sultan Mehmed de Eğri seferine giderken (1596) Sivas'da bulunan ve ünü İstanbul'a kadar gelen Şemseddin Ahmed Sivasî'yi İstanbul'a davet ederek beraberinde götürmüş, dönüşünde onun ölümü üzerine halifesi Abdülmecid Şeyhî Efendi'yi İstanbul'da Çarşamba'daki Mehmed Ağa Tekkesi şeyhliğine getirmiştir.

Bunlar dışında Osmanlı Sultanlarının her biri İstanbul ve çeşitli kentlerde büyük camiler, imaretler, tekkeler vakıflar ve çeşitli sosyal ve dinsel eserler meydana getirerek ülkenin bayındır hale gelmesine çalışmışlardır. Aynı şekilde vezirler, Valide Sultanlar ve diğer devlet ileri gelenleri de bu tür eserlerle ülkeyi süslemişlerdi.

Osmanlı hükümdarları Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferinden itibaren kutsal emanetlerin ve bu arada halifeliğin de sahibi olmuşlar, böylece halife ünvanını alan padişahlar, ayrıca bütün İslam dünyasının dini lideri ünvanını kazanmışlardır.

7. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA SOSYAL VE TOPLUMSAL KURUMLAR

A) Osmanlı Toplumuna Toplu Bir Bakış

Osmanlı toplumunu genel olarak üç kısma ayırmak mümkün dür. Bunlardan birincisi, ulema, esnaf ve ümera gibi çeşitli gruplardan meydana gelen **eşraf**'dır. Osmanlı Devleti'nde iç siyaset hemen hemen bunların elinde bulunmaktaydı. Bu nedenle askeri yönetici sınıf, kendi bölgelerinin birer temsilcisi durumunda olan tanınmış kişilerin güvenini ve yardımını kazanmaya dikkat etmişlerdir. Kentlerde ulemâ, tüccar, ayân ve lonca yetkilileri, kent halkını temsil etme görevini üzerlerine almışlardı. Örneğin hükümet temsilcilerinden şikâyet için kadının huzuruna çıkan, yasalara aykırı vergilerin kaldırılmasını isteyen ve İstanbul'da Divan-ı hümâyûn'a temsilci gönderme yetkisini ellerinde bulunduran bunlardı. 16.yüzyıldan sonraki dönemde merkezi yönetimin zayıflamasıyla, kentin çıkarlarını ortaklaşa temsil eden bu tanınmış kişiler son derece etkili oldular. Valiler onların onayını almadan görev yapamazdı Kayseri ve Saray-Bosna gibi bazı kentler, bunlar sayesinde belli vergilerden affedilmişler ve orduların kente uğramaması gibi özel haklar elde etmişlerdi. Bununla beraber kentlerde loncaların asıl iş gücünü çıraklar, ücretli işçiler ve köleler (kul) meydana getirmekteydi.Bundan dolayı da kentlerin ekonomik etkinlikleri işçi ve esnafın elindeydi. Bu bakımdan loncalar siyasal yaşamda büyük bir yere sahip olup, bu kuruluş bir tür yardımlaşma sandığıyla ve ayrı bir yasayla bir sendika kimliğindeydi. İşte bu kimlikten dolayı askeri ayaklanmalar esnasında padişah, sürekli loncaların desteğini aramıştır. Ancak, 16. yüzyıldan itibaren birçok yeniçerinin bu örgüte girmesiyle askeri ayaklanmalardaki bu niteliğini aksi yönde kaybetmiştir.

Eşrafın siyasal ve ekonomik etkinlikleriyle nüfuzlarının artmasında vakıflar, malikâneler ve çeşitli görevler rol oynamıştır. Bu şekilde, kentlerdeki emlaki ellerine geçirmişler, köylerde de çiftlikler kurmuşlardır. Yüksek devlet memurlarından görevden alınanların veya emekli olanların da kentlerde yerleşerek bu sınıfa girmeleriyle tüketici oranı artmıştır. Bu durum bütün vergi yükünün, ayrıca çiftlik sahiplerinin baskısında bulunan köylü sınıfına yüklenmesine ve sonuç olarak da yerlerini terk etmelerine yol açmıştır.

Yakındoğu'nun geleneksel toplum düşüncesi, çiftçileri, tüccarı ve sanat erbabını üç üretici grup olarak görmüştür. İşte Osmanlı toplumunda ikinci kısmı bu gruptan **Çiftçi** yani köylüler getirmekteydi. Köylüler, imparatorluğun kuruluşundan itibaren konar-göçer geleneğinin devam etmesine karşın, toplumun yerleşik özelliğini taşıyan bölümündeki yerini almıştır. Fetihlerin başlamasıyla birlikte ortaya çıkan nüfus nakli durumu kent yaşamının da buralara başarıyla görülmesine ortam hazırlarken, bir köylü topluluğu ortaya çıkarma çalışmaları yaygın görülmektedir. Rumeli tarafına götürülen halk, çoğunlukla konar-göçer topluluklardan oluşmuştur. Bunun yanı sıra tımar sahipleri ve ümerâ, dirlikleri oranında götürmek zorunda oldukları cebelü askerini Anadolu köylerinden sağlamışlardır. Bu bakımdan köylüler, yasal olarak bir dirlik sahibinin (sahib-i arz) raiyyeti idiler. Ürettikleri mallar oranında dirlik sahibine vergi verirler, toprağı boş bırakmaları halinde ise **çiftbozan resmi** ile cezalandırılırlardı. Köyün idaresi, köy kethüdası ve kadının temsilcisi olan **nâib** tarafından yürütülürdü.

Üçüncü kısmı ise **ehl-i örf** denen ve devletin çiftçi üzerindeki yetkisini fiilen kullanan görevliler oluşturmaktadır. Halk ile devletin ilişkisini sağlayan ehl-i örf sınıfı, bu görevi karşılığında halktan devlete ait vergilerle hizmet akçası ve harç gibi resimler almaktaydılar. Bu vergiler, yapacağı hizmet karşılığında olduğundan hemen hemen her zaman gelecek kâra göre hareket etmek alışkanlığındaydılar. Bu durum, bazı zamanlar büyük yolsuzlukların meydana gelmesine neden olmuştur. Örneğin hiçbir olay olmaması halinde alınmaması kanun olan cürm-i cinayet vergisi çoğu kez yolsuzlukla toplanmıştır.

Tabi oldukları düzene göre halk, raiyyet ve askeri olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Padişah beratıyla devlet hizmeti yapan askeri sınıf, raiyyet vergilerinden muaf tutulmuştur ki, bu durum onları reâyâdan ayırt eden bir özelliktir. Raiyyet vergilerini ise (bunlar, çift resmi, bennâk, mücerred, ispençe, avarız-ı divaniyye ve aşardır) kentliler, köylüler veya çiftçi sınıfı ile konar-göçer topluluklar vermekteydiler. Bunlardan vergi yükü en çok çiftçi sınıfı üzerine binmiştir. Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde önemli sınıflar askerlik hizmetiyle görevlendirilmişler, bu şekilde raiyyet vergilerinden de muaf tutulmuşlardır. Bunlar, konar-göçerlerden Yörükler ve Tatarlar, çiftçilerden yayalar ve müsellemlerdi.

Doğancı, Yuvacı, At-çeken gibi özel hizmet erbâbını meydana getiren sınıflar ise padişah beratıyle vergiden affedilmiştir. Tımarlı sipahiler, devlet erkânı, Kapıkulu gibi sınıflar, **ümerâ** adı altında askeri düzene girerken, kadılar, medrese öğrencileri ve mezunları ile bunların yanında çalışanlar ve akrabaları da **ilmiye** ismi altında gruplandırılmışlardır. Fakat, bunların iş hayatına girmeleriyle bu özellikleri kalkarak raiyyet sınıfına dahil oldukları görülmektedir. Askeri sınıftan da padişah beratıyla bu sınıfa geçildiği gibi, reâyâdan herhangi bir kişi de berat alarak askeri sınıfa geçebilirdi.

İmparatorlukta geri hizmet ise ayrı bir sınıf tarafından temsil edilmekteydi. Bunlar devlet denetimi altında çalışanlarla (bunlar, tuzcu, çeltikçi, küreçi, madenci ve ortakçı gibi sınıflar) derbendci, köprücü, su yolcu, menzilci, iskele hizmetçisi gibi iki kısma ayrılabilir.

Bunlardan ikinci gruba girenler padişah beratıyla bir kısım vergilerden veya tümünden muaf tutulmuştur. Berat sahibi olan bu reâyâ, askeri ile raiyyet arasında **muaf ve müsellem reâyâ** adıyla bir bakıma serbest bir sınıf oluşturmuşlardır. Aslında raiyyet olan bu gurup devlet tarafından, istenildiği zaman muafiyetleri kaldırılarak tam raiyyet durumuna getirilebilirlerdi. Ticaret ve seyahat bakımından pek önemli yolların korunması,devletin mükelleflerinin refahının sağlanması, gelir kaynaklarının sağlama alınması demekti. Bu yüzden bu görevi yerine getiren derbendlere gereken önem verilmiştir. Kent ve kasabalarda ise güvenliği sağlama görevi, Subaşı tarafından yürütülmüştür. Her kuruluş, yapmakla yükümlü olduğu görevi bağlı olduğu düzen içinde yerine getirmek zorunda bulunuyordu.

Osmanlı toplumunu meydana getiren en önemli öğelerden biri de konar-göçer denilen yarı göçebe bir hayat yaşayan oymaklardı. Genellikle hayvancılıkla geçinen bu oymaklar, göçebelik özelliklerini biraz da, hayvanlarına otlak sağlamak zorunda kaldıklarından sürdürmüşlerdir. Devletin henüz tarıma açılmamış alanlarının değerlendirilmesine, bunların yerleştirilmek suretiyle göçebelikten kurtarıldıkları ve aynı zamanda ekonomik duruma rahatlık getirildiği görülmektedir. Ayrıca kentlerin et gereksinmesi doğrudan doğruya konar-göçerlerden sağlanmıştır. Yerleşik halka oranla bunların ayrı bir yaşayış biçimleri ayrı bir hukuk ve ekonomik düzenleri vardı.

B) Sosyal ve Toplumsal Kurumlar

Osmanlı Devleti fetihlerden sonra hemen çeşitli sosyal kurumlarla ele geçirdikleri yerleri bir Türk-İslam görünüşü içine sokmaktaydılar. Nitekim bilimsel kurumların yanı sıra cami, imaret, hastane, kervansaray, köprü, han, hamam çeşme ve zaviyeler kurarak bunların korunmak ve devamını sağlamak için de vakıflar kurmuş ya da buranın korunmasıyla görevlendirdiği halkı birtakım vergilerin dışında tutmuştur.

Bunlardan **camiler** toplumsal kurumların başında gelmekteydi. Bir tapınma yeri olmaları yanında Hz. Muhammed zamanından beri Müslümanların işlerini görmek ve karar altına almak için bir toplantı yeri olarak da kullanılmıştır. Her semtin camiine gelenler hükümet bildirilerinden ve mahallece verilen kararlardan bilgileri olurdu. Osmanlı padişahlarının Bursa'da başlattıkları cami mimarisi gittikçe gelişerek İstanbul'da en yüksek derecesine ulaşmıştır.

Toplumsal kurumlardan biri de imaretlerdir. **İmaretler** medrese öğrencisiyle yoksullara yemek pişirilip yedirilen yerlere verilen ad olup Türkçe karşılığı "**aşevi**"dir. Müslümanlıkta yoksullara ve düşkünlere yardım çok geçerli olduğu için maddi durumu yerinde olanlar tarafından kurulan bu kurumlar, çok büyük paraya dayandığı halde yalnız İstanbul'da yirmi tane imaret bulunmaktaydı. Bunların herbirinde en az 4-5.000 kişi öğle ve akşam yemeklerini yerlerdi. Her bir imaret birer vakfa bağlanarak güvence altına alınmıştır. Ancak bu değerli kuruluş, 1911 yılında yalnız iki tanesi bırakılmak suretiyle kapatılmıştır.

İlk imaret Orhan Gazi devrinde İznik medresesiyle beraber açılmış olup, geleneğe uyarak Orhan Gazi kendi eliyle muhtaçlara çorba dağıtmıştır. Bundan başka Çandarlılar da İznik'de üç imaret yaptırmışlar ve buradaki imaret sayısı yediye çıkmıştır. Aynı şekilde Bursa'da İstanbul'da vb. diğer Osmanlı ülkelerinde gerek padişahlar ve gerekse diğer devlet adamlarıyla sultanlar tarafından da imaretler açılarak ülkede aç kişi kalmamasına özen gösterilmiştir.

Hastaneler de toplumsal kuruluşların başında gelmektedir. İlk hastane Bursa'da kentin doğusunda Yıldırım Bayezid tarafından yaptırılmış ve hekimi de Memluk Sultanı Berkuk tarafından gönderilmiştir. Bundan sonra Sivas, Amasya, Tokat, Çankırı, Kastamonu ve Konya'da da birer hastane açan Osmanlılar, her yeni fethedilen yerlere bu gibi sosyal kurumlar kurmaya özen göstermişlerdir. Örneğin Edirne'nin başkent olmasından sonra burada cüzzamlılara mahsus bir hastane yapılmıştır. Fatih de İstanbul'un fethinden sonra kurduğu medreselerinin hemen yanına bir hastane yaptırmıştı. Bu hastanelerde haftada bir gün fakir hastalara ücretsiz bakıldığı gibi ilaçları da verilmekteydi. Süleymaniye hastanesinde ise akıl hastalarına mahsus ayrı bir koğuş bulunmaktaydı.

Toplumsal kurumların dördüncüsü **kervansaraylar** ile **hanlar**'dır ki, yol üzerinde durak erlerinde ve kentlerde yapılmıştır. Kervansaraylar ortası avlu ve çevresi geniş kerevetlerle çevrili koruma altına alınmış yerlerdi; Hanlar ise odalı yerlerdi. Kervansaraylar genel misafirhaneler olup hangi din ve mezhepten misafir gelirse gelsin üç gün yiyip, içip yatarlar ve buna karşılık para vermezlerdi. Kervansaraylar büyük miktarda para ve emek harcayarak meydana getirilmekteydi. Civarları yerine göre bir ticaret merkezi olarak toplumsal ekonomik yaşamda önemli roller oynamışlardır. Kervansarayların etrafı ticaret ve seyahat güvenliğini sağlamak için surlarla çevrilmişti. Bu gibi tahkimattan yoksun olan yerlerdeki han ve kervansarayların korunması, yolcuların dar ve tehlikeli yerlerden geçerken rahatsız edilip saldırıya uğramamaları için böyle yolların geçit noktalarına **derbendçi** konmuştu. Bunlar bazı vergilerden muaf olmaları karşılığında kendi bölgelerindeki yolun güvenliğini sağlamakla yükümlüydüler. Derbendlerin yanı sıra haberleşmenin sağlanmasında önemli bir yeri olan **menzil** adı verilen konak noktaları da yer almaktaydı ki, buralar ayrıca bir sefer sırasında ordunun konaklama yerleriydi. Bu bakımdan menzil noktaları da bir ticaret merkezi haline gelirdi.

Bunlar dışında hemen her yolcunun uğradıkları takdirde yiyecek, içecek ve yatacak bir yer buldukları **zaviyeler** ise devletin kurulmasında hizmet etmiş saygıya layık bazı ahilere, babalara ve alperenlere vakıf olarak verilen yerlerdi. Bunlar kent ve kasaba kenarlarında, köy civarlarında yol uğrağı olan yerlerde kurulurdu. Zaviyedar denilen kimse kendisine vakıf olarak verilmiş olan toprakları ekipbiçerek buradan aldığı gelirle misafirlerini ağırlardı.

Ayrıca köprü, çeşme gibi toplumsal hayata hizmet eden eserler de vakıf suretiyle veya buranın bakımına bazı vergilerden ayrı tutularak görevlendirilmiş kişiler tarafından korunmaktaydı.

İşte bu gibi halkın gereksinmesini karşılayan zorunlu eserler ve hayır kurumlarının en büyük dayanakları olan vakıf kurumu, yine zengin kişiler tarafından kurulan eserlere gelir sağlamak için, yine o kişi tarafından gelir getiren bir akarın bağlanmasıyla kurulmuş sosyal bir kurumdur. Vakıf sayılan sosyal ve dinsel hizmet kurumları devletçe bütün vergilerden muaf tutulmuştur.

BİBLİOGRAFYA

ADIVAR, A. Adnan, *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul, 1970.
Ahmed REFİK, *XVI. Asırda İstanbul Hayatı (1553-1591)*, İstanbul, 1935.
AKDAĞ, M., "*Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş ve inkişafı devrinde Türkiye'nin iktisadî vaziyeti*", Belleten, XIV/55 (1950).
AKTEPE, M., *Patrona İsyanı (1730)*, İstanbul 1958; *1720-1724 Osmanlı-İran münâsebetleri ve Silahşör Kemanî Mustafa Ağa'nın Revan Fetihnâmesi*, İstanbul, 1970; "*Osmanlıların Rumeli'de ilk fethettikleri Çimpe kalesi*", Tarih Dergisi, sayı 2 (İstanbul, 1950).
BALTACI, C., *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1976.
BARKAN, Ö.L., "*Osmanlı İmparatorluğu'nda bir iskân ve kolonizasyon metodu olarak vakıflar ve temlikler*" Vakıflar Dergisi, sayı 2 (Ankara 1942); "*Timar*" maddesi, İslâm Ansiklopedisi, XII/1(1974).
CANTEMİR, D., *The History of the Ottoman Empire*, London 1735.
CEVDET PAŞA, Ahmed, *Tarih*, I-II, İstanbul 1309.
DÂNİŞMEND, İ. Hami., *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, I-II (İstanbul 1971), III-IV (İstanbul 1972).
GIBBONS, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, trc. Ragıb Hulûsi, İstanbul 1928.
HAMMER, *Devlet-i Osmaniyye Tarihi*, çvr. Atâ Bey, İstanbul 1329.
İNALCIK, H., *The Ottoman Empire the Classical Age, 1300-1600*, London 1973; "*Osmanlılarda raiyyet rüsumu*", Belleten, XXIII/92 (1959); "*Osmanlı İmparatorluğu'nda kültür ve teşkilât*", Türk Dünyası el kitabı, Ankara 1976.
KARAMÜRSEL, Z., *Osmanlı Malî Tarihi Hakkında Tetkikler*, Ankara 1940.
KÖPRÜLÜ, M.F., *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Ankara 1972; "*Anadolu'da İslâmiyet*", Edebiyat Fakültesi Mecmuası, sayı 5 (1338); "*Bizans müesseselerinin Osmanlı müesseselerine tesiri hakkında bazı mülâhazalar*", Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası, I (İstanbul 1931).
KÖPRÜLÜ, O., "*Feyzullah Efendi*" maddesi, İslâm Ansiklopedisi, IV (1977).
KUNT, İ.M., *Sancakta Eyâlete, 1550-1650 arasında Osmanlı ümerası ve il idaresi*, İstanbul 1978.
KURAT, Akdes N., *Prut Seferi ve Barışı*, I (Ankara 1951), II (Ankara 1953).
KÜTÜKOĞLU, B., *Osmanlı-İran Siyâsî Münâsebetleri, 1578-1590*, İstanbul 1962.
MARSIGLI, *Osmanlı İmparatorluğu'nun zuhur ve terakkisinden inhitatı zamanına kadar askerî vaziyeti*, çvr. M. Nazmi, Ankara 1934.
MUSTAFA NURİ PAŞA, *Netâyicü'l-vuku'ât*, İstanbul 1327.
NÂİMA, Mustafa., *Nâima Tarihi*, I-VI, İstanbul 1280.
ORHONLU, C., *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilâtı*, İstanbul 1967.
PAKALIN, M.Z., *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I-IV, İstanbul 1971.
PARMAKSIZOĞLU, İ., "*Karlofça*" maddesi, İslâm Ansiklopedisi, c. VI.
RÂŞİD MEHMED EFENDİ, *Tarih*, I-V, İstanbul 1282.
SİLAHDAR FINDIKLILI MEHMED AĞA, *Nusretnâme*, nşr. İ. Parmaksızoğlu, İstanbul 1966.
TANERİ, A., *Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş döneminde Vezir-i azamlık (1299-1453)*, Ankara 1974.
TÜKİN, C., "*Küçük Kaynarca*" maddesi, İslâm Ansiklopedisi, c. VI.
UZUNÇARŞILI, İ.H., *Osmanlı Tarihi*, I (Ankara 1972), II (Ankara 1975), III/1. kısım (Ankara 1973), III/2. kısım (Ankara 1977), IV/1. kısım (Ankara 1978); *Osmanlı Devleti'nin merkez ve bahriye teşkilâtı*, Ankara 1948; *Osmanlı Devleti'nde Saray Teşkilâtı*, Ankara 1945; *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, Ankara 1965; *Kapıkulu ocakları*, I-II (Ankara 1943); *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu-Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 1969; *Osmanlı Devleti teşkilâtına medhal*, Ankara 1970.
ÜSTÜN, C., *1683 Viyana Seferi*, Ankara 1941.
WITTEK, P., "*Osmanlı İmparatorluğu'nda Türk aşiretlerinin rolü*", çvr. Ercüment Kuran, Tarih Dergisi, sayı 17-18 (İstanbul 1963).
XVI. asırda yazılmış Grekçe *Anonim Osmanlı Tarihi (1373-1512)*, hzr. *Şerif Baştav*, Ankara 1973.

OSMANLI TARİHİ

(1774'den Cumhuriyetin Kuruluşuna Kadar)

Doç. Dr. Tuncer Baykara

OSMANLI TARİHİ

(1774'ten Cumhuriyetin Kuruluşuna Kadar)

Doç. Dr. Tuncer Baykara

SİYASAL TARİH

1.ABDÜLHAMİD (1774-1789)

1774 yılı Osmanlı İmparatorluğu tarihinde gerçek bir dönüm noktasıdır. Bu tarihte Osmanlılar ilk kez açık ve kesin bir yenilgiye uğramışlardı. Bu yenilginin devlet adamlarında yarattığı şaşkınlık uzun bir süre devam edecektir.

21 Ocak 1774 tarihinde ağabeyi Padişah 3.Mustafa'nın ölümü üzerine tahta çıkan 1. Abdülhamid, 3.Ahmed'in oğludur. Annesi Şermi Rabia Sultan'dır. 1.Mahmud, 3.Osman ve 3.Mustafa dönemlerinde sarayda kapalı bir hayat sürdüğünden iyi bir eğitim görmemişti.

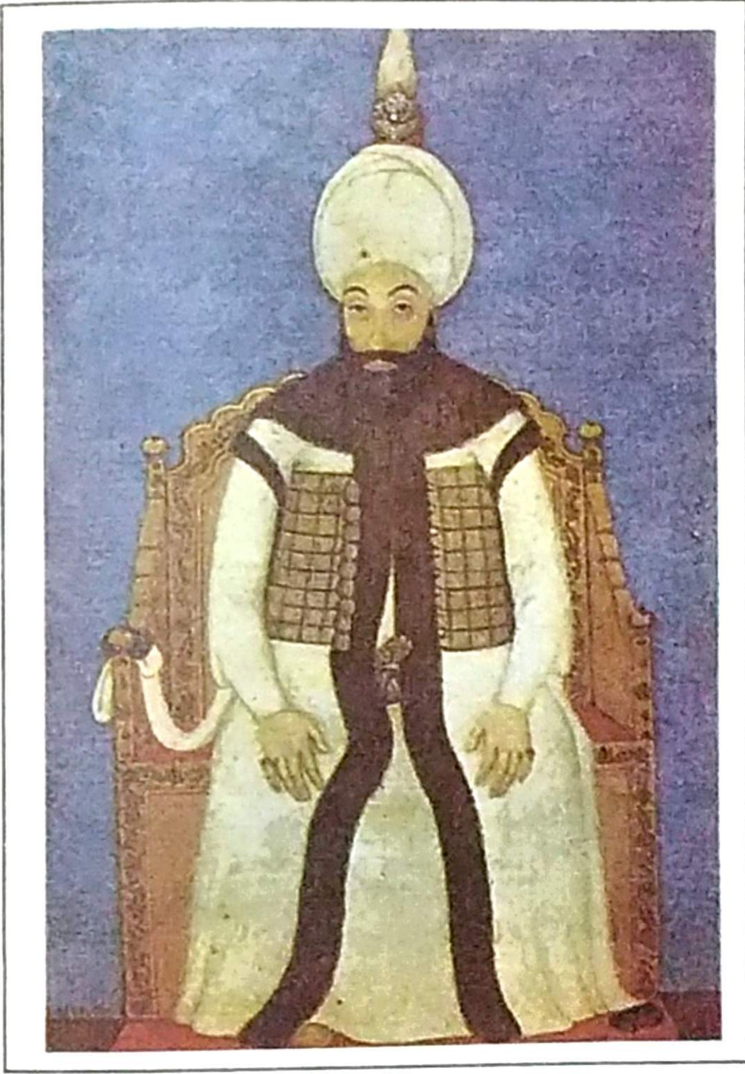
1.Abdülhamid tahta çıktığı yıl imzalanan **Küçük Kaynarca Antlaşması**, ülkeye büyük bir sorun olan Kırım'ı miras bırakmıştı.

Kırım Sorunu

Bir Avrupa sorunu yüzünden savaşa giren Osmanlılar, 1768-74 savaşının ardından bambaşka bir soruna Kırım'a mirasçı oldular. Çünkü Küçük Kaynarca Antlaşması'nın en önemli hükmü, bir Müslüman ülkesi olan Kırım'ın bağımsızlığını öngörüyordu. Ancak bu bağımsızlık, bir süre için seçilecek olan hanın Osmanlı veya Rus taraftarı olmasıyla bir anlam kazanacaktı. Nitekim her iki taraf da bu konuda bir hayli dikkatli davrandılar. Bu arada Kırım'ın bir Müslüman ülkesi olması, Osmanlı padişahlarının şimdiye kadar dikkati çekmeyen bir özelliklerinin belirmesine de fırsat vermişti. "Halife" olarak padişahların Kırım üzerinde bazı hakları olduğu Ruslar tarafından da kabul edildi.

Kırım'da öncelikle Rus taraftarı Şahin Giray ile, Osmanlı taraftarı hanların mücadelesi görülür. Aslında Tatar beylerinin de Rus ve Osmanlı taraftarı olarak ikiye rıldıklarını da belirtmek gerekir. Sahip Giray, Devlet Giray ve Şahin Giray arasındaki mücadele, 1777 yılında Şahin Giray'ın Ruslar'ın yardımı ile kesinlikle hanlığı ele geçirmesiyle sona ermedi. Çünkü Şahin Giray, Netayic'ül-Vukuat'ın dediği gibi "asakir-i muntazama yazmak ve Kırım'da bulunan evkafı ilga etmek ve alafranga sofrada taam yemek ve alenen şarab içmek gibi ahalinin havsalalarına sığamayacak" hareketlere girişince, halk ayaklandı ve Şahin Giray yerine Bahadır Giray'ı han seçtiler. Ancak Şahin Giray tekrar Rus yardımı ile hanlığı ele geçirdi (1782). Osmanlı Devleti bu sırada Kırım'da olup bitenleri dikkatle izliyor, fakat sefere cesaret edemiyordu. Sonunda Rusya, bu türden kargaşalıkları kökünden halletmek için 9 Temmuz 1783'de Kırım'ı doğrudan Rusya'ya kattığını ilan etti. Bu sırada Sadrazam Halil Hamid Paşa, bu olup bittiyi kabul etmek durumunda kaldı. Osmanlı Devleti, Kırım'ın ardından Rusya'nın hedefinin İstanbul olduğunu biliyordu. Bu yüzdendir ki, Rusya ile bu sorunun savaş yoluyla çözülmesini isteyenler çoğunlukta bulunuyordu. Bunun için de ordunun durumunun düzeltilmesi, mühimmat ve zahire yığınağı konularına büyük önem veriliyor, savaşa hazırlanılıyordu.

1774 ile 1787 arasındaki olayların özünü, Kırım sorunu oluşturmaktadır. Gerçi bu arada 1776-1779 arasındaki İran ile Basra dolaylarında bir mücadele olmuşsa da, bu savaşta önemli bir değişiklik söz konusu değildir. 1774-1787 arasındaki dönemde, 1774'teki yenilgi ile ilgili sorunlar gündemdedir. Bir kısım devlet adamları bunu bir kaza olarak görmekte, henüz Osmanlılar'ın kendi değerlerinin gücünü yitirdiğine inanmamaktadırlar. Buna karşılık Halil Hamid Paşa gibiler derhal Osmanlı ulusal değerlerinin terk edilerek yeni Avrupa yöntemlerinin alınmasından yana olmuşlardır. Bu tartışmalarda, henüz kesin bir sonucu görülmeyen ordudaki ıslahat, herhangi bir etki yapmamıştır.

1774 yılında yapılan küçük Kaynarca Antlaşması'nın ağır koşullarını yüklenen 1. Abdülhamid (1774-1789), Osmanlı tarihinde dönüm noktası sayılabilecek bir zamanda tahta çıktı. Devlet adamlarının 1774 yenilgisi üzerine almak istedikleri önlemleri ancak ondan sonra gelen padişahlar almaya çalışacaklardır. Yanda 1. Abdülhamid'in bir minyatürü görülmektedir.

1787-1792 Savaşı

1774'ün doğurduğu sonuçların yanında, geçen zaman içindeki olaylar bir savaşı gerekli kılıyorsa da, bu padişahın da barış taraftarı olmasıyla geciktirilmişti. Fakat 1787'de artık bir gereklilik halini aldı. Kırım olayları hemen herkesi etkilemiş, bunun bir savaşla halledilmesi gerektiğini işaret etmişti. Ancak Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya savaş ilanından (13 Ağustos 1787) çok geçmeden, ordunun harekete geçeceği sırada, Avusturya, Rusya ile arasındaki anlaşmaya uyarak Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti:9 Şubat 1788. Bu arada İsveç de 1788 Haziranında Rusya'ya saldırmıştı. Ancak İsveç, bu mücadelesinde pek başarı kazanamadı. Buna karşılık, 11 Temmuz 1789'da, mali destek karşılığında Osmanlılar ile bir ittifak anlaşması imzaladı.

Özü, Bender ve Hotin kaleleri, Osmanlılar'ın Doğu Avrupa'daki temel dayanaklarıydılar. Ruslar ilk olarak bu kalelere yüklendiler. Osmanlı sadrazamı, iki cepheden savaşı yürütmenin güçlülüğünü bilmekle beraber öncelikle Avusturya üzerine yürüdü. Avusturyalılar pek başarı kazanamadılar; hatta 21 Eylül 1788'de Şebeş zaferi de kazanıldı. Böylece Avusturya ve Rus ordularının birleşmeleri bertaraf edildi. Ancak Rus cephesinde durum iyi değildi. 17 Aralık 1788'de Karadeniz kuzeyinin en önemli kalesi Özü'nün düşmesi, büyük etki yaptı. Çok geçmeden Hotin kalesi de Ruslar'ın eline geçti.

Cephelerden gelen haberler, bu arada Özü felaketi, Padişah 1.Abdülhamid'in hastalanmasına yol açtı. 7 Nisan 1789'da üzüntüsünden öldü.

İyiliksever, dindar, yumuşak huylu bir padişah olan 1.Abdülhamid, devlet işleriyle yakından ilgilenmiş, yenilik hareketlerine ortam hazırlamış, İstanbul'un çeşitli yerlerinde bayındırlık faaliyetlerinde bulunmuştu.

3.SELİM (1789-1808)

1.Abdülhamid'in ölümü üzerine tahta geçen 3.Selim (7 Nisan 1789), 3.Mustafa'nın oğludur. Annesi Mihrişah Sultan'dır. Amcası 1.Abdülhamid'in tahta geçtiği 1774 yılında veliaht olmuş ve onun döneminde serbest bir hayat sürerken iyi bir eğitimden de geçmiştir. Nitekim hükümdarlığı zamanında yapacağı uygulamalar ve güdeceği siyaset bunu ortaya koyacaktır.

3.Selim'ın padişah oluşu, devam eden 1787 savaşının cephelerinde genel bir canlılık getirdi. Nitekim padişah da bunu özellikle istiyor, zafer için hiçbir fedakârlıktan kaçınılmayacağını biliyordu. Ancak bazı bozgunlar birbirini izledi: 1 Ağustos'ta Foşkani, 22 Eylül'de Buza, 8 Ekim'de Belgrad'ın Avusturyalılar'ın eline geçmesi. 3.Selim, 22 Eylül'de İsmail kalesine saldıran Ruslar'ı yenilgiye uğratan Gazi Hasan Paşa'yı, araları açık olmasına karşın, sadrazamlığa getirdi: 3 Aralık 1789. Bu arada Fransız İhtilali'nin etkileri görülmeye başlanmış, Rusya'nın bir güç olarak belirmesini istemeyen Prusya'nın da yardım umutları belirmişti. Nitekim 31 Ocak 1790'da Prusya ile ittifak anlaşması imzalandı. Fakat gerek İsveç, gerekse Prusya ittifaklarının olumlu bir sonucu görülmedi. Buna karşılık İngiltere'nin, Rusya'nın büyümesine karşı gösterdiği ve Türkler'i desteklediği de bilinmektedir.

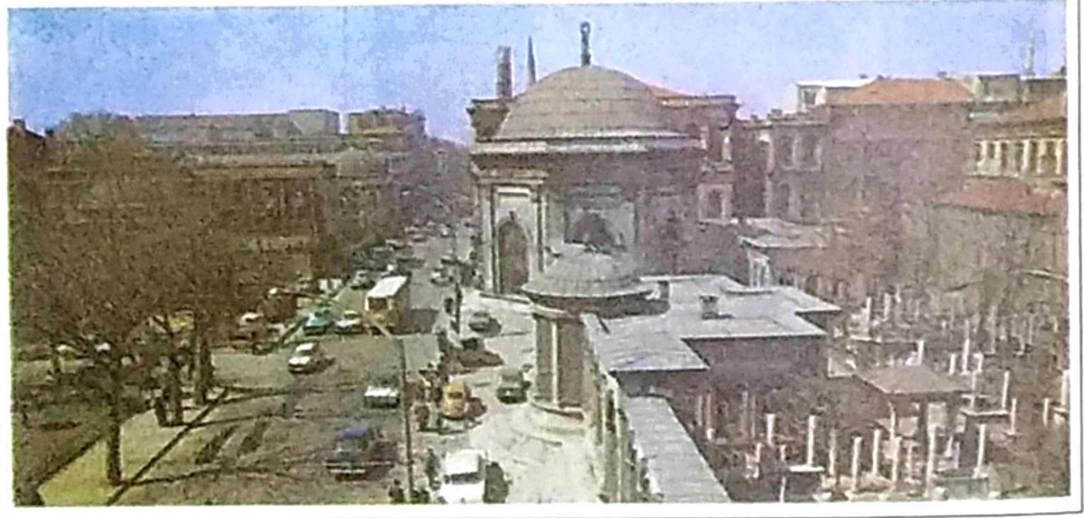
Savaşın bütün çabalara karşın başarılı olamaması, sonunda barış yoluyla bitirilmesi gerektiğini ortaya koydu. Avrupa siyasal ortamı da Osmanlı İmparatorluğu'nun lehine bir durum almış, Fransız İhtilali nedeniyle bütün devletler dikkatlerini oraya çevirmişlerdi. Bu yüzden 1774 esasları içinde, yalnız Turla ile Buğ (Dnester) arasındaki arazinin

Üst sol: 1.Abdülhamid'e ait bir portre. Padişah Portreleri Galerisi. Topkapı Sarayı Müzesi-İstanbul. Orta: 1. Abdülhamid döneminin ünlü Amirali Cezayirli Gazi Hasan Paşa (1714-1790). Sağ: 1. Abdülhamid döneminin ünlü Sadrazamı Koca Yusuf Paşa (1786-1789). Alt: 1. Abdülhamid ve 2. Mahmud'un Divanyolu'nda bulunan türbeleri. Yan sayfa: Koca Yusuf Paşa'nın İngiliz elçisini kabul edişini canlandıran bir resim.

bırakılması koşuluyla Avusturya ile 1791 yılında **Ziştovi Antlaşması** imzalanmıştı. 9 Ocak 1792'de de Ruslar ile **Yaş Antlaşması** imzalandı.
Savaşın sonunda Türkiye, asıl amacı olan Kırım'ı geri alamamıştı. Ancak bunun sağladığı bir önemli sonuç, Osmanlı ordusunun eski gücünde olmadığının anlaşılmasıdır. 1774 felaketini bir kaza eseri saymanın yerinde olmayacağı, çünkü bütün çabaya karşın bu seferin de başarılı olmaması ile ortaya çıkmıştı. Bu arada devletin yine de Avusturya'ya karşı nisbeten başarılı olması da dikkati çekiyor. 3.Selim, bundan sonra ordunun bu durumu ve onu ıslah çarelerini arayacaktır.

Nizam-ı Cedid Dönemi

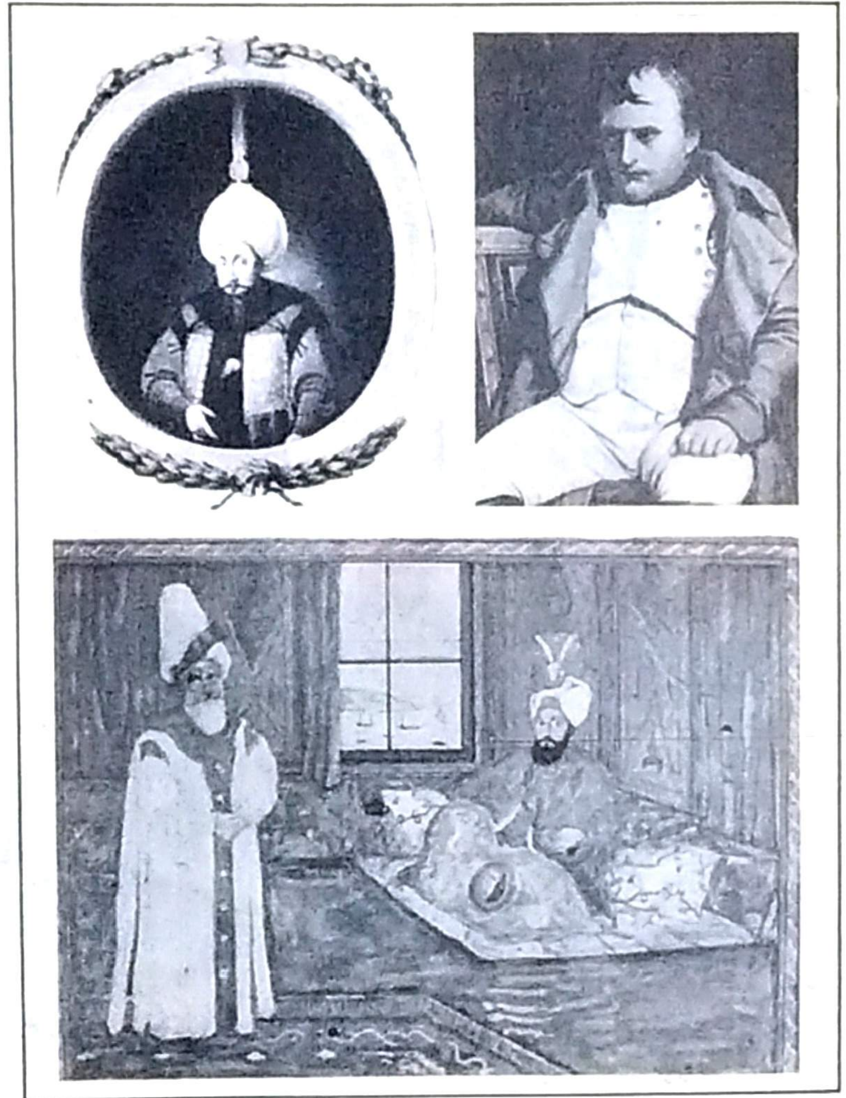
3.Selim, amcası 1.Abdülhamid döneminde açılan savaş sırasında, 1789'da tahta geçmekle beraber, onun asıl dönemini belirleyen olaylar daha geç ortaya çıkmıştır. Bu olaylar arasında en önemlisi, yeni bir askeri örgütün ve bundan sonra sosyal düzenin de söz konusu edileceği bir ıslahat hareketidir ki, bu da **Nizam-ı Cedid** (Yeni Düzen) adıyla bilinmektedir.
1792'de biten savaşın getirdiği sorunların başında, Osmanlı ordusunun durumu gelmektedir. Devletin temel kuruluşu olan ordunun yeniden ve en kısa zamanda güçlendirilmesi çözüm bekleyen sorunların başında yer alıyordu. 1768-74 ve 1789-92 savaşlarındaki yenilgilerin nedenlerini bilmek isteyen 3.Selim, devlet adamlarından bu konudaki fikirlerini yazılı olarak istedi. Onların verdiği fikirlerin esası, 3.Selim'in Nizam-ı Cedid adı verilen hareketlerini oluşturur.
3.Selim'e verilen bilgilerde üç ana fikir görülüyor. Aslında bunlar askeri ıslahatın oluşturulma yollarıydılar. Önce askeri kurumların Osmanlı geleneksel yapısı içinde ıslah edilebileceği belirtilir. İkincisi bu geleneksel yapı içinde günün gereklerine de uyulması fikri, üçüncüsü de bu ıslahatta yepyeni bir yöntemin izlenmesi gerektiğidir. 3.Selim bu fikirlerden en çok üçüncüsüne eğilim göstermektedir.
3.Selim'e verilen yazılı önerilerde sosyal düzene ait öğeler yoktur. Bununla beraber 3.Selim'in ıslahatının genel çerçevesinde buna da yer verilmiştir. Bu şaşırtıcı olmamalıdır. Çünkü o dönemde Osmanlı ülkesinin refah düzeyi, öteki Avrupa ülkelerinden hiç de geride değildi. Aksine birçok alanlarda daha zengin, daha parlak bir görünüm içindeydi.
3. Selim'in gereken hazırlıkları yapmasından sonra, üçüncü fikre eğilimi olan devlet adamlarından bir heyet oluşturularak, başlıca 72 maddeden meydana gelen programın uygulanmasına geçildi. Yenilikler başlıca şu noktalarda toplanıyordu:
1. Mevcut asker ocaklarının bir düzen altına alınması.
2. Avrupa yöntemlerine göre yeni bir ordu kurulması Nizam-ı Cedid ordusu.
3. Savaş sanayii kurumlarının yeniden düzenlenmesi.
4. Sosyal alanda, özellikle kültürel alanda yeni düzenlemelerin yapılması.

Bu faaliyet 1792'lerden sonra, özellikle Mısır'ın Fransızlar tarafından işgaline kadar, hatta sonrasında da devletin ası uğraşısı olacaktır.
Mevcut asker ocakları yeniden düzene kondu. Yeniçeri ocağı için haftanın belirli günlerinde eğitim zorunluluğu getirildi. Kumbaracı, arabacı gibi ocaklar için yeni kanunnâmeler yapıldı. Örneğin kumbaracılar başka bir iş yapmayacak, kışlalarında kalarak sürekli eğitim yapacaklardı.
Avrupa yöntemlerine göre yeni bir ordu kurulmasının gerekliliğini, dönemin hemen bütün devlet adamları da

benimsemişlerdi. Barıştan sonra Sadrazam Koca Yusuf Paşa İstanbul'a dönerken, yanında bazı Avrupalı subaylar da getirmiş, eğitimli piyade askeri yetiştirilmesine girişilmiştir. Eğitimli asker ayısı artınca da "Talimli Asker Nezareti" adıyla yeni bir örgüt kuruldu. 3.Selim'in arzusuna karşın, yeniçeriler bu örgüte girmeye pek hevesli görünmeyince, Nizam-ı Cedid, Hassa Bostancılar ocağına bağlı "Bostancı Tüfençkisi Ocağı" adıyla kuruldu. İlk kez 1793'de bir örnek orta şeklinde, 1602 erlik 12 bölüklü olarak Levent'te kurulması kararlaştırıldı. Nizamnâmesi 17 Eylül 1794 tarihli olup, 7 Haziran 1796 tarihli bir eki de vardır.
Nizam-ı Cedid döneminin en önemli kuruluşu, bu askeri birliklerdir. Devletin ancak askeri güçle ayakta kalabileceği bilindiğinden bu hususta ilk dönemlerde hemen herkes yardımcı olmuştur. Bu durum 3.Selim'e cesaret vererek Anadolu'da da Nizam-ı Cedid ortaları kurulmasına girişildi. Kendisine özellikle Karaman Valisi Alâiyeli Kadı Abdurahman Paşa yardımcıydı. Hatta Üsküdar'daki Nizam-ı Cedid kışlasına Kadı Paşa'nın askerleri yerleştirilmişti.
Nizam-ı Cedid düzeninde ilk öğe eğitimdir. Bununla beraber, üniforma da dikkati çeker ki, üniformada belirgin olduğu için başlık önemlidir. Bu dönemin Nizam-ı Cedid ortalarının başlığı "barata" adını taşımaktadır. Eğitim üniformasında etkili olan Fransızlar'dır. 1789 ihtilalinden beri gerçekten bir "yeni düzen" yaratma peşinde olan Fransa, bu dönemin en etkili yabancı devletidir. Çünkü 3.Selim daha veliahtlığında Fransa kralı ile mektuplaşıyordu.
Savaş sanayii kurumlarının yeniden düzene konmasında söz konusu edilecek en önemli olay, tersane ve dolayısıyla donanmanın yenilenmesidir. Donanma zaten kendisini sürekli yenileyen bir kurumdu. Daha önceleri Cezayirli Gazi Hasan Paşa da birçok ıslahat yapmıştı. Şimdi 3.Selim'in en yakınlarından olan yeni Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa bu ıslahatı yürütmektedir.
Burada söz konusu edilebilecek en önemli nokta, 1773'de açılmış olan Deniz Mühendisliği Mektebi yanında bir de, Kara Mühendisliği Mektebi'nin açılmasıdır (1794): **Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn.** Bunlar askeri kurumlardı.
3.Selim'in Nizam-ı Cedid ıslahatında, ilk planda pek görünmeyen, ancak döneminde ve sonrasında asıl etkili olanların, sosyal alandakiler olduğu dikkati çekmektedir. Aslında bu ıslahata verilen ad da, "yeni düzen" Türkçesiyle sadece askeri ıslahatı değil, toplumun hemen her kesimini ilgilendiren bir yenileşme hareketine verilebilecek bir nitelik taşımaktadır. Nitekim bazı Fransızca sözlükler karşılık "reform générale" yani "genel ıslahat" demektedirler.
Doğrudan askeri ıslahata bağlı bir husus, yeni askeri kuruluş ile ilgilidir. Çünkü bu kuruluşun masrafları için yeni bir hazine kurulmuş, İrad-ı Cedid adlı hazineye gelir elde etmek için birçok yeni vergiler getirilmiştir. Halkı geniş ölçüde ilgilendiren bu yeni vergilerdir. Devletin güçlenmesi, zaferleri için gerekli olan ordusunun da güçlenmesine çaba gösteren 3.Selim'i başlangıçta tam olarak desteklemiştir bu halk. Fakat zaman geçince, vergiler halk için olumsuz tepkilere neden olmuş, alınan vergilerin tam yerine gitmediğine ilişkin örnekler çoğalmıştır. 3.Selim'in ıslahat hareketlerinde görevlendirdiği kişilerin zenginliği ile lüks ve sefahat artmıştır. Bu andan itibaren ise, yeni askeri kuruluşa olmasa bile, getirdiği diğer kurumlara karşı geniş bir muhalefet başlamıştır. 3.Selim'in Nizam-ı Cedid hareketinin başarısızlığında bu durumun büyük yeri vardır.
3.Selim yıllardır çalışmayan matbaayı çalışır hale getirmeye çaba harcadı. Birçok eserler basıldı; bu arada yeni askeri örgüt dönemindeki bu bilgi hareketinden gayrimüslimler de

Üst sol: 3.Selim'e (1789-1807) ait bir portre. Sağ: Mısır'ı ele geçirmek amacıyla hareket eden Fransız devlet adamı Napolyon 1799 yılında Akkâ önlerinde Cezzar Ahmed Paşa tarafından durduruldu. 1801 yılında yapılan bir antlaşmayla Fransızlar Mısır'dan çekildiler. Burada Napolyon'un bir resmi görülmektedir. Alt: 3.Selim ve Sadrazamı.

yararlandılar. Yunanlılar'ın bu arada birçok okul açarak eğitim için çalıştıkları da biliniyor.

3.Selim'in Avrupa örf ve geleneklerine karşı da hoşgörülü olduğu ve birçok konuda teşvik ettiği görülüyor. 3.Selim döneminde Avrupa'ya giden elçilerin, orada daha çok moda ve âdetlere dikkat ettikleri de görülüyor. Ancak 3.Selim'in bu hususta daha ileri gitmesine, Fransızlar'ın Mısır'ı istilası engel olmalıdır. Çünkü ülkesine karşı hasım olan bir devleti ve onun tavrını benimsemek ve benimsetmek çok güç olacaktı.

3.Selim'in sosyal alandaki tasarılarını tam olarak ortaya çıkarmak güçtür. Ancak 2.Mahmud dönemindeki uzantılarından görülüyor ki, askeri ıslahatın yanında, toplumun diğer yönlerinin de değişmesi esas alınmıştır. Bu hususta giyime, yani üniformaya fazla önem verildiği de görülüyor ki, 3.Selim'in tahttan uzaklaştırılmasıyla ilgili olaylar da bu yüzden başlayacaktır.

Osmanlı Devleti'nin belirtileri kesinlikle ortaya çıkan bir gereğini gidermek için 3.Selim'in giriştiği ıslahat çok geçmeden olumsuz yönde son buldu. Bunun büyük nedenlerinden biri de Fransızlar'ın Mısır'ı istila etmeleridir. 18.yüzyılın sonlarında meydana gelen bu olay, 3.Selim'in başarısızlığında büyük etken olmuştur.

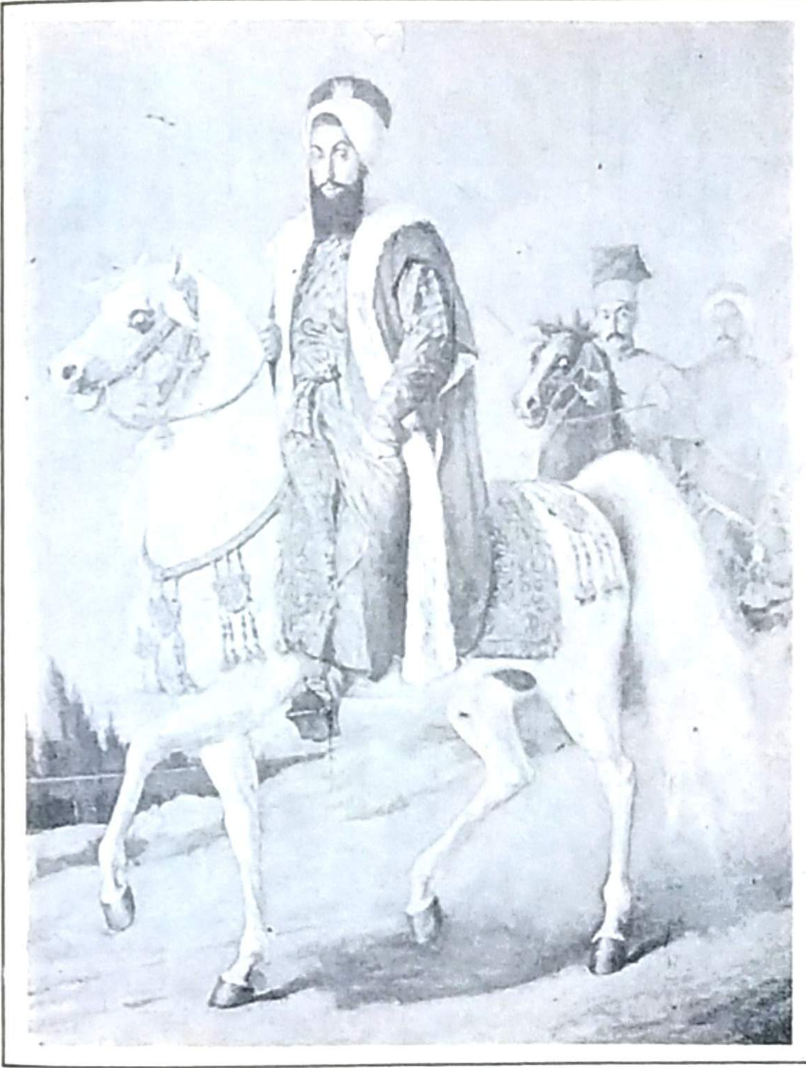
Fransızların Mısır'ı İstilası (1799-1802)

Fransa'nın Mısır'ı, daha doğrusu Osmanlı ülkesindeki bir yeri istilası, bir bakıma Napolyon, bir bakıma da Fransa'nın 18. ve 19. yüzyıl siyasetleri ile yakından ilgilidir. Nasıl sonra (1830) Cezayir de istila edilecekse, Mısır da erkenden edilebilirdi. Ancak bu sıradaki dünya koşulları, Türkiye'ye daha uygun geldiğinden, Mısır'ın geri alınması mümkün olacaktır.

Osmanlı Devleti, giriştiği ıslahat hareketinde, kavram olarak da Fransa'yı örnek almıştı. Fransa'ya karşı beslenen iyi duygular çok güçlü bulunuyordu. Ancak buna karşın, 1 Temmuz 1798'de Mısır'a Fransız askerinin çıktığı haberi, İstanbul'da Türk devlet adamlarında geniş bir şaşkınlık yarattı. Üzerine gönderilen birlikleri yenen Fransız ordusu, Temmuz sonlarında Kahire'yi ele geçirdi. Ancak Napolyon Bonapart'ın Osmanlı ülkesindeki bu harekâtını İngiltere ve Rusya tepki ile karşılayıp, derhal Osmanlılar ile müttefik oldular. Nitekim İngiliz Amirali Nelson, 1 Ağustos'ta Fransız donanmasını yok edince, Bonapart Mısır'da kapanmış gibi kaldı. Bu arada ortak hareket eden Türk-Rus donanması da öncelikle Fransa'nın elindeki Yedi Ada üzerine gittiler.

Napolyon, Mısır'daki durumunu sağlamlaştırmak için Suriye'ye yürüdü, fakat Akkâ önlerinde, Cezzar Ahmet Paşa tarafından durduruldu (23 Mart-21 Mayıs 1799). Buradan dönerek, gizlice Fransa'ya gitti. Geride bıraktığı Kléber, 1800 başlarında üzerine giden sadrazamın ordusunu yendi. Kléber katledildikten sonra, halefi Fransız generali Müslümanlığı kabul etti: Abdullah Jacques Menou; fakat Fransızlar'ın Mısır'da tutunmaları, sayıları her geçen gün azaldığından, güçleşiyordu. Ancak Osmanlı kuvvetleri de kendilerini sökemediler. Çok geçmeden anlaşma sağlandı ve (31 Ağustos 1801) Fransızlar ülkelerine taşındılar.

Fransızlar Mısır'da hemen bilimsel araştırmalara başlamışlardı. Bu arada Mısır, yepyeni bir sorun olarak belirmeye başladı. Çünkü Bâb-ı Âli'nin vali atadığı Husrev Paşa, orada yepyeni bir güç olarak beliren Kavalalı Mehmed Ali Paşa yüzünden, tam olarak oraya hâkim olamadı. Mehmed Ali Paşa daha sonra Mısır'a gelen valileri bir vesile ile uzaklaştırdı; yerli Kölemenleri de bertaraf etti. Fransızlar'ın

3.Selim'i at üstünde gösteren bir tablo. Batı'ya açılan ilk yenilikçi Osmanlı padişahı olan 3.Selim, eski gücünü yitirdiğini gözlediği Yeniçeri Ocağı yerine yeni bir askeri kuruluş Nizam-ı Cedid'i kurmuş, fakat bütün çabalarına karşın bu askeri kuruluşu ayakta tutmayı başaramadığı gibi, bu girişimi nedeniyle önce tahttan indirilmiş, daha sonra da Alemdar Mustafa Paşa'nın Topkapı Sarayı'na girdiği sıralarda yeni padişah 4.Mustafa tarafından öldürülmüştür. Şiir ve müzikle de uğraşan bu ince ruhlu padişah, günümüzde de zevkle dinlenen birçok güzel bestenin sahibidir.

bilimsel hazırlığından da yararlanarak, daha sonraları Mısır'da büyük bir güç olarak ortaya çıkacaktır.

25 Haziran 1802 Amiens Anlaşması, birkaç yıldan beri sarsıntı geçiren Türk-Fransız dostluğuna yeniliyordu. Bununla, birkaç yıldır birlikte hareket edilen İngiltere ve Rusya ile yapılan anlaşmalar da bir kenara itilivermişti. Bu durum, yani Osmanlılar'ın tekrar Fransa'ya meyletmeleri, bu iki devlette büyük tepki yarattı. 1802-6 arasında İstanbul'da çetin bir diplomatik savaş oldu; fakat Napolyon'un askeri başarıları, 3.Selim'i kesinlikle Fransızlar'ın yanına itti. Bu durum ise Rusya ve İngiltere ile mücadeleyi gerektiriyordu.

Osmanlı-Rus ve Osmanlı-İngiliz Savaşları

Mustafa Nuri Paşa, Netâyic'ül Vukuat adlı eserinde, "Devlet-i Âliye Fransa hatırı için Rusya'ya ve İngilterelüler Rusya hatırı içün Devlet-i Âliye'ye ilân-ı harp eylemiş olduklar"ından söz eder. Bu ifade, 1806'da başlayan ve çeşitli aralarla 28 Mayıs 1812'deki Bükreş Anlaşması'na kadar devam eden Rusya ve İngiltere ile savaşı açıkça tanımlıyor.

İngilizler'in Mısır'a saldırılarını, Mehmet Ali Paşa durdurmuş ve bu başarı onun ilk önemli zafer işareti olmuştur. Bir İngiliz donanması 1807 Şubat'ında İstanbul önlerine gelmiş, fakat bir başarı elde edemediği gibi, dönerken Çanakkale Boğazı'nda birçok kayıp vermişti. Fakat asıl mücadele Ruslar ile oldu. Özellikle Memleketeyn (Boğdan ve Eflak) için mücadele, aslında Fransa ile Rusya arasında cereyan ediyor, Osmanlı Devleti bu arada Fransa için savaşıyordu. Ancak çok geçmeden Napolyon'un Rus çarı ile anlaşması Osmanlı devlet adamlarını ve bu arada 3.Selim'i şaşırtmıştı.

Artık anlamsızlaşan mücadele, İngilizler ile devam ettirilmedi. Çanakkale Anlaşması ile (5 Ocak 1809) İngilizler'e birçok ekonomik imtiyaz verildi ki, en önemlisi Karadeniz ticaretine ait olandır. 1802 Fransa Anlaşması'nın da esası buydu. Ruslar ile mücadele de bir başarı olmaksızın devam etmiş, sonunda Prut Irmağı sınır olmak üzere barış yapılmıştır: 1813.

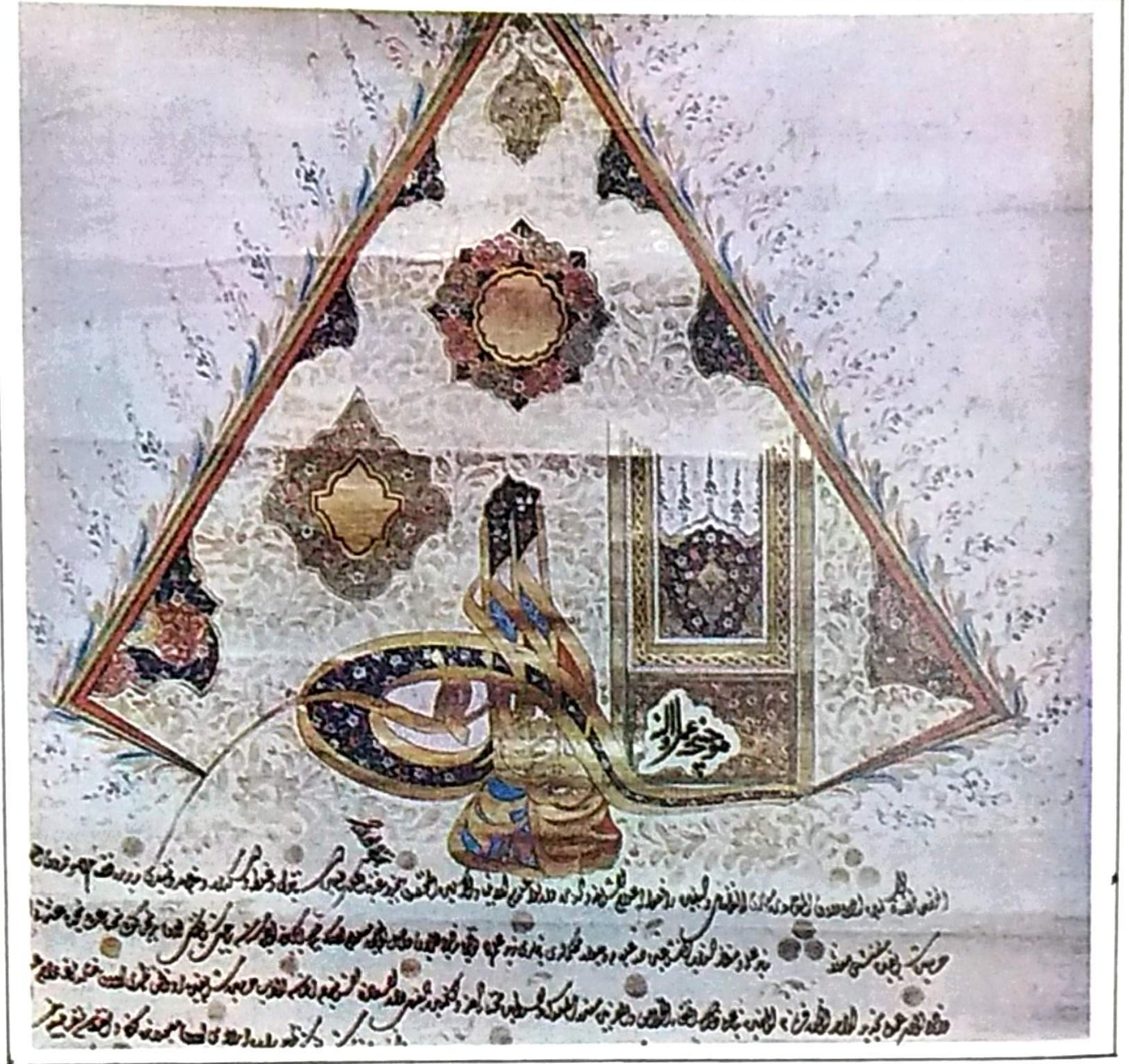
Bütün bunların yanında İstanbul'da pek önemli değişmeler görülüyordu. Bunların önemli bir kısmı dış siyasal olaylarla ilgilidir. Fransızlar'ın Mısır'ı istilası, çok geçmeden barış, bu defa çok aşırı Fransız dostluğu ve sonunda savaş ve sıkıntılar, İstanbul'da 3.Selim'in tahttan indirilmesine, Nizam-ı Cedid hareketinin başarısızlığa uğramasına yol açtı.

Nizam-ı Cedid'in Başarısızlığı ve 3.Selim'in Sonu (1807)

Nizam-ı Cedid hareketi, devletin varlığı için yapılan bir ıslahat girişimi olmuş, hemen herkesten destek görmüştü. Ancak bir süre sonra, devlet adamları arasında da bu hareketin niteliği hakkında kuşkular belirmişti. Bunun nedenleri arasında iç ve dış iki olaya yukarıda değinmiştik. İç nedenlerin başlıcası yeni vergiler ve bu vergilerin bir kısım devlet görevlileri tarafından sorumsuzca harcanmasıdır. Bu çelişki, halkın ve doğal olarak bir kısım devlet adamlarının dikkatinden kaçmıyordu. Diğer yandan Fransa'nın durumu ve 3.Selim'in ısrarla Fransa'yı tutan siyaseti devlete zararlı oluyordu.

3.Selim'in kişisel hataları da bunlara ekleniyordu. Seçtiği devlet adamları, kendi siyasetine karşıydılar; fakat o, buna dikkat etmediği gibi çevresinde olup bitenleri gerçek şekliyle bilmek de istemeyen bir ruh hali içindeydi. Fakat 1806'dan itibaren Nizam-ı Cedid hareketi önce durduruldu, daha sonra

3.Selim'in tuğrası. Türk ve İslam Eserleri Müzesi. Yan sayfa üst sol: 3.Selim'e ait bir minyatür. Orta: 3.Selim'den sonra tahta geçen 4.Mustafa'ya (1807-1808) ait bir minyatür. Alt: 3.Selim'i Topkapı Sarayı Bâbüssaade önünde bayramlaşma töreni esnasında canlandıran bir tablo. Padişah Portreleri Galerisi. Topkapı Sarayı Müzesi-İstanbul. Sağ: 2.Mahmud'a (1808-1839) ait bir tablo. Padişah Portreleri Galerisi. Topkapı Sarayı Müzesi-İstanbul.

da kaldırıldı. Rumeli yakasında da asker yazılması için girişilen harekete halkın tepkisi büyük olmuş, Kadı Paşa'nın askerleri çekilmek zorunda kalmıştı. Burada halkın, yeni askeri kuruluşun kendileri için getireceği ağır mali külfetlerden dolayı karşı çıktıkları daha akla yatkındır.

3.Selim'in tahttan indirilmesine yol açan olayların başlangıcı giyimle ilgili görünmektedir. Cumaya "Şemseli kaput ile ve Nizam-ı Cedid'in elbisesi ile" gitmek istemesi üzerine, Sekban-başı Arif Ağa "Bunun sonu gayet fena bir şey olmak ihtimâldir" deyince padişah kızmış ve ona "Bak papaz, sen benim devletimin nazırı değilsin; benim emrim elzemdir" diyerek azarlamıştı. Sonra "Bostancıbaşıyı... çağırtub şöyle emr.. buyurdu kim Karadeniz boğazında vaki kalelerde olan neferât Nizam-ı Cedid'in libasını giymek murad-ı aliyyemdir' dedikde Bostancıbaşı yer öpüp 'Nola Efendim, ben kulun onlara libas değil şapka dahi giydirmek senün himmetinle mümkündür" diyerek Selim'i çok hoşnut eden karşılık vermişti.

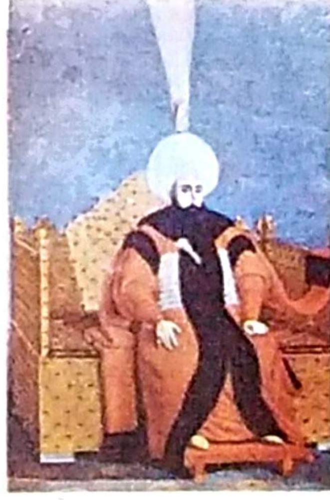
Bunun üzerine 25 Mayıs 1807 Pazartesi günü İngiliz Raif Efendi bir miktar elbise ile Anadolu Kavağı'na gitmiştir. Fakat oradaki yamaklar bunu giymek istemeyerek görevlileri de öldürmüşlerdi. Olayı araştırmak için giden Bostancıbaşı bir iş göremeyip geri dönmüş, fakat durumu padişaha haber vermemişti. Bu sırada padişah, askerlerine saray meydanında eğitim yaptırıyordu. Bazı yakınları durumu padişaha haber vermişlerse de, o gereken önemi göstermemiştir. Neden sonra durumun kötülüğünü anlayıp, Bostancıbaşıyı "Sen, ben anlara şapka dahi giydiririm demiştin, niçün bana bunların galebesini takrir vermedin" diye öldürmüşse de olaylar artık değişik biçimde gelişmiştir.

Kabakçı Mustafa önderliğindeki asiler 26 Mayıs günü İstanbul'a doğru yürüdüler. Ertesi günü de Nizam-ı Cedid kuvvetleri, Kaymakam Köse Musa Paşa'nın emriyle duruma müdahale etmediler. Çünkü bu devlet adamı da Nizam-ı Cedid'e karşıydı. 28 Mayıs günü isyancılar İstanbul'a geldi; Etmeydanı'nda orta kazanları çıkarak yeniçeri isyanı başladı. Devlet adamları ortak bir karara varamadı. Çünkü Sadaret kaymakamı ve bir kısım devlet adamları da isyanı destekliyorlardı. Bu arada 3.Selim'e yardımcı devlet adamları öldürüldüler. 3.Selim bir ara direnmek istemişse de kimseyi bulamamıştı. Sonuçta 3.Selim, Nizam-ı Cedid'e lanet ettiğini bildirmiş, bu defa da padişahın iktidarı gittiğinden isyancılar veliahdı istemişlerdi. Sonuç olarak 29 Mayıs 1807 günü, 3.Selim tahtı, 4.Mustafa'ya bıraktı.

Çağdaş kaynaklar, bu olayların sadece bir yenilik düşmanlığı ile yorumlanamayacağını, halkın bu sırada güç durumda bulunduğuna işaret ediyorlar. Asilerin İstanbul kadısına gittikleri sırada yaptıkları konuşmayı nakleden G.Oğulukyan'ın kaydından bu durum açıkça görülüyor: "...Âsiler 'Kaadir-i mutlak Allah darıyı kimler için yaratmışdır' diye sorarlar. Efendi de 'kuşlar için' der. 'Ya arpayı? sorusuna, 'hayvanlar için', 'Ya buğdayı?' denilince de 'insan için' cevabını verir. Bunun üzerine, âsilerin elebaşısı koynundan adi ekmeği çıkararak: 'işte zavallı fakir ne darıdan, ne de arpadan olmayan bu kül ve çamur gibi ekmeği yer' dedikten sonra koynundan bir de ricalin yediği tülbendden de beyaz olan ekmeği çıkarır ve 'Rical-i kibar bunu, ümmet-i Muhammed ise kül gibi bir ekmek yer. Siz de buna göz yumar ve bir kâğıtta onların birkaç yazısını görünce ilâm verirsiniz. Sebep? Çünkü onlar efendidirler, değil mi' diye sorunca Şeyhülislâm 'haklısınız' der".

3.Selim'in hareketlerinde frenklere, onlar kadar olmasa da gayrimüslimlere daha çok önem verildiği gözleniyor. Bu arada artık danışma ve diğer konularda ulemanın oyuna pek

başvurulmuyordu. Sonuç olarak, Rusya savaşının yol açtığı ekonomik güçlüklerin zorladığı ihtilal, eskiden beri halkın sıkıntılarına da uygun bir eğilim gösterdiğinden 3.Selim'in ıslahatı bir sonuç getirmeden yok oldu. Nitekim çağdaş bir kaynak da aynen şöyle der: "Bu Nizam-ı Cedid'den Padişah-ı âlempenâh'ın garazı ancak düvel-i nasârâya galibiyet için idi. Lâkin takdir-i ilâhî kuvvet-i bâzu ile dönmez mefhûmunca müşârünileyhin bazı husûsda hilâf-ı şer'i şerîf olduğundan böyle münhezim oldu". Ancak son hususu, dönemin ve halkın gerekleriyle tam olarak uyuşmadığından diye anlamak daha uygun olacaktır.

4.MUSTAFA (1807-1808)

1.Abdülhamid'in büyük oğlu olan 4.Mustafa birçok bakımdan talihsizdir. Öncelikle 3.Selim'den sonra tahta geçmesi, kendisini izleyen küçük kardeşi 2.Mahmud'un bakışını yansıtan tarihçilerin hükümleri gerçeği tam yansıtmaktan uzaktır. Bir ihtilal sonunda 29 Mayıs günü tahta geçmiş, isyancıların birçok isteklerine evet demek zorunda kalmıştı. Savaş yüzünden halk sıkıntı içindeydi. Bu değişikliğe karşın, İstanbul'da güven ortamı bir türlü sağlanamamıştı.

Rusya ile 1806 sonlarında başlayan savaş sırasında, bir ara mütareke yapılması (25 Ağustos 1807) sonunda ordu İstanbul'a dönüyordu. 3.Selim'in halli ile ilgili olaylarda bir kısım adamları Rusçuk'a kaçarak güçlü Alemdar Mustafa Paşa'nın yanına gitmişlerdi. Şimdi Alemdar İstanbul'a giderek 3.Selim'i tekrar padişahlığa getirme fikrindeydi ve ordu ile birlikte İstanbul'a kendi askeriyle birlikte döndü. Sadrazam ve devlet adamları İstanbul'daki kargaşalıklardan bıkmışlar, güçlü bir askerin serkeşleri sindirmesini istiyorlardı. Bu kişi Alemdar Mustafa Paşa olabilirdi.

Alemdar gerçekten de Kabakçı'yı öldürttü; diğer zorbaları da birer ikişer sindirdi. 18 Temmuz'da İstanbul'a girdi; padişah da gelen orduyu karşıladı. Alemdar'ın askerlerinin İstanbul'da görünmeleriyle yeniçerilerin de taşkınlığı sönmüştü. Bu arada devlet görevlileri değiştirilmeye başlandı. Alemdar, tam kendisinden kuşku edilmeye başlandığı bir sırada, 28 Temmuz'da yine İstanbul'a ve saraya geldi. Padişahtan 3.Selim'in tekrar tahta çıkartılmasını istedi. Fakat bu arada 3.Selim öldürülünce, Alemdar, derhal padişahın küçük kardeşi Mahmud'u tahta çıkarttı: 28 Temmuz 1808. Alemdar şimdi bütün her şeyi ile devlete hâkim oluyordu. Sadrazam olarak 4.Mustafa'nın dönemindeki olup bitenleri cezalandırmaya başladı. İstanbul, olayların dehşeti içinde aylar geçirdi.

2.MAHMUD (1808-1839)

1.Abdülhamid'in oğlu olan 2.Mahmud, Osmanlı tarihinin en dikkate değer padişahlarından birisidir. Ağabeyinin yerine geçmiş, hatta onu öldürtmüşse de, resmi tarihçileri yine de kendisini "Adlî", ağabeyini ise, olumsuz ifadelerle anmışlardır. Bu adlandırma sonraki tarihçileri de etkilemiştir.

2.Mahmud 28 Temmuz 1808'de, kargaşalık dolu bir ortamda Osmanlı tahtına çıkmıştı. İstanbul'a hâkim olan Alemdar, henüz İstanbul'un kendisine özgü gerçeklerinden habersiz görünüyordu. O, kendisi gibi taşra âyanlarının, devlet hayatında daha çok yer almaları gerektiğine inanıyordu. Böylece kendi mevkii de sağlamlaşmış olacaktı. Nitekim belli başlı âyan ve derebeylerini İstanbul'a çağırdı. Çapanoğlu Süleyman Bey, Karaosmanoğlu Hacı Ömer Ağa başta olmak üzere birçok taşra âyanı İstanbul'a gelerek, bir ittifak senedi imzaladılar: 29 Eylül 1808. Bir süre sonra da padişah kendilerini kabul etti.

Alemdar Mustafa Paşa, 3.Selim döneminde kurulan askeri

2.Mahmud döneminin ünlü Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa. Yan sayfa sol: Bir Osmanlı şehzadesini yansıtan minyatür (2.Mahmud) Sağ: 3.Selim zamanında meydana gelen Kabakçı Mustafa isyanını bastırmak amacıyla ordusu ile Rusçuk'tan İstanbul'a gelip isyanı bastıran Alemdar Mustafa Paşa, 2.Mahmud'u tahta çıkarmış ve onun döneminde çok kısa bir süre sadrazamlık yapmıştır. Ayaklanan yeniçerilerin Bâb-ı Âli'yi kuşatmaları sırasında ölmüştür.

ocağı Sekban-ı Cedid adıyla yeniden canlandırmak istedi. Bu yeni kuruluşun başına Anadolu Valisi Kadı Abdurrahman Paşa atandı. Bu arada yeniçerilik geri plana itilerek üç ocak esas alındı: Bunlar seymen (segban), topçu ve kalyoncu ocaklarıydı. Ancak bu durum yeniçerileri derhal karşıt önlemler almaya yöneltti. 15 Kasım 1808 gecesi yeniçeriler Bâb-ı Âli'ye gelerek Alemdar'ı kuşattılar. Padişah hemen Kadı Paşa'yı yardıma çağırmış, ancak Bâb-ı Âli'ye yardım göndermemişti. Sonuçta asilerle padişaha bağlı askerler arasında birkaç gün çatışma oldu. Bu arada Alemdar'ın da öldüğü anlaşıldı. 17 Kasım 1808'de tahtta tek kalmak amacıyla 2.Mahmud, kardeşi 4.Mustafa'yı öldürttü. Birçok yerde üstün duruma geçen asilerin isteklerini 2.Mahmud kabul etmek zorunda kaldı. Yeniçerilerin bu son hareketi halkın nefretine yol açmıştı.

1808 yılı sonlarında asilerin dileklerini kabul eden 2.Mahmud, bir anlaşma dönemine girdi. Fakat bu arada tasarladığı girişimlerini de sürdürdü. Tahta çıktığı sıralarda olup bitenler kendisine devletin yapısı hakkında sağlam fikirler vermişti. Devlette ulema etkiliydi; şimdi ise taşra esnaf ve âyanı da etkili olmaya başlamıştı. Fakat bunların yanında etkili ve önemli güç yeniçerilerdi.

Bunu dikkate alan 2.Mahmud, daha önceden devam edip gelen hazırlıklarının sonucunda Yeniçeri Ocağı'nı kaldırmıştı. Böylece 2.Mahmud'un ve hatta 19.yüzyıl Osmanlı tarihinin en önemli tarihlerinden birini 1826 oluşturmaktadır. Bu yüzden 2.Mahmud'un, 1826 öncesi ve sonrası olarak iki dönemde incelemek daha doğru olacaktır.

İç Sorunlar

2.Mahmud döneminin 1826 öncesinin hemen bütün sorunları, ülkenin iç siyasal sorunlarıdır. Bunlar arasında, bir önceki dönemden miras kalan Sırp sorunu da vardır. Bu, şimdilik bir iç sorun, fakat bundan sonra diğer ülkelerin de ilgilendiği bir konu olacaktır. Sırp ve Yunan sorununun bir arada ele alınması gerekmektedir. Fakat bunlar kadar önemli bir diğer nokta, ülkedeki beliren yeni güçlerin etkisiz kılınmasıdır.

a. Taşra eşraf ve âyanının güçlerinin kırılması. 2.Mahmud'un hükümdarlığının başında, kendisi de bir taşra âyanı olan Alemdar'ın etkisiyle varlıklarını kabul ettiği taşra âyan ve eşrafı ile onun ölümünden sonra şiddetli bir mücadeleye girişti. 18. yüzyılın ikinci yarısında güçlenen taşra derebeyleri, genellikle kişilere bağlı olduğundan onları yok etmek pek güç olmadı. Bir kısmı doğrudan askeri harekât ile (Tekeli-oğlu gibi), fakat önemli âyanlar zaten yaşlı olduklarından askeri harekâta gerek kalmadan güçlerini yitirdiler. Cebbarzâde gibi (1813), Karaosmanoğulları'nın en nüfuzlu kişisi Hacı Ömer Ağa da 1815'lerde öldüler. Böylece her iki geniş âyan ailesi kolaylıkla merkezi itaat altına alınabildiler.

18. yüzyılın miras bıraktığı oluşum, 2.Mahmud tarafından 19. yüzyılın ilk çeyreğinin ortalarında durdurulmuş oldu. Fakat çok geçmeden 19. yüzyılın ikinci yarısında değişik bir oluşum görülecektir ki, burada nüfuz, doğrudan Bâb-ı Âli bürokrasisine geçecektir.

b. Ulemanın gücünü denetim altına almak amacında olan 2.Mahmud, bu dönemde başlıca dayanakları olan vakıflara el uzatamadı. Fakat ulemanın güç ve durumunu en iyi biçimde izleyerek, bu etkili gücün kendi aleyhinde kullanılmasının önüne geçti.

c. İç sorunların en önemlisi, ülke içindeki Hıristiyan uyruğunun doğrudan isyana başlamalarıdır. Daha 18. yüzyıl başlarından itibaren isyana eğilimi oldukları bilinen Sırplar,

ülke içindeki durumun da fırsat vermesiyle 1806'da isyana başladılar. Belgrad ve çevresinde zaten çoğunluktaydılar ve Türkler sadece kalelerde kalıyorlardı. Sırp isyanı ülkenin iç kargaşalıkları ve özellikle savaş durumunda bulunulan Rusya'nın kışkırtmalarıyla söndürülemedi. 1806'da bazı hakları verildiği gibi, 1812 Bükreş Antlaşması ile idari özerkliğe de kavuşmuşlardı. Teslim edilmek istenmeyen Belgrad kalesi ise zorla alındı. Sırp isyanları daha sonraki dönemde de devam edecek, 1829 ve daha sonraki tarihlerde özerklikleri genişleyerek, bağımsızlıklarına kavuşacaklardır.

Yunan İsyanı

Yunanlılar, özellikle Mora Yarımadası'nda büyük kitleler halinde yaşamaktaydılar ve 18. yüzyıl boyunca bazı isyan hareketlerine katılmışlardı. Bunların en önemlisi, Türkiye'nin savaş halinde olduğu Rusya'nın kışkırtmasıyla başlayan 1770 isyanıdır. Ancak bu şiddetle bastırılmış, bir kısım Rumlar Rusya'ya gitmek zorunda kalmışlardı.
1774 sonrasında, Karadeniz'e açılıp ticarete katılmak isteyen Ruslar'a Yunanlılar yardımcı oldular. Kerson ve daha sonra kurulan Odessa'da önemli Yunan nüfusu vardı. Bunlar denizcilikteki ustalıklarını Ruslar'ın emrinde kullanıyorlar, zenginleşiyorlardı. Diğer yandan 3.Selim dönemindeki hoşgörü ile bilgi ve kültürlerini de geliştirmek için okullar açarak Yunanca öğretime de başlamışlardı. Bütün bunlar, Yunanlılar arasındaki bağımsızlık duygusunu besliyordu.
2.Mahmud'un âyan ve derebeylerini merkezi yönetime bağımlı kılma faaliyeti sırasında, Yunanistan sahasını denetleyen Tepedelenli Ali Paşa'nın üzerine asker gönderilmişti. Tepedelenli'nin üzerine Mora Valisi Hurşid Paşa, yöredeki askerlerle gidince bu saha boş kaldı. Diğer yandan Tepedelenli de Yunanlılar'ı isyana teşvik ediyordu. Durumun olgunlaştığını sezen Yunanlılar Şubat 1821'den itibaren harekete geçtiler. Kısa zamanda Mora Yarımadası'na hâkim olan Yunanlılar, 13 Ocak 1822'de bağımsızlıklarını ilan ettiler: bu arada Ege adalarında da isyanlar başladı.
Tepedelenli Ali Paşa, 24 Ocak 1822'de öldürülmüş, bundan sonra bütün birlikler Yunanlılar'ın üzerine gönderilmişse de, isyanın bastırılması mümkün olmamıştır. Karada ve denizde mücadele, bazen şiddetli katliamlarla yıllarca devam etti. Bu savaşta Osmanlı askeri gücünün zaafı da açıkça ortaya çıkmıştı. Çünkü bunca çabaya ve emeğe karşın bu isyanı bastırmak mümkün olamamıştı.
Osmanlı kuvvetlerinin isyanı tam olarak söndürmesi mümkün olmayınca, Mısır'da önemli bir güç haline gelen Mehmed Ali Paşa'dan yardım istendi. Mısır valisinin oğlu 1 Nisan 1824'de Mora valiliğine atandı. 25 Şubat 1825'de Mısır kuvvetleri Mora'ya çıkarak asilerin ellerindeki yerleri hızla geri almaya başladı. 23 Nisan 1826'da en önemli asi merkezlerinden Misolengi geri alındı. Çok geçmeden Atina da zaptedilerek isyan tamamen söndürüldü: 5 Haziran 1827.

Sonuçlar

Yunan isyanı böylelikle söndürülmüş gibi görünüyorsa da, pek önemli sorunlara yol açtı. Bunlar hem iç, hem de dış siyaset bakımından son derece önemlidirler:
1. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması mümkün oldu: 1826.
2. Avrupa devletleri Yunanistan'ın özerk bir yönetime kavuşmasına karar verdiler. Bunun için de gerekeni yapacaklarını bildirdiler. Ayrıca:
   a. Navarin'de Osmanlı donanması yok edildi: 20 Ekim 1827.
   b. 1828-29 Osmanlı-Rus savaşı patlak verdi.

2.Mahmud'u at sırtında gösteren bir resim. Islahat hareketlerinin en büyük padişahı olan 2.Mahmud, tamamen bozulan Yeniçeri ocağını kaldırarak Osmanlı ordusuna yeni bir güç ve görünüm veren düzenlemeler getirdi. Sosyal yaşantıda da büyük değişmeler ve düzenlemeler yaptı. Batı'ya gerçek anlamda açılış 2.Mahmud döneminde başlamıştır denilebilir. Yan sayfa: 2.Mahmud döneminde isyan eden Mora'daki Yunanlıların püskürtülüşünü canlandıran bir tablo.

c. Mehmed Ali Paşa kuvvetlerini İstanbul'a danışmadan geri çekince, Mısır sorununun oluşmasına neden oldu.
Yunan isyanı bu yönü ile, ülkenin iç ve dış siyasetinde çok önemli bir yer tutar. Bir bakıma, 2.Mahmud devrinin iki önemli dönemi arasında bir geçiş gibidir. Ülkenin dış siyasetinin geleceğini tayin ettiği gibi, iç siyasette de etkili olacaktır.
Yunan isyanı vesilesiyle, Avrupa devletlerinin Yunanistan ve Yunanlılar'a bakış tarzı, Osmanlı devlet adamlarının yeni bir kavram, "civilisation" ile ilişkiye geçmelerine de neden olmuştu. Bu isyan vesilesi ile, 2.Mahmud ülkesinin genellikle Avrupa tarafından hangi bakış açısından görüldüğünü de öğrenmiş olmalıdır.
Yunan isyanı, 1821'den sonra en önemli sonucunu 1826'ya yol açmakla göstermiş oldu. 1826'yı izleyen dönem ise, Osmanlı tarihinin değişik bir açıdan yorumlanmasını gerektirmektedir.

Yeniçeri Ocağı'nın Kaldırılması (1826)

Osmanlı Devleti'nin düzenli ve en önemli askeri örgütü sayılan Yeniçeri Ocağı, devletin temel kurumlarından birisi haline gelmişti. Bu askeri gücün büyük çoğunlukla İstanbul'da bulunması, en önemli askeri güç olması nedeniyle siyasal olaylarla da yakın ilgisi bulunuyordu. Geçmiş yüzyıllardaki olaylar, bu ocağın isyan ve ihtilalleriyle doludur.
Genellikle Yeniçeri Ocağı'na bakış, 1826 sonrasının duyguları içinde olmuştur. Yani 1826 yılında dönemin kişilerince **"Vaka-i Hayriye"** sayılması geleneği, sonraki dönemlerde de devam ettirilmiş, bu bir tür devletin resmi tarih anlayışı olmuştur. Burada artık bu geleneğin terk edilmesi gerektiğine değinmek gerekir. Çağdaş tarihçi bu olaya 2.Mahmud'un resmi tarihçilerinin bakış açısından bakmayabilir. Bir diğer deyişle olaydan sonra yeniçerileri kötülemek için yazılan Üss-i Zafer'in etkisinden sıyrılmak gerekir.
Osmanlı askeri gücünün, dönemin öteki devletlerine göre yetersiz kaldığı 18. yüzyılın sonlarındaki savaşlarla anlaşılmıştı. Nitekim bu gerekçe nedeniyle 3.Selim'in giriştiği Nizam-ı Cedid ordusu önceleri geniş bir kabul görmüş, fakat zamanla yarattığı ekonomik ve sosyal buhranlar yüzünden etkisiz kalmıştı. Osmanlı askeri örgütünün yetersizliği, Yunan isyanında bir kez daha ortaya çıkmıştı. Hemen hemen bütün devlet adamları, ordu örgütünün yenilenmesi gerektiğinde birleşmişlerdi. İşte bu gerekliliğin yanında, yeniçeri geleneğinin de güçlü olması, hazırlık yapılmasına engel oldu. Fakat 2.Mahmud, yıllardır sorunun yaratabileceği öteki hususları da düşünerek hazırlık yapmıştı. Nitekim yeni askeri örgüt kurulunca, Yeniçeri Ocağı dışında kalan devletin öteki güçlerinden de destek gördü.
Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ile ilgili olaylar, 25 Mayıs 1826 tarihinde Eşkinci Ocağı'nın kurulmasıyla başlar. Yeniçeri Ocağı'nın ileri gelenleri, diğer devlet erkânının da bulunduğu bir toplantıda, askeri durum gözden geçirilmiş, düşmana aynıyla karşılık gerekliliği üzerinde durulan eğitim esas alınarak yeni bir ocak, Eşkinci Ocağı kurulmuştu. Bu ocak Yeniçeri Ocağı'nın bir parçası durumundaydı. Eşkinci Ocağı'nın eğitimi, Mısır askerinin eğitimi olacaktı. 11 Haziran günü törenle eğitimlere başlanmış, ancak yeniçeriler buna pek rağbet etmemişlerdir. Geçmişte de benzer kuruluşlar yeniçerilerle mücadele ettiğinden, yeniçeriler bu kuruluşu daha başlangıçta yok etme düşüncesiyle, 14 Haziran gecesi

isyan durumuna geçtiler.
2.Mahmud bu kez oldukça tedbirli olduğu gibi, ortam da yeniçerilere uygun değildi. Nitekim 15 Haziran günkü büyük mücadelede halkın da desteğiyle 2.Mahmud'a bağlı kuvvetler yeniçerileri kısa zamanda darmadağın ettiler. Bundan sonra yeniçeriler acımasızca izlendiler ve çoğunluğu katledildiler. 16 Haziran Cuma günü de, yeni bir askeri kuruluşun, **"Asakir-i Mansure-i Muhammediye"**'nin kuruluşu ilan edildi.
Yeniçeri Ocağı'nın nisbeten kolaylıkla yok edilmesi, dönemin askeri gereklerinin işareti ve halkın da desteğini gösterir. Ancak Yeniçeri Ocağı, dönemin hemen bütün kurumlarına girmiş, onlarla iç içe olmuştu. Bu nedenle yeniçeriler kadar, ondan sonra yeniçeriler ile ilgili sayılan kişi, kurum ve diğer kuruluşların da yok edilmesi gerekiyordu. Buna da neden, yeniçerilerin toplumun hemen bütün kesimleriyle iç içe örgütlenmiş olmalarıydı.
Burada örnek olarak hammal, itfaiye örgütü ve sandalcıları verebiliriz. Bunlar da yeniçerilerle ilgili sayıldığından örgütleri kaldırılmış, elebaşıları idam ve diğerleri de memleketlerine sürülmüşlerdir. Öyle ki, hammalların yerini Ermeniler almış, itfaiye örgütü kalktığından İstanbul yangınlarına müdahale eden olmamıştır. Bu arada boğazda sandal sıkıntısı da çekildiğinden, bir süre saraya ait tekneler de bu iş için çalışmışlardır.
Bektaşi Ocağı'na karşı girişilen takibat da, yeniçerilerle ilgilidir. Dönemin en özgür fikirli kişileri sayılan bektaşiler, yeniçerilerle ilgili sayılarak şiddetle izlendiler. Belli başlı bektaşi babalarından bir kısmı idam edildi; tekkelerinin önemli bir kısmı da tahrip edilerek, bu tekkeler nakşibendi şeyhlerine verildiler.
Yeniceri Ocağı'nın kaldırılması, Osmanlı tarihinin son döneminin en önemli işaretidir. Bu dönemi, ayrıca görmek daha doğru olacaktır.

Navarin Olayı ve 1828-29 Osmanlı-Rus Savaşı

Yunanlılar'ın Avrupalılar tarafından Eski Yunan'ın mirasçısı olarak sahip oldukları hoşgörü ve beğeni, onların bağımsızlık mücadelesindeki çetin savaşları ile pekişmiş, Avrupa devletleri özerk olmalarına karar vermişlerdi. Londra'da 6 Temmuz 1827'de yeni bir karar alarak, Yunan özerkliği için gerekenin yapılacağını bildirmişlerdir. Nitekim 2.Mahmud'un isteklerine olumlu yanıt vermemesi üzerine, 20 Ekim 1827'de Navarin limanında yatan Osmanlı ve Mısır donanması tahrip edildi. Bundan sonra Mehmed Ali Paşa, Mora'yı boşalttı ve Fransız birlikleri işgal ettiler.
Fiilen elden çıkan Mora'ya özerklik verilmesi, ilerde kötü bir emsal olur gerekçesiyle, savaşa hazırlıklı olundu. Nitekim Rusya Londra anlaşmasının uygulaması gerekçesiyle, 38 Nisan 1828'de savaş ilan etti. Osmanlı kuvvetleri, yeni kuruluş halinde olduğundan, pek şiddetli bir direniş gösterilemedi. Bu arada 2.Mahmud'un reformlarına karşı bazı direnişler de göze çarpıyordu. Bu savaş sırasında Ruslar Kafkaslar'da da ilerlediler; Erzurum alındığı gibi, Bayburt'a doğru da ilerlediler.
1829'daki seferde de yenilgiler birbirini izledi. Nihayet Ruslar Edirne'yi aldıktan sonra, 2.Mahmud barış için istekli oldu. 14 Eylül 1829 **Edirne Antlaşması** ile Yunanistan bağımsız olarak kuruluyordu. Savaş sırasında hemen bütün Avrupa Rusya'yı desteklemişti; çünkü onlar Yunanlılar'ın bağımsızlığını sağlamak amacıyla savaşmışlardı. Ancak Ruslar, Kafkaslar-da yeni topraklar kazandılar. Anapa limanı da ellerine geçti.

Cezayir'in İşgali (1830)

Avrupa'da beliren yeni kavram, "civilisation", Avrupa devletlerinin dünyayı ele geçirmelerinin yeni gerekçesi olmuştu. Fransa, Akdeniz'e karşı kıyıdaki Cezayir'i istilayı uzun zamandır düşünüyordu. Sonunda Cezayir Dayısının bir hareketini bahane ederek istilaya başladı. Halkına oraya "civilisation" götüreceğini ilan ediyor, hareketinin bir insanlık görevi olduğunu iddia ediyordu.
Yarı bağımsız Cezayir'in, Fransız işgaline fırsat vermesi üzerine, 2.Mahmud, Trablus-garb'ı 1835'de tamamen merkezi yönetime bağlamıştır.

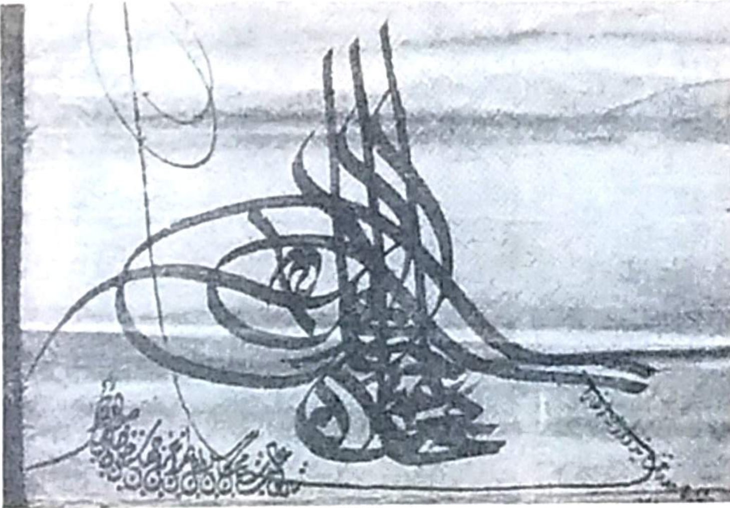
Mısır Sorunu (1831-1841)

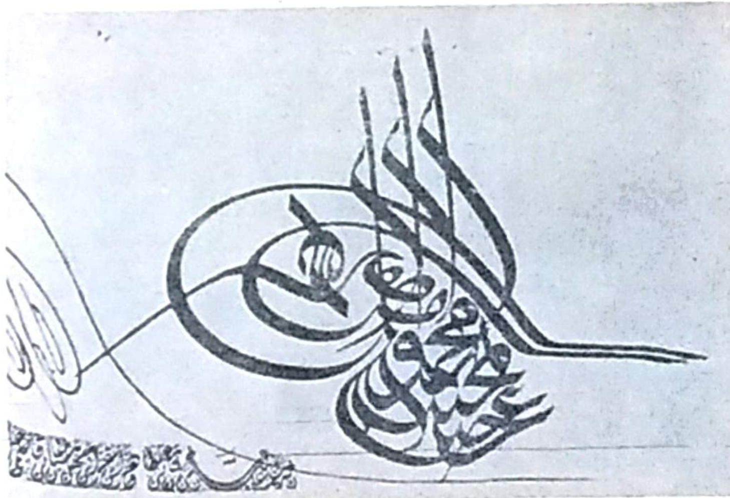
Yunan sorunu, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nde yeni bir sorunun doğmasına yol açmıştı: Mısır sorunu. Çünkü bunca emeğe ve çabasına karşın Mehmed Ali Paşa Mora'dan çekilmek zorunda kalmış, padişahı ile arası açılmıştı.
1828-29 savaşında Mehmed Ali Paşa, devletinin yanında olmadı. Asker göndermeyip, sadece para yardımı ile yetindi. Savaştan devlet güçsüz çıkınca da, eskiden beri göz diktiği Suriye'yi ele geçirmek istiyordu. Nitekim oğlu İbrahim Paşa komutasında yola çıkan kuvvetleri (20 Ekim 1831), 16 Kasım'da Akkâ'yı kuşattı. Görünüşte valisi Abdullah Paşa ile sürtüşmesi söz konusuydu. 27 Mayıs 1832'de Akkâ'yı ele geçiren Mısır kuvvetleri, 15 Haziran'da Şam'a girdi. Bunun üzerinedir ki, Osmanlı Devleti Mehmed Ali Paşa'yı asi ilan edip üzerine ordu gönderdi.
Ağa Hüseyin Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetleri, önce Humus yakınlarında (8 Temmuz) daha sonra da Belen geçitlerinde yenildiler (29 Temmuz). Mısır kuvvetleri Çukurova üzerinden Anadolu'ya girmişlerdi. 2.Mahmud bizzat sadrazamı bütün kuvvetleri ile Mısırlıları karşılamaya gönderdi. Osmanlı merkez ordusu ile Mısır kuvvetleri 21 Aralık 1832'de Konya yakınlarında savaştı. Sonuçta Osmanlı merkez ordusu bir daha yenildi; bizzat sadrazam da tutsak düştü. İbrahim Paşa kuzeye doğru yürüyüşüne devam ederek, Kütahya'ya gelmişti ki, konu dünyanın önde gelen devletlerini ilgilendiren bir durum aldı.
2.Mahmud,daha Mısır kuvvetleri Anadolu'ya girmeden önce İngilizler'den yardım istemiş, ancak bir karşılık bulamamıştı. Bunun üzerine Konya yenilgisinden sonra, Mısır kuvvetlerinin Kütahya'ya kadar gelince, yardım önermiş olan Rus çarının önerisini kabul etti. Bir Rus donanmasının himayesinde nakliye gemileri İstanbul Boğazı'na asker çıkardı: 20 Şubat 1833. Ruslar'ın İstanbul Boğazı'na gelmeleri üzerine, dönemin Akdeniz'e hâkim iki devleti olan İngiltere ve Fransa da harekete geçerek donanmalarını İzmir yakınlarına gönderdiler. Sonuçta yabancı devletlerin baskısıyla Mehmed Ali Paşa, padişahla anlaşmaya zorlandı. 8 Nisan 1833 **Kütahya Antlaşması** ile Toroslar'ın ötesi Mehmed Ali Paşa'nın yönetimine bırakıldı.
Ruslar, Mısır kuvvetlerinin Anadolu'dan çekilmelerini izledikten sonra geri döneceklerdi. Fakat bu arada 8 Temmuz 1833'de **Hünkâr İskelesi Antlaşması**'nı imzalayarak Osmanlı Devleti üzerinde üstün bir duruma geçtiler. Bir süre sonra da İstanbul'dan tamamen çekildiler. Rusya'nın bu anlaşma ile Doğu Akdeniz'de üstün duruma geçmesi İngiltere ve Fransa'yı memnun etmedi. Olaylar bu anlaşmanın geçersiz ve Doğu Akdeniz'den Rus üstünlüğünün silinmesini sağlayacak bir biçimde gelişecektir.

Mısır Sorununun İç Islahata Etkisi

2.Mahmud'un asi valisine yenilmesi, ülkesinin bir bölümünden egemenliğinin gitmesine, saygınlığının da geniş ölçüde zedelenmesine yol açmıştı. Bu arada sorunun çözümü için Avrupa devletlerinin desteğinin devam etmesinin şart olduğunun da bilincindeydi. Zaten 1826'dan beri ülkenin yenileşmesi için çabalar devam ediyordu. Şimdi bu çabalara Avrupa devletlerini hoşnut etmek de eklenecekti. Avrupa devletlerinin desteğinin devamı ve Mısır sorununun çözüm yolları için elçiler gönderildi.
Avrupa'ya gönderilen elçilerden biri olan Paris Elçisi Mustafa Reşid Efendi, derhal görevi ile ilgili temaslara başlamıştı. Onun gönderdiği yazılar arasında yer alan bir kavram dikkati çekiyordu: "civilisation". Bunun büyük öneminden, Mehmed Ali Paşa'nın da Fransız kamuoyunun kendi yanına çekmek istemesinden söz ederek, Osmanlı Devleti'nin de "civilisation" yolunda olduğunun Fransızlar'a gösterilmesi gerektiğini belirtiyordu. Temas ettiği devlet adamları, Fransa'da önce halkın kazanılması gerektiğini bildirmişler, bunun üzerine Mustafa Reşid Efendi de para ile yazılar yazdırarak halkı aydınlatmak istemişti. Aynı türden faaliyetlere Mehmed Ali Paşa da girişmişti.
2.Mahmud döneminde büyük törenlerle girişilen bazı hareketlerin bu açıdan büyük önem taşıdığı ve Paris'te Mustafa Reşid Efendi tarafından da kullanıldığı bilinmektedir. Örneğin Üsküdar-İzmit posta yolu ve postaneler inşası gibi. Böylece dönemin resmi gazetesi ile bildirilen haberler yurt dışına da yansıtılıyordu. Aslında gazete çıkması da doğrudan önemli bir hareket sayılabilirdi.
Mısır sorunun Osmanlı Devleti tarihinde iki önemli sonucu da vardır. Bunlardan ilki 1838 yılında yapılan ticaret anlaşmaları, ikincisi de Tanzimat'ın ilanıdır.
Avrupa devletleri, Doğu'da iki büyük gücün aralarındaki mücadeleden kendi açılarından en iyi biçimde yararlanma yolunu tutmuşlardı. Kendi ekonomik çıkarlarının gereğini yapmak istemeleri de bu açıdan yorumlanabilir. Nitekim Osmanlı ülkesindeki Hıristiyanların haklarını da artırmak yolundaki çabalarına da devam ediyorlardı. Bir bakıma bu iki koşul, özellikle İngiltere'nin dış desteğinin temeli sayılıyordu. Bir ara Londra elçisi olan Mustafa Reşit Efendi (bu sıralarda Paşa olmuştur), İngilizler ile bu aralarda yenilenecek olan ticaret anlaşmasını imzaladı. 1838 yılı Ağustosunda Osmanlı Devleti'nin ekonomik yaşamına büyük darbeler vuracak olan **Baltalimanı Antlaşması** imzalandı. Lütfi Efendi'nin dediği gibi, bu anlaşmadaki asıl amaç, İngiliz yardımının ve desteğinin sağlanmasıdır. Ayrıca İngiltere, gelişen sanayiinin ürünlerini Osmanlı Devleti'nde istediği gibi satabilirdi, çünkü Osmanlı sanayiinin çökmesine ortam hazırlayacak biçimde düzenlenmişti.
2.Mahmud'un 1826 yılından sonra pek çok konuda yenilikler yaptığı, ülkesini düzenlediği görülmektedir. Bunlara genel olarak "nizamat-ı hasene", "tanzimat-ı mergûbe" gibi adlar verilmekteydi. Ancak Mısır sorununun çözümünde Avrupa devletlerinin padişahı ve Osmanlı devlet adamlarını elden geldiğince geciktirdikleri, bu arada da kendi isteklerine uygun fırsatlar yarattıkları da gözlenmektedir. Örneğin 1834 ve 1838 yıllarındaki buhranları barış yoluyla geçiştirmişlerdi. Osmanlı Devleti'ne kesin desteklerinin koşulları arasında, ülkesindeki uyruğuna yeni haklar vermesi gerektiği anlaşılıyor. Aslında burada yeni haklar elde edecek olan sadece Hıristiyanlardı.
Bu hakkı vermek istemeyen 2.Mahmud, Mısır sorununu kendi askeri gücüyle çözümlemek istedi. Harput-Malatya yöresinde yığınak yapan ordu, 1839 yılı baharında harekete geçti. 24 Haziran 1839 tarihinde Mısır kuvvetleri ile yapılan **Nizip Savaşı**'nı Osmanlı ordusu yine kaybetti. Bozgun haberi İstanbul'a ulaşmadan 30 Haziran 1839 tarihinde 2.Mahmud öldü.
Son dönem Osmanlı padişahlarının en büyüklerinden biri olan 2.Mahmud, zamanında büyük oranda toprak kayıpları olmasına karşın, giriştiği yenileşme hareketleri ile imparatorluğu dağılmaktan kurtarmış ve devlet kurumlarında yaptığı yeni düzenlemelerle Batı'ya açılışı hazırlamıştır.

ABDÜLMECİD (1839-1861)
2.Mahmud ile Bezmiâlem Sultan'ın oğlu olan Abdülmecid, 1 Temmuz 1839 tarihinde tahta geçtiğinde 16 yaşındaydı.
Yeni padişahın tahta geçişinin daha ilk gününde iktidar da değişti ve Husrev Paşa sadrazam oldu. Husrev Paşa'nın başa geçmesi, Kaptan-ı Derya Ahmed Paşa'nın arzulamadığı bir olay olduğundan Osmanlı donanması ile birlikte Mehmed Ali Paşa'ya sığındı. 1839 yılı yazında meydana gelen bu olay

Üst: 2.Mahmud'un tuğrası. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi. Alt: Abdülmecid'in tuğrası. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi.

üzerine Osmanlı devlet adamları çok zor bir durumda kalmışlardı. Bu durumda Hariciye Nazırı olan Mustafa Reşid Paşa'nın sorunu Avrupa devletlerinin desteğiyle çözümlemek fikrine kimse karşı çıkmadı.

Tanzimat'ın İlanı

Mustafa Reşid Paşa, bir ferman düzenlenerek ilan edilmesini ve böylece Osmanlı ülkesindeki halkın haklarının sağlanması ve bazı konuların belirlenmesini istiyordu. Böylece 2.Mahmud döneminden beri ana hatları saptanan ferman, 3 Kasım 1839 tarihinde **Tanzimat Fermanı** ya da okunduğu yerin adıyla **Gülhane Hattı Hümâyûnu** adı altında Gülhane Meydanı'nda Mustafa Reşid Paşa tarafından büyük bir kalabalık karşısında törenle okundu.

Aslında Osmanlı padişahları eskiden de sık sık adalet fermanları çıkarırlar, ülkede dirlik ve düzenliğin sağlanmasına çalışırlardı. Ancak 3 Kasım 1839 fermanı daha değişik özellikler içeriyordu. Padişah uyruğunun "cam, mal, ırz ve namus güvenliğini" ilan ediyordu. Ayrıca gerek kanun, gerekse vergi toplamada eşitlik vaad ediyor, askerlik için belirli süre ve yöntemler konacağından söz ediyordu. Ceza davaları açık olacak, vergi iltizamı kalkacak, herkes malları üzerinde dilediği gibi tasarrufta bulunabilecekti. Mahkûmların malları da varislerine geçecekti.

Kısacası Osmanlı geleneksel hukuk ve vergi yapısında bu fermanla kesin bir ayrılığın adımı atılmıştı. En önemlisi mal ve can güvenliğidir ki, artık Osmanlı bürokratları istedikleri gibi hâkim olacaklardır. Çünkü topladıkları mallar kendilerine kalıyor, canları da güvenceye alınıyordu.

Tanzimat yabancı gözlemciler tarafından Osmanlı Devleti'nin "civilisation" ya da o sıralarda beliren yeni karşılığı ile "medeniyet" yolunda attığı en önemli adım olarak tanımlanır. Aslında bu önemli adım, şimdilik siyasal sonuçları bakımından etkili oldu. Bir süre Tanzimat'ın uygulanmasını gözleyen Avrupa devletleri, 15 Temmuz 1840 tarihinde Londra'da toplanarak Mısır'a karşı ortak hareket kararını verdiler. İngiltere, Avusturya, Prusya ve Rusya, Osmanlı Devleti'ne yardıma hazırdılar. Buna karşılık Fransa, daha çok Mısır'ı tutuyordu, fakat bu destek karşılıklı bir savaşa yol açmadı.

İngiltere ve Avusturya donanmaları ile desteklenen Osmanlı ve müttefik kuvvetleri ile Mısırlılar arasındaki savaşlarda Mısır kuvvetleri arka arkaya yenildiler. 4 Kasım 1840 tarihinde Suriye'deki en önemli dayanağı olan Akkâ geri alınmış, bunun üzerine Mısırlılar 13 Kasım'da Halep'ten çekilmişlerdir. Çok geçmeden İbrahim Paşa da Mısır'a dönmek zorunda kaldı.

Mehmed Ali Paşa'nın tamamen ezilmesi, İngiltere'nin siyasetine karşı olduğundan, sonunda anlaşmaya varılmış ve 24 Mayıs 1841'de Mısır, Mehmed Ali Paşa'nın ve daha sonra da oğullarının vali sıfatıyla yönetimine bırakılmıştır. Mehmed Ali Paşa daha sonraki yıllarda devletle barışmış, 1846 yılında İstanbul'u ziyaret etmiş, 1849'da da ölmüştür.

Böylece İngiltere ve müttefikleri, Rusya'nın sağladığı üstünlüğe karşılık yeni bir başarı elde etmişlerdi. Nitekim bu sıralarda imzalanan **Boğazlar Antlaşması** (13 Temmuz 1841), İngiltere'nin arzularını kısmen karşılıyordu.

Tanzimat Dönemi (1839-1871)

1839'da tahta geçen 2.Mahmud'un büyük oğlu Abdülmecid ile 1861'de padişah olan küçük oğul Abdülaziz dönemleri, **Tanzimat Dönemi** olarak anılabilir. Gerçi Tanzimat'ın

içinde Osmanlı İmparatorluğu toprak kaybetmemekle birlikte ülke içinde birçok ayaklanma meydana gelmiş ve eyaletlerdeki devlet otoritesi hemen hemen kalmamıştır.

Daha önce de belirttiğimiz gibi Tanzimat ve Islahat fermanlarıyla girişilen yenileşme hareketlerini Abdülaziz de sürdüreceğini açıklamış ve değerli devlet adamı Sadrazam Ali Paşa'nın 7 Eylül 1871 tarihindeki ölümüne kadar süren dönem içinde bu yenileşme hareketleri devam ettirilmiştir.

Sultan Abdülaziz döneminde meydana gelen başlıca olaylara bir göz atarsak temelde ayaklanmaların yer aldığını görürüz. Bunlar arasında:

a) Sırbistan'daki kalelerde kalan Osmanlı nüfuzu 1862'deki olaylardan sonra iyice gerilemişti. Türkler önce bazı kalelerden, 1867'de ise bütün kalelerden çekildiler. 1875'ten sonra Sırbistan hasım bir devlet olmuş, 1878'de de bağımsızlığına kavuşmuştur.

b) Girit'te meydana gelen olaylar, dönemin hükümetinin yabancı devletlerle birlikte hareket etmesiyle söndürülmek istenmiştir (1869). Bu bir bakıma Ali Paşa'nın uyguladığı bir siyasetti; olayları savaşa yol açmadan çözümlemek amacını güdüyordu. O dönemde başarılı olduğu söylenebilir.

c) 1863 yılında Mısır'a giden Sultan Abdülaziz, bu ziyaretiyle Mısır üzerinde emeller besleyen İngiliz ve Fransızlar'ın bu emellerini bir süre için durdurabilmiş, ancak 1866 yılında Mısır valiliğinin babadan oğula geçmesini bir fermanla onaylamış, bir yıl sonra da Mısır Valisi İsmail Paşa'ya "Hidiv" ünvanını vermiştir. Böylece Mısır'a verilen imtiyazlar zamanla bu toprakların İngiliz ve Fransız egemenliğine girmesine yol açmıştır.

d) Tunus'taki durum da Mısır'dan pek farklı değildi. Borç içinde kıvranan Tunus üzerinde emelleri olan Fransa, duruma müdahale ederek bir program çerçevesinde borçların ödenmesini kararlaştırdı. 1871'de bir fermanla yeniden Osmanlı topraklarına bağlanan Tunus, bundan 10 yıl sonra Fransızlar tarafından işgal edilecektir.

Prusya-Fransa Savaşı ve Sonuçları

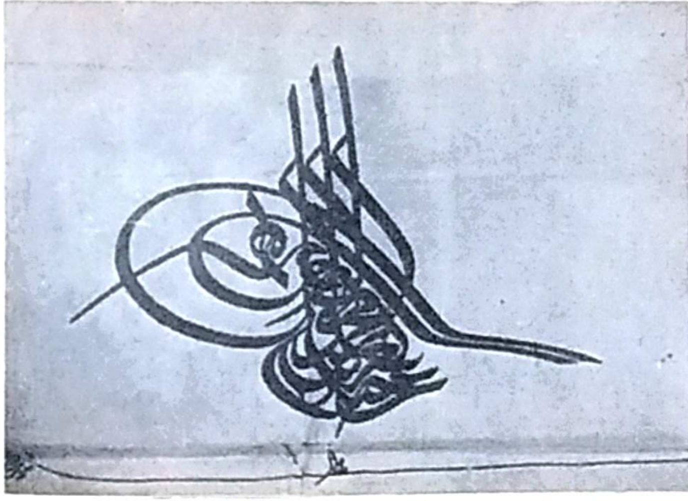
1870 yılında Prusya'nın Fransa'yı yenerek bizzat İmparator 3.Napolyon'u tutsak alması, Osmanlı Devleti'nin hem iç hem de dış siyasetinde değişiklikler meydana getirdi. Öncelikle Ali Paşa'nın izlediği Fransa'ya dayalı siyaseti değiştirmek zorunluluğu ortaya çıkmıştı. Şimdiye kadar bir devlete dayalı bir dış siyaset gütmeye alışmış olan Tanzimat Dönemi devlet adamları için bu durum hiç beklenmedik bir olaydı. Bundan sonra İngiltere'ye dayalı bir dış siyaset güdülmeye başlanacaktır.

Prusya zaferinin dış siyasetteki en önemli sonucu, Rusya'nın Paris Antlaşması'nın Karadeniz ile ilgili hükümlerini geçersiz saydığını ilan etmesidir. Osmanlı Devleti bu karara tek başına karşı koyma gücünde olmadığından, diğer devletlerle ortaklaşa hareket edip bunu kabul etmek zorunda kalmıştır. Böylece 13 Mart 1871 **Londra Antlaşması** ile Karadeniz'de kıyısı bulunan devletler, bu denizde savaş gemisi bulundurabileceklerdi.

Prusya zaferinin iç siyaset bakımından da dikkate değer etkileri görülmüştür. Uygarlığın en önemli temsilcisi, düzeni sayesinde daima başarılı olduğu ilan edilen ve dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin kendisini taklit ettiği Fransa'nın yenilgisi, reformcuların propagandasını geçersiz kılmıştı. Böylece Osmanlı devlet adamlarının yenileşme konusunda Fransa'yı her şeyi ile taklit etme fikirleri de sarsılmaya başladı.

Ali Paşa'nın 7 Eylül 1871 tarihinde ölümü, iç durumun değişmesine neden oldu. Böylece Tanzimat Dönemi yönetici-

Üst: Ünlü Türk devlet adamı Mithat Paşa (1822-1884). Çeşitli devlet memuriyetlerinden sonra Tuna ve Bağdad valiliklerinde gösterdiği başarılı yönetimi sayesinde Sultan Abdülaziz zamanında Mahmud Nedim Paşa'nın yerine sadrazamlığa atanmış, sadrazamlıktan istifa etmesinden sonra çeşitli hükümetlerde bakan olarak görev almıştır. 2. Abdülhamid'in padişah olmasından sonra yeniden sadrazamlığa getirilen Mithat Paşa, bu arada ilk Türk anayasası olan Kanun-ı Esasi'yi hazırlayarak ilan edilmesini sağladı. Fakat sürdürdüğü olumlu ve tutarlı davranışları Padişah 2. Abdülhamid'in hoşuna gitmediğinden bir süre sonra bir bahane ile sadrazamlıktan alınarak Avrupa'ya sürgün edildi. Eylül 1878'de affedilerek Girit'te oturmasına izin verildi ve kısa bir süre sonra Suriye Valiliği'ne atandı. Daha sonra buradan da Aydın Valiliği'ne getirildi. Fakat her gittiği yerde başarılı olması 2. Abdülhamid'i hoşnut etmedi. Bu arada Yıldız Sarayı'nda Sultan Abdülaziz'in öldürülmesiyle ilgili olarak kurulan mahkemede Mithat Paşa sanık olarak yargılandı ve ölüme mahkûm edildi. Cezası Padişah 2. Abdülhamid tarafından ömür boyu hapse ve sürgüne çevrilerek Taif'e sürgün edildi ve orada öldürüldü. Alt: Abdülaziz'in tuğrası. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi. Yan sayfa sol: Büyük Türk devlet adamı Mustafa Reşit Paşa (1800-1858). Çeşitli devlet memuriyetlerinde bulunduktan sonra 2. Mahmud döneminde birkaç kez Paris ve Londra büyükelçiliklerine atandı. 25 Ocak 1838'de paşa oldu ve bu arada Hariciye Nazırlığı'na atandı. Padişah 2. Mahmud'u ülke çapında bir reform yapmak için ikna etti. Fakat bu olayın arkasından da Paris büyükelçiliğine yeniden atandı. Bu arada 2. Mahmud'un ölmesi ve yerine Abdülmecid'in padişah olması üzerine İstanbul'a döndü. Yeni padişaha reform gerekliliğini kabul ettirerek Gülhane Hattı Hümâyûnu adını taşıyan Tanzimat Fermanı'nın yayınlanmasını sağladı. Bu arada değişik görevler alarak 28 Eylül 1846'da sadrazam oldu. Altı kez bu görevinden alındı ve yeniden atandı. 7 Ocak 1858'de İstanbul'da öldü. Sağ: Sultan Abdülaziz döneminin devlet adamı Hüseyin Avni Paşa (1820-1876). Çeşitli devlet memuriyetlerinde bulunduktan sonra dördüncü kez getirildiği Seraskerlik görevi sırasında Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilerek yerine 5. Murad'ın geçmesinde rol oynadı. Bir Bakanlar Kurulu toplantısında Çerkez Hasan adında biri tarafından öldürüldü.

lerinin son temsilcisi de ölmüştü. Gerçi bu dönemde Tanzimat yöneticileri kadar etkili olmasalar bile, yetişmiş devlet adamları da vardı. Ancak bunlar arasında kendini gösteren bir kişi olmadığından, devlet adamları arasında Ali Paşa'nın yerini doldurmak için çekişmeler başlayacaktır.

1875-76 Buhranı ve Sonuçları

Prusya'nın zaferi, Türk dış siyasetinin en önemli desteği olan Fransa'yı dünya siyasetindeki etkili yerinden indirmişti. Ali Paşa'nın siyaseti böylece desteksiz kalacağından hiçbir sonuç vermeyecekti. Nitekim o, bazı yeni arayışlar, İngiliz desteğini sağlama peşindeyken 1871'de ölünce, Tanzimat düşüncesi de büyük çapta biter gibi oldu. Onun ölümü bir devlet adamları buhranı yarattı. 1875'den sonra asıl buhran patlak verecektir.

Ali Paşa'nın ölümünden sonra, sadrazamlar birbirini izlemeye, güttükleri siyaset de bir o kadar ayrılık göstermeye başladı. Örneğin 1875 yılında üç sadrazam görev yapmıştı (Hüseyin Avni Paşa, Esad Paşa, Mahmud Nedim Paşa). Yıllardır alınan dış borçlar, verimli ve yararlı yatırımlarda kullanılmayıp, lüks saray inşaatı gibi işlerde harcanıyordu. Böylece bir süre için İstanbul'da güzel günler yaşanmışsa da, borçların faiz ve anaparalarının ödenme günü de yaklaşıyordu.

Borçların miktarı yükselmiş, sonunda öyle bir an gelmiştir ki, devletin bu borçların faizlerini bile zamanında ödeyemeyeceği ortaya çıkmıştır. Bu durumda yapılacak olan en geçerli yolun alacaklılarla anlaşmak olduğu belirince Sadrazam Mahmud Nedim Paşa da bu yolu seçerek 6 Ekim 1875'de faizlerin ancak yarısının ödenebileceğini ilan etmiştir. Alacaklıların tepkisini çeken bu karar, özellikle İngiltere ve Fransa'da kendini belli etmiştir. Bu tepkiyi Mahmud Nedim Paşa'nın karşıtı olan devlet adamları ustalıkla istismar edeceklerdir. Osmanlı Devleti'nin borçlarının ödenmesi ancak 20 Aralık 1881'deki Muharrem Kararnâmesi ile sağlıklı bir yola girecektir.

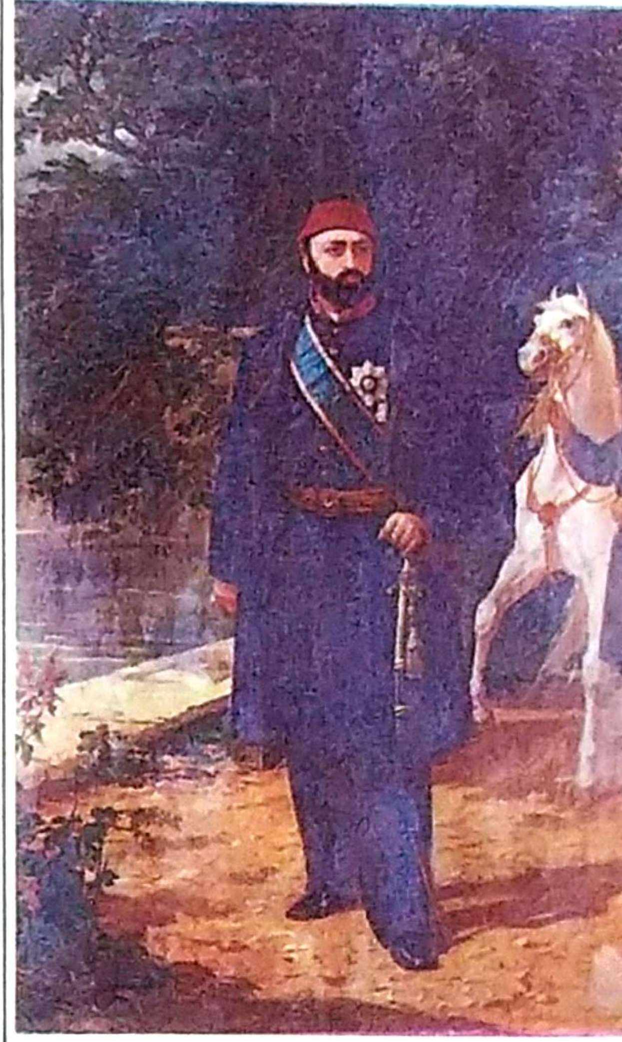
Paris Kongresi Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü güvence altına almış görünüyorsa da, ülke içindeki bir kısım topraklara, özellikle Hıristiyanlarla yoğun olan kısımlara özerklik verilmesi de artmıştı. Hıristiyanların korunmaları ve Islahat Fermanı ile vaad edilen Müslümanlarla eşitlikten de üstün duruma geçirilmek istenmeleri, bu dönemin genel gerçeğidir. Buhran döneminde başlıca iki yöredeki isyanlar önemlidir: Hersek ve Bulgaristan.

Hersek yöresindeki Hıristiyanlar bir yandan Sırpların, diğer yandan da Avusturya'nın desteğindeydiler. Bir kısım Hıristiyanlar vergilerin ağırlığından yakınarak 13 Nisan 1875'de Karadağ'a sığınmışlardır. Osmanlı Devleti bunların durumunu inceleterek affetmiş, ancak geri dönünce hareketlerini genişletmişlerdi. Böylece 1875 Haziranından itibaren Hersek isyan içinde kaldı. Bu topraklarda Sırplar ile Karadağ'ın da gözü vardı. Avrupa devletleri, bu arada Avusturya, bu bölgelerde ıslahat önerisinde bulundular. Bu sorun daha çözülmeden bir başka sorun patlak verdi.

11 Mart 1870'de Bulgar kilisesi Rum kilisesinden ayrılarak Bulgar dini hayatına bağımsızlık verilmiş, bu da onların milli duygularını etkilemişti. 1876 Nisan başından itibaren Rodop Dağları'ndaki isyan, Mayısta devam etmiş, ancak Türk birlikleri derhal bastırmışlardı. Bu olayları nedense Türkler Hıristiyanları katlediyorlar diye yansıtılıyordu.

6 Mayıs 1876'da Selanik'te Alman ve Fransız konsoloslarının öldürülmesi Avrupa devletlerinin tepkisinin artmasına neden oldu. Bu arada 10 Mayıs 1876'da İstanbul'da öğrenci

Sol ve sağ üst: Sultan Abdülaziz'e (1861-1876) ait iki tablo. Sağ alt: Osmanlı tahtında sadece 93 gün kalan Sultan 5.Murad'ın (1876) ressam Ayvazovski tarafından yapılan portresi. Padişah Portreleri Galerisi. Topkapı Sarayı Müzesi-İstanbul.

gösterisi patlak verdi. Veliaht Murad Efendi taraftarlarınca kışkırtılan medreseliler, sadrazamın değiştirilmesini istediler. Bunun üzerine Sultan Abdülaziz, Mütercim Rüştü Paşa'yı sadrazam yaptı: 12 Mayıs 1876.

Ülke dış sorunlarla uğraşırken, İstanbul'daki mücadele de devam ediyordu. Yeni kurulan hükümette Hüseyin Avni Paşa ve Mithat Paşa da yer aldılar. Yeni hükümet buhranını çözümlemek için bazı çareler düşünülüyor,fakat Sultan Abdülaziz buna karşı çıkabileceğinden tek çıkar yolun onu tahttan indirmenin olduğuna karar verildi. 30 Mayıs 1876'da gerçekleştirilen bir darbe ile Sultan Abdülaziz tahttan uzaklaştırılarak Veliaht Murad Efendi, 5.Murad adıyla tahta oturuyordu.

Tahttan indirilen Sultan Abdülaziz önce Topkapı Sarayı'na daha sonra da Feriye Sarayı'na götürüldü ve 4 Haziran 1876'da öldü. İntihar ettiği ya da öldürüldüğü söylenmektedir.

Ali Paşa'nın ölümüne kadar oldukça iyi bir yönetim göstermiş olan Sultan Abdülaziz, ondan sonra gereksiz yere büyük harcamalar yapmış ve devleti büyük borçlara sokmuştur.

Abdülaziz ilk kez Avrupa'ya çıkan Osmanlı padişahıdır. 1867 yılında Fransa İmparatoru 3.Napolyon'un daveti üzerine önce Fransa'ya gitmiş oradan da Londra'ya geçmiştir. Denizyoluyla yaptığı bu gezisinin dönüşünü karayoluyla yapmış ve Avrupa'nın birçok yerini görme fırsatını bulmuştu.

5.MURAD (1876)

Abdülmecid'in büyük oğlu olan 5.Murad, Osmanlı tahtında en az kalan padişahtır. 93 gün. Buhranlı bir ortamda tahta geçişi, amcası Abdülaziz'in ani ölümü, bozuk olan sinirlerini büsbütün bozmuştu. Çok geçmeden Hasan adlı bir yüzbaşı, bakanlar kurulu odasını basarak Harbiye Nazırı Hüseyin Avni Paşa ile birkaç kişiyi daha öldürdü. Bütün bu olaylar, Sultan 5.Murad'ın delirmesine neden oldu. Yapılan tedavilerin bir sonuç vermemesi üzerine Sadrazam Mütercim Rüştü Paşa ve Mithat Paşa ile yandaşları, Veliaht Abdülhamid'i tahta geçirmeye karar verdiler. 31 Ağustos 1876'da 5. Murad tahttan indirildi ve 2.Abdülhamid tahta geçti.

Sultan 5.Murad bu tarihten sonra daha uzun yıllar yaşayacak ve 29 Ağustos 1904'te ölecektir.

2.ABDÜLHAMİD (1876-1909)

Abdülmecid ile Tirimüjgân Sultan'ın oğlu olan 2.Abdülhamid, işte böyle buhranlı bir dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun başına geçecek ve 33 yıl sürecek olan kendine özgü dönemine başlayacaktır (31 Ağustos 1876).

Yeni padişah, dilediğini tahttan indiren, dilediğini tahta çıkaran hükümet erkânına karşı ilk zamanlarda dikkatli davrandı. Nitekim bir süre sonra sadrazam olan Mithat Paşa'nın buhranı çözümlemek için tek çare kabul ettiği **Kanun-ı Esasi** hazırlıklarına da katıldı. 2.Abdülhamid 5 Şubat 1877'de Mithat Paşa'yı yurt dışına göndererek bu ekibi dağıtacaktır.

1.Meşrutiyet

Meclis-i Mebusan'ın açılması, ilan edilen Kanun-ı Esasi gereğindendi. Nitekim seçimler yapılarak milletvekilleri 19 Mart 1877'de çalışmalara başladılar. Meclis-i Mebusan başkanlığına Ahmed Vefik Paşa getirilmişti. Çalışmalarına iki dönem halinde devam eden Meclis, ülkedeki olağanüstü durum nedeniyle 13 Şubat 1878'de, Kanun-ı Esasi'nin verdiği yetkiye dayanarak Padişah 2.Abdülhamid tarafından feshe-

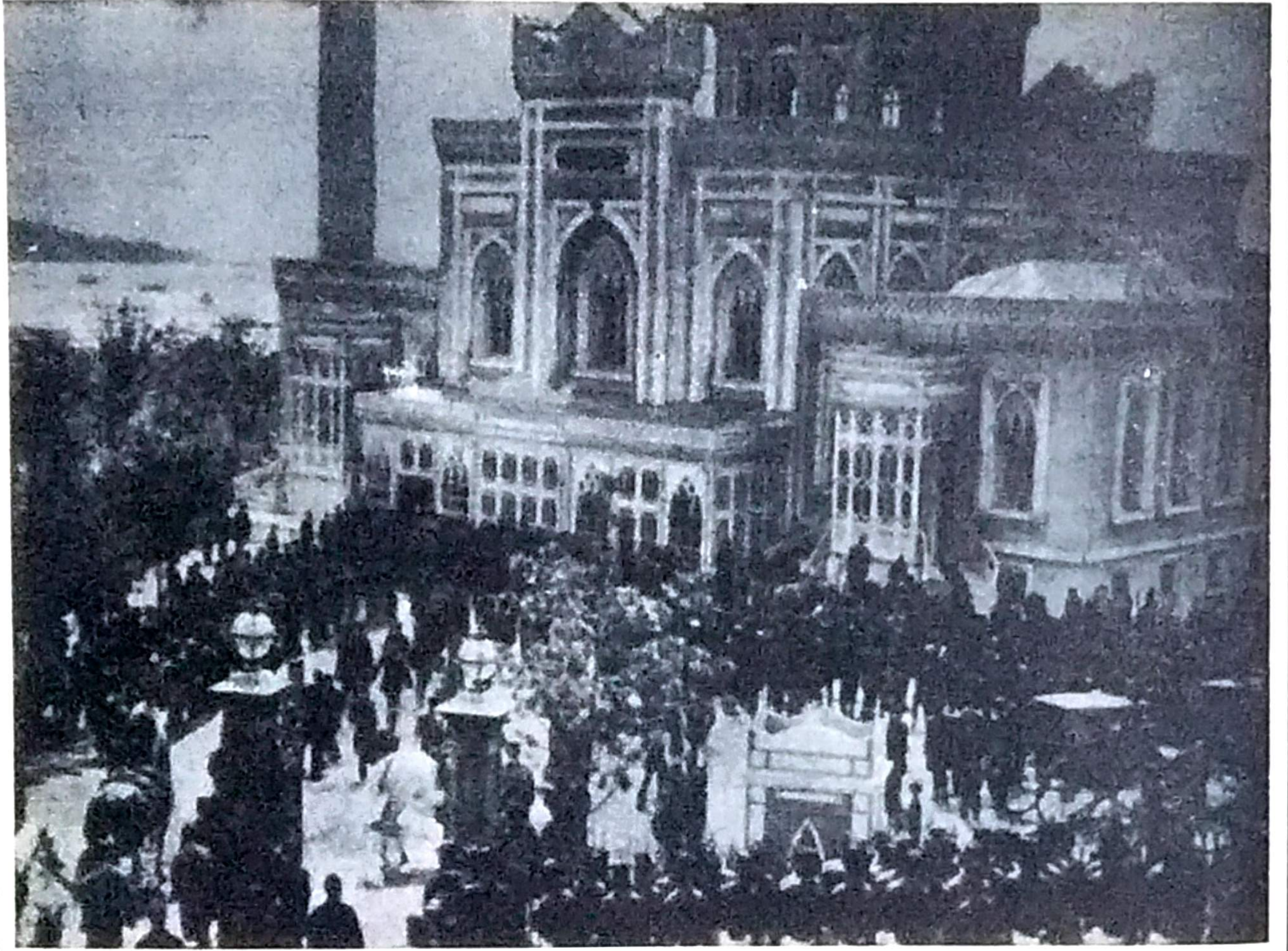

5.Murad'ın tahttan indirilmesi üzerine Meşrutiyeti ilan ve Kanun-i Esasi'yi kabul etmeyi vaad eden Abdülmecid'in oğlu veliaht Abdülhamid (1876-1909) tahta çıkarıldı. Ancak bir süre sonra 2.Abdulhamid Meclis-i Mebusanı kapatarak 32 yıla yakın sürecek olan istibdat dönemi başlamıştır. Yanda 2.Abdülhamid'in bir portresi görülmektedir.

dildi. Ayân Meclisi üyelikleri yaşam boyu olduğundan, bundan sonraki tarihlerde de bu sıfatlarını korumuşlar, ancak hiçbir çalışma yapmamışlardır. Meclis-i Mebusan'ın bu ilk çalışma dönemine **1.Meşrutiyet** dönemi de denilmektedir.
Mithat Paşa ve arkadaşları Kanun-ı Esasi ilanı ve Türkiye'de Meclis-i Mebusan'ın açılmasını buhranı çözebilecek çare olarak kabul ediyorlardı. Ancak bu çare, daha 23 Aralık 1876'daki tersane toplantısında boş çıkmıştı. Meclis-i Mebusan'ın açılmasının da bir etkisi olmadı. Buhran ancak savaşa yol açabildi.

93 Harbi

Rumeli'de Hersek'te Hırvatlar'ın, Rodoplar'da Bulgarlar'ın yarattığı olaylar, Avrupa devletlerinin ortaklaşa hareketlerine yol açmıştı. Daha 31 Ocak 1876'da Avusturya tarafından bir ıslahat önerisi getirilmiş, ancak buna gereken önem verilmemişti. 13 Mayıs 1876'da Berlin'de toplanan devletler tekrar bir memorandum vermişlerdi. Bu sırada Sırbistan ve Karadağ da, Hersek yöresindeki topraklardan pay almak amacıyla 2 Temmuz 1876'da Osmanlı Devleti topraklarına saldırmışlardı. Ancak bu saldırılarında bir başarı kazanamadılar ve 31 Kasım 1876'da Ruslar'ın önerisiyle mütareke yapıldı.
Rumeli'deki durumu görüşmek ve Avrupa devletlerinin önerilerini Osmanlı Devleti'ne bildirmek amacıyla 23 Aralık 1876'da bir toplantı yapılacaktı. Sadrazam Mithat Paşa, Kanun-ı Esasi'yi o gün ilan ettirerek konferansı etkilemek istedi. Çünkü Osmanlı ülkesinde herkesin temel hakları yasaların koruması altındaydı. Bu nedenle Türk temsilcisi artık toplantının bir gereği yoktur diyerek salonu terk etmişti. Fakat Avrupalı temsilciler toplantılarını sürdürüp ıslahat önerilerini sundular.
Avrupa devletlerinin ıslahat önerilerini, 18 Ocak'ta Bâb-ı Âli'de toplanan "Meclis-i Umumi" reddetti. 13 Mart 1877'de Londra protokolü ile belirlenen koşullar da Osmanlı Devleti tarafından reddedildi. Bunun üzerine buhranın savaşla çözümlenmesinden başka çıkar yol kalmıyordu. Nitekim 24 Nisan 1877'de Rusya, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ederek Rumeli ve Kafkas cephesinde harekâta girişti.
Rumi 1293 tarihinde cereyan ettiğinden **93 Harbi** denen 1877 Türk-Rus Savaşı, Tuna'yı geçen Rus birliklerinin ilerlemesiyle hızlandı. Gazi Osman Paşa Plevne'yi tutunca bir süre durakladı ve böylece Plevne önemli bir direniş merkezi oldu. Ancak daha önce Ruslar Şıpka geçitlerini ele geçirmişlerdi. Diğer Türk birliklerinin gerek Şıpka'yı geri alma, gerekse kuşatılan Plevne'ye yardım gönderme girişimleri ise bir sonuç vermedi. Birkaç kez Rus saldırısını püskürten Gazi Osman Paşa kuşatmayı yarmak istemiş, fakat yaralanıp teslim olmak zorunda kalmıştı: 10 Aralık 1877. Bundan sonra Rus birlikleri hızla ilerlemeye başladılar.
Kafkas cephesinde bulunan Ahmed Muhtar Paşa, bir ara Rus saldırılarını püskürtmüş, fakat daha sonra Erzurum'a çekilmek zorunda kalmıştı: 4 Kasım 1877. Bunun üzerine Kars teslim olmuştu: 18 Kasım 1877. Savaşın kesin sonucu Rumeli cephesinde alındı; Sırbistan ve Karadağ da yeniden savaşa katılmışlardı. Romanya da zaten Rusya ile birlikte bulunuyordu. 28 Eylül'de genel komutan olan Süleyman Paşa'nın çabaları sonuç vermemiş, 3 Ocakta Sofya, 20 Ocakta da Edirne düşmüştür. Daha sonra da Rus birlikleri Çatalca'ya kadar ilerlemişlerdi. Bu durumda yenilgi kesin olduğundan Osmanlı Devleti Ruslar ile önce mütareke (31 Ocak 1878), daha sonra da **Ayastefanos Antlaşması** (3 Mart 1878)

imzalandı.
Rumeli'de eskiden beri devam edegelen kargaşalıklar, bu toprakların Türk yönetiminden çıkmasıyla bitmiş görünüyordu. Ancak bu antlaşma ile Adalar Denizi'ne kadar çıkan geniş bir Bulgaristan'ın öngörülmesi, hem Avusturya, hem de İngiltere'yi savaş önlemleri almaya itti. 14 Şubatta bir İngiliz donanması İstanbul önlerine gelmişti. Her iki devletin savaş hazırlıklarına girişmesi, Avrupa dengesinin bozulmasına yol açabilirdi. Bu durumda Ayastefanos Antlaşması'nın hükümlerinin yeniden görüşülmesi gereği ortaya çıktı. Dönemin en güçlü devlet adamlarından biri olan Alman Başbakanı Bismark, tarafları Berlin'de yeni bir kongreye çağırdı.
Osmanlı Devleti'nin kayıplarının azaltılabileceği üzerine, Rusya'ya karşı hazırlanan her iki devlet de Osmanlı Devleti'nden yeni haklar istediler. İngiltere 4 Haziranda Osmanlı Devleti ile bir anlaşma imzalayarak Kıbrıs'a hâkim oldu. Avusturya'nın da Bosna-Hersek'i işgal etmesine ses çıkarılamadı. Nitekim 13 Temmuz 1878'de imzalanan **Berlin Kongresi** ile kayıplar kısmen hafifletilmişti. Örneğin Anadolu'da Ruslar'a terk edilen toprak 39.000 kilometre kareden 27.000 kilometrekareye indirilmişti. En önemlisi Büyük Bulgaristan küçüldü, hatta bir kısmı Rumeli-i Şarki adıyla yeni bir yönetim biçimine sokuldu. Sırbistan, Karadağ ve Romanya bağımsız devletler oldular. Yunanistan'a da bir miktar toprak verildi. Ermeniler'in oturdukları yörelerde de ıslahat yapılacaktı.
Ülkenin ilk belirtileriyle 1870'lerden beri içine düştüğü buhranın sonucu böylece savaşla son bulmuştu. Bunca zamandır önemli kayıplara uğranmış, pek çok Türk şehit düşmüştü. Kaybedilen topraklardan yüzbinlerce Türk, geride kalan vatan topraklarına göçtüler. Uğranılan maddi kayıpların da sınırı yoktu.
2.Abdülhamid döneminde bu felaketlerin etkisi görülür. Padişah sorunların çözümünde elden geldiğinde savaştan kaçınacak, bir daha böylesine felaketlere uğranılmasına engel olmaya çalışacaktır.

2.Abdülhamid Döneminin Diğer Olayları

Buhranlı bir dönemde padişah olan ve bir savaşın bütün felaketlerini yaşayan 2.Abdülhamid, 1878'den 1908'e kadar sürecek olan 30 yıl boyunca değişik ve kendine özgü bir siyaset izleyecektir. Döneminde önemli değişmelerin sonuçları görülmeye başlanmıştı. Avrupa dengesi değişmiş, Almanya bir büyük güç olarak belirmişti. Ülke içindeki ekonomik ve sosyal gelişmeler de artık belirli bir oluşuma yol açmıştı. Bu durumda Avrupa'nın emellerini engellemek, ülkeyi kalkındırmak temel siyaset oldu.
2.Abdülhamid yetiştiği dönemin ve 1870 sonrası buhranın etkisini her zaman taşımıştır. Sorunların çözümünde savaştan kaçınması bunu göstermektedir. Bunların başında, savaş sonrasında gelen göçmenlerin yerleştirilmesi, borçların ödenmesi gelir. Örneğin 1885'e kadar Bursa'ya 15.253 göçmen yerleştirilmiş, bunların 4.149'u için 16 yeni mahalle kurulmuştur. Dış borçların ödenmesi de belirli bir esasa bağlandı. 20 Aralık 1881 tarihli kararnâme ile Umumi Borçlar idaresi kurulmuş ve bazı önemli gelirler buraya ayrılmıştı. Borçlar yüzünden Avrupa devletlerinin karışmaları önlenmek istenmişse de, bazı gizli borçlar yüzünden olaylar yine de görülüyordu (Midilli'nin işgali gibi).
2.Abdülhamid döneminde bazı yeni sorunlar da ortaya çıkmıştır. Tunus'un 1881'de Fransa, Mısır'ın 1882'de İngiliz etkisine ve hatta işgaline girmesiyle sonuçlanan olaylarda. Abdülhamid fazla sert davranmadı. Rumeli-i Şarki'nin

Üst sol: Plevne kahramanı Gazi Osman Paşa'nın bir portresi. Sağ: 2. Abdülhamid'in tuğrası. Alt: 2. Abdülhamid'e tahttan indirildiğini bildiren Meclis-i Mebusan heyeti. Yan sayfa: Yıldız Sarayı'nda Cuma selamlığı.

1885'de Bulgaristan'a katılması olayında da aynı siyaseti izledi. Ancak hemen hepsinde de bir kısım çıkarlar sağladıktan sonra sorunların çözümüne ortam hazırlamıştı.
Girit'te eskiden beri özerklik ve doğal sonucu olarak Yunanistan'a katılmak isteyen Rum asilerin hareketlerinde böyle davranmadı. 1869'da Ali Paşa'nın Girit'teki olayları yatıştırmak istemesi bir sonuç vermemişti. 1896 Nisanında yeniden ayaklanan Giritliler'e Yunan askerleri de katılmışlardı. Osmanlı Devleti, Avrupa devletlerinin siyasal desteğiyle bu sorunu da çözmek istemiş, fakat aradığı desteği bulamamıştı. Bunun üzerine Yunanistan'a savaş ilan edilmiş (18 Nisan 1897), kısa bir süre içinde Yunan orduları dağıtılmıştı. Ancak bu savaş da Girit sorununu kesinlikle Türkler lehine çözemedi. Girit, 1908 sonrasında da gündeme gelecektir.

Ermeni Sorunu

2.Abdülhamid döneminin en önemli sorunlarından birisidir. Çünkü Osmanlı ülkesindeki Hıristiyanların birer ikişer özerkliklerine kavuştuklarını gören Ermeniler, Türk topraklarında özerklik isteklerini gündeme getirmek çabasındaydılar.
Ermeniler 1821 sonrasında gözde bir teba olmuşlardı. Ancak 1878 ve özellikle 1886 sonrasında hareketleri arttı. Anadolu içlerinde Müslümanlara karşı giriştikleri hareketler sert bir biçimde karşılık gördü (1890-94 yıllarında bu türden bazı hareketler görülüyor). Bu arada yabancı elçilerin dikkatlerini çekmek için İstanbul'da birtakım olaylar çıkardılar. 30 Eylül 1895'te Bâb-ı Âli'ye yürüyüşleri, 26 Ağustos 1896'da Osmanlı Bankası'nı basmak gibi olaylar anında bastırıldı. Ancak bu olaylar da bir sonuç vermedi. Gerçi Anadolu'daki olayların yankısı nedeniyle 1895'ten itibaren Avrupalılar ıslahat istemişlerse de, Abdülhamid bu önerileri geri çevirmeyerek gereği gibi davranmıştı. 1908 sonrasında bir kardeşlik havası yaratmaya çabalayacaklarsa da, Ermeni istekleri bitmeyecektir.
Ermeniler'in 1.Dünya Savaşı sırasında özellikle Ruslar ile işbirliği yapmaları üzerine ülkenin iç kısımlarına göç ettirilmelerinin etkileri günümüzde de sürdürülen anlamsız anılara neden olacaktır.

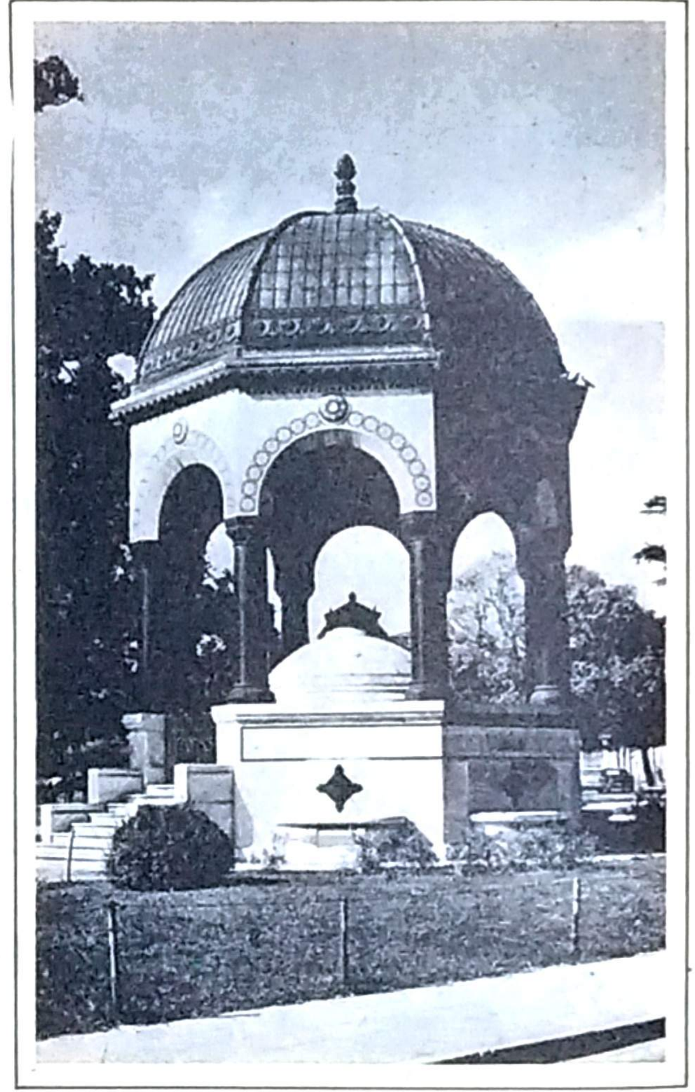
Makedonya Sorunu

Balkanlar eskiden beri kaynayıp duruyor, zaman zaman savaşlara yol açıyordu. Bu aralarda Selanik ve çevresinde büyük bir mücadele başlamıştı. Osmanlılar'ın elindeki bu topraklarda Bulgar, Yunan ve Sırplar'ın da gözü vardı. Ayrıca bu liman, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun da uzak hedeflerinden birisi sayılıyordu. Birbiri içine girmiş bu istekler 1902'den sonra artmıştı. 1903'te Avusturya ve Rusya bu yörede ıslahat istediler ve bu istek, diğer devletlerce de desteklendi. 2.Abdülhamid buna da karşı çıkarak, ıslahat için yabancı görevlilerin de bulunduğu komisyonlar kuruldu. Bu yöredeki mücadele, 1908 sonrasında da devam etmiştir. Üç Osmanlı vilayetinde, Selanik, Kosova ve Manastır'da nüfus çoğunluğu Müslüman olmasına karşın, özellikle Rum ve Bulgarlar etkin olmak istiyorlardı.
Makedonya sorununu 1908 sonrasında dönemin yönetimi çözmek istemiş, fakat bu çözüm Balkan Savaşı ile sonuçlanmıştır.

2.Meşrutiyet (Hürriyetin İlanı)

Bilindiği gibi Türkiye'nin yakın tarihinde, belirli sözcükler,

Sultanahmet Meydanı'nda yer alan Alman çeşmesi. Padişah 2. Abdülhamid'in yakın ilişkiler içinde olduğu Alman İmparatoru 2. Wilhelm'in (1859-1941) 1898 yılında İstanbul'a ikinci gelişinin anısına 1900 yılında yapımına başlanan bu çeşmenin parçaları Almanya'dan getirilerek bugünkü yerine monte edilmiştir. Sekiz sütundan oluşan çeşmeyi sekiz dilimli bir kubbe örtmektedir. Yan sayfa: İlk Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın açılışını yansıtan bir fotoğraf.

kavramlar sihirli bir anlam taşırlar. "Hürriyet" ve "meşrutiyet" işte bu türden sözcüklerdir. Bu iki sözcükle anlamlandırılan 1908 hareketi de, 20. yüzyılın en önemli olaylarından birisidir. Kökü 1826'lara dayanan, hazırlıksız, ülke gerçeklerine uyup uymadığı bilinmeyen, fakat cesaretle yapılan bir harekettir. Ancak sonuçta Türkler açısından, devlet açısından büyük kayıplara yol açmıştır.

1908 olayını meydana getiren faktörlere bir göz atıldığında:

a. Öncelikle milli eğitimin gelişmesi sayılabilir. Böylece okuyan, dünyayı tanıyan insanlar, çağının Avrupasının fikirleriyle temasa geçiyorlardı. Böylece zaten Tanzimat'tan beri var olan aydın tipi sürekli geliyordu. Bu dönemin milli eğitimi, kendi değerlerinden kuşku ve nefret eden, buna karşılık Avrupa'ya hayran insanlar yetiştiriyordu. Sonradan itiraf edildiğine göre, bir kısım aydınlar İngilizleri Abdülhamid'e tercih edecek kadar milli duygudan yoksundular. Bir serüven olarak başlayan, giderek ülkeyi vardıkları devletlerin siyasetlerine uygun biçimde yönlendiren hareketin sahibi Jön Türkler bile, artık Osmanlılıktan sıyrılıp "Türk" olmuşlardı. Ancak bu özellik tam olarak belirgin değildir. Ülke içinde kalabalık Arap-İslam nüfusunun devlet içindeki yeri nasıl olacaktı, bu belirsizdi. Bu konunun da bir sorun olarak ortaya çıkması fazla gecikmeyecekti.

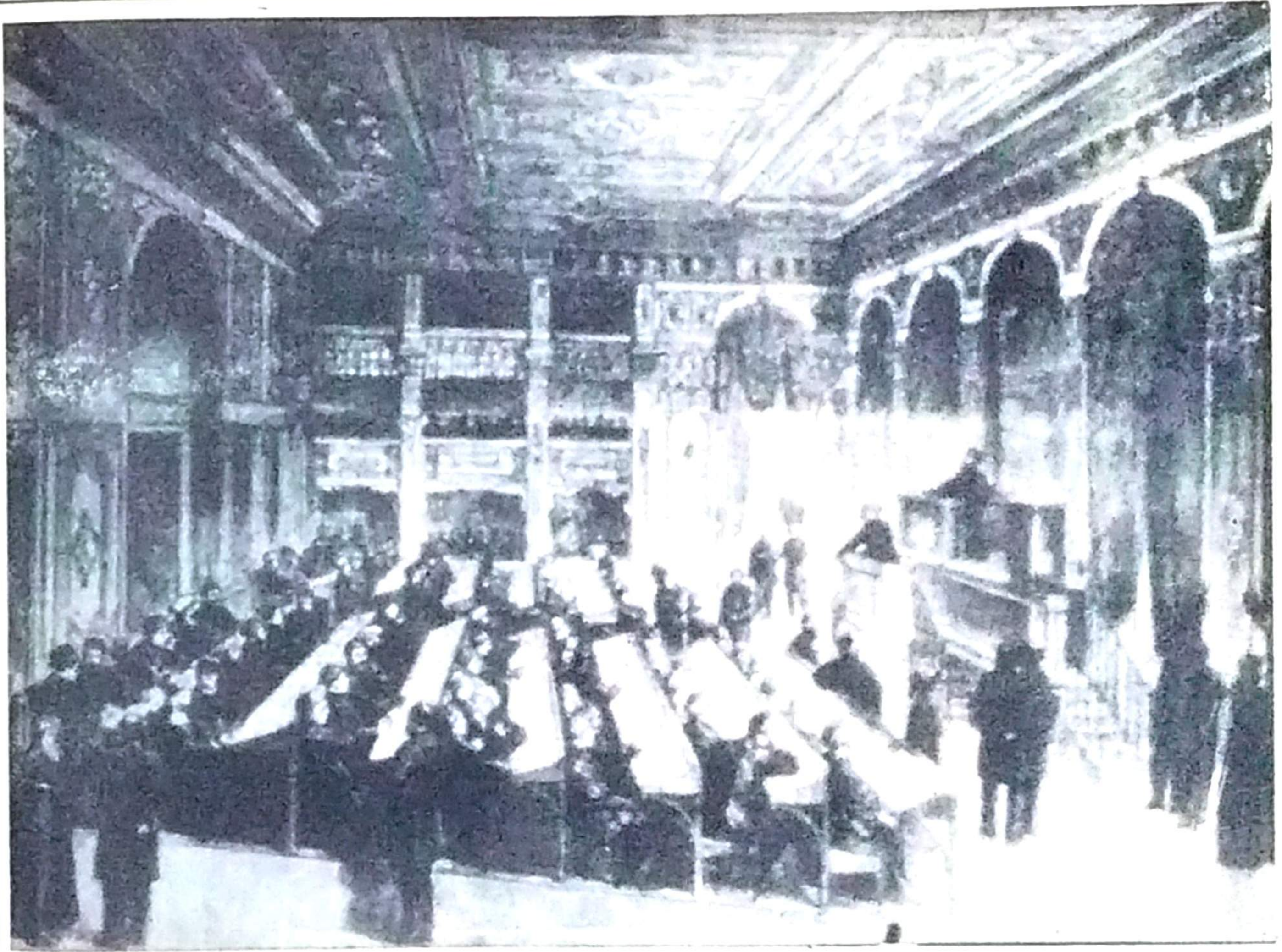
b. Abdülhamid'in fikrine göre, meclis yönetiminin yararlı olması için öncelikle halkın aydınlatılması gerekirdi. Söylendiğine göre bunun için uğraşmış, okulların ve milli eğitimin gelişmesi için çabalamıştır. Dolayısıyla bu okullar ve yetiştirdikleri bu gelişimde önemli bir yer tutarlar.

c. Çevrede olup biten bazı olaylar da dikkati çeker. İran'daki olaylar, Avrupa başkentlerinde yetişen Asyalılar'ın, şimdi Avrupa'nın isteğine uygun biçimde davranabileceklerine işaret ediyordu. Bu türden gelişmeler ülke içinde de hızlandırılmak istenmiştir.

d. Sonuç olarak, uzun yıllar süren 2. Abdülhamid yönetimi genellikle bir kısım halkın tepkisini çekmiştir. Bu tepkide en önemli pay aydınlara, yani eski deyimiyle mekteplilere aittir. Hürriyetin ilanında rol oynayan yakın nedenler arasında, Reval görüşmesi dikkati çeker. 1908 Haziranında İngiltere Kralı 7. Edward ile Rus Çarı 2. Nikola'nın Baltık kıyısındaki Reval'de buluşup Makedonya sorununda tam bir anlaşmaya varmalarının Türkler arasında derin bir yankı uyandırdığından söz edilir. Bu anlaşmayı geçersiz kılmak gerekiyordu. İşte bu noktada dönemin aydınlarının ortak bir anlayışı kendini gösterir. Sanılıyordu ki, Avrupa'nın Osmanlı Devleti'ni parçalamaya çalışması, Meclisin olmamasından, yani meşruti yönetime sahip olmamasından ileriye geliyordu. Çünkü 2. Abdülhamid'in keyfi yönetimi, yani bir zamanlar Mustafa Reşid Paşa ve Ali Paşa'nın yaptığı gibi İngiliz, Fransız veya Rus elçilerine danışarak değil, tek başına hareket etmesi Avrupalıların hoşuna gitmiyordu.

1908 Temmuzunda ülke çapında bazı olaylar görülüyordu. En önemlisi Makedonya'da bazı birliklerin dağa çıkmış olmalarıdır. Üzerlerine gönderilen komutanlar öldürülmüş (Şemsi Paşa gibi) veya dağa kaldırılmışlardır (Tatar Osman Paşa gibi). Bu olayların artması üzerine 2. Abdülhamid sertlik taraftarı A. Ferid Paşa'yı sadaretten alarak yerine Said Paşa sadrazam oldu: 23 Temmuz. Aynı zamanda bir bildiri kaleme alınarak Meclisin toplanacağı, bunun için en kısa zamanda seçimlerin yapılacağı halka ilan edildi.

23 Temmuz tarihli bu haber ilk bakışta dikkati çekmiyordu. Fakat birkaç saat sonra sorun apaçık anlaşılmış, İstanbul sokakları bir anda insanlarla dolmuştu. O günlerde İstanbul sokakları sık sık gösterilere sahne oluyordu. Halk yıllardır özlemini çektiği özgürlüğün tadını bol bol çıkarıyordu.

2.Abdülhamid'in sürgüne gönderdikleri geriye dönmeye başladılar; bir kısım adi suçlardan mahkûm kişiler de birer hürriyet kahramanı gibi dönünce, bazı hoş olmayan durumlar belirdi. Herkes bu yeni durumdan yararlanmak istiyordu. 2.Abdülhamid'in yıllar süren otoritesi, bir anda yok olmuş gibiydi. Büyük bir otorite boşluğu doğmuştu. Bütün yaz bu boşluğun içinde hürriyeti, meydan ve sokak nutuklarından oluşan bir hava içinde geçti.

Yaz mevsimindeki en önemli olay, 4 Ağustos 1908'de Said Paşa'nın istifa edip yerine Kâmil Paşa'nın sadrazam olmasıdır. Her iki devlet adamı da geçmişte birçok kez sadrazamlık yapmış, bundan sonra da yapacaklardır.

Sonbahara doğru karamsar olaylar görüldü. 5 Ekim'de iki önemli olay dikkati çekmektedir. Avusturya şimdiye kadar işgal ettiği Bosna-Hersek'i topraklarına kattığını bildirdi. Bu arada Bulgaristan da bağımsızlığını ilan etti. Osmanlı Devleti'nin bu iki harekete karşı yapabileceği bir şey yoktu. Avusturya'nın hareketine karşı çoğunlukla Avusturya'dan gelen kırmızı feslere "boykot" ilan edildi. Bulgaristan'a karşı ise savaş isteniyordu. Fakat bir süre sonra her iki devletle bir miktar tazminat karşılığında anlaşma yapılmıştır. Böylece "Hürriyetin ilanı"nın Türkiye'yi dış tehdit ve saldırılardan kurtaramayacağı belli olmuştu.

6 Ekim 1908'de Girit Adası'nın Yunanistan'a katıldığının ilan edilmesi, sokaklarda büyük bir heyecan doğurdu. Konuşmacılar "ya Girit ya ölüm" diye nutuklar çekiyorlardı. Ancak Girit sorunu da, sokaklardaki heyecanın aksine, her geçen gün olumsuz biçimde yol alıyordu.

Meclis-i Mebusan'ın Açılması (17 Aralık 1908)

1908 yılının yaz aylarında meclis için ülke çapında seçimler yapıldı. Bu seçimlerin bir hayli mücadeleli geçtiği anlaşılmaktadır. Örneğin Musul'daki seçimlerde 50 kişi ölmüştü. Seçilen milletvekilleri İstanbul'a gelmeye başlamış ve Meclis-i Mebusan 17 Aralık 1908 tarihinde padişahın bir açış konuşmasıyla çalışmalarına başlamıştır. Meclisin çalışmalarında dikkate değer bir nokta, 13 Şubat 1909'da Sadrazam Kâmil Paşa'ya güven göstermeyerek istifasına yol açmış olmasıdır.

31 Mart Olayı ve 2.Abdülhamid'in Tahttan İndirilmesi

13 Nisan 1909 tarihinde, yankıları hâlâ süren ve "31 Mart Olayı" diye adlandırılan olaylar başladı. 31 Mart günü "şeriat" isteğiyle ayaklanan askerler geldiğini sandıkları "hürriyet"in bir gereğini yerine getiriyorlardı. Çünkü bu askerler hürriyetin korunması için Selanik'ten getirilen avcı taburlarıydı. Birkaç aydır büyük değişmelere sahne olan İstanbul'da Nisan başlarından itibaren bazı olaylar görülüyordu. Örneğin 6 Nisan gecesi gazetesinde İttihat ve Terakki'ye karşı yazılar yazan Serbesti Gazetesi başyazarı Hasan Fehmi öldürülmüştü. Bu nedenle 13 Nisan (Hicri takvime göre 31 Mart) olayları bir bakıma bu kargaşalık ortamında olağandı.

31 Mart günü "şeriat" isteğiyle ayaklanan askerlerin üzerine, İstanbul'daki düzenli ordu birlikleri gönderilmeyince, İstanbul birkaç gün kargaşalık içinde kaldı. Meydana gelen olaylar arasında birçok sade vatandaşın yanında subay ve milletvekilleri de öldürüldü. "Hürriyet ve Meşrutiyet"in tehlikeye girmesi üzerine, Rumeli'de derhal bir "Hareket Ordusu" toplanmaya başladı. İstanbul üzerine yürüyen birliklerin komutasını Mahmud Şevket Paşa üzerine aldı. 22 Nisan'da Ayastefanos'a (bugün Yeşilköy) gelen birlikler,

Padişah 2.Abdülhamid'in tahttan indirilmesi üzerine yine Abdülmecid'in oğullarından biri olan Mehmed Reşad (1909-1918) 65 yaşında iken tahta çıktı. Yan sayfa sol üst: İttihat ve Terakki Partisi'nin önde gelen liderlerinden biri olan Enver Paşa'nın bir portresi. Orta: İttihat ve Terakki Partisi'nin liderlerinden ve daha sonra sadrazam olan Talat Paşa'yı Almanya seyahatinde gösteren bir resim. Alt: 5.Mehmed Reşad'ın tuğrası. Sağ: İttihat ve Terakki Partisi'nin 23 Ocak 1913'te Bâb-ı Âli'yi basarak öldürdükleri Harbiye Nazırı Nazım Paşa'nın bir portresi.

ertesi gün İstanbul'a girmeye başladılar. Hareket ordusundaki gönüllü çetelerle, asiler ve bu arada onlara yardımcı olan Anadolulu medrese öğrencileri arasında çetin mücadeleler oldu. Sonuçta 26 Nisan'da İstanbul'a tamamen hâkim olan Hareket Ordusu, derhal olayın soruşturmasına başladı. Bu olay, birkaç yönlü kışkırtmalarla başlamış, fakat sonunda hiçbir tarafın tam denetimine girmeden gelişmişti. 27 Nisan günü Padişah 2.Abdülhamid tahttan indirilerek yerine küçük kardeşi Reşad, 5.Mehmed Reşad adıyla padişah ilan edildi. Eski padişahın olayla ilgili olarak hakkında soruşturma açılması isteği geri çevrildi. Böylece 2.Abdülhamid'in de olayla ilgisi varmış gibi bir duygu, günümüze kadar varlığını devam ettirecektir.

Tahttan indirilen 2.Abdülhamid, aynı gece ailesi ile birlikte bir trene bindirilerek Selanik'e gönderildi. Balkan Savaşı'nın başladığı 1912 yılına kadar burada kalan 2.Abdülhamid, savaşın başlaması üzerine İstanbul'a getirilmiş ve Beylerbeyi Sarayı'nda yaşamaya başlamıştır. Burada 6 yıl daha yaşadıktan sonra aynı yerde 1918 yılında öldü.

2.Abdülhamid Osmanlı padişahları içinde en çok eleştiriye uğrayanlardan biridir. Tarihi olayları geniş bir zaman çerçevesi içinde ele aldığımız zaman, kısa dönemler için geçerli hükümlerin, uzun süreler için hiç de yeterli olmadığı görülür. Bu hükmün geçerli olduğu konulardan biri de 2.Abdülhamid ve dönemi ile ilgilidir. Çünkü 2.Abdülhamid, döneminde veya hemen sonrasında geniş bir propaganda ile değişik bir biçimde yansıtılmış, bunun etkisi daha başka etkenlerle yakın zamana kadar sürmüştür.

Kendinden sonra padişah olan küçük kardeşi 5.Mehmed Reşad'ın hiçbir şeye karışmayan tutumu gözönüne alındığında 2.Abdülhamid hakkında verilecek hükmün ne derece doğru ya da yanlış olacağını ancak zamanın akışı içinde tarihin gerçek belgeleri ortaya koyacaktır.

5.MEHMED REŞAD (1909-1918)

Abdülmecid'in oğludur. 1909'da ağabeyi 2.Abdülhamid'in tahttan indirilmesi üzerine 65 yaşında padişah oldu.

Yeni Padişah 5.Mehmed Reşad devlet işleriyle hiçbir şekilde doğrudan ilgilenmek yolunu tutmadı. Ona göre ağabeyi 2.Abdülhamid, bütün işlerle ilgilenmiş, ülkesi ve halkı için kendisine göre yararlı bulduğu şeyleri yapmak istemiş, bunun için de çalışmıştı. Bu durumda bile ağabeyi "kötü kişi" sayılmıştı. Bu nedenle kendisi devlet işleriyle pek yakından ilgilenmemiş ve döneminin siyasal iktidarları tarafından önüne getirilen her evrakı imzalamayı yeğ tutmuştur. Bu bakımdan bazı tarihçilerin 5.Mehmed Reşad hakkındaki hükümleri, 2.Abdülhamid gibi değildir.

1909 Haziranından itibaren ülke yepyeni bir duruma girmişti. Meclis çalışıyor, başta siyasi işlere hiç karışmayan bir hükümdar bulunuyordu. Devlet şimdi kendisine bir çeki düzen verebilir, yıllarca devam eden durgunluk ve gericilikten kendisini kurtarabilirdi. Gerçekten de bu sırada gelişme ve yükselme umudu çoktu. Avrupa'ya öğrenciler gönderilecek, ülke yeniden düzenlenecek, yeni bir Türk uygarlığı meydana getirilecekti. 12 Ocak 1910'da bir hukuk bilgini olan Hakkı Paşa'nın sadrazamlığı bu umutları daha da artırdı. Ancak ülkede bazı olumsuzlukların dışında, özgürlük ve hoşgörü bir hayli yüksekti. İstanbul'da hemen hemen her fikri yansıtan gazete ve dergiler çıkıyordu. Fakat İttihatçıların, kendilerine karşı çıkan gazetecileri öldürmeleri devam ediyordu ki, 9 Haziran 1910 akşamı Ahmed Samim İttihatçı fedailer tarafından öldürülmüştü.

Hakkı Paşa dönemindeki düzenlemelerin bir kısmı, Türkiye'nin kendi çıkarlarını düşünmeden yaptığı iyilikler olarak

tanımlanabilir. Örneğin 3 Temmuz 1910'da kabul edilen "Kiliseler Kanunu" gibi. 2.Abdülhamid'in özel bir dikkat gösterdiği bu konu çözümlenince, Balkan devletleri aralarında anlaşıp, Türkiye'ye karşı bir cephe oluşturma fırsatını bulmuşlardı.

Trablusgarp Savaşı (1911-1912)

Sadrazam Roma elçiliğinden gelmiş olmasına karşın, İtalya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı beslediği emperyalist emellerden habersiz görünmektedir. Aslında bu emelin 1908 sonrasında silinmiş olacağı kabul edilmiş olmalıdır. Çünkü Avrupa'nın dünyayı nasıl paylaştığı ve yeni emeller peşinde koştuğunun bilinmemesi olanaksızdır. Fransa'nın Cezayir ve Tunus'a, İngiltere'nin de Mısır'a yerleştiği bir ortamda İtalya'ya da Trablusgarp ayrılmıştı. İtalya buraya, öteki Avrupa ülkeleri gibi "medenileştirmek" amacıyla girecekti. Bu Osmanlı Devleti tarafından bilinmediğinden Trablusgarp'taki bir kısım asker terhis edilmiş ve bir kısmı da Yemen'e gönderilmişti.
İtalya'nın 28 Eylül 1911'deki ültimatomu, hükümet için tam bir sürpriz oldu ve hemen istifa etti. 29 Eylülde İtalya ile savaş başladı; 11 Ekimde kıyıya asker çıkardılar. Az sayıdaki Türk kuvvetleri, yerli mücahitlerle işbirliği yaparak düşmanı durdurmaya çalıştılar. Bu arada ilerde Türkiye'nin kaderinde etkili olacak Enver, Mustafa Kemal, Fethi gibi genç subaylar, hemen gelerek buradaki mücadeleye katıldılar. Denizde de devam eden savaş sırasında güçlü İtalyan donanması, başta Rodos olmak üzere on iki adayı işgal etti. Türkler İtalyanlar'ı denize dökemediler; İtalyanlar da kıyıdan içerilere nüfuz edemediler. Mücadele böylece devam ederken, Balkanlar'daki durum da 1912 yazında karışmıştı. Bu nedenle İtalyanlar ile anlaşmak gerektiğinden, 15 Ekim 1912 **Uşi Antlaşması** ile Türkiye Trablusgarp'tan çekildi. Bununla beraber bir kısım Türk birlikleri, Afrika içlerindeki mücadelelerini 1918 yılı sonlarına kadar devam ettirdiler.

İç Siyasal Çalkantı

1908 sonrasında birçok siyasal parti kurulmuş olmasına karşın, en önemlisi İttihat ve Terakki idi. Önce gizli bir komite, daha sonra da siyasal programını ilan ederek bir siyasal parti/fırka hüviyetine girdi. Yöntemleri ise eski komitecilik dönemlerine dayanıyor, aleyhinde bulunanları tehdit ediyor, direnirse öldürülüyorlardı. 2. Meşrutiyet'in ilanındaki paylarını abarttıklarından 1908 sonrasında önceleri daha etkin olan haklarındaki duygular, giderek gerilemeye başlamıştı. Bu arada 2.Abdülhamid'in yıllardır kurduğu otoritenin 1908 ortalarında aniden yok olması, ülkedeki bütün kurumlarda bir buhran yaratmıştı. Bu otorite boşluğunun giderilmesi gerekiyordu.
İlk dönemde İttihatçılara karşı 1 Eylül 1908'de kurulan Ahrar Fırkası dikkati çekiyor. En önemli fikir adamı olarak da "âdem-i merkeziyet" esasındaki görüşleriyle Prens Sabahaddin sayılabilir. Prens Sabahaddin'in yanındaki kişilerin bazı yabancı devletlerle ilişkileri de söz konusu olabiliyordu. İttihat ve Terakki ilk mecliste çoğunluğu elinde tutmasına karşın, zamanla bunu kaybetmeye başlamıştı. Bunun üzerine, Kanun-ı Esasi'nin öngördüğü koşullar oluşturularak padişahın 18 Ocak 1912'de Meclis-i Mebusanı feshetmesi sağlandı. Mart ayında bütün ülkede seçimler yapıldı. İttihat ve Terakki siyasal örgütlenmesini tamamlamış, seçim sandıklarına da adamlarını yerleştirmişti. Bu nedenle bütün yurttaki seçimleri çoğunlukla İttihat ve Terakki adayları

Üst sol: Balkan Savaşı'nda Edirne komutanı olan ve bu kenti düşmanlara karşı kahramanca savunan Şükrü Paşa'nın bir resmi. Sağ: Kâmil Paşa kabinesine karşı Bâb-ı Ali önünde halkın yaptığı gösteriler. Alt: İtalyanlar ile yapılan Trablusgarb Savaşı'nda görev alan Mustafa Kemal ve arkadaşlarını gösteren bir resim

kazandılar. İttihatçı çoğunluğun oluşturduğu meclis, 18 Nisan 1912'de çalışmalarına yeniden başladı.
Bu gelişmeler üzerine, ordu içinde Halaskâr Zabitan grubu adı altında yeni bir örgüt İstanbul'da etkili olmaya başladı. Bu topluluk hükümete bir muhtıra vererek Harbiye Nazırı (Mahmud Şevket Paşa) ile bazı bakanların istifasını istedi. Bunun üzerine, 15 Temmuzda Meclis-i Mebusan'dan güvenoyu almasına karşın, Said Paşa Hükümeti 16 Temmuzda istifa etti. Yeni hükümeti 22 Temmuzda Ahmed Muhtar Paşa kurdu ki, içinde Kâmil Paşa, Hüseyin Hilmi Paşa ve Avlonyalı Ferit Paşa gibi birçok eski sadrazam vardı. Bu hükümet 4 Ağustos 1912'de Meclisi feshettirdi; İttihat ve Terakki böylece muhalefete geçmiş oldu.

Balkan Savaşı (1912-1913)

İtalyanlar'ın Trablusgarp'a saldırması, yani Osmanlı Devleti'nin yeniden parçalanmaya başlanması Balkan devletlerinin de arzularını kamçıladı. Bu sırada devletin içine düştüğü bu zayıf andan yararlanmak için aralarında anlaşmaya başladılar. Bulgaristan önce Sırbistan ile (13 Mart 1912), daha sonra da Yunanistan ile (29 Mayıs 1912) anlaşmış, daha sonra Karadağ da (Haziranda) bu ittifaka katılmıştı. Romanya da bu olaylara karışmaktan kendini alamadı.
Ağustos sonlarında Bulgarlar savaş hazırlıklarına başlamışlardı. Görünüşte Makedonya'da ıslahat isteniyordu. Devletin bu konudaki çabaları yanında, gerginliği yatıştırma çareleri de aranıyordu. Hatta yatıştırıcı bir etkisi olur diye, bir kısım asker de terhis edildi. Bu arada muhalefetteki İttihat ve Terakki, gürültülü savaş mitingleri düzenliyordu. Olayların giderek gelişmesiyle savaş kaçınılmaz bir hal aldı. Karadağ 8 Ekim 1912'de savaş ilan etti; bunun üzerine Osmanlı Devleti, 17 Ekimde Sırbistan ve Bulgaristan'a savaş ilan etti; çok geçmeden Yunanistan da savaşa katıldı.
Savaş başlıca iki cephede oldu. Sırp, Karadağ ve Yunan orduları Batı cephesine yüklendiler. Sırplar ile 23-24 Ekimde yapılan Kumanova Savaşı'nı kaybeden Türk kuvvetleri, birçok kayıp vererek gerilemişti. Yunanlıların karşısındaki birlikler de direnmediler. Yunanlılar 9 Kasım günü teslim olan Selanik'e girdiler. Bu sırada İşkodra kalesi Karadağlılara, Yanya da Yunanlılara karşı savunmalarına devam ediyorlardı.
Doğuda Bulgarlar, Türk Ordusunun ileri harekâtını 21-23 Ekimde durdurarak karşı saldırıya geçtiler. 28-31 Ekimde Pınarhisar-Lüleburgaz Savaşı'nı kaybeden Türk kuvvetleri Çatalca hattına çekildi. Bulgarlar 15 Kasımdan itibaren bu hatta saldırdılar. Bu ve 19 Kasıma kadar devam eden öteki saldırılar durduruldu. Bu arada Edirne kalesi de savunmasına devam ediyordu.
Balkan Savaşı'nda Türk kuvvetleri kısa zamanda yenilmişlerdi. Bu, yakın tarihimizin en kısa süren savaşlarından birisidir. Bu durumda ateşkesten başka çare yoktu. 3 Aralık 1912'de mütareke imzalandı; bu sırada en çok üzerinde durulan konu Edirne'nin durumuydu. Ancak İşkodra ve Yanya'yı kuşatan Karadağ ve Yunanistan bu mütarekeyi kabul etmemişlerdi.
Barış görüşmeleri devam ederken, Edirne'nin durumu büyük yankılar uyandırıyor, muhalefetteki İttihatçılar, hükümetin Edirne'yi Bulgarlara sattığını ortalığa yayıyorlardı. Bu arada 23 Ocak 1913'te İttihatçılar vurucu güçlerini toplayarak Bâb-ı Âli'yi bastılar; Harbiye Nazırı Nazım Paşa öldürüldü. Sadrazam Kâmil Paşa silah zoruyla istifa ettirildi. Yeni hükümeti de Mahmud Şevket Paşa kurdu.
3 Şubat 1913'te yeniden başlayan savaşta, Şarköy'e yapılmak

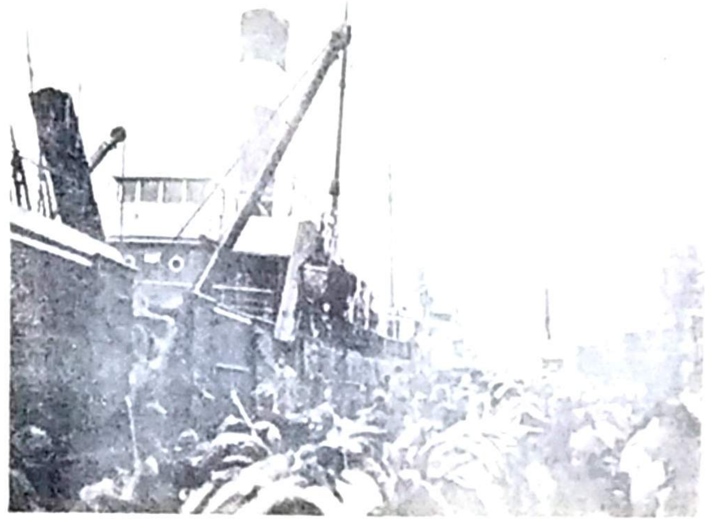
Üst: İttihat ve Terakkı Partisi'nin Bâb-ı Âli baskını sırasında Ömer Naci Bey'in yaptığı konuşmayı izleyen askerler. Alt: Harbiye Nazırı Nazım Paşa'nın cenaze töreni Süleymaniye Camii önünde.

istenen çıkartma başarılı olamadı. Öte yandan direnmekte olan kaleler de düştüler: Yanya 6 Martta Yunanlılara, Edirne 26 Martta Bulgarlara ve İşkodra da 22 Nisan 1913'te Karadağlılar'ın eline geçti. Bu arada Yunan donanması da Sisam ve öteki adaları ele geçirmişti. Bu durumda hükümet zorunlu olarak mütareke, daha sonra da barış anlaşmasını imzaladı (30 Mayıs 1913). Fakat Osmanlılar'ın bıraktığı toprakların paylaşılması yüzünden Balkan devletleri arasında çatışma çıktı. Yunanlılar ve Sırplar 29 Haziranda anıden Bulgarlara saldırdılar. Bunun üzerine Türk kuvvetleri 15 Temmuzdan itibaren ilerleyip 22 Temmuzda Edirne'yi aldılar. Meriç'in batısındaki Dimetoka yöresi de ele geçirildi. Bulgarlar ile 31 Temmuzda mütareke, 29 Eylülde barış yapıldı. Bu sırada batıda sadece Bulgarlar ile sınır bulunmaktaydı. Meriç'in batısındaki Türk toprakları, Bulgaristan'ın 1.Dünya Savaşı'na girmesi için dönemin İttihatçı hükümeti tarafından Bulgarlara terk edilecektir: 19 Eylül 1915.
İttihatçıların bir darbe ile iktidarı ele geçirmeleri tepki yaratmıştı. Sadrazam Mahmud Şevket Paşa'yı hedef alan muhalifleri 11 Haziran 1913'te onu öldürdüler. Bu suikastten haberi olan İttihatçılar, aslında istemedikleri bu paşadan kurtulmak, hem de muhaliflerini temizlemek istemişlerdi. Bundan sonra İttihat ve Terakki'nin genç kadrosu ön plana çıktı. Örneğin Kaymakam (Yarbay) Enver Bey, iki rütbe birden alıp "mirliva" ve Harbiye Nazırı oldu (3 Ocak 1914). Bu sırada sadrazam, birçok önemli fikir eserinin sahibi olan Said Halim Paşa idi.
Yeni dönemde seçimler tekrar yapıldı; İttihatçı milletvekillerinden oluşan meclis, ılk toplantısını 14 Mayıs 1914'te yaptı. Bu sırada, 1914 Haziranında Sakız Adası'nın Yunanistan'a katılması yüzünden Türk-Yunan ilişkileri bir hayli sertleşmişti. Batı Anadolu'daki bir kısım Rumlar adalara göçe başlamışlardı.

1.Dünya Savaşı (1914-1918)

İttıhat ve Terakki hükümeti, ülkede özlenen otoriteyi kurmaya çalışıyor, kendi bildiğince yenileşme hareketlerine girişmek istiyordu. Ancak çok geçmeden, yıllardır beklenmekte olan bir dünya savaşının ilk belirtileri de ortaya çıktı. Çünkü Avrupa'da yeni bir güç olarak ortaya çıkan Almanya, Fransa'dan 1870 yenilgisinin öcünü almak çabaları yanında, ekonomik gücü ile İngiltere'yi de korkutuyordu. Bu nedenle İngiltere ve Almanya iki düşman güç olarak belirdi. Çevrelerinde de öteki müttefikleri vardı.
28 Haziran 1914'te Saraybosna'da, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu veliahtının öldürülmesi, Avusturya ile Sırbistan'ı karşı karşıya getirdi. Sırbistan'ı ise Rusya destekliyordu. Avusturya'nın 28 Temmuzda Sırbistan'a saldırması üzerine Rusya seferberlik ilan etti. Buna Almanya 1 Ağustosta seferberlik, aynı zamanda Rusya'ya savaş ilanı ile karşılık verdi. Çok geçmeden Fransa ve İngiltere de Rusya'nın yanında savaşa girdiler. Almanlar Rusları oyalayarak öncelikle Fransa'yı saf dışı bırakmak istiyorlardı. Ancak Paris üzerine yürüyen Alman orduları durduruldu.
Avrupa'da Almanya ile İngiltere'nin giriştikleri dünya egemenliği savaşının görünürde Türkiye ile doğrudan bir ilgisi yoktu. Ancak yine de güçlü durumda bulunması için 2 Ağustosta seferberlik ilan edilmişti. Avrupa devletlerine yapılan önerilerin reddi üzerine de, yine aynı gün Almanya ile bir ittifak imzalandı. Avrupa'da savaşın gidişi belli olmadan Türkiye'nin savaşa katılması söz konusu olamazdı. Fakat Enver Paşa'ya göre savaşın sonunda Alman zaferi

kesindi; dolayısıyla savaş sonundaki durumdan yararlanmak için geç kalınmaması gerekiyordu. Bu arada Balkan Savaşı'nın kötü anılarının yine bir savaşla silinmesi için güçlü bir akım da vardı. Bu nedenle Enver Paşa, Balkan Savaşı yenilgisinin öcünü alma duygularını canlı tutmaya çalışıyordu.

Türkiye 19. yüzyıl boyunca bazı sorunlarla uğraştığı gibi, bunların bir kısmı 1908 sonrasına da kalmıştı. Bunların içinde Makedonya ve özellikle Ermeni sorunu sayılabilir. 1908 sonrasında bir de Arnavutluk sorunu ortaya çıkmıştı. Fakat gerek bu, gerekse Makedonya sorunları 1912-1913 Balkan Savaşı'nda Türkiye'nin aleyhine çözümlenmişlerdir. Geride kalan Ermeni sorunu yanında 1.Dünya Savaşı'na giden yıllarda yeni bir sorun gündeme getirildi: Arap sorunu.

Ülkenin Türkler'den sonra en kalabalık topluluğu olan Araplar'ın bağımsızlığını veya özerkliğini amaç edinen birtakım girişimler eskiden beri vardı. Lübnan'da Hıristiyanlara daha 1860'lardan beri bazı haklar verilmişti. Ancak Araplar içinde, Osmanlı aydınları içinde olduğu gibi, Halifenin etrafında birleşme yanlıları ile, bağımsızlık yanlıları da bulunuyordu. Bu iki fikir etrafında toplanan Arap aydınları, 1.Dünya Savaşı'na girildiği sırada Osmanlı Devleti'ne düşman tarafın büyük teşvik ve kışkırtmaları ile karşılaşacaklardır.

Türkiye 1.Dünya Savaşı'nda, belli başlı bu iki sorun, Ermeni ve Arap sorunları ile girecek, bunlardan Ermeni sorununu olumlu, fakat ikincisini, savaştaki yenilgi nedeniyle olumsuz çözümleyecektir. Üstelik 1.Dünya Savaşı yenilgisi Osmanlı Devleti'nin başına yepyeni bir sorun, Rum sorununu açacaktır. Rum sorunu, bir bakıma Milli Mücadele'nin etki yapıcı unsurlarından olduğundan, daha ileride söz konusu edilecektir.

Türkiye bu konularla uğraştığı sıralarda İngiliz savaş gemilerinin kovaladığı iki Alman savaş gemisinin (Goeben ve Bresleau) Çanakkale Boğazı'ndan 11 Ağustosta Türk sularına girmesi bir buhran yarattı. Fakat gemilerin satın alındığı bildirildi ve Türk bayrağı çekildi. Bu sırada Türkiye, yüzyıllardır yabancılara verilen her türlü hak ve imtiyazların, yani kapitülasyonların 1 Ekim 1914'ten itibaren geçersiz olduğunu 9 Eylül 1914'te ilan etti. Ancak bu, savaş nedeniyle tam bir kesinlik kazanamadı.

Savaşa girmek isteyenlerin baskısı her geçen gün artıyordu. Oysa savaşın sonunda ortaya çıkacak durumdan Türkiye'nin nasıl yararlanacağına ilişkin bir anlaşma bile yoktu. Üstelik Trakya'da sınır sadece Bulgarlar ile vardı ve onlar da müttefik durumundaydılar. Ayrıca bu bölgedeki bir kısım Türk toprakları Bulgarlara terk edilecekti. Sonuçta savaşa bir oldu-bitti biçiminde girildi. Ekim sonlarında Karadeniz'e açılan Türk donanması, 29 Ekimde Rus limanlarını bombalamıştı. Bunun üzerine Rusya 2, İngiltere 4, Fransa da 5 Kasım 1914 tarihlerinde Türkiye'ye savaş ilan ettiler. Osmanlı Devleti de bu devletlere 12 Kasım 1914'te savaş ilan etti; 14 Kasım günü de "Cihad-ı Ekber" ilan edildi.

Türk orduları zaten seferber durumda olduklarından derhal yeni koşullara uyabildiler. Bu arada ülkenin geniş sınırları nedeniyle, Türk birlikleri de dağılmışlardı. Savaşların belli başlı cephelere göre harekâtı şöyle gelişti:

a. Kafkas Cephesi: Savaşın başlaması ile birlikte Türk Ordusu, bizzat Enver Paşa'nın komutasında cüretli bir saldırıya geçti. Fakat 21 Aralıkta başlayan bu saldırı, çetin kış koşulları, ağır hastalıklar yüzünden başarılı olamadı. Ocak başlarında Türk birlikleri çok ağır kayıplara uğramışlardı. Türk birliklerinin zayıflamasından yararlanan Rus saldırıları sonraki tarihlerde gittikçe gelişti. Bu bölgede

Üst: Çanakkale Savaşları sırasında 3.Kolordu karargâhı önünde Enver Paşa, Esad Paşa, Fahrettin Altay, İsmet İnönü, Kemal Ohri ve Hasan Rıza Soyak. Alt: Balkan Savaşı sonunda Trakya'dan İstanbul'a göç edenler Bâb-ı Âli önünde. Yan sayfa sol üst: Balkan Savaşı sırasında Çatalca önünde düşman hatlarına çok yakın siperlerde çarpışan bir Türk birliği. Sağ: Savaşa giden bir askeri birlik Galata rıhtımında gemilere binerken. Alt sol: Balkan Savaşı'nda tutsak edilen Bulgarlar İzmit'e sevkedilirken. Sağ: Selimiye Kışlası önünde Bulgar tutsakları

oturan Ermeniler de Ruslara destek oluyorlardı. Van Ermenileri ayaklanmışlar, çok geçmeden de kent Ruslar'ın eline geçmişti: 6 Mayıs 1915. Bunun üzerine Ermeniler'in ülkenin iç kısımlarına göçürülmesine başlandı: 24 Nisan 1915.

Rus ilerleyişi ile Erzurum ve Muş (16 Şubat 1916) düştükten başka, Bitlis (3 Mart) ve Trabzon (18 Nisan) Ruslar'ın eline geçti. Çok geçmeden Bayburt (15 Temmuz) ve Erzincan (25 Temmuz) da kaybedildi. Ruslar'ın sol kanadını zorlamak için Diyarbakır yöresine yığınak yapan 2.Ordu, Ağustosta saldırıya başladı. Bu orduda kolordu komutanı olan Mustafa Kemal Paşa, Muş ve Bitlis'i geri aldı. Bu cephedeki savaş harekâtı 1917 yılındaki ihtilalden bir hayli etkilendi. Şubat ihtilali ile harekât duraklamış, Kasım ihtilalinden sonra da Rus birlikleri çözülmüştür. Bunun üzerine önce mütareke, daha sonra da **Brestlitovsk Antlaşması** yapılmış, Türk birlikleri ilerlemeye başlamışlardı. Hatta bir kısım Türk birlikleri 1918 Eylülünde Bakû'ye kadar gitmişlerdir.

b. Çanakkale Cephesi: Bir cephe olarak değil, fakat 1.Dünya Savaşı'nda bir süre büyük mücadelelere sahne olan bir yerdir. Daha 1915 başlarından itibaren başlayan deniz harekâtı, 18 Martta büyük bir saldırı biçiminde devam etmiştir. Ancak ağır kayıplar veren düşman donanması çekilmek zorunda kaldı. Karadan çıkartma için hazırlıklar yapıldığı sırada Kaymakam (Yarbay) Mustafa Kemal, 19. Fırka (Tümen) komutanı bulunuyordu. 25 Nisan 1915 günü yapılan çıkartmada tümeni ile yaptığı müdahale sonucunda savaşın gidişine etkili olmuştu. Arıburnu ve Seddülbahir yöresindeki mücadele bir sonuç vermeyince, İngilizler Ağustos başlarında Anafartalar yöresine yeniden büyük kuvvetler çıkardılar. Mustafa Kemal bir süre sonra bu bölgenin komutanı oldu; karşı saldırıyla İngilizlere fırsat vermedi. Savaş çok geçmeden bir siper savaşı halini aldı. 1915 sonlarında çekilmeye başlayan düşman, son birliklerini de 9 Ocak gecesi geriye aldı.

Çanakkale savaşları, ileride Türkiye'nin kaderini etkileyecek olan Mustafa Kemal'in askeri deha ve yeteneklerini geniş ölçüde gösterdiği bir meydan oldu.

c. Irak Cephesi: İngilizler'in 1914 sonlarında Basra'ya asker çıkarmaları ile başlayan savaşlar, önceleri İngilizler'in üstünlüğü ile geçiyordu. Hatta kuzeyde ilerleyen İngilizler Kut'u da almışlardı. Ancak burada Türk birliklerince durduruldular; hatta kuşatılarak 29 Nisan 1916'da 14.000'e yakın İngiliz askeri tutsak alındı. Çok geçmeden yeniden güçlenen İngilizler, ilerlemelerine devam ederek 24 Şubat 1917'de Kut'u, 11 Martta ise Bağdad'ı aldılar. Ancak bu yöredeki Türk direnci devam etti. 6.Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa, Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada hâlâ Musul'un güneyinde bulunuyordu.

d. Filistin/Suriye Cephesi: Türk Ordusu, daha savaş başında, İngilizlere önemli bir darbe vurmak amacıyla Kanal Harekâtına girişmişti. Bahriye Nazırı ve yöredeki 4.Ordu Komutanı olan Cemal Paşa'nın birlikleri 1915 Ocak ayında Sina Çölü'nü geçerek Şubat başında Süveyş kanalına yanaştılar. 2/3 Şubat gecesi yapılan harekât başarılı olamayınca Türk birlikleri çekildiler. 27 Temmuz 1916'da yapılan İkinci Kanal Harekâtı da başarılı olamamıştı.

Uzun süredir hazırlanan İngilizler'in 26 Mart 1917'deki saldırıları durdurulmuş, 17-19 Nisan 1917'deki 2.Gazze Savaşı'nı da Türkler kazanmıştı. Fakat 6 Kasımda başlayan 3.Gazze savaşları sonucunda Türkler Kudüs'ü boşaltmak zorunda kaldılar; böylece Kudüs 9 Aralık 1917'de İngilizler'in eline geçti. Bu sırada 1916 Haziranında ayaklanan Şerif Hüseyin ve diğer İngiliz yanlısı Araplar da Türk kuvvetlerini

tehdit ediyorlardı.
Türk Ordusu 1918 ilkbaharında birinci ve ikinci Şeria savaşları ile İngiliz saldırılarını yeniden durdurdu. Üç orduya bölünen bu cephe birlikleri (4.Mersinli Cemal Paşa; 7. Mustafa Kemal Paşa, 8. Cevat Paşa), Yıldırım Orduları Grubu adı altında Liman von Sanders'in emrindeydiler. 19 Eylüldeki İngiliz saldırısına Sanders'in fazla önem vermemesi yüzünden, İngiliz saldırısı tehlikeli biçimde gelişmiş, Türk Orduları hızla kuzeye çekilmek zorunda kalmışlardı. Şam 1 Ekimde düşmüş, Haleb de 27 Ekimde İngilizler'in eline geçmiştir. Suriye cephesindeki yenilgi, İstanbul'da derin yankı uyandırarak mütareke imzalanmasına etkili olacaktır.

e. Diğer Cepheler: 1.Dünya Savaşı Osmanlı Devleti'nin sonu olmakla beraber, savaş sırasında Türk birlikleri çok geniş alanlara yayılmışlardı. Bir kısım Türk birlikleri Afrika içlerinde mücadele ederken, bir diğer güçlü Türk tümeni Yemen'de Aden'i tehdit ediyordu. Medine kentinin savunulması için de önemli kuvvetler ayrılmıştı.
Makedonya ve Galiçya'ya da müttefiklerle savaşmak üzere seçkin Türk birlikleri gönderilmişti. Bu Türk birlikleri Bulgar ve Avusturyalılar'ın yanında gerçekten önemli başarılar kazandılar.
İran içlerinden Hindistan yönüne de saldırılar düşünülmüş, ancak bu gerçekleşmemiştir. Bununla beraber, İran içlerinde birleşmek isteyen Rus ve İngilizler'in bu girişimi başarıyla engellenmiştir.
Rusya'daki Kırım istilasından sonra Kafkaslar'da yeni kurulan devletlerden Azerbaycan'ı desteklemek için bir kısım Türk kuvvetleri Bakû'ye kadar ilerlediler.

6.MEHMED VAHİDEDDİN (1918-1922)

Abdülmecid'in oğlu olan son Osmanlı Padişahı Vahideddin, 5.Mehmed Reşad'ın ölümü üzerine 4 Temmuz 1918'de tahta çıktı. 1.Dünya Savaşı'nın sona ermek üzere olduğu bir sırada Vahideddin'in tahta çıkması, Mustafa Kemal Paşa açısından da son derece önemlidir. Çünkü veliaht Vahideddin'in 1917 sonlarındaki Almanya gezisinde Mustafa Kemal Paşa Türk Ordusunun temsilcisi olarak bulunuyordu. Böylece bu uzun gezide birbirlerini yakından tanımış, meziyetlerini öğrenmişlerdi. Nitekim Mustafa Kemal Paşa, tedavi için bulunduğu Karsbad'dan Vahideddin padişah olunca dönmüş, onun isteği ile Suriye cephesindeki 7.Orduya komutan atanmıştı.

Mondros Mütarekesi

1.Mütareke Öncesi: 1918 Eylülünde Makedonya cephesinde Bulgar ordusu yenilince, Bulgarlar mütareke istediler. Bulgarlar'ın mütareke istemeleri İstanbul'da yankılar uyandırdı. Çünkü Trakya'dan İstanbul'a yönelecek bir saldırıya karşı hiçbir askeri birlik bulunmuyordu. Uzak cephelerden asker getirilmesi ise uzun zaman alırdı. Bu sırada zaten Suriye cephesindeki İngiliz saldırısı da gelişmiş, Türk Orduları hızla kuzeye çekiliyordu. 1918 Martından beri sadrazam olan Talat Paşa mütareke imzalayacak bir hükümetin kurulmasına fırsat vermek için 8 Ekimde istifa etti. İstanbul'da yeni hükümetin kuruluş hazırlıkları sırasında, bir telgrafı dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa'nın da adı geçer. Mustafa Kemal Paşa, bir zamanlar kendisi gibi savaşa girilmesine karşı olan Ahmed İzzet Paşa'nın kuracağı hükümette Harbiye Nazırı olmak istiyordu. Ancak 14 Ekim 1918'de kurulan yeni hükümette bu görevi, bizzat Sadrazam Ahmed İzzet Paşa üstlenmişti. Hükümet, 1.Dünya Savaşı sırasında İngilizler ile teması kesmeyen İzmir Valisi Rahmi Bey aracılığıyla mütareke için başvurdu. İngilizler buna,

Üst sol: Son Osmanlı Padişahı 6. Mehmed Vahideddin'e (1918-1922) ait bir portre. Padişah Portreleri Galerisi. Topkapı Sarayı Müzesi-İstanbul. Sağ: Saltanatın kaldırılmasından sonra sadece halife sıfatını taşıyan Abdülmecid Efendi. 3 Mart 1924'te Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından hilafetin kaldırılmasıyla Osmanlı sülalesinin tüm üyeleri yurt dışına çıkarılmış, böylece saltanatın yanı sıra hilafet de tarihe karışmıştır. Alt: Çanakkale Savaşlarında Türk Deniz Kuvvetleri. Yan sayfa sol üst: Çanakkale Savaşlarında 19. Fırka karargâhı önünde fırka komutanı Mustafa Kemal Bey, Esad Paşa ve Edirne Valisi Adil Bey. Alt: Çanakkale Savaşlarında Türk siperleri. Sağ: Çanakkale Savaşlarında 3. Kolordu karargâhı önünde Mustafa Kemal Bey ve arkadaşları

Suriye cephesindeki başarıları kesinleşince olumlu karşılık verdiler. Bunun üzerine Rauf (Orbay) Bey başkanlığındaki Türk heyeti, Limni Adası'nın Mondros limanındaki İngiliz filosu komutanı Amiral Caltroph ile görüşmelere başladı.

2. Mütareke Hükümleri: Mondros Mütarekesi'nin belli başlı hükümleri şöyle sıralanabilir:

1. İstanbul ve Çanakkale boğazları açılacak, buralarda ve Karadeniz'deki mayınlı alanlar bildirilip temizlenecektir. Kıyıları koruyacak miktarın dışındaki Türk savaş gemileri, gösterilecek limanlarda kalacaklardır (1., 2., 3. ve 6. maddeler).
2. Sınırların korunmasını ve iç düzeni sağlayacak sayıdan fazla asker terhis edilecek, bunların silah ve donanımı denetlenecektir (5. madde).
3. İtilaf devletleri güvenliklerinin tehlikeye düşmesi halinde herhangi bir yeri işgal edebileceklerdir (7. madde).
4. Hükümetin yazışmaları dışında telgraf ve telsiz haberleşmesi denetlenecektir. Toros tünelleri inşa edilecektir. (10. ve 12. maddeler).
5. İtilaf devletleri demiryollarından, ticaret gemilerinden, limanlardaki onarım araçlarından yararlanabilecek, kömür ve yağ gibi maddeleri alabileceklerdir. Bahri, askeri ve ticari malzemenin tahribinin önüne geçilecektir (8., 9., 13. ve 14. maddeler).
6. İran ve Kafkasya'da bulunan Türk kuvvetleri savaştan önceki sınırlara çekilecektir. Hicaz, Asir, Yemen, Suriye, Irak, Trablus ve Bingazi'deki Türk birlikleri en yakın İtilaf komutanına teslim olacaklardır. İtilaf devletleri demiryollarından yararlanıp Kafkasya ve Bakû'yü işgal edebileceklerdir. (11., 15., 16. ve 17. maddeler).
7. Asker ve sivil, Alman ve Avusturya uyruğunda olanlar en kısa zamanda Türkiye'den ayrılacak; Osmanlı hükümeti bu devletlerle işbirliğini kesecektir. (19. ve 23. maddeler)
8. İtilaf devletleri ve Ermeni tutsakları derhal serbest bırakılacak, Türk tutsakları ise onların emrinde kalacaktır (4. ve 22. maddeler).
9. Doğu Anadolu vilayetlerinde (Erzurum, Van, Bitlis, Sivas, Elazığ ve Diyarbakır) bir karışıklık olursa işgal hakkı doğacaktır (24. maddeler).
10. Her türlü savaş hali 31 Ekim gece yarısından itibaren kesilecektir (25. madde).

Mondros Mütarekesi'nin metni gözden geçirildiği zaman, Türkiye'nin sonunu işaretleyen hükümler getirdiği anlaşılır. Bir mütarekede bulunması olağan maddelerin dışında, adaletli olmayan bir hayli maddenin mütareke metninde yer aldığı görülür. Örneğin savaş tutsaklarının karşılıklı değil, tek yanlı salıverilmesi gibi. Bu arada "güvenliklerinin tehlikeye düşmesi" gerekçesiyle, ülkenin istenilen yerini işgale olanak veren 7. madde de çok önemlidir. Buna dayanılarak ülke içinde birçok kent ve kasaba işgal edilmeye başlanmıştır. Hatta İzmir kentinin de Yunanlılar tarafından bu madde gerekçe gösterilerek işgal edildiğini hatırlatmak yeterlidir.

Mondros Mütarekesi'nde "Suriye" veya "Irak" gibi, o yıllarda kesin sınırları belirlenmemiş coğrafi terimlerin kullanılmış olması da, bu maddenin istismarına yol açmıştır. İngilizler buna dayanarak Musul'daki Türk birliklerinin "Irak"ta olduğunu iddia edip, teslim olmalarını istemişlerdi.

Aynı şekilde "İskenderun"daki Türk kuvvetleri de, bu sırada İtilaf devletleri tarafından "Suriye"de sayılmıştır. Bu istekler nedeniyle direnilmişse de, yine de bir hayli kayba uğranılmıştır.

Sevr Antlaşması'na Göre Osmanlı İmp.

Sevr Antlaşması (10 Ağustos 1920)

Mondros Mütarekesi'nden sonra, Osmanlı Devleti ile yapılacak olan barış hazırlıkları, İtilaf devletleri arasında en sona bırakılmıştı. Daha önce Almanya, Avusturya ve Bulgaristan gibi devletlerle barış imzalamayı tercih etmişlerdi. Bu arada Osmanlı hükümetleri barış görüşmelerinde izlenecek siyaset konusunda tam bir fikir birliğine varamamışlardı.
2 Kasım gecesi, İttihat ve Terakki'nin önde gelen liderleri yurt dışına kaçınca, mütarekeyi yapan Ahmed İzzet Paşa hükümeti istifa etti (8 Kasım). Oysa bu buhranlı günlerde sağlam ve kuvvetli bir hükümetin işbaşında olması gerekiyordu. 11 Kasım günü yeni hükümeti Tevfik Paşa kurmuş, çok geçmeden Meclis-i Mebusan'dan güvenoyu da almıştı. Fakat bu sırada İstanbul'a gelen (13 Kasım) Mustafa Kemal Paşa'nın da teşvikiyle Ahmed İzzet Paşa yeniden hükümeti kurmak için mecliste bazı temaslar yapıyordu. Bunu önlemek amacıyla Meclis-i Mebusan 21 Aralık 1918'de feshedildi. Savaş yıllarına ait faaliyetleri nedeniyle İttihat ve Terakki mensuplarına karşı olumsuz bir propaganda yürütülüyordu. Birçokları tutuklanmış olan bu devlet adamlarının bir kısmı, Ermenilere karşı kötü davranmakla da itham ediliyorlardı. Tevfik Paşa hükümeti, bu olayları hak ve adalet çizgisinde tutmaya çabalıyordu.
4 Mart 1919'da Damat Ferid Paşa sadrazam oldu; yukarıda sözü edilen tutuklamalar ve cezalandırmalar da bir hayli hızlanmıştı. Bu arada bizzat padişahın da izleyeceği siyaset konusunda kararsız olduğu anlaşılmaktadır. Ülkenin yenildiği, perişan olduğu bir gerçekti. Galipleri dengeleyecek hiçbir siyasi destek de söz konusu değildi. Bu ortamda ya her şeyi galiplerin insafına terk etmek ya da askeri bakımdan güçlü olmaya devam ederek direnmek tercih edilebilirdi. Bu iki görüşten ilkini Damat Ferid Paşa izliyor, ikinci siyaset de Tevfik Paşa'da en iyi biçimde sahibini buluyordu. Bu sırada bizzat padişahın da bu ikinci siyasete eğilimi olduğu anlaşılıyor. Çünkü bazı genç kolordu komutanlarının Anadolu'ya atandığının (Ali Fuad Cebesoy, Ankara'daki 20.Kolordu, Kâzım Karabekir, Erzurum'daki 15.Kolordu) bilincindedir. Nitekim Mustafa Kemal Paşa'yı 9.Ordu kıtaları müfettişliği ile Anadolu'ya gönderirken söyledikleri bunu göstermektedir.
Zaman zaman Sadrazam Damat Ferid Paşa'da en açık biçimde görülen siyasete göre, direnmek İngilizleri kızdıracak, ülkenin daha fazla zarara uğramasına yol açacaktır. Bu nedenle İngiliz siyaseti ile işbirliği, bu felaketli günleri geçiştirmenin tek yoludur. Ancak bu siyasetin sahipleri, İstanbul'da da sayıca az bir siyasetçi grubuydu. Asıl endişe edilen nokta, bu siyasilerin ülke yararına olmayacak bir barışı kabul etmeleri olasılığından doğuyordu. Bunun için hiç olmazsa ulusun temsilcilerinin, yani Meclis-i Mebusan'ın toplanması, Osmanlı Devleti'nin gelecekteki kaderine onların karar vermesi gerekiyordu. 1919 yılında mücadele verilen konu, ulusun bu konuda isteklerinin belirlenmesidir.
Ülkedeki yabancı işgaller, İstanbul'da da büyük endişe uyandırıyordu. Ülkenin sınırlarının belirlenmesi sırasında bazı yöre halkının büyük endişe içinde oldukları bir gerçekti. Antep, Trabzon, özellikle Erzurum, İzmir ve Edirne gibi yabancı isteklerin yoğunlaştığı yörelerin halkı, barış anlaşması hazırlıklarını daha büyük bir duyarlılıkla izliyordu. Bu hazırlıkların olumsuz yankıları geldikçe de, İstanbul hükümetine karşı duyulan güvensizlik daha da artıyor, kendi başlarına bir şeyler yapma çabasına giriyorlardı. 1918'in son ayları ile 1919 yılı bu türden

girişimlerle doludur. Buna karşılık İstanbul'da hâkim olan Damat Ferid Paşa düşüncesi, doğrudan hükümetin kararlarının esas olması ve bunun da İngiliz isteklerini karşılaması yolundaydı. Ancak Sivas Kongresi'nin sonunda, Eylül sonlarındaki baskılarla Damat Ferid Paşa iktidardan düşürüldü ve Ali Rıza Paşa hükümeti kurdu: 2 Ekim 1919. Meclis açılacak ve ulusun temsilcileri barışın esaslarını ortaya koyacaklardı.

Bu dönem Vahideddin'in yukarıda sözünü ettiğimiz iki siyasetinden birisinin güdüldüğü dönemdir. Askeri birlikler Harbiye Nezareti'nin emriyle güçlendiriliyor, Yunanlılar ile mücadele için Batı'ya yanaşılıyordu. Ancak bu arada İngilizler'in baskısı da unutulmamalıdır. 12 Ocakta toplanan meclis, barışın esaslarına ilişkin halkın kararını bir ant halinde kabul etti: Misak-ı Milli 28 Ocakta kabul edildi. Ancak bu karar İngilizler'in hoşuna gitmeyecek ve padişahı zorlamak için 16 Mart 1920'de doğrudan İstanbul'u işgal edecekler ve birçok milletvekilini tutuklayıp Malta'ya süreceklerdir. Sonuçta Damat Ferid Paşa son kez iktidara gelecektir: 5 Nisan 1920.

İstanbul hükümeti, Nisan başlarından itibaren Ankara'da beliren yeni yönetime karşı bütün silahlarıyla mücadeleye girişti. Önce şeyhülislam bir fetva yayınlayarak Kuvayı Milliye'nin asi ve mücadelenin padişah emri olduğunu her yere bildirdi (12 Nisan). Hükümet Türk Ordusuna emir veremeyecek durumda olduğundan yeni bir askeri örgüt, **Kuvayı İnzibatiye** kuruldu (18 Nisan) ve saldırıya geçti. Fakat bu çabalar da bir sonuç vermedi. Daha sonra Haziran ortalarında Yunanlılar ileri harekâta geçerek, Batı Anadolu'da birçok kent ve kasabayı, bu arada Bursa'yı da ele geçirdiler. Osmanlı Devleti ile barış bu sırada gündemde bulunuyordu. Bir kısım devlet adamlarının önerilen koşulların kabulüne olanak olmadığını belirtmelerine karşın, Damat Ferid Paşa Hükümeti bunu imzalamakta bir sakınca görmedi. 10 Ağustos 1920'de Sevr Barış Antlaşması imzalandı. Ancak Ankara'daki yeni yönetim bunu asla kabul etmeyeceğini bildirmişti.

Osmanlı hükümetinin barış anlaşmasını imzalaması, Damat Ferid Paşa'nın görevinin bitmesi demekti. Nitekim bu olumsuz barışın uyandırdığı tepkilerle istifa ederek 21 Ekim 1920'de Tevfik Paşa sadrazam oldu. Tevfik Paşa'nın bu hükümeti, 4 Kasım 1922'ye kadar görev yapmıştı. Bu hükümet de Ankara'daki yönetime elinden geldiğince yardımcı olmuştur. Gerek siyasi, gerekse askeri malzeme bakımından elinden geleni yapmıştır. Sonuç olarak, Ankara'daki yeni yönetimin giriştiği harekât sırasında, İstanbul'da Tevfik Paşa Hükümeti bulunmaktadır.

1 Kasım 1922'de Ankara'daki Türkiye Büyük Millet Meclisi saltanatı kaldırmış, İstanbul hükümetinin dayanağı kalmamıştı. İstanbul hükümeti bu gerçeği de kabul ederek 4 Kasım 1922'de istifa etmiş, kendi görevinin bittiğini ilan ederek 5 Kasımda Tevfik Paşa Bâb-ı Âli'ye gitmemiştir. Bu tarihten itibaren İstanbul, Ankara hükümetinin emrinde olmuştur.

1919 Temmuzundan itibaren Anadolu'da değişik bir hareket gelişmektedir. Bu hareketin İstanbul'dan görünüşü değişik, kendi içinden görünüşü değişiktir. 1919 yılında İstanbul hükümetinden ayrı bir yönetim söz konusu değildir. Hatta bu durum 18 Mart 1920'ye kadar devam eder. Ancak 16 Martta İstanbul'un işgali üzerine, Meclis-i Mebusan'ın bir kısım temsilcilerinin İngilizler tarafından tutuklanıp Malta'ya sürülmelerini protesto için çalışmalarını tatil etmesi, ertesi gün Mustafa Kemal'in Türk ulusunun temsilcilerini Ankara'ya çağırmasına ortam hazırlamıştı. Damat Ferid Paşa hükümetinin Meclis-i Mebusan'ı feshetmesi, 11 Nisanda da bu gelişmeyi engellememiştir. Böylece İstanbul'daki hukuki yönetimin yanında Ankara'da, Türk ulusunun temsilcilerinin oluşturduğu ve meclisin seçtiği hükümet 1920 Mayısından itibaren göreve başlamıştır.

Kuramsal olarak da olsa, 23 Nisan'dan itibaren Türkiye'de iki hükümet vardır; bu ikili yönetim 4 Kasım 1922'ye kadar devam edecek, bu tarihten itibaren tekrar tek hükümet halini alacaktır. Fakat kesin olan nokta, İstanbul hükümetinin, özellikle Damat Ferid Paşa hükümetlerinin, İzmit'ten öteye hükümlerinin geçmediğidir.

1 Kasım 1922'de saltanatın Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kaldırılması üzerine son Osmanlı Padişahı 6.Mehmed Vahideddin 17 Kasım 1922'de İngiliz zırhlısı Malaya'ya binerek İstanbul'dan ayrıldı. Önce Malta'ya, daha sonra Mekke'ye giden Vahideddin, son olarak San Remo kentine yerleşti ve bu kentte 16 Mayıs 1926'da öldü.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemindeki gündelik yaşamı işleyen bir gravür. Küçüksu Meydanı ve 3. Selim'in annesi Mihrişah Sultan adına yaptırdığı çeşme.

UYGARLIK

1. TOPRAK

Son toprak kaybına 1792'de uğrayan Osmanlı Devleti'nin toprakları çok geniş alanlara yayılıyordu. Kuzeyde Rusya'ya, batıda Tuna ve Avusturya'ya, güneyde Afrika içlerine, batıda Cezayir'in ötelerine, doğuda Kafkaslar ve İran'ın batı sınırları içinde yer alan devlet, çok geniş ve dünyanın en büyük devletlerinden biridir. Bu geniş alan içinde ülkenin idari örgütü, geçmiş yüzyıllardaki mükemmelliğini koruyamamakla beraber, görevini devam ettiriyordu. Buradaki topraklarda Osmanlı idari örgütünün benimsediği ayırımın yanında eski anıların da ad olarak devam ettiği görülüyor.

Osmanlı Devleti'ni meydana getiren sınırların içindeki alanın bugünkü ölçümlere göre yaklaşık 12.000.000 km^2 olduğu hesaplanmıştır. Aslında Afrika'daki sınırların nereye kadar uzandığını bilmek de güçtür. Bu sınırlar ancak 19.yüzyılın ikinci yarısında Avrupa devletleri bu yöredeki topraklara el atınca saptanmaya başlanmıştır. En iyi bilineni Avrupa'daki sınırlardır. 1876-78 buhranı sonucundaki Berlin Antlaşması, Osmanlı ülkesindeki toprakların önemli bir kısmının durumunu değiştirdi. Daha önceleri özerk, Osmanlı yönetimine bağlı sayılan Sırbistan, Romanya tamamen bağımsız oldukları gibi, yeni özerk yönetimler oluştu: Bulgaristan Rumeli-i şarki gibi. Bu arada Kıbrıs ve Bosna da yabancı işgali altındadır. Girit Adası da çok geçmeden özerk bir yönetime kavuşacaktır. 1908 yılı sonrasına kadar devam eden bu dönemle ilgili kayıtlar bir hayli çoktur ve verdikleri rakkamlar da birbirinden farklıdır.

Türkiye'nin 18.yüzyılın sonlarından itibaren en iyi bilinen ve az çok kesinlikle belirlenebilen sınırları , Avrupa'dakiler olmuştur. Buna karşılık Asya'da İran ile olan sınır az çok belirgin, fakat Kafkaslar'daki belirsizdir. Bu arada en belirsiz sınır Afrika içlerinde olandır. Çünkü yer yer Ekvator dolaylarına kadar inen sınır, burada yerleşik iskân olmaması, göçebelerin tabiliği ile de değişebilmektedir. 19.yüzyılın sonlarına doğru Avrupa devletleri bu yörelere el atınca sınırlar belirlenmeye başlanmıştır. Fakat kesin olan bir şey var ki, Osmanlı egemenliği Afrika içlerinde bir hayli güneye kadar inmektedir. Türk nüfusu özellikle 19.yüzyılda bu alanlarda belirgin hale gelmiştir.

Ülkenin sınırları ve kayıplarının, Avrupa devletlerinin geliştirdikleri harita yöntemleri ile saptanması gerekirken, Osmanlılar bunu kendileri çok geç yaptılar. Bunun yerine Osmanlılara daha az pay veren Avrupa kitaplarının verilerini nakletmekle yetindiler. Oysa haklarının savunulması için kendi değerlerinin bilinmesi gerekiyordu. Bu gereklilik ancak 1908 sonrasında kısmen anlaşılabilecektir.

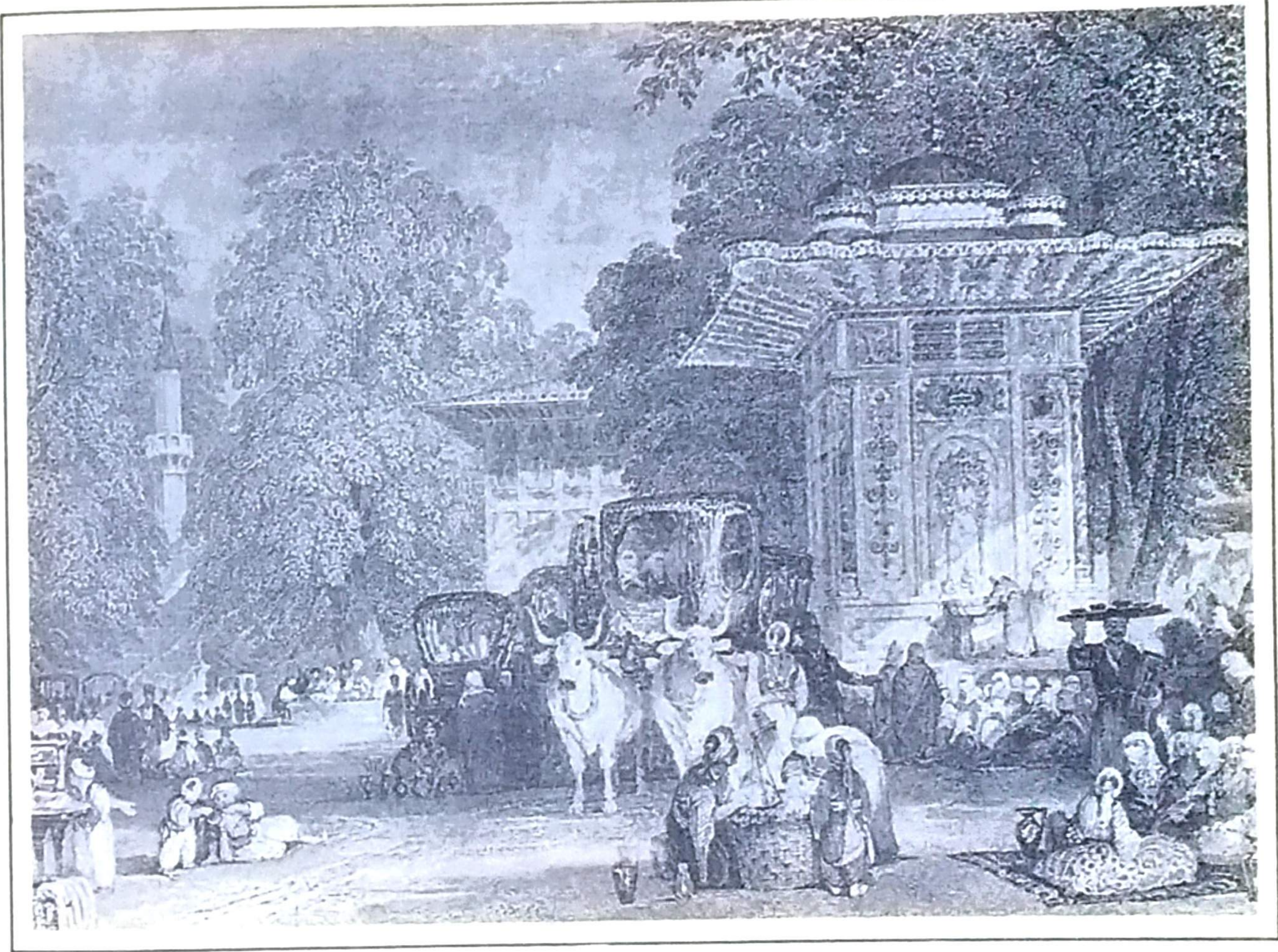
Sonuç olarak ülke, 1774'ten itibaren sürekli bir gerileme içinde bulunmuş, sınırlar değişmiş, bunun sonucunda eskiye oranla bir hayli küçülmüştür. Bu gerileme ülkenin Asya kısmında daha az, fakat Avrupa'da etkili olmuştur.

2. YÖNETİM

Çok geniş alanlara yayılan Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetimi klasik dönemden miras kalan bir örgütle yürütülegelmiştir.

İstanbul'da bulunan merkezi örgütün yanı sıra taşradaki idari örgüt de önemlidir. Taşrada da iki tür örgüt söz konusudur. Bunlardan ilki İstanbul'a bağlı ve onun atadığı vali, voyvoda gibi görevliler olup, bunların da altında yer alan görevliler bulunmaktadır.

Halkın özellikle kentlerde ayrı yönetimi vardır ve bunlar âyan denilen kişilerden oluşmaktadır. Âyanlardan biri baş âyandır ve resmi görevlilerle kent halkı arasındaki ilişkileri düzenler. Bir bakıma kent halkının haklarını resmi makamlar

karşısında korur.
Osmanlı devlet yönetiminde 1774'ten sonrasında da, bir önceki yüzyılların etkisi devam etmektedir. Özellikle vergi toplamada bu durum daha da belirgin ayrılıklar göstermektedir. Ülke yönetimindeki bu ayrılıklar Tanzimat dönemi görevlilerinin de dikkatini çekmiş ve bu farklılıkları bir araya toplayarak birleştirmek istemişlerdir.
Osmanlı Devleti her alanda olduğu gibi devlet yönetiminde de kendini Batı yöntemlerine göre değiştirmeden önce, geleneksel Osmanlı devlet örgütü hâkimdir. Bu örgütlenmede taşrada "eyalet" hâkim olmakla beraber, bazı sancaklar ayrılmış gibidir.
1834'lerden sonra bazı büyük eyaletler parçalandığı gibi, 1850'den sonra da gelişmeler olmuştur. 1850'ye doğru Osmanlı ülkesinde 35 eyalet, 142 sancak/liva ve 1320 kaza vardı. Ancak en önemli değişiklik 1864'te başlatıldı. Eski eyaletler "vilayet" adını aldı. Her vilayet sancak/livalara, onlar kazalara, kazalar da nahiye ve köylere bölündüler. Her idari birimin meclisleri, görevlileri ve görevleri belirlendi. Bunda Fransız idari örgütünün etkisi olmuştur. Bu örgütlenme önce Tuna vilayetinde denenmiş, sonraki tarihlerde öteki vilayetlerde de yaygınlaştırılmıştır. En çok 1867'de 13 yeni vilayet kurulmuş, 1871'de Girit ve 1876'da bütün ülke bu yeni örgütlenmeye geçmiştir.
Osmanlı Devleti'nin taşra örgütünü, bir liste halinde görmek yararlı olacaktır.
1830'larda eyaletler şöyle sıralanmaktaydı:

1. Rumeli
2. Anadolu
3. Karaman
4. Bosna
5. Silistre
6. Cezayir-i Bahr-i Sefîd
7. Maraş
8. Diyarbakır
9. Sivas
10. Adana
11. Erzurum
12. Şam
13. Trablus-şam
14. Sayda
15. Haleb
16. Rakka
17. Kars
18. Çıldır
19. Trabzon
20. Van
21. Habeş
22. Kandiye
23. Şehr-i Zor
24. Musul
25. Bağdad
26. Basra
27. Mısır
28. Trablus-garb
29. Tunus

Son yıllarda kaybedilen savaşların sonucu olarak bir kısım vilayet ve livalar/sancaklar elden çıkmakla beraber, Anadolu içindeki bu idari örgütlenme Cumhuriyet öncesine kadar devam etmiştir. Hatta bu esas içinde bağımsız sancakların sayısı (mutasarrıflık adı altında) daha da artacaktır. Cumhuriyetin ilk yıllarında eski vilayetlerin yanında bütün sancak bağımsız mutasarrıflıklar da "vilayet" adı altında toplanacak, 1924'te bu sayı 74'e kadar çıkacaktır. Daha sonraki gelişmelerle bu sayı 67 olarak belirlenmiştir.

3. NÜFUS

Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan nüfus hakkında 1830 yıllarına kadar çok çelişkili rakkamlar verilmiştir. Ancak ilk kez 1831 yılında yapılan genel nüfus sayımı ile bazı rakkamlar gerçeğe yakın saptanmıştır. İlk yapılan nüfus sayımının arkasından 1844 ve 1859/60 yıllarında da ülke çapında nüfus sayımları yapıldığını biliyoruz.
1831 yılı nüfus sayımının ülkenin genelinde yapılan sonuçları ele geçmemiş, önemli bir kısmı ise yayınlanmamıştır. Bu nüfus sayımına göre ülkenin toplam erkek nüfusu (kadınlar, çocuklar ve askerler dışında) şöyle dağılmıştır:
Rumeli : 1.369.766

19 yüzyılda Sultanahmet Camii'nin içi. Gravür. Yan sayfa. Haremde gündelik yaşam. Gravür.

Anadolu : 2.383.876
Toplam : 3.753.642

1844 yılında yapılan genel nüfus sayımı ise şu rakkamları vermektedir:

Avrupa Türkiyesi	: 7.000.000
Asya Türkiyesi	: 12.600.000
Arabistan	: 500.000
Mısır	: 3.000.000
Tunus ve Trablus	: 2.460.000
Toplam	: 25.560.000

1844 yılında yapılan genel nüfus sayımı 1831 yılına oranla daha özenle yapılmışa benzemektedir. Bu sayım sonuçları ayrıntılı olarak yayınlanmamışsa da, daha 1850'lerden itibaren birçok araştırıcı tarafından sonuçları verilmiştir. Bu yıllarda Türkiye'ye ilişkin eser yazanların hemen hepsi bu sonuçları birbirinden küçük farklarla vermektedirler.

3 Eylül 1881 tarihli Sicill-i Nüfus Nizamnâmesi'nden sonra yapılan nüfus sayımı şimdiye kadar olanların en iyisiydi. Nitekim bundan sonra ülkenin nüfusu hakkında bilinenler daha kesinleşmiştir.

Nüfusla İlgili Sorunlar

Göçler: 19.yüzyılın bir önceki yüzyıldan çok zayıf olarak devraldığı bir sorundur. Çünkü Kırım'a Ruslar girdikten sonra, kalabalık gruplar halinde Türkler orayı terk edip, Osmanlı topraklarına sığınmışlardı. Bu olayın benzerleri 19.yüzyıl boyunca daha sonra da 1923'e kadar büyük ölçüde, günümüze kadar ise nispeten küçük kapsamlı olarak devam etmiştir ve etmektedir. Bu olay en canlı dönemlerini 19.yüzyılın ikinci yarısında yaşamıştır.

Türk topraklarına göçler, Yunan isyanı ile Mora ve öteki kalelerden başladı. Cezayir'in kaybından sonra devam etti. Kırım Savaşı'ndan Ruslar'ın Kafkaslar'daki askeri faaliyetlerinin artması üzerine Kafkaslar'dan büyük gruplar göç ettiler. 1860'larda onbinlerce insan Türk topraklarına göç etti.Girit olayları,Belgrad ve öteki kalelerden çekilme de göçe neden olmuştur. Fakat en büyük göç, 1877 savaşından sonra görüldü.

Balkanlar'daki büyük savaş ve sonundaki felaket, yüzbinlerce Türk'ün anavatana göçleriyle sonuçlandı. Öncelikle İstanbul'a, daha sonra da ülkenin çeşitli bölgelerine gönderilen bu göçmenler yepyeni köyler, hatta kentlerde yepyeni mahallelerin oluşmasına yol açtılar. Örneğin sadece Bursa kentine 16.000 kadar göçmen yerleştirilmiş, bunların oturması için 16 yeni mahalle kente eklenmiştir.

1876-1896 arasındaki yirmi yıllık dönemde ülkeye gelenlerin sayısı resmi kayıtlara göre 1.020.000 idi.

Göçler 1912-13 Balkan Savaşı'ndan sonra daha da hızlandı. Rumeli'deki kayıplar bunda etkili olmuştur. Bir kayda göre, Balkan Savaşı'nın başından 10 Haziran 1921 tarihine kadar ülkeye 1.772.822 göçmen gelmişti. Bunların dağılımı şöyledir:

65.000	: Trakya, İzmir ve Aydın'dan.
410.000	: Diğer vilayetlerden.
870.000	: 1915-1917 Rus işgalinden.

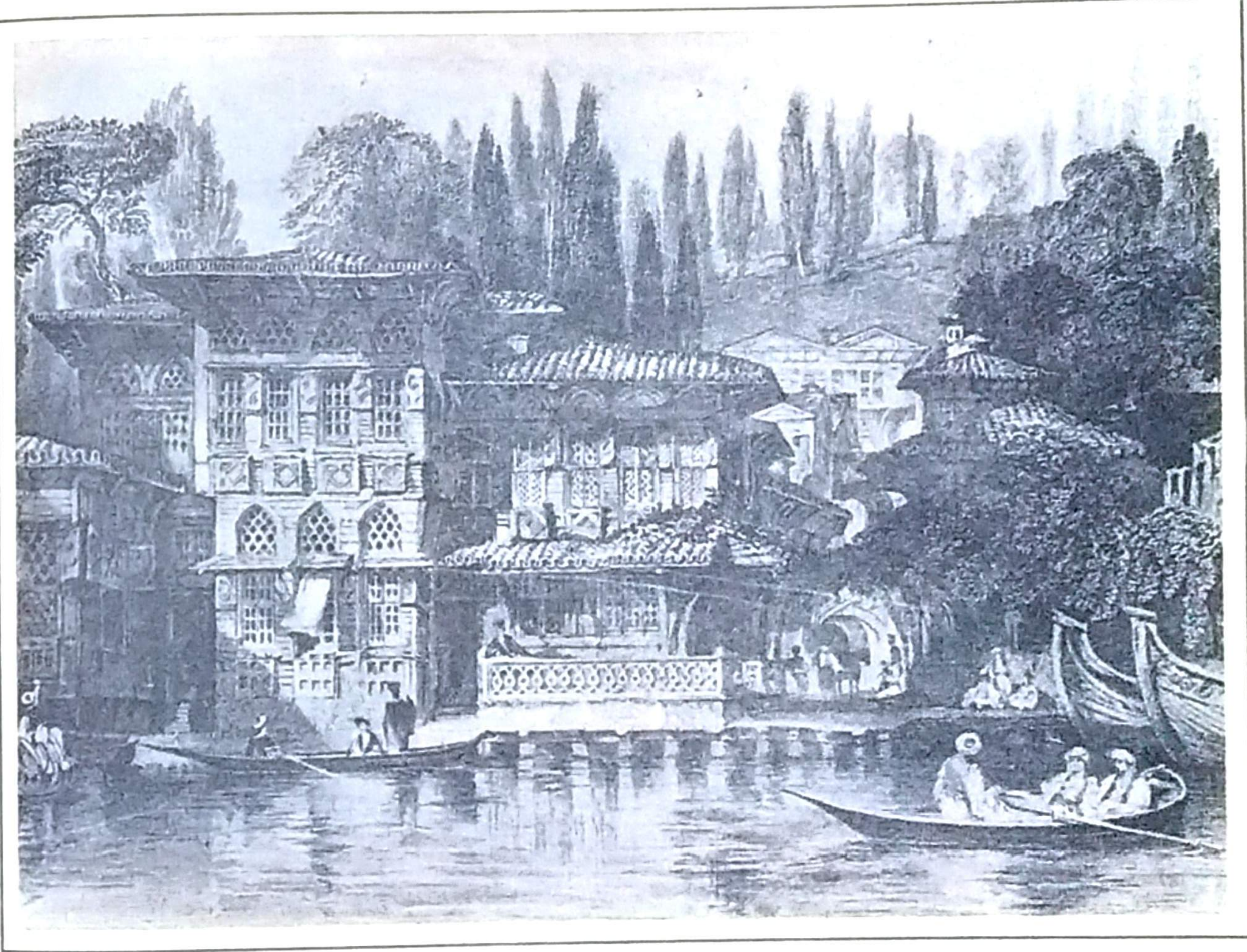
Bu arada 1918'e doğru İstanbul'a 150.000 kadar Beyaz Rus gelmişti. 1.Dünya Savaşı içinde, savaş sırasında düşmanlarla işbirliği yapan Ermeniler'in ülkenin iç kısımlarına göçürülmesi de önemlidir. 1.Dünya Savaşı'nın sonunda, özellikle Arap memleketlerinde yaşayan Türkler de İstanbul'a geldiler. Böylece Yemen'den, Afrika içlerinden, hatta daha uzaklardan Anadolu'ya gelmişlerdi. Fakat 20.yüzyılın en önemli göç hareketi Lozan gereğince yapılan mübadeledir. Bu konuya daha ileride ayrıca değinilecektir.

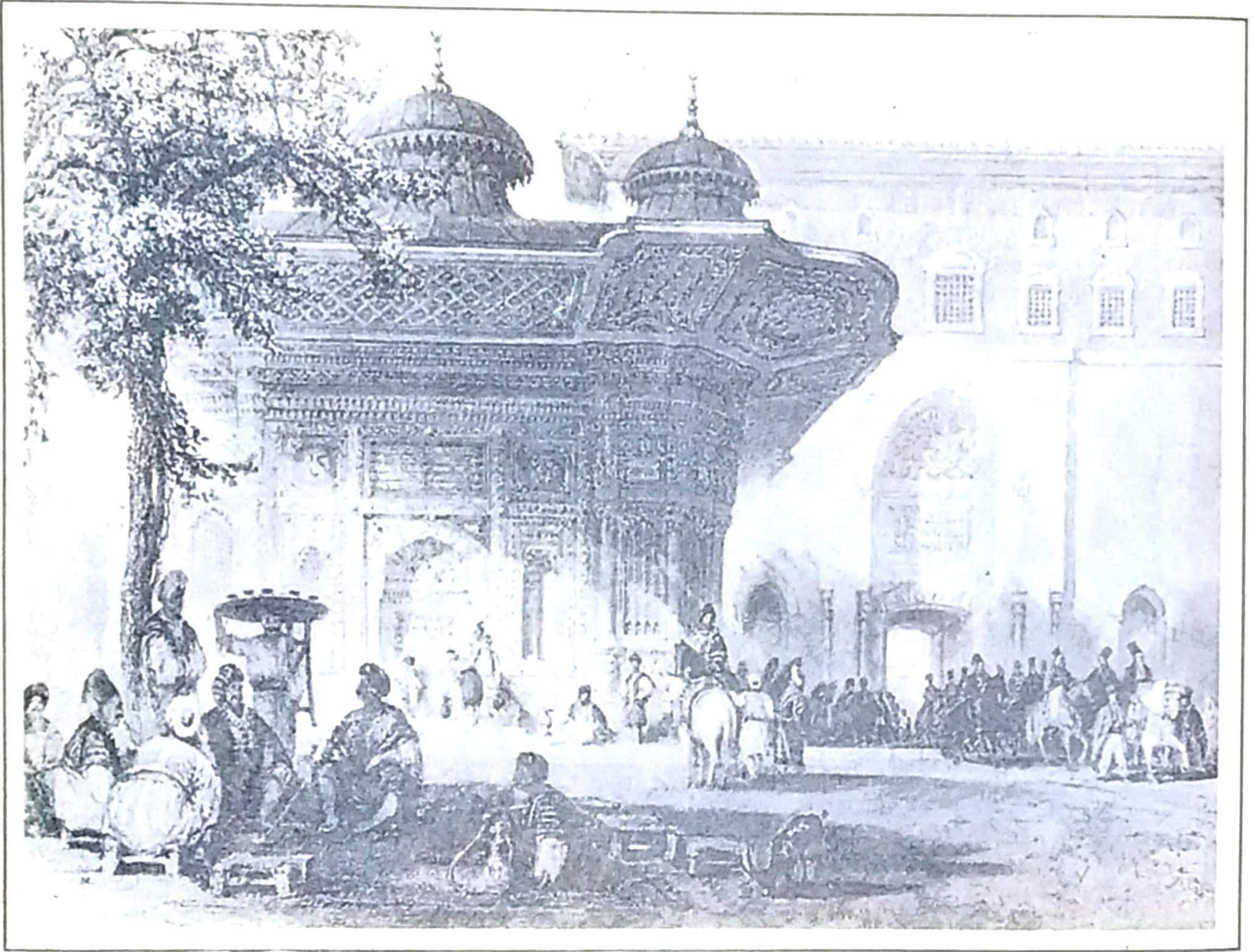
Arnavutköy'de yalılar. Gravür.
Yan sayfa: Yeniköy'de yalılar. Gravür.

İskân: Osmanlı ülkesinde nüfusun çok büyük kısmı yerleşik olup, bir miktar göçer-evli unsur bulunmaktadır. Bunlar arasında Yörük, Türkmen kabileleri olduğu gibi, göçebe Arap kabileleri de sayılmalıdır. 1865'den sonra bir kısım Türkmen göçer-evlilerinin iskânı çabasına rastlıyoruz.
Köylerden başlayarak gittikçe büyüyen iskân yerleri, sonunda ülkenin en büyük kenti ve başkenti İstanbul'da sonuçlanan bir zincire sahiptir. Hatta köylerin de tam değil, yarı yerleşik oldukları söylenebilir. Çünkü yaz mevsiminde köylerin önemli bir kısmı boşalır, halk yaylaya çıkardı. Bu olaya kasabalarda, hatta bir kısım kentlerde de bağ veya bahçelerine göçmek biçiminde rastlanırdı.
Ülkedeki köylerin ve kasabaların nüfuslarını ancak 1870'lerden sonra izleyebiliyoruz. Bu konudaki bilgiler daha çok salnâmelerden elde edildiğinden, özellikle idari merkezlerin durumu daha iyi izlenebiliyor. Bunların gelişimi, ülkedeki büyük kentlerin, kısmen resmi kayıtlar, fakat daha çok yabancı gezgin ve gözlemcilerin eserlerinden izlenebilen durumlarından farklı değildir.
Göçlerin canlandırdığı kent yaşamı, artık Diyarbakır, Tokat veya Erzurum gibi Anadolu içlerindeki uzak kentler olmayıp, nispeten batıdaki kentlerdir. Nitekim Bursa bu sayede eski parlaklığını koruyabilecektir. İzmir de özellikle demiryollarının yapılmasından sonra nüfusunu daha da artıracaktır. İzmir nüfus açısından Mersin ve Samsun ile birlikte düşünülebilir.
Kasaba ve köylerin durumu bundan farksızdır. Varlıklarını çeşitli faktörlere borçlu olan iskân yerleri (yol, tarım vs.) doğal olarak bu işlevlerini yitirdiklerinde yok olacaklardır. Ancak bunların nüfusu komşu köy ve kasabalara yerleşeceklerdir. Osmanlıların geleneksel vergi sistemleri yüzünden titizlikle uygulamak istedikleri iskân yerlerinin varlığının korunması siyaseti, Tanzimat sonrasında zaten geçerliliğini de yitirmişti. Bu nedenle olsa gerek, adlarını 16. yüzyıl defterlerinden bildiğimiz nice köy ve diğer iskân yerine artık rastlayamıyoruz. Bu gelişmede en önemli zaman, 1826-1856 arasıdır diyebiliriz. Çünkü bu zaman dilimi içinde büyük değişmeler olmuş, bu değişmeler sonucu mali, askeri ve idari değişiklikler insanları değişik biçimlerde etkilemiştir.
Bu incelemelerin ışığında bazı kentlerin 19. yüzyıldaki gelişimlerinden söz etmek yararlı olacaktır: Kastamonu, Tokat, Mersin gibi.
Kastamonu: Ana yollardan uzak olmasına karşın, geniş çevresi için bir ticaret, sanayi ve idari merkez olan Kastamonu, kalabalık, işlek ve zengin bir kentti. Yakınlarındaki bakır ve demir yataklarından elde edilen madenler işletiliyor, ayrıca dokuma ve deri sanayii de gelişmiş durumdaydı. Karadeniz ticaretine de dolaylı olarak katılıyordu. Ülkenin ihtiyaç duyduğu malların üretiminde katkısı büyüktü. Ancak 1930'lardan sonra ülke düzeninin değişmesiyle öncelikle madenler, sonra da öteki yerli mallar istenmez oldu. Bu durumda kentin canlılığı kaybolacak ve giderek gerileyecektir.
Tokat: Ergani'den gelen bakırın izabe edildiği bir merkez, ayrıca önemli bir yol üzerindedir. Osmanlı ülkesinin olduğu kadar İran ve daha uzak yörelerle de ilişkisi vardı; ayrıca Karadeniz ticaretine de katılıyordu. Halkı zengin, evleri de genişti. Ancak 1830'lardan sonra gerek yolların işlemez hale gelişi (Trabzon'un canlanması), gerekse madencilik sanatının gerilemesiyle kent önemini yitirmeye başlamıştır.
Mersin: Küçük bir köy olan Mersin, Tarsus limanının işlerliğini kaybetmesi ve bu arada Çukurova'da yeni bir liman ihtiyacının artmasıyla ortaya çıkmıştır. Birkaç kulübenin bulunduğu bu yer, 1840'lardan itibaren iskele olarak

belirmiştir. Bu yıllardan sonra, bir yandan yeni koşulların etkisi, öte yandan da buharlı gemiciliğin gelişmesi ve karayolunun gerilemesiyle büyüdü. Örneğin Kayseri'den karayoluyla İzmir'e gönderilen mallar, artık karayolundan değil, denizyoluyla hemen yerine ulaştırılabiliyordu.
1840 koşullarının gelişmesi, kentte Hıristiyanların kalabalıklaşmasına yol açmıştır.
Samsun Mersin'e göre daha eski bir iskân yeri ve kent olmakla beraber, gelişmesi Mersin'in taşıdığı koşullara benzemektedir.
Osmanlı ülkesinde 19.yüzyıl başlarında halkın % 25'inin kentlerde oturduğu söylenebilir. Bu oran çağın Avrupası için önemli bir değerdir. Ancak yüzyılın sonlarına doğru bu oran gerileyecektir. Halkın geriye kalan % 80'ine yakını tarımla uğraşmaktaydı.
Nüfusun Azalması: 19.yüzyılda Türkiye'ye gelenler, Türk nüfusunun sayısının gerilemekte olduğunu, bu nedenle de Osmanlı unsurunun yavaş yavaş tarih sahnesinden çekilmekte olduğunu yazıyorlardı. Aslında ilk bakışta bu doğru gibi görünmektedir. Ülkenin yukarıda sözünü ettiğimiz 1826-1856 oluşumları sonucunda büyük değişmelere uğradığı kesindi. Bu değişimin sonucunda ortaya çıkan yıkıntılar, boşalan köyler, kentlerin gerileyen nüfusları ve terk edilen mahalleler bu gözlemi doğrular gibiydi. Bunun yanı sıra yukarıda sözünü ettiğimiz ekonomik koşulların etkin olduğu kentlerin (Kastamonu, Tokat, Mersin vs.) yanında daha başka nedenler de gözlenmektedir. Bunları kısaca görmek yararlı olacaktır:
Nüfusun gerilemesinde, eskiden beri var olan salgın hastalıklar ön sırada yer almaktadır. Fakat bu dönemde daha etkin durumdadır. Salgın hastalıkları önlemek için karantina kurulmaya çalışılmışsa da, bu sadece İstanbul ve İzmir gibi büyük kentleri salgınlardan koruyacak yeterliliktedir. Ülkenin geniş sınırlarında ve denetim olanakları kısıtlı yörelerde bulunan kentlerin denetimi pek mümkün değildi.
1826 sonrasındaki gelişmelerde, Türk erkeklerinin askerlik görevi ve uzun süren savaşlar, erkek nüfus üzerinde olumsuz etkide bulunmuştur. Savaşlar sonucu Türk nüfusunun artışı sınırlı kalırken, Rum, Ermeni gibi azınlıklar askerlik yapmadıklarından evlenip çocuk sahibi oluyor ve dolayısıyla nüfusları artıyordu. 1830'larda bu durum daha az, fakat yüzyılın ortalarından itibaren daha büyük boyutlara ulaşmıştır.
Nüfus gerilemesinin en önemli nedenlerinden biri de, yukarıda bazı kentlerden söz ederken değindiğimiz ekonomik koşulların elverişsizliğidir. Diğer bir deyişle geçim olanakları giderek azalan yerli halkın durumudur. Geçim olanakları en önemli alıcı olan devlet tarafından zorlanıyor ve sağlanıyordu. Bu büyük sorun 19.yüzyıl sonlarında ünlü tarihçi Mustafa Nuri Paşa'nın da dikkatini çekmiş, Tanzimatı bu açıdan eleştirmiştir. Bu sorun onun yazdıklarında açıkça görülmektedir.
Nüfus gerilemesinin olumsuz ilk sonuçları 19.yüzyılın sonlarında görülmeye başlanmıştı. W.M. Ramsay, Adalar Denizi kıyılarında Türkler'in gerilediğini, Rum-Yunan nüfusunun ise birçok yerde üstün duruma geçtiğini söylemektedir. Aslında bu kısmen doğru olmakla beraber, Türkler henüz Ayvalık gibi bazı yerlerin dışında bütün topraklardan çekilmiş değillerdi.
Türk nüfusunun gerilemesi, 1878 sonrasındaki nisbi sükûnet döneminde kısmen durulur gibi olmuştur. Bu nedenlerle nüfusun arttığı, ülkedeki dengenin devam ettiği görülür. Ancak geçen yarım yüzyıldır devam edip giden değişmeler, ülkemizde iki önemli sorun yaratacaktır. Bunlardan biri Ermeni sorunu, diğeri de Rum sorunudur. Bunlardan Ermeni

sorunu 1890 sonrasında ülkemizi meşgul ettiği gibi, Rum sorunu doğrudan Türk Kurtuluş Savaşı'nın nedeni de olacaktır.

19.yüzyıl boyunca ülkeyi ilgilendiren büyük olaylar, kuraklık, salgın hastalıklar, deprem ve yangın gibi doğal afetlerdir. Ülkenin bütünü söz konusu olunca bu konularda yeterli ve ayrıntılı bilgi vermek oldukça güçtür. İstanbul, İzmir gibi büyük merkezler için bilgi kaynaklarımız daha çok, fakat genelde çok kısıtlıdır. Ama yine de bazı örnekler vermek yararlı olacaktır.

Doğal afetler içinde kuraklık en etkili olanıdır; 1816, 1823, 1845, 1853, 1872, 1894 yıllarındaki kuraklıklar bir hayli etkili olmuştur. Özellikle 1872-73 yıllarındaki kuraklık, 1973-74 kışının çok şiddetli geçmesiyle Orta Anadolu için bir felaket halini almıştır. Ankara, Konya ve Kayseri vilayetleri arasındaki köylerin önemli bir kısmında etkili olmuş, yüz bini aşkın insan ölmüş, yüz binlerce hayvan telef olmuştur. Bilindiği gibi kuraklık üretimi, o vergiyi, verginin azlığı da devletin genel siyasetini ilgilendirmektedir.

Salgın hastalıklar 1812-15, 1831, 1836, 1847 ve 1865 yıllarında etkili olmuştur. Ancak ülkenin iç ve uzak bölgelerinde kaynaklara aksetmeyen büyük salgınlar da olmuş olabilir.

Deprem ve yangınlar da bazı yörelerde etkili olmuştur. Bursa 1804, Kayseri 1836'da depremden harap olmuşlardı. İzmir kentinde 1841 ve 1845'teki yangınlar kentin büyük bir kısmını tahrip etmişti.

4. HALK

Osmanlı Devleti'ni oluşturan halkın en önemli unsuru devleti kuran, ona dilini, örf ve geleneklerini veren Türkler'dir. Ancak bir "imperium" olarak Türklere fazla bir önem de verilmemiş, aksine öteki unsurlar, Türk'e daha başka, ilkel, sade gibi anlamlar vermeye çalışmışlardır. Bununla Osmanlı Devleti'nin artık değişik bir bünye kazanmış olduğu, Türk unsurunun bunda fazla önemli olmadığı izlenimi de çıkabilir. Ancak bu, bazı gelişmelerde doğru olsa da, özde ve esasta doğru değildir. Türkler'den başka , Bulgarlar ve Sırplar'ın başlıca unsuru olduğu Islavlar, Romenler, Rumlar, yani Yunanlılar ve Araplar ülkedeki başlıca unsurlardır. Bunlara sayıca daha az olan, fakat birçok sorun çıkartan Ermeniler de eklenmelidir. Bu unsurların genel çizgileriyle 19.yüzyıl boyunca tutum ve davranışlarına göz atmak, nüfus gelişimlerini, varsa devlet oluşlarını da görmek yararlı olacaktır.

Türkler: Yukarıda da değindiğimiz gibi, Osmanlı Devleti'nin temel unsurudur. Devletin sonuna kadar da esas olmakta devam edecektir. Ancak savaşlarda kendini gösteren Türkler, diğer zamanlarda iş ve gücüyle uğraştığından fazla dikkati çekmiyordu. Osmanlı Devleti'ne öylesine damgasını vurmuştur ki, devletin içindekiler olmasa bile, yabancılar bu devletin Türk olduğunu biliyorlardı. Hatta devletin içindeki bütün Müslüman unsurlar da Türk diye anılabiliyordu. Nitekim bu gelenek Batı tarihçiliğinde ve bir kısım kaynaklarında 19.yüzyıl ortalarına kadar devam etmiştir.

Osmanlı Devleti'nin geniş sınırları içinde yönetici, asker veya başka görevlerle ülkenin çeşitli yerlerine giden Türkler, uzak toprakların birer birer kaybedilmesiyle geriye dönmeye başladılar. Yunanistan, Sırbistan, Cezayir bu göçün ilk basamaklarıydı. Daha önce Kırım'dan da bir kısım Türkler, Osmanlı topraklarına göçmüşlerdi. Böylece Anadolu'daki Türkler, 1826 sonrasında 2.Mahmud'un yanlış siyasetiyle gittikçe azalırlarken, dışarıdan gelen Türkler, Anadolu'daki Türklüğün birer canlandırıcısı oldular. Türkler uzun süren

Atmeydanı, Sultanahmet Camii ve Dikilitaş. Gravür. Yan sayfa: Topkapı Sarayı Bâb-ı Hümâyûn ve önünde yer alan Sultan 3. Ahmed Çeşmesi. Gravür.

askerlik, devamlı savaşlar nedeniyle azalırken, öteki unsurlar barış içinde çoğalıyorlardı. Türkler'in savaşlarla günden güne nüfus kaybına uğraması, Hıristiyanlarda büyük umutlar doğurarak, Türkler'in tarih sahnesinden silineceklerini söyleme cesaretini veriyordu. Ancak gerçek hiç de böyle değildi. Türk kadını, Türk anası büyük doğurma yeteneğiyle nüfusun azalmasına engel oldu. Üstelik güçlü önderleri, daha uygun siyasetle bunu önlemeyi başardılar.

Yabancı kaynakların yazdıkları yetersiz sayılsa da, 19. yüzyıl başlarında Türkler yine de ülkede en kalabalık nüfustu. Bilinçli olarak devletin ayakta kalması için kendisini ortaya atmamış, her zaman "Osmanlı Devleti"nde toplanılmasını istemiştir. Ülkedeki hemen hemen bütün unsurlar birer birer çekilip gittikten sonradır ki, ancak 1913'lerden sonra **Türklük** duygusu, bir devlet siyaseti olarak ortaya çıkacaktır. Hele 1918'den sonra Türkiye'nin kurtuluş mücadelesinde artık en önemli etkendir.

Daha 13. yüzyılda Batılılar'ın ülkemize **Turkia** dedikleri bilinmektedir. Batı dillerinde Türkiye için Turquie/Turkey gibi sözcükler vardır. Belki bu etkiyle 1870 yılında bazı gazetelerde Türkiye geçmektedir.

Diğer İslam Toplumları: Diğer Müslüman topluluklar içinde en önemlisi Araplar'dır ve özellikle ülkenin güney kısımlarında kalabalıktılar. Bu arada Kuzey Afrika'daki halk da Araplaşmış durumdaydılar. Bunnla beraber bu bölgelerde yaşayan halk, yabancı istilalarla erken dönemlerde karşı karşıya kaldıklarından Türklere karşı daha çok eğilimlidirler. Din birliği nedeniyle Araplar'ın önemli bir kısmı, kendilerini Osmanlı Devleti'nin ayrılmaz fertleri olarak kabul ederlerdi. Fakat 1908 sonrasında Araplar arasında da milliyetçi akımlar giderek gelişti. Arap sorunu 1908 sonrasında, özellikle 1913 Balkan Savaşı sonunda gündeme gelmeye başlayacaktır.

Öteki İslam toplulukları, daha küçük olup, bu dönemde etkisiz ve küçük gruplardır.

Hıristiyanlar

İslavlar: Sırplar ve Bulgarlar: Sırplar ülkenin oldukça uzağında toplu halde yaşayan bir kavim olarak, Türkiye'nin daha sonraki yaşamında önemli bir yer tutmazlar. Buna karşı Bulgarlar, köken olarak Türklere yakın olmakla beraber, dil ve din olarak İslav etkisini taşırlar. Bulgarlar'ın milli duyguları, ilk olarak 1828-29'da geniş çapta uyanmış, savaş sonunda bir kısım Bulgarlar, Rus topraklarına göçmüşlerdi. Aslında bu savaş, doğuda Ermeniler'in aynı duygu ile Rus topraklarında yerleştikleri bir olaylar zinciriyle sonuçlanmıştır.

Bulgarlar'ın Tuna vilayetinde çoğunlukta oldukları bilinmektedir. Ancak bugünkü Bulgaristan'da büyük oranda Türkler de oturmaktaydı. Bulgarlar'ın tarihinde 1870 yılı büyük önem taşır; böylece Bulgarları sadık bir teba olarak tutmak hayaliyle Ali Paşa, onların ayrı bir dini örgüt kurmalarına olanak verdi. Dini örgütleri bir bakıma dokunulmaz olduğundan, Bulgarlar bu sayede milli örgütlerini de kurup sağlamlaştırdılar. 1875 ayaklanması ve sonraki olaylar, Ruslar'ın bir kurtarıcı olarak Osmanlı Devleti'ne karşı savaş açmaları ile sonuçlandı. Savaşı Ruslar kazanınca da özerk Bulgar Devleti kuruldu (1878). Doğu Rumeli'yi de ele geçiren Bulgarlar, 1908'de bağımsız oldukları sırada Makedonya için de mücadele ediyorlardı. Balkan Savaşı'nda en büyük pay Bulgarlara aittir ve savaş sonunda Ege Denizi'ne açılan geniş topraklar kazanmışlardı.

Rumlar/ Yunanlılar: Bu iki unsuru aslında birbirinden kesinlikle ayırmak gerekir. İstanbul kilisesine bağlı, fakat ırk ve kültür olarak Hellenlikle hiçbir ilişkisi bulunmayan

Kasımpaşa sırtlarından Haliç'e bakış. Gravür. Yan sayfa: Tophane rıhtımında kayıklar. Arkada Kılıç Ali Paşa Camii. Gravür

Anadolu Hıristiyanları, Yunanistan'da oturanlarla sadece kilise bağı nedeniyle yakındılar. Ancak kısmen bizim gafletimiz, kısmen de Yunanlılar'ın çabasıyla bu unsur sonunda Yunanlılaşmıştır.

Yunanlılar'ın da eski Hellenler ile bağı zaten kuşkuludur. Ancak Mora Yarımadası'nda büyük gruplar halinde oturuyor, kalelerde bulunan Türkler'in yönetiminde yaşıyorlardı. Bağımsızlık savaşlarında Avrupa devletlerinin özellikle Rusya'nın çabası ve desteğiyle mücadele etmişler ve bağımsızlıklarına kavuşmuşlardır. Bunun ardından topraklarını genişletmek çabasına giriştiler. Öncelikle komşu, sonra Adalar Denizi, daha sonra da İstanbul ve Batı Anadolu'daki topraklara göz dikmişlerdi. Osmanlı Devleti'nin kendisini yenileme hareketleri sırasında yabancı okulların açılmasıyla, Anadolu'nun çeşitli kentlerinde kendi okullarını açtılar; bu okullara gönderdikleri Yunan asıllı öğretmenler, Türkçe'den başka dil bilmeyen Rum çocuklarına Yunanca ve Yunan milliyetçiliğini öğretmeye ve aşılamaya başladılar. Bu olay 1870'lerden sonra kesinlikle izlenebilmektedir.

Yunanlılar'ın Türkiye ile son ilişkileri, 1918 sonrasında görülmüştür. Bu konu ise Türk Devrim Tarihi'ni ilgilendirmektedir.

Aslı Roma'dan gelen Rum sözcüğü ile Anadolu'nun yerli halklarının Hıristiyan olmuş kalıntıları kastedilmektedir. Aslında yerli halkın Rum kısmı, değişik ve dağınık kültürlerin etkisi altında kalarak varlığını sürdürmüştü. Yüzlerce yıl yan yana ve iç içe yaşadığı Türkler'in etkisiyle zaten bilmedikleri dillerini unutup Türkçe konuşmaya başlamışlardı. Böylece daha erken tarihlerden itibaren Grek harfli, fakat Türkçe bir edebiyat vücuda gelmiştir.

Rumlar'ın 1870'lerden itibaren uğradığı ideolojik saldırıda Yunanlılar başarılı oldular. Çocuklara Yunanlılık bilincini aşıladılar. Sayıları da 1826 sonrasının uygun ortamıyla oldukça artmıştı. 1856 sonrasında Türk mahallelerine de yayıldılar. Böylece büyük miktarlara da ulaştılar. İzmir'deki durum açıkça bilindiği için, Rum nüfusunun artışı, özellikle 1860'lardan sonra cereyan edecek olan olaylarda çok etkili olacaktır.

Kültür bakımından Hellenlik ile bir ilgisi olmayan, fakat ideolojik olarak Yunanlı olan bu unsur, 1895'lerden sonra Ermeni olayları nedeniyle öne de geçti. Fakat 1914'lerde, Batı Anadolu'daki milli uyanış sırasında bir kısmı Yunan adalarına kaçmışlardı. Daha sonra bunlar dönecek, olaylar değişik biçimde gelişecektir. Çünkü gerek bu, gerekse Yunanistan'dan gelen unsurlar, Batı Anadolu'nun bir Yunan vatanı olduğunu iddia ederek askeri harekâta girişeceklerdir. Bu ise bambaşka bir oluşumu, Türk Kurtuluş Savaşı'nı ilgilendirmektedir.

Ermeniler: İstanbul'da özellikle 1826 sonrasında güç ve kuvvet kazanan Ermeniler, sanat ve ticaretle başarı sağlamışlardı. Katolik olanları bir ara ülke içine sürülmesine karşın, sonunda devletin önde gelen görevlerine getirilerek hizmete alınmışlardı. Rumlar'ın ayaklanması nedeniyle sadık bir reaya durumundaydılar. Özellikle mali konularda etkili olarak zenginleşmişlerdi.

Ermeniler de 1826 sonrasında sayıca çoğalmışlardı. Dolayısıyla Bulgar ayaklanmasından sonra kendi devletlerini kurmak için hazırlıklara girişmişlerdi. Berlin Kongresi sırasında da etkili olmuşlar, kendileriyle ilgili bir madde dahi koydurmuşlardı. Bununla beraber Rusya ile ilişkileri iyi gitmemiş, 1829'dan sonra Rusya'ya gidenler, bir süre sonra oradaki koşulları beğenmeyerek geri dönmüşlerdi. Buna karşın Osmanlı topraklarında kendilerine ait bir yönetim kurmanın hazırlığı içindeydiler. Bu hazırlık, yurt dışında

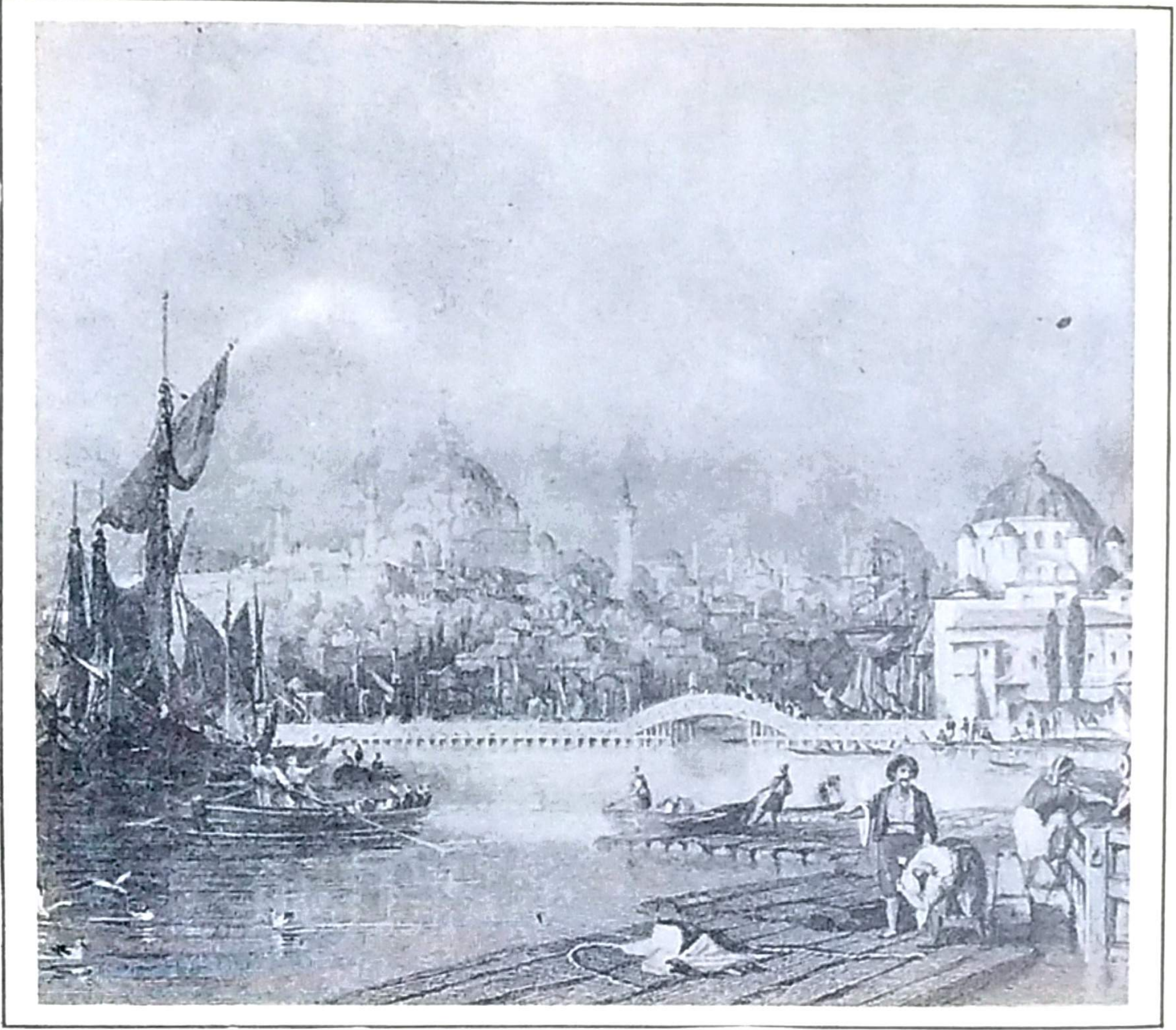

ihtilal komitelerinin kurulmasıyla gelişti.
Aslında o dönemde ülke içinde Sis ve Haçin kazaları dışında Ermeni çoğunluğunun bulunduğu bir yer yoksa da, genelde propagandalarına devam ederek Doğu Anadolu'nun bir Ermeni yurdu olduğunu yaymaya çalıştılar. 2.Abdülhamid döneminde Avrupa'nın dikkatini çekmek için sık sık İstanbul'da Osmanlı kaynaklarının "patırtı" dedikleri olaylar yarattılar. Bu arada 1890'lardan itibaren Doğu Anadolu topraklarında isyana kalkışmışlar, ancak her defasında Türk birliklerince bastırılmışlardı. Fakat Avrupa'yı etkileyerek padişahın ıslahat yapmasını istemişlerdir. 2.Abdülhamid bu önerileri geri çevirmemiş, her defasında olumlu cevap vermiş, konuyu komisyonlarda çözümlemek istemiştir.
1908 sonrasında bir ara yeniden canlanan Ermeni sorunu, en üst düzeye 1.Dünya Savaşı sırasında erişti. Düşmanlarla işbirliği yaptıklarının saptanması üzerine, savaş alanından ülkenin iç bölgelerine göç ettirilmeleri gerekecekti. Fakat daha sonraki yıllarda ve günümüzde bu konu istismar edilecek ve anlamsız davranışlara yol açacaktır. Ancak bu göç sayesinde Türkiye içinde bir Ermeni sorunu kalmayacaktır.
Tuna'nın kuzeyinde Eflâk-Boğdan'da yaşayan ve sonradan (1860'larda) Romanya'yı kuracak olan halk doğrudan Türkler ile pek ilgili değildir. Ancak ülke içindeki nüfusta önemli bir miktara ulaşıyorlardı.
Yahudiler: Ancak 19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren Filistin'de yerleşmeye başlamışlardı 19.yüzyıl boyunca oldukça ağır, fakat 1908 sonrasında hızla buraya göçe ve yerleşmeye başladılar . Öyle ki, Türk Ordusu 1917-18'lerde Filistin yöresinde savaşırken, Yahudiler de Türklere karşı İngilizler ile işbirliği yapmışlardı. Ancak bu yöredeki Yahudi sorunu, Türkler'in buradan çekilmesinden sonra gelişecektir.
Osmanlı İmparatorluğu'nun geniş sınırları içinde yüzyıllar boyu yan yana yaşayan çeşitli uluslar, devletin kurucu ve hâkim ulus olan Türkler'in âdil yönetimi sayesinde mutlu bir yaşam sürmüşlerdi. Fakat imparatorluğun çökmeye başladığı son yüzyıl içinde bazı uluslar, tarihin doğal olgusu içinde bağımsız devletler kurmuşlar ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan kopmuşlardır. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun çekirdeğini oluşturan ve bin yıldan beri Türkler'in anavatanı olan bugünkü Türkiye toprakları, üzerinde yaşayanların mutluluk, güç ve kuvvet kaynağıdır.

5. ULAŞIM

Ülkenin geniş sınırları içinde, geçmiş yüzyılların mirası olan kervan ulaşımı etkili bulunmaktadır. Irmakların ulaşım için yeterli olmaması, ırmak ulaşımını olanaksız kılmaktadır. Sadece kısa mesafelerde önemsiz sayılabilecek ulaşım yapılabiliyordu. Dicle üzerinde keleklerle yapılan ulaşımda olduğu gibi.
Deniz Ulaşımı: 1774 yılına kadar bir Türk gölü olan Karadeniz, deniz ulaşımında oldukça önemliydi ve buradaki ulaşımda Türkler hâkimdi. Ancak bu tarihten itibaren Karadeniz ulaşımına Ruslar da girdiler ve Mora yöresinden getirdikleri Rumlar ile birlikte Karadeniz ticaretine katıldılar. Bilindiği gibi, bu ticarete önce Avusturyalılar, 1802'de Fransızlar, daha sonra İngilizler ve diğer Avrupa ülkeleri de katılacaklardır. Bunun sonucunda, bir zamanlar Karadeniz ulaşımında en büyük paya sahip olan Türkler'in bu ticaretteki payları gittikçe gerileyecektir. Böylece Karadeniz'in güneyindeki Türk kentleri, 18.yüzyıldaki kalabalık nüfuslarını gittikçe kaybedeceklerdir. Sinop, Trabzon, Ünye bu limanlardan birkaçıdır.
Adalar Denizi ile Akdeniz'de de durum farklı değildir. Ticaret

Eski Haliç köprüsü. Sokullu Mehmed Paşa Camii ve Süleymaniye Camii. Gravür. Yan sayfa: Bebek'te yalılar. Gravür.

Türkler'in etkin katılmalarıyla yapılabiliyordu. Türk limanlarındaki tersanelerde gemi yapımı zaten yüzyıllardır devam ediyordu.

1826 sonrasındaki değişmeler, özellikle yeni ekonomik koşulların belirdiği 1838-39 sonrasında Türkler'in gittikçe gerileyen, yine de önemli payları olan durum, çok daha büyük oranda değişmeye başladı. Türk ürünlerini taşıyan Türk tüccarlarıyla işbirliği yapan ulaşımın yerini, Avrupa mallarını taşıyan gemiler aldı. Avrupalılar kendi adamları olarak liman kentlerinde Rum ve Ermenileri buldular; onlar da yanlarına kendi taraftarlarını toplayarak yepyeni olanaklara kavuştular. Türk gemicileri de bu yeni oluşumda kendilerini korumaya çalışmışlardır.

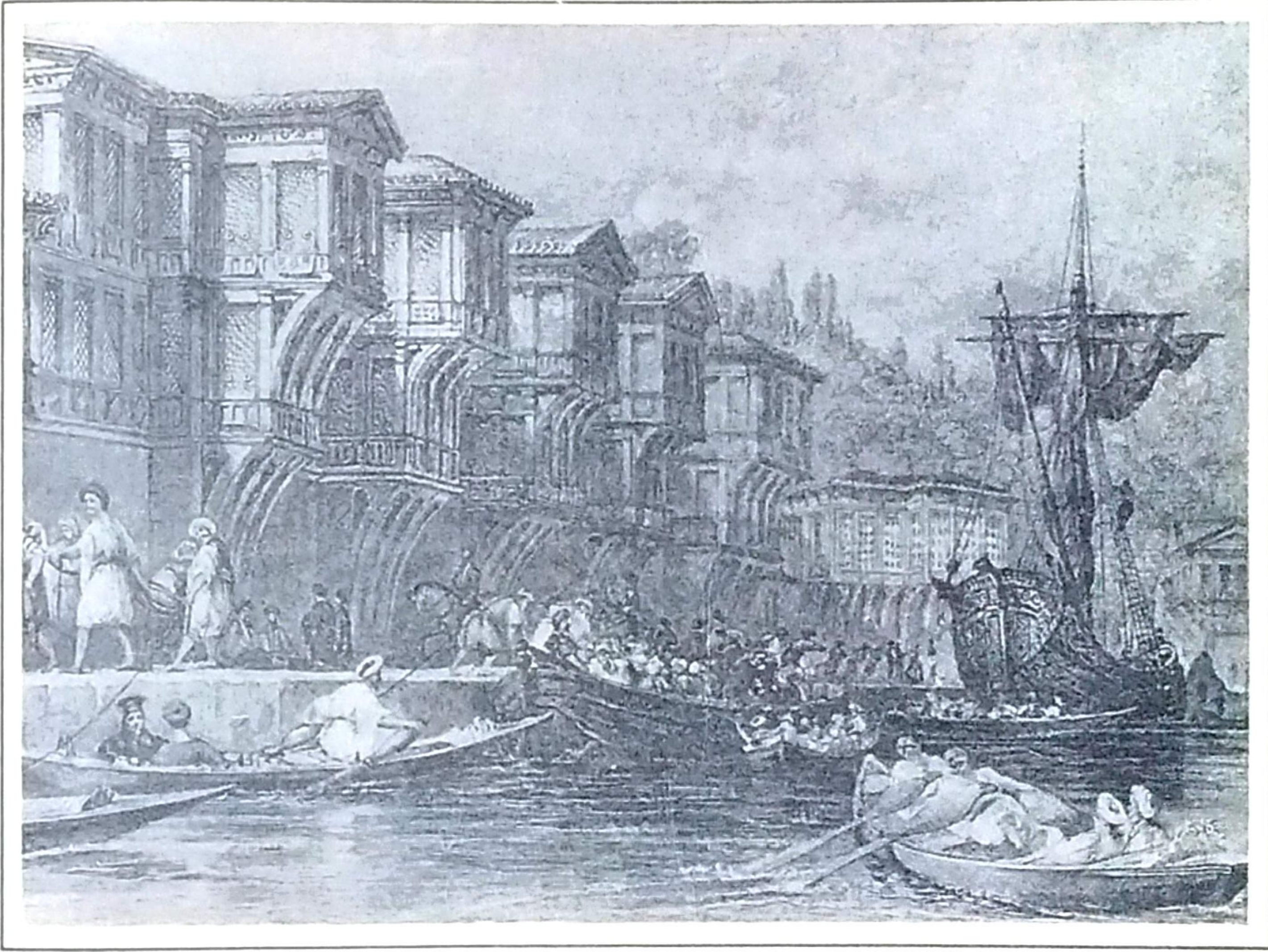
Karayolu Ulaşımı: Osmanlılar'ın ülke içi ulaşımı sağlamak için birçok yerlerde kaldırım, köprü ve derbentlerle kendi özel sistemleri içinde yaptıkları ulaşımın ağırlığı 1826 sonrasında değişik bir gözle incelenmeye başlandı. Ülke içindeki yolculuk at ile yapılırdı. Ancak Avrupa'da bu yolculukların posta arabası denilen ve fayton türündeki arabalarla yapılması bu yenileşme döneminde Türk devlet adamlarından bazılarının hevesini canlandırdı. Padişahın da istekli olması üzerine Üsküdar'dan İzmit'e kadar bu türden arabanın geçeceği bir yol yapılması ve İzmit'e yolculuğun at yerine bu posta arabalarıyla yapılması istendi. O dönemde önemli bir reform gibi görünen, aslında Avrupa'daki posta arabası ile seyahat özleminin taklidi olan bu olay, 1836'da gerçekleşmiş, padişah bir süre bu yolda gitmişti. Fakat daha sonra bu yol üzerinde arzu edilen posta arabaları ile ulaşım gerçekleşmemiştir.

1839 sonrasında, geleneksel yol ağı ve onunla ilgili bütün kurallar kaldırıldığından, eski yol düzeni kısa süre içinde bozuldu. Kaldırımlar ve köprüler bakımsızlıktan harap oldu. Devletin İstanbul'dan uzak yörelere elini uzatması olanaksızdı. Yol düzeninin alt üst olması üzerine, 1865'lerde yeni bir karar verildi. Buna göre her erkek, yılda bir hafta kadar yol inşaatında bedenen çalışacaktır. Eğer bedenen çalışmaya sağlığı el vermiyorsa belirlenecek miktarda bir parayı verecektir. 18-60 yaşları arasında her erkeği kapsayan bu yasa, 1950'lere kadar devam etmiştir. Böylece her yörede gerekli olan yolların yapılması planlanmıştı. Fakat Ramsay'ın gözlediği gibi, bu faaliyet bölük pörçük gerçekleşmiş, bir kazanın payı olan yol tamamlanmış olduğu halde, bitişik kaza halkı para vermiş, fakat bu para ile işçi bulunup yolun tamamlanması gerçekleşememiştir. Böylece bir süre sonra yapılan kısımlar da bozulmaya başlamıştı.

Bu arada yolun önemini kavrayan bir kısım devlet adamları, Sivas Valiliği döneminde Halil Rifat Paşa gibi, bilinçli olarak bu konunun üzerinde giderek ülkemize yeni yollar kazandırmışlardır. Bu arada Halil Rifat Paşa'nın "ulaşamadığın yer senin değildir" sözü de dikkati çekmektedir. Bu çalışmalar arasında 1895'lerde 12.000 kilometreden fazla şose yapılmıştır.

Bu dönem koşulları altında yapılan karayolları yapımına Cumhuriyetin ilk yılların da devam edilmiştir. Kervan yolları büyük merkezler arasında oldukça düz güzergâhlar izlerken, şose yapımı sırasında arabaların çıkışı için elverişli eğim aramak nedeniyle yollar uzuyor ve virajlı oluyordu. 1948 sonrasındaki dönemde tekrar kervan yolları güzergâhlarına dönülmüştür. Ancak 1865 sonrası koşullarının belirlediği güzergâhları birden terk etmek de pek mümkün olamamıştır.

Demiryolu Ulaşımı: Kara ulaşımına, 1856 sonrasında yepyeni bir unsur girdi: demiryolları veya dönemin Fransızca deyimiyle "şimendifer". Ülkenin gerileyen tarım ve sanayiinin canlanması için yolların geliştirilmesi şarttı. Bu nedenledir ki, Islahat Fermanı (1856) ile demiryolu yapımı

teşvik edildi. 1856'da mukavelesi imzalanan İzmir-Aydın hattının yapımına hemen başlanmış, fakat işletmeye ancak 1866'da geçilebilmişti. Yine o yıllarda Rumeli'de Köstence-Çernovada/Karasu hattı da yapılmaya başlanmıştı. Çok geçmeden de Varna-Rusçuk ve İzmir-Kasaba (Turgutlu) hatları da işletmeye açıldı.

Demiryolu yapımında, ülkenin iç kısımlarındaki ziraat alanlarının liman kentlerine kolaylıkla indirilmesi etkili olmuştu. Demiryolu yapımı sonraki yıllarda da devam etti. İstanbul'u Avrupa'ya bağlayan demiryolu inşaatı hızla gerçekleştiği gibi (1871), Anadolu yakasında da İzmit'e (1873) varan yol, 1892'de Ankara'ya kadar ulaşmıştı. 1895'lerde ülkede 4.145 kilometre demiryolu bulunuyordu.

1900'lerde yapımına başlanan Hicaz demiryolu, hacca gidişi kolaylaştırmak amacına yönelikti. 1909'da tamamlanan Şam-Medine demiryolu, çok geçmeden çıkan 1.Dünya Savaşı sırasında tahrip edildi.

Almanlar'ın Konya'dan itibaren devam ettirdikleri (1903) Bağdat hattı, siyasi çekişmelere neden olması ile ünlüdür. Çünkü İngilizler Bağdad yöresinde Alman nüfuzunun girmesine kesinlikle karşıydılar. Fakat bu hat, ancak 1.Dünya Savaşı sonlarında kesintisiz bir ulaşım sağlayabildi.

Sonuç olarak 18.yüzyıl sonlarında, deniz ulaşımı ile birlikte kervan taşımacılığı, ülkenin ulaşım ihtiyacını karşılıyordu. Bu hizmette genellikle Müslümanlar etkili bulunmaktadırlar. Ancak 1774'ten itibaren önce Karadeniz'de Ruslar'ın deniz ulaşımına katılmaları diğer ülkeleri de sürüklemiş, yeni koşullar değişik sonuçlar getirmiştir. Buharlı gemicilik kervan ulaşımının yerini aldı. Bu bakımdan daha 19.yüzyılın ilk yarısına doğru kervan ulaşımı gittikçe gerilemişti.

1826 sonrasındaki yeni durum, ülkedeki eski karayollarının başıboş kalmasına yol açtı. Birkaç yıl devam eden bu duru, ülkede yeni yol ihtiyacını ortaya çıkardı. Demiryolları ile daha sonraki yılların karayolu/şose yapım çabaları bu eksikliği gidermek içindi. Özellikle demiryolu yapım çabaları, ulaşımın bir yönünü çözümlemişse de, nüfus bakımından olumsuz etkileri getirmiştir. Demiryolu yapımı, ülkede tarımın gelişmesinde yetersiz de olsa etkili olmuştur.

Yukarıda değinilen konulara toplu olarak göz atarsak şu sonuçlar ortaya çıkar:

a. Ülkenin siyasal sınırları, 1774 sonrasında sürekli olarak değişmiş, bu değişme hep olumsuz açıdan gerçekleşmiştir. Bu bakımdan kararlı sınırlar içinde ülkedeki gelişmeleri izlemek pek kolay değildir. Özellikle Rumeli sınırları durmaksızın gerilemiş, 1915 yılı Eylülünde son aşamaya kadar gelmiştir. Bu gelişim içinde, ülkedeki öteki konuların belirlenmesi de güçlük göstermektedir.

Ülkenin Afrika sınırları da aynı gelişimi izlemiştir. Zaten zayıf bağlarla bağlı olan Cezayir 1830, Tunus biraz daha geç, 1881'de Mısır gittiği gibi, bugünkü Libya toprakları da İtalyan saldırısına uğramıştır. Asya topraklarında Ruslar 1829'dan itibaren toprak kazanmışlar, 1878'de Kars yaylasını ele geçirmişlerdir. Öteki Asya toprakları ancak "Arap sorunu" nun çıktığı ve büyük bir sorun oluşturduğu 1.Dünya Savaşı'ndan sonra büyük bir sınır değişikliğine uğrayacaktır.

b. 18.yüzyıl sonları ile 19.yüzyılın büyük bir kısmında, topraktan yararlanma, mülkiyet vb. konularda ülkenin tanımına ait bilgileri elde etmek oldukça zordur. Çok geniş sınırlar içinde büyük bir coğrafi çeşitlilik, değişik yüzey şekillerindeki farklılıklar ülkenin tamamını tanımakta araştırıcıları da zorlamaktadır. Coğrafi koşullar hemen hemen aynen insanlarına da yansımıştır. Din, dil, gelenek ve görenek çeşitliliği çok zengindir. Bu çokluklar içinde hâkim ve etkin ulus, doğal olarak devletin kurucusu olan Türkler'dir.

Din olarak İslamiyet devletin asıl dini, bir bakıma da birleştirici en önemli unsurdur.
c. Geniş ülkede, Afrika ile Asya'nın çöl kısımları dışında, yine de az çok bir benzerlik söz konusudur. Anadolu ve Diyarbakır taraflarıyla Rumeli yakası belirli bir değerler sistemine sahiptir. Osmanlılar'ın yüzyıllar boyu süren yönetimi, iskânda, köy, kasaba ve kent yaşamında ortak değerler oluşturmuştur. Evlerin ortak özellikleri, köylerde olduğu gibi, kentlerde de benzerlik göstermektedir. Bu özellikler ise, Türkler'in kendi değerleri olup, bunun Anadolu ve Rumeli'de iklim ve öteki özelliklere bağlı olarak yansımasıdır.
d. Ülkenin sınırları gibi nüfusu da gerilemektedir. Ancak bu nüfus gerilemesi, sadece siyasal sınırlara bağlı bir gerileme değil, ülkenin ekonomik koşullarının bozulmasının yol açtığı bir azalmadır. Anadolu ve Rumeli kentlerinde koşulların değişmesiyle nüfus azalmaktadır. Köyler de koşullara bağlı olarak kaybolmakta veya yenileri kurulmaktadır. Kırım Savaşı'ndan sonra Bulgaristan'da kurulan Tatar köyleri 93 Harbi'nden sonra yeniden göç etmek zorunda kalmışlardı. Nüfusun iç göç bakımından gösterdiği özellikler, 19.yüzyılın en önemli karakteridir. Göç, kaybedilen savaşların sonunda çok büyük önem kazanmaktadır.
e. İdari teşkilat, kaybedilen topraklarda tamamen ortadan kalkmakta, fakat zamanla da gelişmektedir. Bu gelişmede çağdaş idari teşkilatın gerekleri etkin olmaktadır. Bu nedenledir ki, 19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren idari teşkilat eski merkezlerini unutturmuş, yenilerini yaratmıştır.
f. Ulaşım, geleneksel çizgilerinin kaybolduğu, meydana gelen boşluğun ise Avrupa'dan gelen etkilerle düzenlenmesini yansıtır. Karayolu, zorunlu nedenlerle inşa edilmek istenmekte, fakat bu istenen sonucu vermemektedir. Demiryolu yapımı bazı yöreler için üretimi artırmış, fakat başka olumsuz sonuçlara da yol açmıştır.

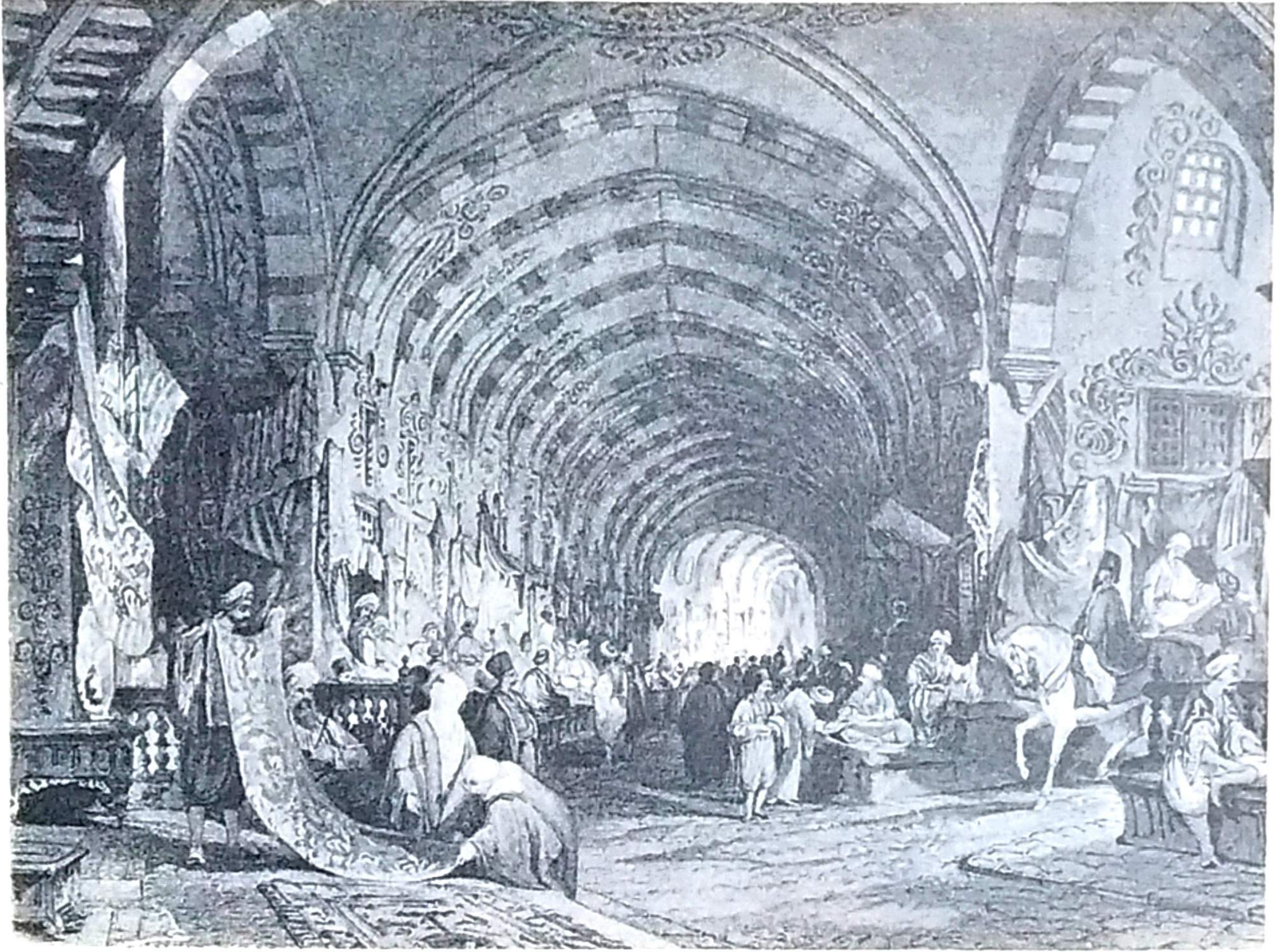
6. EKONOMİ

Ülkenin geçim kaynaklarının başında doğal olarak tarım gelmektedir. Tarımın yanında sanayi ve diğer hizmetler ikinci sırada yer almaktadır. Tarımdan elde edilen öşür vergisi de devletin gelirlerinin temelini oluşturmaktadır. Sanayi ile uğraşanlar sayıca azdır. Ancak bakır, giyim, ayakkabı gibi işlerle uğraşanlar her zaman çoktur. Ülkenin öbek öbek bazı merkezler tarafından birer kapalı ekonomik birim oluşturdukları görülür. Bu birimlerde yaşam için gerekli bütün sanatları görüyoruz.
Dükkân sahiplerinden vergi alındığı 19.yüzyıldan itibaren görülmektedir. Özellikle İhtisap vergisi daha sonraki tarihlerde bir tür kazanç vergisinin de esası olacaktır.
Devlet görevlileri büyük gelire sahiptiler. Özellikle vali, mütesellim ve âyanlıktan nüfuzları artan görevliler, bu yüksek gelirlerini korumak derdine de düşüyorlardı. Ancak 2.Mahmud'un 1815'lerden itibaren yerel âyanları bertaraf ettiği, kalanları da devletin birer görevlisi yaptığı görülüyor. Bu şekilde de olsa, eski ailelerin nüfuzları bir süre sonra da devam etti.
Devlet görevlilerinin yaşam biçimlerinde ve gelir kaynaklarında 2.Mahmud döneminde büyük değişmeler oldu. Daha önce her görevli, yaptığı hizmetin karşılığı olan harcı (veya resmi) alarak yaşardı. Diğer bir deyişle, hizmetler gibi bunların karşılıkları da belirlenmişti. Böylece devlet yaşamında boş oturanlar pek bulunmazdı. Bu arada görevlerin gereği bazı hizmetlerin armağan vb. kabul etmeye uygun olduğu da görülmektedir.
2.Mahmud bu türden harçları kaldırmış ve devlet görevlilerine belirli bir para yani aylık bağlamıştı. Böylece her ay yeteri

Şehzadebaşı'nda Neşvehirli Damat İbrahim Paşa sebili ve Şehzade Camii. Gravür. Yan sayfa: Yeni Cami ve önünde kayıklar. Gravür.

kadar para alan görevlilerin hizmetlerini bir para karşılığı yapmayarak daha yararlı olmaları düşünülmüştü. Ancak daha o yıllarda Lütfi, hazır para alanların artık hizmet görmediklerini ve devlet dairelerinde işi olanları oyaladıklarını belirtmektedir. Bu arada eskiden beri her hizmetin karşılığı olarak verilen para alışkanlığı da devam ediyordu. Ancak yeni düzenlemede bu tür para rüşvet kabul edildiğinden çeşitli önlemler alınmıştı.
2.Mahmud dönemi devlet görevlilerinin aylığa bağlandıkları, fakat o oranda da devlet hizmetlerinin gerilediği bir dönemdir. Klasik Osmanlı düzeninde, her hizmetin bir karşılığı olduğundan, görevliler belirli bir para alırlar, buna karşılık hizmet de kısa zamanda yerine getirilirdi. Oysa şimdi iş yapsın yapmasın, hizmet görülsün görülmesin karşılığında aylık alındığından bu türden hizmetler de gerilemeye başladı. Ayrıca bu görevlilerin aylıklarından hiçbir vergi de alınmazdı.
Sonuncu bir grup daha vardır ki, bunlar herhangi bir yerden aldıkları gelirle yaşamlarını devam ettirenlerdir. Bunların başında vakıfların geliriyle geçinen, ulema ve özellikle talebe-i ulûm geliyordu. Özellikle ulema, resmi devlet yaşamıyla bir ilişkileri olmadığından, dini olsun, doğrudan günlük yaşamla ilgili sorunlarda olsun, halkın devlete karşı en büyük dayanağıydı. Diğer bir deyişle halkın haklarını resmi görevlere karşı savunuyorlardı. Bu durum 2.Mahmud'un da gözünden kaçmadığı için vakıf gelirlerini bir elde toplamak,dolayısıyla kendi denetimi altına almak istemiştir. Nitekim bütün vakıflar bir bakanlığın yönetiminde toplanmış, oradan da merkezi yönetime bağlanmıştır. Vakıfların kendi koşulları varsa da,bunun uygulamasında evkaf yönetimi etkili olduğundan, bu tür gelirler de denetim altında tutulmuştur.
Vali, mütesellim vb. görevlilerin eskiden yanlarında bulunan, geçimlerini bu yolla sağlayan deli, sekban gibi unsurlar, 1830 sonrasında birer birer ortadan kaldırılınca işsiz kalmışlar, bir süre Anadolu'da hasar yapmışlarsa da, özellikle deliler şiddetle izlenmişlerdir. Bilindiği gibi bunlar daha sonra Mısır ordusuna katılacak, Osmanlı merkez ordusunun yenilgisinde etkili olacaklardır.
Derbentleri, yolları bekleyen, gelip geçenlerin bu hizmetine karşılık verdikleri paralarla geçinen zeybekler de, bu hizmetlerin 1830 sonrasında ortadan kalkması üzerine işsiz ve perişan oldular. Bir süre böyle geçtikten sonra, dağlarda dolaşmaya başladılar ki, zaten 2.Mahmud'un kıyafet reformu, onların giyimlerinden vazgeçmelerini istiyordu.
2.Mahmud dönemindeki değişmeler, ülkenin geçim ve kazanç olanaklarında büyük değişmelere yol açtı. Bu değişmeler sonraki yıllarda devam etti. 1826 sonlarında dönemin yönetimi, şimdiye kadar Müslümanlara özgü olan İstanbul'daki bina süslemeciliğindeki tekeli kaldırmıştır. Kısaca yorumlanacak olursa, şimdiye kadar bu hizmetten Müslümanlar ekmek yerken bundan sonra gayrimüslimler de ekmek yiyebileceklerdir. Bu tür uygulamaların hemen her alanda gerçekleştiği de bilinmektedir. Ülkede geçim kaynakları ilerde altüst olacak, eskiden Türkler'in gördüğü hizmetler, yüzyılın sonlarında başkalarına geçecektir.
Tanzimat öncesinde, ülkedeki genel kanıya göre, servet kişinin değil toplumundur. Bu anlayışla özellikle devlet görevlerinde bulunanların kazançları kendilerinden sonra çocuklarına miras kalabiliyordu. Bu, bir bakıma "muhallefat"ın zaptı ile sonuçlanan müdahale yönteminin esasını oluşturur. Buna karşılık esnafın ve diğer kazanç sahiplerinin servetleri de evladına geçebilirdi. Bu konuda şer'i kurallar geçerli bulunuyordu.
Tanzimat'ta bürokrasi, kendi servetlerinin de çocuklarına

geçmesini sağlamak istemiştir diye de iddia edilir. Çünkü ülkede en yüksek gelir devlet görevlilerine aitti. Bu görevlilerin kazançları ise, sürekli olarak devletin ve doğal olarak onun temsilcisi olan padişahın müdahalesine açıktı. Bu nedenledir ki, Avrupa'daki kişisel servetin de miras yoluyla geçmesi yolundaki propaganda ile etkilenen kamuoyu buna yöneltildi. Oysa bu türden servete, servetin alın teri karşılığı olması koşuluyla zaten kutsal bulunuyordu.

Sonuç olarak 1839 sonrasında devlet görevlilerinin her türlü kazançları üzerindeki tehdit kaldırılmış oldu. Böylece ülkede yeni bir grup gelişti. Ülkedeki ekonomik düzen altüst olmuştu. Bu arada değişen ve yenileşen koşulların ortaya koymak istediği düzen de belirlenmemişti. Ülkedeki bu büyük değişimin gerçek nitelikleri ne yazık ki açık ve net bir biçimde ortaya konmamıştır. Sadece bürokrasinin kendisine servet akıtma çabasına karşın, zenginlik Türk ve Müslümanlardan Hıristiyanlara geçmiştir denilebilir.

19. yüzyılın sonlarıyla 20. yüzyılın başlarında bu gelişimin belirtileri açıkça ortaya çıktı. 1908 sonrasında Türkler durumun kötülüğünü görünce, Türkler'den de varlıklı ve zengin kişiler yaratmak istediler. İttihat ve Terakki'nin bu konuda etkin bir siyaset güttüğü bilinmektedir. Fakat bu bilinçli siyasetin meyvelerinin alınması, 1914'te kapitülasyonların da kaldırılmasına karşın, 1. Dünya Savaşı nedeniyle tam olarak alınamadı. Yeni gelişmeler savaş sonunda oluşan Milli Mücadelede daha belirginleşti. Ulusal ekonominin yaratılma girişimleri Lozan'da da mücadele vermiştir. Türkiye Cumhuriyeti 1923 sonrasında, bu acı anılar nedeniyle bir hayli dikkatli bir siyaset izlemiştir.

Sonuç olarak ülkedeki yaşam 1838-39 sonrasında bambaşka bir nitelik göstermiş, bunun sonuçları 1908'den sonra açıkça görülmüştür. Fakat bu dönemin sonuçlarına göre çareler aranması, ancak 1923 sonrasında mümkün olabilmiştir.

Ülkenin doğal zenginliğine gelince, Osmanlı ülkesinin çok geniş alanlarında maden, orman ve öteki doğal zenginlikler ülkenin ekonomik yaşamı için büyük önem taşımaktadır. Bu arada ırmak, göl ve öteki zenginlikler de etkilerine göre önem taşımaktadırlar.

Ülkenin doğal zenginliği içinde en önemli olan madenler, iki ana zaman birimi içinde incelenebilir. Bu da 1838 öncesi ile sonrası olarak tanımlanabilir. 1850'lerden önceki dönemi içine alan zamanlarda ülkedeki madenler içinde en önemli olarak demir ve bakır kabul edilebilir. Bunların her ikisi de olağan ekonomik yaşamın gereklerini karşılıyordu.

Divriği yöresinde, Samakov ve daha birçok yerde demir çıkartılıyordu. Ünye dolaylarında çıkartılan demir, 18. yüzyıl sonları ile 19. yüzyıl başlarında ülke ihtiyacının önemli bir kısmını karşılıyor, ancak yurt dışından da bir miktar demir ithal ediliyordu.

Türkiye bakır madenleri bakımından da oldukça zengindi. Ergani bakır madeni çok eski zamanlardan beri işletiliyordu. Kastamonu ve Trabzon yakınlarında da bakır çıkartılıyordu. 19. yüzyıl ortalarında ülkede toplam 1.207 ton bakır üretildiği tahmin ediliyor. Ergani'den Tokat'a 19. yüzyıl başlarında yılda 1.500 ton kadar bakır gelirken, sonraları bu miktar 600 tona kadar düşmüştür.

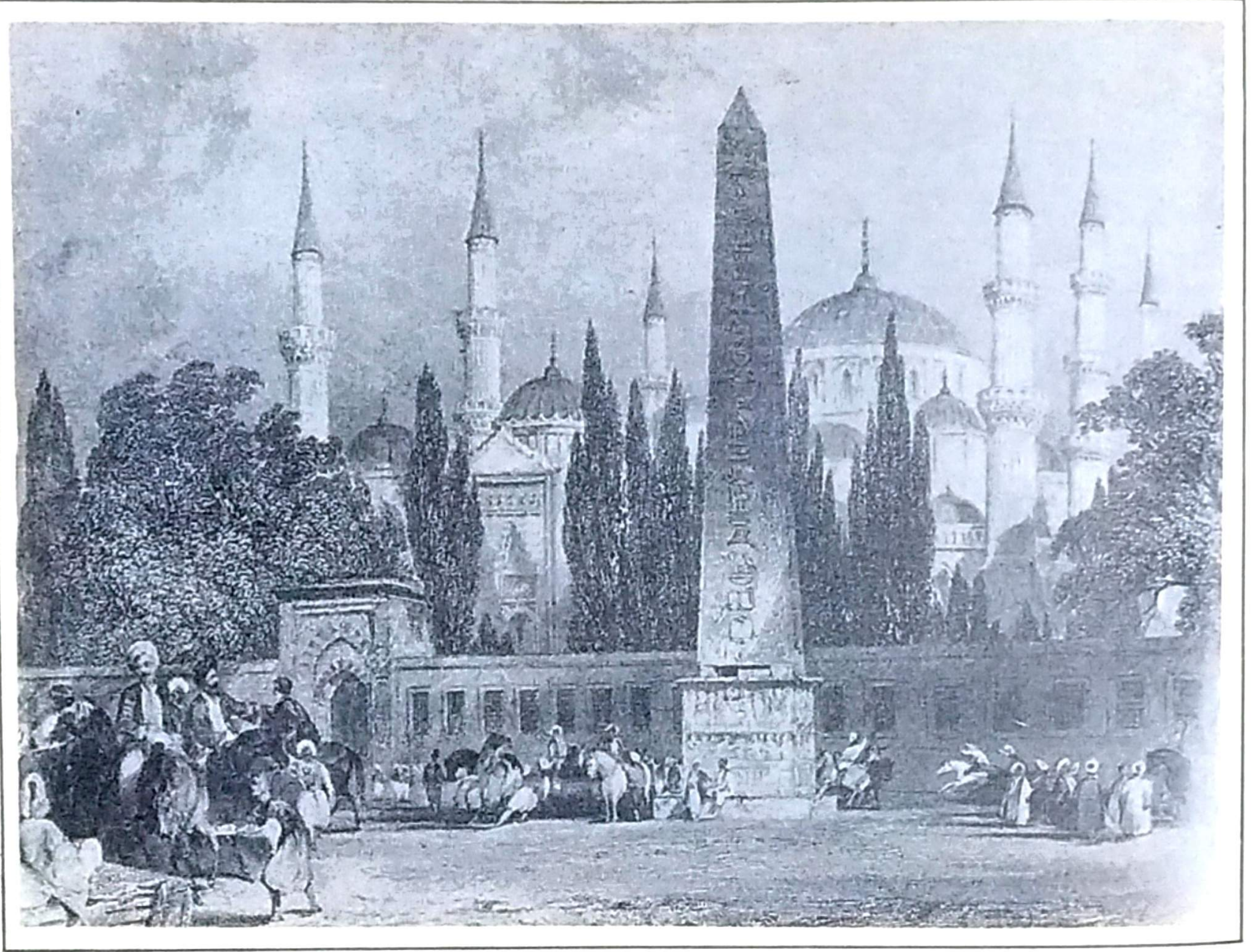
Bakır üretimi oldukça yüksek olduğundan Doğu Avrupa, hatta Hindistan'a da satılıyordu.

Ülkedeki önemli madenlerden biri olan gümüş de çok eski zamanlardan beri işletiliyordu. 1850'lerde yıllık üretimin 694 ton dolaylarında olduğu bilinmektedir. Keskin, Keban, Akdağ-madeni, Hacıköy ve 1836'da üretimi oldukça azalan Gümüşhane madenlerinden elde edilirdi. Bu madenlerden yılda 2.000 kg. kadar altın elde edilirdi. Keban madeni

Üsküdar Meydanı'nda Sultan 3. Ahmed Çeşmesi ve Mihrimah Sultan Camii. Gravür. Yan sayfa: Kapalıçarşıda kumaşçılar. Gravür.

1876'lara kadar çalışmasına devam etmiştir.
Kurşun ve diğer bazı madenlerin de üretildiği bilinmekle birlikte, en önemlileri yukarıda sayılanlardır.
Eskiden ülkedeki maden üretiminin teşvik edici bir unsuru olan vergi düzeni (aynî mükellefiyet) madencilik alanında da olumsuz etkilerini göstermeye başladı. Eskiden maden eminlikleri vardı ve bu yörelerdeki halk, madenlerde çalışarak vergi yükümlülüklerini yerine getirirlerdi. Fakat o tarihlerde düzenin değişmesiyle maden üretimi de geriledi.
Divriği yakınındaki demir madeninin ve bu yörede üretilen demirin tarihi bu açıdan son derece önemlidir. Çünkü 1876'da hâlâ az da olsa üretim yapılan bu yöredeki maden, yurt dışından ithalatın etkisiyle giderek yok olmuş, hatta coğrafya kitaplarında da unutulmuştur. Bu dönemde Ergani madeni dışındaki diğer bakır üretim merkezleri de kapandılar. Ergani madeni de varlığını sadece çevresi için devam ettirdi. Çünkü ülkenin ihtiyacı olan bütün madenler, özellikle demir ve bakır yurt dışından kolaylıkla getirtiliyordu.
Bu dönemde maden kömürü bulunmuş ve işletilmeye başlanmıştır. Keza Bandırma yakınlarında bulunan pandermit/borasit de bu dönemin sözü edilmeye değer madenlerindendir. Ancak bu dönemin genel bir özelliği, madenlerin artık ham olarak çıkartılıp ihraç edilmesidir.
Bu dönemin maden siyasetinde 1858 arazi kanunnâmesi önemli bir engel sayılmıştır. Bu nedenle madenler için ayrıca nizamnâme ve kanunlar yapılmıştır: 1861, 1869.
Ülkenin özellikle Anadolu kısmında ormanlar çok ve önemliydi. Karadeniz'de olduğu gibi Akdeniz'deki diğer ülkelere, özellikle Mısır'a güney kıyılarından kereste gönderiliyordu. Aynı zamanda ormanlar 19. yüzyılın ilk yarısında denizcilikte gemi inşaatının temel maddesiydi.
Ormanların Keban, Ergani gibi yörelerde maden izabesi için tahrip olduğu söylenmektedir. Maden kömürü o dönemlerde olmadığından Anadolu madenlerinin izabesi için ağaç kullanılmış ve dolayısıyla ormanlar belli bir oranda azalmıştır. Keskin yakınlarındaki ormanların da bu yüzden yok olduğu söylenebilir. 1868'de bir orman nizamnâmesi yayınlayarak ormanların korunulmasına çalışılmıştır.
Ekonomiye katkısı açısından önem taşıyan diğer bir kaynak da göllerdir. Bu alanlarda balıkçılıkla uğraşılırken Tuz Gölü'nde tuz üretilmektedir. Ülke içinde az da olsa bataklık kısımlardan bulunan sülükler, 1840 yıllarında önemli bir ihraç maddesi olmuştur.
Ülkedeki ırmakların birer ulaşım aracı olarak pek önemi yoktur. Fırat üzerindeki ulaşım denemesi başarısız olduğu gibi, Dicle üzerinde keleklerle yapılan ulaşım da istenen düzeye ulaşamamıştır.
Kaynaklar Asya'daki toprakların 1/6'sının ekilebildiğini yazarlarken, bu rakkam Avrupa'daki topraklarda % 25'e kadar çıkıyordu. Ayrıca ekilebilir toprağın da % 20'sinin ekildiği de belirtilmektedir. Buna neden, işgücü yetersizliği kadar, ürünlerin yeterince para etmemesidir. 19. yüzyıl başlarında, özellikle kıyıya yakın yörelerde tahıl üretimi oldukça artmıştı; yapılan ihracatın bunda büyük payı vardı.
Tarımsal üretimin temeli tahıldır. Özellikle buğday ve arpa çok ekilmekteydi. Ülkenin geniş topraklarında ekilenleri bu satırlar arasında saymak gereksizdir. Bunların yanında sanayie dönük ürünlerin ekimi de çok gelişmişti. 18. yüzyılda oldukça artmış olan pamuk üretimi, Mısır ve Amerika'nın rekabeti yüzünden gerilemişti. Ancak pamuk üretimi 1860'lardan sonra, yani Amerikan iç savaşı yıllarında tekrar artacaktır.
19. yüzyıl ortalarına doğru kırmızı rengi veren kök üretimi

oldukça yaygındı. Kökboya tarımı uzun ve yorucu olmasına rağmen (4-6 yıl sürebiliyordu) ihracat olanakları nedeniyle büyük para getiriyordu. 1840-1870 yılları arasında Türkiye'nin ihracatında büyük yer tutmuştur. Ancak kimyasal boyaların çıkması üzerine önce fiyatları geriledi, daha sonra da ekimi azaldı. Yüzyılın sonuna doğru ise tamamen unutulur gibi olmuştur.

Rumeli'de Kavala, Anadolu'da Bafra yörelerindeki tütün üretimi, 1870'lerden sonra Batı Anadolu'ya da yayılmaya başladı. Özellikle kökboyadan boşalan yerlere pamukla birlikte tütün de ekilmeye başlandı.

Bu arada bazı yeni bitkiler de ekilmeye başlandı. Bunlardan biri patates, diğeri de domatestir. 1897 yılında 10.000 ton kadar patates ithal edilmekteydi.

Sebze ve meyvelere gelince, yabancı gözlemcilerin de dediği gibi Türkler bu konuda uzmandılar. Örneğin 1860'larda Tokat'ta üzümün 36, ayvanın da 16 çeşidi biliniyor, bir o kadar da kiraz, vişne vb. çeşitleri yetiştiriliyordu. Sebze çeşitlerinde de durum aynıdır. İstanbul'un çevresindeki köylerin tarımsal ürünlerinin ünleri günümüze kadar yaşamıştır.

Görüldüğü gibi tarımsal bakımdan bir yandan kökboya gibi bazı bitkilerin ekimi gerilemiş, buna karşılık pamuk ve tütün gibi bitkilerin ekimi ise gelişmiştir. Bu arada demiryolu ağının genişlemesi, tarımsal üretimin artmasında olumlu katkılarda bulunmuştur. Böylece Konya Ovası'ndaki tahıl üretimi arttığı gibi, çiftçiler daha fazla gelir elde etme olanağını da buldular.

Türkler'in geleneksel hayvancılığı bu dönemde kent yaşamında da etkisini devam ettiriyordu. Hayvancılık köylerde daha belirgindi ve bazı yörelerde tek geçim kaynağıydı. Göçerevliliğin giderek azalması, hayvancılığın üzerinde olumsuz etki yapmıştır. Ancak bu olumsuzluk, yaylak-kışlak arasında bir denge kurularak giderilmeye çalışılmıştır. Kış aylarında Asya'daki geniş topraklarda örneğin Haleb-Rakka yöresinde, yazları ise Doğu Anadolu yaylalarında geçiren aşiretler ülke hayvancılığının temel kaynağı olmuştur.

At beslemek yaygın ve etkin bir iş aynı zamanda bir sanattı. Ancak tımarlı sipahilerin kaldırılması at beslemeyi olumsuz yönde etkilemiştir. Daha sonraki yıllarda özellikle askeri alanda kullanılmak için yurt dışından at getirilmesi gerçekten üzücüdür. Ancak bunda sadece at yokluğunun değil, ithal etmeyi birçok bakımdan özellikle mali açıdan uygun görenlerin de etkisi vardır.

1860'lara kadar ülkede ulaşımın temel yük hayvanı olan deve sayısı da oldukça yüksekti. Bunun önemli bir kısmı güney ellerinde olmakla beraber, Anadolu ve Rumeli'de de deve kullanılmaktaydı.

Ülkemizde ekonominin o dönemdeki en önemli kollarından birini oluşturan dokuma sanayii oldukça yaygın ve gelişmişti. Ham dokuma maddesi olan yün, pamuk, keten ve kenevir ülkemizde bol bol üretilmekte, aynı zamanda işlenmekteydi. Boya malzemesi arasında sadece çivit ithal ediliyor, buna karşılık kırmızı ve sarı renklerin hammaddesi bol bol üretiliyordu. Sabit tezgâhları olan kumaş, bez ve halı gibi dokuma ürünleri ülkenin çeşitli yörelerinde üretildiği gibi daha basit aletlerle dokunan kilim üretimi göçebeler arasında yaygındı.

1826 sonrasındaki gelişmelerin Osmanlı sanayii için beklenmeyen sonuçları oldu. Bunlar bir bakıma ülkede buharlı sanayii kurmak için önemli bir fırsat da yarattılar. Çünkü yeni kurulan askeri birliklerin en önemli özelliği tek tip giyim, yani üniforma idi. Böylece çok büyük miktarlarda elbiselik kumaş, ayakkabı vb. malzemelere gerek duyuldu.

Eski İstanbul surları, arkada Edirnekapı'daki Mihrimah Sultan Camii. Gravür. Yan sayfa: Atmeydanı, Sultanahmet Camii ve Dikilitaş. Gravür. (S. 787): Tophane Kışlası ve Nusretiye Camii. Gravür.

Bunların karşılanması o dönemin en önemli sorunudur.
Bu askeri malzemenin üretilmesi için bir kısım devlet adamlarında yeni imalathaneler kurulması fikrinin doğmasına yol açmış ve bazı girişimler olmuş, fakat birkaç nedenle 2.Mahmud'un bu konudaki siyaseti değişiklik göstermiştir. Ancak 1830'larda Avrupalıların üniforma konusunun gerekliliği ve genişletilmesi için teşvikte bulunmaları, çok geçmeden bu konuda bazı girişimler yapılmasına neden oldu. Bu girişimin arkasından kurulan bazı askeri tesisler varlıklarını günümüze kadar sürdüreceklerdir.
Bu arada askeri amaca yönelik fabrika ve imalathaneleri ayrı tutmak gerekir. Tersanelerde öteden beri büyük savaş gemileri yapılmaktaydı. Tüfek vb. savaş araç ve gereçleri için de imalathaneler bulunuyordu ve bunlar daha sonraki dönemlerde de üretimlerine devam edeceklerdi.

1838 Ticaret Anlaşması

Ülke içindeki sanayi varlığını korumaya çalışırken, 1838 Ticaret Anlaşması'nın imzalanması,bunların gelişme değil, yaşama olanaklarının da kaybolmasına yol açtı. Çünkü gümrük duvarları çok küçük bir miktara % 3'e iniyor, buna karşılık ihraç eşyasından % 11 gümrük alınıyordu. Türkiye'ye özgü bazı malların tekele alınmasıyla fiyatların yükselmesinden yakınan bazı yabancılar, şimdi bu tekelin kalkmasını da sağlamışlardı. Bu arada en önemli hususlardan birisi ithal malı eşya için karagümrüklerin geçersiz olmasıydı.
Ülke içinde beliren ve belirli merkezlerin etrafında oluşan ekonomi ve sanayi hareketlerini korumayı amaç edinen karagümrükler yerel esnafın en önemli dayanağıydı. Böylece, örneğin Kayseri bakırcı esnafını Tokat bakırcı esnafı ezemediği gibi, Tokat'ın dericilerini de Kayseri derici esnafı ezemiyordu. Ancak böylesine yerel yasası olan bir kurumun, şimdi Avrupa mallarına karşı etkisiz olması, Osmanlı ülkesindeki yerel sanayinin en önemli tahripçisi oldu.
Karagümrükleri sadece yerel sanayinin değil, örneğin İzmir'de veya İstanbul'da 1840'lardan sonra kurulan fabrikalar için de felaket getirdi. Çünkü bunlar yerli üretim sayıldığından ülkenin bir tarafından ötekine giderken ve her sancak sınırında gümrük verirken, ithal eşyası hiçbir gümrük ödemiyordu. Sonuçta İzmir'de üretilen kâğıt, Erzurum'a varıncaya kadar ödediği gümrükler yüzünden, İngiltere'den gelen kâğıda göre pahalı oluyordu. Birçok fabrikanın bu yüzden kapandığı bilinmektedir.
Karagümrükleri 1860'lardan sonra bütün ülkede kaldırılacak, fakat bu arada zaten kurulmuş veya kurulacak olan sanayii yok ettiği gibi, ülkenin yerli sanayiini de çökertmiş bulunuyordu.
Gerçi Osmanlı ülkesinde tekel ve diğer bazı hususların daha 1829 Edirne Anlaşması ile kaldırılma yoluna gidildiği de bilinmektedir. Ancak bütün bu oluşumlar, 1838 Ticaret Anlaşması gibi, Avrupa'nın sanayi ürünlerine Osmanlı ülkesini açacak bir sonuca olanak veremezdi. Şimdi Osmanlı devlet adamları, ülkenin içinde bulunduğu çok güç siyasal koşullardan çıkış için İngilizlere ve diğer Avrupa devletlerine bu ödünleri vermek zorunda kalmışlardı. Önemli olan, Mısır sorununda siyasal destek sağlamaktı, bunun için de devletin bazı fedakârlıklarda bulunması olağandı. Mustafa Reşid Paşa, bu anlaşmaların baş mimarı olarak, ülkenin ekonomik çöküşünde, belki de bilmeyerek çok olumsuz bir anlaşmayı imzalamıştı. Bu anlaşma, birçok yönleri ile Osmanlı tarihinde 1838, 1839 Tanzimat Fermanı'na göre çok daha büyük önem taşımaktadır.

1826 sonrasındaki olumsuz gelişmeler, 1838 Ticaret Anlaşması ile büyük bir engele rastladıktan sonra, 1839 sonrasında da büyük engellerle karşı karşıya kaldı. Çünkü ülkenin aynî vergileri, yani üretilen mal ve eşyanın vergi yerine geçmesi de kalkmış, böylece örneğin madenci kasabaları maden, kendir veya kereste üreten yerler de bunları gönderemez olmuşlardı. Yıllardır bu malları üreten, böylece hem devletin işini gören, hem vergilerini vermiş sayılan böyle kazalar, artık nakit vergi vermek durumunda kaldılar. Vergi için para sağlamak amacıyla ürettikleri malları yok pahasına satıp paraya çevirmek zorunda kaldılar. Bu durumda İstanbul bazı maddeleri para ile satın almak istedi. Aracılar ithal bakırın ucuz ve kaliteli olduğunu bildirip, İngiltere'den bakır getirmeye başladılar. Böylece ülkedeki sanayi gerilemeye yüz tuttu.

Tımarların kaldırılmasından sonra gerileyen at üretimi, eğer bir teşvik olsaydı, doğal olarak üretimine devam edilirdi. Ancak yurt dışından getirilmesi daha kolay oluyordu. Zaten o yılların genel havası da buna uygundu.

Tanzimat sonrasında sanayileşme faaliyetine girişildi, birtakım fabrikalar açıldı. Bunlar arasında Bakırköy'deki bez fabrikası dikkate değerdir. Ancak bu fabrikalardan sadece orduya hizmet edenleri dışındakiler kapanmak zorunda kaldılar. Bu sırada açılan bazı fabrikalar ise ithal eşyası ile rekabet edemeyerek kapanmışlardı.

Bu arada dönemin önde gelenlerinin Türkiye'nin daha çok bir tarım ülkesi olması gerektiği yolunda propaganda yaptıkları da görülmektedir (örneğin Ceride-i Havadis gibi). Böylece Osmanlı ülkesi, sanayi ülkelerinin tarımsal ihtiyaçlarını karşılayacak ve bir ahenk kurulacaktı. Ülkenin sanayileşmesini isteyenler, Avrupalılar böyle düşünmediği için pek yoktur. Bu dönemde Avrupalıların fikirleri önde gelir; onların Türkiye'nin iyiliğini istediği söylenir ki, zaten bu Tanzimat siyasetinin bir gereğidir.

1870 sonrasında Tanzimat fikrinin gerilemeye başlamasıyla, ülke içindeki sanayii korumak fikri de gelişmeye başladı. Bu arada ithal eşyadan alınan gümrük artırıldı; ihraçtan alınan gümrük indirildi. Böylece kısmen bir denge sağlanmak istendi. Fakat bu çok yetersiz bir çareydi.

19. yüzyıl sonlarında ülke içinde bazı yeni fabrikalar kurulmuştur. Ancak bunların bir kısmı, yine de Avrupa eşyasına rekabet edemeyerek kapandılar (mum fabrikası gibi). Özellikle bez ve yünlü kumaş dokuma fabrikaları ise, hammaddeleri ucuz, pazar da önemli olduğundan varlıklarını devam ettireceklerdir.

Ülkedeki sanayinin çökmesi üzerine, 1870'lerden sonra sanayii teşvik edici hareketler görülmektedir. Örneğin fabrika inşaatı için 1873'te bazı gümrük ve vergi kolaylıkları sağlanmıştır. Bu ayrıcalıklar 1888 tarihinde fabrika inşaatı için gerekli hammaddelere de yaygınlaştırıldı. 1897'de yeni tesisler için on yıllık vergisiz bir dönem getirildi.

Sanayii teşvik edici çabalara karşın, bu durumdan o yıllarda yabancı sermaye de yararlanmıştır. Çünkü onlarla rekabet artık olanaksız hale gelmişti. 1883 ile 1913 yılları arasında yerli sermaye ile kurulan 46 tesis oldukça küçük işletmelerdi. Buna karşılık yabancıların kurduğu 39 tesis oldukça büyüktü.

Ülkedeki felaketli gidiş, birçok Türk devlet adamını üzüyordu. 1908 sonrasında sorun daha açık olarak görülmeye başlandı. İttihat ve Terakki ülke içindeki sanayinin kurulması için, zengin Türk iş adamları yaratmak için bilinçli bir siyaset izledi. Böylece oluşacak para birikimi ile yerli sanayi kurulabilecekti. Bu siyasetin en önemli sonucu, 1. Dünya Savaşı içinde, yabancılara verilen her türlü hak ve imtiyazların, yani kapitülasyonların kaldırıldığının ilan edilmesiydi (1914). Ancak bunu yabancı devletler kabul etmedikleri gibi, Almanya protesto bile etti. Mondros Mütarekesi ile bu hüküm geçersiz sayılmış, fakat Türk Kurtuluş Savaşı sonunda kesinlikle kaldırılmıştır.

Görülüyor ki, Türkiye'de sanayi geleneksel çizgisinden buhar ve fabrika dönemine geçiş için 1820-1840 arasında bir şansa sahipti. Fakat bu yıllardaki bilinçli olmayan siyaset bunu engellemiştir. Burada büyük bir engel olarak, devlet açısından özlenen ve arzulanan "medeniyet"in içinde henüz fabrika olmayışı büyük etken olmuştur. Avrupa'yı belirleyen özellikler içinde fabrika, yani tekniğin girmesi, ancak 1840'lardan sonra olacaktır.

1838 Ticaret Anlaşması, ülkenin sanayi bakımından bir şeyler yapmasını engelleyen en önemli unsurdur. Bu da Batı tarafından bilinçli olarak gerçekleştirilmiştir. Osmanlı ülkesi bir bakıma bunu imzalamak zorundaydı. Yoksa Mısır sorununda destek bulamayacaktı. 1870'ten sonra Batı etkisi azalınca ülke kendisine çeki düzen vermeye çalışacak, fakat bu kez Batı, artık Osmanlı Devleti'ni yaşatmaya değil, yok etmeye karar vermiştir. Bu karar 1.Dünya Savaşı'nda bir ara uygulama alanına konmuş, fakat tam olarak gerçekleşemeden Milli Mücadele başlamıştır.

Ticarete gelince; Selçuklular'dan Osmanlılara kalan kent çarşısı düzeni, 19. yüzyılın ortalarına kadar tam olarak varlığını devam ettirmiş, birçok yerlerde sonra da devam etmiştir. Fakat İstanbul başta, bir kısım kıyı kentlerinde ithalatın etkisiyle bu çarşıların bir kısım esnafı giderek etkinliklerini yitirmeye başlamışlardır. Böylece üreticiden doğrudan halka satılan mal, araya satıcıların girmesiyle daha da pahalılaşmıştır.

Osmanlı iç ticaretinde, kentlerde kadı, fiyat hareketlerinin asıl düzenleyicisiydi. Dolayısıyla fiyat artış eğilimleri ortaya çıktığında doğrudan narh koyarak tüketicileri korurdu. Bu ise, 1826 ve özellikle 1838 sonrasında "medeniyet"e aykırı bir hareket olarak kabul ediliyordu. Bu nedenledir ki, önceleri özellikle İstanbul gibi büyük kentlerin belirli esaslara bağlanan ihtiyaçlarının karşılanması 1838 sonrasında serbest bırakıldı. Bu serbestlik iç ticareti canlandırmak esasıyla belki yapılmışsa da, aksine ithalatı ve dış ticareti geliştirmekteydi.

Kent çarşısı iç ticaretin en önemli unsurudur. Kentlerde de pazar geleneği devam ediyordu. Büyük kentlerde belirli günlerde pazarlar kuruluyor, halk dışarıdan gelenleri buralardan satın alabiliyordu. Belirli coğrafi bölgelerde pazar kurulması, Türk ülkelerinde ortak özellikti.

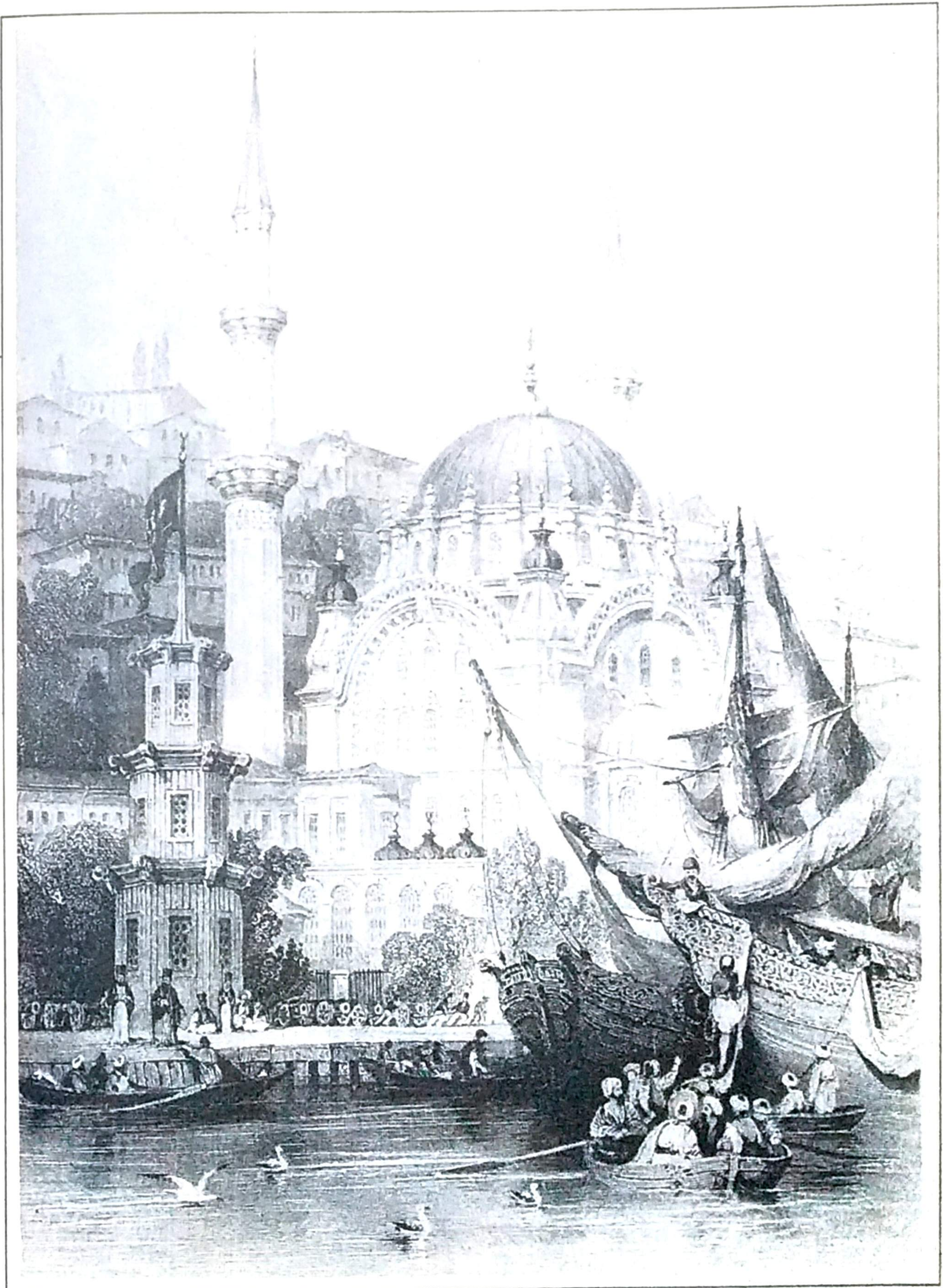
Türk sisteminde kente gelen her türlü yiyecek kesin bir denetim altındaydı. Ölçülebilen her şey **kapan** veya kapanlardan geçmek zorundaydı. İstanbul, bu ticaretin en gelişmiş ve ayrıntılı bir örgütünü içine alıyordu. Deniz kıyısında kentlerin yiyecekleri daha çok Mısır'dan geldiği için Mısır Çarşısı iskeleleri önemliydi. İstanbul'da merkezi örgütün denetiminden kurtulması, 1838 sonrasında mümkün olabilecektir.

Osmanlı ülkesinin genişliği, her türlü gereğin kendi içinde sağlanır olmasında en büyük etken olmuştur. Çeşitli iklim kuşaklarının, verimli toprakların bulunduğu bu ülkede, aranan her şey sağlanabiliyordu. Dolayısıyla bu ülkenin dış ticaretinin önemsiz olması doğal olmalıdır. Diğer bir deyişle ülke içindeki ticaret hacmına göre, dış ticaretin oldukça az olması yadırgatıcı olmamalıdır. Nitekim geçmiş dönemlerde böyle olmuş, ancak bazı mallar ülkede rağbet bulmuştur.

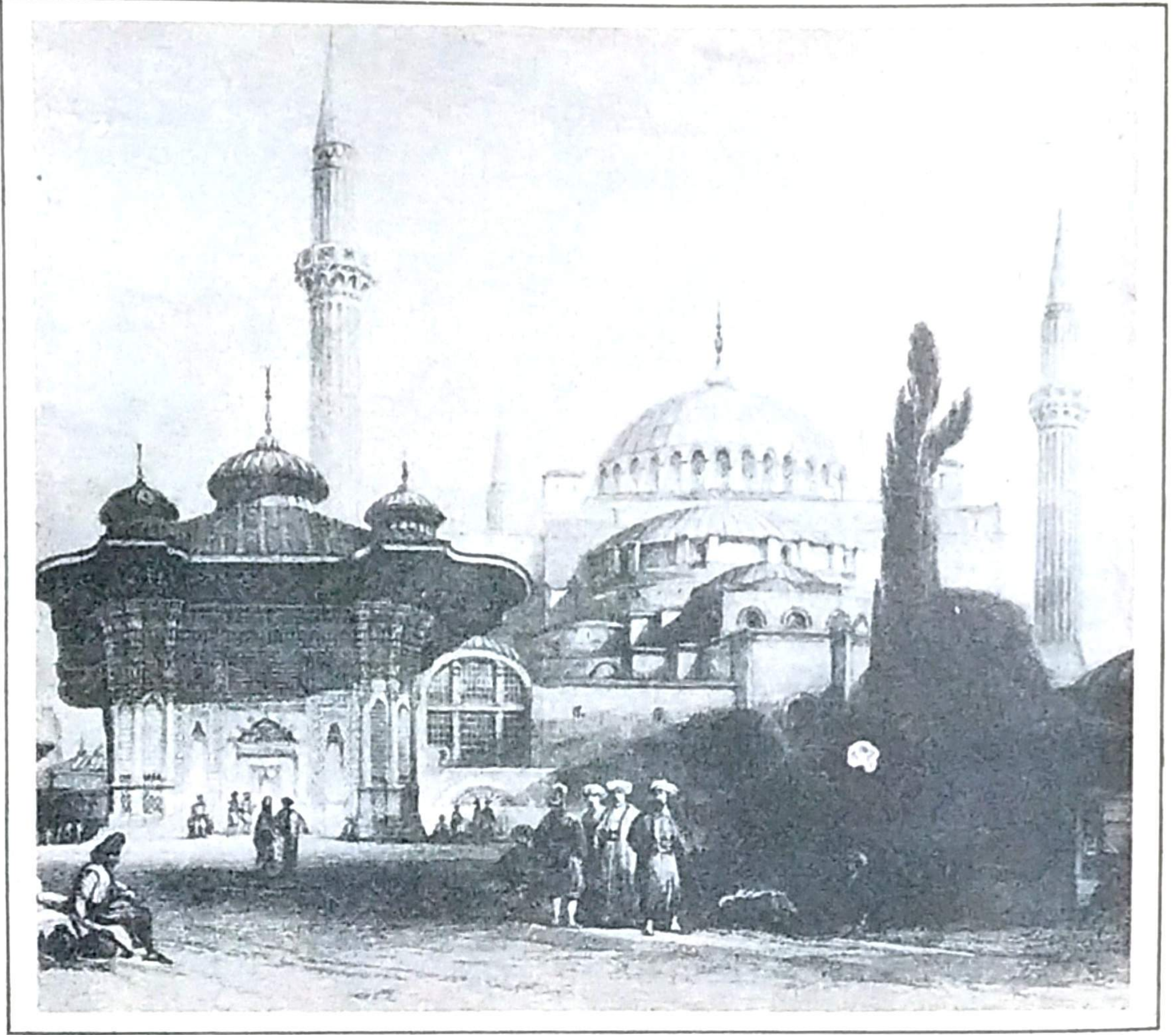
Türkiye'nin konumu uluslararası ticaret için son derece elverişlidir. Asya ile hem kara, hem de Hint Okyanusu (Basra Körfezi ile Kızıldeniz'den) ile ilişki kurma olanağı vardır. Akdeniz'in büyük bir kısmı Türk ülkesi ile çevrilidir. Karadeniz'e yabancılar, ancak 1774'ten sonra girebilmişlerdir. Avrupa ile karayolu bağlantısı da önemlidir.

Osmanlı ülkesinde dış ticaretin uzun yıllar genellikle İzmir'den yürütüldüğü bilinir. İzmir sadece Anadolu için değil, daha uzak yerlerin de bir dış pazarıdır. Özellikle 1840'lara kadar bu özelliğini korumuştur. Ancak 1838 sonrasında hem dış ticaretle ilgili kayıtların değişmesi, hem de gelişen buharlı gemicilik, karayolunun pahalılaşmasına yol açmıştır. Böylece artık mallar denize hemen indirilir olmuştur. Örneğin İran ihraç eşyası, Anadolu'yu baştan başa geçen karayolu yerine, Erzurum'dan hemen kuzeye kıvrılıp Trabzon'da deniz kıyısına inmiştir. Bu durum bir kısım yol boyu kentlerine olumsuz etki yaptığı gibi, Trabzon'un ticari gelişmesini de sağlamıştır. Bu yüzden 1850'lerde Trabzon'un ticaret hacmı bir ara İzmir'i de geçmişti.

1820-1840 buhranının İzmir'e büyük bir etkisi olmuştur.

Topkapı Sarayı önünde yer alan Sultan 3. Ahmed Çeşmesi ve Ayasofya. Gravür. Yan sayfa: Haliç'te bir kahvehane. Gravür.

Çünkü denizyolunun güvenliği kalmadığı gibi, 1830 sonrasında Mehmed Ali Paşa ile savaşlar, ülke içinde İzmir'e mal gelişini olumsuz yönde etkilemiştir. Bu nedenle, İzmir'deki çöküş açıkça görülmüştür. 1838 sonrasında yeniden canlanan bir kısım ihracat malları, ticareti biraz da olsa diriltmiştir. İzmir bir ara Kırım Savaşı sırasında oldukça canlandı; bu yıllarda İzmir sokaklarından altın aktığı da söylenir. Ancak bu geçici bir canlılık olmuş, daha sonra yeni gelişen durum nedeniyle İstanbul'un ticareti artmıştır.

19. yüzyılın ikinci yarısında artık ülke içindeki en büyük ithalat limanı İstanbul olmuştur. İhracatta İzmir önde gelirken, Beyrut ve Selanik de ihraç limanlarıdır.

Kırım Savaşı Osmanlı ülkesindeki ithal eşyanın kullanımının artmasında etken olmuştur. Daha önceden de beliren ithalatın yoğunlaşması ve İstanbul gibi büyük alıcı pazarına yönelmesi bu savaş sonunda kesinlikle gerçekleşti. Şimdiye kadar dengede seyrettiği anlaşılan ithalat-ihracat miktarlarının ithalat tarafına kayması bu savaşın sonunda gerçekleşti. İstanbul şimdi bu yeni değişimin de bir sembolü gibidir.

Osmanlı ülkesinin dış ticaret maddeleri 19. yüzyıl ortalarından itibaren özellikle ithalat eşyasında oldukça değişmiştir. Daha önceki dönemde de var olan bazı eşyaların arttığı görülüyor. Bu arada ihracatta da bazı değişmeler söz konusudur.

Ülkenin en önemli dış ticaret limanı olan İzmir, diğerlerine göre 19. yüzyılın ilk yarısında en çok ticaret İngiltere ile yapılıyordu. En önemli ihraç malları kuru üzüm ve incir, kökboya, palamut ve afyon ile tiftik, ipek ve yün idi.

İthalatın başında kumaşlar gelmektedir. Ayrıca şeker, çakı ve diğer züccaciye eşyası da önemli bir yer tutmaktadır.

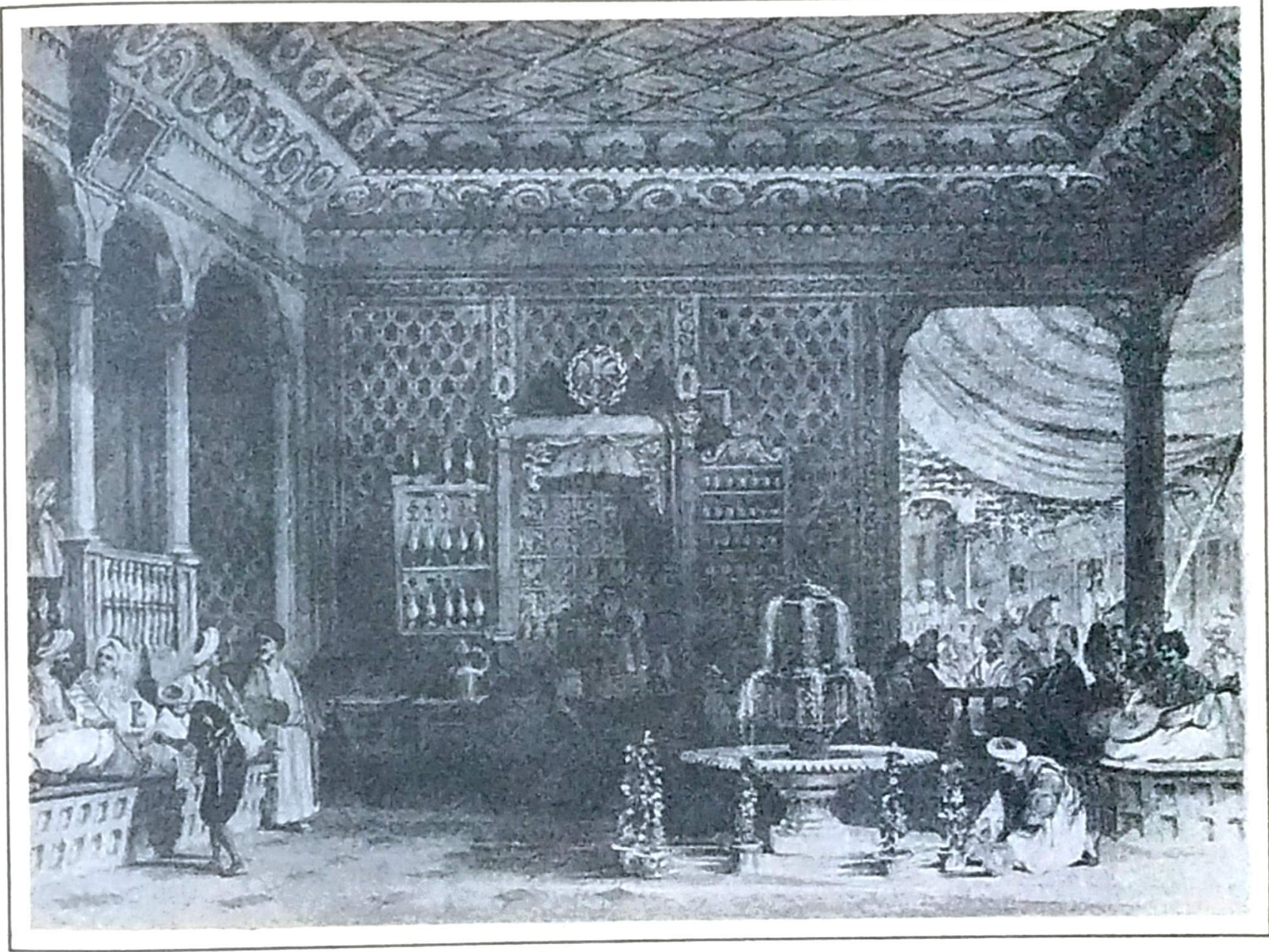
Türkiye'nin 19. yüzyıl sonlarındaki dış ticaret manzarası, 1930 yıllarına kadar devam etmiştir. Bu nedenledir ki, Cumhuriyet yönetimi sanayileşme hamlesine, en çok ithal edilen maddelerin ülkemizde üretilmesiyle başlamıştır. Yani öncelikle bez ve şeker fabrikalarının yapımı için çaba harcanmıştır.

Sonuç olarak Osmanlı Devleti'nin 18. yüzyılın sonlarından yıkılışına kadar süren dönem içindeki ekonomik durumuna genelde göz atarsak şu noktaların dikkati çektiği gözlenir:

1. Osmanlı Devleti'nin 18. yüzyıl sonlarından itibaren içinde bulunduğu siyasal durum, ekonomik alanda bir gerilemeyi gerektirmiştir. Öncelikle 1774'te Karadeniz'de Rus ticaretinin görünmesi, çok geçmeden buna Avusturya'nın katılması, bu denizde şimdiye kadar tek ticari varlık olan Türk denizcilerine olumsuz etki yapmıştır. 19. yüzyıl başlarından itibaren Karadeniz'deki deniz ulaşımına Fransızlar, çok geçmeden İngilizler ve diğer devletler de katıldılar. Sonuçta Türklerin bu ticaretten aldıkları pay, her geçen gün azaldı. Türkiye'nin Karadeniz kıyılarındaki kent ve kasabalarının fakirleşmesi buna bağlanabilir.

2. 1821'deki Yunan ayaklanması, Adalar Denizi'ndeki ulaşımı etkilemiş, bu yöredeki Türkleri de sürekli tedirgin ederek ziraat ve diğer ekonomik faaliyetlerin en alt düzeyde gerçekleşmesine yol açmıştır. Bu arada 1832 sonrasından itibaren başlayan Mehmed Ali Paşa ile mücadele, Anadolu'nun güneydoğusunu etkilemiş, böylece bir yandan batı, öte yandan da doğudan darbe yiyen Anadolu ekonomik birliği, açık bir biçimde dengesini bozmuştur. Bu doğal oluşumların üzerine bir de 2.Mahmud'un 1826 sonrasındaki girişimleri eklenince, Türkler üzerindeki ekonomik baskı daha da artmıştır.

3. Yeni ordunun birlik isteyen giyimi ve donanımı, yeni sanayi dalları kurulmasına ortam hazırlamıştır. Ancak bu olanaktan

da yeterince yararlanılamamıştır. 1838 ticaret anlaşmaları, zayıf başlayan bu sanayileşme akımına daha büyük bir engel oluşturmuştur. Sadece askeri amaçlara hizmet eden fabrikalar bundan pek etkilenmedi. Çünkü 1838'in koşulları, Osmanlı ülkesinde Avrupa'nın sanayi ürünlerine açık bir nitelik taşıyordu.

4. 1839 sonrasında Osmanlı vergi düzeninin değişmesi, ekonomik yaşamı daha da değiştirdi.

5. Ülkedeki Avrupalılaşma akımı, İstanbul başta olmak üzere bütün ülkede yeni ihtiyaçlara yol açtı. Bunlar genellikle ithalat yolu ile karşılandı. Sonuçta ülkedeki ithalat, Kırım Savaşı'ndan sonra olağanüstü arttı. İstanbul da ithalatçıların merkezi durumuna geldi.

Ülkenin 19. yüzyıl başı ile sonu arasındaki ekonomik yapısının alt üst olduğuna ilişkin bir örnek, Divriği'de 1830'lara kadar işleyen demir madeninin bir süre sonra unutulmasıdır. Öyle ki, 1930'dan sonra bu demir madeni adeta yeniden keşfedilmiştir. Böylece ülke için gerekli bütün hammadde ve eşyanın ithal yoluyla karşılanması, bu sonucu doğurmuştu.

Transit ticaret de Türkiye açısından olumsuz gelişmeler gösterdi. 19. yüzyılın başlarında Karadeniz'in ticarete açılması ve buharlı gemiciliğin gelişmesi ile Trabzon'a yönelen İran dış ticareti, 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla tamamen geriledi.

Bütün bu olumsuz görünümlerin ardından Milli Mücadele sonunda Türkiye Cumhuriyeti, sanayii için kendi gereklerine uygun gümrük ve diğer yasaları yaparak olumlu adımı atmıştır.

7. EĞİTİM VE KÜLTÜR

Bilgi yayılmasının kurumlaşması, İslamların mirası yoluyla Osmanlılara geçmiştir. Temel eğitim ülkedeki her çocuğu ilgilendirirdi. Bu gerekliliğin kamulaşması, İslamların bir mirası olarak Selçuklu döneminde Anadolu'da yaşamıştır. Buradan Osmanlılara geçmiş ve her mahallede, mescidin yanında bir de **mektep** bulunmuştur. Mektebin ayrı, ancak çoğu zaman mahalle imamının olduğu bir görevlisi vardı ve burada çocuklara Kuran okumayı ve temel dini bilgileri öğretirdi. Mahallelerin temel birimlerinden biri olan mektep, bu özelliği ile "mahalle mektebi" deyiminde de yaşamaktadır. Okullar özellikle büyük kentlerde oldukça yaygındı. Örneğin 1830'larda İstanbul'da 1200 kadar okul bulunduğu bilinmektedir. Temel eğitimin sağlanması bakımından, var olan bu önemli olanaktan yararlanılması ve düzenlenmesi gerekmekteydi. 1826 sonrasında bunlar tamamen bir kenarda bırakılarak yeni yöntemlerle okullar kurulmasına girişilecektir.

İhtisas eğitiminin kurumlaşmış en önemli temsilcisi **medrese**'dir. İslamlaşan Selçuklulara, onlardan da Osmanlılara miras kalan medrese, uzun yıllar içinde kurallarını ve geleneklerini düzenlemişti. Medrese gerek manevi gerekse pozitif bilimlerin öğretildiği yerlerdi. Pozitif bilimlerin en önemlilerinden biri olan tıp eğitimi, hastanelerle birlikte Dar'üş-şifalarda yapılıyordu. Ancak medreseler daha çok din eğitimi veren kurumlardı.

Medreseler geleneklerinden uzaklaşmış gibi görünmekle beraber, Cevdet Paşa'nın ifadesine göre 1260/1844'e kadar özelliklerini korumuşlardır. Bu tarihten sonraki değişmeler, gündelik siyasetin bu bilim kurumlarına kadar girmesine neden olmuştur. Ancak İstanbul'daki medreseleri esas alan eğitim, derece ve kademeleri bakımından son derece önemlidir. Bu geleneklerin bozulmasıyla medreseliler de siyasal gösterilere katılacaklardır (1856, 1876).

18. yüzyılın son çeyreğinde bazı yeni okullar, özellikle

mühendishaneler açıldı. Askeri amaçlı bu okullar orduya teknik adam yetiştirmeye yönelikti. Önce deniz, daha sonra da kara mühendishaneleri, ihtisas eğitimi veren kurumlar olarak önem taşırlar.

Askeri alanda ihtisas eğitimi veren en önemli kurum, Mekteb-i Harbiye'dir. 1830 sonrasında beliren, fakat kesin yerini 1834-35 yıllarında bulan Harbiye Mektebi, orduya suya yetiştirmekle görevliydi. İnsan yaşamını konu alan tıp eğitimi, yine bu tarihlerde ayrı bir okula kavuşacaktır.

Bu dönemde matbaa, 3.Selim'in teşvikiyle geliştirilmiş, yeniden canlandırılmıştır. Kitap basımı devletin tekelinde bulunduğundan, basılan kitaplar pek ucuz değildi ve herkesçe alınamamaktaydı.

1831 yılında yayınlanmaya başlayan ilk resmi devlet gazetesi **Takvim-i Vekayi**, haberleşme açısından olduğu kadar bilgi yaymak bakımından da dikkati çeker. Gazetelerin çoğalması 1840 ve özellikle 1860 sonrasında gerçekleşmiştir ki, bunlarda halka yeni bilgiler de verilmekteydi. Genellikle Avrupa'yı hayranlıkla anlatan bu haberler, oradaki yenilikleri ve değişiklikleri aktarmaktaydılar.

Gazeteler bu dönemde oldukça ilgi görmüştür. Okur-yazarlık pek yaygın olmadığından gazete haberleri topluca oturulup dinlenirdi ki, bunda eski gelenekler de etkilidir. Bu dönemde kahvehanelerin yerini alması istenen "kıraathaneler" böylesine yararlı yayınlar okunduğu, okunabildiği yerler olarak tasarlanmıştır. Diğer bir deyişle kıraathaneler, yaygın eğitimin en önemli kurumu kabul edilmişti.

Tanzimat'a kadar olan dönemi kısaca şu iki ana kısma bölebiliriz. İlki 1826'ya kadar olan dönemdir ki, bu zaman içinde eğitim ve bilgi üretimi, klasik Osmanlı çağının bir uzantısıdır. 1826'dan sonra tercümeye ve yeni bilgi kaynaklarına daha büyük önem verilmiştir. Avrupa'nın etkisiyle bilgiler oradan alınmakta, birçok kurum yaratılmaya çalışılmaktadır. Ancak yapılmak istenen şeyler doğrudan padişahın isteklerini yansıtmaktadır. Bu istekler ise, zaman zaman değişiklikler göstermektedir. Bu türden değişmeler yerine, sorunu belirli esaslara oturtmak amacıyla meclisler oluşturulmaya başlanmıştır.

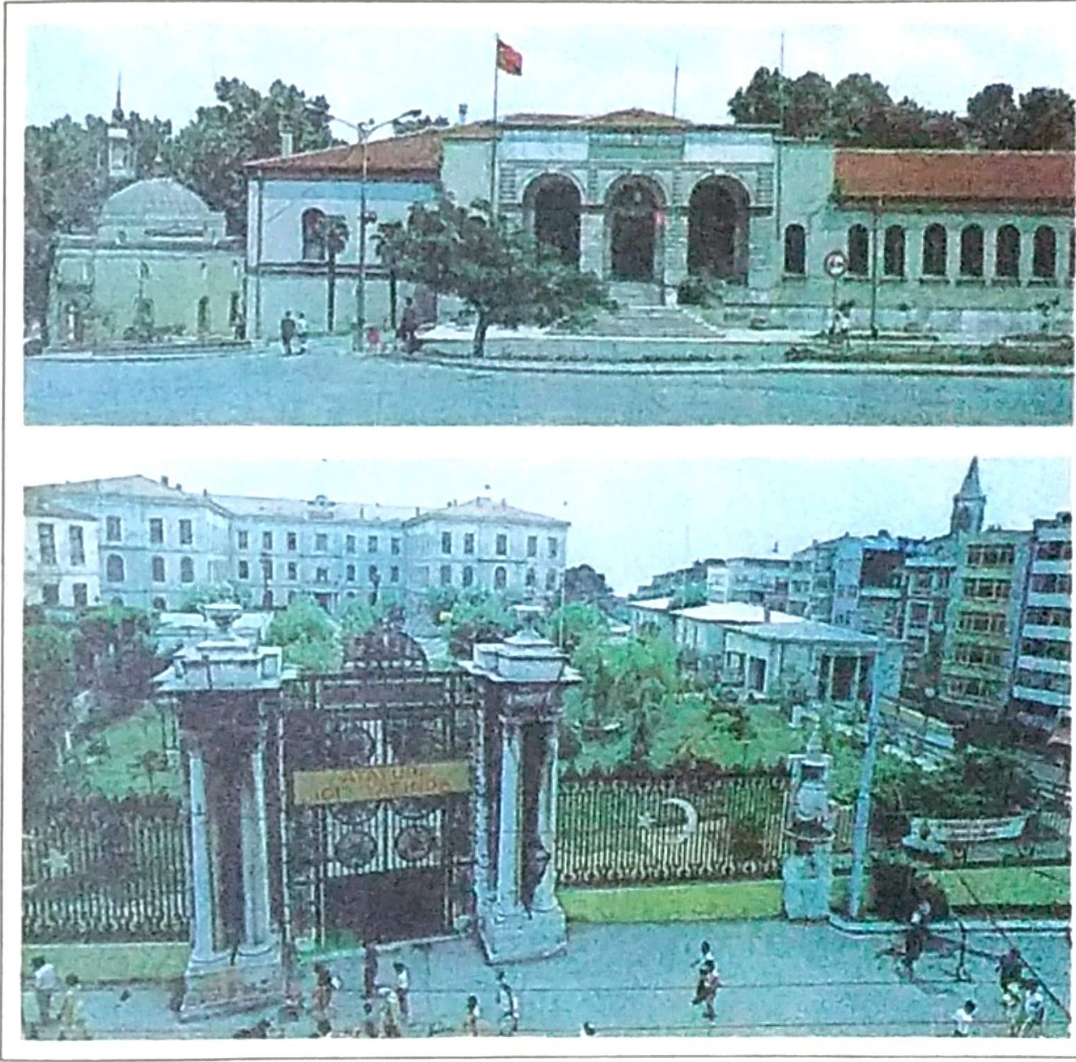
2.Mahmud'un son zamanlarında oluşturulan meclislerden Meclis-i Umur-ı Nafıa'nın eğitimle ilgisi vardı. Bu meclis bazı yeni okullar için hazırlıklar yapmış, hatta bazıları öğretime de başlamıştı. Mekteb-i Adliye gibi, Mekteb-i Edebiye de bu arada sayılabilir.

Bu dönemin değişiklikleri kesin bir plana bağlı olmayıp, Tanzimat için bir hazırlık niteliğindedir.

Tanzimat sonrası eğitimde, kâğıt üzerinde kalsa da güzel plan projelerin ortaya konulması 1845'lerden sonra hızlanmıştır. Mustafa Reşid Paşa, eğitimin yeni dönemdeki büyük önemini biliyordu; çünkü "civilisation"u terbiye-i nâs ve icrayı nizamat olarak tanımlamıştı. Halkın eğitimine bu bakımdan ağırlık vermesi olağandı. Bunun için de oldukça iyi planlar yapıldı ve buna göre ilk, orta ve yüksek öğretim düzeninde eğitim sağlanacaktı. Hatta Dâr'ül fünun için de hazırlıklara girişildi ve Ayasofya'nın karşısında yapımına başlandı. Bir yandan da rüştiye, yani orta dereceli okulların gelişmesi sağlanıyordu.

1850'ye doğru ülkede bazı gelişmeler sağlanmış gibiydi. Ticaret Nezareti içinde bir Meclis-i Maarif-i Umumi, bir yıl sonra 1847'de Mekâtib-i Umumiye Nezareti kurulmuştu. Bu arada öğretmen yetiştirmek için de bir Dâl-ül-muallimin de açıldı (1846). Kız öğretmen mektebi Dâr'ül-muallimat 1870'de açılacaktır.

Bu önemli girişimlerin yapıldığı yıllarda, bir akademi özelliği taşıyan Encümen-i Dâniş de 1851'de açıldı. Ancak belirli bir

Üst: Bugün Vilayet, Osmanlı döneminde Başbakanlık makamı olan Bâb-ı Âli'nin bugünkü görünümü. Alt: Sultan 2.Bayezid tarafından saray ve devlet hizmetinde görev alacak kişileri yetiştirmek amacıyla yaptırılan Galatasaray okulu. 1817'de tamamen yanan bu bina yeniden yapılarak öğretime açıldı. 1868'de Mektebi Sultanî adını almasıyla enderun okulu olma özelliğini yitirerek Fransızca eğitim yapan bir okul haline geldi. Günümüzde de aynı özelliğini korumaktadır. Yan sayfa sol: 2.Abdülhamid döneminde sakat, yoksul ve kimsesizlere hizmet vermek amacıyla kurulan Darülaceze (düşkünler yurdu) binasının giriş kapısı. Sağ üst: Bugünkü İstanbul Üniversitesi Merkez binasından bir görünüm. Fatih Sultan Mehmed İstanbul'u fethettikten sonra ilk sarayını bu alana yaptırmış ve daha sonra burası Eski Saray adıyla anılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde bu bina Harbiye Nezareti olarak kullanılmıştır. Sağ alt: Türkiye'nin en büyük tren istasyonu olan Haydarpaşa Garı binası. 1908 yılında işletmeye açılmıştır.

amaca yönelik olmayan, göstermelik bir kurum olarak kalmış, çok geçmeden de bir iş göremez duruma gelmiştir. 1862'de Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye kurulmuş, hatta bir de yayın organı olmuştur: Mecmua-ı Fünun. Ancak bu kurumdan daha çok, 1870'de kurulan Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye daha büyük hizmetler görmüş, yoksul ve düşkünler için 1873'de açtığı Dâr'üş-şafaka gelişerek günümüzde de önemli bir eğitim kurumu haline gelmiştir.

Türkiye'mizin gelişmesinde en önemli yeri alması gereken eğitimin ülke gerçekleri ile uyuşmadığı sık sık görülüyordu. Daha öğrencisi yokken binası açılan Dâr'ül-fünun ancak 1860'ta öğretime başlamış, fakat günün koşullarına uymayan eğitimi nedeniyle 1872'de kapanmak zorunda kalmıştır.Buna karşılık, belli bir amaca yönelik olan Mekteb-i Mülkiye (bugünkü Siyasal Bilgiler Fakültesi) 1859'da açılmış, sonraki yıllarda da varlığını korumuştur. Mekteb-i Hukuk da 1879'da açıldı. Buna karşılık üniversite, yani Dâr'ül-fünun, ancak 2. Abdülhamid döneminde 1900'da açılabilmiştir.

Osmanlı Devleti'ndeki eğitim, büyük ölçüde 1 Eylül 1869 tarihli Maarif-i Umumiyet Nizamnâmesi ile belirli bir esasa oturtuldu.

1868 tarihinde Galatasaray, yani Mekteb-i Sultani'nin açılışı birçok bakımdan önemlidir. Bir görüşe göre ülkenin Avrupa'ya açılan penceresi, fakat daha çok 19. yüzyılın istediği gibi Batı'ya açık insanlar yetiştirmeyi amaç ediniyordu. Fransızca eğitim yapan bu okuldan yetişecek kişiler Fransız kültürü almış olacaklardı. Bu arada varlığını 1863'ten itibaren küçük bir okul olarak oluşturan Robert College'nin büyümesi, ancak Fransa'nın yenilgisinden sonra, 1871'de mümkün olabilecektir.

2.Abdülhamid döneminde eğitim oldukça gelişme gösterdi. Bu padişah özellikle Tıbbiye ve Harbiye'yi geliştirip, en yüksek bilim kurumları haline getirdiği gibi, ilk ve orta öğretim için de büyük çabalar harcadı. Çağdaş Türkiye'nin oluşmasında katkısı bulunan kişilerin hemen hepsi bu dönemde kurulan okullarda yetişmiştir.

1908 sonrasında kadınların eğitimi konusunda da bazı çabalar gösterildi. Fakat ülkenin içine düştüğü felaketler, bu konudaki başarının artmasını engelledi. Bu arada okulların çeşitli kaynak ve yönetimlerinin birleştirilmesine de çaba harcandı. Fakat bütün bu konularda asıl gelişmeler, Cumhuriyet sonrasında belli bir hedefe yöneltilecektir.

Bu dönemde bilim ve bilimsel araştırmaların durumu o kadar gelişmemiştir. Gerçi Şemseddin Sami gibi bazı bilginlerin hiç olmazsa ansiklopedik bilgilerin toplanması ve bu tür eserlerin yazılması için çaba harcadıkları bilinmektedir. Nitekim Şemseddin Sami'nin **Kamus-ül-Alâm** bu amaca yönelik bir eserdir. Ancak yine de bilimsel araştırmaların yeterli bir düzeyde olduğu söylenemez. Bu arada 1908 sonrasında yurt dışına eğitim için öğrenci gönderilmişti. Bu öğrenciler daha çok uzman boşluğu olan alanlar için yetişeceklerdi. Ancak Batı üniversiteleri türünde bilimsel araştırmalara 1.Dünya Savaşı sonrasında geçilebildi. Bunda, üniversiteye hoca olarak gelen Alman bilim adamlarının etkisi söz konusudur.

Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi, 1830'dan beri devam eden, fakat umulan sonucu vermeyen bir harekettir. Bunda etken olan doğal olarak bilgi ve bilim konusunda yeterli bir fikri bulunmayan siyasi kadroların da olumsuz etkisi vardır. Ülkemizde bilgi ve bilimle ilgili sorunlar ancak Cumhuriyet yıllarında kesin olarak çözümlenmeye çalışılacaktır.

Müzik

İnsanın en önemli ruhsal zevklerinden birisi olan müzik

Bizans döneminde yapılmış olan Gotlar Sütunu ve Topkapı Sarayı'nın arka tarafında yapılan bir açıkhava eğlencesi. Gravür.

hemen hemen bütün toplumlarda gelişmiştir. Hem Orta Asya Türk kökenli, hem de İslam müzik geleneklerini içine alan Osmanlı müziği, askeri yükselişinden daha geç olgunluğa erişecektir.
Osmanlı klasik müziği en son temsilcilerini 18. yüzyıl sonlarından 19. yüzyıl ortalarına kadar uzanan dönemde yetiştirmiştir. Bu dönemin son ünlü kişisi, Dede İsmail Efendi'dir (1778-1846). Bizzat Osmanlı padişahları da müzikle uğraşmışlar ve çok güzel bestelerin sahibi olmuşlardır. Bu dönem padişahlarından 3.Selim ile 2.Mahmud özellikle sayılabilir. Bizzat hükümdarların teşvikiyle Osmanlı müziği en canlı dönemini yaşamıştır denilebilir.
1826 sonrasında Osmanlı sarayında Türk müziğine karşı belli bir tepki görülmektedir. Aslında girişilen ıslahat hareketleriyle ilgili olan bu davranışın temelinde, her şeyiyle Avrupalı olan yeni Osmanlı ordusunun müziğinin de Avrupalı olması gerektiği yatmaktadır. Bu temelden hareket edilerek klasik Osmanlı mehteri kaldırılmış, Osmanlı askerine hiçbir şey vermeyen Rossini, Mozart veya Donizetti'nin melodileri yeni Osmanlı askeri müziğinin parçaları olmuşlardır. Askeri ıslahat toplumun öteki kesimlerini etkilediği gibi müziği de etkilemiş, Enderun'daki Türk müziği ustaları birer ikişer taşraya gitmişlerdir. Padişah ve onun yolundan gidenler, Türk müziğinden himayelerini çekmişlerdir. Gerçi geleneksel müzik, kendi çerçevesinde varlığını devam ettirmiştir.
19. yüzyılın sonlarında Türk müziği yeniden canlanmış, özellikle şarkı türü belirgin bir gelişme göstermiştir. Müziğin kendi çerçevesindeki gelişmesi yanında, Osmanlı yüksek memurları piyanoya dayalı batı müziğini benimsemiş, onu devam ettirmişlerdir. Bizzat Osmanlı sarayı piyano ve batı müziğine ilginin temel noktasıdır. Ancak az da olsa bazı Türk müziği bestecileri saray tarafından himaye edilmiştir.

Edebiyat

Edebiyat güzel sanatların en önemli dallarından biri, belki de başlıcasıdır. Özellikle şiir, Osmanlı edebiyatının en önemli göstergelerinden biridir. 1826 sonrasında o kadar etkili olmasa da, Akif Paşa gibi bazı öncülerin varlığı bilinmekte, geleneksel Osmanlı resmi yazışmalarının sadeleşmeye başladığı görülmektedir. Burada iki esas göze çarpar. Resmi devlet yazışmalarının kendine özgü dili yanında, olağan tarih veya diğer metinler çok daha sade ve anlaşılabilir durumdadırlar.
1826 doğumlu Şinasi veya 1840 doğumlu Namık Kemal'in yarattıkları edebiyat ise, doğal olarak yetişilen ortama bakılınca açıklanabilir. Şinasi doğrudan "medeniyet" ortamının bir insanıdır. Onun heyecanı Mustafa Reşid Paşa'ya "medeniyet resulü" diyecek kadar şiddetlidir. Diğer bir deyişle, o günlerdeki değişmelerin en şiddetli taraftarlarından birisidir. Dolayısıyla dönemin değişim noktalarını edebiyata uygulaması olağandır. Nitekim o da Fransız edebiyatının örneklerini Türkçeye getirdi. Gündelik yaşamda Mustafa Reşid Paşa etkili olmaya çalıştı; edebiyatta da Şinasi.
Gerek tiyatro gerekse roman gibi türlerde yeni başlayan akımın başarılı olması için eskinin yok edilmesi, yani bir boşluk meydana gelmesi gerekiyordu. Bunun için de eski yazarlara saldırılmış, etkileri yok edilmek istenmiştir. Bunun yanında Tanzimat Edebiyatı'nda halk şiiri diye bir şey yoktur. Diğer bir deyişle, halkın edebiyatı zaten söz konusu olamazdı.
Şinasi, Namık Kemal ve Ziya Paşa okulunun yanında Abdülhak Hamid bu dönemi yakın zamanlara kadar getirmiştir. 2.Abdülhamid döneminin edebiyatı daha da

Sol üst: 19.yüzyıl Türk edebiyatının şair ve yazarlarından Şinasi (1826-1871). Şair Evlenmesi adlı tiyatro eseriyle büyük üne kavuşmuştur. Özellikle Fransız şairlerinden yaptığı çevirilerle Batı edebiyatına yönelen Türk yazarları için bir esin kaynağı oluşturmuştur. Sol alt: 19.yüzyıl Türk edebiyatının büyük şair ve yazarlarından Namık Kemal (1840-1888). Yazdığı birçok tiyatro, roman, tarih ve biyografi eserleriyle Tanzimat dönemi edebiyatına yön vermiştir. Vatan yahut Silistre ile Cezmi en ünlü eserleri arasındadır. Sağ üst: Namık Kemal ve Şinasi ile birlikte Tanzimat edebiyatının en ünlü şairlerinden biri olan Ziya Paşa (1825-1880). Sağ alt: Türk devlet adamı ve yazarı Ahmed Vefik Paşa (1823-1891). Devlet adamlığının yanı sıra özellikle Moliere'nin tiyatro eserlerini Türkçe'ye uyarlayarak yaptığı çevirilerle ün kazanmıştır.

değişiktir. Bu edebiyatın adı Edebiyat-ı Cedide'dir. Dolayısıyle onlar da Şinasi'nin dönemini artık eskimiş kabul ederler. Bunun bir uzantısı olan Fecr-i Ati, geleceğin ufkunun aydınlığı da hep yeniyi işaretler. Ancak bunlar eskiyle yeni arasındaki bağı sağlamaları zaten düşünmezler.

1908 sonrasındaki edebiyat tam bir özgürlüğün sarhoşluğunu yansıtır. Bu sarhoşluk, siyasal bakımdan olumsuz sonuçlar doğuracak, ancak Cumhuriyetin ilk dönemlerinde etkisi hâlâ sürecektir: Milli Edebiyat.

Güzel sanatların dallarından olan **Karagöz** ve **Meddah**, 1826 sonrasında bir ara yeniçerilerin meddahı diyerek yasaklanmıştı. Ancak çok geçmeden gene ortaya çıktı. Böylece bu dönemdeki Türk ulusal oyunlarına karşı gösterilen davranış, bunda da görülmüştü. Bununla beraber bu oyunlar artık 2.Mahmud döneminde saraydan da uzaklaştırılmıştır. Sarayın nefretini kazanan bu oyunun yüksek dereceli görevlilerce korunması ise zaten düşünülemezdi.

Karagöz ve meddah kötülenirken, diğer bir oyun, Türk toplumuna yabancı olan **Tiyatro** önem kazanıyordu. Çünkü bu oyun "medenileşme"nin bir parçası olarak kabul ediliyordu. Bu nedenle olsa gerek, Pera'daki tiyatro inşaatına yardım olsun diye 1838'lerde bir kısım Türkler abone bileti almışlardı. Nitekim gerek bu gerekse İstanbul yakasındaki tiyatrolar sonraki dönemde ilgi gördüler. Bir kısım edebiyatçılar da tiyatro dalında eserler vererek buna etkili olmaya çalıştılar. Bu arada Namık Kemal'in **"Vatan yahut Silistre"** adlı eseri heyecan yaratmak açısından dikkati çeker. Nitekim 1908 sonrasında da tiyatro büyük bir gelişme göstermiş ve bu alanda birçok eser meydana getirilmiştir.

8.SOSYAL VE KÜLTÜREL DEĞİŞMELER

Osmanlı tarihinin çoğu dönemlerinde komşularında yararlı olan ne varsa alınır ve Osmanlı bünyesine uydurulmaya çalışılırdı. Bu özellikler 1774'e kadar büyük ölçüde devam etmiştir. Fakat 1774 yenilgisi, toplumda değişecek birçok noktanın bulunduğuna dair kuşkular uyandırdı. Bu kuşkuların geçici olaylara dayandığı kabul edilerek, 1787-92 savaşına girilmiş, fakat onda da yenilgi kesinleşince değişme gerekliliği iyice ortaya çıkmıştır. Gerçi daha önceki dönemlerin gelenekleri, orduda ıslahatın devam etmesini gerekli kılıyordu. Toplumun her tabakasını belirleyen giyim, askeri bakımdan da iyice belirgin bir halde bulunuyordu. Fakat bu giyimler, değişik giyime sahip orduların karşısında başarısız kalıyorlardı. İşte 3.Selim'in giriştiği ıslahat, Avrupa tarzında bir ordunun kurulması yolunda olmuştur.

3.Selim'in değişme tasarısı, toplumun hemen bütün tabakalarını içine alıyordu. Bu ıslahatın askeri bakımdan zorunlu olduğunu herkes biliyordu. Fakat, örneğin eğlencede, mimaride veya öteki konularda böylesine bir gereklilik halini aldığında halk 3.Selim ile aynı kanıda değildi. Üstelik ıslahatın masraflarının halkı zor durumda bırakması, buna karşılık ıslahat önderlerinin yaşamlarının halkın yaşamı ile belirli bir çelişki göstermesi durumun değişik yorumlanmasında etkili olmuştur.

Bütün bu olup bitenlerde, doğrudan "moda" veya "zevk" etkili olmuşa benzemektedir. Bununla beraber **3.Selim**, eskiyle yeniyi yan yana yaşatan bir karaktere sahip olmakla daha gerçekçidir. O, hem karagöz seyrediyor, hem de operadan zevk alıyordu. Fakat halefi 2.Mahmud çok daha aşırı gidecektir.

Askeri Değişmeler

Genellikle yapılmasında herkesin birleştiği en önemli

Türk temaşa sanatının en önemlisi olan Karagöz, yüzyıllar boyu Türk halkının en önemli eğlencelerinden biri olmuştur. 2. Mahmud dönemine kadar sarayda da yer alan Karagöz, bu padişahtan sonra saraydan uzaklaştırılmış ve giderek önemini yitirmiştir. Solda Karagöz oyununun baş karakterlerinden Hacivat, sağda ise yine Karagöz oyununda yer alan iki ayrı tip görülmektedir. Yan sayfa: Eski İstanbul kahvelerinden birinde müşterileri eğlendiren bir meddah. Gravür.

değişme, askeri alanda yapılması gerekli olandır. 17 Haziran 1826 'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının ertesi günü yepyeni bir örgütün temeli atılmıştır. Bu yeni askeri örgüt eğitime dayandığından, eğitim için hemen Nizam-ı Cedid subayları bulunarak eğitim başlattırıldı.

Bir süre sonra Hüsrev Paşa'nın yanındaki Fransız eğitimini yapan birliği beğenen padişah, eski eğitimin yerine bunun geçmesini istemiş, bir süre sonra da Hüsrev Paşa serasker olmuştur. Böylece Eşkinci Ocağı'nın giyiminden pek farksız giyimleri ve üniformaları ile yeni bir askeri kuruluş ortaya çıkmıştır.

Aslında bir ordu-millet olan Türk toplumunu en çok ilgilendiren konu, askeri değişmedir. Çünkü bu konu toplumun öteki tabakalarını da etkilemiştir. Yeniçeriler toplumun bütün yönleriyle ilgiliydiler. Onların bıraktığı boşluğun tamamlanması oldukça uzun zaman alacaktır.

Askeri üniforma da topluma yabancıydı. Sımsıkı, bedene yapışık gibi duran üniforma, ayakta İngiliz biçimi potin ve kalitesiz olduğu belirtilen silahlarıyla yeni ordu aslında pek göz doldurmuyordu. Ancak bunun kesinlikle başarılması da gerekiyordu. Çünkü bu devletin varlığıyla ilgili bir sorundur.

Yeni Osmanlı ordusu tamamen Fransız modelinde kuruluyordu. Kuruluş teşkilatıyla ilgili bütün terimler de aynen alınmıştır. 1828-29 savaşında henüz hazırlıksız olduğundan pek başarı kazanması da beklenemezdi. Nitekim 1832'de de karşılaştığı Mısır kuvvetleri karşısında yenildi. Fransız gibi giyinen, onun silahını kullanan, onun sözcükleriyle harekete geçirilen, onların müziği ile manen desteklenmek istenen bir askeri birliğin başarı kazanması zaten beklenemezdi. Ancak bundan sonra ordu teşkilatında **Redif** (1834) teşkilatı kuruldu. Böylece ülke içinde de askeri birliklerin çekirdekleri oluşturuluyordu.

Bu sırada askeri hizmet için belirli bir süre yoktu. Halk bu nedenle, askere giden oğullarına ölmüş gözüyle bakarlardı, diyen kaynaklar vardır. Fakat bir süre sonra askerlik süresi belirlenecektir. Tanzimatın buna ilişkin hükmü buradan kaynaklanmaktadır.

Askeri ıslahatın en önemli sorunu subay yetiştirilmesidir. Eğitimci ile subayın farkını ilk bakışta anlayamayan Osmanlı devlet adamları, çok sayıda eğitimci getirtip, askeri eğittiler. Fakat savaşta gerekli yönetimi gösteremiyorlardı. Çünkü bu konuda yeterli miktarda subay yoktu. Bu durum ortaya çıkıncaya kadar Enderun veya diğer dairelerin önde gelenleri subay oluyorlardı. Sonunda 1835'lerde **Harbiye** adı altında bir okul açılarak subay yetiştirilmesine başlandı. Ancak bu okul, o dönemde pek yankı uyandırmamış, daha sonra kendisini geliştirerek Türkiye'nin yakın tarihinin en önemli kurumu olmuştur.

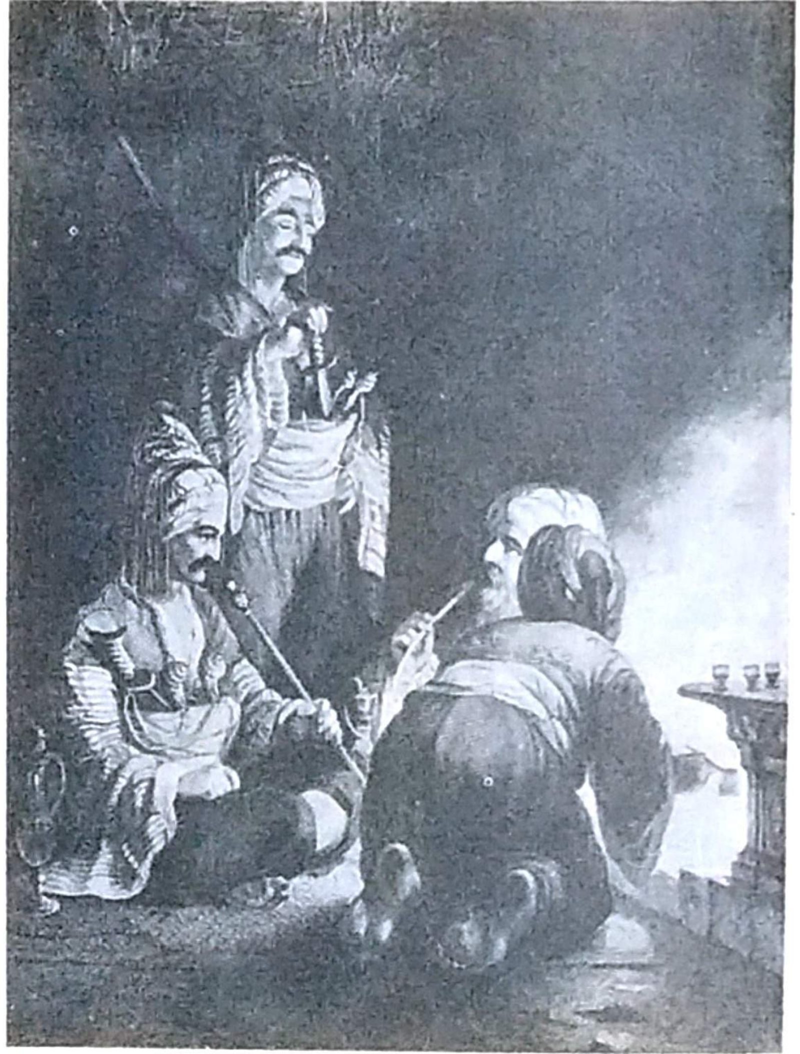
Askeri ıslahatın arasında tımarlı süvarilerin kaldırılması da gelir. Bu olay hem askeri hem de idari alanda derin etkiler bırakmıştır. Örneğin at yetiştiriciliğine yaptığı olumsuz etkiye daha önce de değinilmişti.

Bahriye oldukça iyi durumdaydı. Zaten özel beceri isteyen bahriye için, mühendislik okulu eskiden beri faaliyetteydi. Yurt dışından mimar, gemi inşaat mühendisleri geliyor ve bu alanda çalışıyorlardı.

Topçuluk da kendisine özgü bir askeri sanat olduğundan özel okula gerek duymuştu. Bu sınıf öteden beri düzenliydi. Bu konuda söylenecek tek söz, topçulukta da düzen birliği sağlamak için Fransız sistemine geçilmesidir.

Askeri ıslahat içinde beliren diğer bir önemli konu da **1843**'te askere alınma yaşının ve askerlik süresinin belirlenmesidir. Buna göre kura yöntemi geçerliydi ve askerlik süresi 12 yıldı. İlk beş yıl muvazzaf, geriye kalan yedi yıl da redif olarak

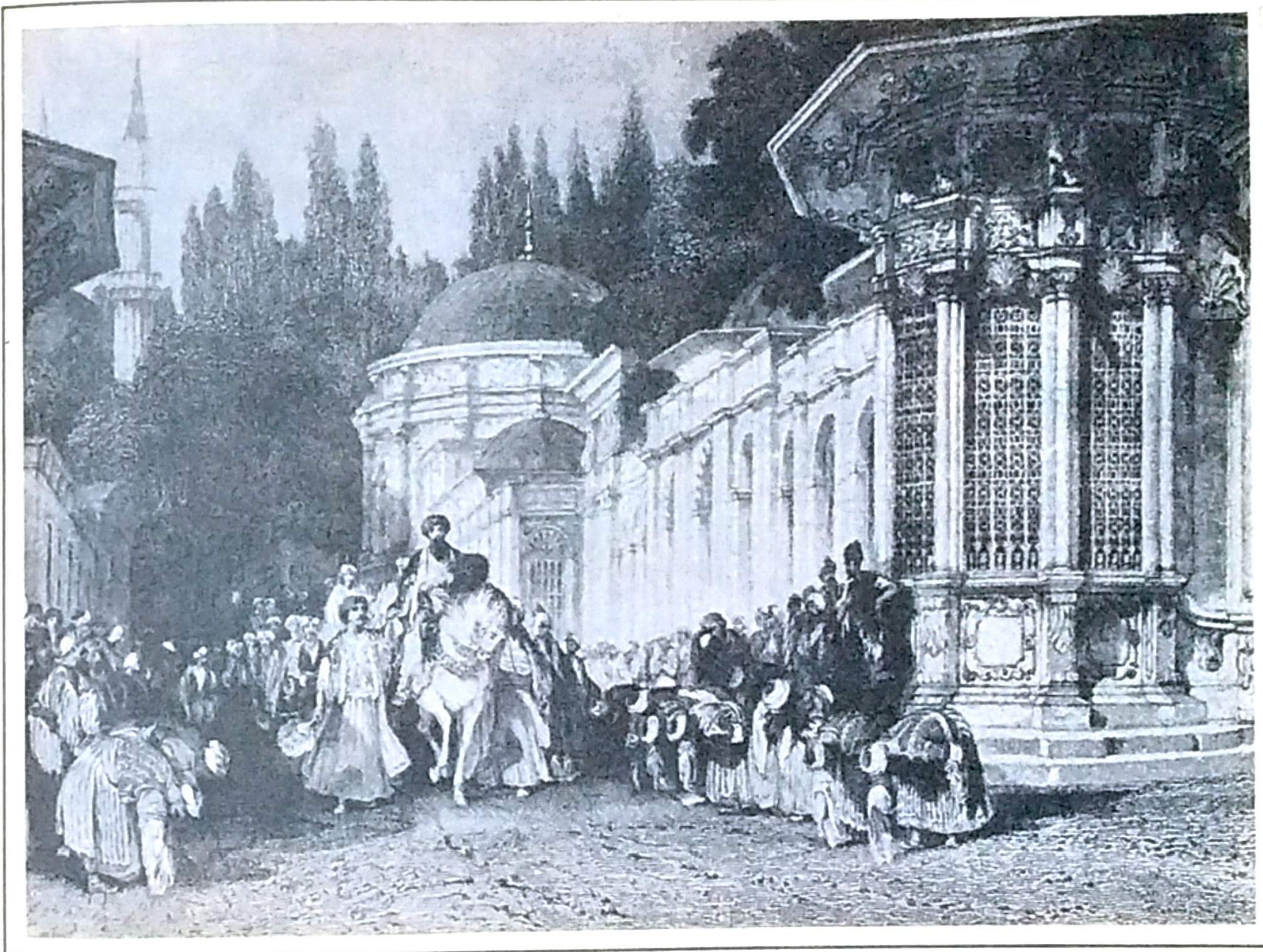
Aydın efeleri ocakbaşında. Gravür. Yan sayfa: Eyüp'te padişahın kılıç kuşanma töreni. Arkada Sultan 3. Selim'in annesi Mihrişah Sultan'ın türbesi ve sebili görülmektedir. Gravür.

hizmet görülürdü.

Devlet Örgütünde Değişmeler

1826 sonrasında vakkanüvistlerin tarihleri okunduğunda her geçen gün bir kurum, rütbe vs.'nin kaldırıldığı dikkati çeker. Bunların yerine bazen yenisi konur, bazen de yeri boş kalırdı. Örneğin yangın söndürme örgütü de yeniçerilerle ilgili olduğundan yok edilmiş, fakat yenisi örgütlenmediğinden bir süre İstanbul yangınlarına müdahale edebilecek bir örgüt kalmamıştı.
2.Mahmud döneminde ilan edilen iki nokta önemlidir. Bunlardan ilki, kimsenin bir şer'i hüküm yoksa keyfi olarak öldürülmemesi, ikincisi de öldürülen kişilerin bütün mallarının devletçe alınması demek olan müsaderenin hafifletilmesi, bazen de kaldırılmasıdır. Gerçi bunlar tam uygulanamamış olmalı ki, Tanzimat Fermanı'nda yine yer alacaktır.
2.Mahmud sarayda da değişiklik yapmış, örneğin içoğlanlarını azalttığı gibi, zamanla da kaldırmıştır. Bu arada silahtarlık, silahşörlük gibi rütbeleri de kaldıracak, bazı görevlerin adını değiştirecektir. Bu arada en önemli hareketi, bütün işleri bizzat yürütmek yerine, nazırlara da görev vermesidir. Böylece bir tür yetkili görevli hüviyetine gireceklerdir. Ancak bir süre bu türden değişiklikler 2.Mahmud'un çabasıyla sürdürüldü. Bu dönemin diğer bir önemli hareketi de Maliye Nezareti'nin belirmesidir. Henüz nazırlık tam olarak bakanlığın karşılığı değilse de, örneğin Sadaret Kethüdalığı yerine önce Mülkiye, daha sonra da Dahiliye Nezareti denildi (1836). Reis-ül-küttap, yani katiplerin başkanı aracılığıyla yürütülen yabancı devletlerle ilişkiler zamanla çok arttığından bunun adı da Hariciye Nezareti'ne çevrildi.
2.Mahmud 1838'de Meclis-i Vâlâyı Ahkâm-ı Adliye'yi kurarak, değişmelerin daha belirgin esaslarda oluşmasını sağlamak istedi. Bir de Dâr-ı Şurayı Bâb-ı Âli vardı. Devlet örgütünde devlet adamlarının bu türde işlerde danışacakları "meclis"ler ortaya çıktı: İlki Meclis-i Nafia olup, birçok hizmeti içine alıyordu (1837). Ticaret Nezareti 1838'de kurulmuş, aynı hizmet için bir de Ziraat ve Sanayi Meclisi oluşturulmuştu: 1839. Aynı kuruluş daha sonra 1862'de Ticaret ve Ziraat Nezareti adını almıştır.
Meclis-i Maarif 1846'da kurulmuş, 10 yıl sonra 1856'da bir nezaret halinde örgütlenmiştir: Nezaret-i Maarif-ı Umumi.
Diğer bakanlıkların kuruluşları da benzer biçimlerde oluşacaktır. Örneğin Kaptan Paşalık 1866'da Bahriye Nezareti'ne dönüştü. Bu kurum Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar yaşayacaktır. 1870'te Nafia Nezareti oluşmuş, bir süre sonra Ticaret ve Nafia Nezaretleri birleşmiştir.
2.Mahmud döneminde varlığını bildiğimiz Nezaret-i Deavi, 1870'te Adliye Nezareti'ne dönüşmüştür. Bu arada kanunlaşma hareketi de mahkemelerin durumunu oldukça belirlemiştir. Daha sonra Adliye Encümeni, İstinaf ve Temyiz Mahkemeleri de kurulacaktır.
Evkaf/Vakıflar yönetiminin durumu, 2.Mahmud'un özellikle üzerinde durduğu bir konuydu. Çünkü bağımsız gibi olan evkaf yönetimi, bilimle uğraşan birçok kişiye gelir sağlıyor, bunlar da devlet yönetimine karşı daha bağımsız hareket edebiliyorlardı. Öncelikle bu yönetime bağlı dağınık daireler bir nezaret halinde birleştirildi. Daha sonra gelirleri devlet gelirleri arasına alınarak her türlü gider oradan yapılmaya başlandı.
Osmanlı sadrazamı eskiden beri padişaha karşı devlet yönetiminin temsilcisi gibiydi. Şimdi daha alt kademelerdeki nazırları ile bir Başnazır/Başvekil/Başbakan hüviyetini

kazandı. Bu nedenledir ki, 1838'de adı başvekile çevrildiyse de, bu ünvan zaman zaman sonradan kullanıldı, fakat pek yaygınlaşamadı. Sadrazamın görev makamı vardı. Buna karşılık diğer görevlerin belirli makamları yoktu. Örneğin Şeyhülislam kendi konağında görev yapardı. Belirli görevlerin belirli yerleri ve makamları olsun diye, eski Ağa-kapısı şeyhülislamların görev yeri olarak belirlendi. Seraskerlik makamı da Eski Saray idi. Bir süre sonra diğer görevlerin yerleri ve konakları belirlenerek, devlet görevlerinin kişilerin konaklarında görülmesi geleneğine son verilecekti.

Ancak bu uygulama sosyal bakımdan bir değişmeyi de beraberinde getirdi. Daha önceleri devlet adamlarının görevleri gereği kapıları gece gündüz herkese açıkken, şimdi bu kapılar kapanacak, görev yerlerinde iş sahipleriyle görüşebileceklerdir. Bu arada devlet de gazetelerde uyarılar yayınlayarak iş sahiplerinin zamanlı zamansız devlet adamlarının konaklarına gitmemelerini isteyecektir.

1854'te Meclis-i Âli-i Tanzimat kuruldu; ancak bu örgüt dönemin siyasetçilerinin çekişmelerinden oluştuğu için 1861'de kaldırıldı. Ancak bunun katıldığı Meclis-i Vala yeniden düzenlenmiş, 1867 sonrasında ise ikiye bölünecektir: Birisi Şurayı Devlet öteki de Divân-ı Ahkâm-ı Adliye. Bu örgütün temeli olan Ahkâm-ı Adliye yasa yapmak için kurulmuştur.

Kanunlaştırma Hareketi

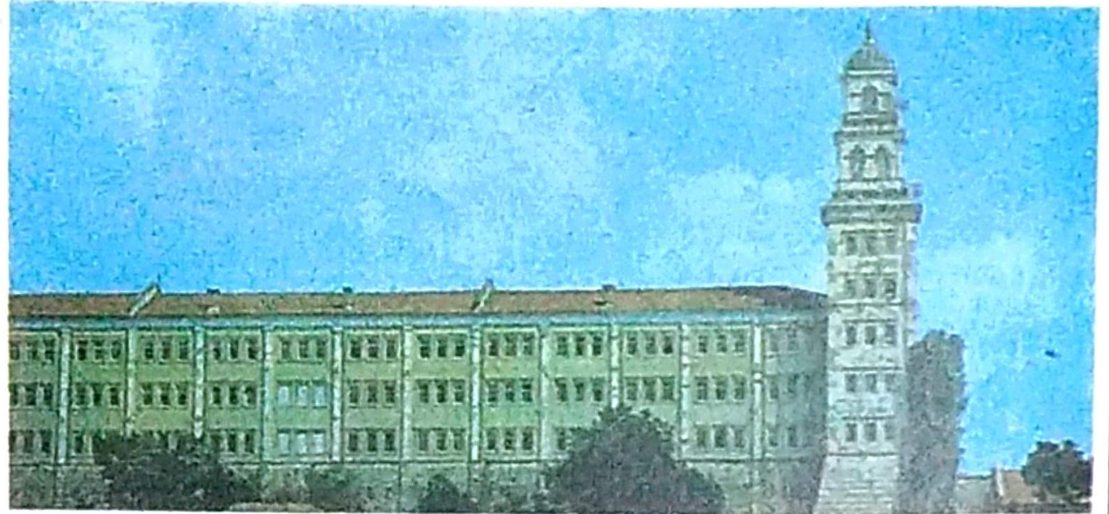
Tanzimatın belli başlı iddiası bundan böyle ülkede yasaların geçerli kılınmasıydı. Daha önce vicdanlarda var olan güçlü gelenekler, 2.Mahmud'un 1826 hareketinden sonra etkisini oldukça yitirmiştir. Ulemayı ve evkafı denetim altına alarak etkisiz kılmak istemiş, sonuçta 2.Mahmud döneminde ne gelenekler kalmış, ne de yerlerine yeni yasalar konulmuştu. İşte Tanzimat bir bakıma bu boşluğa tepki görünümündedir. Ülkede olup bitenlerin belirli kural ve yasalara bağlanması gerekmektedir. Bunun sağlanması yolunda 2.Mahmud'un son dönemlerinde bazı kurumlar da kurulmuştur: Meclis-i Vâlâyı Ahkâm-ı Adliye gibi. Bunların görevi belirli nızamnâmeleri hazırlamak ve devlet örgütüne çeki düzen vermekti.

Tanzimat sonrasında bu hareket daha belirgin bir görünüm kazandı. Ancak 1840'ta Ceza Kanunnâmesi'nin acele çıkartılması, Tanzimatın temellerini sağlamlaştırmak, hem ulusa ibret, hem de Mustafa Reşid Paşa'nın bazı arzularının gerçekleşmesi amacını güdüyordu. Nitekim bu kanunnâme ile Husrev Paşa, Nazif Paşa, Çengeloğlu Tahir Paşa gibi önemli eski devlet adamları cezalandırılacaklardır.

Tanzimat sonrası kanunlaştırma hareketindeki yasaların ikisi ulusal, fakat diğerleri öteki ulusların yasalarından alınmışlar, dolayısıyla Türk toplumunun kendi gelişme çizgisinden uzak kalmışlardır.

Türk toplumunun kendi geleneklerine ve gelişmelerine uygun hazırlanan yasaların ilki 1274/1858 tarihli Arazi Kanunnâmesidir. Ülkenin kendi gelenekleri ve görenekleri dönemin yasa anlayışı içinde düzenlenmiş ve yasa haline getirilmiştir. Örneğin maden konusu önce 1861'de, daha sonra da 1869'da yasayla düzenlenmiştir.

İkinci yasa, Tanzimat sonrası kanunlaşma hareketinin belki de en büyük eseri sayılabilecek olan "Mecelle"dir. Mecelle ülkede beliren sosyal yaşamı düzenleyecek bir yasa boşluğunu karşılamak üzere Ahmed Cevdet Paşa ve arkadaşları tarafından hazırlanmıştır. Dönemin yasa anlayışı içinde, Türk ve İslam gelenek ve görenekleri esas alınarak hazırlanmıştır. Ancak sosyal yaşamın bütün yönlerini içine alacak kadar tamamlanamamıştır.

Üst: Sultan 3 Selim'in Nizam-ı Cedid ordusu için 1800 yılında yaptırdığı Selimiye Kışlası. Önce ahşap olarak yapılan kışla, 1807 yılındaki yeniçeri ayaklanmasında yanınca yerine 2. Mahmud tarafından kâgir olarak yapılmaya başlandı ve oğlu Abdülmecid tarafından tamamlandı. Günümüzde 1. Ordu karargâhı olarak kullanılmaktadır. Alt: Sultan Abdülaziz döneminde yoksul, öksüz ve yetimler için yaptırılan Darüşşafaka okulu. 1873 yılında öğretime başlayan bu okul, günümüzde de öğretimine devam etmekte ve bir cemiyet tarafından yönetilmektedir. Yan sayfa sol: Osmanlı padişahlarının kullandığı bir zırh. Sağ: Bir miğfer. Her ikisi de Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunmaktadır.

Tanzimattan sonra çıkarılan yasalar, genellikle Fransız yasalarının çevirileridir. 1840 Ceza Kanunnâmesi, bunun 1851'deki düzeltmesi veya 1858 Ceza Kanunnâmesi de Fransız kökenlidir. 1850 Ticaret Kanunnâmesi gibi, 1863 tarihli Ticaret-i Bahriye Kanunnâmesi de Fransızlardan etkilenmiştir. Mahkeme usûllerine ilişkin nizamnâme ve yasalar da Fransız kökenlidir: 1861 tarihli nizamnâme, 1879 ceza, 1880 hukuk vs.

Kanunlaşma hareketinin en büyük örneği, kuşkusuz Kanun-ı Esasi'dir. 23 Aralık 1876 tarihinde padişahın bir fermanıyla ilan edilen Kanun-ı Esasi bir kurucu meclisin hazırlayıp ulusun onayına sunduğu bir yasa değil, doğrudan padişahın hazırlattığı bir yasadır. 12 fasıl ve 119 maddeyi içermektedir. Maddeler üç ana ilke üzerinde kümelenmişlerdir: 1. Devlet iktidarlarına, 2. Kişi haklarına, 3. Kanun-ı Esasi'nin üstünlüğüne.

1876 Kanun-ı Esasi'si tam anlamıyla bir anayasa olup, ancak bazı hükümleri gereğince, örneğin Meclis-i Mebusan'ın tatili gibi padişah tarafından 13 Şubat 1879'da geçici olarak kaldırılmıştı. Padişah 23 Temmuz 1908'de yeniden bu hükümlerin yerine getirilerek meclislerin toplanmasını sağlamıştır. 4 Eylül 1909'da Kanun-ı Esasi oldukça değişti; 27 Mayıs 1914 tarihinde de bazı değişmelere uğradı.

Kanun-ı Esasi, 23 Nisan 1920'de Ankara'da kurulan yeni yönetimin de bir süre temel yasası oldu. Ancak 9 Ocak 1921'de kendi Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu kabul ederek yeni gelişmelere uygun davrandı.

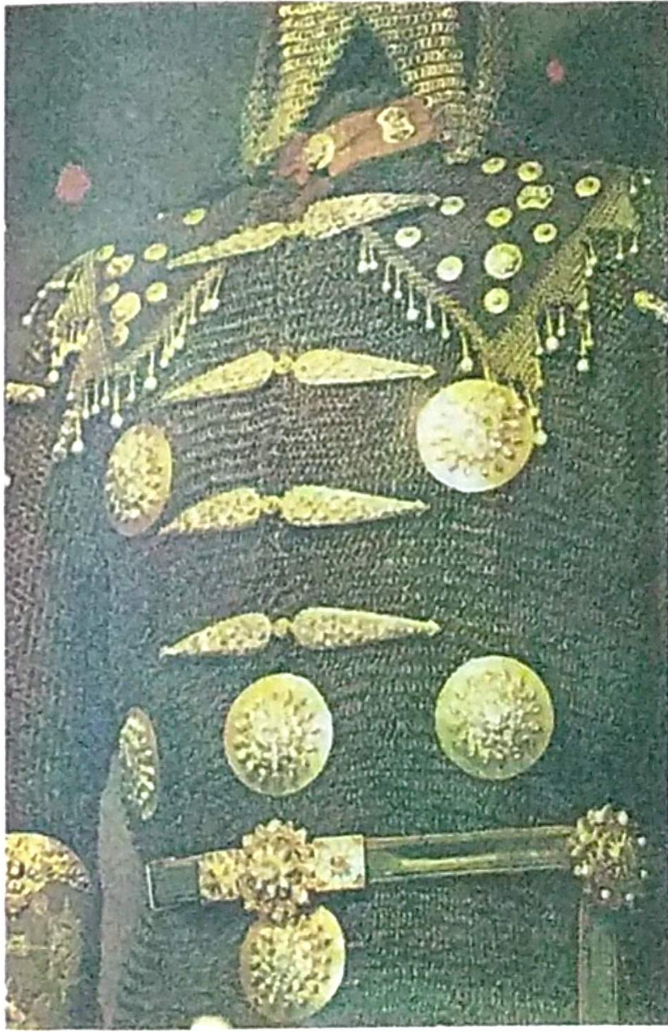
Kanunlaştırma hareketinde iki ana yön sezilmektedir. Bunlardan ilki yasalarımızın çağdaş hukuk gereklerine uygun bir biçimde Türk toplumunun gelenek ve göreneklerine ve koşullarına da uyularak hazırlanması, ikincisi toplumun kendi geleneğine göre değil, ama yıllardır denenen yasaları aynen kabul ederek bir süre uygulamak. Genellikle Cumhuriyetin ilk yıllarında bu ikinci düşünce etkili olmuş, birçok yasalar, örneğin Türk Medeni Kanunu İsviçre'den aynen alınmıştır. Bunun gibi, buna bağlı Borçlar Yasası da yine oradan alınmıştır. Türk Ceza Kanunu (1926) da başlıca İtalya'nın 1889 tarihli yasasına dayanmaktadır. Mahkeme usûllerine ait yasalar da değiştirilmiş, hatta İsviçre'den, ceza alanında ise 1877 tarihli Alman yasalarından yararlanılmıştır.

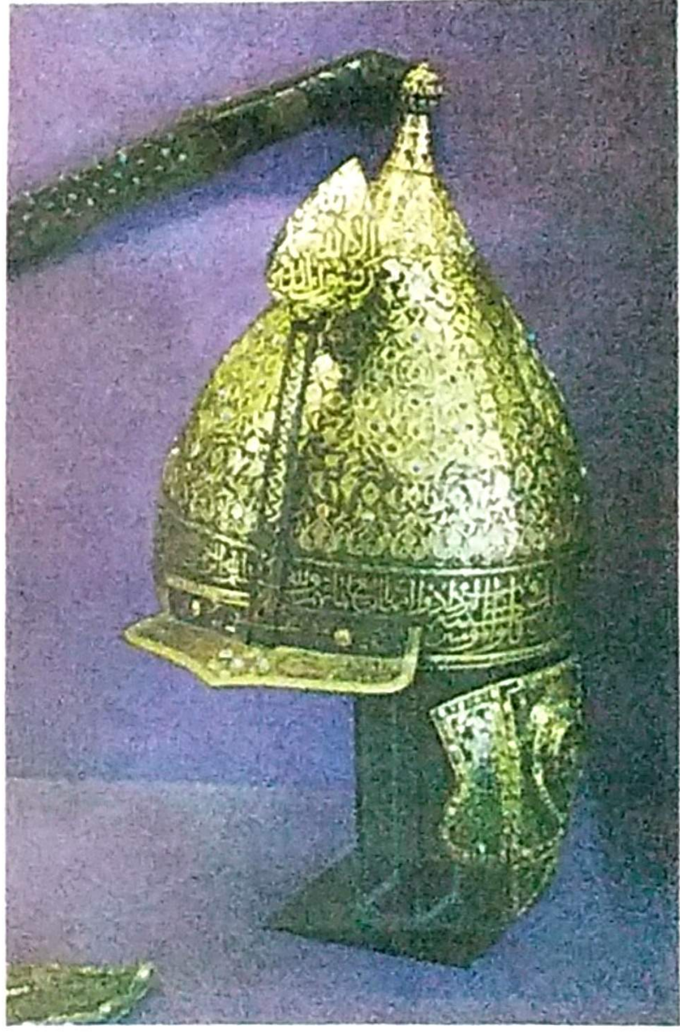
Bununla beraber günümüzde bütün bu yasaların, başta Türk Medeni Kanunu olmak üzere Türk toplumunun gereklerine göre düzenlenmesinin zamanı geldiği kabul edilmekte ve günümüzde bunun için çalışmalar yapılmaktadır.

Gündelik Yaşamdaki Diğer Değişmeler

Askeri olsun, devlet çarkında olsun yukarıda değinilen değişmeler, belki bazı aksaklıkları gidermek amacına yönelikti. Fakat bazı değişmelerin nedenlerini anlamak oldukça zordur. Bunların önemli bir kısmı, Türk toplumuna özgü ordu-millet olmanın verdiği özellikler olabilir. Çünkü askeri giyimde başlayan değişmeler, giderek toplumun hemen hemen bütün kesimlerini etkileyecektir.

2.Mahmud sadece ordusunu değil, ülkesindeki insanları da değiştirmenin çarelerini arıyordu. Bunun için de onların umut ve gelir kaynaklarını giderek ellerinden aldı. Özellikle önde gelenlerin hepsini bir vesileyle devlete tabi kaldı. Şimdi baştan ayağa kadar değişimin gereklerini hazırlayıp, uygulayabilirdi. Nitekim 1829 yazında bütün devlet görevlilerinin giymekle yükümlü oldukları giyimler belirlenmişti. Başta yeni bir serpuş, fes yer alıyordu. Frenk gömlekleri, pantolonlar ve yeni giysiler dikkati çekiyordu. Hatta 1830

yazında İstanbul'a gelen Michaud, bu hareketi görünce, çok geçmeden İstanbul'a gelenler artık Avrupalılar gibi giyinmiş insanlarla karşılaşacaklardır diyordu. Ancak onun bu sözleri gerçek anlamda bir yüzyıl sonra gerçekleşebilecekti.
Sarı renkli ayakkabıların yerini de frenk kunduraları aldı. Avrupalılar gibi şarap içme adeti yayılmaya başladı. 1830 yılında İstanbul'a gelen gözlemciler şarap ile "medenileşme" arasında varsayılan bağa dikkat etmişlerdir.
2.Mahmud Enderun'dan Türk müziğini kaldırdı. Artık Göksu çayırında bandolar Mozart'tan parçalar çalıyorlardı. Evlere numara, sokaklara adlar verilmeye başlandı. Geleneksel Türk eğeri beğenilmez oldu ve Avrupa eğeri tercih edildi. Türk usulü eğeri tercih eden sadrazam bir süre sonra gözden düşmüştü.
Evlerde gündelik kullanma eşyası da değişmeye başladı. Bizzat padişah uçları küt İngiliz çatal bıçakları kullanmaya başladı. O dönemde resme verilen önem nedeniyle İstanbul yabancı portre ressamlarının akınına uğramıştı. Karagöz ve meddah saray ve önde gelenlerin konaklarından atıldılar.
Bu arada en dikkate değer olanı eski eğlencelerin de beğenilmemesiydi. Türk yüksek görevlileri balolara gitmeye başlamışlardı. Buna karşılık halkın mahallelerinde helva sohbeti yapmaları pek hoş karşılanmıyordu. En önemlisi ciritin de gözden düşmesi, hatta yasaklanmasıdır. 1826 sonrasında 2.Mahmud halkını ciritle değil, askerlerin geçit törenleriyle eğlendirmek, meşgul etmek istiyordu.
Boğazdaki yalılar Avrupa modellerine göre yapılıyor, ahşap evlerin yerinde taş yapılar yükseliyordu.
Bu değişmeler 1826 sonrasında başlayan, önem kazanan ve çoğu bugüne kadar devam eden olaylardır. Bunlar da o dönemin önemli değişmeleridir. Örneğin 2.Mahmud'un kendi resmini devlet dairelerine astırması gibi.

Padişah, yüksek görevliler ve daha sonra da devletin bütün görevlilerini içine alan giyim kuşam ve diğer değişmeler İstanbul'dan başlayarak bütün ülkeye yayıldı.

OSMANLI PADİŞAHLARI

1. Osman (Gazi)	1299-1326
Orhan (Gazi)	1326-1359
1.Murad (Hüdâvendigâr)	1359-1389
1.Bayezıd (Yıldırım)	1389-1402
1.Mehmed (Çelebi)	1413-1421
2.Murad	1421-1451
2.Mehmed (Fatih)	1451-1481
2.Bayezid (Veli)	1481-1512
1.Selim (Yavuz)	1512-1520
1.Süleyman (Kanuni)	1520-1566
2.Selim (Sarı)	1566-1574
3.Murad	1574-1595
3.Mehmed	1595-1603
1.Ahmed	1603-1622
1.Mustafa	1617-1618/1622-1623
2.Osman (Genç)	1618-1622
4.Murad	1623-1640
İbrahim	1640-1648
4.Mehmed (Avcı)	1648-1687
2.Süleyman	1687-1691
2.Ahmed	1691-1695
2.Mustafa	1695-1703
3.Ahmed	1703-1730
1.Mahmud	1730-1754
3.Osman	1754-1757

Eski Kâğıthane eğlencelerinden bir görünüm Gravür.

3.Mustafa	1757-1774
1.Abdülhamid	1774-1789
3.Selim	1789-1807
4.Mustafa	1807-1808
2.Mahmud	1808-1839
Abdülmecid	1839-1861
Abdülaziz	1861-1876
5.Murad	1876
2.Abdülhamid	1876-1909
5.Mehmed (Reşad)	1909-1918
6.Mehmed (Vahideddin)	1918-1922

BİBLİOGRAFYA

A. CEVDET PAŞA, *Tarih-i Cevdet*, 12 cilt, İstanbul, 1301-9.
A. CEVDET PAŞA, *Tezâkir*, 4 cilt, (yay. C. Baysun), Ankara, 1953-1967.
A. LUTFİ EF., *Tarih-i Lutfî*, 8 cilt, İstanbul, 1290-1338.
J.M. JOUANNIN, *Turquie*, Paris, 1840.
M. NURİ PAŞA, *Netâyic'ül-Vukuat*, 4 cilt, İstanbul, 1327.
Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmanyie (1263'ten itibaren).
ARMAOĞLU, F., *Siyasi Tarih*, Ankara, 1966.
BAILEY, F.E., *British Policy and Thurkish Reform movement* (1826-1853), Cambridge/MASS, 1942.
BONÈ, A., *Turquie d'Europe*, 4 cilt, Paris, 1840.
COLLAS, M., *La Turquie en 1860*, Paris, 1861.
CUINET, V., *La Turquie d'Asie*, 4 cilt, 1891-1894.
DANİŞMEND, İ. HAMİ, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 4 cilt, İstanbul, 1955.
ELDEM, V., *Osmanlı İmparatorluğu'nun iktisadi şartları hakkında bir tetkik*, Ankara, 1970.
ERGİN, O., *Türkiye Maarif Tarihi*, 5 cilt, İstanbul, 1939-43.
EŞREF, MEHMET, *Mükemmel ve mufassal coğrafya-yı umumî atlası*, İstanbul, 1325.
EVERSLEY, L., CHIROL S.V., *The Turkish Empire*, London, 1924.
FEHİM, AHMET, *Ahmet Fehim Bey'in hatıraları* (H.K.Alpman), İstanbul, 1977.
FERUZ, AHMET, *İttihat ve Terakki*, İstanbul.
HEUSCHLING, X. de, *l'Empire de Turquie*, Brüxelles, 1860.
HEYET, *Tanzimat*, İstanbul, 1940.
İNAL, İ.M. KEMAL, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, İstanbul, 1940-53.
KARAL, E. ZİYA, *Osmanlı Tarihi*, V.-VIII. cilt, Ankara, 1947-1962.
KEMAL, YAHYA, *Siyasi ve Edebi Portreler*, İstanbul, 1968.
KÜTÜKOĞLU, M.S., *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri*, I, II, Ankara, 1974 + İstanbul, 1976.
MOLTKE, H. von (H. Örs), *Türkiye Mektupları*, İstanbul, 1969.
RAMSAUR, E.E., *Jön Türkler ve 1908 ihtilâli*, İstanbul, 1972.
SAİB, ALİ, *Coğrafya-yı mufassal-ı Memâlik-i Devlet-i Osmaniye*, İstanbul, 1304.
SAİD HALİM PAŞA, *Buhranlarımız*, İstanbul, 1973.
SHAW, S.J., *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, Cambridge U. Press, 1977.
SYNVET, A., *Traité de Géographie Génèrale de l'Empire Ottoman*, İstanbul 1872.
ŞEREF, ABDURRAHMAN, *İstatistik ve Coğrafya-yı umrânî*, İstanbul, 1314.
TANPINAR, A. HAMDİ, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, 1956.
TUNAYA, T. ZAFER, *Hürriyetin ilanı*, İstanbul, 1950.
TÜRKGELDİ, A. FUAT, *Görüp işittiklerim*, Ankara, 1951.
YALMAN, A. EMİN, *Yakın tarihte gördüklerim ve geçirdiklerim*, 4 cilt, İstanbul, 1970-71.

ANADOLU TÜRK MİMARİSİ

Prof. Dr. Metin Sözen
Dr. Zeki Sönmez

ANADOLU TÜRK MİMARİSİ

Prof. Dr. Metin Sözen

Dr. Zeki Sönmez

Sağ üst: Ulu Cami, Diyarbakır Genel görünüş. Sol üst: Ulu Cami, Diyarbakır. Yan kanatlardan birisinin avludan görünüşü. Sol alt: Ulu Cami, Diyarbakır. Plan (Çizim: N. Sönmez). Sağ alt: Ulu Cami, Niksar.

GİRİŞ

Türklerin çok değişik coğrafi koşullar, değişik kültür çevreleri içinde, uzun zaman aralığında oluşturduğu mimari eserler sözkonusu edildiğinde, Anadolu Türk Mimarisine özel bir yer ayırmak gerekir. Yakın zamana kadar, Anadolu Türk sanatı ve mimarisi konusunda araştırma yapanların büyük bir bölümü, bazı önyargılarla bu sanatı ve mimariyi İslam sanatı çerçevesi içinde sınırlı bir yere oturtuyor, oluşumunda katkısı olan öğeleri bu genel çerçeve içinde açıklamaya çalışıyorlardı. Bu tür yaklaşımların başlıca nedeni, Türk sanatı üstüne özgül araştırmaların sınırlı oluşu kadar, araştırmacıların önyargılarından da gelmekteydi. Oysa bugün aynı konuda oldukça yoğun çalışmalar yapılmakta, Türklerin sistemli bir gelişme sonucunda ortaya koydukları Anadolu Türk mimarisinin özgün karakteri açık bir biçimde belirlenerek, daha sağlam genel yargılara varılabilmektedir. Özellikle Türk araştırmacılar bir yandan ayrıntılarına kadar mimari ürünleri geniş yığınlara tanıtmaya çalışmakta, basamak niteliğindeki eserleri gün ışığına çıkarmaktadırlar. Bu tür malzemenin yanı sıra, eserlerin oluştuğu ortamın siyasal, ekonomik ve sosyal yapısını da belirleyen çalışmaların sürdürülmesi sevindiricidir. Bu girişimler, mimariyi toplumdan soyutlayarak, yalnız biçimsel gelişmelerine yaslanarak yargılarda bulunmayı önlemekte, daha sağlam noktalara ulaşma olanaklarını çoğaltmaktadır.

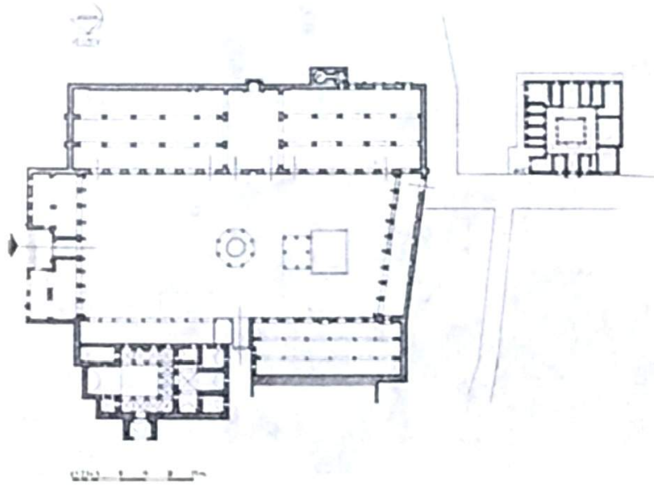
Öte yandan daha düne kadar genellikle tek tek eserler üzerinde dururken, bugün konuya daha büyük ölçekte yaklaşılmakta örneğin, eski bir kentten bu kentin en yalın evine kadar uzanan bir bütünlük duygusu içinde yapılan değerlendirmeler dikkati çekmektedir. Ayrıca Türk Kenti - Türk Evi de yalnız fiziksel görüntüsü içinde düşünülmemekte, oluşumundaki siyasal, ekonomik, sosyal yapıyla birlikte verilmeye çalışılmaktadır. Bu da önemli bir gelişme, tarihi çevreyi bir bütün olarak görme aşamasıdır.

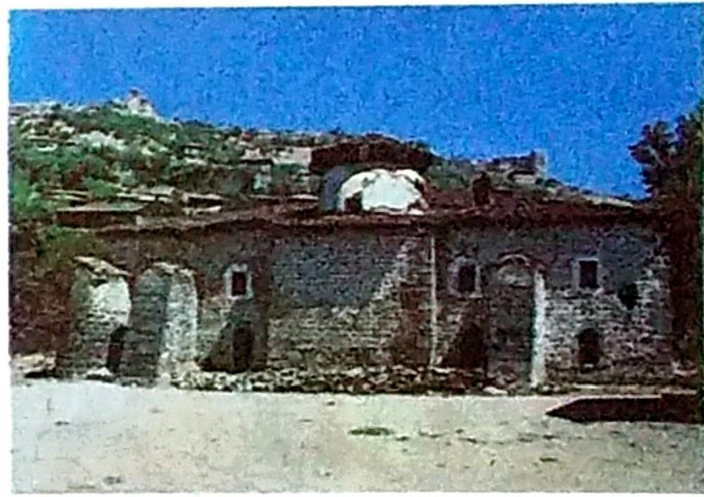
11. yüzyılın ikinci yarısından sonra Anadolu'da yoğun biçimde yerleşmeye başlayan Türkler, kısa zamanda İslam dininin ve kendi toplum yapılarının gereklerine uygun bir mimari ortamın yaratılmasına çalışmışlardır. Kuşkusuz Anadolu ilk kez 11. yüzyılın ikinci yarısında Müslüman topluluklarla karşılaşmıyordu. Özellikle Güneydoğu Anadolu'da daha 7. yüzyılın sonlarında birçok eski kent, Müslümanlığın yaygınlık kazandığı önemli yerleşme merkezleri durumuna gelmiştir. Ancak Bizans İmparatorluğu'nun topraklarını daraltarak batıya doğru ilerleyen Türkler, Hıristiyan dünyasının mimari geleneklerine ve isteklerine karşılık, İslam dininin getirdiklerini yerleştirmeye çalışmışlardır. Kısa sürede çeşitli yerleşme merkezleri; başta cami olmak üzere türbe, medrese ve zaviye gibi dinsel amaçları ağır basan yapılarla donanmıştır. Bunun yanı sıra Türkler'in daha önce Anadolu dışındayken özellikle üzerinde durdukları askeri ve sivil yapılar da dinsel yapılarla birlikte oluşmuş, Anadolu yeni bir görünüm kazanmıştır.

Burada önemle üzerinde durulacak noktalardan birisi, Anadolu'nun değişik bölgelerinde egemen olan mimari geleneklerin ve geçmişte üretilmiş mimarinin, Türkler tarafından gerçekleştirilen yeni oluşumlara etkisidir. Özellikle ilk yıllarda, alınan bölgelere getirilen yeni değerleri, eldeki olanaklarla şekillendirmek gerekiyordu. Sultan ve beylerle, mimari eylemlerde söz sahibi kişilerin, yeni olanakları kullanırken bağnaz bir tutumla olaya yaklaşmadıkları anlaşılmaktadır. Bunun kanıtı, mimari eylemleri oluştururken yerli ustaların sürekli kullanılmasıdır. Yerli ustalar bir oranda eski geleneksel alışkanlıklarını, yeni isteklere uydurmaya çalışmışlar. İran, Azerbaycan, Suriye'den gelen

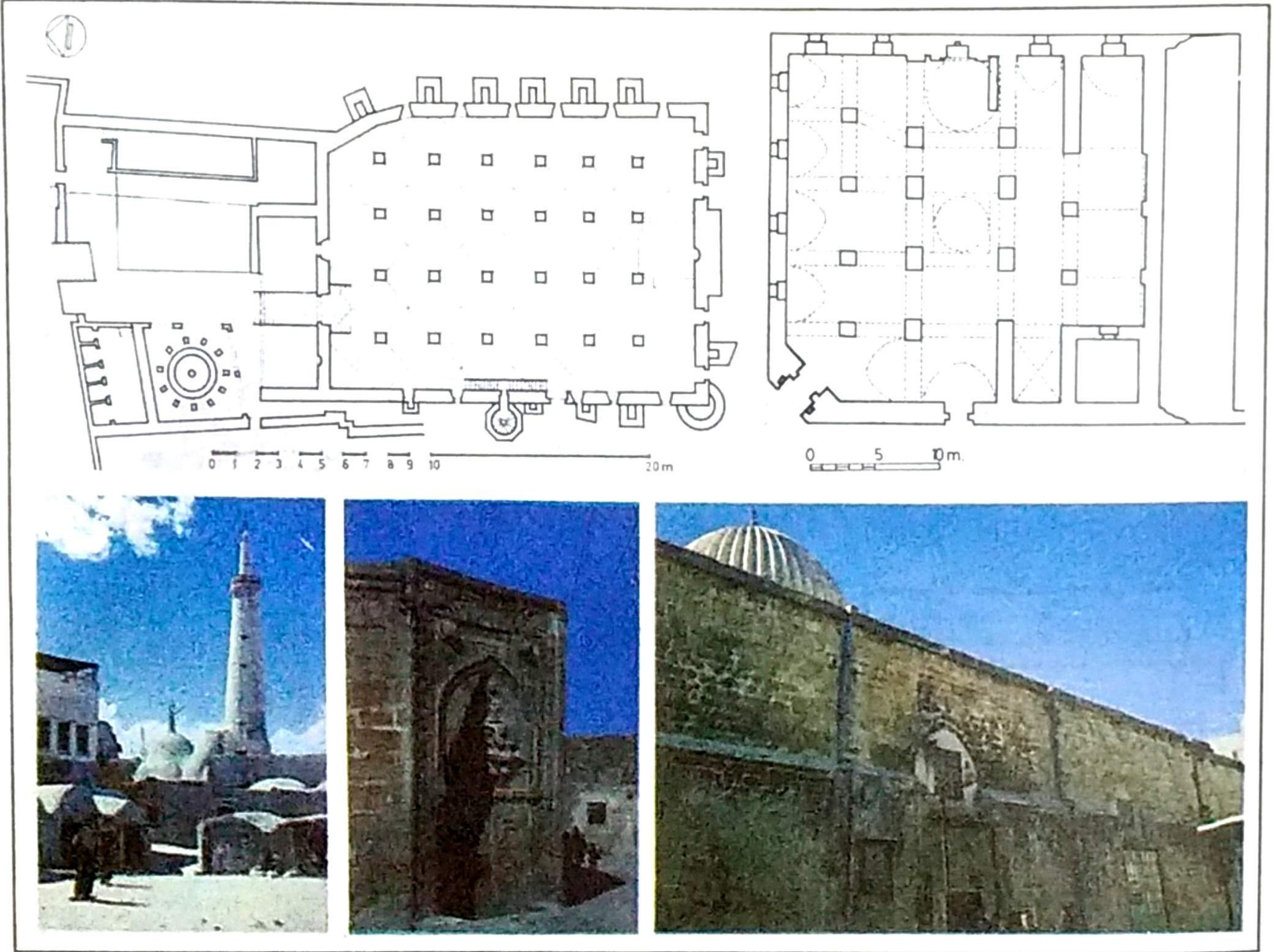
ustalarla birlikte Anadolu Türk mimarisinin oluşumuna katkıda bulunmuşlardır. Bu oluşum sırasında bazen Anadolu'nun geleneksel, bölgelerde geçerli malzeme olanaklarından yararlanılmış, bazen de İran, Mezopotamya ve Suriye'nin eski denenmiş malzeme ve teknikleri Anadolu'ya aktarılmaya çalışılmıştır. İlk yıllarda bu yüzden Anadolu'daki değişik yerleşme bölgelerinde oluşan ürünlerde belirgin bir bütünlük yoktur. Nedeni, özümleme süresinin koşullarında aranmalıdır. Ancak 13. yüzyılın başlarında -bazı bölgeler dışında- mimaride bir bütünlüğün varlığı sezilmekte,bir süre bu bütünlük mimaride egemen olmaktadır. Biraz da bu durumu sağlayan, siyasal, ekonomik ve diğer etkenlerin mimari oluşuma olanak tanımasıdır.

Azımsanamayacak bir diğer etken de doğudan Anadolu'ya sürekli göçlerin olmasıyla ilgilidir. Zaman zaman yavaşlasa da bu göçler, mimari ve bezeme alanında sürekli bir alışverişi beraberinde getirmiş, Osmanlı İmparatorluğu'nun mimariyi merkezi bir düzene bağladığı yıllara kadar sürmüştür. Doğudan getirilenlerle yeni alınan topraklardaki gelişmeleri gözönünde tutan Osmanlı mimarlarının ürünleri, bir oranda imparatorluğun bütün topraklarında geçerli olmaya yönelmiştir. Bu durum bir anlamda Osmanlı toplumunun o yıllardaki siyasal, ekonomik ve sosyal yapısının mimariye yansımasıdır.

11. yüzyıldan başlayarak 16. yüzyılın ortalarına kadar süren uzun zaman dilimi içinde üretilen eserlerin tümü gözden geçirildiğinde ilk dikkati çeken, bu süre içinde Büyük Selçuklu, Erken Türk Beylikleri, Anadolu Selçuklu, Beylikler ve Osmanlılar'ın egemen olduğu topraklarda sınırlı yapı tekniklerinin kullanılmış olmasıdır. Gerçekten Türkler'in yeni yapı teknikleri ortaya koymaktan çok, eldekileri büyük bir ustalıkla geliştirerek kullandıkları görülmektedir. Özellikle konut mimarisinde bölgesel malzeme ve tekniklerle yetindikleri, bu yüzden de her bölgede çok değişik görünümlere ulaştıkları dikkati çekmektedir. Konut mimarisi alanında Anadolu'nun kuzey bölgelerinde ahşap, güney bölgelerinde taş yapının ağırlık kazanmasına karşılık, diğer bölgelerde genellikle kerpiç ve hımış kullanımı ağırlık kazanmaktadır. Geleneksel konut yapımındaki bu görüntünün yanı sıra, anıtsal mimaride de çoğunlukla taş duvar yapımının geniş bir kullanıma ulaştığı görülür. Bu durum bir bakıma İran ve Orta Asya'daki yapı tekniklerinden kopmanın en somut örneğidir. Yapıların örtü sistemlerinde ise ikili bir durum dikkati çekmektedir. Bir yandan düz ahşap çatı ve taş tonoz kullanılırken, öte yandan -Orta Asya ve İran etkilerinin izleri olarak- tuğladan kubbe ve tonozlara da büyük oranda yer verildiği görülür. Tuğladan kubbe ve tonoz kullanılmasının bir önemli yanı da sürekli gelişmeye olanak tanımasıdır. Bu nedenle 13. yüzyıldan sonra Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı İmparatorluğu'nun geniş topraklarındaki anıtsal yapıların örtü sisteminde tuğla tonoz ve kubbe egemen olacaktır. Kuşkusuz bu egemenliğin yanı sıra ahşap kirişlemeli düz tavan örtünün tümüyle ortadan kalktığı söylenemez. Özellikle ahşap camiler başlığı altında toplanan bir grup yapıda ve diğer bazı yapılarda bu sistem sınırlı oranlarda da olsa yaşamıştır.

Mimariye bağlı bezemede de ilginç gelişmeler söz konusudur. Anadolu'da özellikle Selçuklu ve Beylikler dönemi taş işçiliği, İslam ve Anadolu öncesi Türk mimari bezeme motiflerini geliştirerek sürdürmüştür.

Ayrıca Büyük Selçuklular yoluyla Anadolu'ya gelen bir diğer mimari bezeme, çini ve sırlı tuğladır. Ancak sırlı tuğlanın kullanılması çini kadar uzun ömürlü olmamış, özellikle 15. yüzyıldan sonra [illegible] azalmıştır. Oysa çini yapımı ve kull[illegible]

gelişip yaygınlaşarak Osmanlı döneminin sonuna kadar sürmüş, bugün birer başyapıt sayılan çeşitli örnekler birçok yapıyı bezemiştir. Taş işçiliği, çini ve sırlı tuğla oranında olmasa da, bazı mimari ürünlerde İran'dan getirilen alçı işi bezemeye yer verilmiş, kalemişi dediğimiz boyalı bezeme de birçok yapıda kullanılmıştır.

Kuşkusuz, mimariyi tamamlayan bezeme bunlarla bitmemektedir. Yapıların değişik yerlerinde karşımıza çıkan tahta oymacılığı, sedef kakma işçiliği, maden, dokuma ve cam işçiliği, yüzyıllara göre ağırlıkları değişerek mimaride kullanılma olanaklarını bulmuşlardır. Özellikle Osmanlı döneminde büyük sorun, işlevsel değerlere yer veren anıtsal mekânı yakalamak olmakla birlikte, ona bağlı olarak bezemeye de gerektiği oranda yer verilmesine çalışılmıştır.

Kısaca değindiğimiz Büyük Selçuklu, Erken Türk Beylikleri, Anadolu Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemi yapı teknikleri ve mimari bezeme türleri yanında biraz da bu dönemde geliştirilen değişik işlevli yapı örnekleri üzerinde durmak gerekir. Tarihsel süreç içinde Anadolu'daki Selçuklu, Beylikler ve hatta Osmanlı İmparatorluğu'nun geniş topraklarında toplumun isteklerine uygun bir biçimde gelişen bu değişik işlevli yapılar, bir bakıma Türk toplumunun zaman içinde nasıl bir sosyal, ekonomik ve siyasal yapı geliştirdiğini de ortaya koyacak niteliktedir. Fazla ayrıntıya girmeden her değişik işlevli yapıdan örnekler verirken, onların hangi gereksinmelerin ürünü olduğunu belirleyerek Türk mimarisinin önemli bir kesitini bütünlemeye çalışmak yerinde olacaktır.

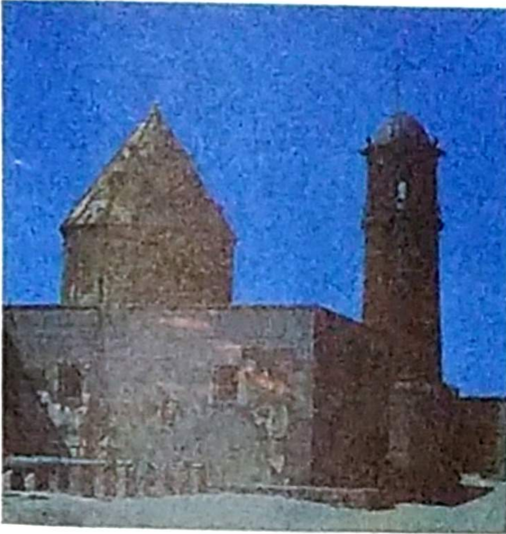
Anadolu Türk mimarisinde başta cami olmak üzere mescit, zaviye, türbe, kümbet, medrese, tekke, hamam, kervansaray, bedesten, çarşı, köprü, kale, köşk-saray gibi değişik işlevli yapılar belirli yoğunluklarda üretilmiştir. Bu yapılar bazen tek başlarına, bazen de külliye dediğimiz değişik ya da yakın işlevli kimi yapıları bir araya getiren bir bütünlük içinde oluşturulmuşlardır. Sultanların, beylerin, devletin ileri gelenlerinin ve halktan bazı kişilerin dinsel, sosyal ve yer yer ekonomik amaçlarla yaptırdıkları bu yapıların, ayrıca vakıf dediğimiz bir sistemle uzun yıllar yaşamaları sağlanmıştır. Merkezinde caminin yer aldığı bu külliyeler, kendi dönemlerinde dinsel istekler dışındaki işlevleri de karşılayan yapıların bir araya getirilmesiyle oluşmuşlardır.

1. ANADOLU'DA BÜYÜK SELÇUKLU VE ERKEN TÜRK BEYLİKLERİ DÖNEMİ MİMARİSİ

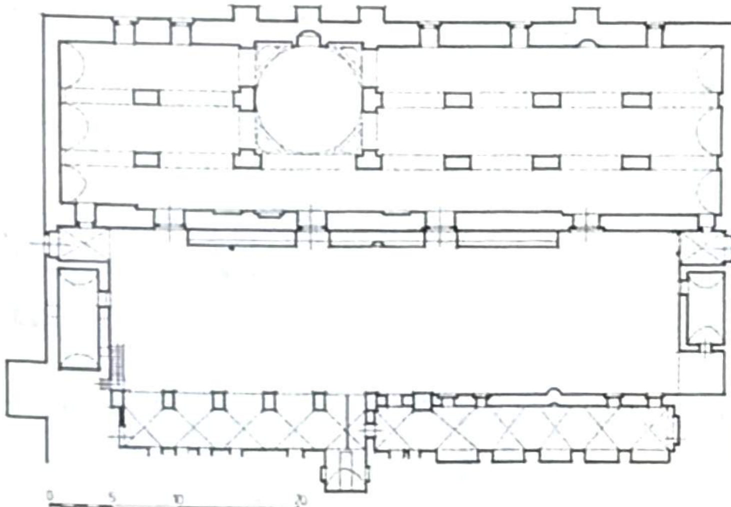
CAMİLER

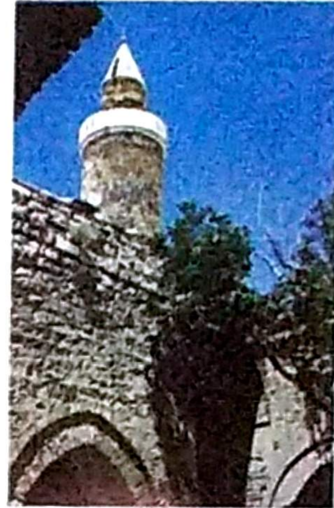
Bilindiği gibi erken İslam döneminde cami, beş vakit namaz kılınan yer olmanın dışında, önemli kararların alındığı, yargılama ve öğretim yapılan, ayrıca bazı kişilerin barındığı yer görevini de yüklenmişti. Bu görevlerin yeni yapılarla karşılanmasından doğan külliyeler ise; Anadolu'da Büyük Selçuklu, Erken Türk Beylikleri, Anadolu Selçuklu ve Beylikler döneminde sınırlı yapıları benliklerinde toplarken, Osmanlılar'da özellikle Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'daki ünlü Fatih Külliyesi'nden itibaren büyük bir yapı programını da birlikte getirmişlerdir. Gerek tek başına, gerekse bir külliye içinde yapılan günümüze ulaşmış Anadolu'daki erken tarihli cami örneklerinin en yaygın tipi, İslam dininin gelişme kaydettiği ilk yıllardan itibaren denenen ve İran'daki İslam öncesi yapılarla ilişkileri olan, örtü sistemi çok sayıda ayak üzerine oturmuş yapılardır. Bu yapıların örtü sistemini taşıyan ayaklarında taş, tuğla ve ahşabın kullanılması, tümüyle bölgesel malzemeye bağlıdır.

Alparslan'ın 1071 yılında Bizans İmparatorluğu'na karşı

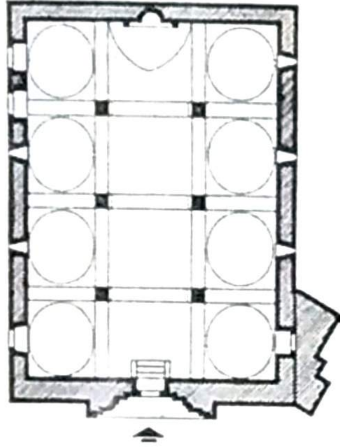

Sağ üst: Ulu Camı, Erzurum. Sağ alt: Ulu Cami, Harput. Orta avlu ve minareden görünüş. Sol üst: Kale Camisi ve Tepsi Minare, Erzurum. Sol alt: Ulu Camı, Mardin. Plan (Çizim. M. Sözen). Yan sayfa sol üst: Ulu Cami, Niksar. Plan. Sağ üst: Kölük Camisi, Kayseri. Plan. Sol alt: Ulu Cami, Siirt. Orta: Kölük Camisi, Kayseri. Taçkapıdan görünüş. Sağ. Ulu Cami. Mardin.

kazandığı Malazgirt Savaşı'ndan sonra Güneydoğu Anadolu'da Türk-İslam topluluklarının dinsel kullanımı için biçimlenen ve çeşitli değişikliklere uğrayarak günümüze gelebilen üç yapı Büyük Selçuklular'a bağlanmaktadır. Bu yapılardan ilki olan **Diyarbakır Ulu Camisi**'nde Melikşah ve oğlu Ebu Şuca Muhammed'in adını veren 1091 ve 1117 tarihli yazıtlar bulunmaktadır. Artuklu, İnanoğulları, Nisanoğulları, Osmanlılar tarafından yapılan onarım ve eklerle büyük bir külliye durumuna gelen yapının planında, Emevi Halifesi Velid zamanında (705-715) yaptırılan Şam Emeviye Camisi'nin büyük etkisi dikkati çekmektedir. Ayrıca herbiri belirli noktalarda yenilikler taşıyan Irak Selçukluları'ndan Mugisüddin Mahmud'a ait, minaresinde 1129 tarihli onarım yazıtı bulunan **Siirt Ulu Camisi** ile 1150 tarihli **Bitlis Ulu Camisi** enine gelişen, mihrap önü mekânları kubbeli yapılardır. Siirt Ulu Camisi, İran'daki Büyük Selçuklu camileri gibi mihrap önü kubbeli bir mekân ve ona bağlı bir eyvandan meydana gelmişken, daha sonra yapıya kubbeli ve tonozlu yeni mekânların eklenmesiyle, enine dikdörtgen iki nefli bir yapı durumuna getirilmiştir. Bitlis Ulu Camisi ise mihrap önü içten kubbe dıştan piramit çatı ile örtülmüş, plan şeması simetrik ve dengeli bir yapıdır.

Anadolu'da Büyük Selçuklular'dan sonra ortaya çıkan Erken Türk Beylikleri mimarisinde örtü sistemi çok sayıda ayak üzerine oturmuş cami tipinin önemli bir örneği **Sivas Ulu Camisi**'dir 1197 yılında 2. Kılıç Aslan'ın oğullarından Sivas Meliki Kutbettin Melikşah zamanında Kızıl Arslan tarafından yaptırılan caminin plan şeması dışındaki en önemli özelliği, büyük olasılıkla 1213 yılında yapıya eklenen, gövdesi tuğlalarla sepet formunda örülmüş, ortasında firuze sırlı çinilerden bir yazıt bulunan minaresiyle, bugün ortadan kalkmış olmasına karşın, biribirini kesen sekizgenlerle

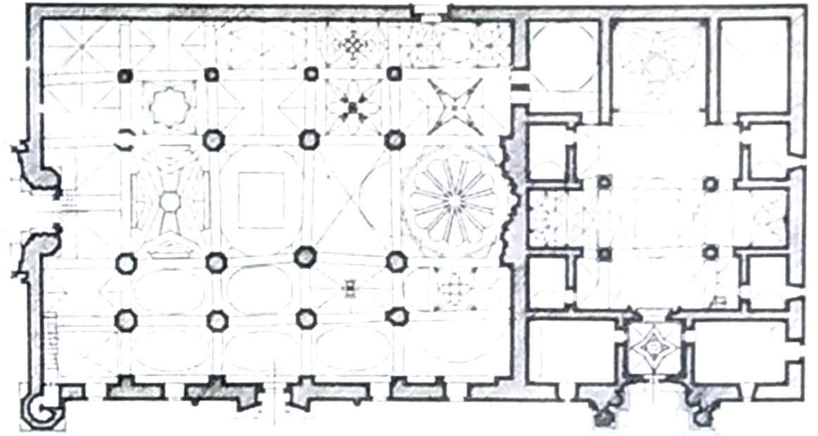
bezendiği bi [illegible] rabıdır. Sıvas Ulu [illegible]
biçimini 12 [illegible] ntliler zamanında [illegible]
Niksar Ulu/ [illegible] de aynı planl [illegible]
biçimlenmiştir. [illegible] hrap önü k [illegible]
karşın, mıhraba [illegible] rinde, ort [illegible]
avlu düşüncesinin [illegible] açıklığı [illegible]
arasında Danişme [illegible] san [illegible]
yüzyılın ortalarında y [illegible] Kayse [illegible]
özellikle belirtmek [illegible]
Danişmentli eserinde, [illegible]
aldığı öne sürülen **Kayse** [illegible]
vardır. Cami-medrese bir [illegible]
da ayrı bir önem kazan [illegible]
mihrabı, asıl camiden daha [illegible]
Erken dönem Anadolu Tü [illegible]
tipinin bazen değişik yorum [illegible]
olasıdır. Özellikle Artuklu dö [illegible]
uygulamada, mihrap önü ku [illegible]
değerlendirilerek, bir bakıma [illegible]
durumuna getirilmiştir. Sürekli d [illegible]
karşın **Silvan Ulu Camisi**, mihra [illegible]
tamamlanmış olması mümkün kub [illegible]
örnektir. Necmeddin Alpı'nın yaptırdı [illegible]
olan mihrap önündeki bu kubbenin, [illegible]
mimari değerlendirmelerle -özellikle Bü [illegible]
İsfahan Ulu Camisi ile- sıkı ilişkisi var [illegible]
sonraki onarımlarda eklenen portallerin ve [illegible]
gösteren taş işçiliğinin yapının özgün biçimiyl [illegible]
anlaşılmaktadır. Üzerindeki yazıtlardan en e [illegible]
1176 yılını gösteren ve değişikliklerle günümüz [illegible]
Mardin Ulu Camisi de Artuklu camilerinin temel ni [illegible]
sahin bir yapıdır. Revaklı bir avlunun güneyinde yer [illegible]

ayaklı cami mekânı, enine üç nefe ayrılmış ve mihrap önü iki nef enindeki bir kubbe ile örtülmüştür. Gene aynı yörede karşımıza çıkan Artuk Arslan ve Yavlak Arslan'ın 1204 yılında yaptırdığı **Kızıltepe Ulu Camisi** de benzer görünüşler taşır. 1156 tarihli bir diğer Artuklu yapısı, **Harput Ulu Camisi** ise Fahrettin Karaaslan tarafından yaptırılmıştır. Gerçekte avlulu cami anlayışıyla tasarlanmış olmasına karşın, havuzlu avlu cami içinde kalmış, küçülmüş ve etrafını çeviren mekânlar buraya açılmıştır. Tuğla malzemenin kullanıldığı çok ayaklı, enine gelişmiş üç nefli camideki mihrap önü kubbesi, tek nef üzerine oturmaktadır.

Anadolu'daki Erken Türk Beylikleri'nden Saltuklular'a ait günümüze gelebilmiş az sayıdaki mimari esere yalnız Erzurum'da rastlanmaktadır. Bu yapılar arasında **Erzurum Ulu Camisi** çok ayaklı, mihrap duvarına dik uzanan yedi nefli planıyla oldukça dikkat çekicidir. Özgün biçimini 12. yüzyılda aldığı sanılan cami sonradan birçok değişikliğe uğramıştır. Silmeli kemerlere dayanan pandantifli büyük mihrap önü kubbesi ve aynı eksen üzerindeki mukarnas dolgulu örtüsüyle erken dönem Anadolu Türk mimarisinde önemli bir yere sahiptir. Erzurum'da **Kale Camisi** adıyla anılan bir diğer Saltuklu camisinde ise plan açısından farklı bir görünüş ortaya çıkmaktadır. Yanındaki Tepsi Minare ile beraber 12. yüzyıl sonuna tarihlenen küçük kare mekânlı yapı, ortadaki bir çift payenin varlığı nedeniyle, iki bölümden oluşmuş izlenimi vermektedir. Mihrap önü kubbeli ve yanları iki beşik tonozla örtülü birinci bölüme karşılık, ikinci bölümde ortadaki kubbenin yerini çapraz tonozlu bir örtü almıştır. İçten pandantifli ve beş sıra mukarnaslı mihrap önü kubbesinin bir başka özelliği de, dıştan yüksek, kasnaklı ve silmelerle hareketlendirilmiş konik bir çatıyla örtülü olmasıdır.

Anadolu'da karşımıza çıkan erken dönem camilerinin bir bölümünde, özellikle planlama anlayışı yönünden, Hıristiyan bazilika şemalarının etkileri kuvvetli hissedilmektedir. Bu yapıların en erken tarihlisi Mengücüklü Şehinşah bin Süleyman'ın 1180-1181 yılında Meragalı Hasan bin Firuz adlı bir sanatçıya yaptırdığı **Divriği Kale Camisi**'dir. Dikine üç nef olarak planlanan caminin örtü sistemi yanlarda dörder kubbe, ortada beşik bir tonozdan oluşmuştur. Gene bir Mengücüklü yapısı olan 1228 tarihli **Divriği Ulu Camisi**, yalnız 13. yüzyılın değil, tüm Anadolu Türk mimarisinin en önemli anıtlarından birisidir. Cami Mengücükoğulları'ndan Ahmed Şah, bitişiğindeki şifahane ise aynı yıllarda eşi Melike Turan tarafından yaptırılmıştır. Çok ayaklı olan yapı mihrap duvarına dikey beş nefe ayrılmış, üstü yirmi beş küçük kubbe ve tonozla örtülmüştür. On iki dilimli ve dıştan piramit çatılı mihrap önü kubbesinden başka aynı aks üzerinde ve caminin ortasına rastlayan bölümde bir aydınlık feneri bulunmaktadır. Cami ve şifahanede bulunan yazıtlar yapının Ahlatlı Hurremşah adlı bir sanatçı yönetiminde çeşitli çevrelerden sağlanan ustalar tarafından gerçekleştirildiğini göstermektedir. Taş işçiliği açısından çok zengin ve değişik özelliklerle yüklü olan külliyenin, sayıları dörde ulaşan farklı üsluptaki portalleri mimarimizde özel bir yere sahiptir.

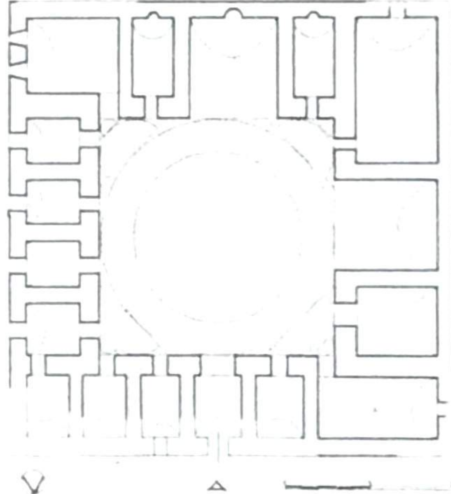
MEDRESELER

İçinde dinsel ve deneysel öğretim yapılan eğitim yapılarından medreseler, mimari ve bezeme özellikleriyle Anadolu'da sürekli ve tutarlı bir gelişim gösteren yapıların başında gelir. Anadolu'da Büyük Selçuklular'dan kalma medrese yoktur. Ancak 12. yüzyılın ortalarına doğru medreseler görülmeye başlar. Bu yıllarda Anadolu hızla Türkleşmeye, çoğu eski merkezlerin üzerine gelen kentler yeniden kurulmaya

Sol üst: Ulu Cami, Divriği. Batı kapısı. Sağ üst: Yağıbasan Medresesi, Tokat. Sol alt: Sultan İsa Medresesi, Mardin. Sağ alt: Yağıbasan Medresesi, Tokat. Plan (Çizim: M. Sözen). Yan sayfa sol üst: Kale Camısı, Divriği. Plan Orta: Ulu Cami, Divriği. Kuzey kapısı. Sağ: Ulu Cami ve Melike Turan Şifahanesi, Divriği. Sol alt: Kale Camisi, Divriği. Sağ alt: Ulu Cami, Divriği. Plan (Çizim: N. Sönmez)

başlamıştır. Bu yerleşme merkezlerinde karşılaştığımız medreselerde ana plan şeması, dört ya da üç eyvan, ortada, eyvanların açıldığı bir avludan oluşmaktadır. Şemanın değişikliğe uğradığı nokta genellikle orta avludur. Bazı medreselerde bu orta avlu açık, bazılarında ise kubbe ya da tonozlarla örtülmüştür. Bu yüzden Anadolu medreselerini kaba başlıklar altında toplamak gerekirse açık veya kapalı medreseler diye ikiye ayırmak mümkündür. Anadolu medreseleri bu iki ana başlık dışında ayrıca eyvan ve kat sayıları, avlunun değerleniş biçimiyle yeni sınıflandırmalara konu olabileceği gibi, içinde geçen eylemlerdeki bazı küçük ayrımlardan dolayı tıp medreseleri, şifahaneler, rasathaneler gibi değişik başlıklar altında da toplanabilir.

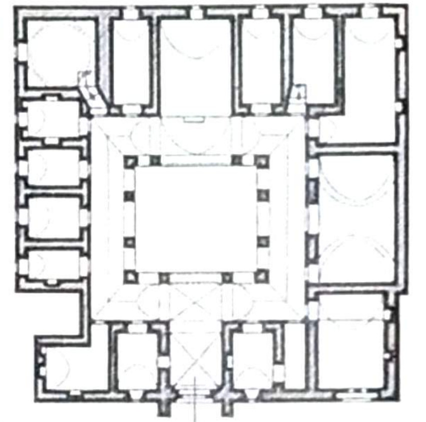
Medrese mimarisi Anadolu'da iki tip geliştirmiştir. Kapalı avlulu ya da kubbeli tip dediğimiz birinci türdeki medreselerin erken örnekleri, Anadolu'nun ilk fatihlerinden Danişmentliler tarafından oluşturulmuştur. Danişmentliler'den Nizameddin Yağıbasan'ın 1151-1152 tarihli **Tokat Yağıbasan Medresesi** ile gene aynı kişi tarafından 1157-1158 yıllarında yaptırılan **NiksarYağıbasan Medresesi** Anadolu'ya yepyeni bir mimari form kazandıran yapılardır. Ortada tromplu büyük bir kubbe, çevresinde buna bağlanan eyvan ve odalardan oluşan bu iki medrese birbiriyle yakın ilişki içindedir. Bezemesiz, yalın ve bugün harap durumda bulunan bu iki yapı, daha sonra 17. yüzyıla kadar sürecek gelişmelerin öncüsü olmuştur.

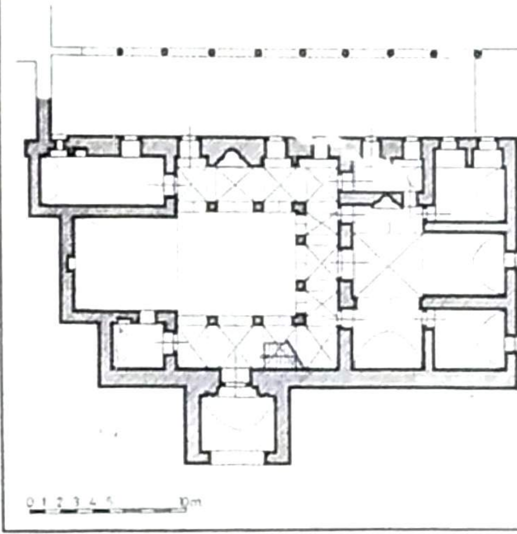
Medrese mimarisinin Anadolu'daki ikinci egemen tipi açık avlulu medreselerdir. Bu tipin erken örnekleri Artuklu çevresinde oluşmuştur. Mardin'de Artukoğlu Necmeddin İl-gazi'nin, kardeşi Eminüddin adına yaptırdığı 12. yüzyılın başına ait Eminüddin Külliyesi'ndeki **Eminüddin Medresesi** bu tipin günümüze gelebilen ilk örneğidir. Medrese, beşik tonozlu bir giriş bölümü ve yanlarda yer alan çapraz tonozlu mekânlardan oluşmaktadır. Külliyenin cami, hamam ve çeşmeden oluşan diğer birimleriyle birlikte özelliklerinin bir bölümünü yitiren bu yapıya karşılık, 12. yüzyılın üçüncü çeyreğine tarihlenen **Mardin Hatuniye Medresesi,** açık avlulu Anadolu medreseleri içinde iki katlı, eyvanlı ve revaklı avlusuyla olgun bir örnek sayılmaktadır. Artuklu medreseleri içinde gene şemalarını kesin olarak bildiğimiz açık medreselerden **Diyarbakır Zinciriye Medresesi** oldukça ilginç bir yapıdır. İki eyvanlı, tek katlı ve açık avlulu olan bu yapı, 1198 yılında İsa Ebu Dirhem adlı bir sanatçı tarafından gerçekleştirilmiştir. Plan özellikleri ve zengin taş bezemeleri ile kendi türünün gelişmiş bir örneği olduğunu ilk bakışta açığa vurmaktadır. **Diyarbakır Mesudiye Medresesi** ise, iki katlı revaklı avlusu, büyük eyvanı ve özellikle taş işçiliği ile Ulu Cami külliyesine bitişik ve onu tamamlayan bir yapı oluşuyla tanınmaktadır. 1198-1223 yılları arasında Halepli Üstat Cafer bin Mahmud'un çizimlerine dayanarak mimar Mes'ud tarafından uygulanmıştır. Güneydoğu Anadolu'da Artuklular dönemine ait diğer açık avlulu medrese örnekleri arasında Mardin'e bağlı Koçhisar Bucağı'nda 1211-1212 tarihli **Harzem Medresesi**, Mardin'de 13. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen **Şehidiye Medresesi**, gene aynı yüzyılın başlarında yapıldığı sanılan **Marufiye Medresesi** sayılabilir. Mardin'de 14. yüzyılın sonu gibi geç bir tarihte gerçekleştirilen **Sultan İsa Medresesi**, Artuklular'ın denediği değişik bir planı göstermesi nedeniyle oldukça önemlidir. Bir avlunun iki yanında ayrı ayrı şekillenen mekân grupları iki katlı bir düzen gösterirler.

Anadolu'daki kapalı avlulu veya kubbeli medreselerin en ilginç örneklerinden birisi hiç kuşkusuz 1228 tarihli **Divriği Melike Turan Şifahanesi**'dir. Mengücükoğulları'ndan Ahmed

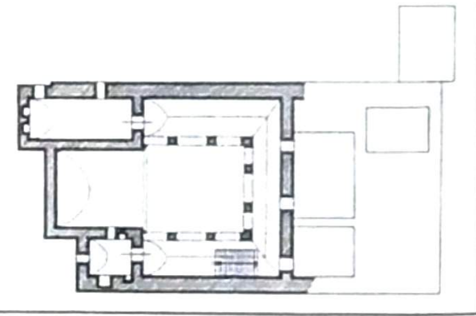
Sol üst: Zinciriye Medresesi, Diyarbakır. Avludan görünüş. Sağ üst: Zinciriye Medresesi, Diyarbakır. Plan (Çizim: N. Sönmez). Sol alt: Mesudiye Medresesi, Diyarbakır. Plan (Çizim: N. Sönmez). Sağ orta: Mesudiye Medresesi, Diyarbakır. Sağ alt: Mesudiye Medresesi, üst kat. Plan (Çizim: N. Sönmez). Yan sayfa sol üst: Melike Turan Şifahanesi, Divriği. Taçkapı. Sol alt: Melike Turan Şifahanesi, Divriği. Plan (N. Sönmez). Orta sol üst: Kırgızlar Türbesi, Niksar, bodrum kat. Plan (Çizim: N. Sönmez). Orta sol orta: Kırgızlar Türbesi, Niksar. Plan (Çizim: N. Sönmez). Orta sol alt: Sitte Melik Kümbeti, Divriği. Plan (Çizim: N. Sönmez). Orta sağ üst: Kırgızlar Türbesi, Niksar. Orta sağ alt: Sitte Melik Kümbeti, Divriği. Sağ üst: Halifet Gazi Türbesi, Amasya. Sağ alt: Emir Saltık Kümbeti, Erzurum.

Şah'ın eşi Melike Turan tarafından Divriği Ulu Camisi'ne bitişik olarak yaptırılan iki katlı şifahanede, kubbe ve tonozların zengin bezemeli taş mimarisi, etkili bir iç mekân yaratmıştır. Yapı anıtsal bir portalle dışa açılmaktadır.

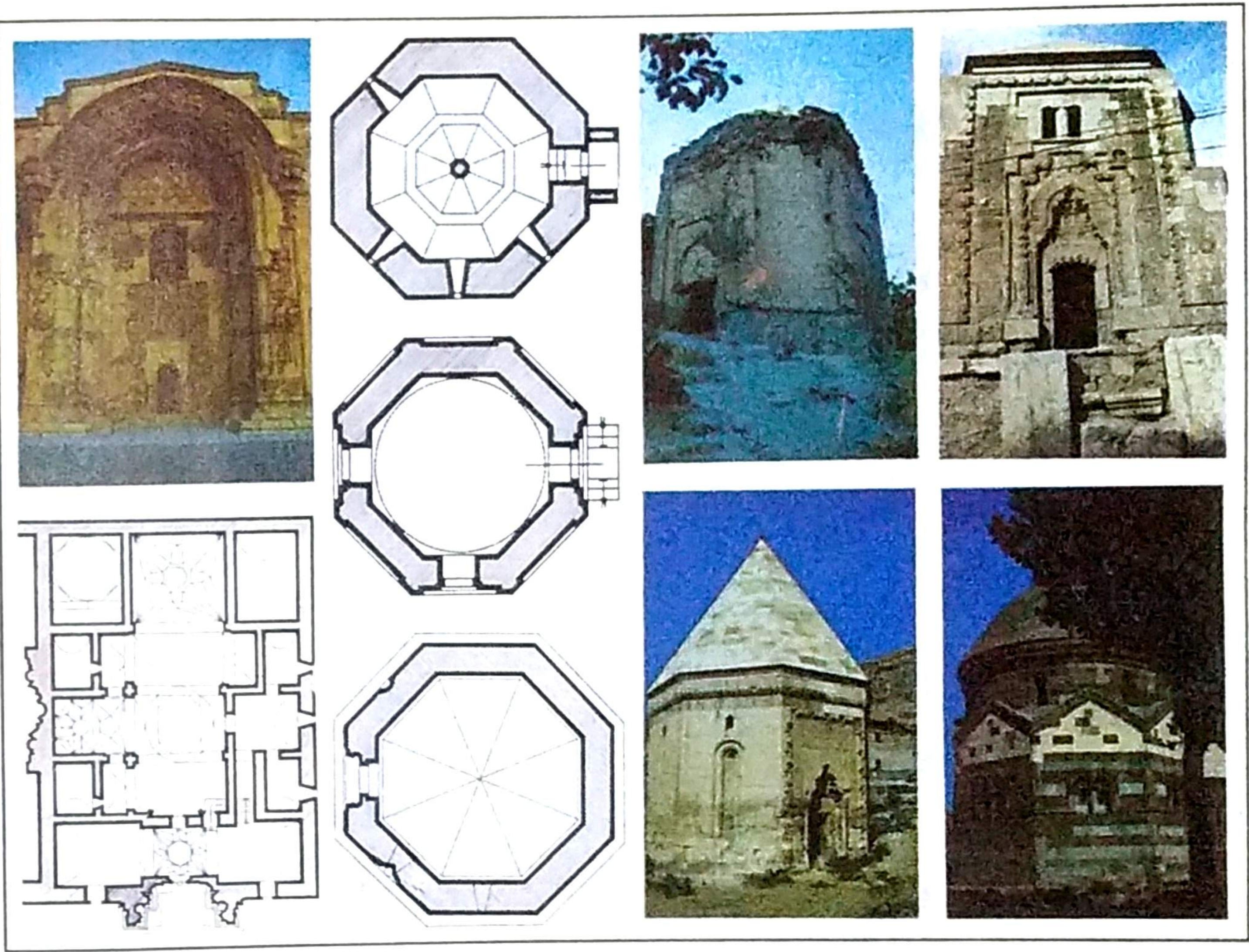
MEZAR ANITLARI

Türk sanatında mimari ve bezeme yönünden güçlü bir gelişme gösteren yapı türlerinden birisi de mezar anıtlarıdır. Anadolu dışında Karahanlı, Gazneli, Büyük Selçuklular eliyle yoğun bir denemeye konu olan mezar anıtlarının Anadolu'daki uzantısı da önceki gelişmeleri güçlendirecek nitelikte karşımıza çıkmaktadır. Anadolu'da yeni olanaklara kavuşan mezar anıtları genel olarak içinde mezarın yer aldığı bir alt kat (oturtmalık), simgesel nitelikteki sandukanın bulunduğu ziyaret edilen bir üst kat (gövde) ve örtüden oluşmaktadır. Toprak altında kalan oturtmalık kısmına yaygın olarak mumyalık denir. Bu adın yaygınlaşmasının nedeni, ölülerin mumyalanma geleneğinin bir süre yaşamış olmasından ileri gelmektedir. Bunların ilginç örnekleriyle Anadolu'da değişik yerlerde karşılaşılmaktadır. Türkler elinde başlıbaşına anıt niteliğine bürünen ve ölünün mezarını simgeleştiren bu yapılar, çok değişik biçimler içinde denenmiş, zengin görünüşlere ulaşılmıştır. Türkler'in Orta Asya ve İran'da genellikle iki tip mezar anıtı geliştirdiklerine tanık oluyoruz. Bunlardan birincisi kare planlı ve kubbeli, ikincisi ise poligonal veya silindirik planlı ve kuleseldir. Anadolu'da uzun yıllar, değişik biçimlerde olmak üzere, genellikle kule mezar tipinin egemenliğine tanık oluyoruz. Ayrıca bu yapılarda, başta giriş bölümleri olmak üzere, oldukça yoğun bezeme kullanılmıştır.

Anadolu'da Büyük Selçuklu ve Erken Türk Beylikleri'nden Artuklular'a ait mezar anıtları günümüze ulaşamamıştır. Buna karşılık Anadolu'nun ilk mezar anıtları arasında altı yapı Danişmentliler ile ilgili görülmektedir. Amasya'da 1145 yılında yapıldığı kabul edilen **Halifet Gazi Kümbeti**, sekizgen gövdesi, kesme taş cephesi ve külahıyla dikkati çeker. Niksar'da, yazıtı bulunmadığı için kesin tarihi bilinmeyen kare planlı **Melik Gazi Türbesi**, yine aynı yörede kesme taştan sekizgen bir yapı olan 12. yüzyıla ait **Kulak Kümbeti** ile 1182 tarihli ve dikdörtgen planlı **Hacı Çıkrık Türbesi**, mimari yönden çeşitli aksaklıklarına karşın Anadolu Türk mimarisinde ilk denemeler olmaları nedeniyle üzerinde durulmaya değer yapılardır. 12. yüzyıl sonuna maledilen Kayseri'nin Pazarören bucağı yakınlarındaki **Melik Danişmend Gazi Kümbeti** ile Niksar **Kırk Kızlar Kümbeti**, taş temel üzerine oturan özenli tuğla işçilikleriyle dikkati çekerler. 1220 yılı dolaylarında yapıldığı anlaşılan Kırk Kızlar Kümbeti'nin mimarı, Sivas'taki Keykavus Şifahenesi'nde de adı bulunan Marendli Ahmed bin Ebubekir'dir.

Erzurum'da Saltuklu kümbetleri olarak adlandırılan üç mezar yapısından en anıtsalı **Emir Saltuk Kümbeti**'dir. Dış görünüşüyle değişik etkiler içinde oluştuğu anlaşılan iki renkli düzgün kesme taş yapı, diğer Anadolu mezar anıtlarından ayrılan özelliklere sahiptir. Gövde, silmeler ve üçgen alınlıklarla iki katlı bir görünüş almış, sekizgen gövdenin üzerine konik külah yerleştirilmiştir. Çift pencere şekilleri ve yuvarlak kemerli nişler içindeki eski Türk hayvan takvimine bağlanan figürlü kabartmalar oldukça ilginçtir. Yazıtı bulunmadığı için kesin yapımı bilinemeyen ve 12. yüzyıl sonuna tarihlenen bu kümbet, daha sonraki gelişmelerde etkili olamamış ve Anadolu'da tek örnek durumunda kalmıştır.

Mengücüklü dönemine ait mezar anıtlarına gelince, Divriği'deki 1196 tarihli **Kamereddin Kümbeti** ile **Sitte Melik**

Kümbeti kesme taştan sekizgen gövdeli ve piramit çatılı yapılardır. Sitte Melik Kümbeti'nin cephesindeki geometrik geçmeler geleneksel bezemenin bir devamı olarak kabul edilmektedir. Gene Mengücüklülere ait bir kümbet de Kemah'ta karşımıza çıkmaktadır. 12. yüzyıl sonu ya da 13. yüzyılın başına tarihlendirilebilecek **Melik Gazi Kümbeti,** tuğladan bezemeli sekizgen gövdesi ve mumyalık kısmındaki sekizgen payeden gelişen örtü sistemiyle Azerbaycan bölgesi mezar anıtlarına bağlanmaktadır. Yapının mimarı Ömer bin İbrahim el-Taberi'dir.

DİĞER YAPILAR

Anadolu'daki Erken Türk Beylikleri'nden cami, medrese, mezar anıtı dışında-sayıları az olmakla beraber-başka yapılar da günümüze gelmiştir. Bu yapıların başında, eski yollar üzerinde karşımıza çıkan köprüleri saymak gerekir. Geçit görevinin yanı sıra mimari özellikleriyle de dikkati çeken köprüler, yapıldıkları yerin koşulları içinde gerçekten ilginç denemelerdir. Erken devir örnekleri Güneydoğu Anadolu'da, özellikle Artuklu topraklarında karşımıza çıkmaktadır. Biçimsel zenginlikleri, üzerlerinde yer yer karşılaşılan plastik örnekleri, bu yapıların yalnız bir yeri aşma gereksinimiyle yapılmadıklarını göstermektedir.

Dicle Irmağı üzerinde 1116 yılında yapılmış olması mümkün **Hasankeyf Köprüsü,** Cizre yakınlarındaki 1164 tarihli **Dicle Köprüsü,** Silvan yolunda Batman Suyu üzerinde 1147 tarihli tek bir kemerden oluşan ünlü **Malabadi Köprüsü,** 1179 tarihli Mardin yakınlarında **Dunaysır Çermik Köprüsü,** 1204 tarihli Harput yakınlarındaki 1218 tarihli **Devegeçidi Köprüsü,** Diyarbakır yakınlarında tamamen ortadan kalkan gene **Köprüsü** ve yakın zamanlarda tamamen ortadan kalkan gene Diyarbakır yakınlarındaki **Ambarçayı Köprüsü** Artuklular döneminden kalma önemli örneklerdir. Her biri başlıbaşına mimari bir değer olan ve bir kısmı bugün de kullanılan bu köprülerde, eski geleneksel motiflerle yüklü figürlerin bulunuşu ilgi çekicidir.

Anadolu'da sürekli yenilenmek, genişletilmek suretiyle günümüze ulaşabilen savunma amaçlı yapılar arasında kale ve surları özellikle belirtmek gerekir. Zamanla ulaşım sisteminin, yerleşme merkezlerinin, savunma sistemlerinin değişmesi sonucu terk edilen bu kalelerden çoğunun ilk kuruluşları, Türkler'den öncesine gitmektedir. Ancak Türkler'in de bu alanda önemli çalışmalar yaptığı bilinmektedir. Diyarbakır surlarında Artuklular'dan kalma 1208 tarihli **Evli Beden Burcu** ile **Yedi Kardeş Burcu** bu konuda verilebilecek en güzel örneklerdir.

2. ANADOLU SELÇUKLU MİMARİSİ

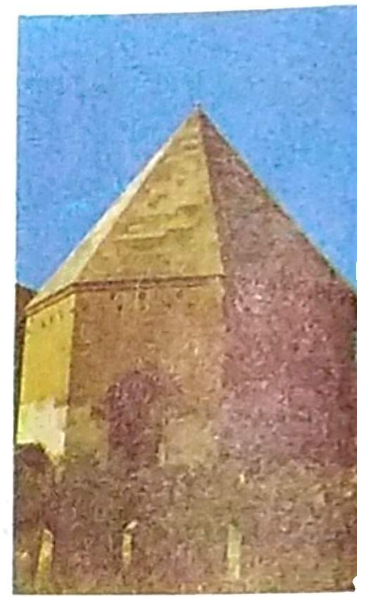
CAMİLER VE MESCİTLER

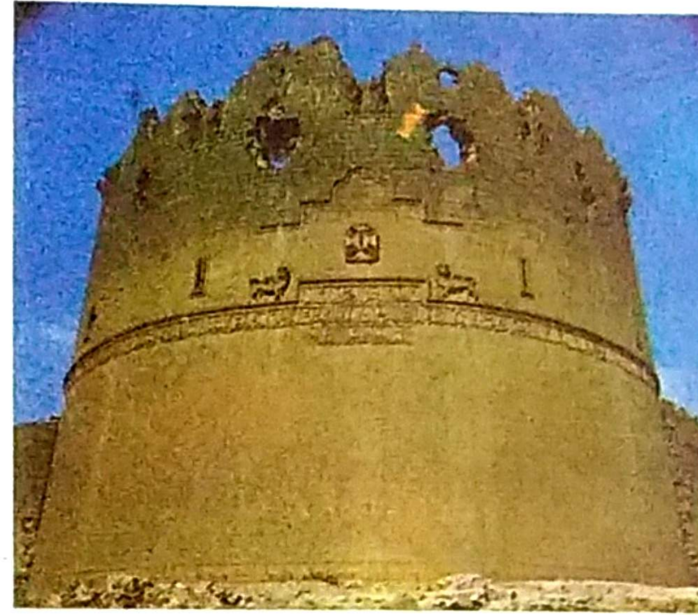
Anadolu Selçuklu mimarisi zaman ve kavram olarak Danişmentli, Saltuklu, Artuklu ve Mengücüklü gibi Erken Türk Beylikleri ile bir hazırlık dönemi geçirdikten sonra, asıl etkinliğini 1200-1308 yılları arasında ortaya koyan Anadolu Türk mimarisinin güçlü bir dönemini tanımlamaktadır.

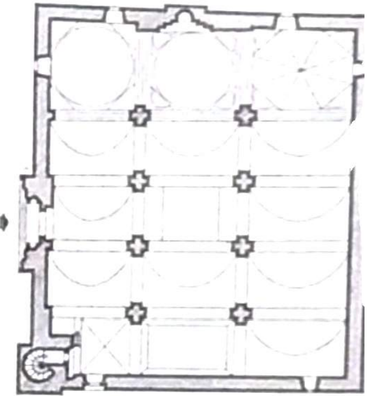
13. yüzyıla ait Selçuklu camilerinin büyük bir çoğunluğu, örtü sistemi çok sayıda ayak üzerine oturmuş daha önce sözünü ettiğimiz yaygın tipin örnekleri ya da bu tipin değişik yorumlara uğramış varyantlarıdır. Anadolu Selçukluları'ndan günümüze gelen en erken tarihli cami, ilk biçimi 12. yüzyılın ortalarına kadar inen **Konya Alaeddin Camisi'dir.** İçinde Ahlatlı Hacı Mengümberti adlı biri sanatçının eseri olan çok değerli ahşap minberin yazıtlarına dayanılarak, yapımına Sultan Mes'ud ve Kılıç Arslan döneminde başlanıp,

Sağ üst: Kamereddin Kümbeti, Divriği. Sol üst: Malabadı Köprüsü, Diyarbakır-Silvan yolu. Sol alt: Ulu Beden Burcu, Diyarbakır surları. Sağ alt: Alaeddin Camisi, Niğde. Plan (Çizim: N. Sönmez). Yan sayfa sol üst: Alaeddin Camisi, Niğde. Sağ üst: Ulu Cami, Eski Malatya. Genel görünüş. Sol alt: Ulu Cami, Eski Malatya. Plan (Çizim: N. Sönmez). Sağ alt: Alaeddin Camisi, Konya. Plan (Çizim: N. Sönmez.)

1220 de Alaeddin Keykubad tarafından tamamlattırıldığı kabul edilmektedir. Yapı iki ana bölümden oluşmuştur. Doğuda, çok sayıda ayağın taşıdığı düz damlı birinci bölüm, batıda ise Alaeddin Keykubad zamanında yapılan zengin çini bezemeli mihrap ve mihrap önü kubbesinin yer aldığı ikinci bölüm bulunmaktadır. Bir duvarla çevrilen caminin avlusunda gene Selçuklular dönemine ait iki kümbet vardır.

Selçuklu mimarisinin altın çağı olarak nitelendirilen Sultan Alaeddin Keykubad dönemine ait ikinci önemli yapı, 1223 tarihli **Niğde Alaeddin Camisi**'dir. Bütünüyle kesme taş malzemenin kullanıldığı bu yapı, ana şema olarak mihrap duvarına paralel üç neften oluşturulmuştur. Mihrap duvarı önündeki yan yana üç bölüm üç kubbe ile diğer taraflar tonozlarla örtülüdür. Ortada, avlu fikrini yaşatan açık bir kısım yer alır. Yapı, Sıddık bin Mahmud ve Gazi bin Mahmud adlı iki kardeşin eseridir.

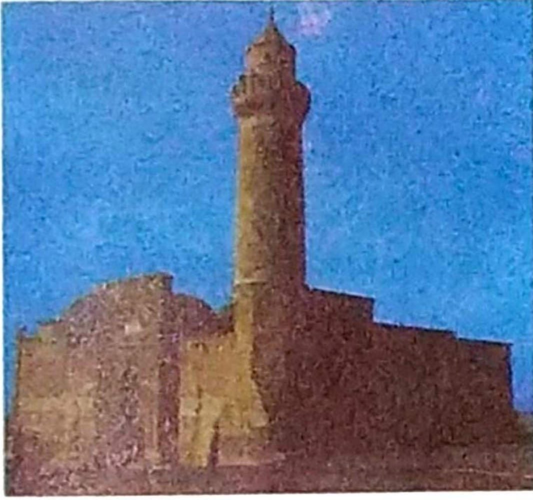
Alaeddin Keykubad'ın 1224 yılında yaptırdığı **Malatya Ulu Camisi** ise bazı bölümleri kesme taş, bazı bölümleri tuğla bir yapı olup daha sonra çeşitli onarımlar görmüştür. Caminin mihrap önü kubbesi ve arkasındaki revaklı iç avluya açılan eyvanı dışındaki kısımları tonozlarla örtülüdür. Malatya Ulu Camisi'nin plan şeması şaşılacak derecede İran'daki Büyük Selçuklu ulu camilerine benzemektedir. Günümüze gelen çeşitli yazıtlardan, yapıda Malatyalı Yakup bin Ebubekir ve Üstaz Hüsrev adlı iki mimarın çalışmış olduğunu anlıyoruz. Cami, mozayik çini bezemeleri açısından da büyük önem taşımaktadır.

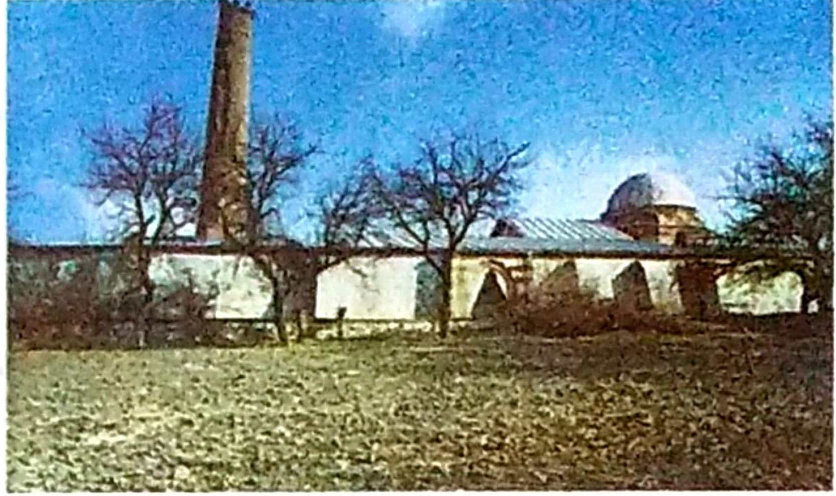
Sultan Alaeddin Keykubad'ın eşi Mahperi Huand Hatun'un 1238 yılında yaptırdığı **Kayseri Huand Külliyesi**, cami, medrese, kümbet ve hamamıyla ilk Anadolu Selçuklu külliyesi olarak kabul edilmektedir. Cami, mihrap önü kubbesi, eyvanı, küçük açıklıklı orta nefi gibi belirgin özellikleriyle Malatya Ulu Camisi'ne benzetilmektedi[r]. Külliyede bulunan çiniler Türk çini sanatının önemli b[ir] aşamasına işaret eder.

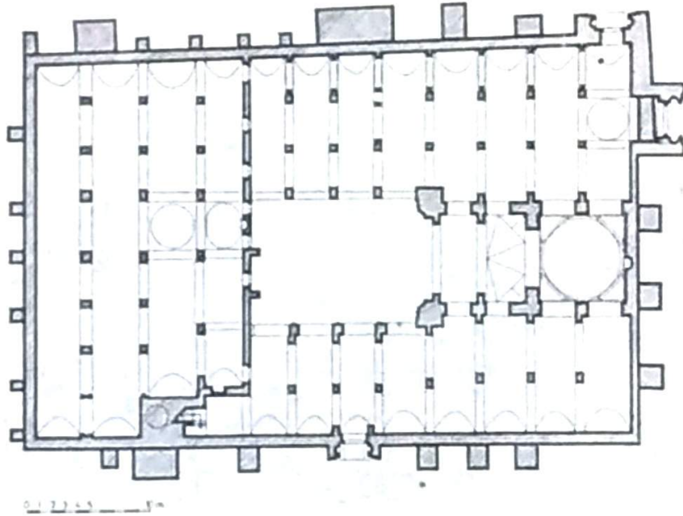
1249 yılında Selçuklu devlet adamlarından Ebül Kasım bin A[li] el-Tusi'nin yaptırdığı **Kayseri Hacı Kılıç Camisi** ise, ort[a] revaklı avlu çevresinde kaynaşmış merdesesi ve çok ayakl[ı] kıble duvarına dikey beş nefli, mihrap önü kubbeli cam[i] planıyla, cami-medrese birleşmesinin güzel bir örneğidir.

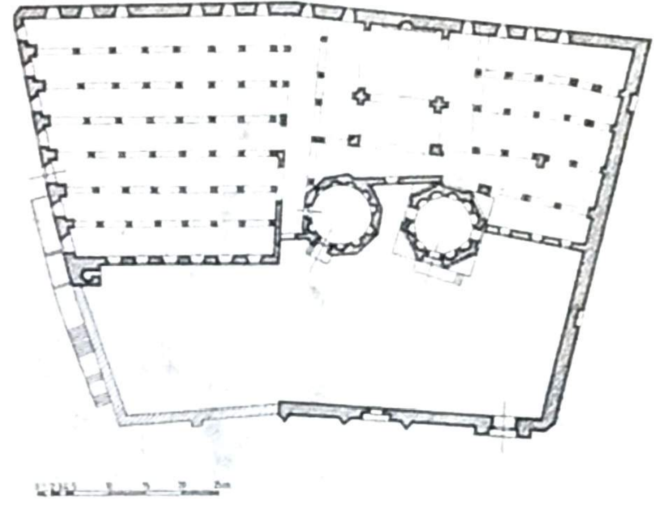
Amasya'daki 1237 tarihli **Burmalı Minare Camisi**'ni -mihra[p] duvarına dik olarak gelişen üç nefli planıyla- çok ayaklı cam[i] tipinin bazilika etkileri almış bir uyarlaması olarak görme[k] daha doğru olur. Benzer mimari uygulamaya birkaç Selçukl[u] dönemi camisinde daha rastlıyoruz. Bu yapıların başında 1266 tarihli **Amasya Gök Medrese Camisi** gelir. Amasya valis[i] Emir Seyfeddin Turumtay tarafından yaptırılan caminin Divriği Ulu Camisi'ni hatırlatan örtü sistemi, kuzeydek[i] medrese görevli mekanları ve eyvan tarzındaki değişik cephe düzeni oldukça ilgi çekicidir. Bu grup içinde incelenen 1281 tarihli **Develi Ulu Camisi** de beş nefli, mihrap önü kubbeli, orta avlu anlayışına uygun olarak düzenlenmiş önemli yapılardan birisidir. Aynı uygulamanın diğer önemli örnekleri arasına, daha önce kendilerinden söz ettiğimiz Divriği Kale Camisi ile Niğde Alaeddin Camisi dışında, 1256 tarihli Tunceli/Mazgirt **Elti Hatun Camisi** ve ünlü Selçuklu mimarı Kaluyan'ın 1266 yılına tarihlenen **Bünyan Ulu Camisi** de girmektedir. İlk yapımı 13. yüzyılın başlarına kadar inen ve geçirdiği onarımlarla özgün durumu iyice bozulan **Akşehir Ulu Camisi**, mihraba dikey nefleri ve mihrap önü kubbesiyle Develi Ulu Camisi'ne yaklaşan plan özellikleri göstermektedir. Yapının Alaeddin Keykubad tarafından genişletildiği ve onartıldığı vakfiyelerde kayıtlıdır.

1267 yılında Selçuklu Veziri Süleyman Pervane'nin yaptırdığı

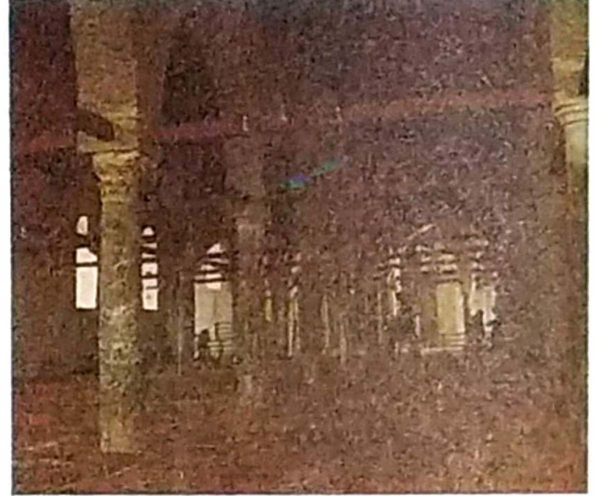

Sinop Ulu ya da **Alaeddin Camisi**, mihrap duvarına paralel iki nefli ana mekânı ve revaksız avlusuyla, Selçuklu camilerinden çok Güneydoğu Anadolu'daki erken Türk camilerinin planlama anlayışına uyan bir yapıdır.
Anadolu Selçukluları'nda ana yapı malzemesi olarak taşın kullanıldığı yukarıda sözünü ettiğimiz camiler dışında, örtü sistemleri ahşap direklere oturan bir grup yapı daha vardır. Türk mimarisinde Anadolu dışı dönemlerden kalma eski bir geleneği yaşatan bu camilerdeki planlama anlayışı, daha önce değindiğimiz taş konstrüksiyonlu, örtü sistemi çok sayıda ayak üzerine oturmuş camilerden çok büyük farklılıklar göstermez.
Anadolu'da Selçuklular'dan başlayarak 19. yüzyılın sonuna kadar uzun bir gelişim çizgisi sürdüren bu yapıların günümüze gelen en erken örnekleri arasında 1258 tarihli **Konya Sahip Ata Camisi** baş sırayı almaktadır. Ünlü Selçuklu mimarı Kölük bin Abdullah'ın eseri olan bu yapı başlangıçta çifte minareli bir portalle dışa açılan ahşap direkli cami olarak yapılmışken, 1283 de türbe ve hanikahın eklenmesiyle bir külliyeye dönüştürülmüştür. Caminin özgün biçiminden günümüze yalnızca Anadolu'nun taş, tuğla ve çini bezemeli ilk çifte minareli portali olan giriş bölümü ile mozayik çini bezemeli mihrabı gelebilmiştir.
Afyon'da ilk biçimini 1272 de aldığı kabul edilen ve 1341 yılında Karamanoğulları zamanında onarım gören **Afyon Ulu Camisi**, Selçuklu döneminin ahşap direkli cami gelişimi içinde yalın fakat önemli bir örnek sayılmaktadır. Mihrap duvarına dikey dokuz nefte,sayıları kırka varan mukarnasbaşlıklı ağaç direk kullanılmıştır. Camide kullanılan ahşap malzemenin bir başka özelliği de yer yer kalem işi bezemelerle renklendirilmiş olmasıdır.
13. yüzyılın ortalarında yapıldığı sanılan **Sivrihisar Ulu Camisi** ise, mihrap duvarına paralel altı nefli bir yapı olup, üst örtüsü yalnızca dördü özgün kalabilen altmışyedi ağaç direk tarafından taşınmaktadır. Özgün ağaç direklerin üst kısımları zengin oymalarla bezenmiş, ayrıca siyah ve yeşil renklerle boyanmıştır.
Kesin yapım tarihi bilinmeyen ve 13. yüzyıla tarihlendirilen Ankara'daki **Aslanhane Camisi** de bu grubun tanınmış örneklerindendir. Yapının plan şeması, mihrap duvarına dikey beş neften oluşmuştur.Çini mozayik mihrap ve minberi ile renkli kalem işleri dikkat çekmektedir.
Ahşap direkli 13. yüzyıl camileri arasında en büyük ölçülere sahip ve özgün biçimini en fazla korumuş olarak günümüze gelen yapı Beyşehir'deki **Eşrefoğlu Camisi**'dir. Mihrap duvarına dikey yedi neften meydana gelen camide ahşap konsollu, düz tavanlı ve toprak damlı üst örtüyü, mukarnas başlıklı kırksekiz ağaç direk taşımaktadır. Mihrap önünde içi çini mozayikle kaplı küçük bir kubbe, orta nefin orta kısımında ise avlu fikrini yaşatan bir açıklık vardır. Yazıtına göre cami 1299 yılında Eşrefoğlu Süleyman Bey tarafından yaptırılmıştır.
Anadolu Selçukluları'nda 13.yüzyıla ait mescitler de üzerinde durulmaya değer nitelikleriyle karşımıza çıkmakta ve bu grup içinde izlenen mimari gelişmeler, daha sonraki yüzyıllarda varlığını duyurmaktadır. Selçuklu mescitlerinin önemli bir bölümü Konya'da toplanmıştır. Birkaçı dışında çoğunluğu kare ya da dikdörtgen planlı, tek kubbeli olan bu yapıların giriş kısımlarındaki hazırlık mekânları, Anadolu'da 14. yüzyıl camilerindeki son cemaat yerlerinin ilk belirtisi olarak kabul edilmektedir.
Konya'da 1215 tarihli **Taş Mescit**, 1219 tarihli **Beşarebey Mescidi**, 1220 tarihli **Erdemşah Mescidi**, 1248 tarihli **Küçük Karatay Mescidi**, 13. yüzyılın ikinci yarısından kalmış olması

Sol üst: Alaeddin Camisi, Konya. Sol orta: Ulu Cami, Eski Malatya. Eyvandan görünüş. Sol alt: Ulu Cami, Eski Malatya. Mihrap önü kubbesi. Sağ üst: Alaeddin Camisi, Konya. İç görünüş. Sağ alt: Huand Hatun Külliyesi, Kayseri. Yan sayfa sol üst: Hacı Kılıç Camisi, Kayseri. Plan (Çizim: M. Sözen). Sağ: Hacı Kılıç Camisi, Kayseri. Taçkapıdan görünüş. Sol orta üst: Burmalı Minare Camisi, Amasya. Plan. Sol orta alt sol: Burmalı Minare Camisi, Amasya. Sol orta alt sağ: Gökmedrese Camisi, Amasya. Sol alt: Ulu/Alaeddin Camısi, Sinop. Sağ alt: Gökmedrese Camisi, Amasya. Plan.

mümkün **Sırçalı Mescit,** 13. yüzyılın ikinci ya da üçüncü çeyreğinden anıtsal minaresiyle **Hoca Hasan Mescidi,** 13. yüzyılın sonlarından kalma **Tahir ile Zühre Mescidi** ve **Beyhekim Mescidi,** Alanya'da 1230 tarihli **Akşebe Sultan Mescidi,** Akşehir'de 1235 tarihli **Küçük Ayasofya Mescidi,** 1226 tarihli **Güdük Minare Mescidi,** 1250 tarihli **Taş Medrese Mescidi,** Harput'da 1279 tarihli **Arap Baba/Alaca Mescit** belirtilmeye değer niteliktedir. Devirlerinin ilginç çinili mihraplarına ve tuğla bezemelerine sahip bu yapılar, birçok konuda sağlam bağlantılar kurmamıza olanak tanımaktadır.

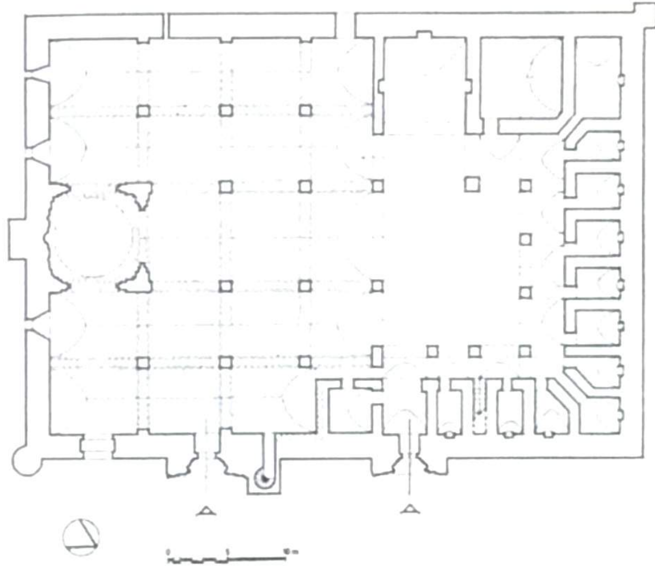
MEDRESELER

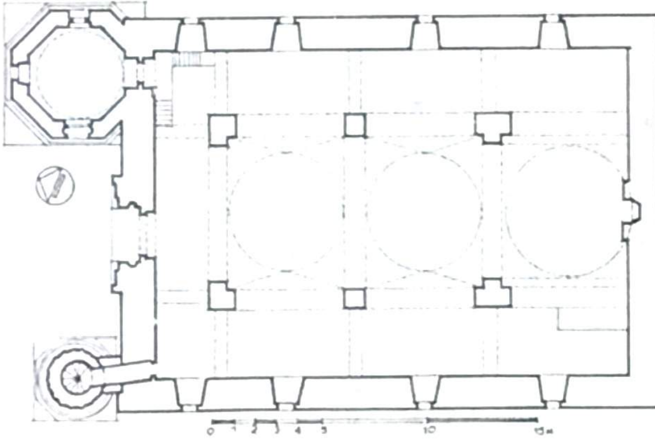
Medreseler, Anadolu Selçuklu mimarisinin en dikkate değer yapı türlerinden birisi olarak kabul edilmektedir. Sayıları özellikle 1220'den sonra çoğalan bu yapılarda iki ana tipin gelişmesi izlenmektedir. "Kapalı Avlulu ya da Kubbeli" tip dediğimiz birinci türdeki medreselerden en erken tarihlisi, Afyon'a bağlı Sincanlı yakınlarındaki **Bcyalıköy Medresesi'**-dir. Oldukça harap durumdaki 1210 yılından kalma bu yapı iki katlı, oldukça simetrik ve dengeli bir plan şemasına sahiptir. 1224 tarihli Isparta/Atabey'deki **Ertokuş Medresesi** ise ortada dört sütuna oturan oval merkezi kubbesi, yanlarda revakları ve bitişiğindeki kümbeti ile değişik bir uygulamadır. İki yönlü gelişim gösteren kapalı avlulu veya kubbeli medreseler içinde orta mekânın tek bir kubbeyle kapandığı üç önemli yapı Konya'da 1251 tarihli **Karatay Medresesi,** 1260-1265 yılları arasından kalma **İnce Minareli Medrese,** Afyon'un Çay ilçesindeki 1278 tarihli **Çay Medresesi'**dir. Karatay Medresesi'nde kubbe ve duvarları kaplayan zengin çini mozayik bezemeler mimari ile tam bir denge kurarken, portaldeki renkli taş geçmeler Zengi etkisini kuvvetle hissettirmektedir. Selçuklu devlet adamı Sahip Ata'nın ünlü mimar Kölük bin Abdullah'a yaptırdığı İnce Minareli Medrese, anıtsal portali, günümüze ancak bir bölümü gelebilen çifte şerefeli minaresiyle, oldukça etkili bir görünüşe sahiptir. Taş Medrese ise aynı dönemin bir başka ünlü mimarı Oğul Beg bin Mehmed'in eseridir. Planları, taş ve çini bezemelerinin gösterdiği zengin görünüşleriyle bu üç yapı, 13. yüzyılda Anadolu'da üretilmiş yapılar içinde özel bir yer alırlar.

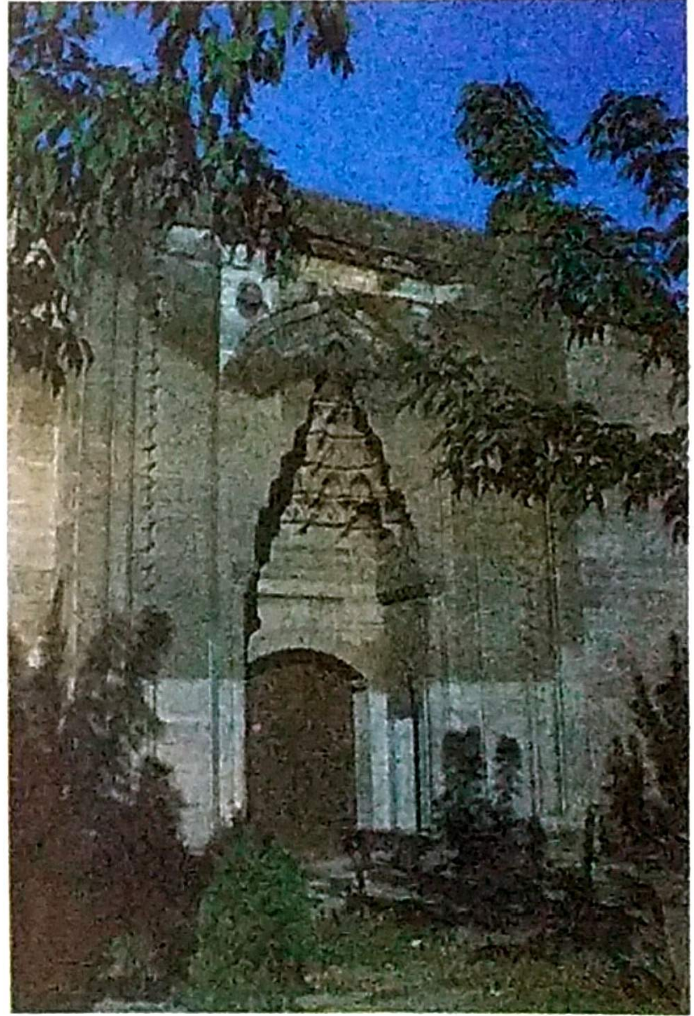
13. yüzyıldan kalma 1272 tarihinde rasathane olarak yapıldığı öne sürülen Kırşehir'deki **Caca Bey Medresesi;** iki renkli taş portali, çini bezemeli türbe ve minaresiyle kapalı medreselerin bir diğer örneğidir. Bu yapıda türbenin yerleştirilmesi bir yana, plandaki özel görünüşler kullanılış amaçlarıyla ilgili olabilir.

Anadolu Selçuklu medreseleri içinde "Açık Avlulu" dediğimiz ikinci tipe giren ilk örnek, dört eyvanlı şemaya bağlı 1205 tarihli **Kayseri Çifte Medrese'**dir. Medrese-Şifahane olarak düzenlenen yapının medrese bölümü 1.Gıyaseddin Keyhüsrev, şifahane bölümü ise kızkardeşi Gevher Nesibe Hatun tarafından yaptırılmıştır. Bu medresenin ardından Sivas'da Sultan 1.İzzeddin Keykavus tarafından yaptırılan 1217 tarihli **Keykavus Medresesi ve Şifahenesi** gelmektedir. Yalnız dört eyvanlı ve revaklarla çevrili medrese kısmı ayakta kalabilen bu yapı, en büyük ölçülere sahip Selçuklu medresesidir. Güney eyvanında on kenarlı ve piramit çatılı bir türbe bulunmaktadır. Türbe cephesinde Marendli Ahmed adlı bir sanatçının eseri olan mozaik çini bezeme ve kasnaktaki tuğla örgü oldukça dikkat çekicidir.

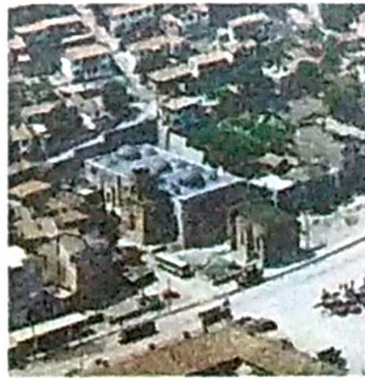
13. yüzyılın diğer açık avlulu medrese örnekleri arasında 1242 tarihli **Konya Sırçalı Medrese** ile Kayseri'de bir külliyeye bağlı olarak yapılan ve daha önce camisinden söz ettiğimiz 1237 tarihli **Huand Medresesi,** Anadolu Türk

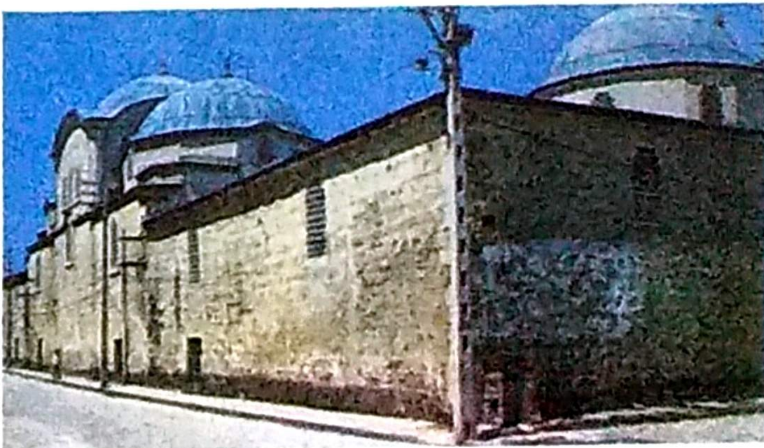

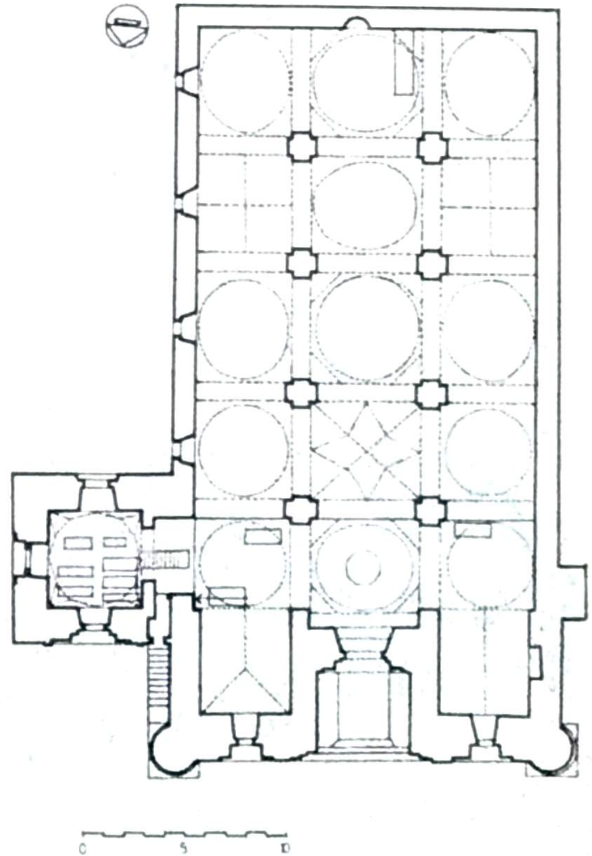

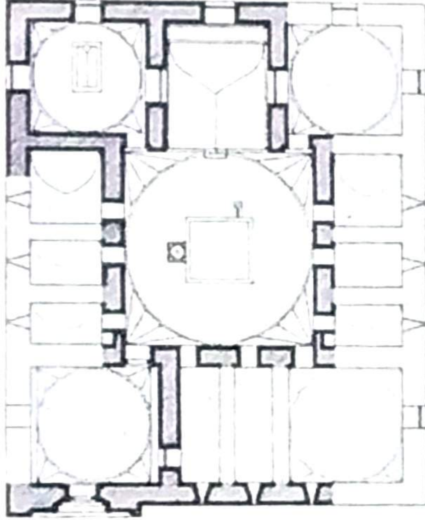

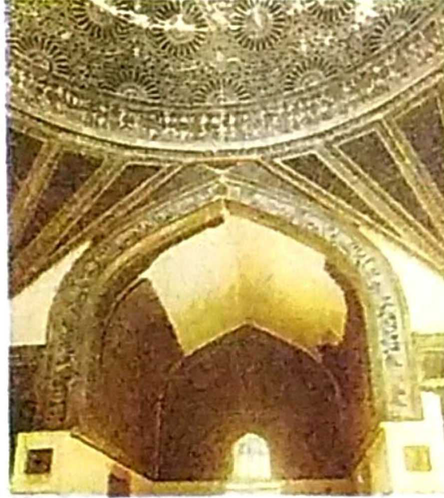

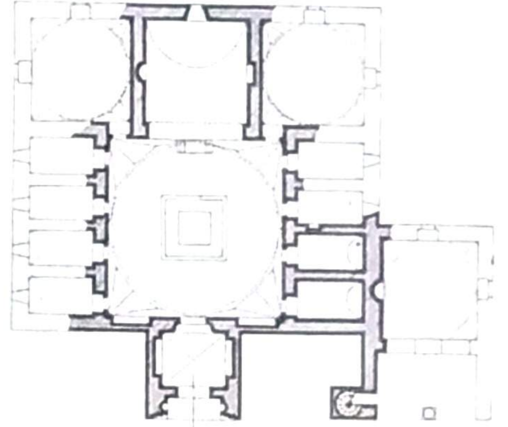

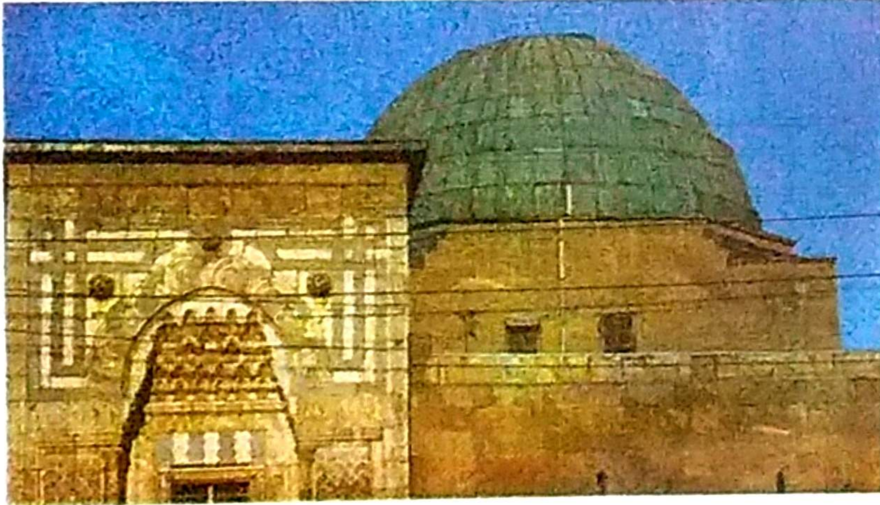
Sol üst: Karatay Medresesi, Konya. Plan (Çizim: N. Sönmez). Üst orta: Karatay Medresesi, Konya. İç görünüş. Üst sağ: İnce Minareli Medrese, Konya. Plan (Çizim: N. Sönmez). Orta sol Karatay Medresesi, Konya. Sol alt: Cacabey Medresesi, Kırşehir. Plan (Çizim: M. Sözen)

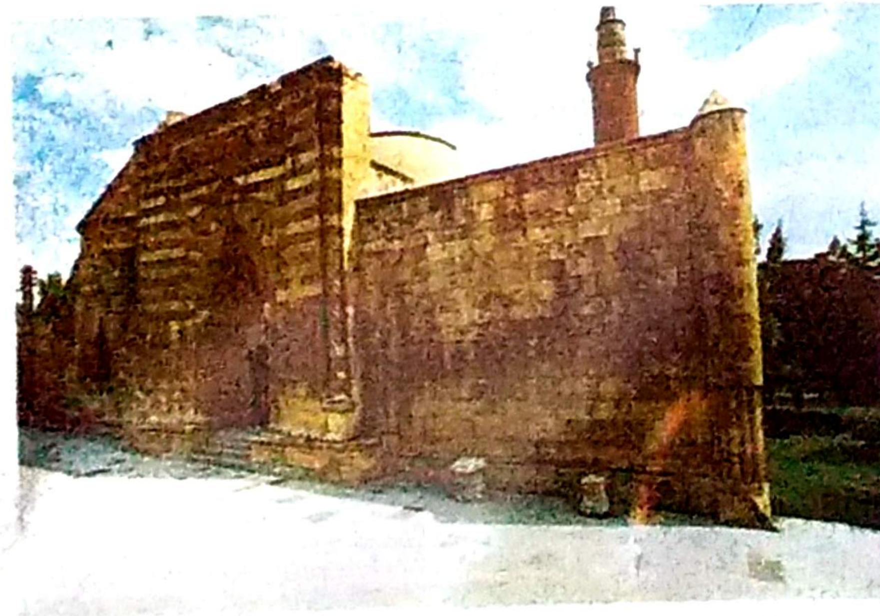

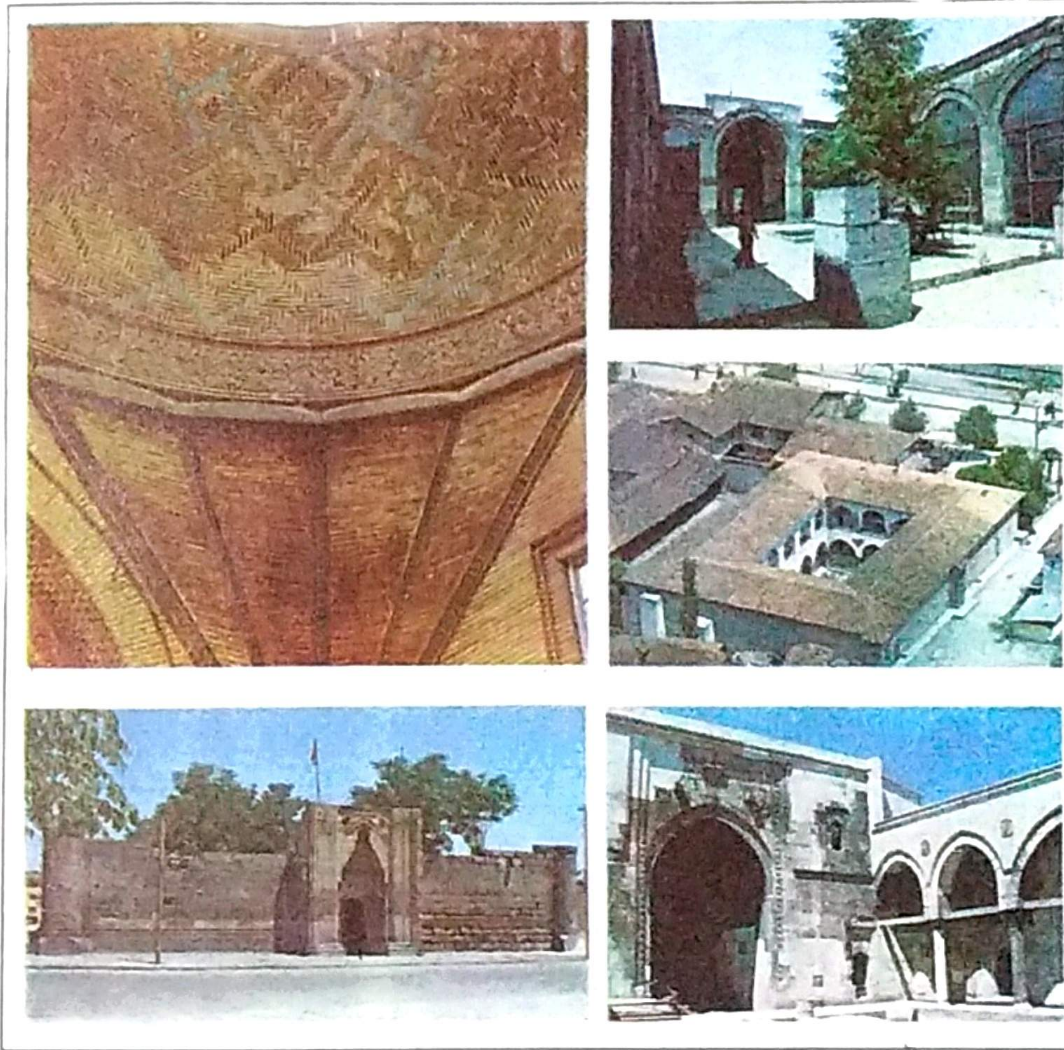

Sol üst: İnce Minareli Medrese, Konya. Kubbe ve kubbeye geçiş elemanları. Sağ üst. Huand Medresesi, Kayseri. Avludan görünüş. Sağ orta. Gökmedrese, Tokat. Genel görünüş. Sağ alt: Buruciye Medresesi, Sivas. Avludan görünüş. Sol alt: Sahibiye Medresesi, Kayseri.

mimarisinin üzerinde çok durulan iki yapısı olarak tanınmaktadır. Tuslu Mehmed adında bir sanatçının eseri olan Sırçalı Medrese iki katlı, revaklı avlulu ve eyvanlı bir medrese olup adını içindeki ünlü çini mozayik bezemelerinden almıştır. Kayseri'deki Huand Medresesi de benzer bir plan şeması göstermektedir. 13. yüzyılın ilk yarısından kalma Çorum'un Alaca ilçesine bağlı Mahmudiye Köyü yakınlarındaki **Kalehisar Medresesi**, cami-medrese birleşmesinin bir örneği olan 1249 tarihli **Kayseri Hacı Kılıç Medresesi** ve 1250 tarihli **Akşehir Taş Medrese** anılmaya değer, çeşitli özelliklerle yüklü yapılardır.

13. yüzyılın ikinci yarısından bir grup medrese, dönemin anıtsal örnekleri olarak dikkati çekmektedir. Bunlardan 1265 yılından sonra yapılmış olan iki katlı, firuze renkli çinilerle kaplı **Tokat Gökmedrese**, 1271 tarihli dört eyvanlı **Sivas Gökmedrese**, gene Sivas'ta 1271 tarihli **Buruciye Medresesi** ile yalnız anıtsal cephesi günümüze gelebilen **Çifte Minareli Medrese**, Erzurum'da aynı yüzyılın sonlarına doğru yapılmış olan iki katlı, dört eyvanlı **Hatuniye/Çifte Minareli Medrese**'de taçkapılar üzerine bazen çifte minarelerin alındığı, dış-iç ilişkilerin geliştiği, yoğun bir bezeme düzeninin egemen olduğu görülür. Bu anıtsal yapılarda geçmiş değerler bir bakıma toplu bir özümlemeye uğramakta, içeride geçen eylemlere uygun kullanılan mekânlar belirli oranlar içinde düzenlenmektedir. İçe dönük, avlu çevresinde gelişen mimari bir kimlikle karşımıza çıkmalarına karşın, medreselerin özellikle ön cepheleri kurallara bağlanmaktadır. Sivas Gökmedrese, Çifte Minareli, Erzurum Hatuniye/Çifte Minareli örneklerinde olduğu gibi ağır basan yatay çizgilere, taç kapı üzerindeki bir çifte minareyle dikey çizgiler katılmakta, yeni bir denge söz konusu olmaktadır. Minarelerin zengin şekilde sırlı tuğla ve çinilerle bezenmesi bu görünüşü bir kat daha güçlendirmektedir.

Anadolu'da Selçuklular'a ait açık avlulu medrese tipinin diğer önemli örnekleri arasında Kayseri'deki 1237 tarihli **Seraceddin Medresesi**, 13. yüzyılın ilk yarısında maledilen **Avgunu Medresesi** ile 1268 tarihli **Sahibiye Medresesi**'ni de saymak gerekir.

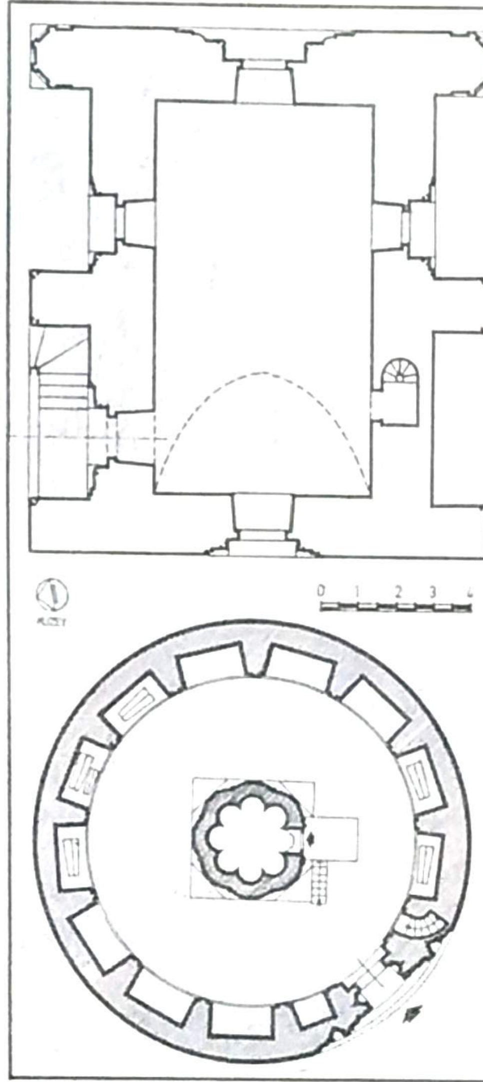
MEZAR ANITLARI

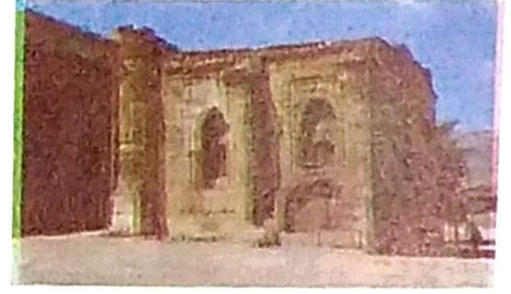
Anadolu Selçuklu mimarisinde mezar anıtları önemli bir yer tutar. Kümbet ve türbe şeklinde inşa edilen bu yapılar arasında cami, medrese ve külliyelere bağlı olanlar dışında tek başına bulunanlar daha büyük bir çoğunluğu oluşturmaktadır.

Selçuklular'dan günümüze gelen en erken tarihli mezar anıtı Konya Alaeddin Camisi avlusundaki 12. yüzyıldan kalma **2. Kılıç Arslan Kümbeti**'dir. On kenarlı, içinde Selçuklu sultanlarına ait çinili sandukaların bulunduğu bu yapı, Cuhalı Yusuf bin Abdulgaffar adlı bir mimarın eseridir. Bu yapının hemen yanında yer alan yarım kalmış, sekizgen gövdeli ve 1219 tarihli ikinci kümbet ise **Yarım Kümbet** adıyla anılmaktadır.

Kayseri'de ilginç bir görünüşe sahip, on kenarlı ve içinde bulunduğu medreseden taşan 1206 yılı dolaylarında yapılmış olması mümkün bir örnek **Gevher Nesibe Sultan Türbesi**'dir. Daha önce varlığından söz ettiğimiz Kayseri Çifte Medrese'nin bir eyvanına yerleştirilmiş bulunan bu türbeye benzer bir örnek Sivas'da yine daha önce kendisinden söz ettiğimiz Keykavus Medresesi ve Şifahanesi'ndeki **Sultan İzzeddin Keykavus Türbesi**'dir. Şifahanenin güney eyvanında yer alan, çinili bir cepheye, yapıdan taşan tuğladan gövdeye sahip bu türbe, devrin özelliklerini ve İran ile ilişkileri yansıtacak niteliktedir. Bezemelerinin Marentli Ahmed

Sol üst: Turumtay Türbesi, Amasya. Plan (Çizim: M. Sözen). Sağ üst: Turumtay Türbesi, Amasya. Sol alt: Mama Hatun Türbesi, Tercan. Plan (Çizim: N. Sönmez). Sağ alt: Mama Hatun Türbesi, Tercan. Sağ orta: Döner Kümbet, Kayseri.

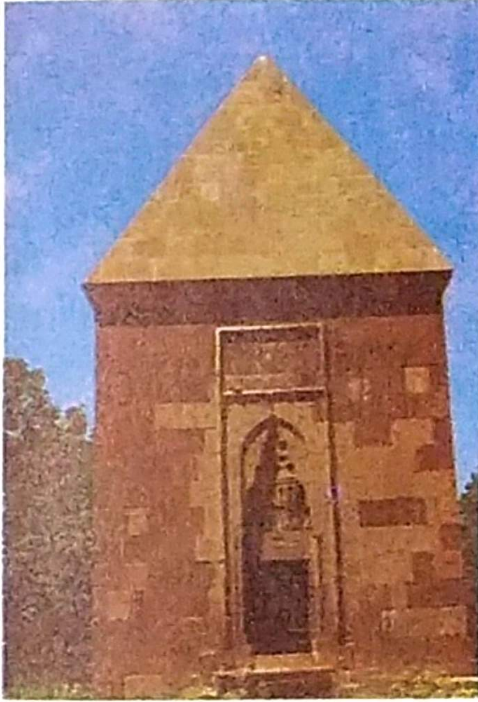

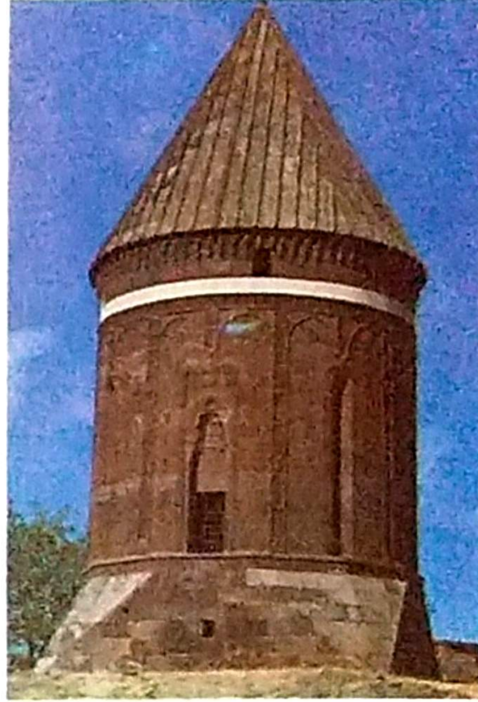

Ticaret eşyası taşıyan kervanların ve bu kervanlarla bir kentten diğer bir kente giden yolcuların konaklamaları ve geceyi güvenlik içinde rahat geçirmeleri için doğudan batıya, kuzeyden güneye giden büyük ticaret yolları üzerinde kurulan Selçuklu kervansaraylarının aralarındaki uzaklık, deve yürüyüşü esas alınarak günde 9 saat, yaklaşık 40 kilometre olarak saptanmıştı. Vakfiyelerinden anladığımıza göre hanlarda kalacaklara uygulanacak yöntemler ve bu işleri yürütenlerin çalışmaları belli kurallara bağlanmıştı. Yollar güvenlik altında tutulduğu sürece ekonomik açıdan katkıları olan hanlar, ıssız Anadolu yollarında kaleyi andıran görünümleri, taş işçiliğinin zengin örneklerini veren bezemeleri, hamam ve mescit gibi değişik gereksinmeleri karşılayan kısımları kadar, etkileyici mekânlarıyla da diğer değişik amaçlı yapılar içinde başlıbaşına bir yer tutmaktadır.
Plan şeması açısından Selçuklu kervansarayları üç tipe ayrılmaktadır. Birincisi yazlık denilen avlulu tip, ikincisi kışlık denilen kapalı tip, üçüncüsü ise ilk ikisinin birleşmesinden meydana gelen avlulu ve kapalı tiptir. Her türlü yol bakımı ve hizmetinin vakıf olarak bir süre için ücretsiz yapıldığı bu eserlerden dokuzu Selçuklu hükümdarları tarafından yaptırılan Sultan Hanları'dır. Diğerlerinin sayısı yüzü geçer.
Fazla ayrıntıya girmeden, Anadolu'da farklı iklim koşullarının egemen olduğu bölgelerde karşılaşılan kervansaraylardan bazı örnekler verelim. Aksaray-Kayseri yolunda 2. Kılıç **Arslan**'ın son yıllarında, 1192'de tamamladığı sanılan **Alay Han**, Konya-Aksaray yolunda 1229'da Alaeddin Keykubad'ın Şamlı Muhammed ibn Havlan adlı bir mimara yaptırdığı **Sultan Han**, değişik bir plan anlayışıyla karşımıza çıkan Antalya-Isparta yolunda, 1214-1228 yılları arasında 1. İzzeddin Keykavus'un yaptırdığı **Evdir Han**, Konya-Aksaray yolunda 1. Alaeddin Keykubad tarafından yaptırılan **Sultan Han**, Kayseri-Sivas yolu üzerinde **Palas Köyü Sultan Hanı**, değişik bir planlamaya sahip Alanya yolunda 1232 tarihli **Alara Han**, Kayseri-Malatya yolunda Alaeddin Keykubad zamanında başlanan ve Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında tamamlanan **Karatay Han**, uzun bir beşik tonozlu mekândan oluşan Antalya-Alanya yolunda 1236-1246 yılları arasında Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında yapılan **Şarapsa Han**, 2. İzzeddin Keykavus devrinden 1246-1249 yılları arasında yapılmış Konya-Akşehir yolunda **Horozlu Han**, 1249 yılında Fahreddin Sahip Ata'nın Akşehir-Çay yolunda yaptırdığı **İshaklı Han**, 1278/1279 yılında Ebül Mücahit bin Yakub'un yaptırdığı Akşehir-Afyon yolundaki **Çay Han** yüzü aşkın kervansaray örneklerinden bir kısmıdır.
Selçuklu döneminin bu ünlü kervansarayları, diğer değişik amaçlı yapılar içinde, mekanın gelişimi konusunda yenilikler getiren yapılar olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Ayrıntılarına inildikçe Selçuklu döneminin mimari ve bezeme alanında getirdiği yenilikler kervansaraylarda adım adım izlenebilir.

DİĞER YAPILAR

Anadolu'da örneklerine rastladığımız bir grup yapı da, köşk ve saraylardır. Anadolu dışı dönemin boyutlarına ulaşmasalar da, erken dönem Anadolu köşk ve sarayları, belirli bir şemayı kullanmak açısından benzer niteliklerle karşımıza çıkmaktadırlar. Çıkış noktası konut olması mümkün dört eyvanlı şemanın bazı değişiklikler içinde de olsa uygulandığı Anadolu köşk ve sarayları, zengin bezemeleriyle ilgimizi çekmektedirler. Büyük bir bölümü zamanla yıkılmış, ortadan kalkmış olsa da, yapılan kazı ve araştırmalarla varlıklarını öğrenme olanağı bulduğumuz köşk ve saraylar yalın görünüşle mimarilerinin ardında, çini, alçı, duvar resmi ve

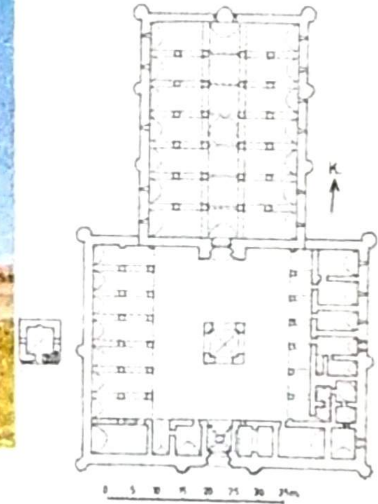

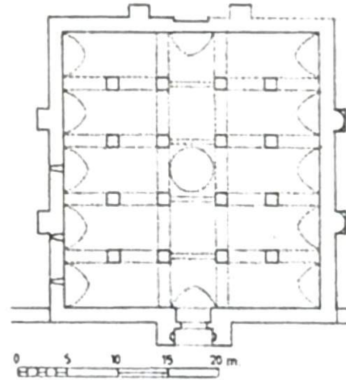
Sol üst: Şeyh Necmeddin Türbesi. Ahlat. Üst orta: Hasan Padişah Kümbeti, Ahlat. Üst sağ: Ağızkara Handa Köşk Mescidi. Orta üst: Bugatay Aka ve Hüseyin Timur Kümbetleri, Ahlat. Orta alt sol: Susuz Handan bir görünüm. Orta alt sağ: Susuz Han, Antalya-Isparta yolu. Plan. Sağ orta üst: Sultan Han, Kayseri-Sivas yolu. Plan. Sağ orta alt: Ağızkara Han, Kayseri-Aksaray yolu. Plan. Sol alt: Sultan Hanı, Kayseri-Sivas yolunda. Yazlık ve kışlık bölümler

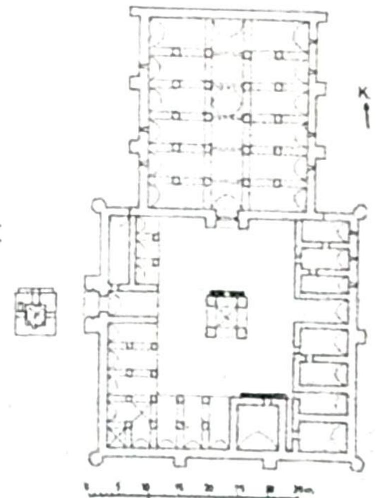

Sol: Kızıl Kule, Alanya. Sağ üst: Sultan 2. Kılıç Arslan Köşkü'nden ayrıntı. Sağ orta: Ulu Cami, Tire. Sağ alt: Kasaba Köyü/ Mahmud Bey Camisi, Kastamonu. Ahşap tavandan görünüş. Yan sayfa sol üst: Ulu Cami, Van. Yıkıntı olarak günümüze gelen yapıdan bir görünüş. Sol alt: Ulu Cami, Adana. Revaklı bölüm ve orta avludan görünüş. Orta üst: Ulu Cami, Adana. Orta alt: Yivli Minare Camisi, Antalya. Plan (Çizim: N. Sönmez) Sağ alt: Yivli Minare Camisi, Antalya. Sağ üst: İlyas Bey Camisi, Milet.

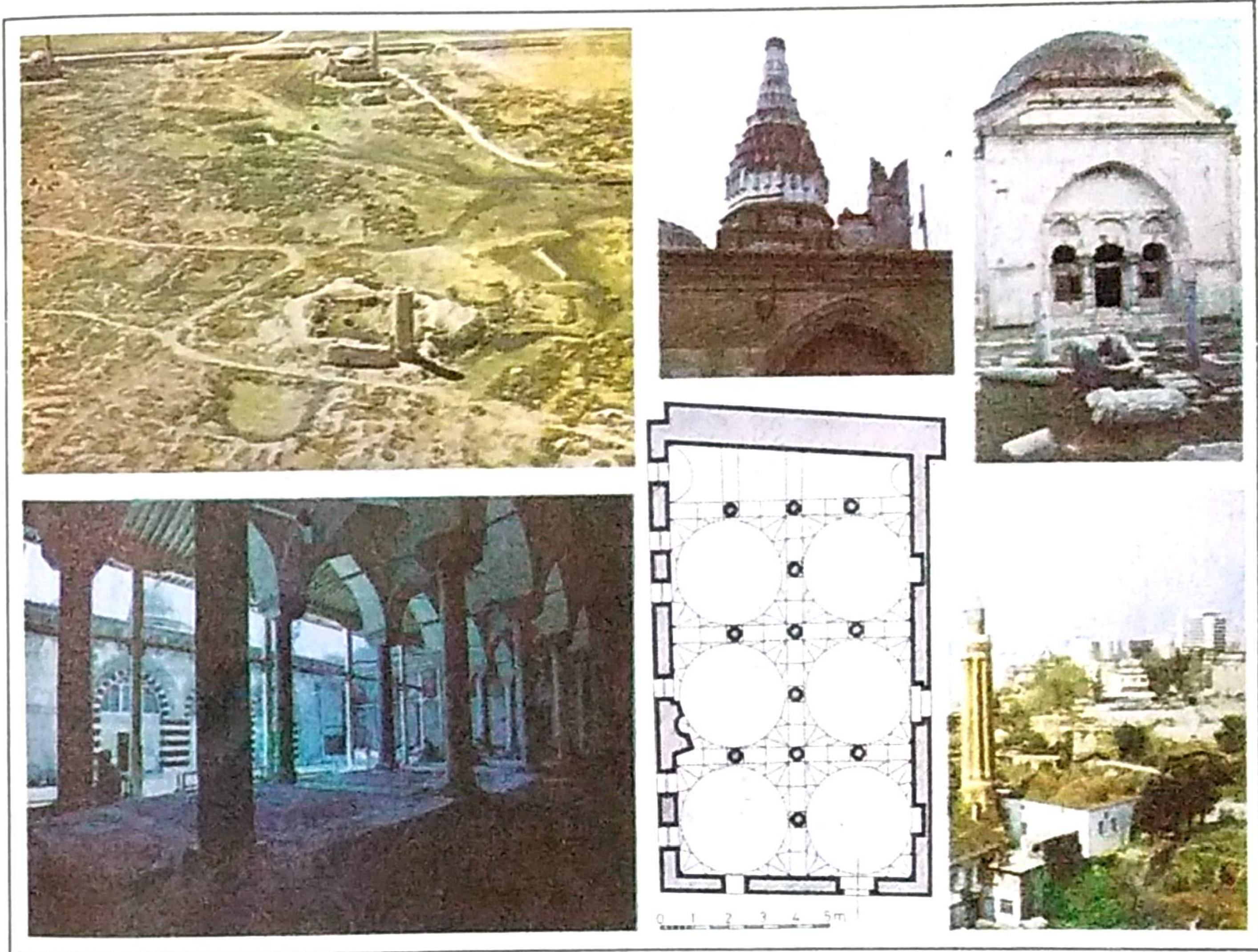

mozayık gibi bezeme örnekleriyle varlıklarını duyuruyorlar.
Selçuklu dönemi saray ve köşklerinden örnekler vermek gerekirse, başta bugün çok yıkılmış bulunmakla birlikte, kalıntılarının bir bölümü korunan Konya İçkale surlarının bir kulesinin değerlendirilmesiyle biçimlenen **2. Kılıç Arslan Köşkü** (1156/1192) belirtilebilir. Alaeddin Keykubad'ın yaptırdığı saraylar içinde, en önemli örneklerden biri olan **Kubâdabâd Sarayı**, 1949 yılında bulunmuş, düzenli kazı çalışmaları 1965 yılında başlamıştır. Beyşehir Gölü kenarında birçok yapıdan oluşan 1236 tarihli bu saray birçok yapıdan oluşmakta, çok zengin figürlü çinileri, alçı işlerini benliğinde taşıdığı anlaşılmaktadır. Bunların dışında konusu edilebilecek bir yapı Alaeddin Keykubad'ın Kayseri yakınında 1224-1226 yıllarında yaptırdığı **Keykubadiye** adlı sarayıdır. Gene aynı sultanın Antalya yakınında Aspendos'da tiyatronun bir bölümünü değiştirerek saray olarak kullandığını ayrıca Antalya yakınında Alara Kalesi'ndeki **Hamamlı Kasır**'ın da aynı sultan tarafından yaptırıldığını biliyoruz. Diğer örnekler arasında 1241 tarihli Kayseri yakınındaki Erkilet tümülüsü üzerinde yer alan **Hızır İlyas Köşkü**, gene Kayseri yakınında Argıncık Köyü'ndeki 1252 yılında yapıldığı sanılan **Haydar Bey Köşkü** belirtilmeye değer yapılardır.

3. BEYLİKLER DÖNEMİ MİMARİSİ

CAMİLER VE MESCİTLER

Anadolu'da 13. yüzyılın sonlarındaki karışık, parçalanmış siyasal ortamın izlerini mimari alanda da görme olanağı vardır. 1308' de tümüyle siyasal egemenliğini yitiren Selçuklular'ın yerine sayıları yirmiye varan küçük devlet ortaya çıkmıştır. Beylik niteliğindeki bu küçük devletlerin sınırlı olanaklarla sürdürdükleri mimari etkinliklerinin temelinde, Anadolu'da 14. yüzyıla kadar olan gelişmelerin yerel geleneklerle bağdaştırılması istekleri vardır. Beylikler dönemi dediğimiz 14. yüzyılda, Anadolu'da oluşan sanat ve mimariyi dört ana noktada toplamak olasıdır. Bunlar; daha sonraki gelişmelerin özellikle Osmanlı mimarisinin kaynağı olan Batı Anadolu, Selçuklu geleneğinin fazla değişiklik göstermeden devam ettiği büyük bölümü Karamanoğulları'nın yönetimindeki Orta Anadolu, siyasal yönden Azerbaycan ile ilişkisi daha güçlü olan ve 13. yüzyılın ikincisi yarısından itibaren o bölgeyle bağlantılı bir gelişme gösteren Doğu Anadolu, Türkler'in Anadolu'ya yerleşmelerinden beri Mezopotamya ve Suriye'nin sanat gelenekleri içinde kendine özgü bir gelişme gösteren Güneydoğu Anadolu'dur.
Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da egemen olmuş Kara-Koyunlu ve Ak-Koyunlu dönemi camileri konusunda verilebilecek örnekler içinde, son yıllardaki kazılarla hakkında etraflı bilgi edinilmeye çalışılan **Van Ulu Camisi** başta gelmektedir. Araştırmacılar bu önemli yapıyı Kara-Koyunlular'dan Kara Yusuf'un ilk saltanat yılları olan 1389-1400 arasına tarihlemektedirler. Kazılarla ortaya çıkarılan planına göre mihrap önündeki mukarnas dolgulu büyük kubbe beş ağır payeye oturmakta, kare bir alanı kaplayan diğer taraflar ise sekizgen tuğla ayaklara oturan daha alçak yıldız tonozlarla örtülmekteydi.
Ak-Koyunlular döneminden ise gene aynı bölgelerde birçok yapıyla karşılaşılmaktadır. Bunların en önemli örnekleri Diyarbakır ve çevresinde toplanmıştır. Bu yapılar plan ve bezemelerindeki yeniliklerle, bir bakıma Osmanlı dönemi eserleriyle benzer gelişmeler içindedir. Vakfiyesinden 1489 yılında yapıldığı anlaşılan Diyarbakır'da **Hoca Ahmed/Ayni Minare Camisi**, 15 yüzyıla ait **Nebi/Peygamber Camisi**, 15. yüzyılın ortalarında Uzun Hasan tarafından yaptırıldığı öne

sürülen Safa/İparlı Camisi, 1500 yılında Ak-Koyunlu Sultan Kasım'ın yaptırdığı **Kasım Padişah/Şeyh Matar Camisi** ilk anda belirtilmeye değer yapıların başında gelmektedir.

Güneydoğu Anadolu'nun bir bölümüne uzun yıllar egemen olan Dulkadiroğulları zamanından kalma cami ve mescitler içinde ortada dört ayağa oturan bir kubbe, dört yanda dört yarım kubbe, köşelerde dört küçük kubbeden oluşan **Elbistan Ulu Camisi**, aynı plan şemasını gösteren yapılar içinde ilginç bir örnektir. Üzerindeki başka bir yapıya ait 1239 tarihli yazıt dışında, değişik yazıtları bulunmasına karşın, kesin yapım tarihi bilinememektedir. 15. yüzyıl sonu ya da 16. yüzyıl başına tarihlendirilebilecek bu yapının dışında 1496 yılında Dulkadiroğulları'ndan Alaüddevle tarafından yaptırılan **Maraş Ulu Camisi** ise, çok ayaklı ve mihrap duvarına dikey neflerden oluşmaktadır. Bu yapıda ve çevredeki diğer Dulkadiroğulları eserlerinde Memluk mimarisinin etkileri açıkça görülebilmektedir.

Adana ve çevresinde egemen olan Ramazanoğulları'ndan kalma en ilginç yapılar Adana'da 1409 tarihli **Akça Mescit** ile türbe ve medrese gibi ek yapıları da içeren **Adana Ulu Camisi** ve külliyesidir. Bu yapılarda da Suriye ve Mısır'daki yapıların etkileri sezilir. Mihrap duvarına paralel iki nefe bölünmüş olan ana mekânın mihrap önü kubbesi, on iki köşeli yüksek bir tambura oturmaktadır. 1513 yılında başlanıp 1541 yılında tamamlanan Adana Ulu Camisi, mimari ve bezemeleriyle, ilişkili olduğu çevreleri açıklıkla yansıtan önemli bir örnektir.

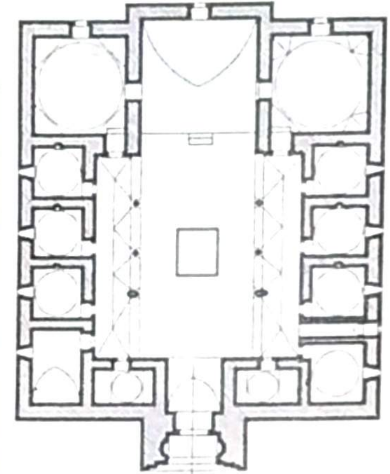
Güneybatı Anadolu'da Hamitoğulları döneminden kalan **Antalya Yivli Minare Camisi**, Mübarizeddin Mehmed Bey tarafından 1373 yılında yaptırılmıştır. Üstü altı kubbe ile örtülen bu yapı, çok kubbeli ulu cami tipinin Anadolu'daki erken örneklerinden sayılmaktadır. Caminin yanında yer alan Yivli Minare, 1. Alaeddin Keykubad zamanında yapılmış ilginç bir Selçuklu dönemi minaresidir.

Selçuklular'dan sonraki siyasal ortamda güçlü bir biçimde varlıklarını duyuran Karamanoğulları'ndan değişik amaçlı bir çok mimari eser günümüze ulaşmıştır. Bu yapılar içinde cami ve mescitler, eski geleneklerin sürdürücüsü olarak gözükmelerine karşın, bazı yeni gelişmelerin belirtilerini de taşımaktadır. Yatay dikdörtgen planlı, mihrap duvarına dikey beş nefli ve mihrap önü kubbeli bir yapı olan **Aksaray Ulu Camisi** varlığından söz edilmesi gereken yapıların başında gelmektedir. Zaman içinde çok sayıda onarım gören 1431 tarihli bu yapının ardından gene Karamanoğullarına ait ve üzerinde durulması zorunlu bir yapı da 13. yüzyılın ilk yarısına maledilen **Konya İplikçi Camisi**'dir. Yatay dikdörtgen planlı ve mihraba dik yedi neften oluşan camide; orta nef pandantifli üç kubbe, yan nefler ikişer çapraz tonoz, mihrap duvarının önü ise düz tonozla örtülmüştür. Bu iki yapının dışında Karamanoğulları'na bağlanan camiler arasında 1302 tarihli **Ermenak Ulu Camisi**, aynı yerde 14. yüzyılın ilk yarısına ait **Sipas Camisi**, Mut'da 1356-1390 yılları arasındaki bir tarihte yapıldığı sanılan **Lal Ağa Camisi**, Karaman'da kesin yapım tarihleri saptanamayan **Arapzade Camisi** ile **Dikbasan Camisi**'ni de saymak gerekir.

Kastamonu bölgesine egemen olan Candaroğulları döneminden ise Kastamonu'da 1353 tarihli **Eli Güzel/İbni Neccar Camisi** tek kubbeli, önünde üç küçük kubbenin oluşturduğu son cemaat yeri ile yalın bir yapıdır. Buna karşılık Kastamonu'nun Kasaba Köyü'nde Emir Mahmud Bey'in yaptırdığı 1366 tarihli **Kasaba Köyü/Mahmud Bey Camisi**, ahşap direkler üzerine oturan, renkli kalem işleri ve süslü tavanıyla, Anadolu'nun ahşap camileri içinde özel bir yer alır. Kastamonu'da cami, türbe, imaret, medrese, han ve

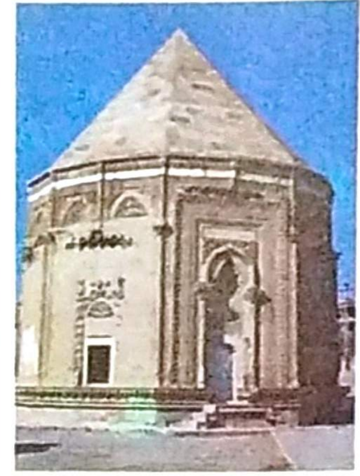
Üst sol: Hatuniye Medresesi, Karaman, Taçkapı. Üst sağ: Hatuniye Medresesi, Karaman. Plan (Çizim: N. Sönmez). Sol alt: Nureddin İbn Sentimur Türbesi, Tokat. Alt orta: Alaeddin Bey Kümbeti, Karaman. Alt sağ: Hüdavent Hatun Kümbeti, Niğde.

bir diğer ilginç mezar anıtıdır.

Kara-Koyunlu ve Ak-Koyunlular'ın egemen olduğu bölgelerdeki mezar anıtlarına bir göz atılacak olursa, Van Gölü çevresinde Gevaş'da karşımıza çıkan Kara–Koyunlular döneminden 1358 tarihli **Halime Hatun Kümbeti,** Ahlat'da Mimar Kasım bin Üstad Ali'nin eseri olan 1396 tarihli **Erzen Hatun Kümbeti,** Erciş'de 1458 tarihli **Kadem Paşa Hatun Kümbet** ile kesin yapım tarihi bilinmeyen Patnos'daki **Anonim Kümbeti** sıralayabiliriz. Ak–Koyunlular döneminden ise en belirgin örnekler içinde 1487-1502 tarihleri arasında yapılmış Mardin Sultan Kasım Medresesi içindeki dilimli taştan kubbesiyle ilgiyi çeken **Sultan Kasım Medresesi Türbesi**, yine Mardin'de 1435-1444 tarihleri arasında yapılmış **Sultan Hamza Türbesi,** 15. yüzyılın ikinci yarısından kalma Hasankeyf'de **Zeynel Bey Türbesi,** Ahlat'da değişik bir görünüşü olan 1492 tarihli **Emir Bayındır Kümbeti** başta gelmektedir.

Kırşehir'de 1322 tarihli **Aşık Paşa Türbesi,** Ertenoğulları döneminden kalma önemli bir mezar anıtıdır. Bütünüyle mermerden ve ilginç bir taçkapıya sahip bu örneğin ardından gene Ertenaoğulları'ndan Şeyh Hasan Bey'in Sivas'da **Güdük Minare Kümbeti** adıyla bilinen 1347 tarihli kümbeti anıtsal ölçülere ulaşmaktadır. Kare kaide üzerindeki silindirik tuğladan gövdesi çinilerle bezenmiştir. Piramidal külahı ise yıkılmıştır. Kayseri'de gene Ertenoğulları dönemine girebilecek iki örnekten birisi 14. yüzyılın ortalarından kalma **Sırçalı Kümbet**'tir. Külahı yıkılmış, silindirik gövdeli bu yapının ardından, önünde bir hazırlık mekânı bulunan sekizgen gövdeli **Ali Cafer Kümbeti** gelmektedir. Ertenalılar'dan kalan diğer bir eser de Kayseri dışında Emir Ertena'nın eşi Suli Paşa adına yaptırılan 1339 tarihli Köşk Medrese'nin ortasındaki **Köşk Medrese Kümbeti**'dir. Bu yapılara Niğde'de 1335 tarihli Sungu Ağa Camisi'ne bitişik sekizgen planlı **Sungur Ağa Camisi Kümbeti**'ni de eklemek gerekir.

Antalya'da 1377 tarihli sekizgen gövdeli ve piramidal külahlı **Mehmed Bey Kümbeti**, bir Hamitoğulları dönemi ürünüdür.

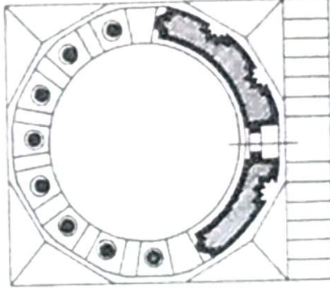
Karamanoğulları'nın egemen olduğu bölgelerde karşımıza çıkan örnekler arasında ilginç bir deneme, onikigen gövdeli, yivli konik külahlı ve 14. yüzyıl sonundan kalma Karaman'daki **Alaeddin Bey Kümbeti**'dir. 1397 yılında Alaeddin Ali Bey'in yeniden şekillendirdiği Konya'daki ünlü **Mevlana Kümbeti**'nin benzer dış görünüşüne sahip diğer bir örneği, Akşehir'de 1409 yılında elden geçirilen, Karamanoğlu 2.Mehmed Bey döneminde son biçimini alan **Seyit Mahmud Hayranî Kümbeti**'dir. Karaman'da 1432 tarihli, daha önce varlığından söz ettiğimiz İbrahim Bey İmareti'ne bitişik **İbrahim Bey İmareti Türbesi** ise, bu dönemin özellikli bir başka mezar anıtıdır. İçindeki zengin alçı bezemeli sandukalar oldukça ilgi çekicidir.

4. ERKEN OSMANLI MİMARİSİ

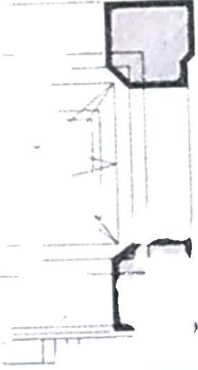
CAMİLER

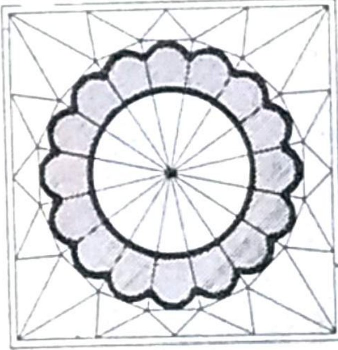
Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve imparatorluğa yöneliş yıllarının ünlü kentlerinden İznik, Bursa, Edirne ve İstanbul'da karşımıza çıkan cami ve mescitlerin ilk örnekleri, diğer Anadolu Beylikleri'nin benzer amaçlı yapılarıyla yakın ilişki içindedir.

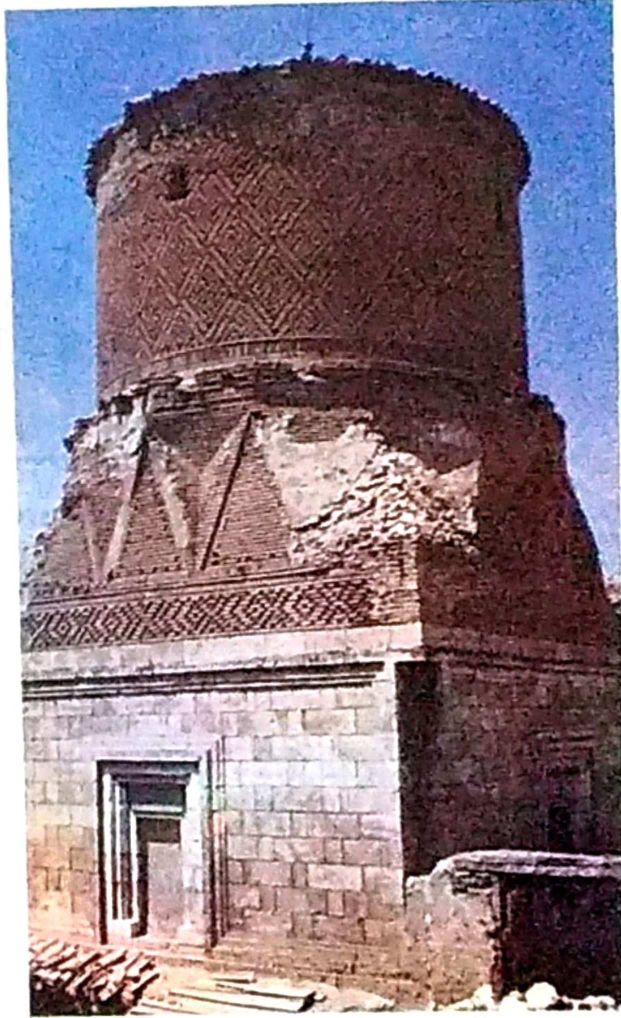
İznik'te 1334 tarihli **Hacı Özbek Camisi,** önünde son cemaat yeri bulunan, tek kubbeli yalın bir yapıdır. Yapım yılı bilinen bu en eski Osmanlı yapısının ardından gene İznik'de karşımıza çıkan **Yeşil Cami,** tek kubbeli sınırlı mekânı genişletmek isteğinin ağır bastığını gösteren bir örnektir. 1378-1391 yılları arasında Çandarlı Halil Paşa'nın mimar

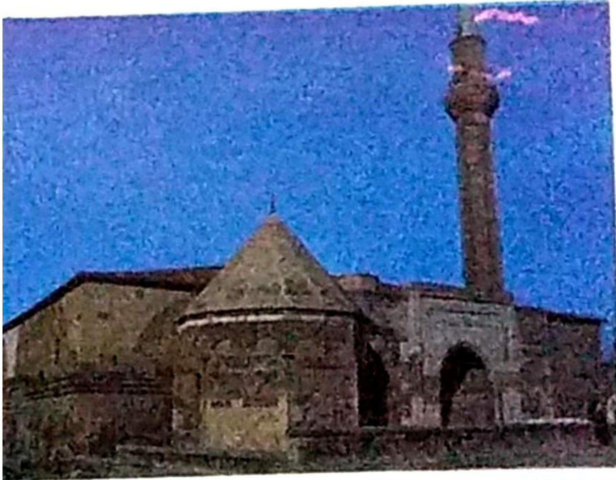
Sol üst: Emir Bayındır Kümbeti, Ahlat. Sağ: Emir Bayındır Kümbeti, Ahlat. Plan (Çizim: N. Sönmez). Sol orta üst: Mevlana Kümbeti, Konya. Plan (Çizim: N. Sönmez). Sol orta alt: Mevlana Kümbeti, Konya. Sol alt: Sungur Bey Camisi ve Kümbeti, Niğde. Sağ üst: Güdük Minare Kümbeti, Sivas. Sağ alt: Güdük Minare Kümbeti, Sivas. Plan

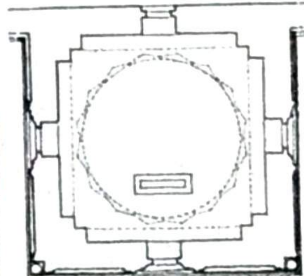

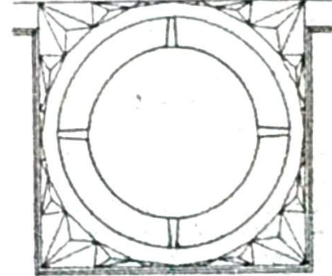

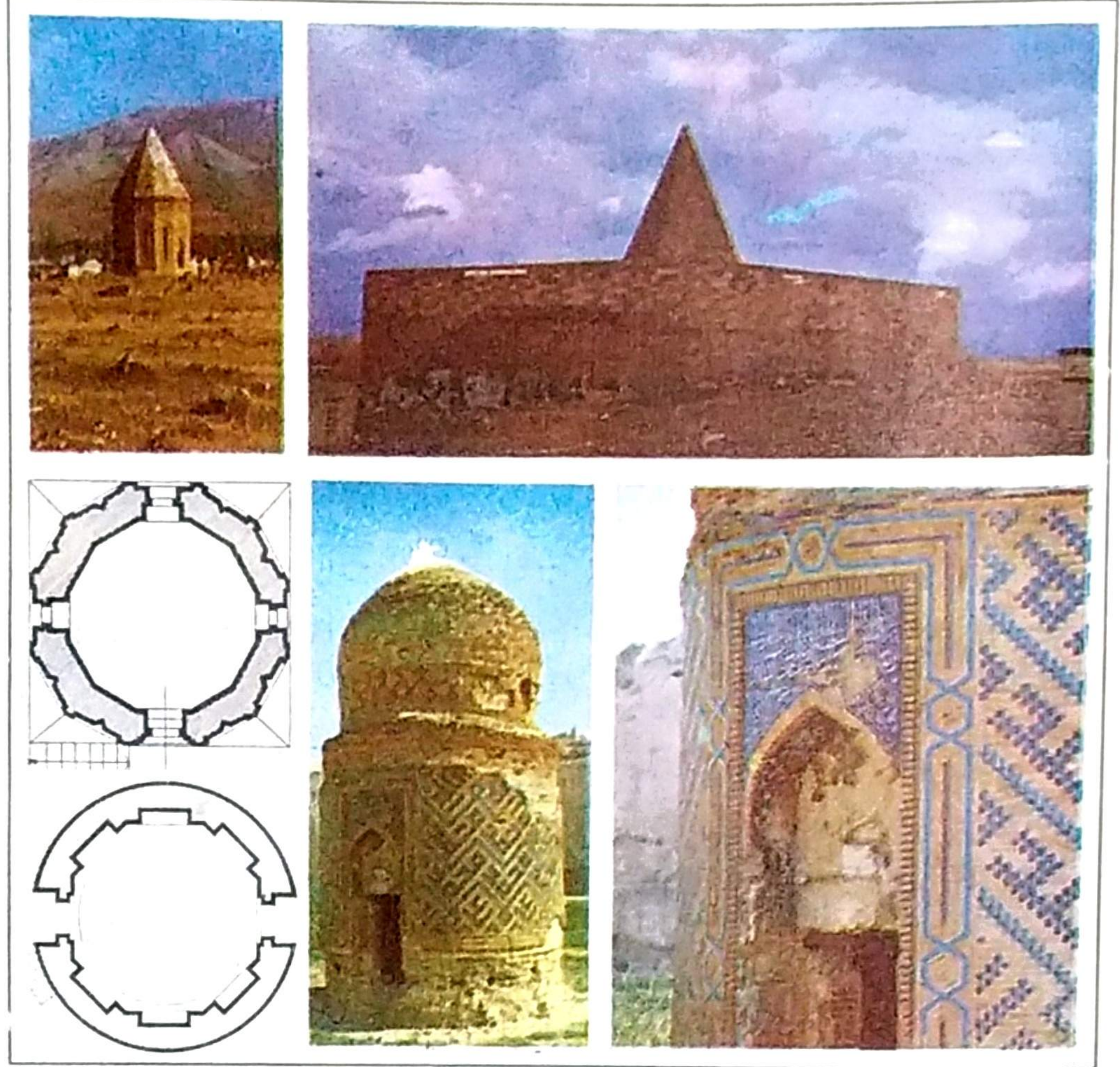

Sol üst: *Halime Hatun Kümbeti Gevaş.* Sol orta. *Halime Hatun Kümbeti, Gevaş. Plan (Çizim: N. Sönmez).* Sol alt. *Zeynel Bey kümbeti, Hasankeyf. Plan (Çizim: N. Sönmez).* Orta: *Zeynel Bey Kümbeti, Hasankeyf.* Sağ alt: *Zeynel Bey Kümbeti'nden ayrıntı.* Sağ üst: *Köşk Medrese ve Kümbeti, Kayseri.* Yan sayfa sol üst: *Yeşil Cami, İznik. Plan (Çizim: N. Sönmez). Yeşil Cami, İznik.* Sağ üst: *Ulu Cami, Bursa.* Sağ alt: *Ulu Cami, Bursa. İç görünüş.*

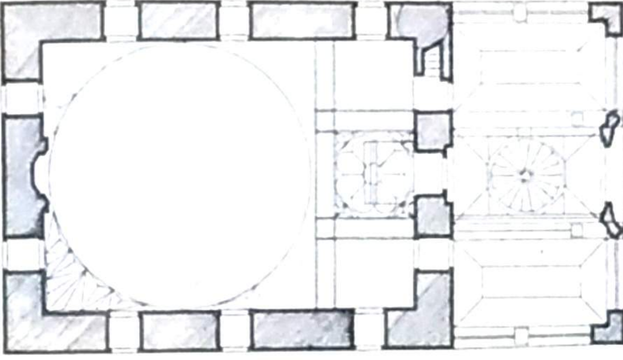
Hacı Musa'ya yaptırdığı cami, ayrıca sırlı tuğla ve çinilerden oluşan minaresiyle geçmişle ilişki kurmaktadır. Dönemin atılım istekleriyle, çözüm bekleyen sorunlarını benliğinde saklayan Yeşil Cami gibi tek kubbeli erken dönem örneklerinin bir bölümünde, kubbe sınırlarının büyütülmesi çabaları dikkati çekmektedir.

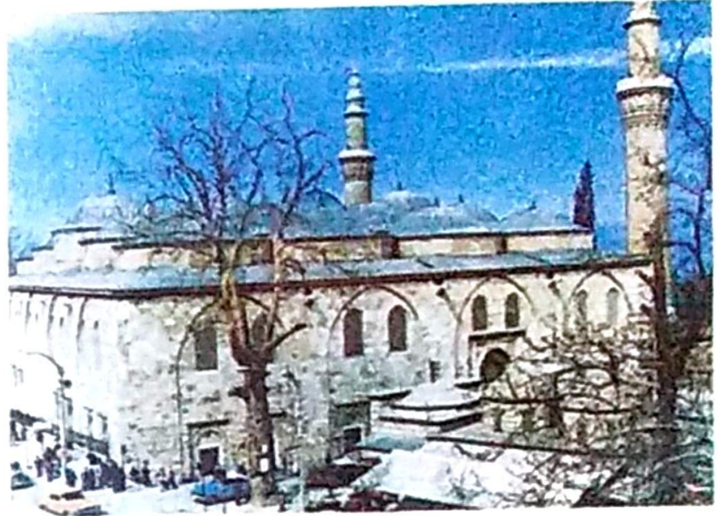
Erken Osmanlı cami ve mescitleri içinde eski köklü denemelerin sürdürülmesi yolunda anıtsal ölçülere vardırılan örneklerle de karşılaşılmaktadır. 1399 tarihli, yirmi kubbesiyle **Bursa Ulu Camisi**, çok ayaklı camiler konusunda verilebilecek en belirgin örnektir. Osmanlı topraklarında uzun süre uygulanmış bu tip yapılar, değişik boyutlar içinde denenmiştir. Bursa Ulu Camisi örneğinde dikkati çeken bir nokta, mihrap ekseni üzerinde şadırvanlı, üstünde açıklığı bulunan bir bölümün yer alışıdır. Selçuklu yapılarında da gözlediğimiz bu durum, Osmanlılar'ın bu tip yapılarında değişik görünüşlerde tekrarlanmıştır. Genellikle bütün bu yapılarda örtü kubbeye dönüşmüş, büyük bir tutkuyla sürekli kullanılmıştır. İstanbul'da 16. yüzyılda Mimar Sinan tarafından bile kullanılmış olması bunu göstermektedir.

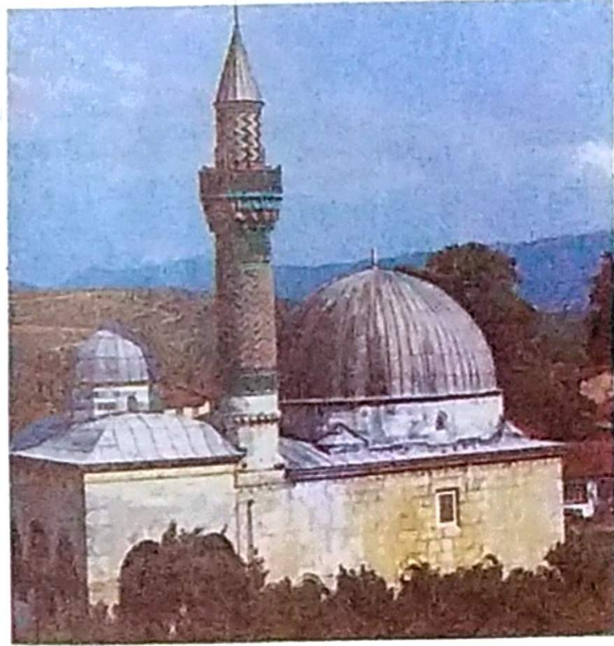
Erken Osmanlı dinsel yapıları içinde değişik amaçları içeren bir yapı tipi uzun yıllar kullanılmış, bir bakıma Osmanlı kuruluş ve gelişme döneminin simgesi niteliğine bürünmüştür. "Zaviyeli Camiler" olarak adlandırılan bu yapıların örnekleri bütün Osmanlı topraklarında değişik yoğunlukta uygulanmıştır. Kendi içinde sınırlı da olsa belirli bir değişikliği getiren bu yapılar, aynı zamanda Osmanlı toplum yapısının 14. ve 15. yüzyıldaki durumu konusunda da ilginç kesit vermektedir. Bu yüzyılda tarikatların toplum yapısında oynadıkları rol gözönüne alınınca, bu tür yapıların hangi gereksinmenin sonucu ortaya çıktığını açıklamak kolaylaşmaktadır. Dinsel görevi yerine getiren caminin yanı sıra oturulacak ve içinde yaşanacak mekanları da içeren bu yapılar, Osmanlı sultanlarının siyasal amaçlarına da uygun bir biçimlenmeye konu olmuşlardır. 12. ve 13. yüzyılın medrese ve zaviyelerinin planlama anlayışı bu yapılarda etkilerini sürdürmüş, zamanla yeni boyutlar kazanmıştır. Kaynak gene Anadolu'da değişik amaçlı yapılarda karşılaştığımız avlulu, dört eyvanlı şemadır. Bunun yoğun biçimde kullanılışını, daha önce sözünü ettiğimiz medrese ve zaviyelerde görüyoruz.

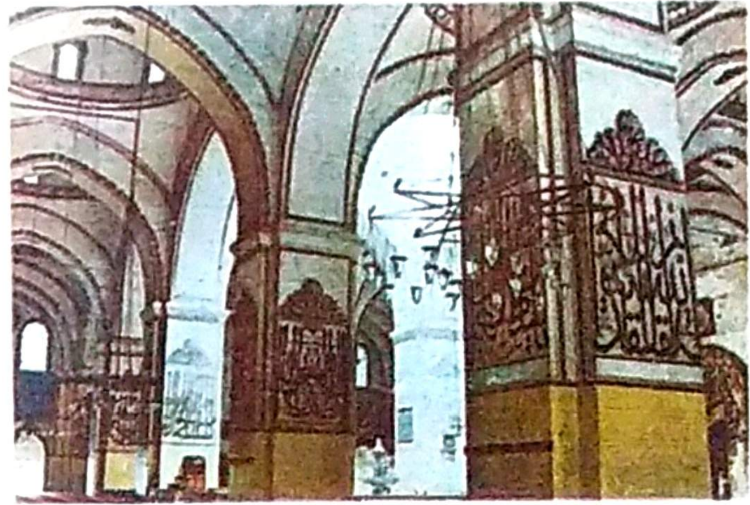
Osmanlı yerleşme merkezlerinde yoğun bir biçimde karşımıza çıkan bu tipin örnekleri arasında: Bursa Hüdâvendigâr, İznik Nilüfer Hatun, Yenişehir Postinpuş Baba, İznik Yakub Çelebi, Geyve İmaret, Eski Bilecek İmareti, Edirne 1. Bayezid, Bursa Ebu İshak, Balıkesir Bayezid, Bursa Bayezid, Bursa Timurtaş, Amasya Bayezid Paşa, Bursa Orhan Gazi, Bursa Yeşil İmaret, Edirne Gazi Mihal, Bursa Muradiye, Amasya Yörgüç Paşa, Edirne Muradiye, Tire Yeşil İmaret, Karacabey İmareti, İstanbul Mahmud Paşa, İstanbul Murad Paşa, İstanbul Rumî Mehmed Paşa, Afyon İmaret, İnegöl İshak Paşa, Tokat Hatuniye, Trabzon Büyük İmaret, Afyon-Sincanlı Sinan Paşa belirtilmeye değer mimari eserlerdir.

Saydığımız bu örnekler içinde ilginç görünüşlere sahip, geçmişle köklü bağlarını birçok noktada koruyan erken tarihli bir örnek, 1365/1366 yıllarında yapımına başlanan Bursa'daki **Hüdâvendigâr İmareti**'dir. Sultan 1. Murat'ın bu yapısı, kentin dışında Çekirge'de çevreye egemen bir noktadadır. Alt kat cami, üst kat medrese olarak düzenlenmiştir. Alt katın planı, kapalı dört eyvanlı medrese şemasına güçlü şekilde bağlanmakta, kaynak konusunda sağlam görünüşler taşımaktadır. Üst kat ise bütünüyle medrese olarak tasarlanmıştır. Yapının revaklı ön cephesi bu tip örnekler içinde olduğu kadar, cephe mimarisinin gelişimi açısından da özgün bir

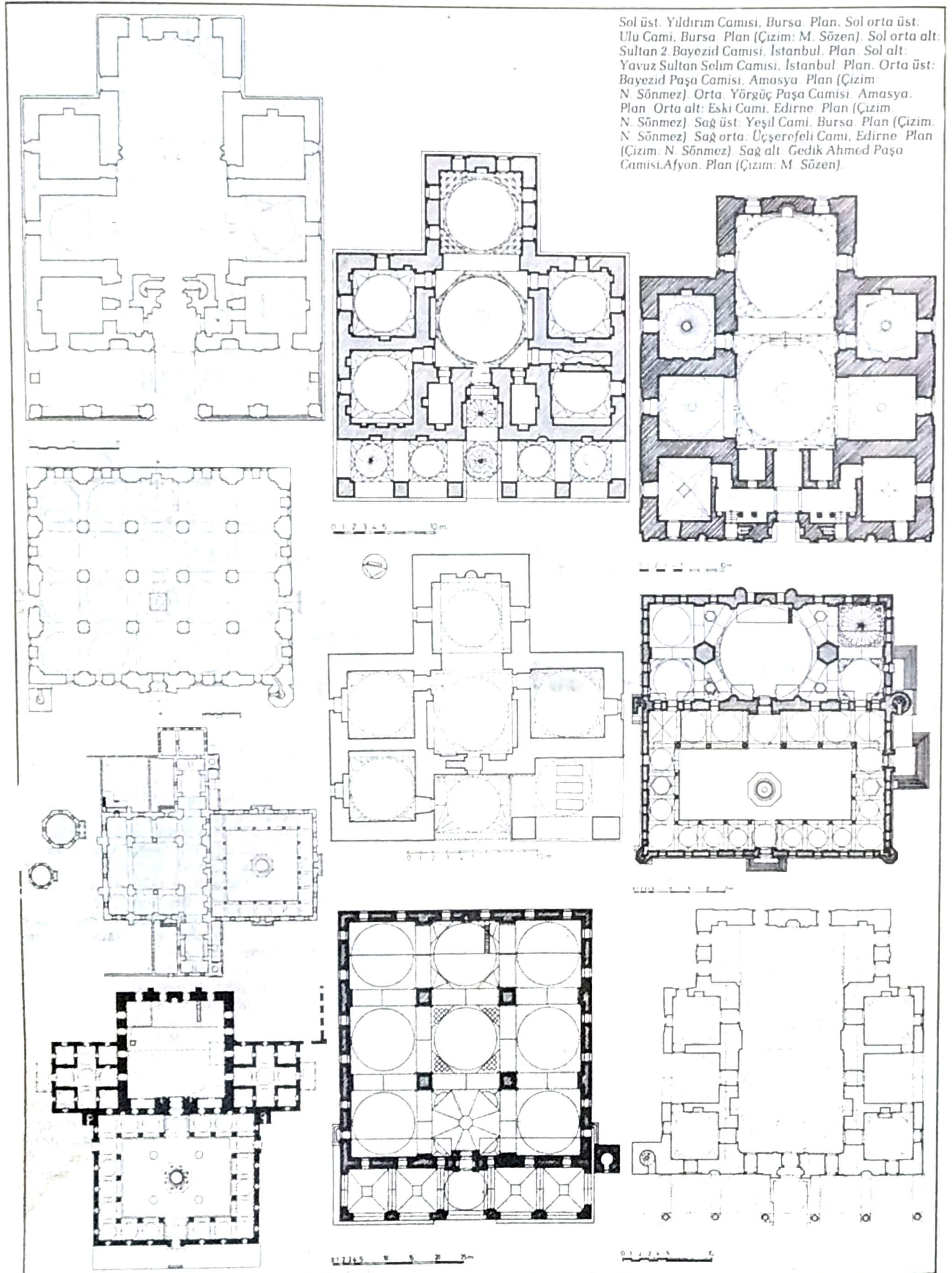

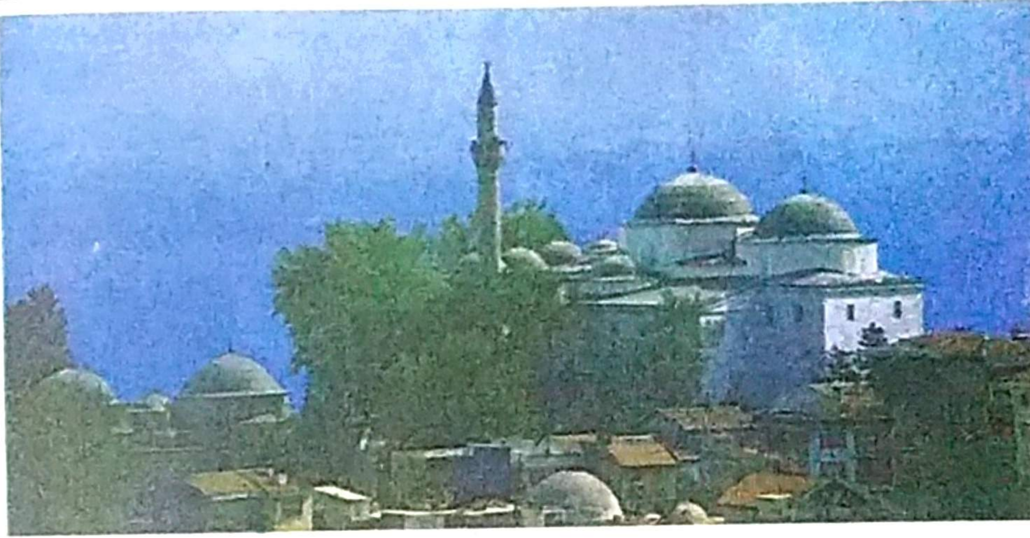

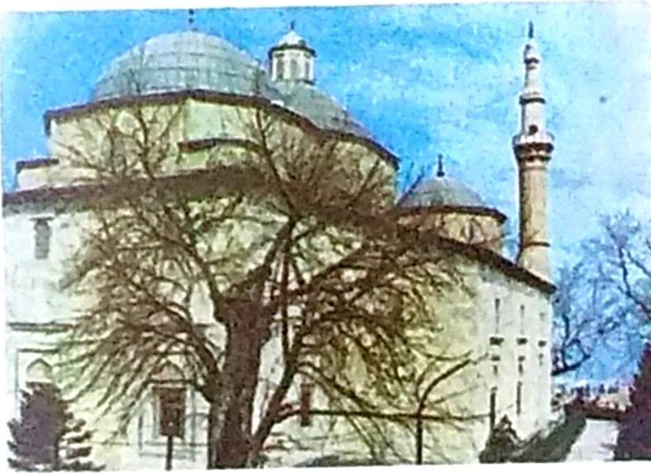

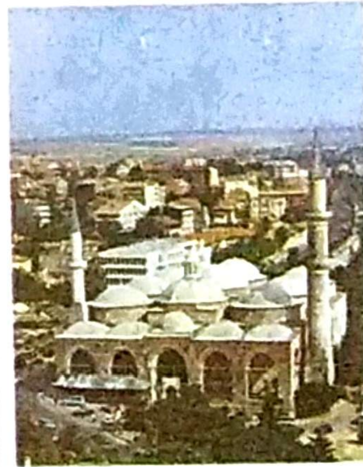
deneme olarak kabul edilmektedir.
Yıldırım Bayezid'in geniş kapsamlı bir külliye olarak yaptırdığı Bursa'daki **Yıldırım Külliyesi**'nin camisi, zaviyeli camilerin kendi içindeki gelişimi konusunda bir adımdır. Artık yapıda cami kısmı ağırlık kazanmakta, örtü sistemi kubbeye dönüşmekte, ayrıntılarına kadar özenli bir işçilik dikkati çekmektedir. Anıtsal görünüşlü son cemaat yeri bu yapının en karakteristik yanlarından birisidir.
Bu tip yapıların en zengin örneklerinden birisi gene Bursa'da karşımıza çıkmaktadır. Çelebi Sultan Mehmed'in yaptırdığı 1419 tarihli **Yeşil Camí**, plan olarak değişik amaçlara uygun biçimlendiğini açıkça göstermekte, ayrıca bir bakıma döneminin mimari ve bezeme ilişkilerini göstermektedir. Mimar Hacı İvaz Paşa'nın bu yapısında sultana ait özel bir daire, ocaklı tabhane odaları, ortada havuzlu kısma açılan kubbelerle örtülü mekânlar bulunmaktadır. Artık beşik tonozların biçimlendirdiği eyvanlar yerlerini değişik boyutlarda kubbelere bırakmakta, bu durum gittikçe güçlenerek gelişmektedir. Bu yapıda karşılaştığımız bezeme örnekleri, Selçuklu dönemi özelliklerinin uğradığı değişmeleri ve doğudan gelen yeni etkileri göstermesi bakımından ilginçtir.
Uzun yıllar varlığını belirli değişmeler içinde sürdüren Zaviyeli/Ters T tipi camilerin yanı sıra, Osmanlı mimarisinde yeni gelişmelere yol açan başka denemelere de tanık olunmaktadır. "Merkezi Kubbeli Camiler" denilen bu tipin erken örneklerinden birisi Edirne'de karşımıza çıkan **Üç Şerefeli Cami**'dir. Sultan 2.Murad tarafından 1438-1447 yılları arasında yaptırılan bu cami, daha sonraki cami gelişmesinde bir örnek niteliğine bürünmüştür. Üç Şerefeli Cami'nin belirgin özelliklerinden birisi, ana mekânın büyük kubbesinin ikisi bağımsız olmak üzere altı ayak üzerine oturtulmasıdır. 24 m. çapındaki bu kubbenin yanlarla ilişkisi yeterince güçlü değildir. Bu durum yan mekânların, özellikle örtü sisteminin bütünüyle çözülmemesinden doğmaktadır. Yanlarda yer alan iki küçük kubbe bir yana bırakılırsa, ikisi bağımsız altı ayağa dayanan merkezi kubbe, daha sonraki gelişmeler için denenmesi gereken olanakları açıklıkla göstermektedir. Kuşkusuz bu önemli atılım ilk kez bütünüyle bu yapıda belirlenmemiştir. Daha önce değindiğimiz Silvan Ulu Camisi ile Manisa Ulu Camisi bu gelişmenin ilk adımlarıdır. Bu yapılar arasındaki bağlantı yalnız ana mekânın biçimlenmesi açısından değildir. Üç Şerefeli Cami'de avlunun biçimlenmesi de dikkat çekicidir. Burada ilk kez bir Osmanlı yapısında revaklı iç avluyla karşılaşılmaktadır. Ayrıca avlunun köşelerine yerleştirilen dört minare ile yapı arasında organik bir bağ kurulmaya çalışılmıştır. Kısaca Erken Osmanlı yapıları, Üç Şerefeli denemesinde yeni bir özümlemeye uğramış ve bu yapı tüm Osmanlı mimarisi için bir dönüm noktası olmuştur.
Osmanlı dinsel mimarisinin 15. yüzyılda ulaştığı bu düzey, İstanbul'un alınması ve Doğu-Batı dünyası arasında büyük bir imparatorluğun oluşmasıyla yeni özümlemeleri beraberinde getirmiştir. İmparatorluğun mimarları ve diğer sanatçıları Osmanlı topraklarında ortak yanları güçlü bir mimariyi egemen kılmaya başlamışlardır. Bu konuda Osmanlı sarayı, bilinçli olarak "Hassa Mimarları" eliyle mimari eylemlere biçim vermiştir. Ancak-güçlü bir merkezi sistemin varlığına karşın - bazı bölgelerde köklü gelenekler bir oranda yaşama olanağı bulmuş, bu durum uzun yıllar sürmüştür.
İstanbul'un alınması ve başkent olmasının hemen ardından kentte yoğun bir mimari çalışmanın egemen olduğunu anlıyoruz. İlk camiler daha çok zaviyeli cami örneğine uygun ele alınmışsa da, geçen zaman içindeki değişmeler sonucu, yapıların cami özelliği daha ağır basmıştır. İstanbul'daki

Sol üst: Yıldırım Camisi, Bursa. Plan. Sol orta üst: Ulu Cami, Bursa. Plan (Çizim: M. Sözen). Sol orta alt: Sultan 2. Bayezid Camisi, İstanbul. Plan. Sol alt: Yavuz Sultan Selim Camisi, İstanbul. Plan. Orta üst: Bayezid Paşa Camisi, Amasya. Plan (Çizim: N. Sönmez). Orta: Yörgüç Paşa Camisi, Amasya. Plan. Orta alt: Eski Cami, Edirne. Plan (Çizim: N. Sönmez). Sağ üst: Yeşil Cami, Bursa. Plan (Çizim: N. Sönmez). Sağ orta: Üçşerefeli Cami, Edirne. Plan (Çizim: N. Sönmez). Sağ alt: Gedik Ahmed Paşa Camisi, Afyon. Plan (Çizim: M. Sözen).

Üst: Yıldırım Camisi, Bursa. Sol alt: Yeşil Cami, Bursa. Sağ alt: Eski Cami, Edirne

zaviyeli camiler içinde 1463 tarihli **Mahmud Paşa Camisi**, 1465-1471 yılları arasında yapılan **Murad Paşa Camisi**, 1471 tarihli **Rumi Mehmed Paşa Camisi**, 1500 yılı dolaylarında yapıldığı sanılan **Atik Ali Paşa Camisi** küçük yeniliklerle karşımıza çıkmaktadır.

Bu yıllardaki en büyük uygulama olan geniş kapsamlı tasarlanmış **Fatih Külliyesi**, birçok özellikler içermekte, aynı zamanda sürekli tartışmalara konu olmaktadır. Ağırlık merkezi caminin çevresinde, medrese, tabhane, darüşşifa, türbe ve kervansaray gibi yapılardan oluşan bu külliyenin, bir bölümü yıkılmış olmakla birlikte büyük bir bölümü ayaktadır. Osmanlı toplumunun Fatih dönemindeki örgütlenmesinin ulaştığı düzeyi açıklıkla yansıtan, düzenli bir kuruluş örneği veren bu külliyenin 1463-1470 yılları arasında tamamlanan, 18. yüzyılda yıkılan ve yeniden başka bir şema içinde tamamlanan camisi, ortada bir kubbe, mihrap önünde ona bağlanan bir yarım kubbe, yanlarda üç kubbeden oluşmaktaydı. Fatih Camisi'nin bir önemi de, daha sonraki gelişmeleri açıklamak yönünden olmaktadır.

İstanbul'da 2.Bayezid'in mimar Yakup Şah bin Sultan Şah'a 1501-1506 yılları arasında yaptırdığı **İstanbul Bayezid Külliyesi**'nin camisi, Fatih Camisi örneğinin bir devamı, anıtsal Osmanlı camilerinin başlangıcı niteliğinde karşımıza çıkmaktadır.

Bayezid Camisi'nde ortada bir kubbe, güney-kuzey yönünde buna bağlanan yarım kubbeler, yanlarda dört küçük kubbeden oluşan ana mekâna, ayrıca iki yönde beşer kubbeli tabhane mekânlarının katıldığını görüyoruz. 1522 tarihinde tamamlanan İstanbul'daki **Yavuz Sultan Selim Camisi**'nde de tek kubbeli ana mekâna doğu-batı yönünde kubbeli tabhane bölümünün eklendiği görülmektedir. Benzer biçimde Edirne'de 1484-1488 tarihleri arasında yapılan ünlü **Edirne Bayezid Külliyesi**'nin tek kubbeli camisinde de bu tür görünüşler taşıyan bölümler daha önce denenmiştir.

Bu gelişmelerin yanı sıra ortada sütun ya da ayaklara oturan bir kubbe, yanlarda beşik tonoz ya da yarım kubbeler, köşelerde küçük tonoz ya da kubbelerin yer aldığı bir şemaya uygun cami örnekleri de Mimar Sinan ve Klasik Osmanlı mimarisine kadar ağır ağır gelişerek gelmiştir. Mimar Sinan ve onu izleyen mimarlar elinde merkezi yapı denemeleri arasında önemli bir gelişmeyi beraberinde getiren bu tip yapıların erken örnekleri arasında **Çemişgezek Yelmaniye Camisi** (1397-1406), Hacı Hamza'da **Sinan Paşa Camisi** (1506), daha önce değindiğimiz **Elbistan Ulu Camisi** (15. yüzyıl sonu 16. yüzyıl başı), Diyarbakır'da **Fatih Paşa Camisi** (1522), Kargı'nın Oğuz Köyü'nde **Oğuz Camisi** (16. yüzyılın ilk çeyreği) sayılabilir. Aralarında ayrılıklar bulunmasına karşın merkezi yapı denemelerinde bize ipucu veren bu yapılar, bir yandan yeni gelişmelere olanak tanımış, diğer cami şemalarında olduğu gibi, ağır ve sürekli bir gelişmenin varlığını ortaya koymuştur. Bu yapılar içinde Diyarbakır Fatih Paşa Camisi örneğinde olduğu gibi, yanlarda tabhane niteliğinde mekânların bulunuşu, toplum yapısındaki yeni gereksinmelerin mimariye nasıl yansıdığını, Osmanlı mimarisi konusunda yapılacak daha ayrıntılı araştırmalar ortaya koyabilecektir.

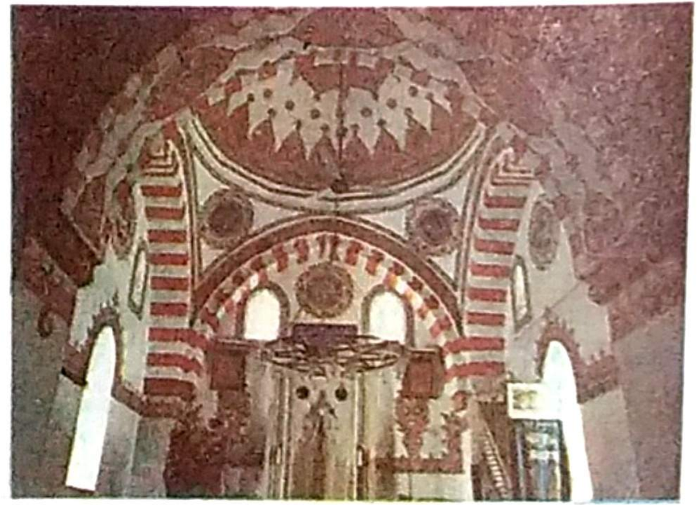
MEDRESELER

Diğer değişik amaçlı yapılarda olduğu gibi, Erken Osmanlı dönemi medreseleri de geçmiş deneylerden önemli ölçüde yararlanmıştır. Ancak Selçuklu medreselerinin büyük bir kısmının kapalı medreseler olmasına karşılık, Osmanlılar'da genellikle ortada revaklı bir avlu, kıble yönünde bir dershane-mescit ve avlunun çevresinde öğrencilerle öğretim

üyelerine ait odalardan oluşan açık avlulu medreseler tercih edilmiştir. Çoğunlukla büyük külliyelerin genel planlaması içinde düşünülen ve diğer değişik amaçlı yapılarla birlikte planlanan medreselere karşılık, bağımsız yapılmış örnekler de vardır. Bütün bu genel gelişmenin sürdürüldüğü ürünlerin dışında, sekizgen planlı veya büyük anıtsal camilerin avlu revakları arasına odalar eklenerek düzenlenmiş medreseler de yapılmıştır. Bütün bu örneklerin hepsinde belirgin nokta-eski şemaların yaşamasına karşın-örtünün kubbeye dönüşmesi ve açık dershane kısmının kapanarak bir kubbeyle örtülmesidir.

Çok sınırlı da olsa, Osmanlı döneminde kapalı medrese örneklerine rastlandığı daha önce belirtilmişti. Bu tipin bir örneği Bursa'da **Lala Şahin Paşa Medresesi**'dir. Yazıtı bulunmayan, vakfiyesi 1348 yılında düzenlenen ve 1339 yılında yaptırılmış olduğu sanılan bu yapının planı, ortada kubbeli bir mekân ve ona bağlanan beşik tonozlu bir eyvandan oluşmakta, medrese odaları ise bu orta mekânın iki tarafında yer almaktadır. Bilinen bu ilk kapalı medrese örneği, planlama açısından yalın görünüşlü ve avlunun tümünün kubbeyli örtüldüğü Anadolu'nun erken dönem kapalı medreselerini anımsatmakta ve geçmişe güçlü bir biçimde bağlanmaktadır. Kubbe altının değerlendirilmesindeki benzerlik, bir havuzun konmasına kadar varmaktadır.

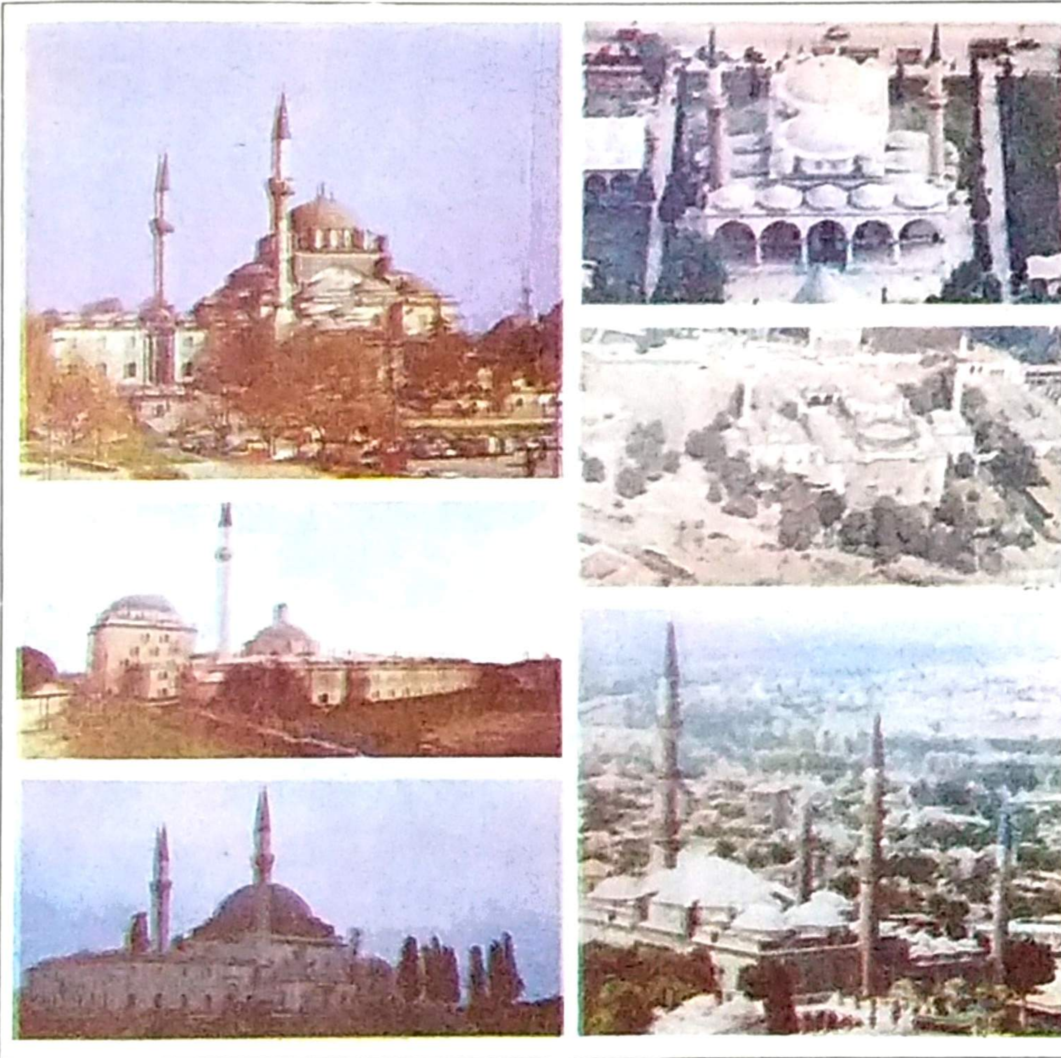
Adından söz edilmesi gereken ikinci medrese örneği, açık tipteki İznik **Süleyman Paşa Medresesi**'dir. Bu yapıda dikkati çeken özellik mekanların kubbelerle örtülmesidir. U biçimindeki bir revaklı avlunun gerisine medrese odaları yerleştirilmiş ve odalardan birisi diğerlerinden daha büyük tutularak dershâne haline getirilmiştir. Yalın görünüşlü medresede geçmişle bağlantı avlunun varlığıdır.

Camiler bölümünde değindiğimiz gibi Bursa Çekirge'deki **Hüdâvendigâr Camisi**'nin üst kısmı bir medrese olarak düzenlenmiştir. Alt katın iki kat boyunca yükselen orta kısmı dışında, üst kat tümüyle medrese mekânlarına ayrılmıştır. Medrese odaları-koşullarının gereği-bir koridora açılmakta, diğer kısımlar alt kata bağlı kalmaktadır.

Aynı konuda verilmesi gereken ilginç bir örnek de daha önce camisinden söz ettiğimiz Bursa Yıldırım Külliyesi içindeki **Yıldırım Medresesi ve Şifahanesi**'dir. 1400 tarihli ve onarım görmüş bu medresede geçmişe bağlılık, kubbeli dershane kısmının bir kemerle avluya bütünüyle açılması noktasında toplanmaktadır. Ayrıca girişin ve onu izleyen revak bölümünün kubbeyle, diğer kısımların tonozlarla örtülmesi, medrese gelişimi içinde değişmeleri ve bağlılıkları açıklıkla yansıtmaktadır. Şifahane kısmı ise medrese şemasını korumakta ve ancak bazı ayrıntılarda değişmeler göstermektedir.

Yıldırım Medresesi plan şemasının geliştirilerek uygulandığı bir yapı Bursa'daki 1420-1424 yılları arasında yapılan **Yeşil Medrese**'dir. Burada da, avlunun çevresinde üç yönde kubbeli revaklar dolaşmakta, arkalarında tonozlu odalar yer almakta ve kubbeyle örtülü büyük dershane kısmı bir kemerle orta avluya açılmaktadır. Özellikle dikkati çeken -ağırlığı azalmakla beraber- yanlardaki iki aynalı tonozlu mekânın avluya açılmasıdır. Bu durum, Selçuklu ve Beylikler dönemi dört eyvanlı medreselerinin yeni koşullar içinde ana şemasının yaşadığını göstermektedir.

Çelebi Sultan Mehmed dönemi medreseleri arasında Anadolu'da iki yapı dikkati çekmektedir. Bunlardan birincisi Merzifon'a yakın Gümüş'de **Hacı Halil Paşa Medresesi**'dir. 1415 yılında bitirildiği sanılan bu medresenin ilginç yanı-yıkılmış olmasına karşın, kalan izlerden anlaşıldığı kadarıyla- orta avlunun kubbeyle örtülmesi ve dört eyvan

Sol üst: Bayezid Külliyesi, İstanbul. Sol orta: Bayezid Camisi, İstanbul. Sol alt: Yavuz Sultan Selim Camisi, İstanbul. Sağ üst: Sultan 2. Bayezid Camisi, Amasya. Sağ orta: Sultan 2. Bayezid Külliyesi, Edirne. Sağ alt: Üçşerefeli Cami, Edirne. Yan sayfa sol üst: Muradiye Camisi, Bursa. Sağ üst: Gedik Ahmed Paşa Camisi, Afyon. Sol alt: Bayezid Paşa Camisi, Amasya. Sağ alt: Yörgüç Paşa Camisi, Amasya. İç görünüş.

şemasının anısını yaşatmasıdır. İkinci örnek ise Merzifon'daki **Çelebi Sultan Mehmed Medresesi**'dir. 1417 tarihli bu yapı, bir bakıma Gümüş'deki medrese şemasına bağlı, yalnız orta avlusu açık ve revaklarla biçimlenmiştir. Selçuklu ve Beylikler dönemi medreselerinde eyvanların bulunduğu kısımlar, burada büyük kubbelerle örtülmüş, giriş kısmı, karşısındaki bir kemerle avluya açılmış ve diğer alanlar da medrese odaları olarak düzenlenmiştir. Bu iki yapı, geleneksel kapalı ve açık medreselerin Osmanlı dönemindeki gelişmesini göstermesi açısından önem taşımaktadır.

Bu iki örneğin ardından verilebilecek bir diğer önemli yapı da Bursa Muradiye Külliyesi içinde yer alan 1425 tarihli **Muradiye Medresesi**'dir. Yapının planı, Yıldırım Medresesi ile Yeşil Medrese şemasını tekrarlarken, burada da dershane bir kemerle avluya açılmakta, üç yanda avluyu çeviren tonozlu ve kubbeli revakların arkalarında tonozlu odalar yer almaktadır.

Geçmişle bağlantıyı sürdüren bu yapıların ardından Edirne Üç Şerefeli Cami'nin yanında yer alan **Saatli Medrese** de ise uygulamaların duruma göre değiştiği, ancak örtü sisteminde kubbenin artık sürekli bir eleman olarak değerlendirildiği görülmektedir.

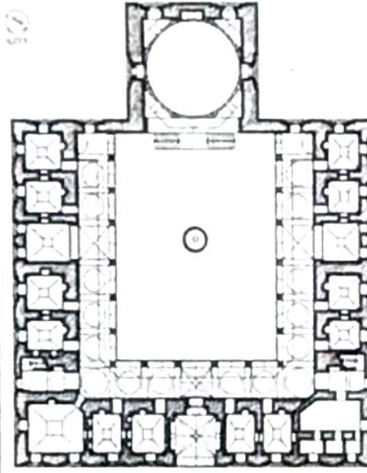
Fatih Sultan Mehmed devrinde yapılmış önemli medreselere örnek olarak Afyon'da aynı addaki külliyenin içinde yer alan 1472 tarihli **Gedik Ahmed Paşa Medresesi**, 15. yüzyılın sonlarından Bursa **Ahmed Paşa Medresesi** ile Edirne **Peykler Medresesi**, İnelgöl'de 1482 tarihli **İshak Paşa Medresesi**, İstanbul'da 1485 tarihli Davud Paşa Camisi yakınındaki **Davud Paşa Medresesi** sıralanabilir. Devrin simgesi niteliğindeki İstanbul Fatih Külliyesi'nin içinde yer alan **Fatih Camisi Medreseleri** büyük bir alana yayılmakta ve bugün de önemli ölçüde özgün durumlarını korumaktadırlar. Çağının en büyük eğitim kurumu olan bu medreselerle, şifahane bölümü tam bir bağlantı ve bütünlük içindeydi. Medreselerin bir kısmında, büyük kubbeli dershane ve kubbeli revaklı avluların arkasına yerleştirilen, gene kubbelerle örtülü medrese şeması tekrarlanmıştır.

Belirtilmesi gereken ilginç bir yapı da Edirne'de 1484-1488 tarihli Sultan 2. Bayezid Külliyesi içinde akıl hastaları için düzenlenen **Bayezid Şifahanesi ve Tıp Medresesi**'dir. Ortada bir havuz, çevresinde mekânların yer aldığı sekizgen planlı tımarhane kısmı bu görünüşüyle değişik bir deneme olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca tımarhanenin önünde bir avlu ve tedavi kısmı bulunmakta, tıp medresesi buraya bağlanmaktadır. Eldeki bazı belgeler ve ünlü gezgin Evliya Çelebi'nin anlatımından, burada akıl hastaları için belirli günlerde müzik çalındığını ve özel ilaçlar verildiğini öğreniyoruz.

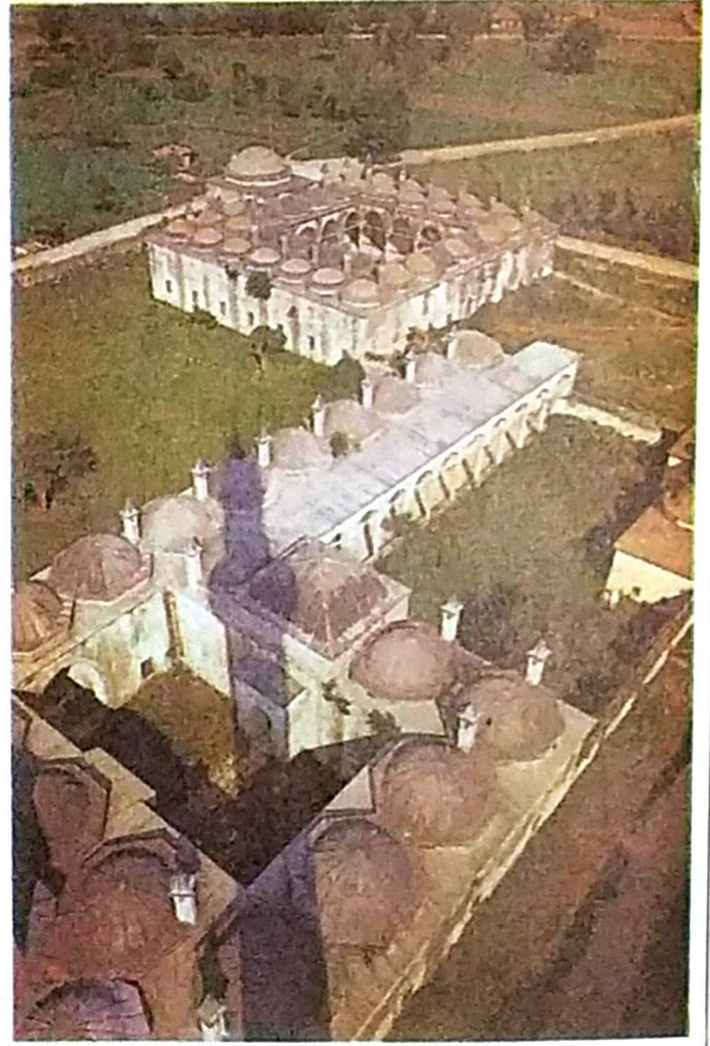
Sultan 2. Bayezid döneminden kalma bir diğer örnek, İstanbul'daki 1501-1506 tarihli Bayezid Camisi Külliyesine ait **2. Bayezid Medresesi**'dir. Günümüzde kitaplık olarak kullanılan bu yapıda da daha önce değindiğimiz plan şeması egemendir. Edirne'deki Bayezid Külliyesi'nin yapıları arasındaki bağlantının İstanbul'daki Bayezid Külliyesi'nde bulunmayışından dolayı medrese camiden kopmuş, bağımsız bir yapı niteliğine bürünmüştür.

Osmanlılar'da klasik dönem öncesinde, zaman zaman belirli koşulların zorlaması ya da özel denemeler sonucunda ortaya çıkmış başka medrese yapılarına da rastlanmaktadır. Amasya'da -genel şemalar içinde kalan- 1486 tarihli **2. Bayezid Külliyesi Medresesi** ve 1494 tarihli **Küçük Ağa Medresesi**'nin yanı sıra belirtilebilecek üçüncü örnek **Kapı Ağası Medresesi**'dir. 1488 tarihli bu medresede değişik bir plan uygulamasına tanık olunmaktadır. Yapı sekizgen bir

Sol üst: Yeşil Medrese, Bursa Plan (Çizim: N. Sönmez). Sol alt: Yeşil Medrese, Bursa. Giriş bölümünden görünüş. Sağ: Sultan 2. Bayezıd Medresesi, Amasya.

şemaya uygun olarak düzenlenmiştir. Gene kubbeli revakların gerisine konan kubbeli odalarla medrese oluşturulmuş, sekizgenin bir kenarı boyunca büyük dershane yerleştirilmiştir. 15. yüzyıldan kalma bu örneğin önemi, daha sonra bazı ufak değişikliklerle İstanbul'daki Rüstem Paşa Medresesi'nde Mimar Sinan tarafından uygulama alanına getirilmesidir.

MEZAR ANITLARI

Sınırlı bir beylikten imparatorluğa dönüş yıllarına kadar Osmanlılar'ın mezar anıtlarında, diğer değişik amaçlı yapılara benzer bir gelişme dikkati çekmektedir. 14.yüzyılın Anadolu'daki kare planlı, kubbeyle örtülü, dört sütun veya ayağa oturan, yanları açık, kubbeli mezar anıtı örnekleri, erken dönem Osmanlı mimarisinde de kullanılmıştır. 14.yüzyıl Osmanlı mezar anıtlarında, geçiş döneminin getirdiği tüm özellikleri belirgin olarak izlemek mümkün olmaktadır. Daha sonra gövdeleri kare ya da çok kenarlı, üstleri kubbeyle örtülü mezar anıtları yaygınlık kazanmış, bazen bunlara revaklı bir giriş bölümü eklenmiştir. Yaptıranın önemine göre boyutları ve bezemeleri değişen bu mezar anıtları, uzun yıllar sürekli denenme olanağı bulmuştur.

Erken örnekler içinde Orhan Gazi döneminde yapıldığı ileri sürülen İznik'deki **Kırgızlar Türbesi**, önünde giriş eyvanı ve arkasındaki yüksek kasnaklı kubbeli ana mekanıyla önemli bir yapıdır. Baldaken türünde dört ayak üzerine oturmuş bir kubbeden oluşan, yanları açık İznik'deki diğer iki türbe **Sarı Saltuk Türbesi** ile **Yakup Çelebi Türbesi**'dir. Bunların ardından verilebilecek örnekler arasında bugün yıkılmış olan Gebze'de 1385 tarihli **Malkoçoğlu Mehmed Bey Türbesi**, İznik'teki 1387 tarihli **Halil Hayreddin Paşa Türbesi**, Bursa'da, 1414 tarihli **Devlet Hatun Türbesi** gene Bursa'da Muradiye Camisi arkasında 1449 tarihli Fatih'in annesi **Hüma Hatun Türbesi** sayılabilir.

Anıtsal bir diğer önemli mezar yapısı ise Bursa'da **Sultan 2. Murad Türbesi**'dir. 2. Murad'ın ölümünden sonra Fatih döneminde yapılmış olan türbenin ana mekânı içiçe iki kısımdan oluşmakta, iç kısmı Devlet Hatun Türbesi'nde olduğu gibi sütun ve ayaklara oturan bir kubbeli mekânı içermektedir. Başlıbaşına bir değer taşıyan Muradiye Camisi arkasındaki toplu mezar anıtları içinde, çinileriyle ün yapan ve **Sultan Cem Türbesi** olarak tanınan Şehzade Mustafa ve Cem'e ait yapı, altıgen gövdeli ve kubbeyle örtülüdür. Önünde revaklı bir giriş kısmı bulunmaktadır. Bu türbenin yanındaki Fatih'in süt anası **Ebe Hatun Türbesi**, dört ayak üzerine yalın bir kubbeyle örtülüdür ve İznik'te karşımıza çıkan mezar anıtlarının bir tekrarı niteliğindedir.

Mimariden bezemeye kadar zengin denemelerin toplu olarak yer aldığı Muradiye Türbeleri'nin ardından gene Bursa'da çok önemli bir örneğe de kısaca değinmek gerekir 1421 tarihli Yeşil Külliyesi içinde yer alan **Yeşil Türbe**, Erken Osmanlı türbelerinin bir bakıma simgesi gibidir. Sekizgen gövdeli, kasnağa oturan kubbeyle örtülü bu yapının ayrıca altta bir mumyalık kısmı bulunmaktadır. Dışarıda ve içeride zengin çinilerin kullanıldığı Çelebi Sultan Mehmed'in bu türbesinde bir çok sanatçı çalışmış, ustaların bir kısmı da doğudan gelmiştir. Başta çini olmak üzere bütün bezeme örnekleri, Çelebi Sultan Mehmed dönemi sanat alışverişlerinin hangi kaynaklarla ilişkili olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca bu yapının bezemesi Yeşil Cami bezemeleriyle tam bir bütünlük göstermektedir. Sürekli onarım görmesine karşın gene de güzelliğini koruyabilen sayılı yapılardandır.

İstanbul'da Mimar Sinan'a kadar yapılan mezar anıtları içinde önemli bir örnek 1473 tarihli **Mahmud Paşa**